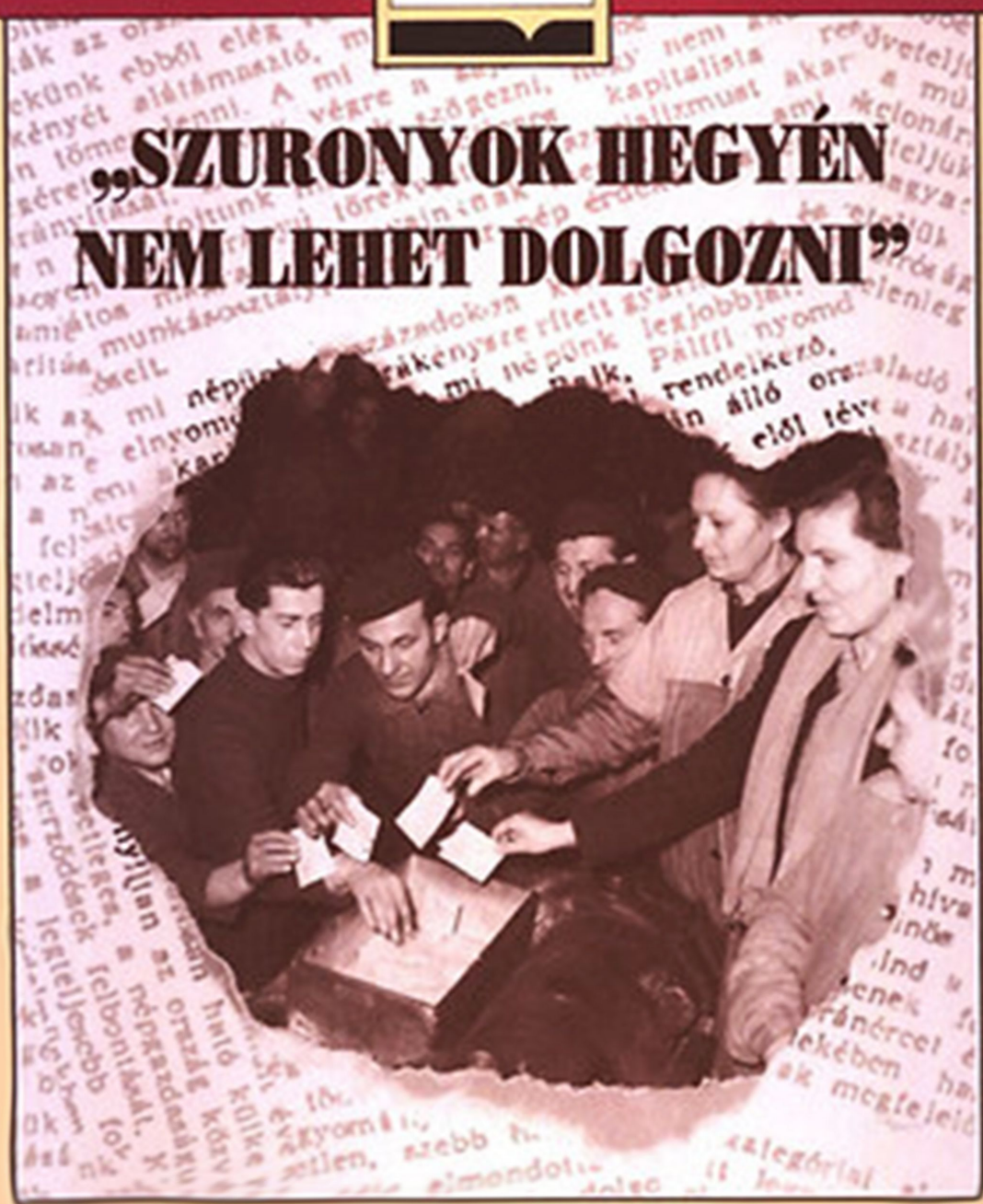

56

„SZURONYOK HEGYÉN NEM LEHET DOLGOZNI”

Ez a kötet
a Magyar Tudományos Akadémia
Jelenkorkutató Bizottsága Kiadványprogramjának
keretében jelenik meg

'56

A Századvég Kiadó
és az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs
és Kutatóintézetének sorozata

Sorozatszerkesztők

Bak János
Békés Csaba
Gyurgyák János
Hegedűs B. András
Litván György
Rainer M. János

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkorkutató Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával

„SZURONYOK HEGYÉN NEM LEHET DOLGOZNI!”

*Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők
visszaemlékezéseiből*

SZÁZADVÉG KIADÓ • 1956-OS INTÉZET
BUDAPEST, 1993

Szerkesztette
Kozák Gyula és
Molnár Adrienne,
Kőrösi Zsuzsanna
közreműködésével

Az 1956-os Magyar Forradalom Története
Dokumentációs és Kutatóintézetének
Oral History Archívuma interjúiból
összeállított kötetek főszerkesztője
Kozák Gyula

© Századvég Kiadó, 1956-os Intézet, 1993
© Molnár Adrienne és Kozák Gyula (szerkesztés), 1993

A kiadásért felel Gyurgyák János és Litván György
Felelős szerkesztő Bak János
Műszaki szerkesztő Horváth Andrea
A fedélterv Kállay Judit munkája
A szedés és a tördelés a Books in Print Kft
számítógépes kiadványszerkesztő rendszerén készült
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Felelős vezető Zséli Jánosné
A nyomdai kivitelezés a Dabas Jegyzet Kft. munkája
Felelős vezető Marosi György igazgató
ISBN 963 8384
ISSN 1216–1756

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztői előszó	7
<i>„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”</i>	
Nagy Elek, a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnöke	11
<i>„Soha nem foglalkoztam politikával, ahhoz nem értek, nem vagyok politikus”</i>	
Bácsi József, a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnökhelyettese	57
<i>„Nem barikádhangulatban mentem oda: megválasztottak, teljesítettem a kötelességemet”</i>	
Lukách Tamás, a Ganz Vagon- és Gépgyár Munkástanácsának titkára	75
<i>„A hőbörgős Dénes”</i>	
Dénes János, a Kőbányai Gyógyszerárugyár Munkástanácsának elnöke	90
<i>„Tudtuk, hogy miért ülünk, vállalnunk kellett”</i>	
Abod László, a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagja	118
<i>„A Munkástanács mint egy pecsét hitelesítette a forradalmat”</i>	
Interjú Rácz Sándorral, a Nagybudapesti Központi Munkástanács elnökével	148
<i>„Volt bennem valami erő, ami akkor feltört”</i>	
Rimán János, a miskolci Lenin Kohászati Művek Munkástanácsának elnöke	168
<i>„Úgy éreztem, hogy mindenhez közöm van, ami ebben az országban történik”</i>	
Turbók Gyula, a DIMÁVAG Munkástanácsának elnöke	187
<i>„A tömeg önmagától szerveződött az események hatására”</i>	
Papp Miklós, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese	208
<i>„Ha ők bűnösök, ültessenek engem is melléjük!”</i>	
Bogár Károly, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese	235
<i>„A személyes példamutatáson keresztül szerettem volna magamnak tekintélyt és politikai befolyást szerezni”</i>	
Földvári Rudolf, az MDP Borsod megyei első titkára, majd a megyei munkástanács elnöke	269
<i>„Tudtam, hogy az emberek bizalmával visszaélni nem lehet”</i>	
Zeke László, a Debreceni Dohánygyár Munkástanácsának elnöke	293
<i>„Mi demokratikusan kaptuk meg ezt a tiszteletet”</i>	
Mervó Zoltán, a Debreceni Orvosi Műszergyár Munkástanácsának elnöke	308
<i>„Egy pillanatig sem bántam meg, amit tettem”</i>	
Dr. Horváth Csaba, az Esztergomi Szerszámgépgyár Munkástanácsa és a városi Nemzeti Tanács titkára	321

Rövidítések és utalások jegyzéke	343
Az eredeti interjúk adatai	345
Dokumentumok	347
A műegyetemisták október 22-i 16 pontja	347
A DIMÁVAG munkásainak követelései	349
A debreceni munkástanácsok követelése	351
A Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulása	353
A Nagybudapesti Központi Munkástanács memoranduma	354

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Ez a könyv egy sorozat első kötete, amelyben az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkutató Bizottságával karöltve az Intézet Oral History Archívumában (OHA) őrzött éle-tinterjúkból fog válogatásokat közreadni. A sorozatot a munkástanácsok vezetőivel készült interjúkkal kezdjük, a következő kötetek pedig a fegyveres harcosok és a politikusok visszaemlékezéseinek gyűjteményét fogják tartalmazni.

Az 1956-os magyar munkástanácsokról, amelyek a forradalomban döntő szerepet játszottak, külföldön és Magyarországon egyaránt jelentek meg dokumentumok és értékelések,¹ de összefoglaló monográfia még nem készült. Az első részletes tárgyalást Bill Lomax kísérelte meg 1976-ban megjelent könyvében,² amelyben a munkástanácsokat és általában az „alulról épülő demokráciát”³ helyezte a forradalom értékelésének középpontjába. Tíz évvel később jelent meg Párizsban a *Magyar munkástanácsok 1956-ban* c. kötet,⁴ amely csaknem minden akkor ismert dokumentum alapján ismertette a munkástanácsokat, de természetesen csak arra építhetett, ami az emigrációban hozzáférhető volt. Bár az utolsó években több válogatás is megjelent a fővárosi és vidéki munkástanácsok irataiból,⁵ a kép teljességéhez szükséges dokumentáció közzététele és értékelése még várat magára.

Ebben a kötetben a munkástanácsok tevékenységének mindennapjait, a munkástanácsstagok és -vezetők gondolkodásmódját, szerepvállalásuk motívumait és az őket

¹ Sebestyén Miklós és Tőke Ferenc visszaemlékezései a Nagybudapesti Központi Munkástanácsra megjelentek már a *Szemle* 3., 1963-as évfolyamában (50–67. o., dokumentumokkal); l. még Bak János: A munkástanácsok történelmi útjának tapasztalatairól. Uo. 2. 1960. 3. 10–28 o., utánközlés in: *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Budapest, 1992., Századvég–1956-os Intézet. 50–88. o.

² Magyarul: Bill Lomax: *Magyarország 1956*. Ford. és kieg. Krassó György. Budapest, 1989. Aura; l. még *Hungarian Workers' Councils in 1956*. Bill Lomax (ed.) Highland Lakes, 1990. ARP-SSM.

³ L. erről Bill Lomax: Az alulról építkező demokrácia. A munkástanácsok és a központi hatalom, *Világosság*, 1991. 728–33. o.

⁴ *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Sajtó alá rendezte Kemény István és Bill Lomax. Párizs, 1986. Magyar Füzetek kiadása.

⁵ Például A Nagybudapesti Központi Munkástanács irataiból. I–II. rész. Közzéteszi és a bevezetőt írta Varga László. *Társadalmi Szemle*, 46. 1991. 8–9. 143–155., 11. 79–93. o.; Beránné Nemes Éva–Kajári Erzsébet: A munkástanácsok és a szakszervezetek (1956–1957). *Múltunk*, 1992. 2–3–70–101. o.; 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai. Szerk. Filep Tibor és Valuch Tibor. Debrecen, 1993. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Hajdú-Bihar Megyei Kutató-Csoportja. stb.

ért megtorlást mutatjuk be a résztvevők saját szavaival. Ehhez a vállalkozáshoz közel tíz éve gyűjtünk anyagot. Az 1985 óta intézményesen működő Oral History Archívum-kezdettől fogva elsőrendű feladatának tekintette, hogy interjúkat készítsen a munkástanácsokról, az üzemekben és gyárakban létrejött forradalmi és sztrájkbizottságokról és általában az 1956-os öngazgatási szervekről.¹ Ezekből az interjúkból² válogattuk a legfontosabb részeket ehhez a kötethez, kiegészítve a szamizdat *Beszélőben* 1983-ban megjelent Rácz Sándor-interjúval.

Az összeállításnál arra törekedtünk, hogy a rendelkezésünkre álló anyagból bemutassuk a mozgalom jellemző szervezeteit, így például a Csepeli és a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, a miskolci nagyüzemek munkástanácsait, de a kisebb fővárosi és vidéki üzemek munkástanácsait is. Úgy hisszük, sikerült visszaadnunk azt a képet, ami a résztvevők emlékében megmaradt. A kiválasztott interjúk természetesen nem ölelik fel a magyarországi munkástanács-mozgalom egészét vagy akár annak minden fontos részét vagy szereplőjét. Ezt a feladatot csak egy többkötetes kiadvány vállalhatná magára, s egyébként sem áll ma még elegendő interjú a rendelkezésünkre. Mégis úgy gondoljuk, hogy az itt bemutatott sorsok és események megvilágítják, kik voltak a munkástanácsok vezetői és tagjai, s hogyan jöttek létre ezek a szervezetek, amelyek a forradalom fegyveres leverése után is sokáig sakkban tartották a Kádár-kormányt.

A kötetben – már csak terjedelmi okokból is – elsősorban a forradalom napjaira és a november 4-e utáni időszakra arra a részére koncentrálunk, amelyben még működtek (hol legálisan, hol féllegálisan) a munkástanácsok. Az interjúk 1956. október 23-a előtti és a munkástanácsok megszüntetése, felszámolása utáni részét vagy erősen megrövidítettük, vagy a szövegek gondozói foglalták össze olyan terjedelemben, amiből az olvasó képet kaphat arról, milyen családi és egyéni életutak vezették ezeket a hirtelen született politikusokat történelmi szerepük vállalásához, és mi lett a sorsuk a forradalom leverése után. A teljes interjúk megtalálhatók az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívumában. A könyv végén megadjuk az interjú sorszámát az OHA-ban, készítésének idejét, terjedelmét és készítőjének nevét. Az itt közzétett interjúrészletek szerkesztettek és rövidítettek (a szerkesztők nevét az egyes interjúk végén tüntetjük fel), egyrészt mert az élőbeszéd írásban gyakran furcsán hangzik, másrészt mert interjúkészítés közben gyakoriak a témához csak lazán kapcsolódó megjegyzések, elkalandozások, anekdoták. Ezeket vagy megrövidítettük, vagy elhagytuk, mint ahogy többnyire kihagytuk az interjúkészítő kérdéseit is. Természetesen minden érdeklődőnek módja van az eredeti interjúkat az OHA olvasótermében tanulmányozni.

Ez az interjúgyűjtemény, úgy gondoljuk, hozzájárulhat egy 1956-ról készítendő történeti szociográfiához éppúgy, mint politikatörténeti vizsgálódásokhoz. Azt is reméljük, hogy közelebb hozza az akkori eseményeket a mai olvasóhoz, és segít áthidalni az egyéni vagy családi élmények és a „nagy történelem” közötti szakadékot. Az itt

¹ A munkástanácsok, nemzeti tanácsok, illetve forradalmi bizottságok gyakran nem voltak élesen szétválaszthatók. Mind elnevezésüket, mind tagjaikat és funkcióikat illetően gyakran voltak átfedések, különösen ott, ahol egy-egy üzem a település lakosainak nagy részét foglalkoztatta.

² Az 1956-os Intézet Oral History Archívumában több mint ötven interjú található, amelyben a munkástanács-mozgalom résztvevői emlékeznek 1956-ra, 1992. Budapest, 1956-os Intézet, 1992. 267–290. o.; az *Évkönyv* II., 1993-ban közzölt kiegészítésekkel

közreadott gyűjtemény értékét, megítélésünk szerint, nem elsősorban az egyes események részleteinek feltárása adja meg – hiszen azokat az egykorú dokumentumokból lehet legpontosabban rekonstruálni –, hanem az, hogy egészében, az egymást ellentmondásaikkal együtt kiegészítő emlékezések révén ad egy emberileg hiteles összképet. Minden interjúnak van – megfelelő kritikai hozzáállással – eseménytörténeti forrásértéke is, de tudjuk, hogy az emberi emlékezet gyarlósága miatt előfordulnak a szövegekben pontatlanságok, tévedések, ellentmondások. Azt is figyelembe kell venni, hogy az interjúk egy része 1990 előtt készült, ami tükröződik hangvételükben és hangsúlyaikban. Bizonyos esetekben a jobb megértést elősegítendő jegyzetekkel igazítjuk el az olvasót. Ezek egy-egy fogalom vagy személy, intézmény stb. első említésénél adnak tájékoztatást, és csak különösen fontos pontokon helyesbítik az emlékezők tárgyi tévedéseit. A jegyzetekkel elsősorban az 1956 óta felnőtt generációk hiányzó ismereteit igyekszünk pótolni vagy kevésbé ismert fogalmakat magyarázni, illetve a mára elfeledett, de egykor fontos személyek korabeli jelentőségét jelezni, a biográfiai teljesség igénye nélkül. Az interjúkban előforduló rövidítéseket, utalásokat és a börtönzsargon szavait külön jegyzék tartalmazza.

A kötet a MTA Jelenkorkutatási Bizottságának publikációs vállalkozása keretében jött létre, a Bizottság anyagi támogatásával, amiért ezúton mondunk köszönetet.

1993. szeptember.

K. Gy.–M. A.

NAGY ELEK, A CSEPEL VAS- ÉS FÉMMŰVEK KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”

Nagy Elek ősei apai ágon székely kismemesi családból származnak, Háromszék megyéből. Apja 1916-ban kerül Magyarországra. Az első világháborúban székely népfelkelőként olasz hadifogságba esik, s hazatérte után, 1920-tól a testőrségnél, Horthy közvetlen környezetében szolgál.

Anyja Himán Sára. Ménfőn, a Bezerédy-kastélyban cseléd lány, amikor megismeri idősebb Nagy Eleket, aki a házasság miatt leszerel a testőrségtől, és elszegődik a Bezerédy-uradalomba erdőőrnek. A család nem vallásos református, de nem is ateista.

A házasságból előbb 1923-ban bátyja születik, majd 1926-ban Nagy Elek, s öt tíz évvel később követi a húga. Elemi iskolai tanulmányait Ménfőn végzi, osztatlan evangélikus iskolában. A családi tervekben az szerepel, hogy a győri polgári elvégzése után szakmát tanul, de újabb városi ösztöndíjat kap, és különbözeti vizsgával 1938-ban átkerül a győri felső kereskedelmi iskolába.

A cserkészlet kimarad Nagy Elek életéből, a levante-mozgalom azonban nem. A háború utolsó évében, 1944 májusában, középiskolásként SAS-behívót kap, s Székesfehérvárra kerül, ahol a levantekegyesítéssel, katonai kötelékben munkaszolgálatot teljesít. Egységét 1944 decemberében elindítják Szlovákián és a Szudéta-vidéken keresztül Lengyelország németek által megszállt részére. Fegyvert nem kapnak, harcokban nem vesznek részt, ennek ellenére Nagy Elek súlyosan megsebesül. A kórházi kezelés után szabadságot kap, s ezt – többedmagával – arra használja, hogy nyugat felé induljon. Hosszas kóborlás után az ausztriai Wels környékén találkozik az amerikaiakkal, de azok – komolyan véve a genfi konvenciót – nem hajlandók a magyarokat hadifogolyként kezelni, hiszen nem voltak katonák. Wels környékén egy lágerben lakik, s újjáépítési munkáért ellátást kap az amerikaiaktól.

1945 augusztusában kerül haza Magyarországra, összevontan végzi el a kereskedelmi utolsó két osztályát, évvesszeség nélkül érettségizik 1946-ban. 1945 decemberében, bátyja biztatására, belép a Magyar Kommunista Pártba, bekapcsolódik a helyi MADISZ munkájába, ún. rövid pártiskolán is részt vesz.

Érettségi után Tatabányára kerül csillésnek, de az esedékes 1947-es választások előkészítésére a kommunista párt kádereket toboroz, s Nagy Eleket kikéri a bányától – tekintettel MADISZ-múltjára – pártmunkára. Az „ifjúsági vonalon” dolgozik Győr megyében. Az agilis és nagyon értelmes fiatalemberre Budapesten, a kommunista párt központjában is fölfigyelnek.

Sorkatonaként is pártfeladatot lát el, a határőrszolgálatnál, a déli határon vizsgálja – honvédként –, hogy a párt a hadseregben hogyan látja el feladatát. 1948 nyarán zászlóalj-párttitkár lesz, majd ősszel – pártutasításra – beiskolázzák a Petőfi Akadémiára, ahol a politikai tiszteket képzik. 1949 januárjában kiemelik, a HM rendkívüli állományba helyezi és különleges tanfolyamra küldi, amelynek az a célja, hogy az ott végzetek majd megszervezzék a hadseregben

a pedagógiai képzést. Rövid idő után – komoly előszelekció eredményeképpen – belekerül abba a 14 fős csapatba, amelyet szovjetunióbeli továbbképzésre választanak ki. Budapesten, a pártközpontban közlik vele a megtisztelő hírt: Szolnyecsnogorszkban tanulhat, a Nagy Péter által alapított felsőfokú katonai tanintézetben, amely „a lövészeti, harcászati, hadászati tudományokban nyújt továbbképzést a szovjet hadsereg tisztjei számára”. Amikor azonban megtudja, hogy felesége nélkül kell a kétéves iskolára elutaznia (friss házас, falubeli lányt vett feleségül), már nem olyan lelkes, de végül is – „mert nagyon rám kiabáltak, megfenyegettek” – vállalja.

„Hittem a Szovjetunióban, meggyőződéses kommunista voltam. Mondjuk azt, hogy mint afféle neofita ember, talán túlzó is, és mindent elhittem. Azt láttam itthon, az országban, hogy 45-ben hogy álltunk, és mi lett addig. Végtelenül hittem abban, hogy ha itt három év alatt ennyi épült, olajos kenyéren, ilyen bérezések mellett, mint ami volt, tíz év alatt a világot megrengetjük. És én ezt őszintén hittem.”

A tiszti iskolán magas szinten képezik a hadtudományokban, tanul gépészetet, térképészetet s egyéb olyan diszciplínákat, amelyek a vezérkari tisztek számára nélkülözhetetlenek. A Szovjetunió államai és a szocialista országok fiatal tisztjei valamennyien képviselve vannak az iskolán. Hazajövele után előléptetik főhadnaggyá, Farkas Mihálynál kell jelentkeznie, aki később azt ígéri, hogy „a legfiatalabb tábornokot csinálom magából”.

A Honvédelmi Minisztériumba kerül, osztályfőnöki beosztásban dolgozik, munkakörét korábban altábornagyi rangú katonának töltötték be. Huszonöt éves sincs még, amikor az általános kiképzési csoporton belül az önálló ellenőrzési osztály főnöke, őrnagyi rangban, hadosztályparancsnoki fizetéssel, állandó gépkocsihasználattal, saját titkársággal.

1952 júliusában – miközben felesége első gyermekükkel várandós – az ÁVH elviszi, a Fő utcára kerül, ahol azzal vádolják, hogy SS-katona volt. Kiderül, hogy a vád alapja egy Nagy Elek által Németországból küldött tábori levelezőlap, amelyet szívességből egy német katona adott fel Magyarországra saját egységének tábori postáján. A félreértés ugyan néhány hét alatt tisztázódik, de ez az idő elegendő arra, hogy a vakhit megrendüljön, s hiába a bocsánatkérés az ÁVH részéről, s a biztatás, hogy folytassa tovább katonai pályafutását, otthagyja a hadsereget. Ekkor már saját tapasztalatai alapján súlyos kételyek támadnak benne a korábbi politikai perekkel kapcsolatban is.

Visszaadja a párttagkönyvét, s közli a hadsereg illetékes vezetőjével, hogy a polgári életben kíván elhelyezkedni. Csepelre, a Rákosi Mátyás Művekhez (a volt Weiss Manfréd Művekhez) megy, s ott munkára jelentkezik. Nem vallja be, hogy érettségizett, így kvalifikálatlan „munkaerőként” a finomhengerműbe veszik fel betanított munkásnak. Néhány hónapot tölt csak a melegüzemben, amikor baleset éri, s ekkor elhatározza, hogy más munkakörbe megy, mert nem szeretne egy életre nyomorékká válni. Horizontál-esztergályos átképzős lesz a Szerzőgépgyárban, kitüntetéssel végzi a tanfolyamot. Véletlenül kiderül, hogy korábban a HM-ben dolgozott, és azt hiszik róla, beépített ember, ezért kollégái sokáig gyanakvással tekintenek rá.

1952 decemberében tartalékos őrnaggyá minősítik, majd 1953 márciusában lefokozzák honvéddnek. Amikor 1955 decemberében rehabilitálni akarják, nem találják az előzményeket, amiből jogosan következtethetünk arra, hogy politikai koncepcióss bosszúhadjárat folyt ellene, amiért elhagyta a hadsereget.

1953–54-ben Csepelen már zajlanak csöndes sztrájkok, elsősorban a normarendezések elleni tiltakozásul. „Amikor felemelik a normát, hirtelen mindenkinek akad valami műhelyen kívüli elfoglaltsága, amiből a vezetők megértik, hogy vagy visszaállítják a régi normát, vagy nem lesz termelés.”

Nagy Elek státusa kettős. Egyrészt deklasszált értelmiségi, hiszen nyelveket beszélő, képzett vezérkari tiszt, másrészt uradalmi erdész apa és cselédlány anya szakmunkássá vált, fölfelé mobil

gyermek. Érdeklődése és szereplései is ennek megfelelőek, komoly rangot vív ki magának munkatársai között. Részben mert a szakmáját igen magas szinten gyakorolja, részben mert éles eszével, jó politikai érzékeléssel hangadóvá tud válni társai körében. Ötvenhatos szereplésének és a munkások belé helyezett bizalmának megértéséhez tudni kell, hogy a saját környezetéből magasan kiemelkedő intellektusú és sokoldalú érdeklődésű ember, aki 1956 októberére már minden vonatkozásban élvezte környezete bizalmát.

*

– Csepelen már 56 előtt is voltak sztrájkok. Mi a véleményed erről?

– A rejtett sztrájkok a Rákosi-rendszer alatt és a Nagy Imre-időszak alatt* zömmel gazdasági, bérügyi eredetűek voltak. Levette a normás az időt. Jött a kolléga panaszkodni. Az anyjuk, hát nem lehúztak belőle? Akkor csináltuk a fekete sztrájkot. Nem azt mondom, hogy napirenden voltak, de elég gyakori eset volt.

Ez azért már 1954 nyara után volt. 55-re egyre gyakoribb lett a gyárban az oroszokkal az elégedetlenség, amelynek a helyi orosz átvevők voltak az előidézői. Jön az orosz átvevő meg a főmérnök, igazgató. Jönnek, az orosz megnézi: ez lyukas, nem kell. Ez jó, mehet. Én a műszaki dolgokhoz értek. Hogy az az illető soha életében nem volt forgácsoló, az biztos. Harmincat átvett, tizet nem vett át. Nem baj, azt a tizet külön vették, aztán a következő átvevő átvette. Ezt minden munkás látta és tudta. A munkás nem úgy ítélte meg az orosz technikát, ahogy az újság írta, hanem ahogy ő találkozott vele. Az újság azt írta, fel kell zárkózni a nagy szovjet technológiához. Ezekhez? Ez a munkásmagatartás már 56 előjele volt.

– Muszka Imrét** hogyan ítélte meg a csepeli munkás?

– A munkásság tudatosabb, tisztább látó része – utálok azt a szót, hogy öntudatos! – Muszka Imrét egy szerencsétlen hülyének tartotta. Jó szakembernek, aki semmivel nem jobb, mint más. De olyan körülményeket teremtettek neki, hogy többet tudjon termelni. Minden alkatrészt nem lehet sztahanovista módon csinálni. Van egy meghatározott technológiai sor, és azt be kell tartani. Imrével olyan alkatrészeket gyártattak, ami fölül sima, alul egyenes. Azzal nincs semmi, nem kell beépíteni semmit. Tehát ilyen egyszerű darabokat, amiket különleges gyorsasággal leesztergált. Két segédmunkás hordta neki az anyagot, kettő hordta el a géptől, hogy elférjen, két ember kiszolgálta, hordta el a spént. És hogy ne fáradjon el, a szupportra rátett egy lábtartót, arra ráállt, és ő is ment együtt a géppel. Mikor megunták, hogy nagyon sokat termel, és sokat kell kifizetni, akkor mondták, hogy Imre, most te leszel az üzemvezető-helyettes. És Imre mondta, hogy nem, én esztergálok. Akkor jött az a másfél évi bölcs hallgatás, a nevével se lehetett találkozni, de ő akkor is többet keresett, mint más, mondjuk a dupláját, de nem voltak kiugró eredményei. Utána nem kapott jutalmat egyik november 7-én, hanem lefestették egy nem tudom milyen festővel az arcképét, és azt kapta meg, keretben, úgyhogy volt Muszka-kép, Sztálin-kép, Lenin-kép. Szerencsétlen! De nem lépett a Horváth Ede meg a Pióker útjára.

– Mi lett vele?

– Disszidált, de nekünk a munkástanácsnak még dolgozott.

– Te és a kollégáid hogyan láttátok a XX. kongresszust?

* Nagy Imre 1953. július 4-től 1955. április 18-ig volt Magyarország miniszterelnöke.

** Muszka Imre Kossuth-díjas, sztahanovista esztergályos.

– A XX. kongresszus nem váltott ki döbbenetet a csepeli munkások között. Én csak a szerszámgépgyárról tudok beszélni, amit közvetlenül ismerek, mint ahogy az ember a családot ismeri. Ebben az időszakban a párt már teljesen elvesztette a tekintélyét, a párttagok szégyellték a párttagságukat. A párttitkár maga is az elégedetlenek közé tartozott. Talán hivatalból mondott egy-két dolgot még, de már nem próbálta a problémákat ráfogni az imperializmusra. És ekkor jött a XX. kongresszus. Én azt hiszem, a józan közvélemény igazolva látta azt, hogy a fejétől bűzlik a hal. Tehát az újdonság erejével nem hatott. Leginkább a személyi kultusz kérdése lepte meg a dolgozótársaimat és engem is, és főleg azon csodálkoztunk, hogy Sztálin legjobb tanítványa, Rákosi, hogyhogy nem követte el azokat a hibákat, amelyeket Sztálin elkövetett. Azt hiszem, hogy ez a közhangulatban Rákosinak a végső demoralizálódását jelentette. Azt is hozzá kell tennem, hogy azért a munkásagyban nemcsak Rákosi volt, hanem benne volt Gerő is, meg a többi is. Az az érdekes helyzet alakult ki, hogy a szocializmust felépíthetetlennek tartotta a munkás, nevetségesnek, kiscserkésznek tartotta a propagandát. De nem tőkés fordulatot óhajtott, hanem egyetlen kívánsága volt, hogy Nagy Imre legyen a miniszterelnök. Nagy Imre legyen a párt első embere. Ez a kívánság a XX. kongresszust követően nagyon hamar megfogalmazódott. És ekkor Nagy Imrének komoly hitele volt.

– *Mivel tudod magyarázni, hogy olyan emberek körében volt Nagy Imrének nagy hitele, akik csak az újságból vagy az ellene emelt vádakból ismerték őt?*

– Az információkat nem az újság adta, hanem a beszélgetések. A csepeli dolgozók általános értelmi színvonala azért nem azonos egy utcasöprő színvonalával, nem is beszélve, hogy eléggé meg volt tűzdelve értelmiségiekkel, és hogy a fiatal műszaki értelmiségiek azért közvetlen kapcsolatban álltak a műhelyekkel, a munkásokkal. Másodsorban minden munkásnak odahaza is volt valamilyen környezete, ismeretsége. Sokan voltak olyanok, akiknek a rokonát, hozzátartozóját, barátját meghurcolták. Mi nem hittük el, ami az újságban volt. Ezt nagyon jól bizonyítja később az *Irodalmi Újság*, amikor tíz forintot adtak feketén egy-egy példányért. Mikor az *Irodalmi Újság*ot kezdték olvasni, az azt jelentette, hogy a *Szabad Nép* már teljesen elveszítette a hitelét. Nimbusza volt Nagy Imrének. Ismerték Nagy Imre pártból való kizárásának a körülményeit is. Azt hiszem, olyan automatizmus volt a gondolkodásmódban, hogy ha Rákosi kizárja Nagy Imrét, ha Rákosi Nagy Imre ellen van, akkor Nagy Imre csak jó lehet. Ez is közrejátszott a Nagy Imre iránti szimpátiában, és nem kell azt hinni, hogy mi azért nagyjából nem tudtunk mindent.

– *A csepeli pártbizottság kiadásában 1965-ben megjelent egy könyv, Csepel története* címmel. Ebben ugyanazt írják, amit te mondasz, idézem: „az Irodalmi Újság cikkei, a Petőfi Kör vitái Csepelen is hatottak, és ideges, türelmetlen hangulatot keltettek. Sokan olvasták az Irodalmi Újságot, egyes munkások Csepelről is nyíltan felléptek a Petőfi kör vitákon.”*

– Úgy tudom, az „egyes munkások”, az csak én voltam, legalábbis én nem tudok róla, hogy más is fellépett volna a vitán. El-eljöttek, de általában nem fértek be.

– *Te hogy kerültél oda?*

* Drucker Tibor: *Ellenforradalom Csepelen*. In: *Csepel története*. Budapest, 1965. Kossuth Kiadó. 459-476. o.

– Ez nehéz kérdés. Baráti – nem gyári – körömbe tartozott pár ember, gyerekkori ismerősök, falumbeliek, akik eljártak oda. Az én fejemben is akkor tudatosult először a Petőfi Kör fontossága, amikor a *Szabad Nép* hozta, hogy ellenforradalmi hangok hallatszottak a Petőfi Kör vitáján a szabad sajtó kérdésében*. Ekkor már elhittem, hogy azért komoly dolog ez.

– *A gyárban a munkásokon kívül kivel volt akkor valamiféle komoly kapcsolatok? Értelmisségekkel, pártapparátussal?*

– Voltak ott harminc év körüli fiatal mérnökök, akik elégedetlenebbek voltak, mint mi, azokban több volt talán az ambíció. Nagyon sokat beszélgettünk arról, hogy lehetne, mint lehetne. De az a kérdés egyértelműen mindenki fejében benn volt, hogy ennek az országnak az irányítási rendszere nem jó, de a többpártrendszer fel se vetődött. Kommunista kormányzat legyen Nagy Imrével! Az persze felvetődött, mindennapos beszédtema volt, hogy ilyen szarvashibák a koalíciós pártok idejében nem következhetnek be. Az fölvetődött, hogy a fejlődés érdekében a kommunista párt léte feltétlen fontos, ezt nem lehetett letagadni. De – mai aggyal fogalmazok – az fogalmazódott meg bennünk, hogy a párt, ha hatalomra tesz szert, és monopolhelyzetet teremt, akkor abból csak bajok származhatnak. A bőrükön érezték a munkások, hogy ez így nem mehet tovább. A nagy műhely hangulata ilyen volt. De hasonló volt a többi gyárrészleg hangulata is, ilyen volt az öntödéseké, ilyen volt az edzőké. Ilyen hangulatban aztán elérkeztünk addig, hogy Máté Györggyel – aki egy fiatal mérnök volt – és Morvay Lajossal – ő volt a főmérnököm – sokat beszélgettünk, hogy kellene csinálni egy Petőfi Kör Csepelen is. Mindenki beszélt a kollégáinak, társainak, ismerőseinek arról, hogy kellene egy olyan fórum, ahol a problémák előjönnek. Nyilvánosan, legálisan. Az ÁVH-nak nem volt már olyan nagy tekintélye, nem féltünk különösebben. Munkásembert amúgy sem nagyon vittek el, nem is foglalkoztunk a kérdéssel. Én azonban az aggályaimat fejeztem ki avval kapcsolatban, hogy nem nagyon hiszek már a Petőfi Kör vitáiban sem, mert ott kijelölt vitaindítók vannak, és ezek a Rákosi-rendszer megbízható, hű emberei. Azt mondta nekem Máté, hogy „ne foglalkozz ezzel, nyugodj meg, hogy a Petőfi Kör vezetősége van annyira éber és okos, hogy szépen ki tudja fogni a szelet a vitorlából”. Elmentem a Múzeum utcába**, és ott elmondtam nagyjából, hogy mivel szeretnék foglalkozni. De közgazdászcodni is akartam, persze csak dióhéjban. Négyórás volt ez a megbeszélés, éjfél tájban mentem haza. Tele volt viccel és humorral, jósolgattuk, mi lesz.

– *De ebből a csepeli Petőfi Kör-ülésből nem lett semmi, viszont elérkezett a Rajk-temetés*** ...*

– A Rajk-temetésre a vállalat úgy készült fel – ezt nagyon fontosnak tartom –, hogy három ember, a DISZ-titkár, az ÜB-titkár és a párttitkár képviseli a Szerszámgépgyárat. És mi dolgozunk tovább nyugodtan, nem megyünk el. És ebből lett egy palotaforradalom. Mi az, hogy nem megyünk el egy mártír temetésére? Az igazgató: dolgozni kell, igazolatlant kap, aki elmegy. Na és aztán, mi van, ha igazolatlant kap? És jöttek az

* 1956. június 27-én volt a Központi Tiszti Házban a Petőfi Kör vitája *A sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről*, amelyen Nagy Imre teljes rehabilitációját követelték a résztvevők.

** TTIT Kossuth Klubja a VIII. kerületi Múzeum utcában.

*** 1956. október 6-án Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort és Szalai András újratemetették a Kerepesi temetőben. A temetés hatalmas politikai tüntetéssé vált, százazrek vonultak némán, politikai jelszavak nélkül.

ellenkezések, a röpgyűlési magyarázatok, hogy Rajk elvtársnak úgy állítunk legszebb emléket, ha munkával ünnepeljük a temetését. Végül az történt, hogy leállítottuk a gépeket, lementünk a mosdóba, és az egész műhely otthagyt a gyárat. Adjanak igazolatlan! És kivonultunk. Talán nem is annyira Rajk emlékét akartuk mi megtisztelni, hanem ki akartuk fejezni, hogy elégedetlenek vagyunk a pillanatnyi irányítással, a vezetéssel, a politikai helyzettel. És nem csak a Szerszámgépgyár nagy műhelye vonult ki. Nem tudom pontosan megmondani, hogy mennyi, de Csepelről körülbelül ezer ember jött el a temetésre.

– *És te ezután szólaltál fel a Petőfi Kör mérnökvitáján!**

– Igen, a közgazdasági egyetemen, az aulában. Nagyon sokan voltak. Nem tudom, hány ávéház tiszt volt ott civilbe öltözve, de azokat én mind megismertem. Ha egy katona leveti az egyenruhát – ez biztos a katona-múltamból következik –, azt megismerem száz méterről is. Mondtam, a fene egye meg, csak nem visznek el! Kiss Árpád megtartotta az előadását. Az volt a benyomásom a beszédéről, hogy éppen olyan jól tudta, hogy mi a baj, mint mi. Legalábbis ugyanazokat a problémákat vetette föl, amik bennünket is foglalkoztattak, tehát nem volt tájékozatlan a magyar műszaki fejlesztés kérdéseiben. A hogyan továbbról azonban nem szólt. És akkor kezdődtek a felszólalások. Én is szót kaptam. Eleget téve a Kossuth Klubban korábban megbeszélteknek, megmondtam, hogy én Nagy Elek vagyok, munkás, horizontáleszttergályos. És megmondtam, hogy a munkások érdeklődnek a viták iránt, annál is inkább, mert mi közvetlenül érezzük a műszaki fejlesztés elmulasztásából eredő hátrányokat. Meg kell változtatni mindent. Volt olyan hozzászólás, hogy ezeket az üléseket nem itt kell megtartani, hanem a Sportcsarnokban, mert nem férünk el, és más is kíváncsi rá. Mondtam, hogy készüljenek fel arra, hogy a jövőben több munkás fog eljönni a hasonló vitákra, mert most is eljöttek sokan, de nem fértek be a terembe. Valaki azt is kérdezte, hogy a rádió miért nem közvetíti. A végén, amikor az összefoglaló volt, Kiss Árpád az én hozzászólásomra is reflektált. „Rájöttem Nagy Elek elvtárs hozzászólásából, hogy ez lényegében nem is műszaki fejlesztési vita, hanem az értelmes és az értelmetlen emberek közti vita.” Én nem voltam meglegedve a felszólalással, mert nem azt mondtam, amit akartam. Azt is megmondom őszintén, hogy nem volt bátorságom megkérdezni, hogy miért Rákosi az ország vezetője, miért az öccse, Bíró a miniszterhelyettes, és Csepel teljhatalmú megbízottja. Miért vannak ezek a bürokratikus röpgyűlések, félrevezetések? Élesebben akartam megmondani, hogy miben látom a hibák okát. De a fülemben volt az, hogy maradjak munkás. Amit én mondtam, azt őszintén úgy is gondoltam, de talán akkor már mélyebben láttam a problémákat. Azért nem szabad elfelejteni, hogy korábban pártoktató is voltam, pártiskolát is vezettem, és autodidakta módon rendkívül sokat tanultam.

A gyárban ennek a Petőfi kör vitának óriási visszhangja volt. Tele volt vele a faliújság. Elhatároztuk, hogy meg fogjuk szervezni Csepelen a fiók Petőfi Kört, de akkor már az is felvetődött, hogy a létező Petőfi Körből kellene csinálni egy nagy Petőfi Kört.

A Petőfi Kör tényleges hatását ma sem tudom felmérni. Nagyon sok gondolatot ébresztett, cselekvésre késztetett bennünket, legalábbis azokat, akik ott aktívabbak

* 1956. október 10-én volt a Petőfi Kör vitája *A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái* címmel. A vitát Kis Árpád vezette.

voltunk. Utólag, már a börtönéveim alatt vetődött fel bennem az a kérdés, hogy vajon mit akartunk mi a Petőfi Körrel elérni. Rendszerváltozást? Vagy mit? Én nem láttam bele minden ember agyába, a hozzászólások zöméből azért éreztem, hogy itt nem mindenki akar szocializmust. Én se azt akartam, legalábbis nem a meghirdetett, megírt szocializmust, mert annak a felépíthetőségében akkor már én sem hittem, és ma sem hiszek.

A Petőfi Kör szerintem a harangot verte félre.

A Petőfi körü vitát követően két-három nap múlva, október 12-13-án hazamentem Ménfőre, mert az anyósom nagyon beteg lett, ezért több, mint egy hét kiesett a számomra, az, amíg vidéken voltam.

Több mint egy hét távollét után, 1956. október 23-án, azt hiszem, délután két órakor érkeztem meg Pestre. Amikor beértünk, valami feszültség volt a levegőben. Először is fél gőzzel jött a vonat, és nagyon nagy késéssel érkezünk. Leszálltam a vonatról, és a Keletiből gyalog indultam haza a Csengery utcába. Útközben bementem a szokott borbélyhoz, és ott borotválkozás közben tudtam meg, hogy mi lett a Bem-szobor koszorúzásából. Ez a borbély már tájékoztatott engem arról, hogy Piros belügyminiszter előbb megengedte a felvonulást, aztán nem engedte a felvonulást. A borbélyom azt mondta, hogy most meg már teherautók cikáznak a városban. Ő is mindjárt bezár és elmegy. Én úgy, ahogy voltam, hazaszaladtam. Letettem a csomagot, és irány a város! Az Andrássy út-Körút kereszteződést néztem ki. Láttam, hogy jönnek teherautók, állnak rajta emberek, és kiabálnak: ruszvik haza, ruszvik haza! Csak bámultam. Azt az első jelekből láttam, hogy itt valami nagy dolog van. Sodródtam a Bródy Sándor utca felé, de nem tudtam odamenni. Ott már szóltak a vaktöltények. Már tudtam, mert beszéltek az utcán, hogy döntik a Sztálin-szobrot. Persze sok rémhír is keringett. Én azzal a szándékkal indultam, hogy azonnal megyek a TIT-be, hátha talállok valakit a Petőfi körösök közül, de nem találtam ott senkit. Akkor már láttam az égő teherautókat. Na jó, mondom, ebből én már eleget láttam, de mi van Csepelen? Ilyenkor lehet látni, hogy az ember, ha egy közösségbe beilleszkedik, az nagyon sokat jelent a számára. Le Csepelre! A gyorsvasút közlekedett. A hármastól mentem be, senki nem dolgozik, nagy csoportokban állnak az emberek. Találgatás. Mi van? „Gyerekek, ez van Pesten, ezt láttam.” Hát a fiatalabbja azonnal, hogy menjünk be! Akkor már jött a hír, hogy a gyorsvasút nem közlekedik. Nekem az Autógyárban volt egy nagyon jó ismerősöm, műszaki értelmiségi. Bejött, hogy mit döntöttünk. Ki kellene menni! Azt mondta, „nekünk van autónk, jövünk autóval, ti felszálltok”. Jöttek az autók, ugráltunk föl, és jöttünk be Pestre. Ráfordultunk a Soroksári útra, ott is tömeg volt az utcán. Mindenki az utcán volt akkor! Persze mindenki tudott a címerkivágásról, sok újdonságot nem tudtam mondani, sőt, inkább én hallottam tőlük, hogy mi is történt. Olyan emberrel nem találkoztam, aki ott lett volna a Bem-szobornál. Az első kocsiban ültünk, fönn a platón, hátul, és elkezdődött, hogy „Itt van Csepel, megjött Csepel!”. Az autók megvárták egymást, konvojban jöttünk, tele fiatallal. Óriási hangorkán volt, hogy „megjött Csepel!”. A Boráros téri hídnál fordultunk be, hogy megyünk a Múzeum utcába. Egy-egy kocsin voltunk vagy negyvenen-ötvenen, összesen talán négyszáz-ötszázan. A Nemzeti Múzeum mögött már nem tudtunk továbbmenni, ott leálltunk.

Akkor már nagyon erősen lőttek. Én leszálltam az autóról, mert egy Petőfi köröst akartam szerezni, hogy megkérdezzem, hogy most mi van? Az én számomra kijött a szellem a palackból. Ünnepi érzés fogott el, borzongott a hátam. A csepeliek legtöbbször is leszállt, és egy darabig még együtt voltunk. Azt még nagyon fontosnak tartom

elmondani, hogy utána az autók elmentek a Lampartba, ahol gombos villával szórták a géppisztolyokat az utcára.

– *Honnan tudták a teherautóra fölszállt gyerekek, hogy a Lampartba kell menni fegyverért?*

– Egy munkás hogyan tudta volna, hogy hol, mit gyártanak? Mi tudtuk, hogy a Gödöllői Járműjavító harckocsikat javít. A Lampartban, a lámpagyárban meg puskákat gyártanak. A munkás munkás, mindenhol van ismeretsége.

Mikor leszálltunk a teherautóról, és bepréseltük magunkat a Múzeum utcához, erős könnyfakasztógáz-szag volt már, de azért ki lehetett bírni. Talán két század magyar katona állt ott, lábhoz tett puskával, és két harckocsi. Álltak mozdulatlanul. A csepeliek elkezdtek az agitációjukat. „Mit álltok itt? Miért van puskátok? Miért nem segítetek? A rohadt ÁVH!” És mintha megrendezett dráma lenne, egyszer csak négy fiatalember hoz egy agyonlőtt magyar katonatisztet. És megállnak: „nesztek katonák, itt van a tisztetek! Az ÁVH agyonlőtte. Nézzétek csak!” És a harckocsin is, a katonák parancsnoka azt mondta – valami hadnagy volt –, hogy addig ők nem tehetnek semmit, amíg parancsot nem kapnak. Ekkor a harckocsiból kihúztak egy tábornokot, remegő térdekkel. Nem tudom, összeecsínálta-e magát, mert én már láttam félfő embert, de ilyen félfő embert még nem. Hadd ne mondjam meg a tábornok nevét*, a munkásmozgalom régi harcosa volt. Körbevették. „Miért nem ad parancsot?” „Kérem, a minisztériumba kell bemenni, addig nem adhatok parancsot, katonaesküt tettem”, és összeszedte magát. Végül abban állapotodott meg, hogy látja, mi van, a minisztérium ezt nem tudja, bemegy, és jelentést tesz személyesen. A tömeg persze nem hitt neki. „Kerekem akarsz oldani, te strici!” Akkor azt mondta neki négy egyetemista: „Majd mi bemegyünk veled.” Micsoda naivitás, ugye? Volt ott egy parancsnoki autó, azzal elmentek, hogy hoznak parancsot. A Nemzeti Múzeum akkor már nagyon füstölt. Belövést kapott. Már hallottam, hogy a vaktöltények, riasztótöltények között élesek is voltak, mert azoknak egész más a hangjuk. És akkor kiabálni kezdtem, hogy „félre onnan, félre onnan! Az utcából ki tudnak löni!”. Már nagyon vijjogtak a lövedékek. Hogy mi történt magában a Bródy Sándor utcában, bent a Rádiónál, azt nem tudom. A katonák pedig – mikor látták, hogy a tábornok nem jött vissza – levették a sapkájukat, és letépték a csillagot. Aztán vaktában, ahogy álltak sorban, átadták a puskáikat. „Lőszer?” „Nincs lőszerünk, nincs lövedékünk.” Kivezényelt a Honvédelmi Minisztérium a rend biztosítására egy csökkentett zászlóaljerőt, két-három harckocsit, egy tábornokot, fegyverrel, de lőszer nélkül!

Éjfél tájban elindultunk gyalog a városba, hogy megnézzük, másutt mi van. Beérünk a Szabad Nép Kiadóhoz, ahol már máglyában égett a könyv. Az ablakból ment a mikrofonon keresztül a hatalmas beszéd. Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk reggel, hazudtunk este, többet nem hazudunk. Akkor még a pontgyártás nem volt. Ahogy ott állunk, és hallgatjuk ezt a beszédet a tömegben, egyszer csak jönnek az orosz harckocsik a Keleti felől. Ez akkor volt, amikor a Sztálin-szobrot már odavontatták. A harckocsik a tornyaikat lefordították előre, tehát tüzelőállást vettek föl. Az egyik harckocsiból a toronyparancsnok eléggé kint állt, tehát nem bújtak el. De lehetett látni, hogy harckészültségben vannak. Az a sok lány, fiatal, szaladtak oda, megszállni a harckocsikat. Láttam, hogy úgy szabadult meg az egyik, mikor fölugráltak, hogy a tornyát körbefordította, és az ágyúcső lesöpörte az embereket. Valamit beszéltek, és

* Görgényi Dániel volt a tábornok.

rádobták a piros-fehér-zöld zászlót a harckocsi elejére. Az orosz harckocsik megindultak a Rákóczi úton. A Sztálin-szobor mellett mentek el, és mindegyik megdobta a farát, a szobrot odébblokta, amennyire tudta. Mi lett velük, hova lettek? Nem tudom. Azt viszont láttam, hogy ezzel az orosz páncélosegységgel még egy kanverebet se fog lelövetni senki se. Ezek a magyarokra nem nyitnak tüzet. Elképzelhetetlen, hogy a toronyparancsnok integet a lányoknak és puszizkodik velük, utána meg beléjük lövet! Nem tudok föltételezni ilyen aljasságot. Persze biztos ez is előfordult már a történelemben, de itt lehetett látni, hogy ez a csapat teljes harci morál nélkül vonul Budapest utcáin. Ugyanakkor jött három vagy négy magyar harckocsi is, magyar katonákkal. Azoknak a fogadtatása népiünnepély volt. A magyar hadsereg már akkor átállt. Az utcák nem nagyon néptelenedtek el, ritkultak, de hajnalig mindig tele voltak. És valaki 24-én, a hajnali, kora reggeli órákban mondta, hogy teljes harci gőzzel jön a Nyugati felől egy támadó orosz csapat. Lövéseket nem hallottunk, de akkor láttam, hogy épül a barikád. Tizenöt perc alatt óriási területen fölszedték a macskakövet, rá az útra, kész a barikád. Én tudtam, hogy mi lesz. Tudtam, hogy forradalomban vagyok. Láttam, mikor kirakták az emberek az ablakba a rádiójukat, mikor mentek a nyilatkozatok, hogy tegyék le a fegyvert, hogy mindenki térjen nyugovóra, mert Budapesten rend van. Olyan dolgokat, amik 56-ban történtek, még álmomban se tudtam elképzelni. Mindenki úgy viselkedett, ahogy viselkedett, és hős senki nem volt. Akkor már elesett a Rádió, akkor már elhangzott a győzelmi induló.

– Mégis, hogyan láttad akkor azt a zűrzavart, merre húzott a szíved?

– Egyértelműen a felkelőkhöz. Viszont attól féltem, hogy el tudják söpörni, vérbe tudják fojtani, és nem hittem, hogy annyi kitartás lesz az emberekben. Azt hiszem, hogy Gerő a beszédével, azzal, hogy lecsőcselékenykedte az ifjúságot, sokat segített, hogy a forradalom fennmaradjon, és ne hamvadjon el csírájában. Hogy micsoda elemi erővel hatott, hogy mi vagyunk a csőcselék, erről mindenki tud, aki átélte.

– Mi várt 24-én Csepelen?

– Megyek be a portán, a portás átölel, megcsókolgat. Egy csomó ember van ott. Nem halt meg, nem halt meg! Néztem, mint Bálám számára. A portától harminc méterre lehet a Szerszámgépgyár szerelőcsarnokának a bejárata. Megyek be, ott a tömeg. Jobbról csókolnak, balról csókolnak. „Mi van? Nem haltál meg? Láttak téged, hogy a homlokodat keresztüllőtték. Ott feküdtél a Múzeum utcában. Már gyűjtöttük a családodnak a pénzt, összeadtunk segílyt.” Kicsit megborzongtam. Ezek úgy képzelték el, hogy én legalább hat puskával a vállamon, meg két géppisztollyal a kezemben öldöklök, vad katona vagyok és harcolok. Mert azt tudták, hogy katona voltam. De én nem harcoltam, nem csináltam semmit. Azt hiszem, a mai napig se hiszik el! 24-én nem tartózkodtam fél óránál tovább a gyárban. Az emberek nem dolgoztak, csak éppen bent voltak.

Akkor elhatároztam, hogy lemegyek Győrbe a feleségemhez. A Győri Vagon- és Gépgyárban sokkal nagyobb rend volt, mint nálunk Csepelen. De termelés ott se folyt.

26-án indultam vissza Pestre, a ménfői tanácsháza elől teherautóval, amely meg volt rakva krumplival. Amikor kimentem Csepelre, a következő epizódnak voltam a szemtanúja. Jeneyt, a volt személyzeti osztály vezetőjét, meg három-négy erősen vonalas pártvezetőt egy nyolcvan-száz fős csoport körbevett, és köpködték, rugdalták őket. Ez a kép fogadott a szereldecarnok előterében. Odamegyek, mondom: „mit csináltok?” Kiabálok, persze, indulatból. „Ha annyira benned van a verekedés, ne itt verekedj, hisz fegyvertelen emberek. Menj ki az utcára!” És valahogy megjuhászodtak

az emberek. Ennek a három-négy embernek meg azt mondtam, hogy „ide figyeljen, Jeney elvtárs, szedjék a cuccukat, mi a fenének jönnek ide. Menjenek haza!” El is mentek. Fordulok be, szembe fut velem Morvay Lajos, a főmérnök. „Szervusz, megjöttél? Gyere, most ül össze a munkástanács, te vagy az elnöke.” „Milyen munkástanács?” „Hát te nem is tudod, hogy kijött egy rendelet, hogy meg kell alakítani minden üzemben a munkástanácsot?” „Ennek mi a feladata?” „Hát a gyár irányítása.” Én vezettem le az ülést, de azt se tudtam, mit mondjak. Az ülésen volt vagy negyven ember, persze mindet ismertem. Szervusztok, szervusztok, hol voltál? „Mi a teendő?” – kérdeztem. „A legelső, a rákosistákat kinyírni, letartóztatni.” Mondom: „gyerekek, egyelőre mondjátok el, mi történt idehaza.” Nagyon furcsán hangzik, hogy én fékező voltam, pedig az voltam. Persze, ezt a fékezést úgy kell érteni, hogy a normális vízhőmérséklet a tizenhat fok, és én akkor nyolcvanfokos voltam, tehát ha hozzákeverték volna normális viszonyokat, annak igen felment volna a hőfoka. De a tömeg százfokos volt! Tehát így értem, hogy én fékező voltam, nehogy félreértés legyen. Tény az, megtiltottuk, hogy az embereket felfegyverezzék a gyárban. Első döntés: semmiféle fegyvert a gyár területére behozni nem lehet. A rendészetnek, ha van fegyvere, zárolni kell, ez kettő. A harmadik: senki senkit nem bánt, nem verhet meg, nem csinálhat atrocitást. A következő döntés: azonnal fel kell venni a kapcsolatot a többi munkástanáccsal.

Tizennyolc gyár volt a Csepel Vas- és Fémművek területén. Minden gyár létrehozta a maga munkástanácsát, a tagok harmincöt-negyven százaléka párttag volt, nemcsak ekkor, hanem amikor a Központi Munkástanács elnöke lettem, akkor is legalább huszonöt százalék volt benne a párttagok aránya. Hogy ezek a párttagok elégették-e a tagkönyvüket, nem rám tartozik. Ahány gyár, annyi munkástanács volt.

– *Miért te lettél a Szerszámgépgyár munkástanácsának az elnöke?*

– Nem tudom. Meg se kérdeztem. Távollétemben, még 25-én választottak meg. De lehetséges, hogy a Petőfi Körben elmondott hozzászólásom tekintélye meg az Irodalmi Újságból szerzett hallatlan széles tájékozottságom miatt. A hibákat mindenki látta, de okosan megfogalmazni, az a nagyobb művészet. Talán én ezt tudtam! Nem talán, biztos. Ezért lettem a Szerszámgépgyár munkástanácsának az elnöke. Elhatároztuk, embereket küldünk szét a gyárakba, hogy délután két órakor összeül Csepel valamennyi munkástanácsa. Nem tudom pontosan, hányadikán volt, nem is tartom nagyon fontosnak. Lehet, hogy az egyik eseményt a másik elé teszem, de ez az összképen nem változtat. Tehát összejöttünk az Acélmű kultúrtermében. Hárman mentünk minden üzemi munkástanácsból. Velem Beck Antal jött, aki esztergályos volt a tengelyperselyüzemben, a másokra már nem emlékszem. A mi munkástanácsunkban csak munkások voltak, értelmiségi nem volt. Leültünk és vártunk.

Egyszer csak beszalad négy fegyveres civil. A szakszervezeti titkár kezdett beszélni, hogy elvtársak, azért jöttünk itt össze a szerszámgépgyáriak kezdeményezésére, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba. A négy fegyveres abban a pillanatban körbevette, hátracsavarta a szónok kezét. „Te szemét, te rohadt spicli!” És pisztolyok kerültek ki az asztalokra. Nálunk nem volt pisztoly. Ezt minden további nélkül elkísérték, hogy viszik az Imre térre, Csepel központjába, a rendőrségre, mert ezt büntetés nélkül nem ússza meg, ez egy szemét, utolsó alak. De abban a pillanatban egy másik hozzászóló

* Október 26-án még csak a Szerszámgépgyár ideiglenes munkástanácsa alakult meg.

jelentkezett, nem tudom, kicsoda. Ezek másodpercek alatt játszódtak le. Nagyon sok lett a pisztoly. Ahogy szólásra emelkedett, már közrevették, vitték. Tehát ott nagyon meredek volt a helyzet. Végre Illés, a Csőgyár igazgatója kezdte el, és őt már nem tartóztatták le. Ő kb. olyan mentalitású, beállítottságú ember volt, mint Morvay Lajos, aki a Szerszámgépgyár főmérnöke és a gyári munkástanács elnökhelyettese volt. Most már sejtem, hogy miért a szakszervezet akarta megnyitni ezt az ülést. Mert a szakszervezet kapott egy olyan központi utasítást, hogy válasszák meg a munkástanácsot, és rakják tele kommunistákkal! De ez végül is nem sikerült, nem fogadták el a dolgozók, és ezután választottak meg bennünket.

Összeültünk, és a következő döntések születtek. Közös ki kell alakítanunk a gyár új vezetését a korrupt, demagóg, erkölcsileg lejárt és lejáratott emberek helyett. Nagyobb önállóságot kell biztosítani a Csepel Vas- és Féműveknek! Fel kell venni a kapcsolatot Budapest, később az ország valamennyi munkástanácsával, illetve azok képviselőivel! Meg kell alapítani egy nagybudapesti és egy országos munkástanácsvezetőséget!

Aznap délután vagy másnap délelőtt kimentünk a gyárból Csepelre. Kiérünk az Imre térre, ott annyi az ember, amennyi odafér. Pesti egyetemisták piros-fehér-zöld zászlós autóval jöttek, szónoklatokat tartottak az autókról, éljenzés, fegyverkövetelés a tanácstól.

A rendőrség van az egyik oldalon, vele szemben a pártház. Egyetemisták voltak, de jól fölfegyverezve. Beküldtek egy küldöttséget, hogy adják ki a fegyvereket. Az a hír járta ott, hogy a tanácsitkárnak – vagy -elnöknek –, Kalamárnak a fia ávéház őrnagy, és fönt a toronyban van a géppuskaállása. Végül az történt, hogy bementek a küldöttek, és nem jöttek ki. Erre a tömeg fogta, és amilyen széles volt az ajtó, olyan szélesen özönlött be. Még arra se volt idő, hogy az ajtó másik szárnyát kinyissák. Mi nem mentünk be, mert nem volt ott keresnivalónk. Egyszer csak fönt az erkélyajtón keresztül puskákat mutogatnak. Nem lehetett ott már szót érteni, olyan óriási zsidvaj volt. Kisvártatva, talán tíz-tizenöt perc eltelte után, vezetnek kifelé pár embert. Én Kalamárt életemben nem láttam, biztos ő is köztük volt. Az asszonyok: „te piszok, te szemét!” – köpködték és kezdte a tömeg lincselni. Mi, a gyáriak, a nagy tolongó tömegben amennyire tudtunk együtt maradtunk. Míg végre a forrongó egyetemisták állig fölfegyverezve közrevették ezeket, és a tömegben keresztül – nem engedélyezve, hogy bárki bántsa őket, pedig ott nem egy ember átkozódott, tömeghisztéria volt – átkísérték a szemben levő rendőrségi börtönbe, és lecsukták őket. Azért ez már a munkásság jelentős hányadának nem tetszett. Egy munkásember mindig tudja, mi a törvényesség, a rend. Akkor már én is kezdtem félni attól, hogy itt elszabadul a pokol. Őszintén féltünk tőle, és őszintén beszélgettünk is bent a gyárban Morvayval és a többiekkel, hogy ezt minden erővel meg kell akadályozni. Mindjárt eldöntöttük például, hogy a személyzeti anyagot nem adjuk ki.

– *Kalamár további sorsáról vannak még információid?*

– A börtönben hallottam, hogy végül kivítették Királyerdőbe, és agyonlőtték. Csak ennyit tudok.

– *Bordás András Kossuth-díjas esztergályos október 26-i haláláról mit tudsz mondani?*

– Bordás András Muszkának volt a váltótársa. Muszka Imre Kossuth-díjas volt, Bordás is az lett. Muszka Imre nem ijedt meg, Bordás rettentően megijedt, az ördög tudja, mitől. Úgy beszélünk vele, mint előtte két héttel. Dolgozótársunk volt, nem akartunk mi mindenkit angyalnak vagy ördögnek látni. Én november 16-a után

hallottam először arról, hogy Bordást meggyilkolták, és ekkor a Szerszámgépgyár munkástanácsának ülése úgy döntött, hogy a temetésén képviseli magát, a hozzátartozóknak pedig segítséget visz.

Úgy hallottam az elbeszélésből, hogy kerestek Pestről egy Bordács nevezetű ávéhást, mert valami kegyetlenséget követett el, és be akarták gyűjteni. Megkérdeztek egy öreg, süket asszonyt, hogy hol lakik a Bordács. Az öregasszony meg úgy értette, hogy a Bordás. Amikor észrevette, hogy mennek érte a fegyveresek, elkezdett futni előlük, nyilván félt, hogy ő Kossuth-díjas, sztahanovista esztergályos, ezért neki bántódása eshet. Állítólag bebújt a sufniába vagy disznóólba, és ott lőtték agyon. Ennyit tudok Bordás haláláról. A végleges munkástanács kegyelettel emlékezett meg róla*.

– *Térjünk akkor vissza a gyárhoz. Az első napokban volt-e szovjet jelenlét Csepelen?*

– Én nem tapasztaltam. Azt nem állítom, hogy nem mentek harckocsik Csepel utcáin végig, de nem tűnt fel, ha végimentek is. Nekem nincs tudomásom arról a mai napig, hogy az orosz harckocsik bejöttek volna a gyárba. Termelés nem folyt, és nekem országos ügyeim akadtak. Pesten kerestem az ismerősöket, hogy mi van, mi lesz. Kerestem az elvesztett Petőfi köri kapcsolatokat, de képtelen voltam rátalálni, bár szinte naponta bementem a Múzeum utcai TTIT-be.

Ezekben a napokban általában mindig tanácskoztunk. Más munkástanácsok is felkerestek bennünket. Újpestiek, Ganz-Mávag, Klement Gottwald, Debreceni Kötszövőtt Ruhagyár, Biogal Gyógyszergyár. Jöttek a küldöttségek tömegével, hogy mi van, és mindenki tőlünk várta, hogy mondjunk valamit, hogy mi lesz tovább. Szétforgácsolódott az erőnk, és mi se tudtuk, hogy mi legyen, bár akkor már nagyon szorgalmasan dolgoztunk azon, hogy a nagy-budapesti munkástanács üljön össze.

Csepelen a másodszori vagy harmadszori összejövésünk alkalmával felmerült, hogy legyen egy központi szerv, és válasszanak meg valakit, aki az adminisztratív kérdéseket intézi. Illést választották meg, a Csőgyár igazgatóját, ő lett az ideiglenes csepeli munkástanács vezetője, de apparátus nélkül. Fontos határozat volt, hogy a Vasas-székházban össze fognak ülni Budapest küldöttei. Ennek a szervezésében részt vettem. Ez 31-e előtt volt, ekkor még nem volt Csepelen központi munkástanács, nem volt elnök sem, megbízott ügyintéző volt csak az Illés. Akkor hoztunk egy határozatot, hogy három vagy négy fővel képviselnünk kell Csepelt ezen a fővárosi munkástanács-összejövetelen. Csepel ekkor még nem volt egységes szervezet. Tizenkilenc üzemi szervezet volt. A véleményeket egy nevezőre hozni pedig kínos volt. Lényegében engem választottak küldöttségvezetőnek, és engem küldtek a Vasas-székházba Csepel képviseletében. Már arra se nagyon emlékszem, hogy ki jött velem. A csepeli munkástanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy itt addig munka nem lesz, amíg egyetlen orosz katona Magyarországon van. A legfontosabb döntés: a kormányt kényszeríteni kell, hogy váltsák le a kompromittált vezetőket.

Budapest ekkorra már pontgyártó város lett. Minden házmester megírta a maga „mit kíván a magyar nemzet” tizenkét pontját, hogy a szőnyegporoló hogy legyen, minden ablakban tizenkét pont volt. Kicsit már sok volt a pont. De minden tizenkét pontban az első pont volt a „ruszvik haza!” Ez így volt, nem kell szépíteni. Ilyenformán

* Bordás Andrást 1956. október 26-án gyilkolták meg. Vö. Nagy József és társainak pere 1991/57, Fővárosi Bíróság; Drucker Tibor: *Az ellenforradalom Csepelen*. In: *Csepel története*, [Budapest], 1965. Kossuth Kiadó. 473–474. o.

kaptam ettől a munkástanácsi összgyűléstől egy megbízatást, hogy bármi történik, ha fene fenét eszik is, amíg egy ruszki Magyarországon marad, Csepel nem dolgozik. Inkább éhen döglünk. Erre kaptam felhatalmazást.

Délután elmentünk a Vasas-székházba*, azt hiszem két órára hirdették meg az értekezletet. Ott összeültünk, a terem dugig volt, mondjuk hat-nyolcszáz ember. Nem kezdődött az ülés. Nagyon parázs volt a hangulat, de nagyon parázs. Egyszer csak bevonult sötétkék és fekete ruhában, fehér ingben egy csomó öreg ember. És felállt közülük egy, nem ismertem, bevallom férfiasan, most se ismerem Gáspáron kívül a szakszervezeti vezetőséget, mert funkció – funkció, de nem tartom meghatározó személyeknek őket, akkor se tartottam. Elkezdett beszélni, hogy a szakszervezet végre független lesz. Nem mondott három-négy mondatnál többet. Hogy azért késtek eddig, mert most újjáavasztották a vezetőséget. És a vezetőségben helyet kapnak a Rajk-ügyben üldözöttek. Eddig jutott. Akik az első sorban voltak, odamentek, le a vörös drapériával, földhöz a Lenin-szobrot, ezek meg fölugráltak. Nem volt verekedés, de rendkívül indulatos fellépés volt. Nem lehetett tudni, hogy dörren-e pisztoly, vagy nem dörren. És akkor elkezdett ordítani a nép, hogy hol a csepeli képviselő?

– Szóval nem téged kerestek, hanem Csepelt?

– Nem ismertek engem, én se ismertem senkit, de a nagyüzemek meghatározó szerepet játszottak. Csepelnek 56-ban is elég jelentős szerepe volt, aminek híre ment, és gondolom, ezek a hírek ráadásul mindig túlozva terjedtek. Fölmásztam én is a pódiumra, és jött egy idős ember, szintén feketébe öltözött, hogy de szaktársam, drága szaktársam, én nem azért ültem három évig börtönben, hogy most engem félresöpörjenek. Nem tudom, ki volt. „Papa, nem bántja magát senki, csak egy kicsit menjen hátrább.” És akkor: „halljuk Csepelt!” Meg a Mávagot. Persze, a nagyvállalatokat, Újpestet is akarták hallani. Mi legyen? Mi a mi álláspontunk? A szakszervezetiek küldöttsége a színpad hátulján állt, mi munkások pedig elől álltunk. Nem ült le senki az asztalhoz. Én elmondtam, hogy milyen álláspontot képviselek, elmondtam a pontjainkat, feltételeinket. Körülbelül, hogy ne tehetetlenkedjen Nagy Imre, szerezzen érvényt az akaratának. Ennyi volt.

– Ki vezette ezt a gyűlést?

– Akkor már én.

– Ki nyitotta meg?

– A szakszervezeti titkár a régi SZOT-tól, akit félrelöktek, hogy le vele.

– Ők is hívták össze?

– Igen, de mi is kezdeményeztük. Egy csomó levelet vittek szét a motorkerékpáros küldöncök, csak mi nem tudtunk megállapodni az időben. Ők meg megállapodtak. Végül az a döntés született, hogy a munkástanácsok képviselőjében, Budapest munkásainak képviselőjében azonnal küldöttséget kell meneszteni a kormányhoz, és tisztázni kell a helyzetet, és ha a kormány nem megfelelő, le kell söpörni. Ez volt a döntés. Ez írásban is megvan valahol, mert ezt a papírt átadtam Nagy Imrééknek.

Kiválasztottak egy szövegezőbizottságot. Ganzosok, Csepel, kisvállalat is legyen, kefégyár, szabóműhely, mit tudom én. Lényegében a mondanivaló tekintetében mindenki egyetértett: ruszlik haza, szabadság a gyárnak, kompromittált emberek félreál-

* 1956. november 1-jén a főváros üzemeinek munkástanácsküldöttei a Vasas Szakszervezet Koltói Anna utcai székházában találkoztak.

lítása, hozzáértő emberek kezébe adni a gyárak vezetését. Volt egy csomó termelési kérdés, hogy a hülye tervezőgazdálkodás szűnjön meg. Ilyesmik voltak. Félóra-óra várakozás után megszületett a szöveg, fölolvasták, egyhangúlag elfogadtuk. Akkor jött a küldöttség megválasztása. Tizenhat fő. Minden iparág képviselje magát, és Csepel vezesse. Jól van, akkor megyünk a Parlamentbe.

Valamilyen kocsival elindultunk, és mindjárt be is mehettünk, de közölték velünk, hogy Nagy Imre külföldi küldöttekkel tárgyal, bennünket nem tud fogadni, forduljunk teljes bizalommal Tildy Zoltánhoz. Mondtam, jó, ezt mi javaslatnak elfogadjuk, de engedjék meg, hogy előbb összeülhessünk, hagyjanak magunkra, és majd eldöntjük. El is döntöttük, hogy rendben van, tárgyalunk Tildy Zoltánnal, de Nagy Imrét azért megvárjuk, ha kell, reggelig. Jelentsék Nagy Imrének, hogy Budapest munkásainak a képviselői vannak itt.

Az első komoly csalódás, illetve inkább megbotránkozás az volt, hogy mikor beértünk Tildy parlamenti rezidenciájába, előjött egy régi tiszti lakkcsmizmába öltözött ember, régi tiszti őrnagyi rendfokozatú ruhában, régi őrnagyi sapka, vállán nagy parancsőtiszti bojtjal, bokacsattogatással, és türelemre intett bennünket. Én meg csak nézem, hogy mi az ánti-Isten van itt? Miért van Nagy Imrének katonai parancsőtisztje? Utána megjelent a Tildy fia, hogy elnézést kér, ő nem Tildy Zoltán, csak a fia. Ő beszélt, én meg nagyon kurtán válaszoltam. Aztán előjött Tildy felesége, hogy az ura annyira fáradt, kíméljük. Tíz-tizenöt perc múlva megjelent maga Tildy Zoltán is, és megkért bennünket, hogy számoljunk be a budapesti munkástanácsokról. A kisgazdapárt teljes egészében egyetért velünk. És én akkor kénytelen voltam azt mondani, hogy államminiszter úr, a kisgazdapárttal nekünk semmi tárgyalnivalónk, a kisgazdapárt nekünk nem jelent garanciát, ez nem pártpolitika, ez a magyar nép élete, fennmaradása, jövője, bizonytalan függetlenségünk féltése. Mi nem vagyunk hajlandók egyetlenegy pártnak sem a kortesei lenni. Ez így nem tárgyalás.

Ő még sokat beszélt. Ebből adódik, hogy nekem Tildy Zoltánról nincsenek jó emlékeim. Lehet, hogy egy nagyon tisztességes, becsületes ember volt, de ilyen familiáris hangulatot megengedni, hogy először a gyerek, aztán a mama jön, majd a papa is! Nagy-Budapest munkásságának a küldöttsége ennél kicsit többet érdemel! Később átvezettek máshova, s akkor jött Nagy Imre. Rendkívül fáradt volt, átvette a papírt, beleolvasott. „Maguk is követelnek? Nézze, mi öreg emberek vagyunk. Fogjuk meg a harcokcsikat és dobáljuk ki? Hátunkon vigyük ki az orosz katonákat? Mi légüres térben vagyunk. Mit akarnak? Felmondtam a Varsói Szerződést. Az ENSZ-hez fordultam. Tárgyaltam különböző delegációkkal. Ha követelni jöttek, akkor dolguk végezetlenül menjenek vissza. Én viszont kérek önöktől.” Nem elvtársazott. „Kérem önöktől, hogy álljanak a kormány mellé. Annyi hitelt adjanak, hogy bíznak bennünk, vagy ha nem, félreállunk. És akkor mi lesz? Káosz. Más vezetői garnitúrát pillanatnyilag nem látok alkalmasnak arra, hogy Magyarország érdekében valamit tenni tudjon.” Ez a beszéd lényege. Utána odavitt a térképhez. Megmutatta, hogy hol jöttek be az orosz csapatok, ki voltak zászlózva, lehetett látni, hogy katonai szakmunka. Egy aggódó, nagyon fáradt, nagyon okos embernek a véleményét hallottuk. Megmutatta, hogy az oroszok hol jönnek, de ezt nagyon egyszerűen, minden pátoz nélkül. Egy fáradt ember volt. „Tehát döntsenek. És ne haragudjanak, ha úgy döntöttek, hogy a kormány mellé állnak, akkor ennek adjanak hangot a rádióban, de a kormány légüres térben marad mindaddig, amíg Magyarországon a munka áll, mert addig nincs hitelünk. Az önök kezében van a döntés, önökön múlik talán az ország sorsa, a forradalom sikere az önök kezében

van.” Elment. Megkértük, hogy mindenki hagyjon bennünket magunkra. Tizenöt percet ültünk teljes némaságban. Nem mertünk egymás szemébe nézni. Nekem a fülemben csengett a csepeli gyűlés. Addig itt munka nincs, amíg az oroszok ki nem mennek. Ha addig nem dolgozunk – ha tényleg ki is akarnak menni –, az is legalább három hónap. Magyarország nem tudja cirokseprűvel kisöpörni az országból őket. Én a magam részéről Nagy Imrének adtam igazat, viszont a megbízatásom más volt. Végül megtörttem a csöndet: „Nézzétek, én úgy látom, Nagy Imrének igaza van.”

Becsületére váljék ennek a szedett-vedett, alkalmilag összeverődött kompániának, hogy két demagóg hang kivételével teljes volt az egyetértés. A két demagógot is nagyon hamar meggyőztük, és úgy döntöttünk, hogy felvesszük a munkát. Ez lett a nagy pontgyártásnak a vége, és ez lett az én hatalmas ellenzéki politikai magatartásomnak is a vége. Egy értelmes szó, egy értelmes ember, és minden másképpen történt!

Közlöttük, hogy a kormány mellé állunk, belátjuk, nem lehet légüres térben, felvesszük a munkát. Igen, de ezt azonnal be kell mondani a rádióban. Hoztak egy nyilatkozattervezetet. És érdekes, egyszer csak két nyilatkozattervezet lett. Az egyik a Tildy-féle, azt félretettük, elolvastuk a másikat, azt is letettük. Majd mi megszövegezzük! És annyira bizalmatlanok voltunk, hogy írógépet kértünk. Ceruzával megfogalmaztuk, legépeltük, bevitték, mehet. Akkor azonnal menjünk és olvassuk be! Mondtam, hogy „én ezt addig nem vagyok hajlandó beolvasni, amíg Maléter nyilatkozatot nem tesz, hogy mi nem a forradalom ellenségei vagyunk, és ő is egyetért ezzel”. Mert pillanatnyilag, ha ez megjelenik, azt mondják, hogy mi vagyunk a forradalom elárulói, nem hisznek nekünk, és garancia nincs arra, hogy valamelyik fegyveres csoport, Maléter-csoport vagy egyetemista csoport nem úgy fog bennünket kezelni, mint árulókat, és nem lőnek fejbe. Nem kellett sokat várni, Maléter nyilván a Parlamentben tartózkodott, mert öt-tíz perc múlva megjelent, borotváltan, de rogyadozó léptekkel – jellegzetes járása volt –, és az első mondata, amikor bejön és körülnéz: „Szervusz, Elek, te mit keresel itt?” Ismertük egymást még a hadseregből. Mondom, „én a budapesti munkásküldöttséget vezetem”. „Mi lett veled?” Ott derült ki, hogy szakmát szereztem, hogy horizontálok Csepelen. „És most mit akartok?” Mondom, „ezt a nyilatkozatot akarjuk beolvasni a rádióba, de a feltétel az, hogy előtte te beszélj”. A küldött-társaimnak imponált ez a közvetlen viszony. Elolvasta. „Olvassátok be!” „Addig nem, amíg te el nem mondod, hogy ez a megoldás a te fegyvereseiddel egyetértésben van.” „Kérlek szépen.” Átmentünk, mert ott volt a stúdió. Maléter, anélkül, hogy jegyzetelt volna, nagyjából elmondta, amit Nagy Imre mondott, de katonásabban, tömörebben és érzelem nélkül. Elmondta, hogy most pedig a tizenhat budapesti munkástanács küldötteinek a képviselői fogják beolvasni nyilatkozatukat.*

Azért a félsz nagyon bennem volt. Éjfél után mentünk haza. A közleményt már bemondta a rádió. Reggel bementem a gyárba, és kértem az üzemi munkástanácsok összehívását. Nem beszéltem semmit, meg voltam ijedve, hogy falhoz állítanak mint árulót. Összejött a munkástanács, a rádiónyilatkozatot hallották, azt hiszem, többször is beolvasták. Még az országhoz is szoltunk, bár erre semmi felhatalmazásunk nem

* 1956. november 1-jén 23.00 óra és 23.30 óra között hangzott el Maléter Pál nyilatkozata a Szabad Kossuth Rádióban. Forrás: A forradalom hangja. Századvég füzetek 3. *Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9.* Budapest, 1989. A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása. 510. o. A továbbiakban: *A forradalom hangja.*

volt. Döbbenetes csendben kezdődött az ülés, kb. öt perc alatt beszámoltam mindenről, elmondtam, „meggyőződése, hogy helyesen jártunk el, de ezt önök ítélik meg, önök küldtek engem, és ha úgy gondolják, hogy vétettem, akkor vállalom érte a felelősséget”. Ott is csend volt. Amin a mai napig töröm a fejem, hogy egy ilyen forrongó, indulatok tetőfokán álló embercsoport egyik nap még makacsul, fenntartások nélkül ragaszkodik a véleményéhez, másnap három perc hallgatás után sorra teszi fel a kezét, hogy elfogadom, elfogadom. Majdnem elbőgtem magam. „Akkor kérem, erről nem kell tovább beszélni, az újraindulás lehetőségét kell megtárgyalni. Hétfőn, november 5-én dolgozzunk!” És tényleg, őszintén eldöntöttük, hogy dolgozunk. Mindegyik üzemi munkástanács összehívta a munkásait, és beszámolt erről a döntésről. Persze voltak ellenvélemények, de azt mindenki megértette, hogy Nagy Imre nem fogja tudni kidobálni az oroszokat.

– *November 3-án tudtátok a rádióból és az újságokból, hogy a belső helyzet konszolidálódik, ugyanakkor keletről szovjet csapatok indultak meg az ország központja felé. A szovjet beavatkozásra számítottatok vagy a konszolidációra?*

– Mind a kettőre. Nagyon nehéz helyzetben voltunk. Nagyon éles, nem szenvedélyes, hanem inkább aggódó viták zajlottak. Én a magam részéről szerettem volna, ha nem várunk hétfőig, november 5-ig, hanem már 2-án, pénteken elindulunk a munkával. A Szerszámgépgyárban ezt élesen ki is fejtettem. Álláspontom az volt: ha Magyarországon normálisan megindul az élet, megindulnak a villamosok, legalábbis amelyek mehetnek, a munkások bejönnek a gyárba dolgozni, akkor a teljes konszolidáció képét mutatja az ország, és semmiféle erkölcsi-politikai alap nem lesz arra, hogy a határon átlépő szovjet csapatok beavatkozzanak. Ma már tudom, hogy ez milyen naivitás volt. De nem volt energiánk, és nem volt közlekedés. És a Csepel Művekben dolgozók zöme nem csepeli lakos. Végül én is belenyugodtam abba, hogy csak hétfőn kezdődik a munka. Akkor arra az álláspontra helyezkedtem: ha felvesszük a munkát, az a legjobb védelmi fegyver. Dolgozni kell! Azt nem tételeztem fel, hogy normálisan dolgozó emberekre rátámad a szovjet hadsereg. Kizártnak tartottam!

Rendkívül érdekelt bennünket minden hír a világból, ami Magyarországgal kapcsolatos. A Szerszámgépgyár igazgatósági épületében nagyon komoly rádióvevő be rendezéseket állítottunk fel. Állandó ügyelet volt, és a magyar vonatkozású híreket rögzítették. Szombaton délután, este már tudtuk, hogy zárul Budapest körül a gyűrű. Abban maradtunk, hogy szombat éjjel 11-12 órakor már nem megyünk haza, bent maradunk vasárnapig. Bent voltunk vagy húszan-harmincan, és beszélgettünk.

A gyárban csend volt, mert csak a munkástanács tagok maradtak benn. Döntéseket próbáltak hozni, és nagyon éles vita alakult ki, hogy lesz-e felelősségre vonás az elkövetkezendő időszakban. A termelésben kifejezetten csak politikai eszközt láttam. Dolgozzunk, és akkor nem bántanak bennünket.

November 3-án, szombaton este 11 órakor, körülbelül hat-nyolc géppisztolyos, pisztolyos személy tett látogatást az igazgatósági épületben, ahol mi beszélgettünk. Volt aki aludt már – fotelban, székeken. Meghökkenem, mert nekünk az volt a döntésünk – és ezt minden munkástanács elfogadta –, hogy a gyár területére fegyverrel belépni nem szabad. Féltettük a gyárat. Ha valami összecsapás van, tönkremegy a gyár. Felfedeztem ebben a fegyveres csoportban – ami később a kádárista hivatalos irodalomban a csepeli ellenálló csoportként szerepelt – Kiss Dezsőt, a későbbi csepeli párttitkárt. Jöttek ellenőrizni, hogy mit csinálunk.

– *Ez azért meglepő, mert ők még nem tudhatták azt, hogy másnap bármi fog történni...*

– A peranyagomban benne van, hogy 3-án ők már bennünket le is akartak tartóztatni. A leghatározottabban emlékszem rá, hogy november 3-án éjjél tájban, ez a hat-nyolc fős géppisztolyos csoport bejött az irodába, Kiss Dezső, Gyárfás Kálmán, Kordé Lajos, Benczekovics Lajos, akik csepeli dolgozók voltak. Általában mind párt-funkcionárius volt 56 előtt. Ezeket az embereket nem lehetett látni az események alatt, nem jöttek be, ekkor kerültek csak elő. Az egésznek nem tulajdonítottam semmi jelentőséget. Azzal tisztában voltam, hogy ha én tudom a szovjet gyűrü összezáródását, akkor ők is tudhatják. A bírósági anyagok között vannak olyan vallomások, amelyek egyértelműen arra vallanak, hogy ők már akkor megcsinálták az első kísérleteket, hogy felszámolják a munkástanácsokat. Valahogy így van a peranyagomban: azért, mert a munkástanács egy fasiszta, korrupt szerv.

– *Teljesen kizárható, hogy néhány csepeli pártfunkcionárius éjjél előtt – kvázi azokban az órákban, amikor Maléter Tökölön éppen letartóztatják – tudta volna, hogy néhány óra múlva megindul a szovjet támadás.*

– Hallgattuk a rádióból Nagy Imrét a hajnali órákban. A közleményt Budapest megtámadásáról. A munkástanácsstagok közül néhányan kimentek Csepelre, megnézni, hogy mi történik.

Van valami, amiről még nem beszéltem. November 1-jén vagy 2-án egy magyar légvédelmi osztály, 85-ös lövegekkel, – egy őrnagy vagy alezredes vezetésével – jelentkezett nálunk, a munkástanácsnál. Közölte, hogy Csepel védelmére rendelte ki őket a Honvédelmi Minisztérium, és szeretné megbeszélni a gyár és Csepel védelmét. Hivatalosan jött, és azt mondta, hogy tizenkét 85-ös légvédelmi lövege van. A gyár területére nem engedünk be katonát, így aztán az Imre téren, a Kossuth Lajos utcában, és még több helyen lerakták és tüzelőállásba helyezték ezeket a légvédelmi lövegeket. Azt nem tudom, hogy a kiskatonák, a lövegek gazdái mikor oldottak kereket. Talán november 4-én. De Csepelen nagyon sok fiatal dolgozott, és ezek nagyszerű katonai kiképzést kaptak a Rákosi-rendszerben. És mintha sihtára jártak volna, úgy mentek tizenkét órás műszakba a lövegek mellé. Volt köztük irányzó is, műszeres is. És azon tűnődünk, hogy itt jönnek-mennek a csapatok, és ha az oroszok tüzet nyitnak, abból baj lesz. De nem nyitottak tüzet! November 4-én reggel 9 óráig nem tudom hány kötelék ment át Csepelen, Tökölről Pest felé. Nagyszerűen lehetett hallani mindent, de Csepelen csend volt, ott csak átvonultak a szovjet csapatok, nem maradt ott egy katona sem. A gyárhoz közel sem jöttek. Úgy tudom, ezek csak gépesített alakulatok, páncélozott járművek voltak. Ha jól emlékszem, még tehergépjárművek sem voltak, de meglepően komoly erők. És még az is nagyon furcsa volt nekem, hogy felségjel nélküli harckocsikat is láttam.

November 4-én Csepelen egyetlen puska sem durrant el, a mieink átengedték az oroszokat, ők pedig nem lőttek ránk. November 4-én reggel 9-10 óráig tartott az oroszok átvonulása. Utána több szovjet csapat nem jött. Akkor még nem tudtunk, nem is tudhattunk Maléterék letartóztatásáról. Azt tudtuk, hogy a küldöttség kiment Tökölre tárgyalni. November 4-én 10-11 óra tájban már az volt a vélemény, hogy ide többé orosz katona nem teszi be a lábát, ha jön, lövünk. De nem jöttek. Sziget maradt Csepel!

Budapestről hallottuk a lövöldözéseket, de nem tudom, mikor zajlott le Budapest elfoglalása. Utólag láttam, hogy a Nagykörúton minden házba belőttek, csak úgy, találomra, a második emeletre, mind ki volt lyuggatva, nekem mint katonának megvan a magam elképzelése ezekről, a politikát félretéve. Nemigen hiszem, hogy a Nagykörút mindegyik házában géppuskafészek lett volna.

Ezután kezdte el Csepel védeni magát. A Nagyvásártelepnél felálltak a szovjet nehézüzemek, a Gellérthegyről 120-as aknavetőkkel, nehézvetőkkel lőtték Pestet, illetve Csepelt. Utána már orosz nem jöhetett be, mert mi lőttünk rájuk. Körülbelül 5-re alakult ki a front. Az erzsébeti Neményi papírgyár melletti Kis-Duna-híd túlsó feléről, a Nagyvásártelepről és a Gellért-hegyről próbálták Csepelt tűz alatt tartani a szovjet csapatok.

– *Csepelt tehát azokkal a légelhárító lövegekkel védték a munkások, amelyeket a magyar honvédség hagyott ott?*

– Igen! És egyszer lőttek repülőgépre is, mégpedig olyan sikeresen, hogy a gép darabokra esett. Pont kint álltam az úton – és mintha gólt rúgott volna egy nemzetközi meccsen a magyar válogatott, olyan taps volt Csepelen. Nem kell szépíteni, ez így volt. Én még olyan háborút nem láttam, lőttek, lőttek, aknák jöttek, és a népek meg sorban álltak kenyérért, a lövedékek elől meg beálltak az eresz alá. Szóval ezt normális ésszel már felfogni sem lehetett. Nem félt ott senki. Az Imre tértől a Szabadkikötő felé legközelebb eső házakat szétlőtték. Aki életben maradt, jött, gyerekocsin tolta a kis motyóját, fogta a gyereket. Mit tudtam csinálni? Beköltöztettem a csepeli kibombázottakat a gyár légvédelmi bunkereibe. Ötödikén már a Szabadkikötőből kitolták az olajszállító tartályvagonokat, volt vagy tizenkettő, bele a foszforos lövedékkel, láng-tenger, égett. Az oroszok meg felgyújtották a Szabadkikötőben az olajtárolót. Ez egy betonmedence. Égig ért a füst, sétálni lehetett volna rajta.

Így ment ez éjjel-nappal. Nem voltak üzletbetörések, fosztogatások. Frontállapot volt, a lakosság legteljesebb mérvű hozzájárulásával. Ez így történt, ennek szemtanúja voltam. Megbeszéltem a munkástanács tagjaival, hogy innen jó lesz minél hamarabb eltűnni, mert ha bejönnek az oroszok, nem lehet Csepelt megvédeni.

– *Te mint volt katonatiszt, a katonai akcióban egyáltalán nem vettél részt?*

– Nem, egyetlenegyszer nem volt fegyver a kezemben.

– *Hogyan esett el Csepel, és ti a munkástanácsban mit csináltatok?*

– Akkor nem volt munkástanács, akkor front volt! A gyárat őriztük, hogy idegen ne menjen be, ne lopjanak. A kórházba bejártam, láttam összeégett orosz katonákat, bőr se volt rajtuk, szólni sem tudtam hozzájuk. Láttam sebesült magyarokat. Egy generátort működtettünk, hogy a kórháznak, illetve a rendelőnek legyen árama. Ennyi volt Csepelen a tevékenység, és rettenetesen el voltunk keseredve.

– *Mennyire becsülöd a halottak és sebesültek számát Csepelen?*

– Szerintem meghaladta a néhány százat. Huszonhét orosz feküdt ott, és egy se gyógyult meg, de nem az orvosi kezelés hiánya miatt, hanem mert összeégtek a harcok során. Nem tudom, hány harckocsit lőttek ki. Amikor a mieink nem tudtak lőni, mert az egyik ágyú megsérült, amíg áthozták a másik ágyút, azt csinálták, hogy lajtkocsiból olajjal fellocsolták az utat, arra ráment a harckocsi, pörgött, aztán bumm-bumm, már égett is. Voltam itt is, ott is, járkáltam, beszélgettünk, munkásokhoz mentem. Értelmetlenné tartottam, tragikusnak tartottam az egészet, teljesen el voltam keseredve, és a magam életéért is aggódtam, mert tudtam, ha bejönnek az oroszok, itt olyan felelősségre vonás lesz, hogy nincs annyi villanyoszlop...

– *Ezeket a lövegeket kezelő, civilbe öltözött katonákat vagy valódi civileket végül is felelősségre vonták-e, volt-e nekik perük?*

– Nem. Akik a lövegeket kezelték, azok közül kb. tíz-tizenkét főt ismertem, és mind disszidáltak. Ez nem a Szabó bácsi csoportja volt, nem Corvin köz volt, sokkal nagyobb kárt okozott az oroszoknak is, a kormánynak is...

– *Anyagi kárt?*

– Anyagit is, de főleg erkölcsit. Csepel november 11-ig tartotta magát. November 11-ig nem tudtak bejönni az oroszok. Hozzáteszem, hogy annyira talán nem is próbálkoztak. Mert ha az orosz hadvezetőség úgy gondolkodik, akkor összevonja az erőit és lerohanja. Mikor levették a repülőjüket, utána már nem mertek a repülők sem jönni*.

– *Csepel eleste, november 11. ...*

– November 9-10-én rendkívül intenzív támadás indult Csepel ellen. Megjelentek újra a repülőgépek, hullámokban mélyrepüléssel géppuskázták végig a Kossuth utcát. Nagyon sok mélytámadás volt, és akkor már lehetett látni, hogy az orosz hadvezetőség elszánta magát Csepel felszámolására. Nagy ösztüzek voltak. Beszéltem azokkal a munkástanácstagokkal, akikkel találkoztam – mert szervezetenként nem jöttünk össze –, hogy elmegyek, itthagynom Csepelt, mert ha az oroszok bejönnek, hiába van nekem passzív szerepem ebben az egész háborúsdiban, engem is fel fognak kötni vagy fejbe lőnek. Azt hiszem, ez jogos feltételezés volt. Nem gondoltam akkor, hogy Csepel mint a munkásság fellegvára, a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány és a Szovjetunió részéről egy olyan ügy, hogy akármilyen történet is, agyon kell hallgatni. Most már tudom. Ez is válasz egyben arra, hogy volt-e per a harcosok ügyében? Nem volt.

Akkor elhatároztam, hogy átjövök a fronton. Sok választásom nem volt, ezért úgy döntöttem, hogy a bolgár-kertészetek, a Szabadkikötő felé jövök. A Szabadkikötőbe még ki lehetett jutni, és ott aludtam. 11-én hajnalban kis tűzszünet volt. Elindultam a töltés mellett, a gyorsvasútnak azon az oldalán, amely ellentétes a Dunával. Elindultam szépen, bátran, ballagó délceg léptekkel az oroszok felé. Bíztam abban, hogy jól beszélem a nyelvüket, majd mondok valamit. Egyébként is nagyon izgatott a család, gyerek, feleség. Fogalmam sem volt, hogy lenn maradtak-e Győrben, illetve Ménfőn, vagy feljöttek. Kétszáz méterre lehettem a csepeli ellenállók lövészárkától, amikor gyönyörűen elment mellettem egy sorozat. Először azt hittem, hogy gyík fut a töltésoldalon, aztán rájöttem, hogy nem gyík. Olimpiai bajnokot meghazudtoló fürgeséggel vágódtam hasra, és ahogy azt tanultam, úgy küzdöttem le a jó magas töltésoldalt, és ugrottam át a másik felére, hogy ne lőjenek le a mieink.

Ahogy megyek, egyszer csak észreveszek egy rohamsisakot a földből kinőni, és látom, hogy orosz katoná. Láttam a másikat is. Persze nem nagyon mertem tekintgetni, de azért körülnéztem, mint aki a legnagyobb rendben végzi a dolgát. A hídtól száz méterre már közrefognak: „sztoj!” Megállok. „Hova mész?” „Haza.” „Hol voltál? Lőttél bennünket?” „Nem. Én fűtő vagyok Csepelen.” Hogy miért mondtam fűtőt, nem tudom. Mutatom neki az igazolványomat, hogy én Budapesten lakom a VII. kerületben. „Itt dolgozom Csepelen. Látod? Csepel. Megyek haza. Zsena.” Magyarázom neki, hogy nem tudtam hazajönni, de most már nem bírom tovább, hazamegyek, nem érdekelnek ezek. „Miért dolgoztál?” „Az erőműben villany kell. Az orosz katonák, sebesültek a kórházban vannak, kell nekik meleg.” Mondtam, amit tudtam, dadogtam. Megmotoztak tetőtől talpig, alaposan. „Menj!” „Sztoj!” Ötször motoztak, míg a hídig értem. Emberről emberre adtak. A másik oldalról érkezett két fiatal, ugyanez a cirkusz,

* 1956. november 10-én 9 órakor kelt Zsukov jelentése a magyarországi helyzetről. Ebben ez áll: „Makacs ellenállást fejtett ki egy felkelő csoport Budapest külvárosában, Csepel északi részén. Ebben a körzetben három harckocsinkat lőtték ki és gyújtották fel.” *A Jelcin-dosszié Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Budapest, 1993. Századvég Kiadó és 1956-os Intézet közös kiadása. 102. o.

motozás, egyszer csak mindkettőt ott a szemem láttára lelőtték. Pisztolyt találtak náluk. Minden további nélkül agyonlőtték, rám meg ordítottak, hogy menjek. Futólépésben mentem keresztül a hídon. Míg kiértem a hídtól a Soroksári útig, legalább tízszer motoztak meg. A város kihalt volt, a romok látványa miatt végigsírtam az Üllői útig terjedő részt. Tényleg emberi belek is voltak ott a romok között. Istenem, elvesztettük ezt az egészet!

Nagy keservesen hazaértem a Csengery utca 61-be, de nem volt otthon senki. A házmesternő sírt: „Nagy úr, azt hittük, meghalt.” Elhatároztam, hogy hazamegyek Győrbe.

Elég kalandosan, de hazaértem Ménfőre, a feleségem odahaza volt a szüleinél, örültünk egymásnak, persze. Másnap bementem Győrbe. Megkerestem a vagongyári munkástanácsot. Feketének hívták a munkástanács elnökét, vele beszéltem, mondta, hogy normálisan funkcionálnak, a munkástanács él, nem bántják őket. Mondtam, hogy Csepel elesett, mert ezt már megtudtam útközben. Győrben csodálatos dolgokat lehetett látni. A volt országzászló helyén a Vörös Csillag Szálloda előtt kiírva fehér papírra: Győr, Tanácsház, országhatár. Mentek a disszidensek. Hazamegyek, megbeszéltem a feleségemmel, hogy én lepattanok, elhagyom az országot. A feleségem összecsomagolt, elmentünk Petőházára a tsz gépkocsiján, négy ménfői gyerek, én, a feleségem és a kisfiam. Ez november tizenvalahányadikán volt. Odaértünk, engem elvittek a határig, a feleségem sírt. Hát lesz egy kis kellemetlenségem, átvészeli, ne menjünk ki. Jó, nem megyek ki. Ez a négy fiú, aki a tsz-től jött, hogy megrakják cukorral a kocsit, azok mind átmentek. Mindegyik kint él, külföldre szakadt hazánkfiai. Visszaértünk, mondtam apámnak, nem disszidálok. Az országból az menjen, aki nem idevaló. Azonnal találtam elméletet, és másnap Győrből elindultam családotól haza, Pestre.

November 15-én reggel kimentem Csepelre. Az Imre tér tele volt orosz harckocsikkal. A gyár közelében is voltak harckocsik, az egyes kapunál kettő-kettő állt, a hármas kapunál is, a Posztógyár felőli utcában is álltak. Bementem a gyárba, a Szerzőgépgyár munkástanácsának jelen lévő tagjaival és Morvay Lajos főmérnökkel elkezdtünk beszélgetni, hogy most mi legyen. Fölvegyük-e a munkát, vagy ne vegyük? Először értékeltük a helyzetet. Egyféleképpen lehetett értékelni, hogy itt most olyasmit kell csinálni, hogy minél többet elérjünk, minél kisebb veszteségek árán. Ez volt a stratégiánk. Dolgozzunk vagy ne dolgozzunk?

Megpróbáltunk bejutni a szovjet parancsnokságra. Azzal a céllal mentünk, hogy megpróbálom megtudni, mi a szovjet ideiglenes parancsnokság véleménye a munkástanácsokról. Eszem ágában nem volt, hogy én egy megtúrt, de el nem ismert szervezet tagjaként bármilyen tevékenységet folytassak. Bevezettek bennünket egy tábornokhoz. Arra hivatkoztunk, hogy csepeli munkások vagyunk, az ő képviselőnkben jöttünk. De ez teljesen magánjellegű kísérlet volt. És még az is az agyamban volt, ha olyan lesz a válasz, akkor én mégis disszidálok. Nagyon sok huzavona után kerültem a tábornokhoz, azt hiszem, altábornagy volt. Illő bemutatkozás után mondtam, hogy „magánjellegű” vagyok, megmondtam, hogy Csepelen voltam munkástanács-elnök, nem tudunk semmit. Hozzáteszem, azért ennek az érdeklődésnek olyan volt a hangneme, mintha én teljesen az ő pártjukon állnék. Ez nem úgy volt, hogy levertetek bennünket.

Mit várnak a munkástanácsoktól? Érdemes-e vele foglalkozni, vagy mi az elképzelés? Ez a tábornok – azt hiszem politikai megbízott lehetett – a következőt mondta, amit később a megszállók főparancsnoka is megfogalmazott, már nem személyesen

nekem, hanem a nemsokára sorra kerülő csepeli parancsnoknak, aki továbbította hozzánk. Annyit mondott: Magyarország előtt három út áll, az első út a kipróbált moszkvai út. A szovjet hadsereg, a szovjet nép szeretné, ha Magyarország ezen az úton járna tovább, de az a meggyőződése, hogy Magyarországon a Rákosi-féle túlkapások és egyebek annyira népszerűtlenné tették ezt az utat, hogy ez nem realizálható. Igyekszem szó szerint mondani, amit mondott. A második út a jugoszláv útnak nevezhető munkástanácsok útja, ami rettentő sok kérdőjelet tartalmaz, sok dologban bizonytalan, és a szovjet álláspont ezzel kapcsolatban az, hogy ezt az utat nem támogatja, de nem is ellenzi. A harmadik út pedig a tőkés restauráció. Ezt a Szovjetunió tüzzel-vassal megakadályozza. Azt hiszem, hogy eddig tartott a kihallgatás.

Amikor visszamentem a gyárba, már késő délután volt. Akik még ott voltak, azoknak elmondtam, hogy mit sikerült megtudni. Úgy döntöttünk, hogy felvesszük a munkát. A munkástanácstagokat próbáltuk összeszedni, és megállapodtunk abban, hogy akármi van, akárhogy van, dolgozni kell. Nekem a következő álláspontom volt, és a munkástanács tagjai is egyetértettek ezzel: a szovjet csapatok lerohanták Budapestet, 1956-nak vége. Segítséget sehonnan nem remélhetünk. Tehát azt a döntést hoztuk, hogy fölvevesszük a munkát. Elégé hangtalanul csináltuk, bár minden gyárat igyekeztünk megagitálni ennek szükségességéről. A munka megindult úgy-ahogy, tessék-lás-sék. Ezt a Magyar Rádióknak már közölnie kellett, mert volt annyira sorsdöntő a jelentősége, hogy a rádió összefoglaló jelentésében szerepelni kell, hogy a magyarok dolgoznak. Nem mi adtunk nyilatkozatot, de ezt az újságokból, a *Népakarat*ból, a *Népszabadság*ból már olvashattuk.

Közben megalakult az ideiglenes csepeli Központi Munkástanács, összehívta a küldötteket. Ez valamikor november végén volt*. Az ideiglenes Központi Munkástanács elnöke Illés Béla, a Csőgyár igazgatója volt. Rendkívül értelmes, jó koncepciójú, nem hebehurgya, nem izgága ember, ezért is javasoltuk a Csepel Vas- és Fémművek igazgatójának. A Központi Munkástanácsba a kisebb gyárak két, a nagyobb gyárak három tagot delegáltak, és döntési joggal hatalmaztuk fel a Központi Munkástanácsot. Ekkor keresett fel Illés Béla, hogy ő azt javasolná, én legyek a csepeli Központi Munkástanács elnöke. Valamikor november 20-a táján megjelent egy elnöki tanácsi rendelet**, amely kimondja a munkástanácsok legalitását, és felszólítja az üzemek dolgozóit, hogy titkos szavazással válasszák meg a munkástanácstagokat.

A képességeim nem akkorák, hogy egy ilyen óriási monstrumot átfogjak, még akkor sem, ha nagyszerű munkatársaim lesznek. Abban a hitben voltunk, hogy a gazdasági életet a munkástanács fogja majd irányítani. Erre biztosítékot is kaptunk ez időben, a lapok, kormánykijelentések, elnöki tanácsi rendelet, törvényerejű rendelet, minden ezt a reményt táplálta. A végleges választásokon aztán a Szerszámgépgyárban, azt hiszem, egyöntetű szavazatot kaptam, a Központi Munkástanácsban pedig egy ellenszavazattal, az enyémmel, megválasztottak a Központi Munkástanács elnökévé. Ez ilyen gyorsan ment.

* 1956. november 29-én alakult meg a Csepel Vas- és Fémművek [végleges] Központi Munkástanácsa, s ekkor Nagy Eleket választották meg elnöknek. Az ezt megelőző mintegy tíz napban még az ideiglenes munkástanács működött.

** Az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete a munkástanácsokról (1956. évi 25. tvr.) 1956. november 24-én jelent meg a *Magyar Közlöny*ben

A székfoglalómra is emlékszem. Ott volt a szovjet képviselő, a kormány képviselője, és nem tudom még kik. Megmondtam, hogy ez az út a börtönbe vezet, és majd később a szememre is vetette a népbíróság ezt a kijelentésemet. Akkoriban volt az, hogy fölvevük a munkát, és elvittek a karhatalmisták egy-két embert. Akkor telefonok tömkelege, és két óra múlva hazahoztuk. Nem kellett utánuk menni, a telefon is elég volt. Kiengedték, és folyt tovább a munka. A kormányszatnak is rendkívül fontos volt, hogy a munka folyjék. Nem hiszem, hogy a gazdasági eredményt mérték, hanem maga az a tény, hogy dolgozunk, az azért minden kormányzat számára a konszolidációt jelenti. Amit nem tudtunk elérni Nagy Imrééknél, hogy konszolidálódjék a helyzete, mert nem adták meg a lehetőséget, hogy fölvegyük hétfőn a munkát – gondolom, kilencvenkilenc százalékban fölvevük volna –, azt most megadta a történelem, hogy Kádárék konszolidálódtak. A csepeliek dolgoztak! Ennek meghatározó jelentősége volt, nem azért, mert Csepel annyira tehetséges, annyira élenjáró, hanem azért, mert nagy, azért, mert példa. Holtbiztos, hogy voltak olyan kisvállalatok, ahol a munkástanácselnök koncepciója tízszeresen jobb volt, mint az enyém. Vezérigazgatónk nem volt, mert Zsofinyecznem jött vissza. Felvetődött, hogy kell egy új szellemű vezérigazgató. Világos volt, hogy kívülről nem fogunk embert hozni, olyan kell, akit ez a cipő szorított eddig is. Alkalmasabbat nem láttunk, mint Illés Bélát. Párttag volt, de a Központi Munkástanács tagágának negyvenöt-ötven százaléka is MDP-tag volt korábban.

– *A munkástanács és az MSZMP között milyen kapcsolat volt?*

– Kiss Dezső valamikor decemberben keresett fel bennünket. Úgy jött be a gyár területére, mint az MSZMP képviselője. Korbély volt még ott, meg Gyárfás Kálmán, a többire nem emlékszem. Ők jöttek, hogy beszélni akarnak a munkástanács elnökével. Kiss Dezső ekkor kérte az elnöktől, hogy találkozzon vele. Az elnök, vagyis én, azt mondtam, hogy azért ez mégse jó, legalább az elnökség legyen jelen. Kiss Dezső felállt, jellegzetes érces kappanhangjával elkezdte mondani, hogy „elvtársak, mi a XXI. kerületi pártbizottságnak vagyunk a képviselői. A párt újjáalakul, semmi köze a rákosista dolgokhoz. Meggyőződésünk, hogy ez a párt előbb-utóbb el fogja nyerni a magyar nép bizalmát, mert őszinte, kristálytiszt. Megszűnt az a világ, hogy függetlenített párttitkár egye a dolgozók előtt a kenyeret a gyárban, pöffeszkedjék a bársonyszékben. Nem lesz függetlenített párttitkár. A gyárban, úgy, ahogy maguk mondják, termelni kell, nem politizálni.” Ez a szöveg nagyon tetszett nekem, de mindenki másnak is tetszett. Kéréssel fordult hozzánk, hogy legalább egyetlenegy szobát, kuckót adjunk, ahova ők berakodhatnak. Annyit mondtam neki, hogy „nézze titkár úr, 1956 novemberében a munkástanácsok közös értekezlete hozott egy döntést, hogy a pártirodát lezárjuk, és oda nem megy be senki. Ezt a párt részére építették, nekünk erre az épületre nincs szükségünk. Átadjuk önnek a kulcsot, parancsoljon, ott az épület. Csak arra kérem, hogy tartsák be a játékszabályokat, hogy munkaidő alatt nem zavarognak pártszervezéssel, nem lesznek függetlenítettek. Munkaidőn túl azt csinálnak, amit akarnak.” Megkapták a kulcsot, és békésen távoztak.

Kiss Dezsővel még egyszer találkoztunk, valamikor januárban. Rövid értekezlet volt. Az üzemi munkástanácsok egy része napirendre tűzte azt a döntésünket, hogy ne lehessen a gyárban pártokat szervezni. A pártok szervezése leállt november 4-e után. November 11-ig nem kellett megtiltani az MSZMP szervezését sem, mert föl se vetődött. De utána meg kellett tiltani, mert Kiss Dezső a decemberi látogatása ellenére óriási apparátussal megindította az agitálást. És ekkor tizenkét gyár munkástanácsa megszavaztatta a dolgozókkal, hogy lehet-e a gyárban párt. Csináltak gyönyörű piros-fehér

zöld szavazóurnákat, kiadták az űrlapokat: szükségesnek tartja-e a párt szervezését és fennállását a gyárban, vagy nem? És Csepelen harmincezer ember úgy szavazott, hogy nem tartja szükségesnek – talán száz ellenszavazattal –, hogy a gyáron belül legyen párt. Hogy aztán az MSZMP meddig tartotta ezt be, azt nem tudom, mert engem hamarosan letartóztattak. Mikor kijöttem a börtönből, és rövid időre visszamentem dolgozni, nagyon jól berendezett pártirodákat láttam, plüssdíványokkal, fotelekkel, függetlenített funkcionáriusokkal. Biztos, időközben úgy alakult az élet, hogy Kiss Dezső akkori kötelező jelleggel tett ígérete elveszítette az aktualitását.

– *Milyen kapcsolatokat volt a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal, annak különböző tagjaival?*

– Rácz Sándort ismertem személyesen, de nem tudok visszaemlékezni, hányszor voltam ott. Azt tudom, amikor a huszonnégy órás tiltakozó sztrájkra fölhívtak*, akkor bementem. A motorkerékpáros hírvivőnk üzenetet hozott, hogy az értekezlet országos sztrájk kihirdetésére készül. Az éppen tárgyaló csepeli elnökség megbízott azzal, hogy azonnal menjek oda, és a negyvenezer csepeli dolgozó nevében ismertessem az álláspontunkat. A tanácsterembe nem engedtek be, mondván, hogy ott csak küldöttek lehetnek jelen. Hiába mondtam, hogy én a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának vagyok az elnöke. Erre kihívtam a csepeli küldöttünket. Röviden beszámolt az értekezlet hangulatáról a folyosón. Megkértem, küldje ki Rácz Sándort. Kijött, a folyosón az ablakmélyedésbe ültünk, és annyit mondtam neki, hogy ide figyelj, Sándor, ez a huszonnégy órás sztrájk, ez egy nagyszerű megnyilvánulás. Evvel én egyetérték. De mi haszna lesz? Meg fognak ijedni? Szerintem a sztrájkkal mi kénytelenek leszünk egyetérteni, kénytelenek, mert a helyzetünk erre kényszerít minket. De feltétlenül fontosnak tartom tudomásodra hozni, hogy a lelkem mélyén nem értek egyet vele. Ez nem más, mint az oroszlán bajszának a birizsgálása. Hogy ezek nem oroszlánok, azt én nagyon jól tudom, játékoroszlán, de itt van a szovjet hadsereg. Nem tudom, hogy érdemes-e provokálni. Miért nem komolyabb dolgokkal foglalkoztok? Miért nem próbáltok tárgyalni a kormánnyal a munkásönkormányzatok fejlesztéséről?

Amikor visszatértem Csepelre, összehívtam a Központi Munkástanácsot. Ismertettem a történeteket, s azt is, hogy véleményem szerint a KMT ki fogja mondani az országos sztrájkot. Kértem, hogy határozzanak, csatlakozzunk-e a sztrájkhoz. Őszintén elmondtam a véleményem a sztrájk hiábavalóságáról. A mi munkástanácsunk úgy döntött, hogy nem veszünk részt a sztrájkban. Nem óhajtunk több áldozatot. A Nagybudapesti Központi Munkástanácsban bennünket képviselő küldöttünk viszont időközben megérkezett, s beszámolt nekünk arról, hogy az országos értekezlet egyhangúan a kétnapos sztrájk mellett döntött, és ő is a sztrájk mellett szavazott a salgótarjáni sortűz hírének hatása alatt. Egyetértettünk vele. A munkások legyilkolása olyan provokáció a hatalom részéről, ami nem maradhat válasz nélkül. Ha az országos értekezlet nem hirdette volna meg a sztrájkot a sortűz miatt, mi akkor is sztrájkba léptünk volna. Arra nem volt időnk, hogy újból összehívjuk a Központi Munkástanácsunkat, az elnökség tagjai vállalták, hogy a döntést azonnal közlik a gyáraink munkástanácsaival. A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa tehát előzetesen

* A KMT a december 8-i salgótarjáni sortűz elleni tiltakozásul december 11–12-re 48 órás országos sztrájkot hirdetett.

úgy határozott, hogy nem sztrájkolunk, de az elnökség a sortűz miatt a sztrájk mellett foglalt állást, s erről rövid úton értesítette az egyes gyárak munkástanácsait, akik ezzel végül is egyetértettek. Innen erednek azok a hírek, amelyeket a sztrájk első napján az újságok és a rádióadások közöltek*, hogy Csepel nem csatlakozik a sztrájkhoz. A sztrájk nálunk teljes volt. Csupán a folyamatos üzemű gyárainkban folyt valami munka, a Martinban például csapolni kellett, mert a leállítása óriási károkat eredményezett volna.

A kétnapos sztrájk teljes volt. Aztán, mint mindenütt, nálunk is beindult a munka. Ráczot és Balit letartóztatták**. A Nagybudapesti Központi Munkástanácsot feloszlatták. Merőben új helyzettel kellett számolnunk. Szinte azonnal tapasztaltuk, mi lettünk az ország legnagyobb egységes forradalmi szervezete. Akarva, nem akarva vezető szerephez jutottunk. Bár munkánkban továbbra is a gazdasági kérdések domináltak, nem térhettünk ki – nem is volt szándékunkban – a politikai szerepvállalás elől. A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa döntést hozott: azonnal meg kell kezdenünk a tárgyalásokat a kormánnyal. Biztosítanunk kell az eddig elért eredményeket, fel kell lépünk a letartóztatások ellen, ki kell szabadítanunk a letartóztatottakat, új taktikát kell kidolgoznunk és alkalmaznunk. Mindennek már valahogy utóvédharc íze volt. Menteni, ami menthető. Kiállni a munkásönkormányzat mellett.

– *A Nagybudapesti Központi Munkástanács és a Csepeli Központi Munkástanács között Dévényi személye miatt komoly konfliktus következett be.*

– Ez így igaz. Dévényi anélkül képviselte a csepeli dolgozókat a Rácz Sándor-féle KMT-ben, hogy erre bárkitől felhatalmazást kapott volna, hiszen soha nem volt tagja a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának. Sem az ideiglenesnek, sem a véglegesnek. Azt nem tudom, hogy a tizennyolc gyár valamelyikében munkástanács-tag volt-e, vagy netán a központi igazgatási szervek valamelyikénél***. Hogy miképpen került ő Újpestre, a Tungsramba a Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulásakor, szintén nem tudom. De azt határozottan tudom, hogy a gyárak munkásainak képviselőjére senkitől nem kapott hivatalos megbízást, nem is kaphatott. Akárhogy is történt, egy dolog bizonyos: negyvenezer ember képviselőjére egyedül és kizárólagosan csak a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa adhatott megbízást, de ez nem is történhetett meg, mert november 11-től november 15-ig a Művek ideiglenes központi munkástanácsa össze sem ült. Csepelen, azután, hogy elesett, az első Központi Munkástanács-értekezlet november 15-én vagy 16-án ült össze. Dévényi József ugyanakkor Csepel nevében lépett fel a KMT alakuló gyűlésén. Minthogy Csepel potenciálisan vezető erőt jelentett az országban, magától értetődő, hogy Dévényit az alakuló gyűlésen megválasztották a KMT elnökének. Viszont számomra nem érthető, hogy megválasztása előtt az ott jelen lévők miért nem ellenőrizték mandátumának a

* Korábban, 1956. november 21-én, a KMT az Országos Munkástanács megalakítására gyűlést hívott össze, amelyet szovjet páncélosok felvonultatásával akadályoztak meg. Ez ellen tiltakozásul 48 órás sztrájkot hirdettek meg. November 23-án a *Népszabadság*ban megjelent a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának felhívása, amely a sztrájkot elutasítja, a munka felvétele mellett foglal állást. A két sztrájkfelhívással kapcsolatos állásfoglalás, illetve a sajtó reagálása keveredik Nagy Elek emlékezetében.

** December 11-én, a Parlament kapujában tartóztatták le a Rácz Sándort és Bali Sándort, KMT két vezetőjét.

*** November 14-én, a KMT megalakulásakor Dévényi Józsefet választották a Nagybudapesti Központi Munkástanács elnökének, s ezt a tisztelet Rácz Sándor elnökké választásáig töltötte be.

jogszerűségét, elvégre ez a tisztség óriási felelősséget jelentett. Amikor a KMT azt tapasztalta, hogy Dévényi ingatag, megalkuvó, nem alkalmas arra a funkcióra, amellyel megbízták, miért nem keresték fel Csepelt, hogy legalább azt tisztázzák, hogy a csepeliek állásfoglalása azonos-e a Dévényiével?

A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa a történetekből levonta a következtetéseket, amelyek akkor nem szolgálták a KMT hitelének megerősítését, és sem akkor, sem később nem tekintette a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot felettes szervének, ahogy ez a gyáróriás a minisztériumokat sem engedte beleszólni a gyár dolgaiba. Csepel a Dévényi-esetből kiindulva arra az álláspontra jutott, hogy a KMT tevékenységében sok az indulati elem, a döntéseit nem előzi meg részletes helyzetfelmérés és mélyreható elemzés. Hangsúlyozom, mindez az 1956. november 13-tól 25-ig terjedő időszakra vonatkozik.

Aztán írtunk egy levelet, hogy Dévényit a csepeli dolgozók nem bízták meg, ezért jogtalanul vesz részt a KMT ülésén, kértük, hogy ennek megfelelően járjanak el. Ezután kijelöltünk két személyt állandó küldöttnek a KMT-be.

– *Külföldiekkel volt kapcsolatok?*

– A *Borba*, a *Trybuna Ludu* és még valamilyen szlovák lap munkatársaival találkoztunk a Nemzeti Szállóban. Arra kérték bennünket, hogy értékeljük, mi történt Magyarországon. Talán négyen-öten voltunk ott munkástanács-vezetők. Mi viszont azt kértük tőlük, hogy ők értékeljék a magyar eseményeket, mielőtt mi elmondanánk a véleményünket.

A *Trybuna Ludu* munkatársa elmondta, hogy teljes egészében a magyar nép mellett áll, szent forradalomnak tiszteli ő is és Gomulka is. Ezután kérdeztük meg, hogy: „Gomulka? Gomulka tud az itt történetekről?” „Igen, tud, személyes megbízásával veszi fel a kapcsolatot a budapesti munkástanácsokkal.” A *Borba* főszerkesztője azt mondta, hogy „aggódva figyelték a magyar dolgokat, Titónak a közvetlen üzenetét hozza: nagyon tartanak a tőkés restaurációtól, de ha erre nincs lehetőség, akkor természetesen a munkástanács irányította magyar gazdasági élet mellett foglalnak állást”. A következő volt a koncepciójuk. Az az elképzelés, hogy Lengyelország, Szlovákia – Csehszázgról nem esett szó –, Magyarország és Jugoszlávia tengertől tengerig terjedő demokratikus, semleges blokkot alakíthat, ütközőállam formájában, és elválaszthatja egymástól a két nagyhatalmat, kizárva ezzel a háború lehetőségét, ha mindkettővel el tudjuk fogadtatni ezt a státust. Még annyi történt ezen az első megbeszélésen, hogy elmondtuk, egyértelműen forradalomnak, népfelkelésnek tartjuk a Magyarországon történeteket.

A következő megbeszélésre pár nap múlva került sor ugyanott. Ezeknek a kérdéseknek a boncolgatása folytatódott. A mi felkészültségünk ehhez nem volt elég, ez már nemzetközi politika volt, és a munkástanácsok bármilyen tájékozottak voltak is a világ eseményeiről, érdemben állást foglalni egyikünknek se volt mersze. Ezeket csak puhatolózó, tapogatózó megbeszéléseknek tekintettük. Nem jutottunk tovább, ők elmentek haza, majd valamikor december 28-a és január 3-a között került sor a harmadik megbeszélésre. Ezen mi, munkástanácsosok már elkeseredve számoltunk be arról, hogy egyre jobban restaurálódik a meglévő kettős hatalom, egyre jobban magunkra maradunk, a kormány egyre merevebben zárkózik el mindennemű közösködéstől. Mikor a Kádár-megbeszélésen voltunk, akkor mondta a *Trybuna Ludu* munkatársa, Gomulka elvtársnak az a kívánsága, hogy a munkástanácsok vezetői, mindannyian, testületileg lépjenek be az MSZMP-be. Vegyük át az MSZMP-ben az irányítást, mert

ha továbbra is MSZMP-ellenesek vagyunk, akkor nem folytatunk reálpolitikát, csak álmodozunk, mert ez az egyetlen megoldás, hogy az egészséges forradalmi szellem átmentődjék a későbbi időkre. Ugyanezt a véleményét hangoztatta a *Borba* munkatársa is. Erre én a következőt mondtam. „Ezt Lengyelországból és Jugoszláviából lehet, hogy így látják, de mi Magyarországon úgy látjuk, ha belépünk az MSZMP-be, akkor Marosán két ököllel fogja verni a mellét, hogy engem támogatnak, szó sem eshet arról, hogy mi labdába rúgjunk ott.” Mi, munkástanács-vezetők, akik ott voltunk, egyértelműen kijelentettük, hogy nem óhajtunk az MSZMP-be belépni. Érdekes, hogy erről a rendőrségi kihallgatásokon részletesen beszámoltam, de nem került bíróság elé ez a dolog.

– Egyéb sajtókapcsolatok is volt...

– Mondani se kell, hogy Csepelen óráról órára jöttek hírekért a Magyarországon engedéllyel rendelkező újságírók. Csepelnek nemzetközileg is súlya volt. Állandóan zaklatták a munkástanácsot. Persze, erre idő se volt, lehetőség se volt. Akkor hoztunk egy döntést, hogy hetenként egyszer tartunk sajtókonferenciát. Ezek zsúfoltak és nagyon érdekesek voltak. Úgy zajlottak le, hogy előtte elmondtuk, hogy állunk, mint állunk, mi a helyzet Csepelen. Nem foglalkoztunk országos dolgokkal, önvédelemből sem, mert ezeken a sajtókonferenciákon mindig jelen volt valaki a magyar kormány képviselőjében is. A legutolsó sajtókonferencián, december végén vagy január elején, a *The New York Times* tudósítója tette fel azt a kérdést, hogy végeredményben mi miért vagyunk elvtelenek, és miért nem ragaszkodunk továbbra is ahhoz, hogy az oroszok kimenjenek Magyarországról. Miért vettük fel a munkát? Nem gondoljuk-e, hogy mi megalkuvók, opportunisták vagyunk? Azt hiszem, talán két-háromszor veszítettem el a mértéktartó józanságomat, de akkor elveszítettem. Erről azután nemzetközi újság-cikk-kampány is indult. A következőt mondtam neki: „Nézze, uram, én nagyon jól tudom, hogy Amerika szovjetellenes. Legalábbis hangban, kijelentéseiben, a sajtóban ezt lépten-nyomon tapasztaltam. Hogy mennyire vagyunk szovjetbarátok, ahogy maga végigjött Budápesten, láthatta, hisz romban van a város. De magának az tetszett volna, ha Budápesten egyetlen ház nem maradt volna épen, ha tízezerrel hevernének a felkoncolt gyerekek és nők az utcán, mert akkor önök jobban tudnák szidni a Szovjetuniót? Önnek akkor lesz erkölcsi joga feltenni ezt a kérdést, ha az orosz hadsereg az amerikaiak közül is létszámarányosan annyit fog lelődni, és úgy tönkreteszi a maguk országát, mint a miénket. Addig magának itt erkölcsről, opportunizmusról beszélni nincs joga.” Nem szólt többet.

A *Pravda* újságírója vérszemet kapott, és másodikként felállt. Megdicsért és arra kért, hogy adjak választ, most hány százalékra teljesítettük a tervet. Én még jobban elveszítettem a türelmemet, és megmagyaráztam neki, hogy „Magyarországon nem tervgazdálkodás van, mit akar még, tovább akar hazudni? Hazudtak már épp eleget. Azt írja meg, hogy romban áll a Körút, az Andrássy út, azt írja meg, hogy viselkedtek az önök felszabadító csapatai egy nemzeti függetlenségért harcoló kis néppel szemben, ne pedig azt, hogy mi már százötven százalékra teljesítjük a szocialista normát.” Felkeltem, otthagytam a sajtókonferenciát. Ez az eset a bírósági tárgyaláson is szerepelt. Azt a kijelentésemet, hogy az amerikaiak azt szeretnék, hogy halomban hevernének a gyerekek, nők és fiatalok hullái Pesten, ezt átvette a szocialista sajtó. Ezekről komoly cikkek jelentek meg. A tárgyaláson párat fel is olvastak közülük. Úgy vélték talán, hogy én mégse voltam annyira szocializmusellenes, de az ügyész persze hozzátette, hogy bezzeg azt szerettem volna, hogy az amerikaiak beavatkozzanak, hogy szinte zsaroltam őket, hogy küldjék ide a csapataikat. Ennyit a sajtóértekezletekről.

– *Decemberben vagyunk. Folyik a munka. És a Csepeli Központi Munkástanács, amelynek elnöke vagy, különböző szervezetekkel kerül kapcsolatba. Milyen kapcsolatod volt a helyi szovjet parancsnoksággal?*

– Először hadd koncentráljak Abramov ezredesre! Mikor az ideiglenes munkástanács eldöntötte, hogy dolgozunk, megkértük a szovjet parancsnokságot, hogy megfelelő szintű tiszttel képviseltesse magát egyik ülésünkön. Itt munka addig nem lesz, amíg sok harckocsi van Csepelen. Nem nagyon fognak a dolgozók orosz harckocsik díszkíséretében bejönni dolgozni, ez érthető. Az orosz parancsnokság Abramov ezredessel, Grebennyik altábornagy helyettesével képviseltette magát. Ő volt a páncélos erők parancsnoka. Eljött, hozott egy tolmácsot is.

Elmondtuk a dolgokat, hogy a munka leállt, képtelenek vagyunk elindítani, mert tele vagyunk harckocsival. Szuronyokkal mindent lehet csinálni, de szuronyok hegyén dolgozni nem lehet. A parancsnok fölállt, üdvözölte a munkástanács tagjait, örömének adott kifejezést, hogy meghívtuk, és megkért bennünket, hogy válaszoljunk néhány kérdésére, utána ő is válaszol. A tolmács: elrendelem, megparancsolom, letartóztatom... Csak néztem, hogy hát ez nem tud oroszul? Körülbelül öt percig tartott a szovjet parancsnoknak, Abramovnak a rendkívül udvarias, úriemberhez illő magatartása. És hozzá ez a gyalázatos tomácskodás. Végül elfogyott a türelmem, és mondom az ezredesnek oroszul: „Legyen szíves utasítsa a tolmácsát, hogy azt fordítsa, amit ön mond, vagy maga az ő csicskása? Mert ő itt utasít, rendeletet ad, csak nem tolmácsol.” Azt kérde tőlem Abramov, hogy: „maga tud oroszul?” Mondom: „tudok”. „Akkor folytassuk oroszul.” Ez még oroszul zajlott le. Mondom, „nem, én a magyar munkástanácsnak vagyok a tagja, az anyanyelvemen óhajtok beszélni. De nem ilyen tomács-csal.” És mondtam a többieknek, hogy miről volt szó, és mit fordított eddig ez a fickó, akiről kiderült, hogy ávéhás főhadnagy volt. Felfüggesztettük az ülést, kerítettem egy másik tolmácsot. Rekovalicz Miklós, a nálunk dolgozó ukrán gyerek lejött, és ő lett a tolmács. És attól kezdve normális mederben zajlott az értekezlet.

Abramov azt mondta, hogy haladéktalanul jelentést tesz, és abban javasolni fogja, hogy Csepelt hagyják el a szovjet harckocsik. De ahhoz ragaszkodik, hogy az Imre téren, a csepeli kommandatúra előtt állhasson egy orosz harckocsi. Másnap a harckocsik felkerekedtek, egy maradt, az is csak két napig, és a munkának semmi akadályja nem volt.

Vége van az ülésnek, jövünk ki, búcsúzik a parancsnok, és megkérde tőlem, hogy maga honnan tud oroszul? Mondtam, hogy kint tanultam. „Hol?” „Katonaiskolán.” „Milyenen?” „A Vrisztyelen.” „Mikor?” „49–50-ben.” „Hányas kurzuson?” „Ötösön.” „Ki volt a parancsnok?” „Golubcev.” „Ki volt az osztálytisz?” „Haritonov őrnagy, később vezérőrnagy lett.” Azt mondja, én a kettesen végeztem. Mikor? 1951-ben. Én nem ismertem őt. „Hol tudnánk beszélgetni?” „Jobb híján tudom javasolni, hogy jöjjön el a lakásomra.” „Jöjjön el a parancsnokságra.” „Ez nem vezet jóra. Ha én bemegyek az orosz parancsnokságra, másnap sztrájk van Csepelen. Az Isten se mossa le, hogy letartóztatott. Jöjjön el a lakásomra.” Aznap este 8 óra tájban megjelent nálam az ezredes. Hajnalig beszélgettünk. A beszélgetésnek az volt a lényege, hogy ő szeretett volna információt szerezni, mi történt Magyarországon. Őszintén elmondtam neki, hogy mi volt a Rákosi-rendszer, mi volt a Rajk-akasztás, mi történt, miért nem bírjuk az oroszokat, miért akarjuk hazaküldeni őket a rendszerükkel együtt. És ő azt mondta, nézd, az orosz újságok erről nagyon keveset írtak. Írtak ilyen kisebb jelentőségű ellenforradalmi felkelésről, amit sikerrel levertek, de nagyon sokat írtak Szuzevről. És

oda önkénteseket toboroztak. „Mert ha behívják a szovjet csapatokat, abból nemzetközi bonyodalom keletkezik, de ha önkéntesek mennek oda, abból nem lehet bonyodalom. És ezért nincsenek felségjelek a harckocsikon.” Mondom, „de ez nem Szuezt”. „Tudod, mikor tudtam meg, hogy Magyarországra jövök? A határ előtt száz kilométerrel.” Őket bevetették, de nem tudták, hova mennek. Ezt az ezredes szájából hallottam!

Tökölön persze már felfestették a harckocsikra a felségjeleket.

Még egy alkalom volt, jóval karácsony előtt, amikor Abramov részt vett a munkástanács ülésén. Csergő János volt még ott – a kohó- és gépipari miniszter* –, és még valaki a kormány képviselőjében. Ez egy puhatolózó megbeszélés volt, hogy mi a csepeli munkásság álláspontja, hogy tudnánk közös nevezőre jutni. Mialatt üléseztünk óriási zsvaj támadt a folyosón, be akartak jönni az emberek. Kulcsár jött és odasúgta nekem, hogy baj van, mert a munkások meg akarják ostromolni a munkástanácsülést. Ki akartam menni az ajtón, de már nem tudtam. Kinéztem az ablakon, megdermedtem. Több ezer ember, csöklucsal, pajszerrel körbevette a munkástanács épületét. Fel akarták akasztani Csergőt, a miniszterhelyettes társát és az orosz parancsnokot**. Rettenő meleg helyzet volt! Nem tudtam mást csinálni, mint kinyitni az ablakot – mikrofon persze nem volt –, és onnan ordibáltam. Nem tudtam mást mondani, ezért megmondtam, hogy ezeket mi hívtuk ide, bántódásuk ne essék! Megkérdeztem, hogy mi vagyunk-e az ő képviselőik, akiket megválasztottak. Ha igen, akkor adjanak hitelt nekünk, bízzanak bennünk, és ne üljenek föl semmilyen uszításnak. Körülbelül harminc-negyven percig tartott, mire a tömeg közbekiabálásai – hogy te is áruló vagy, meg ehhez hasonló – megszűntek, rólam meg patakokban folyt a víz. Mire szétoszlott a tömeg és én visszajöttem az ablakból – a terembe nem jött be senki! –, akkor azt mondta az orosz parancsnok, hogy ilyen válságos helyzetet még nem élt át. Föl voltak rá készülve, hogy meglincselik őket. És akkor mondták, hogy ők megértik a helyzetünket, megértik azt, hogy elhatároljuk magunkat a kormánytól és a központi szervektől. Csergő azt mondta, hogy személyesen fog Kádárnak jelentést tenni erről az egész dologról. Hogy megtette-e vagy sem, nem tudom.

– *Milyen kapcsolatokat volt Kádárral, illetőleg a párt központi szerveivel?*

– Az első Kádár–Nagy Elek találkozóra valamikor december elején került sor***. Nem is volt ez érdemi tárgyalás. Ekkor a KMT még funkcionált, és nagyon jó volt a kapcsolatunk, állandó képviselője volt a KMT-ben a csepeli munkástanácsnak, de a beszámoló alapján az volt a véleményem, hogy ez egy gittrágó egylet. Nem lehet egy magát csúcsszervnek tekintő szervezetben megengedni a túl szélsőséges hangokat és ezeknek a hatására cselekedni, állást foglalni. Hogy a Rácz Sándor vezette KMT végül a feloszlítás sorsára jutott, nem a nőtüntetés szervezése vagy a negyvennyolc órás figyelmeztető sztrájk miatt volt. Azért lehetett feloszlítani, mert a KMT nem volt egységes. Nem dolgoztak ki megfelelő stratégiát. Reálpolitikát folytatni más, mint

* Csergő János 1954. október 9-től 1956. október 31-ig, majd 1957. május 9-től 1963. március 20-ig volt kohó- és gépipari miniszter.

** 1956. december 7-én járt Csergő János Csepelen.

*** A periratok szerinti első Kádár–Nagy Elek találkozóra 1956. december 22-én került volna sor, azonban ezen Kádár János nem jelent meg. Ezt megelőzően már találkozott egymással Kádár és Nagy Elek, de erről a találkozásról a perben nem esett szó. A periratok szerint csak december 27-én jött létre a találkozó. Az első foku tárgyalás iratainak száma TB XIII. 7104/957.

érzelmi politikát folytatni. Mi fájó szívvel mondtunk le dolgokról. Megint csak azt tudom mondani, hogy a lehető legkisebb veszteséggel a lehető legtöbbet akartuk elérni: a munkásönkormányzatot legalább megtartani. Az első Kádár-féle beszélgetésen erről volt szó.

– Kik voltak jelen?

– Kléger István és – azt hiszem – Bácsi Jóska.

– A másik oldalon?

– Kádár János és talán a pártközpontból Sándor József. Nagyon rövid meghallgatás volt, tizenöt-húsz percig ha tartott. Közöltem a Kádárral, mi azt vettük észre, hogy Magyarországon kettős hatalom jött létre. Nem a szovjet értelemben, hanem horizontális kettős hatalom. A gyárákig bezárólag a munkástanácsoké a hatalom, és őket a kormány alá nem lehet betörni. A gyáron felül, minisztériumok, állami szervek, a szovjet hadsereg – a másik hatalom. És ezt a két hatalmat pillanatnyilag a gyűlölet állítja szembe egymással. A mi hatalmunk, a munkáshatalom gyűlölködve néz felfelé, önök pedig eléggé furcsa módon néznek lefele. Az én megítélésem szerint a kormány nem felel meg a magyar alkotmánynak. Még mindig Nagy Imre a törvényes miniszterelnök. Kádár erre: „Azt hiszi, én akarok lenni? Én egy házimester se vagyok. Ide telefonálnak, ha szerzek négy darab autógumit, akkor majd dolgoznak a dorogi bányászok. Kijáróember se vagyok. Hát ültesse oda Nagy Imrét! Küldesse ide a helyembe. Én azt se tudom, hol van*, nem én vittem el.” Még annyit mondott, hogy szívesen kijön Csepelre, de garantáljam a testi épségét. Mondtam, „érdekes, nekem senki nem garantálja a testi épségemet, nyugodtan bejárok oda, és zsebre tett kézzel mászkálok. Miért én garantáljam?” Mert én nem értem meg, hogy ő a mi érdekünket képviseli. „Nehéz megérteni, mert nem is mondja, hogy mit képvisel. Se program, semmi, csak bejöttek az oroszokkal együtt. Gauleiterség, nem tudjuk, mi lesz ebből.” Mondta, hogy „a tizenhatos számú orosz harcokocsiban, a térdemen, míg bejöttem Szolnokról Pestre, nem tudtam megírni a kormányprogramot. Várjanak!” Úgy mondta, szó szerint. Mondtam, hogy „nem orosz harcokocsiban kellett volna bejönni, mert az nagyon ráz, és abban tényleg nem lehet írni. Én ezt tapasztalatból tudom. Ami pedig a személyes szabadságát illeti, azt én nem tudom garantálni, nekem nincs fegyveres csapatom, én nem hívtam be az amerikai hadsereget, aki nekem segítséget adna, hogy az ön testi épségére vigyázzunk. Ha úgy gondolja, hogy veszélyes kijönni a munkások közé, akkor ne jöjjön ki, miniszterelnök úr.”

– *Decemberben milyen vita folyt a munkástanács és Csergő között?*

– Első volt, hogy Hegyi Ferencet és Komjáthy Lászlót váltsák le a trösztigazgatás éléről. Hegyi egy festőmunkás volt, ebből lett tröszti igazgató. Komjáthy mindig koházmérnök volt, ő lett a kohászat igazgatója. Mindkettő eléggé kompromittálta magát a Rákosi-időben. Elvtelenül belementek a normarendezésekbe, elvtelenül belementek hülye átszervezésekbe. A hangulat az volt, hogy ezek tűnjenek el innen. Annyira nem volt a munkástanács az értelmétől megfosztva, hogy csak szűz embereket kívánt látni. Szűz emberekkel nem lehet semmit se csinálni. Mindenki, aki dolgozott, élt, tevékenykedett, itt-ott megégette magát. De ezt a két embert mindenképpen el

* Nagy Imre ekkor már Romániában volt, s Kádár János ezt pontosan tudta.

akarták a munkások távolítani. Ezután került sor Abramov és Csergő látogatására a Hegyi–Komjáthy-ügyben. Papp Károly ekkor már Csepel kormánybiztosa volt*. Régi káder, korlátolt gondolkodású, szemellenzős, demagóg dumából élő senki. Miskolcra jött, ott volt párttitkár. De az ő neve föl se vetődött! Ekkor oszlott szét az az igen nagy tömeg. A tárgyaláson – a „szemtanúk” vallomása szerint – tizenhét-tizenhét emberrel beszéltek, legalábbis ennyi szerepel a jegyzőkönyvben. A *Csepel történetében* még csak másfél ezer ellenforradalmár volt. Ezek gyönyörű hamisítgatások!

Hegyi és Komjáthy eltávolításába Csergő belement. De ezzel együtt járt, hogy Hegyinek és Komjáthynak a tudomására kellett hoznom, ne jöjjenek be a gyárba dolgozni. Behívtam őket valamelyik irodába, mindkettőt leültettem. Volt ott más munkástanács tag is. Mondtam, hogy „Hegyi úr, Komjáthy úr, én önöket közvetlenül nem ismerem. A munkástanácsnak nem feladata más ember múltjában turkálni. De a közhangulat ilyen, és én vagyok kénytelen közölni, hogy Csergő miniszter úrral megállapodtunk az önök felmentésében. Hogy mit hoz a jövő, azt én nem tudom megmondani, lehet, hogy visszakerülnek ebbe a beosztásba, lehet, hogy nem. Látják, milyen meleg a helyzet, és a pusztá jelenlétük is eléggé izgató körülmény. Nagyon kérem, ne jöjjenek be! A fizetésükről, egyebekről a munkástanács intézkedni fog, hiszen nem lehet máról holnapra senkit eltávolítani.” Ezt én elmondtam, ők tudomásul vették, kézfogás, elbúcsúztunk, elmentek. Hegyi és Komjáthy becsületes emberek voltak, mert a bírósági tárgyaláson mindkettő elmondta felmentésének körülményeit, ugyanígy, nem tettek hozzá semmit, nem vettek el belőle semmit. Hegyi kicsit nagyobb svihák volt, próbált nagyobb nimbuszt faragni magának, Komjáthy viszont nagyon tisztességesen vallott, és nem vonta kétségbe a becsületesemet, a jó szándékomat a népbíróság előtt ellenem felhozott főtanúként.

– *A munkástanácsnak kapcsolata volt Fock Jenővel és Gáspár Sándorral is.*

– *A Népakarattól*** szereztem tudomást arról, hogy bekerültem a gazdasági reformot előkészítő kormánybizottságba, és eléggé méltatlankodva kérdeztem meg a Kádár-titkárság vezetőjét, Sándor Józsefet, hogy ez micsoda. Ennek a kormánybizottságnak tagja volt egy csomó kormányképviselő, a munkástanácsok részéről – ha jól tudom – mindössze ketten vagy hárman voltunk: Kléger és én, meg talán a Mávagnak is volt egy küldötte. Az lett volna a dolgunk, hogy kidolgozzuk az új gazdasági mechanizmust, amely megfelel az akkori idők követelményeinek. Közben december 9-én a KMT-t törvényen kívül helyezték, és a központi munkástanácsokat mindenütt megszüntették.

Ekkor levelet írtunk Kádárnak, hogy a Csepel Vas- és Fémművek mint egy egységes kombinát magára nézve kötelezőnek tartsa-e a határozatot, a törvényen kívül helyezést, avagy nem. Írásban kaptam a választ, Kádár aláírásával, hogy a Csepeli Központi Munkástanács hivatalos, legális szerv, a gyár adott felépítéséből sarjad, annak szüksége van egy központi irányításra. Ez a papírom is eltűnt a házkutatás során, lehet, hogy a bíróságon van. Így mi teljes jogú szereplőként vettünk részt a kormánybizottságban is. Szerintem a legszimpatikusabb és legelfogadhatóbb állás-

* Papp Károlyt december 14-én nevezték ki a Csepel Vas- és Fémművek kormánybiztosának.

** *Népakarat* december 19-i számában jelent meg az a cikk, amely arról tájékoztat, hogy bizottság dolgozza ki a gazdasági vezetés új rendszerét. A bizottság tagjai – többek között – Gáspár Sándor, Fock Jenő, Kisházi Ödön, Kossa István, illetve a Nagy Elek által említettek közül Babay István, Komoróczy László, Varga Lajos, Tóth Imre, Balázs József, Ring István, utóbbiak üzemi munkástanácsok, illetve a KMT (volt) tagjai.

pont a Fock Jenőé volt. Gyors felfogóképességű, problémaérzékeny, a valóságot rendkívül jól értékelő ember, csak „idegtípus”. Az önuralma nem elég ahhoz, hogy szenvtelen arccal végig tudjon vinni egy kérdést. Talán ennek a vehemens természetének tudható be, hogy később a miniszterelnökségből kikopott. Mindenesetre én nagyon becsültem, mindig mellette ültem, sokat beszélgettünk. Gáspár kevésbé kiismerhető ember volt.

– Az, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot megszüntették, és benneteket meghagytak, nem okozott konfliktust a ti csepeli munkás megbízóitok és köztetek?

– Számottevőt nem. Nem szabad elfelejteni, hogy 1956. november 11-e után a csepeli munkástanács, ha érzelmileg kötődött is a forradalomhoz, reálpolitikus volt, és komolyabb emberekből tevődött össze annál, mintsem hogy ködöt egyen. Tudomásul vették a szovjet megszállást, és a lehető legkisebb veszteséggel a lehető legnagyobb eredményt akarták elérni.

– Hány ízben voltál a Parlamentben?

– A Sándor-titkárságon többször, nem tudnám megmondani már, milyen ügyekben. Utána Kádárral lezajlott egy nagy beszélgetés, karácsony és Újév között. És volt egy, amikor megszerveztem egy beszélgetést, amin a komlói bányászok is részt vettek, mint csepeli munkástanács tagok.

Lényegében azt akartuk, hogy valljanak színt. November 4-ig szent forradalom volt, utána – Kádár megfogalmazása szerint – ellenforradalom. Zűrzavar volt az agyakban, bennem is, mindenkiben, hogy most mi van. Hogy egyrészről a munkástanácsok rendszerét kiteljesítő kormánybizottságba delegálnak és ott dolgozzam, másrészről látom, hogy semminek nem nézik a munkástanácsot. Persze, ezt én Kádárnak is elmondtam.

Levelt írtam Kádárnak. Kértem, hogy jelöljön ki egy időpontot, amikor nemcsak szűk körben, hanem a munkástanácsok nagyobb létszámú képviselőivel együtt tud fogadni, és most már végül öntsünk tiszta vizet a pohárba, hogy mi legyen, hogy legyen, minek nézik a munkástanácsot. Erre december 28-án vagy 29-én került sor.*

Tudni kell, hogy Csepel rendkívül sok segítséget kapott az ország dolgozóitól. Például a komlói bányászok tíztagú küldöttséggel egy célvonatot hoztak fel Csepelre, jó komlói szénnel, és a bányászok őrizték a vonatot mindaddig, amíg be nem állt a gyár területére. A debreceni kötszövöttárugyár négy hatalmas teherautót megtömött gyerekholmival, hogy karácsonyra osszuk ki. Szaloncukor, minden jött. Jászfényszaruról tizenkét teherautó élelemszállítmány. Ezeket nekünk kellett szétosztani. Nagyon sok adomány érkezett, és tényleg a csepelieknek nem kellett szűkölködni ebben az időszakban. A küldöttek jöttek, átadták tisztelettel az ajándékot. Utána mind információt akart szerezni, hogy a csepeliek mikor zavarják már ki az oroszokat.

December 28-ra vagy 29-re tizennyolc vagy huszonkét főt fogadott Kádár beszélgetésre, a helyzet tisztázására. Mondtam a munkástanácsban, hogy Csepelről elmegyünk hárman-négyen, annyian el tudjuk mondani, hogy mit akarunk, mit gondolunk, hanem máshonnan is jöjjenek. Komlóiak, dorogiak, győri vagongyáriak, mávagisták jöttek úgy, mint csepeli munkástanács tagok. Jöjjenek, hallgassák meg a kormányt és a csepeli álláspontot. Mert én hiába mesélem az íróasztal mellett, hogy mi van, úgyse értik.

* 1956. december 27-én fogadta Kádár János és Marosán György a tizenhat tagú munkástanács-küldöttséget.

A Parlament vadásztermében fogadtak bennünket. Életemben nem felejttem el! Bent ültünk, bejött Kádár, Marosán, volt valami magnetofon, meg még valakik. Kézfogás. „Nagy szaktárs, tessék helyet foglalni.” És elkezdődött a tárgyalás.

„Milyen programot várnak az elvtársak (vagy szaktársak) tőlünk? Mi marxista-leninista párt vagyunk, marxista-leninista-kommunista programot tudunk csak összeállítani. Miért nem engedjük be az ENSZ-et? Tudják maguk azt, hogy mennyire lekötne a kormányzat erejét? Mindenkit kísérni, etetni ebben a nehéz gazdasági helyzetben?”

Szédültem a válaszoktól. Ők nem kérdeztek, csak mi kérdeztünk. „Mi lesz a munkástanáccsal?” „Irányítani fogják az ipart, de azt nem engedjük, hogy a politikába beleszóljanak. Az, hogy az utcán tüntetés, állásfoglalás, az a mi dolgunk. Maguk csak dolgozzanak, termeljenek.” Nagyon leszűkítem a mondandót. Ennek a jegyzőkönyve lehet, hogy egyszer még előkerül, nem hiszem, hogy elégették volna.

Marosán Györgynek az idült szemét soha nem fogom elfelejteni. Duma Francinak hittem mindig, és ez a nézetem nem is változott. Egy korlátolt ember. A megtestesült demagógiát így képezem el. Azt mondja: „Mi az, hogy ellenforradalom? Aki a szocializmus ellen kezét emel, az ellenforradalmár.” „Államminiszter úr, maga szerint Magyarországon marha nagy szocializmus volt '56 előtt? Vagy pedig más volt?” „Alapjában véve szocializmus, egyéni tragédiák nem számítanak.” Mondom, „az se, hogy maga is be volt börtönözve, a miniszterelnök úr is, ezekről ne beszéljek? Rajkról ne beszéljek? Ez szocializmus volt?” „Miért, maga szerint mi volt?” Mondom, „ha nagyon igaz akarok lenni, akkor szerintem fasiszta diktatúra, mert mindegy, hogy zsidót égetnek el, vagy kulákot akasztanak fel. És nyugodtan nem hajthatja le a fejét egy tisztességes ember se, mert akkor viszik el, amikor akarják. Államminiszter úr, ilyen társadalmi rendszert megszüntetni és széles népi alapokra helyezni a hatalmat, ez szerintem előretendáló, és a szocializmus felé vezet.” Erre Kádár: „Hagyd csak, hagyd, majd pár hónap múlva lecsitulnak a kedélyek, erről bőven lesz alkalmunk beszélni. Ez nagyon érdekes elméleti kérdés, összeülünk, kitárgyaljuk, egymást meggyőzzük.” Nem jött be a börtönbe, se a Fő utcába, se sehova, hogy megtárgyalja velem a szocializmus problémáit. Úgy zajlott le ez a beszélgetés. Nagyon hosszú volt, háromórás, talán négy. Minden kérdés napirendre került, de semmire nem kaptunk elfogadható választ, a szokásos szofizmuson kívül.

A munkástanácsban összejöttünk, beszámoltunk a küldöttértekezletről, és megalapodtunk, hogy nem sok jó várható. Túlságosan jól sikerült a konszolidáció.

– *A letartóztatásod után Kádár Csepelen pártaktívát tartott, ebből a beszédből idézem: „röviddel a Csepeli Központi Munkástanács feloszlata előtt a kormányval folytatott megbeszélések során maga Nagy Elek, a tanács vezetője is elismerte, hogy ilyen tett [ti. a munkástanács feloszlata] rosszabb lenne, mint egy közvetlen provokáció. Röviddel a megbeszélés után azonban mégis kimondták e tanács feloszlátását, követve ezzel az ellenség által sugalmazott kívánságot.” Ha jól értem, te a megbeszélésen azzal fenyegetőztél, hogy feloszlátjátok a Csepeli Központi Munkástanácsot, mert nem látjátok értelmét a további munkájának, Kádár pedig még a munkástanácsok megmaradását kívánta volna. Jól értelmezem?*

– Igen, Kádár garanciát adott, hogy a munkástanács megmaradhat irányító szervnek, ha nem politizál. Elég heves összecsapások keretében jött ez szóba. Azt mondtam,

* Kádár János 1957. január 18-án a csepeli Munkásotthonban tartott gyűlést.

hogy „önöknek nincs elég bátorságuk egyszerre megszüntetni és fölszámolni mindent, és folytatni ott, ahol Rákosi abbahagyta. Önök szaláminak néznek bennünket, és mindig leszelnék egy-egy szeletet. Nem adok maguknak hat hónapot, maguk föl fogják számolni a munkástanácsokat.” Kádár azt mondta, hogy nem. „Ha eltörlik a munkástanácsot, akkor mi marad a magyar nép forradalmi vívmányaiból?” Ekkor Kádár már nem mondta a szent forradalmat. Még azt mondta, hogy „november 4-ig ez igazságos dolog volt, de utána ellenforradalom”. Én megkérdeztem, hogy „Nagy Imre mióta ellenforradalmár?” Nem válaszolt rá.

Azt hiszem, '57. január 2-án vagy 3-án jött a Béke-világtanács elnöknője, Cotton asszony, nagy kísérettel.* Kiss Árpád, a Tervhivatal elnöke volt a fő patrónusa, és jött velük egy csomó újságíró is, főleg belgák, hollandok, NSZK-sok, de a szocialista újságoktól is sok újságíró volt. Ez egy tragikus találkozó volt. Megfelelő üdvözlések, bemutatkozások után a Béke-világtanács elnöknője közölte, hogy végtelenül fáj neki, hogy Magyarország erre az útra vetemedett, hogy itt vér folyt és egyéb. És miért kellett ezt nekünk tenni, a béke mindennél fontosabb, a békét meg kell őrizni, áldozatokat mindig kell hozni a mindennapi életben, de felesleges a vérontás. Elégé fura hangulat alakult ki. Levágott egy olyan tizenöt perces szpicset, hogy állítom, a moszkvai külügyminiszter se különbet. Meggyőződése volt, hogy fizetett ember. Annyit kérdeztem tőle, hogy „mindenképpen béke kell? Akkor is, ha apámat, anyámat agyonlövik? Én legalább békében legyek? Miért nem Moszkvában mondja el ezt, hogy kár volt Budapestet szétlőni? Miért nem Moszkvában mondja el, hogy nem kell vért ontani? Hogy egy nép egységes törekvését nem kell ágyúkkal helyreigazítani.” Egyórás-másfél órás beszélgetés volt. Amilyen volt az alaphang, olyan volt a beszélgetés, végül egyre vadabban támadtam, de már annyira indulatba jöttem és annyira kimerültem, hogy az orvosok injekciókat adtak, mert nem bírtam a lelki terhelést.

Alvás nem volt, rengeteg sok volt a probléma, meghaladta az erőmet, felkészültségemet, főleg a teljes kilátástalanság. Semmi olyan nem történt, ami optimizmusra adott volna okot. Az egyik újságíró megkérdezte, hogy miért vagyunk ilyen elkeseredettek. És akkor németül mondtam neki: „Der Antwort ist verboten! Tilos válaszolni.” És erre összenéztek a nyugati újságírók. Én felálltam és megköszöntem a látogatást, a nyugati újságírók mind jöttek, kezet szorítottak. Többet én a sajtóval nem foglalkoztam.

– *Az MSZMP-be nem akartak beléptetni?*

– A Cotton-látogatás után felkeresett a csepeli MSZMP vezetősége, és felkérte a munkástanácsot a pártba való belépésre. A válasz egyértelmű volt: eszünk ágában sincs. Politizáljanak a politikusok, dolgozzanak a munkások, irányítsanak a hozzáértő emberek, és szűnjön meg a tervgazdálkodás. Ez 1957. január legelején lehetett. Egy-két nappal ezután Csergő telefonált, hogy menjek föl a minisztériumba. Amikor kettesben maradtunk, Csergő a következőt mondta: „Nézzé, nagyon őszinte szívvel javaslom magának, hogy lépjen be az MSZMP-be. A csepeli munkástanács elnöksége, egy országgyűlési mandátum és egy miniszterhelyettesi beosztás ennyit megér.”

Nagyon sajnálom, hogy Csergőt nem hallgatták ki a nyomozásom folyamán, legalábbis én nem tudok róla. A következőt válaszoltam neki: „Miniszter úr, ha eddig volt is olyan ötletem, hogy egy pár józan emberrel együtt belépni az MSZMP-be, ha gondolkodtam volna is ezen, most, ez után az ajánlat után... Amit maga csinál, az nem

* Eugénie Cotton, a Béke-Világtanács titkára 1957. január 7-én járt Csepelen.

más, mint korrupció. Korrupcióból nem lépünk be sehova. Én, miniszter úr, megmaradok továbbra is pártonkívülinek, sem testem, sem lelkem nem kíván olyan párt tagjának lenni, amelyiknek egyik képviselője miniszteri beosztásban egy párttagságért ezeket a beosztásokat ajánlja fel nekem, anélkül, hogy meg lenne győződve a képességeimről." Annyit mondott: „Nagyon sajnálom, de nem lesz jó vége. Emlékezzék vissza, mikor megválasztották munkástanácselnöknek, mit mondott! Ez az út előbb-utóbb a börtönbe vezet.”

Jött január 6-a, a budapesti értekezlet*, ahol részt vett a Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia és Bulgária képviselője. Lengyelország nem vett részt rajta, tehát a lengyelek valóban őszintén gondolták azt, amit a Nemzeti Szállóban mondtak. Az értekezletet követően, talán 8–9-én jelent meg a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány programnyilatkozata a *Népszabadságban* és a *Népakaróban***, amelyben Kádár megállapítja addigi kijelentéseivel ellentétben, hogy első pillanattól az utolsóig, szöröstől-böröstől ellenforradalom volt. Megállapítja a párt szervezésének szükségszerűségét, megállapít mindent, és abban a mit tudom én hány hasábos nyilatkozatban az a szó, hogy munkástanács, elő sem fordul. Mikor ezt elolvastam, láttam a jövőt. Fölvetődött, hogy tovább nem csinálom, értelmetlen. Másnap az elnökségen mondom, hogy nekem az a döntésem, hogy lemondok a funkciómról, nem vagyok hajlandó a semminek nem nézett látszatszerűben bohóckodni. Az elnökségben nagy viták voltak, de nem érdemi viták, hanem indulati viták. Vonuljunk ki az utcára, és sztrájkoljunk. A KMT fel van oszlatva, küldjünk motorkerékpáros küldöncöket az ország minden részébe, minden nagyvállalathoz, testületileg lépünk fel.

– Január 11-én jelent meg a sajtóban az a hír, hogy a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnöksége megbízatásáról lemondott***.

– Több üzem munkástanácsa is lemondott, köztük a tatabányai bányászok is. Hogy kik mondtak le, azt már a börtönben, a nyomozás során tudtam csak meg. Már nem sokáig vagyok szabad. Az elnökségben nem tudtunk dűlőre jutni, elsősorban azért, mert ott nagyon lelkes emberek voltak. Tehát nem volt megadva az a lehetőség, hogy komolyan, halk szóval beszéljünk ezekről a dolgokról. Akkor a szűkebb elnökséget – a két elnökhelyettest Klégert, Bácsi Józsefet és a titkárt, Kulcsárt – hívtam, hogy jöjjenek el a lakásomra, és ott nyugodtan beszéljünk meg a dolgokat. El is jöttek a lakásomra délután. Azt mondja a Kulcsár, hogy nem lesz ám jó vége, mert valaki beköpte, hogy mi itt illegális kormányt alakítunk. Valahogyan adjunk magánjelletet ennek. Mondom, hogy tudunk magánjelletet adni? Azt mondja: „van itthon borod?” „Van. Inni akarsz?” „Dehogyan iszom, de tedd ki az asztalra!” Félig teleöntögette a poharakat. „Adj egy pakli kártyát!” És kiosztottuk a kártyát, mindenki előtt volt kiosztott lap, hogy ha valaki jön, akkor mindenki kézbe veszi. Megtárgyaltuk, hogy küldünk-e szerte az országba hírnököket, komoly akcióra, hogy mondjon le egyszerre

* 1957. január 6-án volt Budapesten a kommunista testvérpártok értekezlete, amelyen a Szovjetunió, Románia, Bulgária és Csehszlovákia delegációja vett részt. A kiadott nyilatkozat az októberi eseményeket ellenforradalomnak, Nagy Imrét árulónak nevezi.

** Nagy Elek téved, mert a nyilatkozat 1957. január 5-én jelent meg, tehát egy nappal korábban, mint ahogy az ötpárti értekezletet megtartották.

*** A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének titkársága január 10-én ülésezett, s a munkástanácsok lemondását, közöttük a csepelit is, provokatívnak nevezte. Ez a hír jelent meg a napilapokban másnap, 11-én.

az egész ország minden munkástanácsa. Nem tudtunk zöld ágra vergődni, tehát mi négyen sem jutottunk egy nevezőre. Lesz, ami lesz, én lemondok. Akkor ők is lemondanak. Jó, rendben van. Ez 7-én volt. Nem állapodtunk meg semmiben. Az volt a lényeg, hogy én bemegyek 8-án a szakszervezeti székházba, és ott le fogok mondani a tisztségemről.

Még a lemondásomban sem értettünk egyet, ezért másnap reggel, amikor bementem a gyárba, a következőt diktáltam a gépírónőnek. Ezt szó szerint idézem, mert ennek hatalmas nemzetközi rádió- és sajtóvisszhangja lett. „Engem a Csepel Vas- és Fémművek dolgozói választottak meg az októberi, magyar nép által forradalomnak tisztelt események folytán a Csepeli Központi Munkástanács elnökének, azzal a feladattal, hogy tehetségemhez mértén működjek közre a szabad, független, demokratikus, félelem nélküli élet megteremtésében Magyarországon. Az időközben bekövetkezett események a napnál világosabban mutatják, hogy az eredetileg magamra vállalt kötelezettségekből végrehajtani semmit nem tudok. Tovább is vállalva ezt a megbízatást, rám nem jut egyéb, mint szolgáló végrehajtó szerep. Minthogy meggyőződéseim és lelkiismeretem ellenére utasításokat végrehajtani nem tudok és nem is szándékozok, nem látok más megoldást, mint visszaadom a megbízatást az engem megválasztó dolgozók kezébe.” Aláírás: Nagy Elek. Két példányban gépelte le a gépíró, mondván, hogy egy megy a Kádár-titkárságra, egy pedig a munkástanácsé. Szó szerint idéztem a lemondó nyilatkozatomat, nem fogom elfelejteni sose. Azonnal összehívtuk az elnökséget, fél órán belül összejött. Ez 8-án reggel 9 órakor lehetett. Felolvastam nekik ezt a nyilatkozatot, csend lett, egyszer csak felállt valaki, én csatlakozom, én csatlakozom. Minden egyes tag lemondott! Átszövegezték a lemondó nyilatkozatot, nem „engem”, hanem „bennünket”, és legépeltették tizennyolc példányban, és mondták, hogy a lemondást ők testületileg vállalják. Vége lett az elnökségi ülésnek, ezt a rövid lemondó nyilatkozatot pillanatok alatt legépelték, és megállapodtunk, hogy délután egy órakor ismét összeülünk, összehívjuk a Központi Munkástanács ülését is, nemcsak az elnökségét. Összejött a Központi Munkástanács, és beszámoltak az elnökségi tagok, hogy minden üzemi munkástanács lemond. Egyetértett mindenki. Két példányban készült el a levél, aláírtam én, a két elnökhelyettes és a titkár. Elküldtük a Kádár-titkárságra. Megbíztuk Kulcsárt, a titkárt, hogy a folyó ügyek befejezéséig maradjon a helyén, azokat intézze, mi pedig elmentünk. Előtte visszamentem a Szerzőgépgyárba, mondtam az ottani igazgatónak, hogy jövök vissza horizontálni, aztán elmentem haza.

Január 9-én és 10-én benn voltam, de nem dolgoztam a gépen. Nagyon sok, nem hivatalos beszélgetés zajlott le a Csőgyárban, Hengerdében, Martinban, a gépészeti trösztnél. Csergőék telefonáltak, Kossa telefonált, hogy menjek be. A *Népakarattal* megjelent egy újságcikk, Fock Jenő írta. Elég mérsékelt hangú volt, megérti a nehézségeket, de mégse tud egyetérteni. Ez olyan nesze semmi, fogd meg jól állásfoglalás volt. Fock nagyon munkástanácspárti volt. Őszinte szívvel akarta a munkástanácsok létét, ellentétben nagyon sok mással.

Január 11-én reggel 9-re bementem motorkerékpárral a kormánybizottsági ülésre. Elsőnek kértem szót. Kértem, hogy mentsenek fel a kormánybizottsági tagság alól, azzal indokolván, hogy nem Nagy Elekre kíváncsiak, hiszen nálam okosabb emberek vannak az országban, másodsorban pedig kifejeztem egy rövid beszéd keretén belül, hogy mi a véleményem erről a kormánybizottságról. Ha egyszer a párt központi lapjában a munkásönkormányzat szót meg sem említik, akkor minek munkás-

önkormányzatot előkészítő bizottság. Ez egy hólyaghámozás. Nagy megdöbbenés volt, zűrzavar, káosz. Én 9-kor kértem szót, körülbelül fél 11-ig tartott az ülés. A kormánybizottságot felszólítottam, hogy célszerűnek látnám, ha ők is lemondának. Erről rögtön vitát nyitottak. Gáspár és Fock viselkedésére nagyon jól emlékszem. Mindkettő nagyon sajnálta az egész dolgot, és próbáltak valahogy megoldást találni. 11 óra lehetett, amikor két motorkerékpáros jött Csepelről, és közölték, hogy Csepelen fegyveres összecsapásra került sor. Annyit mondtak, hogy a kohászati és gépészeti tröszt üzemei, megközelítően tizenöt-tizennyolcezer ember – tehát mindenki –, felvont a vezérigazgatóság épülete elé, ahol Hegyit, Komjáthyt és a decemberben kinevezett kormánybiztost, Papp Károlyt óhajtották felelősségre vonni, meglincselni, mert a munkástanács feloszlott. Ez január 11-én történt.

Mikor mi lemondtunk 8-án, és lemondtak a munkástanácsok is mindenütt, Csepelen a munka megállt. Tehát 9–10-e lényegében azzal telt el, hogy üzembről üzemre jártunk, és kapacitáltuk az embereket. Megmagyaráztuk, hogy miért mondtunk le. Megmagyaráztuk, hogy olvassák el az újságot, hogy mit írnak a munkástanácsokról, még meg se emlékeznek rólunk, a munkásönkormányzatról egy szó sincs. Hát akkor minek csináljuk? Elvesztettük ezt a játszmat, nem látunk tisztességesebb dolgot. Várjuk meg, amíg egy szép napon, egy hónap, három-négy hónap múlva kijön egy rendelkezés, hogy feloszltnak bennünket és törvényellenesnek minősítenek? Ez ránk nézve szégyen lett volna. A lehető legkülönbélebb ötletek vetődtek föl a munkások között.

– *A Csepel történetében ez áll, idézem: „a Nagy Elek vezette munkástanács sztrájkra hívta fel a munkásokat.”*

– Ez nem igaz. A Nagy Elek vezette munkástanács, miután felvette a munkát, soha sztrájkfelhívást nem adott közzé. Ez egy légből kapott hülyeség. Pont az ellenkezője igaz. Próbáltuk megértetni velük, hogy nem tudunk csinálni semmit, minden kilátástalan. Megmagyaráztuk, hogy tele vagyunk oroszokkal, megmozdulni sem lehet. Felvetődött, hogy sztrájkolnak, és amikor tudomást szereztem erről a munkabeszüntetésről, mást nem tudtam csinálni, mint azonnal írtam egy levelet Kádár Jánosnak, amelyben kijelentettem, hogy a volt munkástanácsnak mint szervnek ehhez semmi köze. Nagyon sok mindent még nem tudtam, hogy mi történt akkor Csepelen.

Január 11-én reggel bementem a gyárba, onnan mentem a kormánybizottsági ülésre. Akivel találkoztam, elmagyaráztam, miért mondtunk le. Akkor már tudtam, ha valóban akartuk volna, hogy minden számottevő gyárat keressenek fel a csepeli küldöttek a mi lemondó nyilatkozatunkkal, nagyon könnyen le tudtuk volna mondani az ország valamennyi munkástanácsát. Ha megtesszük, komoly válságba került volna a Kádár-kormányzat, és megerősödése nagyon bizonytalan, sőt majdnem valószínűtlen lett volna. Én Kádár kormányát, a kormánybizottságot, a kormány képviselőit, Csergőt, Kossát, árulónak tartottam. A mézesmadzagot elhúzták a munkásönkormányzat előtt. Ugyanakkor a szovjet párt, a bulgár párt – mi köze hozzá? – a román párt – mi köze hozzá? – és a cseh párt – mi köze hozzá? – a mi pártunkkal együtt meg tudott egyezni abban, hogy itt nem lesz munkásönkormányzat. Tőkés restaurációval a lapok se vádoltak, a kormány se vádolt, még az ítéletben is az van, hogy Nagy Elek nem óhajtotta a tőkés restaurációt. Nagy Elek csak Nagy Imrét óhajtotta, Nagy Imre se óhajtott tőkés restaurációt, de erélytelen és tehetetlen lett volna megvédeni a tőkés behatolást.

Hogy engem a lemondásért támadtak, azzal tisztában vagyok. Kilencedikén, tizedikén a vatikáni rádió, a Szabad Európa Rádió, a nyugati adók, valamennyi, szóról

szóra olvasták be a lemondó nyilatkozatunkat. Ezt a bírósági peranyagból tudom. A vizsgálat során hallottam, hogy Kéthly Anna feltette a kérdést, hogy mit akar ez a kormány, amikor Nagy Elek, aki ennek a rendszernek a neveltje, aki a Szovjetunióban végzett, akit meghurcoltak a Rajk-üggyel kapcsolatban, akire tényleg nem lehet rámondani, hogy tőkés, aki szegény cselédgyerek volt, hát ha a rendszert ezek az emberek nem támogatják, akkor csak az orosz szuronyok támogatják. Ezeket mind vádpontként hozták a tudomásomra. Persze, én is tisztában voltam azzal, hogy ezt ki fogják használni. A kormány provokált bennünket azzal, hogy a munkástanácsok maradjanak békében, és a hatáskörüket le fogjuk zsugorítani. Nem provokáció azt mondani, hogy november 4-ig szent forradalom, november 4-től kezdve pedig már ellenforradalom?

Mikor elküldtem a levelet Kádár Jánosnak címezve, hogy a volt munkástanács szervezetének ehhez a csepeli atrocitáshoz semmi köze, megírtam, hogy itt tartózkodom a SZOT-ban, a kormánybizottsági értekezleten. A levél elment, Gáspár vagy Fock küldte el. Körülbelül délután egy órakor jött újra a motorkerékpáros küldönc, és közölte, hogy meghalt G. Nagy Imre. Úgy kezdődött, hogy először tíz-tizenkét karhatalmista bevonult az épületbe, és tüzet nyitott a dolgozókra. A vádiratom azt mondja, hogy a falról visszacsapódó, gellert kapott lövedék ölte meg G. Nagy Imrét.

– *A korabeli sajtó ezt írja: „Az orvos szerint nem közvetlenül kapta a lövést [G. Nagy Imre], mert a lövedék nem a hegyével fúródott testébe, hanem oldalával”, ezt írják a január 12-i lapok*.* Te nem voltál jelen a karhatalom beavatkozásánál?

– Nem. De pontosan tudom, mi történt. A karhatalmisták megindultak a felvonulók feltartóztatására. Ahogy a küldöncök elmondták, tele volt az utca, tízegynéhányezer ember, hatalmas tömeg a gyárudvaron is. Tudni kell, hogy a gyárban szabályos utcák vannak, utcakeresztezések, az egy óriási terület. Megfogták a felfegyverzett karhatalmistákat, és az üres szerelőcsarnokban rájuk zárták az ajtót, a fegyvereiket elszedték, és felakasztották a dicsőségtáblákra.

Hogy ebben a zűrzavarban a Hegyi és a Komjáthy elment, azt az újságból tudom. Az emberek zöme nem is ismerte őket, sőt talán maguk a munkások vezették ki, hogy bajuk ne legyen.

Közben karhatalmista teherautók érkeztek Csepelre a Szabadkikötő felől. A kapukat elbarikádozták, a gépkocsikat feldöntötték. A karhatalmistákat autóstól, fegyverestől kidobták a gyárból. Ez délben történhetett. Tanúvallomásból tudom, hogy géppuskával kezdték lőni a gyárat. Az egyik martinász mondta, hogy úgy jöttek a géppuskagolyók, hogy ahol ők etették a martinkemencéket, abba kellett hagyni a munkát. Ekkor orosz harckocsik jelentek meg az 1-es kapu előtt, és a munkások integettek, hogy csak gyertek! Az oroszok meg mondták, hogy dehogy megyünk. Nem avatkoztak be. A munkások délután 3-4 óra tájban hátul, a Duna-part felé elhagyták a gyárat, és hazaszivárogtak. A gyár kiürült. Többről én nem tudok, nem kaptam hírt**.

* A *Népakarat* 1957. január 12-i számában ez áll G. Nagy Imre haláláról: „A karhatalom oszlásra szólította föl a tömeget... Néhány csoport azonban megtámadta a karhatalmiakat, akik ekkor riasztó lövéseket adtak le a levegőbe. ... Az egyik lövedék a mennyezetről visszapattanva eltalálta G. Nagy Imrét, a Motorkerékpárgyár 24 éves dolgozóját, akit kórházba szállítottak, ahol a kora délutáni órákban meghalt.”

** Bácsi József szerint a „pufajkások” bementek a gyár területére. Ezt más szóbeli források és a korabeli sajtó is megerősítik.

Délután 2 óra tájban, amikor én a kormánybizottság ülésén vettem részt, megjelent négy személy, két karhatalmista – ahogy mi neveztük, fakabát – géppisztollyal, és két civil. Bejöttek az ülésre. Elképzelhetetlen, hogy mi volt ott! Megrettenés, zűrzavar!

Nagy Eleket keresték. „Én vagyok”. „Utasításom van, hogy letartóztassam, jöjjön velem!” Mondom: „mutassa az utasítást!” Nem tudta megmutatni. Fock közben kiment, mert a tanácssteremben nem volt telefon, valamelyik szobából felhívott valakit, gondolom Münnichet. Amikor visszajött, mondta, hogy a parancsnokuk menjen be, telefon várja. Az bement, kijött, és sűrű bocsánatkérések közepette eltávoztak. Elég meglepő lesz az, amit most mondok. Gáspár és Fock odajött mellém, és Fock azt mondta: „Lexi, pattanj le, ezek a marhák le fognak tartóztatni.” Gáspár is: „Elek, minél hamarabb tűnjön el! Tudja mit? Jöjjön hozzám, nálam meglakhat, ott nem fogják keresni. Beülünk a kocsiba, menjünk.” Fock: „Legjobb lenne, ha lepattannál, ki tudnak vinni egész a soproni határig, ott van megfelelő szakszervezeti kapcsolat.” Hárman együtt beszélgettünk, nem volt ott senki más. Féltettek, hogy letartóztatnak! Annyit mondtam csak, hogy nincs miért meneküljek. Ha én elmenekülök, rám azt a sarat dobják, amit akarnak. A kormánybizottság szétszéledt, de én még sokáig ottmaradtam. 5-6 óra lehetett, Fockkal, Gáspárral beszélgettünk, latolgattuk, méricskeltük a helyzetet, hogy mi lehet. Nagyon közel állónak éreztem magam hozzájuk, elsősorban Fockhoz. Úgy vettem észre, hogy ő is kedvel engem. Talán személyi szimpátia, talán a szereplésem se volt egészen suta. Elbúcsúztam tőlük, ők még maradtak, én meg elindultam haza.

Az Andrássy úton mentem. A jugoszláv követségnél egy autó megáll, kilép belőle ugyanaz a két káder, megfognak, betesznek. Főkapitányság, Deák tér. Nem voltak udvariatlanok. Felvisznek, jön a főkapitány, Sós. Kézfogás, információt szeretnének kapni. Majdhogynem baráti beszélgetés. „Kérem, tudja, hogy Csepelen mi történt?” „Hát nagyjából tudom.” Egyórás beszélgetés volt, ő kiment, jött másik. Pontosan huszonnégy órás kihallgatás lett, váltott lovakkal, alvás nélkül. Teát kaptam, hoztak be szendvicseket is, de megszakítás nélkül ment. Jóindulatúnak nézett ki az egész. Mondjuk, azért annyira nem voltam korlátozt, hogy ne gondoljam azt, hogy ha ezek engem most őrizetbe vesznek, akkor abból azért lesz egy kis probléma Csepelen.

– *Mire hallgattak ki?*

– Azt mondták, hogy ők tisztában vannak azzal, hogy én nem ellenforradalmi szándékú vagyok, de mégis, kik azok, akikre gyanakszom? Hogy indult az egész? Hogy volt a munkástanácsülés? Nem mondhatnám ezt egészen kihallgatásnak, inkább gyötrésnek. Mondjam meg, mi volt a titkár neve. Nem emlékszem. Nem emlékeztem senkinek a nevére. Mondtam, hagyjanak békén. Kijelentettem, hogy rettentő fáradt vagyok, és tovább nem vagyok hajlandó válaszolni. Átvezettek egy másik irodába, de ekkor már a rákövetkező nap este volt. Ott aludtam. Dívány volt, normális fehér paplan, a koszt odakészítve. Le is zuhanyoztam, törölközőt adtak, cigarettát is adtak. Általában nagyon udvariasan beszéltek velem.

Mikor másnap felébredtem, bejön megint Sós, és mondja, hogy kérem, Nagy úr, beszélünk Münnichhel, Kádárral, mindegyiküknek az a véleménye, hogy maga kérje a biztonságba helyezését, őrizetbe vételét, mert fennáll az a veszély, hogy magát provokációs céllal valaki lepuffantja. Mondom neki, hogy „kérem, ezredes úr, főkapitány úr, nézze, én minden vagyok, de hülye nem. Ha maguk annyira féltik az életemet, van magának rendőre, egy szakaszt vagy egy századot vezényeljen ki, vegyenek körbe,

jöjjenek velem a Csengery utca '61-be." De nagyon kapacitált. Ő nem dönthet, ezt közölni kell a Münnich elvtárssal, Kádár elvtárssal. „Mondja meg a Münnich elvtársnak, Kádár elvtársnak, hogy a csepeli munkástanács elnöke annyira nem hülye, hogy kérje a letartóztatását.” „Nem, ez biztonsági őrizet.” „Az se kell.” Két-három óráig a kutya se szólt hozzám.

Dél felé lehetett, akkor jött egy általam még nem látott nyomozó, aki azzal kezdte, hogy a bőrkabátját kigombolta, és mutatta a géppisztolyát. „A fehérterrorra vörösterrorral jön, és nem javaslom, hogy lepattanjon, szándéka se legyen. Innen utasításra olyan helyre visszük, ahol magát nem érheti bántódás. Nincs letartóztatva.” Kivittek a hátsó kapun, átvittek a Fő utcára. Első emelet 1. zárka. Erről a rezidenciáról tudni kell, hogy itt válogatott legények az őrizeteseek, kisemberek oda nem kerülnek. Egyszemélyes zárkák, van egy előtér, abból nyílik két zárka, ahogy bemegyünk az előtérbe, jobbról van a WC. Linóleum a padló, lebetonozott pricc, matrac, viszonylag tiszta. A cirklit állandóan nézték. Cigarettám volt, nem motoztak meg. Mondom, „ez hát a biztonsági őrizetbevitel”. Másfél óra múlva behoznak egy asztalt, egy rahedli papírt, tollat, és bejön egy illető, hogy megkérjen, írjak le mindent, amit tudok. Ez rendkívül nehéz lesz, mert ehhez kevés a papír, elég sok mindent tudok. Felhívja a figyelmemet, hogy jószándékúan, nagyon pontosan írjak, és ne hazudozzam, ne hagyjak ki semmit, mert az nagyon megkönnyíti az én helyzetemet. Én leírtam, hogy október 23-a keddre esett, majd szerda volt. Leírtam, hogy ekkor elmentem haza, ekkor visszajöttem. Leírtam, hogy az anyósom meghalt, a feleségemmel feljöttünk, ilyesmit. Lett belőle három oldal, tovább nem tudtam húzni, akkor leültem a priccsre.

Nem voltak rémálmaim. Nem hittem, hogy nekem ebből komolyabb bajom lehet. Nyűglődésnek tekintettem az egészet. A következő nap közölték velem hivatalosan, még mindig a zárkában, hogy le vagyok tartóztatva. Mikor legelőször vittek kihallgatásra, azt kérdezte tőlem a Bertók: „tudja, hol van?” Mondom, „persze, hogy tudom. A Fő utcán.” „Honnan tudja?” „Már voltam itt, fönt a kakasülön.” Séta semmi, de a későbbi börtönkoszthoz viszonyítva valóságos eldorado volt.

És elkezdődött a kihallgatás. Nagyon nehezen ment, ezt a peranyagom is bizonyítja, mert annyi volt az egészben, hogy én megkérdeztem, hogy miért tartóztattak le. A január 11-i fegyveres zendülés vádjával, és ez statárium alá esik. Mondom, akkor miért maga vizsgálja, miért nem a hadbíróóság vizsgálja? Statáriális eljárást a hadbíróóság folytat. Majd bejött egy idősebb, dagadtabb ember, és mondtam neki, hogy „egyetlenegy embert hozzon ide, aki azt állítja, hogy én adtam utasítást, hogy vonuljanak fel 11-én a dolgozók a központi épület elé. Egyet hozzon!” Hozott, az anyja istenit, kettőt is. Sose láttam őket, de az egyik azt mondta, hogy én adtam ki neki 11-én reggel 7 órakor azt az utasítást, hogy a kohászati tröszt minden üzeméből hozzák az embereket, fel kell akasztani Hegyit, Komjáthyt és Papp Károlyt. A másik ugyanezt mondta kétperces eltéréssel, pontosan össze volt az órájuk igazítva, hogy a gépészeti trösztöt vigye ki, és mondtam nekik, hogy én ne legyek gyanúba, azonnal el is tűnök. Ezt mondták a szembesítéskor is. „Ismeri?” „Ismeri láttam.” „Ismeri?” „Nagy Elek munkástanácselnök.” „Nem csodálkozom, hogy nem ismeri, főbenjáró dolog.” Közölték, hogy statáriális bíróság elé állítanak. Hát akkor megijedtem! Tudtam, ha statáriális bíróság elé állítanak, felhúznak. Pár nap múlva közölték, hogy az ügyészség nem fogadta el bizonyítottnak a tüntetésszervezés vádját, így megszőm a statáriális eljárást. Ha jól emlékszem, valami Mátyás őrnagyot emlegettek, nem esküszöm, de ő nem vállalta ennek a vádnak a képviselését.

Így tehát engem a fennálló társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének alapos gyanújával tartóztattak le. Három hónap a maximális idő, amit így lehet vizsgálatban tölteni, ezt is közölték. És elkezdődött a kihallgatások tömkelege.

Egyedül voltam, eltelt két-három hét is, amikor először vittek sétálni. Be a liftbe, le a földszintre, aztán jött a kutrica. Aki ismeri a Fő utcát, tudja, hogy gyönyörű, nagyszerű majolika díszítések vannak az ablakok alatt. Az egyik kerékbetörés, a másikon akasztás, lefejezés, szóval változatosan, és a három emelet minden ablaka alatt, a külső falon ott vannak ezek a gyönyörű, szívvidító látványok. Az udvar közepén pedig egy három méter magas fallal körülvéve, azt hiszem, négy sétáló kutrica van. A hossza tíz méter, szélessége négy méter. Ebbe egyedül bemész, becsukják az ajtót, és te ott róhatod a köröket. Én háromszor vagy négyszer sétáltam. Talán négy hónapig tartott ez az állapot. Négy hónap után a magány kezdte az idegrendszeremet felőrölni, és akkor betettek oda zárkatársnak egy osztrák cirkuszos gyereket, aki arénamester volt, és ide disszidált Magyarországra. Magyarul nem tudott, németül gagyogtam vele. Este 9-ig sötét van a zárkában, 9 után felgyújtottak egy ötszázas égőt, pont a szemedbe világít, a kezedet nem szabad a pokróc alá tenni, rögtön fölébresztenek: „vegye ki a kezét!” Arccal fölfele, nehogy öngyilkos legyél. Hoztak oda mindjárt az első napokban lavórt, felmosórongyot: „Mossa fel a zárkát!” „Mossa fel az, aki...” „Nem mossa fel?” „Nem.” „Meg fogja bánni.” Mondom, „megbánom”. Nem mostam fel. Akkor kivittek a legsarokba hátra, és jött valaki, felmosta a zárkát, aztán visszamentem. Nem mostam fel egyszer se.

Azt hiszem, napi tíz cigarettát adtak. Közben kitavaszkodott, gyönyörű idő volt. A nyomozó: „Elnézést, egy magánbeszélgetés! Szervusz, édeském, öltöztess föl a gyereket, kimegyünk a Szigetre. Nagyszerű idő van. Jó? De csinos legyél ám! Bassza meg, maga is mehetne a Margitszigetre sétálni.” Nem sorolom tovább, mert ezek elsősorban aljasocská dolgok, csak sajnálkozni lehet ezeken az embereken. Én nagyon szeretem a feleségemet, a fiamat. Három hónap múlva megengedték, hogy találkozzam velük. Másoktól tudom, hogy a Szabad Európa Rádió bömbölte, hogy Nagy Elek értesíti a hozzátartozóit, hogy szerencsésen kiérkezett, ne aggódjanak. Jött az üzenet haza, szüleim is hallották. De valahogy mégis megtudták, hogy én nem Ausztriában, hanem idehaza vagyok.

– Ezt feltehetően ők provokálták.

– Ezeket csak később tudtam meg. Azt is később tudtam meg Tolnay Lajostól, a kollégámtól, már szabadulásom után, hogy egy időben azt híresztelték, hogy disszidáltam, utána meg azt híresztelték, hogy önként kértem a biztonsági őrizetemet, és komoly megbízatást kapok. Hogy ezek milyen eredménnyel jártak, nem tudom. Azt tudom, hogy a csepeliek pénzt gyűjtöttek a családom megsegítésére, az első összeget meg is kapták, az nagy összeg volt. A másodszori gyűjtésre még nagyobb összeg jött össze, de azt elkobozták. Úgy mondták szabadulásom után a csepeli dolgozók, hogy abból lett a Kalamár-szobor talapzata. Már egyszerű kis letartóztatott voltam, mindig meghosszabbították a letartóztatásomat, és csak egy év múlva volt a tárgyalásom.

– Tehát 1958-ban. Közelebbről mikor?

– Pontosan nem emlékszem. Rajta van a szabaduló papíromon, hogy mikor ítélték el*.

* Az első fokú eljárás 1958. január 13-a és február 7-e között zajlott, a másodfokú 1958. szeptember 22–23-án.

– *Hol volt a tárgyalás?*

– A Fővárosi Népbíróság Mikes-tanácsa tárgyalta a Markó utcában, ügyészem dr. Egressy András volt. Mindkettőről sok mondanivalóm lenne. Engem kémkedéssel, hazaárulással, robbantással, idegen hatalmak kiszolgálásával, mindennel vádoltak. Anya- és apagyilkossággal nem vádoltak, de más minden voltam. Szédületes, hány vádpontom volt.

– *Ezt már a vádiratban volt?*

– Ez még nem a vádirat, ez a nyomozás alatt. A vádiratom száztizenhét oldal volt.

– *Annak mi volt a lényege?*

– A népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, hűtlenség, hazaárulás, pártellenes tevékenység, népellenes tevékenység, jelentős károkozás, nem tudom felsorolni.

– *Társaid voltak?*

– Persze, de az már később jött. Már a vizsgálati szakaszban megtudtam, hogy Bácsi Jóskát letartóztatták, Beck Antalt, a gépgyári munkástanács elnökét és még valaki mást, akihez semmi közünk nem volt*, valamilyen deklasszált elem volt, úgyhogy végül négyen voltunk. Nagyon érdekes volt, hogy Egressy ügyész közölte velem az első ügyészi kihallgatáson, már a Markóban, hogy a kormány egy lampionos pert akar produkálni. Az ő szavait ismétlem. A fegyveres csoportok, a Nagybudapesti Munkástanács, Csepel, Mávag, egy csomó munkástanács, hatvan-hetven vádlottal készült volna egy monstre per. Mondta, hogy ő ebbe nem megy bele, mert ez a per így átfoghatatlan, az ő megítélése szerint sokkal egyszerűbb lenne ezt az egész cirkuszt abbahagyni, és kiírni Hegyeshalomra és minden határátkelő helyre, hogy országos börtön, kihúzni a drótkerítést, és hagyni mindenkit békében dolgozni. „Én olyan gorombaságokkal fogom magát vádolni, hogy maga szivarzsebből kirántva az érveket, meg tud engem cáfolni. Teljes egészében egyetértek velük. Le kell csukni azt, aki részt vett, le kell csukni azt, aki nem vett részt. Aki nem vett részt, azért, mert nem vett részt, és gyáva, és nem teszi meg a honpolgári kötelességét, aki részt vett meg azért, mert részt vett.”

– *Egyszerű cinizmus volt?*

– Nem, mert az apámat beengedte hozzám, a feleségem hetenként bejárt hozzám. Hivatott ügyészi kihallgatásra. Odarak a gépíronőnek pénzt, sugdos valamit, egyszer csak jön a gépíronő, és hoz szendvicset, krémest, és leteszi, hogy tessék. Erre mondja Egressy, hogy „ejnye, ejnye, Margitka, hát nem szabadna. Na, látja, maga mennyire bevágódott ennél a hölgnél. Hát csak fogyassza el.” De láttam, hogy ő adta a pénzt. Megnyugtató volt. Nagyon sokáig tartott az ügyészi kihallgatásom. A Fő utcáról 1957 szeptemberében átvittek a Markóba. Itt már a tisztaságcsomaggal jöttek be a fekete levelek, cigarettapapírra írta a feleségem az információkat, szétbontotta a cigarettát, beletette a cigarettapapírra írt levelet, betömte dohánnyal, és megkaptam a tisztaságcsomagban. Civil ruhában jártunk, minden héten váltottunk fehérneműt. Jött a fekete levél, onnan tudtam meg, hogy rettentően haragnak, és el kell odáznom a tárgyalást. A vádiratom még nem készült el, ügyészi kihallgatásokra jártam.

* Eredetileg dr. Turay Vince volt a per negyedrendű vádlottja. 1958. február 3-án azonban ügyvédje kérésére ügyét elkülönítették a Nagy Elek és társai pertől. Turay további sorsáról nincsenek információink.

Az ügyész maga is javasolta, hogy egészségi állapotomra való tekintettel forduljak orvoshoz, és menjek a Mosonyi utcai rabkórházba. Kérdeztem, hogy hányas villamossal. Mondta, hogy ő azt majd elintézi. Átkerültem a Mosonyi utcai rabkórházba, Perlaki volt az orvos. Perlaki megvizsgált, majd átadott a raborvosoknak. „Mi bajod?” Mondtam, hogy „semmi, csak félek a halálos ítélettől”. Három hét telt el a vizsgálattal. A koszt lényegesen jobb volt, mint a Markóban, és nem volt annyi poloska. Megállapították, hogy strúmám van, és ez az életemet veszélyezteti, meg kell operálni, ahhoz pedig fel kell hízlalni és lelkileg is elő kell készíteni. Megint eltelt pár hét ezzel a lelki előkészítéssel. Az orvos közölte, hogy a műtét abból fog állni, hogy csinálnak egy szép metszést a nyakamon, a bőrömet felvágják, gyönyörűen összestoppolják, két év múlva nem is fog látszani. Ebbe bele kell menni. De hogyha olyan lesz a politikai helyzet, hogy valóban fölakasztanak, akkor még egyszer föl kell metszeni. És jó, hogy föl kell metszeni, mert nem akasztják föl azt, akinek seb van a torkán. Emberbaráti megfontolásból. Ebből nem lett végül semmi, mert közölték velem, valamikor januárban, szintén kintről, fekete levélben, hogy bele kell menni a tárgyalásba, mert később még rosszabb lesz.

A Mosonyi utcai rabkórházban kaptam kézhez a vádiratot, '58 legelején. Elolvastam, elszörnyedtem és magamban gondoltam, hogy azért az Egressy se egészen úriember, mert másról beszélt. A vádirat rendkívül komoly volt. Négy halálos ponttal vádolt. A rendszer megdöntése, hűtlenség, nyugati hatalmakkal való szoros kapcsolat tartása, pártellenesség. Olvastam a betegágyamon – persze egészségesen feküdtem ott – a vádiratot, amikor bejött Perlaki doktor. Fogta a vádiratot, rá volt írva, hogy szigorúan titkos, bizalmas. Elolvasta, és elkezdett káromkodni. Idézem: „a kurva jó anyjukat ezeknek a szemeteknek, hogy ilyesmiket le mernek írni!”

Az igazságszolgáltatás arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak listás emberek* lehetnek bírók, ügyvédek. A tárgyalásom előtt fölvittek és közölték, hogy az angol Munkáspárt vezető jogásza vállalta a védelmemet a bíróság előtt. Arra kértek, hogy írjam meg a választ, hogy köszönöm a felajánlkozást, de tudom, hogy a magyar törvények előtt csak a magyar Ügyvédi Kamarában bejegyzett ügyvédek védhetnek. Nem írtam meg! Visszavittek a Markóba, ott kértem ügyészi kihallgatást. Azt kérdeztem, hogy „ügyész úr, a vádiratot mikor kaphatom úgy kézbe, hogy fel tudjak készülni a tárgyalásomra? E vádirat háromnegyed része olyan vallomásokon alapul, amely vallomásokat én sohasem hallottam. Hogy védekezzem? Nem ebben állapodtunk meg.” Egressy odament az ablakhoz, a függönyhöz, elkezdte tépkedni. Azt mondja: „Nézzé, Nagy, én maga miatt kaptam egy pártfegyelmet és egy szakmai fegyelmet. A csepeli pártbizottság feljelentésére, mert én azokat az embereket hallgattam ki, akiket maga megnevezett, és akik egyöntetűen mind maga mellett vallottak, és annak alapján magát fel kellett volna a bíróságnak mentenie. Csepelen meg is mondtam, hogy nem találjuk magát bűnösnek. Épp ezért ügyészi pótnyomozást kellett elrendelni, a pártbizottság tagjait, egyebeket kihallgatni, és az ő vallomásukat tartalmazza a vádirat. Igaza van, hogy ha nem kapta meg a vádiratot, nem tud felkészülni, gondoskodom róla, hogy mindennap felhozzák ide, és a jelenlétemben felkészülhet. Jogi kérdésekben szívesen segíték. És még egyet. Adjon hálát az égnek, hogy én képviselem a vádat és nem más,

* Politikai megfontolások alapján választották ki azokat a bírókat, ügyészeket és ügyvédeket, akik a forradalomban részt vett személyek ellen lefolytatott perekben szerepelhettek.

és adjon hálát az égnek, hogy dr. Mikes tárgyalja és nem B. Tóth Matild. Én kijelentem most is, felelősségem tudatában, hogy az életét veszély nem fenyegeti. De azt is tudom, hogy nem ússza meg börtönbüntetés nélkül, és ez a büntetés nem lesz kicsi.” „Borítékos ítélet?” „Nem borítékos ítélet. A bíró mozoghat. Öt évvel maga nem úszhatja meg. Nem mindegy, hogy életfogytiglan. Persze, tudom, a maga gondolkodása szerint mindegy, mert a maga gondolkodása szerint rendszerfogytiglan. Én nem vagyok ennyire optimista.” Ez volt az utolsó jó szó.

A tárgyalás ideje alatt a folyosó tele volt csepeliekkel, de a terembe már nem jöhettek be. A csepeli pártszervezet képviseltette magát két emberrel, a feleségem lehetett ott, az édesanyámat pedig én kértem, hogy ne jöjjön. Apám kétszer volt bent. Ez volt a hallgatóság. Zárt tárgyalás, szigorúan titkos. Adategyeztetések után felolvasták a vádiratot. Megkérdezték, hogy bűnösnek érzem-e magam. Nem. Ez volt a lényeg. Utána engedélyt kértem, hogy én, mint kórházi ápoló, aki még nem gyógyultam meg, ülve szerepelhessek. Előzékenyen megengedték. Minthogy akartam még egy fricskát adni, mindjárt első nap kértem a tárgyalás elhalasztását. Az ügyvédem hivatalból kirendelt védő volt*, aki egyszer keresett föl a Markóban, hogy nagyon siet, tárgyalása kezdődik, csak éppen látni akart. „Nem kell félni, nem eszik olyan forrón a kását.” Ennyi volt az egész ügyvédi megbeszélésünk. A beszédét avval kezdte, hogy mélységesen elítéli ezt az egész cselekményt, de hivatalból eskü kötelezi, hogy védjen bennünket. A bíróság irgalmára és könyörületére bízta a dolgokat. Ennyit a listás ügyvédekéről. Mind ilyen volt, egy se különb. Mindjárt kijelentettem, hogy még mindig vannak a vádiratban olyan részek, amelynek nem láttam az eredeti vallomását, így nem tudok felkészülni. És mint a törvény előtt nem jártas ember, a bíróságra bízom, hogy állapítsa meg, állhatok-e ide úgy védekezni, hogy vannak olyan vallomások, amiket nem is láttam. Rögtön felfüggesztették a tárgyalást, és így több mint három kemény hétig tartott.

Kilencvennyolc tanút hallgattak ki. Nem mentek semmire a kilencvennyolc tanúval. Akkor még nem hallgatták ki Kiss Dezsőéket. Azokat nem mutatták be, a Kiss Dezső-féle vallomásokat és Jeneynek, a személyzeti osztály vezetőjének a vallomását. De a vádirathoz már csatolva volt. Nem jutottak eredményre. Az ügyész nem tudott bizonyítani, újabb halasztást kért, hogy kiegészítse pótnyomozással.

Kiss Dezső elmondta, hogy én miket csináltam. Mondom, „az első megbeszélésünkön, mikor maga egy pártirodát kért, mit mondtam én magának? Itt a kulcs, vigyék...” „Nem azt mondta. Szarunk magának pártirodát, takarodjon, csűrhe banda.” Akkor azt mondtam a bírónak, „kérem, rendelje el tanácselnök úr, hogy a tanú forduljon szembe. Az igazságot ketten tudjuk, Kiss Dezső és én. Hadd lássam, hogy egy ilyen nagy pártkadernek hogy néz ki a szeme, amikor hazudik.” Félóránként figyelmeztettek, én meg félóránként megköszöntem a jóindulatú figyelmeztetést. De már annyira elragadtattam magam, mikor ezek ellenem vallottak, hogy azt mondtam, „kérem, vezettesen el engem, a jelenlétemmel nem óhajtom bizonyítani, hogy itt törvényes eljárás folyik. Ez egy műper!” Kaptam egypár mozit, tíz napra sötétzárka, de nem kellett letöltenem egyet se. Mikor Kiss Dezsőt kihallgatták, az engem kísérő smasszer bekiabált: „még azt mondják, hogy nincsenek rákosisták.” Mikes fölugrott:

* Nagy Elek kirendelt védőjének a neve dr. Fürst Lajos.

„Fegyőr elvtárs, magának az a dolga, hogy őrizze a vádlottat, nem az, hogy itt véleményét nyilvánítsa.”

A védőnek sose volt kérdése. A védőnek csak ahhoz a tanúhoz volt kérdése, aki engem vágott. Rosszabb volt az ügyésznél.

– *Milyen ítéletet kért az ügyész?*

– Azt hiszem, tizenöt évet vagy életfogytot. Nem emlékszem. Tudtam, hogy ez rettentő hosszú procedúra lesz, és nem akartam ott állni a bíróság előtt napokig. Mikor kezdtem nagyon védekezgetni, jogászkodni, mert az ügyvédem a nullát érte, azt mondja nekem Mikes: „Ide figyeljen, vádlott. Ne az igazságát bizonyítsa maga. Mi a bizonyítékra megyünk, nem igazságot szolgáltatunk. Ne jogászkodjon. Jegyezze meg, hogy az alkotmányon és a büntető törvénykönyvön kívül, meg a perrendtartáson kívül, ránk vonatkoznak a párt- és a kormányhatározatok, és ha maga ez ellen cselekedett, akkor az is bűncselekmény. Ezt csak azért mondom, hogy ne húzzuk az időt.” Mikes nyíltan kimondta. Mert én beszéltem ott a jog haláláról is, hogy kérem szépen, utólag hoznak önök döntést? Ez szent forradalom volt, még Kádár szerint is. Most meg már szőristől-bőristől amoda tartozik? Akkor mondta, hogy a párt- és kormányhatározat viszont ezt állapítja meg. Na jó, evvel nagyon sokat szolgált nekem Mikes, mert valóban az egész védekezésem megváltozott. Hozzáteszek valamit: a bíróság előtt, ügyészi kihallgatáson vagy a redőrség előtt nem tártam fel őszintén mindent. Tisztában voltam azzal, hogy a töredelmes beismerés enyhítő körülmény, büntetése kötél. Makacs tagadás súlyosbító körülmény, büntetése három év. Ezzel mindenki tisztában volt abban az időben, aki az igazságszolgáltatás poklát megjárta. A népbíróság Nagy Eleket a BHÖ 1/1-ben bűnösnek nyilvánította, tizenkét év börtönre, teljes vagyonelektobzásra, tízéves politikai jogvesztésre ítélte*.

– *Az ügyész fellebbezett?*

– Az ügyész is fellebbezett, én szabadlábra helyezésemért és ártatlanságom megállapításáért, a védőm enyhítésért. Negyednap vittek Vácra, a magánzárka osztályra.

– *Mikes tanácselnökről van még mondanivalód?*

– Mikesről Egressy ügyész, aki a kihallgatásokat vezette, azt mondta, hogy ne képzeljem, hogy szabadlábra helyez, mert Mikes olyan bíró, aki mindenkit elítél, akit elé visznek. Hozzáette, hogy valóban el is ítéltető mindenki, mert mindenki követett el olyan cselekményeket, amiért hosszabb-rövidebb börtönbüntetés kiszabható. Mondta azt is, hogy Mikes viszont nem véres kezű bíró. Rendkívül megfontolja a halálos ítéleteket. Akkor adta becsületszavát, hogy ő maga se kér halálos ítéletet.

Keserves körülmények voltak, talán hat hónap múlva, késő ősszel volt a fellebbviteli tárgyalásom. Dr. Mecsér József volt a tanácselnök, és mellette őt szakbíró. Az ügyvédem, ez a jól szituált úriember, maradt. Az egyik bírónő fölteszi a kérdést: „Maga, aki a Szovjetunióban tanult, aki politikailag tökéletesen képzett, tudja, mibe került a maga szovjetunióbeli tanítása? Amennyit a testsúlya nyom, annyi kiló aranyba.” „Kérem szépen, bírónő, ön azt képzei, hogy én kimentem a Szovjetunióba, a fejembe tettek egy tölcsért, és teleengedték hatalmas tudományokkal? Nem. Engem ott Lepinszskájára tanítottak, és a fehérje mesterséges gyártására, és a morganista, mendelista burzsoá áltudomány elítélésére.” Hú! Mi lett ebből! „És hogy mibe kerültem? Én nem gondoltam arra, hogy engem kiküldenek, és azért a szerény ellátásért, amit a szovjet

* Bácsi Józsefet 10 évre, Beck Antalt 8 évre ítélték.

hadsereg számomra biztosított, és azért az oktatásért annyi aranyat kértek, hát akkor miért nem küldtek ki Amerikába, ott negyedannyiért tanulhattam volna.” Hát ezzel aztán betettem a kaput. Az ügyész: „Mit froclizza a bíróságot, szüksége van magának arra, hogy a maximális ítéletig elmenjen?” Mondtam: „kérem szépen, kár ezért az egészért. Húzza ki a tanácselnök úr a fiókot, vegye ki az ítéletet. Halálra ítélni nem mernek, teljesen mindegy, hány évet adnak.” Edesanyám szegény, fehér hajával, betegen, odamegy az ügyész elé, tördeli a kezét. Ő meg nagyon csúnyán rákiabált a mamára. Persze, kaptam szigorítottat, a bíró rögtön börtönfegyel mire ítél. Az ügyvédem kiszaladt, több mint másfél óra hosszát ügyvéd nélkül ment a tárgyalás. Első nap volt a tárgyalás, másnap ítélethirdetés.

Még egy fontos dolog. Mondom: „ítéljen el engem a bíróság. Én oszlattam fel a pártot, én mondtam, hogy a párt a magyar nép lelkületének nem felel meg, vagy Kádár János? Még Kádár is jöhet ugyanebbe a székbe, a disznóságaiért őt is felelősségre vonhatják.” Utolsó szó volt, valamilyen nagy tiráda lehetett, rövid, velős. Beck Tóni csatlakozott a tirádához, Bácsi Jóska csatlakozott a tirádához, elvittek, az asszonyok verték a rabó ajtaját, másnap felhoztak bennünket Vácról, közölték velünk, hogy az ítélet jogerős.

– *Tehát visszavittek Vácra, ... mikor szabadultál?*

– 1963. március 27-én. Ez azért hat év három hónapot jelent börtönben. Hat év és három hónap alatt nagyszerű embereket ismertem meg. Olyan zárkatársaim voltak, őszintén mondom, és akkor is úgy hittem, hogy legalább egy esztendő börtönt megér együtt élni Mérei Ferivel, megint egy esztendőt Donáth Ferivel, Bibó Istvánnal. Nagyon sokat ért a volt munkástanácsosokkal együtt élni. Igaz, spiclikkel is volt dolgunk, de a váci politikai elítéltek a spiclit kivágták a zárkából, megfenyegették életveszélyesen, és aztán már nem nagyon tették be közénk.

*

1963-ban az úgynevezett nagy amnesztiával szabadul a börtönből. Hazaérkezése után tudja meg, hogy felesége az előző nap kötött házasságot. Ezzel budapesti lakáslehetősége is megszűnik. Teljesen természetes számára, hogy visszamegy Csepelre dolgozni. Ott vissza is veszik régi munkahelyére, a Szerszámgépgyárba, de egyre súlyosabb vegzálásoknak van kitéve, mind az üzemen belüli balosoktól („puszta jelenlétem is ellenforradalmi uszítás”), mind a rendőrségtől. A rendőri felügyeletet ugyanis, rutinból, lehetőleg oly módon gyakorolják, hogy az minél elviselhetetlenebb legyen. Megelégteli a zaklatásokat és felmond. Az OFFI-hoz kerül fordítónak. Ez a szerv az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt működik, és igen sok börtönből szabadult értelmiségi számára (is) megélhetést biztosít – iszonyatos robotért cserébe.

1964-ben másodszor is megnősül, elveszi a nála 19 évvel fiatalabb Zólyomi Erzsébet Ilonát, aki akkor egyetemista, de házassága miatt abbahagyja tanulmányait. Az interjú készítésének idején (1986-ban) a házasság még tartott, néhány évvel később azonban felesége elhagyta Nagy Eleket, aki ma egyedül él. Házasságukból három lány születik, rendre másfél év korkülönbséggel.

Házasságuk elején egy rövid ideig Ménfőn laknak, majd Balatonkenesére költöznek felesége szüleihez. Innen hordja fel Budapestre a kész munkákat az OFFI-ba, s közben gazdálkodik, kertészkedik, és a helyi gyerekeket is tanítja, korrepetálja – oroszra, németre, matematikára.

Az OFFI-korszak 1969-ig tart, rendkívül intenzíven, van olyan nap, amikor 50-60 oldalt is lefordít, aminek egy súlyos idegösszeomlás és teljes szellemi-fizikai kimerülés az eredménye. Ekkorra az Európa Kiadónál mintegy 30-35 orosz regényt, novellát fordított le. Betegségével rabtársához, Mérei Ferenchez fordul, akinek javaslatára felhagy a szellemi munkával. Új korszak

kezdődik Nagy Elek életében. Először Fűzfőn a Nitrokémiánál, majd a Papírgyárnál próbál fizikai munkásként elhelyezkedni, de priusza miatt nem veszik fel. Ezután helyben, Kenesén próbálkozik a termelőszövetkezetnél, de ott sem alkalmazzák politikai megbízhatatlansága miatt. Rövid ideig Papkeszin tsz-tractoros, majd raktári segédmunkás, a TÜZÉP-nél vagonrakodó, de ezt fizikailag nem bírja. Kiszegítő postás, de onnan is elküldik, mert nincs erkölcsi bizonyítványa. Kisz-ben segédmunkás, ott lefasisztázzák és kiteszik, ekkor feljön Budapestre, a Mechanikai Mérőműszerek Gyárába forgácsolónak. Itt szívesen meg is maradna, de jön a hír apjától, hogy rákos, és kéri a fiát, hogy menjen haza a családhoz, ne maradjon egyedül öreg édesanyja, ha meghalna. Ekkor költöznek haza Ménfőre.

Előbb a családi portán lévő melléképületben laknak öten, majd apja öngyilkossága után Győrben vesznek egy panellakást, s itt él a család 11 évig. 1983-ban költöznek föl a fővárosba, s veszik meg azt a VIII. kerületi öröklakást, amelyben Nagy Elek ma is lakik.

A ménfői, győri időszak első fele is azzal telik, hogy priusza miatt nem tud elhelyezkedni. Újabb megaláztatások sorozatát kell átélnie (tizenegy sikertelen kísérletet tesz állásügyben, még ládászögezőnek sem veszik fel), míg a megyei pártbizottság illetékes vezetője fogadja. Nagy Elek ekkor azonban már nem munkát kér, hanem kivándorlási lehetőséget.

Kivándorló útlevelet ugyan nem kap, de elkerül a megyei építőipari vállalathoz, előbb a tmk-ba, ahol hidraulikai gépek javításával foglalkozik, majd a gépészeti főosztályon a főosztályvezető szürke eminenciása lesz. Innen akár nyugdíjba is mehetne, de elunja a másodhegedűsséget, és ekkor költözik fel családjával együtt Budapestre.

A Prosperitás Építőipari Szövetkezetnél helyezkedik el, a tmk-műhely vezetője. Itt kapja meg – a szövetkezet közbenjárására, mert ő maga nem hajlandó saját ügyében kérvényt írni – a jogkövetkezmények alóli mentességet, és kap útlevelet is.

A szövetkezet vezetőinek korrupciós ügyei miatt átmegy az Építőgépgyártó Vállalathoz, ahol elsősorban nehézgépekkel, hidraulikus gépekkel foglalkozik, s amikortól arra már lehetőség nyílik, tagja a vgmk-nak is.

A rendkívül sok és intenzív munka, a közel hét év börtön nem múlik el nyomtalanul, tbc-ben megbetegszik, s 14 hónap betegállomány következik. Ezen időszak alatt természetesen csak az alapfizetése után kap táppénzt, így anyagilag is nehéz helyzetbe kerül a család. A tüdőbajából kikezelik, de közben háromszor kap szívrohamot.

Nyugdíjazása után még különböző könnyebb munkákat vállal. 1988-ban alapító tagja a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak. 1990-ben rehabilitálják, előléptetik ezredesnek. Ugyanabban az évben súlyos autóbaleset éri, amelynek eredményeképpen hosszú időt tölt kórházban, majd szanatóriumban.

Készült 1986-ban.

Szerkesztette Kozák Gyula.

BÁCSI JÓZSEF, A CSEPEL VAS- ÉS FÉMMŰVEK KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKHELYETTESE

*„Soha nem foglalkoztam politikával,
ahhoz nem értek, nem vagyok politikus”*

Édesapám – Bácsi József a neve, mint nekem – Veszprém megyében, Rácegrespusztán született. Nyolcan voltak testvérek, cselédéletet éltek, a pusztán dolgoztak. Édesanyám – Somogyi Erzsébet – szülei, rokonai szintén föld nélküli cselédemberek voltak, aratni, kapálni jártak. Apám az első világháborúban, 18-19 évesen az orosz fronton fejlővést kapott, a jobb szemét elvesztette, így mint ötvenszázalékos hadirokkant jött haza. Születésem évében, 1926-ban jött fel a család Csepelre. Igyekeztek olyan helyre menni, ahol nagyobb tömegben voltak munkások, mivel apám közöttük érezte jól magát. Rögtön a Weiss Manfréd-gyárba került, a Csőgyárba, és egész életében ott is maradt. Gépészkovácsként a vonópadra került, majd amikor kiöregedett, raktárosként dolgozott.

Mezőszilason születtem, aminek valamikor Szilasbálhás volt a neve. Négyen voltunk testvérek, én vagyok a legidősebb. Sajnos a nagyobbik öcsémet 52 éves korában baleset érte, meghalt, így már csak hárman vagyunk. Hathónapos koromban költöztünk Csepelre. Először a József utcában laktunk, közel a Munkásotthonhoz, majd a Temetődűlőnél, a Tas utcában, egy szoba-konyhás lakásban. Apám sokáig egyedül is el tudott tartani bennünket, de a háború vége felé már édesanyámnak is el kellett mennie dolgozni. Negyedik elemibe jártam, amikor az akkori Széchenyi utcába költöztünk.

Nagyon szép gyerekkorom volt. Cserkész voltam, méghozzá egyházi csapatban. Egész cserkészmultam rányomja a bélyegét az erkölcsi felfogásomra, a magatartásomra, a viselkedésemre, a hazához való viszonyomra. Mindig mindent cserkészszemüvegen keresztül néztem. A cserkészlet egy szenzációs emberi, erkölcsi nevelőtestület, párját ritkítja. Vallásra nevelt, és bár én nem vagyok vallásos, de nem merném azt mondani, hogy nincs Isten. Cserkész koromban templomjáró voltam, ma is elmegyek néha-néha.

A családukban mindenki katolikus volt, de senki nem gyakorolta a vallását. Édesapám soha nem járt templomba, nem szerette a papokat, de minden este – biztonság kedvéért – mielőtt elaludt, elmondta, hogy „Jaj Istenem, segíts meg!”

Mivel apám már '45 előtt is kommunistaszimpatizáns volt, kommunista ízü nevelésben nőttem fel, abban az idealista kommunista nevelésben, amely azt hirdette, hogy ha bejönnek az oroszok, milyen jó lesz a munkások élete, a munkásoké lesz a hatalom. Hányszor hallottam apámtól, hogy „majd meglátod fiam, milyen más világ lesz az!”.

Bár édesapám csak egy egyszerű gyári munkás volt, ám amikor évente egyszer-kétszer hazamentünk nyaralni a faluba a nagyszülőkhöz, az ott élő szerencsétlen mezítlábas földmunkások, parasztok úgy néztek bennünket, akik fényes cipőben,

zokniban meg rövidnadrágban voltunk, mint valami csodát. Már kisgyerekként tapasztaltam, hogy milyen nagy különbség volt a vidéki, paraszti élet és az ipari munkások élete között.

Az iskolába általában munkásgyerekek jártak, de voltak közöttünk mérnökök, művezetők gyerekei is. Persze ott is megvolt az a bizonyos elkülönülés, de ezt csak a külsőségekben lehetett észrevenni: ők jobban voltak öltözve, nem zsíros kenyeret hoztak tízóráira, és meg tudták venni maguknak a kis Märklin repülőgépet is.

Még el sem végeztem az első osztályt, de már jól olvastam. Amikor rájött a tanító, hogy milyen jól olvasok, akkor úgy szerzett magának szabad perceket óra közben, hogy megkért, olvassak fel az osztálynak valamelyik mesekönyvből. Rettenetesen szerettem futballozni, és rendkívül imádtam a természetet. Még ma is emlékszem az első cserkész táborra Klastrompusztán.

Negyedik elemi után polgáriba mentem, de csak a harmadikig jutottam el. Rettenetesen nehezen ment, és bizony megbuktam. Visszamentem a Katona József utcai iskolába, és ott fejeztem be a nyolcadik osztályt, majd a Csepel Vas- és Fém-művekhez mentem ipari tanulónak. A Gépgyárban voltam inas, egy nagyon híres mester keze alatt. Emlékszem, abban az időben az iparos emberek keménykalapban jártak, nagyon elegánsan öltöztek. Egy esztergályos akkor még az elithez tartozott. A tanítómesteremnek, Pacsek bácsinak bizony kamásnis cipője, nagyon szűk nadrágja, bársonygalléros kabátja és keménykalapja volt. Mindig aktatáskával, nagyon kimért, elegáns léptekkel járt az öregúr. Ez általános volt a Gépgyárban. A micisapkás proletárok melegüzemi, csőgyári munkások voltak, de ők is nyakkendősen jártak.

Csepelen a németeket rendkívül erős katonanemzetnek vélték, eleinte együtt is éreztek velük. Ez akkor változott meg, amikor bevonultak Lengyelországba. A háborús években Csepelen haditermelés folyt. Itt csinálták a Turán páncélcsovikát, rengeteg löszert, ágyú- és puskalövedéket és a magyar láncaltapast, a Botondot. A gyárnak békeidőben tizenöt-húszezer dolgozója lehetett, de a háborús termelés következtében vagy harmincezen lettek. Felfutottak, anyagilag is jobb életük lett. A hadiüzemi termelés miatt Csepelről nem sok embert vittek el katonának.

1944. december 6-án már Szigetszentmiklóson voltak az oroszok, amikor 19 évesen SAS-behívót kaptam. Édesapám azt mondta, és én is egyetértettem vele: „Nem mész fiam sehova!” A ház mögött volt egy nagy disznóól fűkamrával, alatta meg pince, oda bújtam el.

Az első orosz csapatok 1945. január 9-én jöttek be Csepelre. Az akkori kommunisták hirtelen összeszaladtak, kihozták a zászlókat a templomból, azzal vonultak Szigetszentmiklós felé, hogy üdvözljék őket. Az oroszok édesapámmal együtt azonnal elvittek dolgozni. Az erzsébeti átkelőhíd fel volt robbantva, apám oda, én meg a Kvassay zsiliphez kerültem, de két nap múlva elengedtek bennünket.

Ezt követően jelentkeztem az akkor alakuló új magyar hadseregbe, a Szalvay-féle* századhoz, ahol egykori spanyol szabadságharcosok is voltak. Be is vonultam a Budapest Őrszállóaljba, a mostani Üllői úti laktanyába, ahol beöltöztettek, és elvittek Jászfényszarura. Pár hetes kiképzés után vonatra raktak, és kivittek bennünket Wiener Neustadt térségébe, ahol a hadtápterület biztosítása volt a feladatunk. Majd visszave-

* Szalvay Mihály kőműves, hivatásos katonatiszt. 1936-ban a spanyol polgárháborúban a Rákosi zászlóalj parancsnoka.

zényeltek Szombathelyre, ahol a századparancsnok csicskása lettem. Egyszer cseresznyeszedés közben leszakadt alattam az ág, eltörött a kulcscsontom. Amikor meggyógyultam, kaptam egy nyílt parancsot, hogy menjek Esztergomba leszerelni. '45 augusztusában hazajöttem, és beléptem a kommunista pártba. Édesapám hatására választottam a kommunistákat. Az volt a véleménye a szociáldemokratákról, hogy „jó, jó, fiam, azok is munkáspárt, de amikor nekik szükségük van valamire, rögtön lepaktálnak a főnökökkel”. Ezen többek között a Bethlen–Peyer-paktumot értette, és hogy amikor valamilyen munkásérdek képviseléről volt szó, mindig kiegyeztek a hatalommal.

Tizenkilenc éves voltam, azt hittem, hogy csak oda kell ütni, és akkor majd minden menni fog. Ide munkáshatalom, proletárdiktatúra kell. A kommunistáról a rámenős, bőrkabátos, Lenin-fiús elképzelés élt bennem, a másik oldalon pedig az a szociáldemokrata jól öltözött kispolgár állt, aki ugyan munkásérdekeket képvisel, de a dolgokért hajlandó megalkudni is.

Vasesztergályosként dolgoztam a Csepeli Acélmű nemesacélüzemében. 1946 márciusában megjelent otthon egy katona, és közölte velem, hogy katonaszökevény vagyok, pakoljak gyorsan össze, bevisznek a Mária Terézia laktanyába, az Üllői út–Ferenc körút sarkára. Be is vittek, hiába mutattam a leszerelési papíromat. Pápán katonai bíróság tárgyalta az ügyemet, katonaszökevénynek minősítettek, és másfél évre ítélték. A védőügyvédemnek munkásszármazásomra hivatkozva sikerült elérnie, hogy mielőtt megkezdem a büntetésem letöltését, kapjak egy ideiglenes eltávozási engedélyt. Azt ajánlotta, hogy menjek fel a kommunista párt központjába, az Akadémia utcába, és meséljem el, hogy mi történt. Úgy is tettem. Szó nélkül végighallgattak, majd kis idő múlva egy pasas átadott egy borítékot, és azt mondta, hogy nyugodtan menjek haza. Pár hét múlva kaptam egy papírt, hogy az ügyemet törölték, és vegyem úgy, mintha nem is történt volna semmi. A párt intézte el.

A pártok erősen mozgolódtak Csepelen, a legnagyobb a szociáldemokrata szerveződés volt, Ivanicsék* vezetésével. A kommunista párt akkor még erősen másodhegedűs szerepet töltött be. A kisgazdapárt is elég erős volt, mert sokan tartottak állatokat, műveltek földet, így ők a kisgazdákhöz léptek be. A munkások között már akkor is voltak, akik az ÁVH-nak dolgoztak. Olyan besúgórendszert épített ki a kommunista párt, hogy tanácsos volt még a legjobb barátunk is csak nagyon óvatosan nyilatkozni, mert ami egyszer elhangzott, azt halálbiztos, hogy egy órán belül az illetékes már tudta.

Az üzemek nagy részét szétbombázták, így a gyárban sokáig szinte csak romeltakarítási munkák folytak. Tizenkilenc gyáregység alakult, mind külön igazgatóval. Az első szavazáson, 1945-ben Csepelen szociáldemokrata és kisgazdapárti győzelem született. Helyi szinten igen komoly harc folyt a szociáldemokrata és a kommunista párt között az üzemi bizottság birtoklásáért. Akinek a kezében volt az üzemi bizottság vezetése, az az összes gyáregységben a saját embereit tudta vezető pozícióba juttatni. A szociáldemokraták a gyár régi műszaki gárdáját megtartották, ám a kommunisták azonnal eltávolították ezeket a régi, kimondottan európai színvonalú szakembereket. A kommunisták számára elsődleges célpont a hatalom volt, semmi más nem számított. Nem számított, hogy mit tud, mit nem tud, csak az volt a fontos, hogy az ember 100 százalékgig megbízható legyen a párt számára, és akkor ő lett a tótumfaktum. Abszolút nem törődtek azzal, hogy műszakilag mi történik a gyárban.

* Ivanics István szociáldemokrata politikus.

Rajk is többször járt kinn Csepelen. Én ideális kommunistának láttam, becsültem. Megérkezett, levetette a kabátját, felgyúrte az ingujját, és odajött hozzánk beszélgetni. „Mi újság, elvtársak?” Utána fölment, és papír nélkül lökte a szöveget. Nagyon tetszett. Többször láttam Rákosit is. Mindig szégyelltem magam: hogy dumálhat egy ilyen kövér ember a munkásokról. Sohasem szimpatizáltam vele, de én is úgy tartottam, hogy minden körülmények között meg kell győzni a szociáldemokrata elvtársakat, hogy a köztük lévő megalkuvó elemeket távolítsák el. Nem kell ide két munkáspárt, hogy néz az ki? Mi elvtársak vagyunk, és egy párt kell. Akkor még nem tudtam, hogy mire megy ki a játék.

A két párt egyesüléséről egyetlen nagyjelenetre emlékszem. A gyári tűzoltóság előtti téren építettek egy hatalmas emelvényt, ahová a két párt teljes vezetősége kivonult: Szakasits Árpád, Rákosi Mátyás, Marosán György, Apró Antal, Drahos Lajos, Ivanics István. Rettenetesen boldogan, összeölelkezve közölték a jónéppel, hogy tart-hatatlan állapot, hogy csak a reakció használja ki a helyzetet, tehát a két párt vezetősége elhatározta, hogy egyesül. Akkor már túl voltunk azon, hogy „széles az út, elérünk rajta ketten is”. Egymás nyakába borultak. Mindenki tapsolt. Persze később kiderült, hogy nem is olyan széles az az út, mégse bírjuk ki egymás mellett...

Kommunista voltam, de a felfogásommal soha nem volt összeegyeztethető az, hogy mindig fel kellett állni tapsolni. Rettenetesen kínos volt, nagyon szégyelltem magam. Persze felállt mindenki, de azt néztük, hogy a másik meddig tapsol, mikor hagyhatjuk már abba. Bár Csepelen nagyon nagy személyi kultusz volt, merem állítani, hogy az emberek többsége nem szívből tapsolt.

A Rajk-per idején üzemenként aláírásgyűjtés folyt, hogy Rajkot végezzék ki. Én nem írtam alá, sőt a pártkönyvem is visszaadtam a pártbizottságnak, ami azt is jelentette, hogy kiléptem a pártból. Azt mondtam, ez nekem nem megy, ezt az arcpirító dolgot velem nem lehet csinálni! Mindenhol előadták, hogy Rajk hogyan szervezkedett Tito láncos kutyáival, és Rákosi elvtársnak és Péter Gábornak éjt nappallá téve kellett dolgoznia, hogy ezt a bandát leleplezze. Senki nem hitte el ezeket, de mindenki hallgatott. Személyes beszélgetés során hangzott csak el, hogy ez mekkora hülyeség! Ha valahol szocializmus van, akkor Jugoszláviában, mert ott munkáspárt van és parlament. A jugoszlávoknak nagyon nagy becsületük volt a szemünkben. Tito egyszer a Gépgyárba is ellátogatott. Alacsony, köpcös kis bikanyakú ember, piros csíkos tábornoki nadrágban. Jókedélyű, Móricz-típusú ember volt, mindenkiel kedélyesen elbeszélgetett. Nagyon nagy szimpátia övezte Titót, egy percre sem hitték el azt, amit Rákosiék mondtak.

Rajk kivégzése után rettenetesen megfélemlítették a népet. Rádöbrentek az emberek, hogy egy oltári nagy gazemberség történt, de mindenki befogta a száját a saját jól felfogott érdekében. Az a bizonyos három majom esete: „nem látok, nem hallok és nem beszélek.” Mindenki féltette a maga kis egzisztenciáját, és ez természetes is. Akkor jöttünk rá, hogy itt a Szovjetunióból visszatért emigráns kommunista társaság magához ragadta a hatalmat, és ebben az országban az égvilágon semmi más nem történik, mint szovjet gyarmatosítás.

1951-ben elvégeztem a szaktanárképzőt, és utána négy évig tanítottam iparitanuló-iskolában. Oda csak úgy tudtam bekerülni, hogy újra be kellett lépnem tagjelöltnek. Be is léptem, de tagjelölt maradtam, soha nem vettek vissza a pártba. Amikor abba hagytam a tanítást, a tagjelöltségem is megszűnt.

Az infláció idején, 1945–46-ban, az emberek rettenetesen zúgolódtak. A gyár szinte állt. Az üzemi bizottság egyik fő tevékenységi körét az a szervezés töltötte ki, hogy

megszervezték, hogy a gyárban gyártott mezőgazdasági szerszámokat levitték vidékre, azért élelmet hoztak fel, és kiosztották a munkásoknak. Így többé-kevésbé kompenzálni tudták a pénzromlást. Ünnepnep volt Csepelen, amikor bejött a jó forint. Tíz forintért televásároltam két szatyrot, alig tudtam hazavinni. Egy darabig jól is ment, de aztán egyre romlott a forint, és '53-ban elérte a mélypontját.

Akkor került felszínre Nagy Imre. Feltűnése várható volt, az emberek várták, hogy történjen már valami, mert a helyzet kezdett tarthatatlanná válni. Csepeli viszonylatban a munkások igen nagy reményeket fűztek Nagy Imre személyéhez. Programbeszéde felszabadult érzést váltott ki az emberekből, hogy végre valaki olyan került a hatalom élére, aki ezt a nagyon félresikerült dolgot talán majd helyre teszi.

Gondosan előkészített terv szerint folyt a párton keresztül a tömegek irányítása, amely le volt bontva pártértekezletre, szakszervezeti, termelési értekezletre, ahova ha olyan valaki ment be, aki nem ismerte a helyzetet, azt hitte, hogy ott dübörgő munkásegység van, és szinte vezényszóra mennek a dolgok. Holott nem, hiszen az emberek egyszerűen gúzsba kötve, kényszer alatt csinálták a dolgaikat. Senkinek eszébe nem jutott, hogy Nagy Imre hatalomra kerülése végső fokon semmit nem jelent, mert a döntések nem a miniszterelnökségen, nem a parlamentben, hanem a Politikai Bizottságban történnek. '53-ban az emberek hamis illúziót ringattak magukban, amikor azt hitték, hogy jön Nagy Imre, és ettől kezdve minden milyen nagyszerű lesz! Ezért aztán megdöbbenve vették észre, hogy nem történik semmi.

Csepelen '56-ig az emberek nem igazán figyeltek a politikára, az újságban elolvasták a híreket, azokból még bizonyos következtetéseket le is vontak, véleményük is volt, de senki sem nézte meredt szemmel, hogy mi fog történni másnap. Egyszerűen tudomásul vették azt, amit közöltek. Az igazi politikai pezsgés akkor kezdődött el, amikor az emberek tudomására jutott a Petőfi Kör munkája, az ifjúság mozgolódása a különböző egyetemeken. Már érezni lehetett az írók, művészek megnyilvánulásaiából, hogy valami lóg a levegőben. Közkezen forgott az *Irodalmi Újság*, és figyeltük a cikkeket, hogy mernek-e még többet mondani. Az én környezetemben főként a Petőfi Kör megmozdulásaira figyeltek oda. Illyés Gyula munkásságát mindenki ismerte, tudtuk, hogy megnyilvánulásai mérvadók. Olyan írásai és olyan cikkei váltak ismertté, amelyekből nagyszerűen lehetett érzékelni, hogy ez az ember népi író. A műveit magunkénak éreztük.

A XX. kongresszustól az emberek el voltak ájulva, hogy hogy lehet az, hogy a Szovjetunióban egy olyan kongresszust hoznak nyilvánosságra, ahol csak úgy feltárják, hogy ami náluk történt, az terrorcselekmények sorozata. Ez döntően befolyásolta az embereket az események elindításában. Az emberek felbátorodtak, feléledt a kritizáló kedvük. Egy indítógyutacsnak érzékelték a XX. kongresszust, és a későbbi események be is bizonyították, hogy valóban az is volt. Ennek Magyarországi viszonylatban egyenes következménye volt a Rajk-temetés. 1956. október 6-án én is részt vettem a temetésen.

Október 23-án fokozott figyelemmel követtük az eseményeket. Tudtuk, hogy lesz tüntetés. Bár bementünk a gyárba, de már nem dolgoztunk. A Műegyetemről jöttek ki egyetemisták, és meséltek arról, hogy mi történik a városban. Próbáltak embereket szervezni a tüntetésre. Elég sokan el is mentek, teherautókat vettek igénybe a garázsüzemből. Én nem mentem el a tüntetésre.

A következő napokban csak egy-két órát töltöttem az Acélműben. Az események sodorták az embereket, mindenki ment nézni, hogy mi történik. Én is kinn lófráltam a többiekkel.

Október 24-re virradó éjszaka a csepeli fiatalok megostromolták az Erzsébet utca és a mai tanácsháza, akkor községháza sarkán levő Katonai Kiegészítő Parancsnokságot. Fegyvert és lőszert akartak szerezni. Rengeteg fegyverest láttam, szabályos tüzelőállásban rohamoztak. Egy százados többedmagával védte az épületet. Később megjelent egy szovjet páncélautó. Azzal is felvették a harcot a felkelők. Ott láttam életemben először használni a benzinesüvegeket*. Bedobták a kocsiba, az lángra lobbant, és a szerencsétlen fiatal, kopaszra nyírt kiskatonák ugráltak ki, és akkor ezek a csepeli srácok bizony lőttek rájuk. Igazi fegyveres harc folyt. Végül a katonák – a harcokcsi védelme alatt – kimenekültek az épületből. Az esemény hatása igen nagy volt Csepelen, sokat beszéltek róla.

24-én délelőtt a szovjet tankok bevonultak a gyárba, és felálltak az erőmű térségében. Nem csináltak semmit, ez csak erődemonstráció volt. Az ideiglenes munkástanács megalakulása után azonnal felvette a kapcsolatot az akkori helyi szovjet parancsnokkal, Abramov ezredessel. Egy nagyon jó szándékú, rendes ember volt, több munkástanácsülésre is meghívtuk. Huszonötödikén délután kérésünkre a szovjet páncélosok elhagyták a gyár területét.

24-én, amikor hazafelé mentem, a Rákóczi tér hemzsegett a piros pártkönyvektől, mindegyikből kitepték a neveket. Éppen akkor szedték le a tűzoltóság épületéről az ötágú csillagot. Ledobták, össze is tört darabokra.

25-én délután ott voltam édesapámmal a csepeli pártház előtti tüntetésen. Hatalmas tömeg gyűlt össze. Kidobálták a bútorokat meg a könyveket, és halomba rakva elégették. Ezek nagyrészt a pártiskolák számára kiadott marxista könyvek voltak.

26-án reggel azzal fogadtak a gyárban, hogy munkástanácsot kell választani. A munkástanács-alakítás gondolata Beck Antaltól, egy régi szociáldemokrata mozgalmi embertől eredt. Nagyon jól képzett, kiváló esztergályos volt, művésze a szakmájának, a Szerszámgépgyárban dolgozott. Részt vett a '45 utáni ún. vadsztrájkok** szervezésében, így el kellett menekülnie az országból. Jugoszláviába ment, majd amikor a helyzet rendeződött, hazajött.

A csepeliek túlnyomó része benn volt már a nemesacélüzemben, a vidékiek közül viszont sokan hiányoztak. Az üzemvezetőnk szónokolt, hogy tartsuk be a rendet, menjünk az ebédlőbe, és ott ülünk le. Egy ifjúsági vezető – talán Vas Lajosnak hívták –, aki részt vett az előző napi tüntetéseken, rövid beszédet tartott arról, hogy győzött a forradalom, és meg kell választani a munkástanácsokat. Kiosztották a fehér lapokat, és hogy, hogy nem, engem is, az öreg Keresztes bácsit, a lakatosműhely vezetőjét, Vas Lajost és még néhány régi embert beválasztottak a nemesacélüzem munkástanácsába. Ezek után rögtön ki is jelentették, hogy én leszek ennek az üzemi munkástanácsnak a vezetője. Ezt követően delegáltak az Acélmű munkástanácsába is. A népszerűségem miatt választottak meg, akkor is eléggé szabadszájú voltam, nemigen rejtettem véka alá a véleményemet.

* A köznyelv szerint Molotov-koktél.

** 1945 végétől a fokozódó infláció következtében a munkások elégedetlensége számos üzemrészben nem a szakszervezet által szervezett sztrájkok kirobbanásához vezetett.

Egy-két napra rá összegyűltünk a kultúrteremben, hogy megválasszuk az Acélmű munkástanácsát. Rengeteg ismerősöm volt ott. Mátyásit, egy régi öreg munkást, aki édesapámat is személyesen ismerte, választottuk meg az Acélmű munkástanácselnökének. Ő rögtön felhívta rám a többiek figyelmét, így a kiosztott lapokra ismét felkerült a nevem, és tagja lettem az Acélmű munkástanácsának is. Majd a vezetőség mint az Acélmű küldöttét engem delegált a később megalakuló Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsába.

A Csepel Vas- és Fémművek Ideiglenes Munkástanácsának megalakítása a vezérigazgatóság tanácstermében valamikor október utolsó napjaiban zajlott le. Az elnökség 24-25 főből állt, mivel a nagyobb gyáregységek több küldöttel is képviseltették magukat. A Gépgyárból például Nagy Eleket meg Beck Antalt delegálták. A pártvezetők nem jelentek meg, egyszerűen eltűntek, elbújtak. Tehát az MDP-nek a munkástanácsok megalakulásához semmi köze nem volt. Azok spontán jöttek létre, illetve a jugoszláv munkástanácsokat tartottuk követendő példának.

A vezetőség szinte kivétel nélkül olyan munkásokból állt, akik mögött már legalább egy évtizedes tapasztalat állt, akik igen megfontolt, széles látókörű emberek voltak, és tisztában voltak azzal, hogy az ország legnagyobb gyárában történő eseményekre odafigyelnek.

Az ideiglenes munkástanács elnöke Illés Béla, a Csőgyár akkori igazgatója lett. Rendkívül nagy tudású fiatal gépészmérnök volt. Amikor megválasztottuk, majdnem rosszul lett az ijedségtől. Ez valószínűleg azért történt, mert magasabb képzettségénél és beosztásánál fogva ő jobban ismerte az akkori politikai hierarchia összefüggéseit, lehetőségeit, és megrettent attól az óriási felelősségtől, ami ezzel a nyakába szakadt. Nem is bírta sokáig idegekkel. Hamarosan úgy döntöttünk, hogy felmentjük az ideiglenes munkástanács elnöksége alól.

Nagy Imre miniszterelnökké választásától nem voltunk elragadtatva. Nem voltunk meglegedve a stábjával sem, de a kibontakozás érdekében elfogadtuk őket. Fenntartásunk oka az volt, hogy a Nagy Imre-kormányban olyan személyek vettek részt, akik előzőleg már kompromittálták magukat. Első nyilatkozatunkban is azt emeltük ki, hogy időt kell adni a Nagy Imre-kormánynak a kibontakozásra, és majd meglátjuk, mi lesz.

Bennünk már az első napokban megfogalmazódott, hogy olyan politikai rendszernek kell az országban létrejönni, amelyben a Nagy Imre-kormány támogatására munkástanácsokat hozunk létre, amelyek később parlamentté alakulhatnak át. Kétházas parlamentet képzeltünk el, ahol a munkástanács hozzájárulása nélkül nem lehet törvényt hozni.

A munkástanács elkezdte a ténykedését. Először is állást foglaltunk abban, hogy azonnal meg kell indítani a munkát. Később, a végleges Csepeli Központi Munkástanács egész ténykedése is szinte e körül a probléma körül forgott. Az volt a véleményünk, hogy a Nagy Imre-kormányt támogatni kell, lehetőséget kell teremteni a kibontakozásához, és ennek elengedhetetlen feltétele a munka azonnali megindítása. Itt rögtön konfliktusba kerültünk a többi budapesti munkástanács küldöttével, mivel ők sztrájkolni akartak.

Döntés született arról, hogy felül kell vizsgálni a gyárban működő MDP-párt-szervezeteket. Született egy ideiglenes elképzelés, miszerint a pártszervezetek létrejöttét nem szabad ugyan akadályozni, de minden erőt igénybe kell venni, hogy az oda nem való elemeket maga a párt zárja ki a soraiból, illetve a pártszervezeteket

el kell távolítani a gyárból. A gyárban dolgozni kell, a pártoknak nincs ott helyük, ne ott működjenek.

Az ideiglenes munkástanácsnak az első pillanattól kezdve az volt a véleménye, hogy többpártrendszerre van szükség; az MDP azonnal hagyja el a gyárat, mivel a termelőüzemen belül semmiféle pártoskodásnak nincs helye. A szovjet csapatok kivonását, az ország semlegességét követeltük. Azt akartuk, hogy ENSZ-megfigyelőket hozzanak be az országba. Ezek a követelések abban a helyzetben a világ legtermészetesebb dolgának tűntek, és komoly biztosítékot jelentettek volna a helyzet normális megoldásához.

A vezetőség megbízta Nagy Eleket, hogy vegye fel a kapcsolatot a többi budapesti és vidéki munkástanáccsal. A külső kapcsolatok intézése lett a feladata, úgy is mondhatnám, hogy a külügyek intézésére orientáltuk őt. Nagy Elek tartotta a kapcsolatot a sajtóval is. En a belső, gyáron belüli ügyek intézését végeztem. Időm túlnyomó részét a gyárban töltöttem.

Ebben az időben történt Bordás András meggyilkolása. Ő egy sztahanovista esztergályos volt a Gépgyárban. Épp jöttem haza a gyárból, és a vonuló szovjet tankok a rendőrséget keresték. Ez a szerencsétlen Bordás odarohant a szovjetekhez, és felmászott a tankra, hogy megmutassa, hol van a rendőrség. Erre a tömeg feldühödött, és elkezdte dobálni Bordást. A tank elindult, mire ő kénytelen volt leugrani. Beszaladt a lakásukba, a tömeg meg utána. Először nem találták meg, ezért elkezdték figyelni a házat. Amikor meglátták a feleségét, amint viszi ki az ételt a disznóólba, utánamentek, és lelőtték a szerencsétlent.*

Még Kalamár József, a kerületi tanácselnök meggyilkolásáról tudok. Állítólag a Szent István út 170. szám alatti iskola pincéjéből egy rövidhullámú adóvevővel információkat adott a szovjet csapatoknak. A forradalmárok rájöttek erre, elfogták, majd az iskola melletti üres telken agyonlőtték.**

A gyár kommunista vezetői meg a központi légópincébe menekültek le, senki nem bántotta őket. Később – a perünkben – ezt úgy állították be, mintha mi gyűjtöttük volna össze őket.

November 2-án határozatot hoztunk a munka azonnali felvételéről, illetve eljuttattuk követeléseinket a Nagy Imre-kormányhoz. Minden demokratikus párt szabad szerveződési jogát, az ország semlegességét, a Varsói Szerződés felbontását és a szovjet csapatok kivonását követeltük.

November 4-én hajnalban rettenetes ágyúdörgésre ébredtem fel. Egész Pest zengett, de úgy, hogy azt hittem, kitört a háború. Hallgattam Nagy Imre rádiónyilatkozatát, amiben azt mondta el, hogy a Szovjetunió hiteszűgő módon megtámadta hazánkat, és csapataink felvették a harcot, a kormány a helyén van, de további szovjet csapatok beözönlését jelentették a szovjet határ térségéből.

A Kádár-kormányról akkor még semmit sem tudtunk, tulajdonképpen csak a harcok megszűnte után volt időnk velük foglalkozni. Kádár személye rendkívül heves vitákat váltott ki. A munkástanácsok nem akarták elismerni őt, és ebben mi is egyetér-

* Bordás András 1956. október 26-án gyilkolták meg. Vö. Nagy József és társainak pere 1991/57, Fővárosi Bíróság; Drucker Tibor: *Az ellenforradalom Csepelen*. In: *Csepel története*. [Budapest], 1965. Kossuth Kiadó. 473–474. o.

** Kalamár Józsefet 1956. október 26-án gyilkolták meg. Vö. Drucker Tibor: *Az ellenforradalom Csepelen*. In: *Csepel története*. [Budapest], 1965. Kossuth Kiadó. 476. o.

tettünk. Úgy foglaltunk állást, hogy a Nagy Imre-kormányt idegen fegyverek segítségével döntötték meg. Viszont november második felében, amikor Kádárék kinyomtatták a Kossuth-címeres plakátokat, hogy „Éljen a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány!”, bizonyos szimpátia alakult ki velük szemben. Úgy gondoltuk, hogy ezzel a plakáttal ők is elismerték a forradalmat, tehát tárgyalni kell velük.

Ha jól tudom, Csepelen tartott legtovább az ellenállás.* Hogy volt ez lehetséges? Egyrészt rengeteg lőszert halmoztak fel az ellenálló kiskatonák. Másrészt meggyőződésem, hogy Csepellel szemben a szovjet vezetés egyfajta tartózkodó álláspontra helyezkedett. Nem is erőltették a páncélosok beözönlését, hanem hatalmas messzehordó ágyúkkal lőtték Csepelt. Tanúja voltam annak, amikor légelhárító löveggel a csepeli ellenállóknak sikerült telibe találniuk egy szovjet repülőt. Csepel felső része sokat szenvedett. Rengeteg rom volt, a vezetékek leszakadtak, a villamossínek is tönkrementek. A harcok miatt az emberek elég nehezen tudtak bejönni, mivel Csepelen szinte mindent szétflojtak. A romok helyreállításához a gyár is adott segítséget, és próbáltuk összeszedni a dolgozókat, tehát munkaszervezéssel voltunk elfoglalva. November 15-e után nagyrészt beindult a munka, bár komoly energiagondjaink voltak.

November 11-e után a munkástanácsot sajnos nagyon lekötötte, hogy a különböző üzemek különböző álláspontokra helyezkedtek. Voltak, akik ragaszkodtak volna ahhoz, hogy addig sztrájkoljunk, amíg a munkástanács elképzelését el nem fogadják. A harcosabb álláspontra főleg a Gépgyár, az Acélmű, a Motorkerékpárgyár és a Fémű egy része helyezkedett. Ezek az üzemek sok dolgozót foglalkoztattak, illetve '56 előtt az ottani pártbizottságok nagyon kemény normákat dolgoztak ki, és többek között ennek hatására az ottani emberek rettenetesen elégedetlenek voltak. Máshol, ahol nem teljesítményben dolgoztak, nyugodtabb volt a hangulat. Később, a január 11-i tüntetés kirobbanásában is ezek a radikális üzemek domináltak.

November 25-e táján az ideiglenes munkástanácsból megalakult a végleges munkástanács.** A választás eredményeként Nagy Elek, a Szerszámgépgyár horizontálesztergályosa lett az elnök, elnökhelyettesek: Bácsi József, a nemesacélüzem esztergályosa, valamint Kléger István technikus, titkár: Kulcsár László öntödei formakészítő. Mivel Zsofinyec Mihály***, a gyár korábbi vezérigazgatója nem méltóztatott bejönni a gyárba, új igazgatóra volt szükség. Illés Bélát találtuk erre a legalkalmasabbnak.

Nagy Eleket óriási többséggel választották meg, engem pedig közfelkiáltással szavaztak meg elnökhelyettesnek. Annyira ismertek, hogy amikor ki akarták osztani a lapokat, mindenki azt mondta, hogy nem kell, a kis Bácsi legyen a munkástanács elnökhelyettese. Nagy Eleket én csak akkor ismertem meg. Kiderült, hogy már öt éve ott dolgozott a gyárban. Saját elbeszélése szerint régi párttag volt, a Szovjetunióban végzett katonai akadémiát, őrnagyként szerelték le, dolgozott egy ideig a Honvédelmi Minisztériumban, és utána jött Csepelre.

* Csepel 1956. november 11-én esett el.

** 1956. november 29-én alakult meg a végleges csepeli munkástanács Csepel Vas- és Féművek Központi Munkástanácsa néven.

*** Zsofinyec Mihály 1954-től a Csepel Vas- és Féművek (akkor Rákosi Mátyás Művek) igazgatója. 1949–1954 között nehézipari, illetve kohó- és gépipari miniszter, majd 1957–1962 között kohó- és gépipari miniszterhelyettes.

A november 30-i munkástanácsülésen – többek között – a gyár fegyveres őrségének felállításáról döntöttünk. Ennek kizárólag a gyár gazdasági berendezéseinek védelme volt a feladata.

Próbáltuk a törvényes kereteket fenntartani. Mindvégig hangsúlyoztuk a munkástanácsok jogait a kinevezések területén. Illés Béla kinevezését hivatalosan is közöltük Csergő Jánossal, a kohó- és gépipari miniszterrel. Csergő szobájában találkoztunk Zsofinyeczel is, aki kijelentette, hogy nem tart igényt a csepeli gyár vezérigazgatói székére, elege van már az egész ügyből. Itt egy nagyon édes történetet szeretnék elmondani arról, hogy ezek az emberek még akkor is micsoda manipulációs eszközök-höz próbáltak folyamodni. Köztudott volt, hogy egy munkásdelegáció érkezik, és Csergő a helyzethez illően fogadott is bennünket. Azzal kezdte, hogy elvtársak, el se tudják képzelni, hogy mit kínlódom, akkora kelés van a valagamon, hogy még ülni is alig tudok. Próbált ilyen proletárallúrral egy kis anekdotát bevágni, hogy így oldja a hangulatot, és hogy jelezze, ő is munkásember. Állandóan elvtársazott bennünket, mi meg folyton miniszter urat mondtunk neki. Beck Anti ki is kérte magának: „ Ne haragudjon – mondta –, de maga nekem nem elvtársam, miniszter úr, maradjunk inkább az egyszerű urazásnál.”

Megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Egy önmagát megszervező társaságnak tartottuk a KMT-t, ezért nem is néztük jó szemmel őket. Azt elismertük, hogy a cél jó, de a megválasztásával kapcsolatban kétségeink voltak. Hiába láttuk, hogy Rácz Sándor egy nagyszerű, talpraesett ember, mégis csak 23 éves volt. Mit tudhat egy ilyen fiatal ember a munkásokról, hogy lehet ő egy országos szervezet vezetője? A KMT figyelmen kívül hagyta az ország legnagyobb gyárának, a Csepel Vas- és Fémművek munkástanácsának az igen ésszerű, a helyzetnek megfelelő, a kibontakozás lehetőségét mérlegelő döntéseit, és így kerülhetett sor arra, hogy többször szembekerültünk egymással.

A december 11-i tüntetéssel kapcsolatban szintén komoly vita alakult ki. Újpestről jött egy delegáció, akik a KMT-vel karöltve egy kétnapos sztrájkot hirdettek meg. Összehívtuk a vezetést, és Nagy Elek tartott beszédet. Azt mondta, hogy elvileg elismeri, hogy a KMT felhívása politikai szempontból indokolt, de nekünk az a véleményünk, hogy a munkát muszáj megindítani. Mivel az emberek bejártak a gyárba, de nem dolgoztak, az a veszély fenyegetett bennünket, hogy nem tudunk majd fizetni nekik. Tudtuk, ha nincs termelés, a Nemzeti Bank előbb-utóbb nem adja ki a fizetéseket. Másrészt a sztrájk azt is jelentette volna, hogy leáll a martinkemence, aminek a beindítása egy hetet vesz igénybe, és közben tönkremennek a samott-téglák. Sikert a dolgozókat meggyőznünk, úgyhogy Csepel nem csatlakozott ehhez a 11–12-i, 48 órás sztrájkhoz.**

December vége felé – mivel akkor már Ráczékat kivonták a forgalomból*** – számos külső tennivalónk volt. Jöttek hozzánk Győrből, a MOM-ból és Újpestről is. Mivel az ország legnagyobb gyára voltunk, igyekeztek felvenni velünk a kapcsolatot.

* A Nagybudapesti Központi Munkástanács 1956. november 14-én alakult meg.

** Bácsi József jól emlékszik arra, hogy a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa előzetesen a sztrájk ellen foglalt állást, de végül is a gyár gyakorlatilag teljesen leállt.

*** December 11-én Bali Sándort és Rácz Sándort, a KMT két vezetőjét a Parlamentbe kérték a Kádárral folyó tárgyalás ürügyén, de a kapuban letartóztatták őket. Bali másnap átmenetileg elengedték.

Én továbbra is főként a belső ügyekkel foglalkoztam. A munkám abban merült ki, hogy az üzemeket jártam, és próbáltam instrukciókat adni. Sok dolgom volt a vidékről érkező élelmiszerek elosztásával is. Sőt, volt egy másik fontos reszortom: a munkástanács hozott egy olyan rendelkezést, hogy a gyárban gyártott különböző termékeket, például motorkerékpárt, kerékpárt a gyári dolgozók soron kívül, önköltségi áron, részletre megvehetik. Rengeteget ilyen kiutalást írtam alá. Ez később a vádpontjaim közé is bekerült, úgy, hogy én a Csepel Vas- és Fémművek vagyonát szétosztottam, elherdáltam.

Papp Károlyt, a kinevezett kormánybiztost Csergő hozta ki a gyárba bemutatni. Hírükre pillanatok alatt több ezer ember gyűlt össze. Komoly erőfeszítésünkbe került a tömeget lecsitítani. Hajszálon múlt, hogy Csergőt nem lincselték meg.

Nagy Eleknek az volt a vezéreszméje – és ebben én is egyetértettem vele –, hogy semmi olyat nem szabad csinálni, ami a kormány részéről fegyveres beavatkozást válthat ki. Nagyon féltünk, és minden erőnket arra összpontosítottunk, hogy a munkástanács maradjon meg egy demokratikus szervezetnek, és ne következhesen be semmiféle végzetes baj. Ebből az álláspontunkból kifolyólag újabb konfliktus alakult ki az újpestiekkel. Szemünkre hányták, hogy nem vagyunk elég harciasak. Nem értették meg, hogy Csepelen mégiscsak huszonötezer ember dolgozik, és ha fegyveres konfliktusra kerülne sor, az nagyon komoly polgárháborús veszélyt jelenthetne.

Némi nézeteltérésem is volt Nagy Elekkel. Ő jóval realitásabb politikus volt nálam. Ez abból adódott, hogy ő jobban ismerte a politikai viszonyokat, hiszen már keresztülment egy politikai iskolán, és a realitásérzéke a gyakorlatból táplálkozott, én meg korábban soha sem foglalkoztam politikával. Beck Antal és Kléger István viszont még nálam is radikálisabb, forradalmibb volt. Ők sztrájkpártiak voltak. Én egy klasszissal forradalmibb voltam, mint Nagy Elek, a másik véglet pedig Kléger István és Beck Antal volt.

Nagy Elek, Beck Antal és én karácsony előtt pár nappal bementünk a SZOT-székházba. Gáspár Sándor* hivatalosan fogadott bennünket. Érdekes módon teljes odaadással helyeselte a munkástanácsok létrehozását, csak az volt a kérése, hogy a gyári szakszervezetekkel is vegyük fel a kapcsolatot, és próbáljunk meg jó viszonyban lenni velük.

A széngondjaink mellett nem tudtuk a gépkocsikat sem üzemeltetni, mert a raktárból kifogytak az autógumik. Ebben az ügyben bementünk a Parlamentbe, ahol Apró Antallal** tárgyaltunk. Amikor ecseteltük a problémánkat, Apró felhívta a kelet-berlini magyar nagykövetet, és intézkedett, hogy amilyen gyorsan csak lehet, hozzanak be az NDK-ból külső autógumikat. Csodálatos szép irodája és csodálatos szép titkár-nője volt. Ezek az emberek már akkor tudták, hogy hogyan kell élni.

Az MSZMP-t Csepelen Benczekovics Lajos, Kiss Dezső és még néhány ember szervezte meg. December második felében felvették velünk a kapcsolatot, tárgyalást javasoltak. Azt akarták, hogy közös platformmal jöjjünk ki. Ezt mi elutasítottuk. Ettől kezdve Kiss Dezső mindent elkövetett, hogy keresztbe tegyen nekünk. Egyre erősebbek lettek, egyre inkább elképzelhetetlenné vált, hogy bármit is közösen csináljunk.

* Gáspár Sándor 1956-tól 1959-ig a SZOT főtitkára volt.

** Apró Antal 1956. november 7-től 1957. május 9-ig iparügyi miniszter volt.

Pont azokkal az emberekkel szervezkedtek, akiket mi korábban igyekeztünk eltávolítani.

December 22-én szombaton az elnökség megkísérelte felvenni a kapcsolatot a kormánnyal. Kádárral akartunk tárgyalni, de ő – állítólag – nem ért rá, ezért Apró Antalhoz irányítottak bennünket. Ezt mi nem fogadtuk el, így dolgunk végezetlenül hazamentünk. Végül december 27-én hívtak be bennünket Kádárék. Épp János-nap volt. A küldöttség tagjai közül Nagy Elekre, Beck Antalra, Kléger Pistára emlékszem. A kormány részéről Kádár János, Marosán György* és Sándor József, a Kádár-titkárság vezetője maradt meg bennem. Részletesen kifejtettük, hogy nem vagyunk az egypártrendszer hívei, sőt azt sem helyeseljük, hogy a gyárakban pártbizottságok működjenek, és a továbbiakban is mindent elkövetünk, hogy ne is működhessenek, de – annak ellenére, hogy Kádár korábban hivatalosan azt nyilatkozta, hogy többpártrendszer lesz – készek vagyunk átmeneti állapotként elfogadni az egypártrendszert, viszont a demokratikus hatalomgyakorlás alapfeltételének tartjuk a munkástanácsok elismerését. Osszák meg úgy a hatalmat, hogy kétházás parlament legyen: a munkástanácsok parlamentje legyen az alsóház, és a pártszervezet, az államirányítás legyen a felsőház. Ezt sem az ujjunkból szoptuk, mert tudtuk, hogy Jugoszláviában ilyen rendszer működik. Nagy Elek volt a vezérszónok, de mi is hozzászoltunk. Kádár azt válaszolta, hogy jó-jó, nagyon demokratikus dolog a munkástanács, de azt tudomásul kell vennünk, hogy a pártnak vezető szerepe van, és ezt a párt semmiféleképpen sem adja ki a kezéből. Megpróbált bennünket rávenni, hogy fogadjunk el egy olyan státust, mint amilyen a szakszervezeteknek van, és akkor a párt méltányolni fogja az észrevételeinket. Tisztán emlékszem, hogy azt mondta, abban az esetben „méltányolnánk észrevételeiket”, és a párt a legmesszebbmenőkig támogatná a munkástanács működését, de a kétházás parlament illuzórikus, azzal ne is foglalkozzunk, mert nem fér bele a proletárdiktatúra kereteibe. Körülbelül 15-20 perce tartott a megbeszélés, amikor Marosán hirtelen felugrott az asztaltól, és elkezdett ordítozni. „Vegyék tudomásul, hogy itt a párt kezében van a hatalom, és semmiféle olyan megoldás nem jöhet számításba, amely megkérdőjelezná a párt egyeduralmát. Miközben egyfolytában forradalomról beszélnek, tudni kell, hogy itt ellenforradalom volt.” Fel-alá rohangált, és annyira belelovalta magát ebbe, hogy a végén, csattanóként azt üvöltötte, hogy ha tudni akarjuk, hogy az oroszokat ki hívta be az országba, akkor majd ő megmondja, hogy az az ember személyesen ő volt. Akkor Kádár határozottan rászólt, hogy Gyuri, légy szíves, azonnal hallgass el, és ülj le. Szerintem egyrészt a kétházás parlament borította ki Marosánt, másrészt az, hogy hangsúlyoztuk, hogy a műszaki értelmiség felé kell nyitni. Marosán rendkívül értelmiségellenes ember hírében állt. Miután Marosánt lecsendesítették, még szó volt arról, hogy próbáljuk mégis megfontolni a dolgot, megmagyarázni a dolgozóknak, hogy itt csak a párt vezetésével lehet a kibontakozást megkezdeni, és majd később, amikor a rend helyreáll, akkor lehet beszélni az esetleges többpártrendszeréről. A legmesszebbmenőkig elismerték a munkástanácsot, Kádár külön megdicsérte Nagy Eleket a december 11-i állásfoglalásáért. A munkástanács és a termelés zavartalan működésének egyik alapfeltételeként kértük a kormányt, hogy nagyon sürgősen intézkedjen, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanács letartóztatott vezetőit helyezték szabadlábra, mert ha nem, abból komoly bajok lehetnek.

* Marosán György 1956 novemberétől 1962-ig az MSZMP IKB és IIB, ill. KB és PB tagja volt.

Ők viszont egyszerűen elsiklottak a kérdés felett, mintha el se hangzott volna. Tulajdonképpen eredménytelenül végződött ez a tárgyalás.

Jöttek az ünnepek, karácsony volt, semmi sem történt a gyárban. Újév után a munkástanács megint összeült. Cotton asszony, a Békevilág tanács titkára látogatott el a gyárba. Ez volt az egyetlen hivatalos megnyilatkozás, amin én játszottam a főszerepet: tudniillik én vezettem körbe a gyár területén. Cotton asszony személyesen akart meggyőződni, hogy milyen a forradalom hatása. Az emberek körülállták, ő meg kérdezgette őket. Nem voltak vele túl barátságosak. Elmondták neki, hogyan tört ki a forradalom, mit akarnak az emberek. Rettenetesen ledöbbsent. Kiderült, hogy alaposan félretájékoztatták.

Akkor már olyan erős volt az MSZMP szervezkedése, hogy semmiféle komoly intézkedést nem tudott a munkástanács végrehajtani, keresztbe-kasul gátolták a munkánkat. Folyton felelősségre vontak bennünket. Teljes konfrontáció alakult ki a kormányzat és a munkástanács között. Rájöttünk, hogy az égvilágon semmit sem tudunk már tenni. Annyira elmérgesedett a helyzet, hogy végül az egész társaság begurult, és elhatároztuk, hogy lemondunk. Be is jelentettük, hogy a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa lemond, a megbízatását visszaadja a dolgozók kezébe.* Nagy Elek azzal indokolta döntésünket, hogy a jelenlegi helyzetben a munkástanács nem tudja azokat a feladatokat végrehajtani, amikkel a munkások megbízták, a kormány politikáját pedig nem kívánjuk támogatni és végrehajtani, tehát egy olyan lehetetlen helyzet alakult ki, ahol már nem látunk más megoldást.

Ez egy teljes kapituláció volt, de abban a helyzetben nem lehetett mást tenni. Ha engedtünk volna a munkások követelésének, az teljes konfrontációt jelentett volna az alakuló párttal és a fegyveres erővel, és abból nagyon nagy baj lett volna. Viszont a kormánnyal sem tudtunk mit kezdeni, nem voltunk hajlandók az MSZMP-vel közös platformra.

Én még ma se tudom eldönteni, mi lett volna helyesebb. Ha a ma alakuló eseményeket nézem és értékelem, talán azt kell mondanom, hogy nagy hibát követtünk el, be kellett volna lépniünk az MSZMP-be, vagy legalábbis támogatni az MSZMP politikáját, és akkor a most induló kibontakozás sokkal hamarabb megtörténhetett volna. Ezt gondolom, de lehet, hogy nem helyes. Ezzel lehet vitatkozni.

És még egyet kell mondanom: a letartóztatásokkal bennünket is megfélemlítettek. Tudtunk arról, hogy embereket vittek ki a Szovjetunióba. Mondjuk meg kerek perec, ez emberi gyengeség volt. Akkor már kezdtünk a magunk sorsával is törődni, és bizony gyáván meg kellett alkudni magunkkal. Itt már arról volt szó, hogy ha tovább csináljuk, bennünket is letartóztatnak. Mi egy józan, középutas politikának estünk áldozatául. Túl sok kompromisszumot fogadtunk el, hogy elkerüljük a teljes ütközést az akkori politikai rendszerrel.

Az utolsó napokban engem is megkerestek a barátaim, felajánlották, hogy segítenek abban, hogy elhagyjam az országot, de elutasítottam. Meg voltam győződve, a munkástanács egy törvényerejű rendelet alapján működő szerv, tehát legális, amit teszünk, akkor meg miért tartóztatnának le, hiszen még szervezkedéssel se vádolhatnak.

* 1957. január 8-án mondott le a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa.

Január 11-én reggel 8 óra körül mentem be a gyárba. Körülbelül 10 órára hatalmas tömeg gyűlt össze a vezérigazgatósági épület köré a lemondásunk miatt. Mindenki borzasztó elégedetlen volt. Elszabadult a pokol, követelték, hogy szóljon valaki. Nagy Elek mondott pár szót, de az egész nem tartott öt percig, mert lehurrogták, és a tömeg elkezdett az épületbe nyomulni. A rendőrt, aki az ajtóban állt, benyomták a folyosóra, és a dulakodás hevében a géppisztoly, amely a nyakába volt akasztva, elsült. Egy lövés volt csak, de a visszapattanó golyó egy motorkerékpárgyári fiatalembert tarkón talált. Szerencsétlen rögtön elvérzett, nem lehetett segíteni rajta. A rendőrt megfogták, végighúzták a folyosón, a géppisztolyát elvették tőle, kettétörték, és a kettétört fegyvert az épület előtt lévő hirdetőtáblára akasztották. Ezt követően a munkások felborított vagonnal, dömperekkel elbarikádolták az 1-es kaput. Közben teherautón megérkeztek a pufajkások, rengetegen voltak, előzőnlőtték a gyárat. Láttam köztük Horváthot, Korponayt és Hegyi Ferencet is. Akit értek, lőttek, öregeket, nőket egyaránt. Fél óra alatt szétverték a Fő utcát és a Templom teret, azután a gyárat is. Reménytelen volt az ellenállás. Mindenki menekült, amerre látott.

Ezekben a napokban kaptam lakást Csillagtelepen. Amikor megnősültem, átköltöztem a feleségem szüleihez – a két család egymás szomszédja volt –, ám bejelentve még a szüleim lakásán voltam. Tudtam, ha a rendőrség le akar tartóztatni, először a szüleimnél fog keresni. Ezért megkértem a nagyobbik öcsémet, hogy mondja azt a rendőröknek, hogy kaptam már lakást, ott lakom, miközben én az anyósoméknál voltam.

Ahogy megjósoltam, 12-én, a tüntetés követő hajnalon zörögtek is anyámék lakásán. Három Volga gépkocsi jött, mindegyikben ült négy-öt civil ruhás, kalapos géppisztolyos egyén. Miután ott nem találtak, és elmentek az új lakásunkra, a kisebbik öcsém átzörgetett hozzánk. Azonnal felöltöztem, elbúcsúztam a feleségemtől, átugrotam a kerítésen, és bementem anyámékhoz. Nehezen akartak elengedni, rengeteg időt vesztettem, úgyhogy mire végre kijöttem a lakásból, hallottam, hogy jönnek vissza az autókkal. Volt még egy másik épület is a telken, egy fiatal házaspár lakott ott. Nem tudtam már hova menni, bekopogtam hozzájuk, a férfi meg felgyújtotta a villanyt. A kamraszerű konyhába bújtam be. Akkor még nem tudtam, hogy az a férfi egy nagy bolsevik, később munkásőr lett. Természetesen kint meglátták, hogy felgyullad a villany, rögtön tudták, miről van szó. Bejöttek. A fiatalasszony szabadulásom után mesélte el, hogy mikor bejöttek a rendőrök, a férje rögtön az ajtóra mutatott. Persze, hogy megtalálták. „Jöjjen ki, föl a kezekkel!” Kérték a személyazonossági igazolványomat, de nem engedték, hogy a zsebembe nyúljak, hátha fegyver van nálam. Szerencsére menekülés közben sikerült a kis fekete noteszomat, amelyben a munkástanácsüggyel kapcsolatos címek voltak, bedobnom a WC-be. Azt állították, hogy csak védőőrizetbe vesznek, nehogy a provokátorok eltegyenek láb alól, és azért a kormányt vonják felelősségre.

Beültettek a Volgába, és bevitték a csepeli rendőrkapitányságra. Több csepeli munkástanácsstag volt már ott. Innen a Markóba szállítottak át bennünket, és mit tesz isten, abba a zárkába löktek be, ahol Nagy Elek, Beck, Tolnai és még néhány munkástanácsos volt. Már harmadik hete hallgattak ki bennünket, amikor az egyik kihallgatásomon a nyomozó a fejéhez kapott: „Isten bassza meg, Bácsi, maguk összebeszéltek?” Egyformán mondják a jegyzőkönyvet, maga is, Nagy Elek is meg Beck is!” „Ez természetes, mindenki csak ezt mondhatja, mert ez történt” – válaszoltam. „Különber meg egy zárkában vagyunk.” Majdnem lefordult a székről.

Megbeszéltük, hogy csak mi hárman maradhatunk ebben a perben. Azt vallottuk, hogy minden a mi utasításunkra történt, mi írtunk alá mindent. A Markó utcában nem mentek velünk semmire, így február közepén átvittek bennünket a Gyűjtőbe. Majd – mivel ott sem boldogultak velünk – a Fő utcába kerülünk. Ott hat hónapig voltam magánzárkában. Borzasztó volt, mert állandóan hajnalban vittek kihallgatásra.

Közel egy éve voltam már letartóztatva, amikor visszavittek a Markóba, az ügyészségre, a vádirat összeállítására. Rettenetesen meguntam, hogy nem történik semmi az ügyünkben. Begurultam, követeltem, hogy vigyenek az ügyészhez. Minden további nélkül fel is vezettek dr. Egressy Andráshoz. Nagyon ki voltam borulva, elvesztettem a türelmemet, elkezdtem ordibálni: „Mit képzelnek maguk, itt tartanak már egy éve, és sehol semmi!” Félbeszakított, kirántotta az íróasztalfiókját, kivett egy nagy borítékot, odatette elé, hogy olvassam el. Gépelt papír volt a Budapesti Pártbizottság titkárságától, amelyben figyelmeztették, hogy minél előbb készítse el a vádiratot a Csepeli Központi Munkástanács ügyében. Miután elolvastam, ő fakadt ki: „még maga ordibál itt. Nem látja, hogy az egész időhúzás azért folyik, hogy maguk életben maradjanak? Azt hiszi, hogy nem tudtam volna már rég elkészíteni a maguk vádiratát?” Teljesen igaza volt, nagyon elszégyelltem magam.

1958. január–február táján volt a tárgyalás a Markó utcában. Dr. Mikes Tamás tárgyalta az ügyünket. A Csepeli Központi Munkástanács perében csak hárman voltunk: Nagy Elek, Beck Antal és én. Majdnem egy hónapon keresztül folyt a tárgyalás. Az első ügyvédem egy fiatal, nagyon rámenőcs ember, dr. Sebestyén Sándor volt, de ő csak három tárgyaláson keresztül védett, mert amikor a védelem álláspontjának kifejtésére került a sor, egy végzetes hibát követett el: odavitte az asztalra a Kádárék által készített újságot, amiben többek között a többpártrendszerrel jelentették be. Ezt azért tette, hogy bebizonyítsa, azzal, hogy én többpártrendszerrel akartam, nem követtem el törvényteleniséget. Azonnal törölték a védőügyvédek listájáról, és hivatalból kirendeltek mellém egy másik ügyvédet, akinek máig se tudom a nevét*, pedig megérdemelné, hiszen nagyon szépen védett bennünket, mindent elsírt, amit csak lehetett. Engem tíz évre ítélték.**

A Gyűjtőben volt egy nyomozó – Kovácsnak hívták –, aki velem végzett a Műszaki Szaktanárképző Főiskolán. '58 tavaszán, amikor kihallgatott, elég rossz állapotban voltam. Váratlanul, de biztos, hogy az ő közbelépésére elküldtek gyógykezelésre a Gyűjtő rabkórházába, majd mikor már jobban lettem, ott maradhattam házimunkásnak. Ez egy szenzációs dolog volt, mindennap tiszta ruhát kaptunk, külön teremben aludtunk, jó ellátásban volt részünk. Már folytak a kivégzések, és egy alkalommal levezenyelték, hogy betegyünk egy hullát a koporsóba. Nem tagadhattam meg, bár irtóztam tőle. Szerencsére sikerült úgy helyezkednem, hogy más is odaférjen, és így nem kerültem közvetlen fizikai kapcsolatba a halottal, de azt nagyszerűen láttam, hogy 2 mm-es vörösréz huzalokkal fémlapot tettek a lábára. Ezen az illetőnek az azonosítási száma volt.

A Gyűjtőben a lakatosműhelyben dolgoztam, egy görög kommunista menekült, Talianitisz Jorgosz volt a műhelyparancsnok. Rendkívül becsületes embernek ismer-

* Bácsi József kirendelt védője dr. Varga Géza volt.

** 1958. február 7-én hirdettek ítéletet. Nagy Eleket, elsőrendű vádlottat 12 év, Bácsi Józsefet, másodrendű vádlottat 10 év és Beck Antalt, harmadrendű vádlottat 8 év börtönbüntetésre ítélték.

tem meg, ő szidta a legjobban a kormányt: „Látja, Bácsi, ez ugyanazt csinálni, mint Görögországban, ott is összevissza csinál, az emberek lelkiismeretesen akarták a dolgot, aztán cserbenhagyták őket, aztán azért kellett nekünk is idemenekülni. Itt is ugyanaz van most.”

1958 tavaszán rendkívüli mozgásra lettünk figyelmesek a börtönben. Egyik szárnyból a másikba hurcolták az embereket. Többek között engem is átvittek a Kisfogházba. Tudtuk, hogy ott történnek a kivégzések. Az első emeleten, a T-szárny bal oldalán voltam, ami a kórház felé esik, tehát közvetlen alattunk voltak a bitók felállítva. Ebben a zárkában voltam együtt Obersovszky Gyulával meg a kis Ráczy Sanyival*. Egy hajnalon két kivégzést hallottunk. Az elsőt rettenetes dulakodások közepette vitték ki, a szerencsétlen jajveszékelt, kiabált, de csak húzták-vonták. A második kivégzés – véleményem szerint – június 16-án, Nagy Imréék kivégzése volt. Akkor hallottam kiabálni: „Az ítélet törvénytelen és jogtalan, Kádár és társai, ezért még felelni fogtok!” Így maradtak meg Nagy Imre utolsó szavai, legalábbis a tartalma, lényege ez volt.

1958. június végén, július elején kerültem Vácra, először az úgynevezett Lordok Házába. Nagyon vártuk a '60-as amnesztiát, de csak páran szabadultak.** Elkecsereződésünk és felháborodásunk következménye az lett, hogy fellázadt a váci börtön. Az éhségsztrájk két napig tartott. Senki nem vette be az ételt, az örök tehetetlenek voltak, le-fel rohagáltak. A második napon megerősített őrség jelent meg a börtönben. Megérkezett a Belügyminisztériumból egy bizottság, amelyet Földes László miniszter-helyettes vezetett. Szinte minden zárkából kihallgattak egy-egy embert, igyekeztek felelősöket keresni. A sztrájkot senki nem szervezte, spontán módon tört ki. A harmadik-negyedik nap egyszer csak sorakoztatták a népet. Kezünket, lábunkat keresztbe láncolva levezettek egy rabszállító kocsizhoz. Húsz-huszonötén, egymás hegyén-hátán vittek el bennünket Sátoraljaújhelyre. Ott felsorakoztattak a központi épület folyosóján, csattogtak az ajtók, nagy felhajtást rendeztek. Egy megrendezett színjáték volt az egész, próbáltak megrémiszteni bennünket. Mellettem állt Mérei Ferenc, egy kicsit arrébb Marián István. Az őrparancsnok hatalmas beszédet vágott ki, hogy vegyük tudomásul, mi egy ellenforradalmi banda, egy terrorista társaság vagyunk. Hogy merésztük ezt csinálni? Majd ők megtanítanak minket a rendre és a fegyelemre, arra hogy hogyan kell viselkedni. Erre Marián kilépett a sorból, odafordult az őrparancsnokhoz, és azt mondta: „maga csak ne tartson ilyen beszédeket. Kikérjük magunknak az ellenforradalmi meg az egyéb gyalázatos jelzőket. Nem tudom, maga hol volt, amikor én ebből a börtönből a jugoszláv partizánokkal kitörtem.*** És most engedje meg, hogy bemutakozzam: Marián alezredes vagyok!” Nagy hatása volt, a börtönpa-

* Ráczy Sándor István 1956-ban Karcagon fegyveres szervezkedésben vett részt, ezért 12 év börtönbüntetésre ítélték.

** 1960. április 1-jén részleges politikai amnesztia volt. Hatálya alá estek azok, akiket 1957. május 1-jén nem későbbi cselekmények miatt hat évnél nem hosszabb büntetésre ítélték. Egyéni kegyelemmel szabadult Déry Tibor, Donáth Ferenc, Farkas Mihály és Farkas Vladimir. Ezt követően a váci börtönben a rabok többsége éhségsztrájkba kezdett.

*** 1944. március 22-én politikai foglyok elfoglalták a börtönt, hetven embernek sikerült kitörnie. Sokukat a német katonai egységek lemészárolták, illetve kivégezték. Marián István közlése szerint ebben az akcióban ő nem, de több ellenálló társa részt vett, és ezt ő a börtönben el is mesélte. Marián számos alkalommal kiállt börtöntársai mellett, tehát feltehető, hogy ezek az okai annak, hogy Bácsi József így emlékszik vissza.

rancsnok vérvörös lett, elkezdett dadogni. Azonnal megszakították a beszédet, és mindenkit betelereltek a zárkába.

Talán fél évig voltam Sátoraljaújhelyen. Váccal összehasonlítva Sátoraljaújhely sokkal rondább hely. Rendkívül elhanyagolt börtön volt, régi küblirendszerrel. Minden zárkát külön vittek sétálni, nem tudtunk kapcsolatot tartani egymással. Semmi munka nem volt, végig csak a zárkában voltunk.

Tavasszal ismét Vádra kerültem, és onnan vittek vissza a Gyűjtőbe. A Gyűjtőben jöttek a hírek kintről, olvastunk újságot, tudtuk, hogy kinn úgy-ahogy konszolidálódott a helyzet. Már nagyon vártuk az amnesztiát. Közben a feleségem bejelentette, hogy elválík tőlem. A válóperi tárgyalásomra – '62 karácsonya előtti napokban – megbilincselve kivittek a Csepeli Kerületi Bíróságra. Annak rendje-módja szerint lezajlott a tárgyalás. Amikor a válóperes bíró megállapította, hogy a feleségem mindenáron válni akar, a következő kijelentés hangzott el a szájából: „Kérem, asszonyom, fennáll annak a lehetősége, hogy a férje a közeljövőben szabadul. Ennek ismeretében is fenntartja a válási szándékát?” A feleségem persze rámondta az igent, de akkor ez egyáltalán nem érdekelt. Rögtön arra gondoltam, hogy illet egy bíró nem mond alaptalanul. Abban a pillanatban repültem volna vissza a börtönbe. Amikor visszavittek, azonnal eleresztettem, hogy gyerekek, 1963 áprilisában amnesztia lesz. A műhelyvezetőnknek kerek perec elmondtam, hogy mi történt a tárgyaláson. Erre közölte velünk, hogy kint ez köztudott dolog. Nyugodtak lehetünk, április 4-re amnesztiát fognak hirdetni.

Március 25-e táján hirdették ki hivatalosan az amnesztiát. Nem aludt senki, beszélgettünk, még éjjel is zsongott a börtön. Az örök hagyták, igyekeztek úgy viselkedni velünk, hogy jó emlékünks legyen róluk.

Március 28-án este olvasták fel, hogy másnap szabadulok. Elvittek megborotválkozni, kiadták a ruhámat. Mielőtt kiengedtek volna, egy kis beszédet tartottak, becsüljük meg, hogy a néphatalom lehetővé teszi számunkra a visszatérést a becsületes munkáséletbe, és odahaza is bizonyítsuk, tényleg rászolgáltunk a kormány jóindulatára. Tíz csoportokban engedtek ki bennünket a börtönből. Gyönyörű, szép meleg vasárnap volt. Újságírók, riporterek álltak a Kozma utcai börtönkapuban. Én nem beszéltem egyetleneggel sem, felültem a villamosra, és hazamentem.

Még aznap jelentkeznem kellett a csepeli rendőrkapitányságon, ahol közölték velem, hogy tekintettel a rossz börtön-magaviseletemre, hathónapi rendőri felügyelet alá helyeznek, és minden vasárnap 11 órakor jelentkeznem kell. Csak az otthonom és a munkahelyem közötti útvonalon közlekedhettem, nyilvános szórakozóhelyeket nem látogathattam, és este 10-től hajnali 4-ig a lakásomon kellett tartózkodnom.

Amikor kijöttem, rendkívüli állapotokat tapasztaltam. Hat éven keresztül úgy éltem benn, hogy odakinn elfojtott indulat dühöng az emberekben, alig várják, hogy lehessen valamit csinálni. Majdnem elsírtam magam, amikor rájöttem, hogy Kádár Jánost úgy emlegetik, mint a nemzet atyját, aki az országot megmentette, és felszámolta a fehérterrort. Mindenki jól élt, mindenki twistet járt. Az évek múlásával az emberek egyre inkább meg voltak elégedve a helyzettel. Mellbe vágott az, amikor Kádár János megjelent a nyílt utcán, az emberek odamentek hozzá, és csókolták meg szorongatták a kezét. Borzalmas volt arra rádöbbedni, hogy a tömeg csak azon keresztül mérlegel, hogy tele van-e a hasa, fel tud-e venni valamit, és van-e munkahelye.

Visszamentem a gyárba dolgozni. Az Acélműben a személyzeti osztály vezetője azzal fogadott, hogy sajnos esztergályos státus nincsen, de a Vasöntőbe vagy a Martin-

ba szívesen fölvesznek, segédmunkára. Erre azt válaszoltam, hogy ne haragudjon, de én hat évig nem Abbáziában nyaraltam, így a Martinban nemigen tudnék dolgozni, nem vagyok olyan fizikai állapotban, és különben is nekem van szakmám. Akkor elmentem a Motorkerékpárgyárba, esztergályosnak, de ott csak három hónapig bírtam, mert állandóan molesztáltak. Innen a Csepel Vas- és Fémművek Szolgáltatóüzemébe kerültem. Sokszor beteg voltam, a börtön nyavalyái kijöttek rajtam, majdnem minden évben szanatóriumban voltam. Úgyhogy 55 éves koromban odáig jutottam, hogy az orvos bejelentette, le fognak százalékolni. Hogy minél magasabb legyen a nyugdíjam, elmentem a Volán Vállalathoz, mert ott sokkal jobban fizettek. Huszonegy forinttal raktáros voltam. Négy évig dolgoztam ott, 25 forintos órabérrel százalékoltak le. Kettőezer nyolcszázötven forint volt az első nyugdíjam. Akkor döbbsentem rá, hogy az '56 előtti tizennégy évemet nem számították be.

Senki nem volt velem szolidáris. Talán a közvetlen ismerőseim sajnáltak mint embert, de még ők is úgy nyilatkoztak, hogy Józsikám, miért kellett ebbe az '56-os ügybe belekeveredned? Az emberek annyira a hatása alá kerültek a propagandának, hogy mindenki önkéntelenül is ellenforradalomról beszélt. Odáig züllesztették a nemzet öntudatát, hogy generációk nőttek fel úgy, hogy azt se tudják, hogy mi a magyar, mi a magyar nemzeti történelem, a honalapítás, mi a *Himnusz*, ki Petőfi.

Amikor hazajöttem, semmim nem volt. Édesanyámékhoz mentem lakni. Az a fiatalasszony, akinek a lakásában letartóztattak, most itt van mellettem. Miközben börtönben voltam, a tróger férje ütötte-verte, majd mikor elváltak, otthagya őt és a gyereket az üres szobában egyetlen ágygal és egy pléddel. Mikor hazajöttem, találkoztunk. Négy évig jártunk együtt, majd összeházasodtunk. Édesapámtól megkaptuk ezt a telket, és három éven keresztül, a pincétől a padlásig saját erőből felépítettük a házunkat. Berendeztük, megvettünk mindent. Most már ott tartunk, hogy kettőnk nyugdíja kilencezer forint, nem sok, de nem érzem semminek szükségét.

Készült 1989-ben.

Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna.

LUKÁCH TAMÁS, A GANZ VAGON- ÉS GÉPGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK TITKÁRA

*„Nem barikádhangulatban mentem oda:
megválasztottak, teljesítettem a kötelességemet”*

A Lukách név édesanyám családi neve. Őseink valószínűleg Bulcsú vezér „társaságához”, nemzetségéhez tartoztak. Soha nem vezető beosztásban, de szürke eminenciásként, familiárisként* mindig a dolgok középpontjában voltak. A családi szájhagyomány szerint egyik őünk 1526-ban részt vett a mohácsi csatában, szerencsésen megmenekült, és megse állt a Felvidékig. Mivel nem tudta bizonyítani nemesi származását, hiszen mindene a Délvidéken maradt, valószínűleg honoráciornak** tekintették. A család 1630-ban kapott újra nemességet. Ez a nemesi levél már megvan. A címerpajzs felső részén zöld mezőben három búzakarász, alatta vörös mezőben egy farkas ül karddal. A tetején egy sisak, azon egy korona. Ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy gazdasági és hadi tevékenységgel foglalkoztak.

Anyámék négyen voltak testvérek. A család az első világháború idején Lőcsén élt. A családban mindenki anyanyelvi szinten beszélt magyarul, németül és szlovákul. A nagybátyám, Lukách Lajos a tengerészgyalogságnál szolgált. Az első világháborúban a Stromfeld Aurél-féle felvidéki csetepatében*** vett részt. Amikor a cseh hadosztály parancsnoksága beküldte magát a házukba, Piroska nagynénémnek egy titkos ajtón át sikerült lejegyeznie a megbeszéléseiket, és ezeket a nagybátyám mindig elvitte Stromfeldéknek. Egy volt katonatársa feljelentette, hogy kém, ezért a csehek elfogták, és halálra ítélték. Theresienstadtban ült harminchat hónapot, amikor is a magyar állam tíz cseh kémért kicserélte.

Édesanyám, Lukách Irén alsókubini születésű. Óvónő lett, és az első világháború alatt önkéntes vöröskeresztes ápolónőként kórházban szolgált. Abban az időben az úrilányok hadikórházakba jelentkeztek, máskülönben a társaság kigolyózta volna őket. Igyekeztek tisztí osztályra kerülni, mert ott kellemesebb volt a légkör, és még férjet is lehetett fogni. Édesanyám tudatosan legénységi osztályra kérte magát, és ott

* A familiaritás a középkori Magyarországon kifejlődött személyi függőségi viszony az úr és a szolgálatba szegődött nemesember között. A familiáris ura kíséretének tagjaként bizonyos juttatások fejében hűséggel, katonai és egyéb szolgálattal tartozott.

** A 17–19. században a nem nemesi származású, de képzettsége és szellemi foglalkozása révén a jobbágynál kedvezőbb helyzetbe került réteg elnevezése.

*** Stromfeld Aurél a Tanácsköztársaság idején mint a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke a győztes északi hadjáratot, Szlovákia elfoglalását irányította.

ismerkedett meg egy huszár kapitánnyal, Deák Jenővel. Együtt éltek, de sajnálatos módon nem tudtak házasságot kötni, mert a huszár kapitány felesége elmebajos lett, és az akkori törvények nem tették lehetővé, hogy elváljon.

Amikor a cseh uralom véglegessé vált*, családunknak egy éjszaka alatt el kellett menekülnie. Így mindent, amit csak tudtak: bútort, ruhát, edényeket, miegymást beraktak egy vagonba. A nagybátyám akkor még a cseh börtönben raboskodott. A nagyapámék Budapesten, a Mária Valéria telep déli részén, az úgynevezett Újtelepen kaptak lakást, amit már a felvidéki és főleg erdélyi menekültek számára építettek.

A szüleim nem Budapestre, hanem Bécsbe menekültek. Ebből az együttélésből két gyermek született: jómagam, Lukách Tamás 1923. augusztus 4-én Bécsben, és a húgom, Lukách Mária 1925. március 31-én Laxenburgban. Ez egy Bécs melletti királyi nyaralóhely volt. Apám, Deák Jenő ott lett a múzeum, illetve a védett kastély igazgatója. Ez számomra olyasmit jelentett, hogy Habsburg Ottó ágyában aludtam, az ő szobájában játszottam. Apámat az első világháború alatt géppuskasorozat érte, nyolc-tíz lövés ment keresztül a mellkasán. Ettől eléggé legyöngült a szervezete. 1926-ban egy vadászon megfázott, tüdőgyulladást kapott, majd meghalt.

Ezt követően a nagypapa, hogy a Lukách név fennmaradjon – mivel senki nem számított arra, hogy a nagybátyámat nem végzik ki a csehek –, a húgomat és engem örökbe fogadott. Ehhez az örökbefogadáshoz hozzájárult az is, hogy apám családja, amely unokatestvéri ágon a nagy Deák-famíliához tartozott, rossz szemmel nézett anyámra kismemesi származása miatt, ezért soha nem is támogattak bennünket.

1927-ben – amikor az örökbefogadás és a visszahonosítás megtörtént – anyámmal és a húgommal Budapestre költöztünk a Lukách nagyszülőkhöz. A nagypapát, amikor menekülniük kellett a Felvidékről, az állam nyugdíjazta, mert itt, Csonka-Magyarországon nem tudtak megfelelő beosztást biztosítani neki. Háromszáz pengő volt a nyugdíja. Döbberetesjó nyugdíj volt ez akkor, ebből élt a nagypapa, a nagymama, mi gyerekek, édesanyám és Piroska nővére. A nagy gazdasági válságig nem is volt semmi gondunk.

A nagybátyám, aki szerencsésen kiszabadult a cseh börtönből, banktisztviselő lett, de azt a kevés pénzt, amit keresett, mind el is költötte, még a háztartáshoz se járult hozzá. Édesanyám nem keresett, ő a háztartást látta el, mert a nagymama beteges volt. A nagynéném akkor még szintén nem dolgozott. Később elkerült a Rókus Kórházban alakult Márta nővérek ápolórendbe, a szülészetten lett főműtősnő, de csak 40-60 pengőnyi zsebpénzt kapott. Amikor a gazdasági válság ideért, a nagyapának a nyugdíját leszállították 180 pengőre. Komoly anyagi gondokkal küszködött a család. Az is problémát jelentett, hogy cipőm legyen, de ezt Lukáchék meg a hasonló családok nem mutathatták. Volt olyan nyár, hogy az iskolaév végére kinőttem a cipőmet, és nem tudtunk újat venni. Mezítláb azonban nem mehettem a templomba, ezért vasárnap becsuktunk minden ablakot, senki nem mehetett ki a lakásból. Az érdeklődőknek pedig azt mondtuk, vidékre utaztunk rokonlátogatóba.

A közelben nem volt iskola. Kezdetben az Ecseri út és Gyáli út sarkán lévő régi iskolába jártunk, ahová minden nap kétszer fél órát kellett gyalogolni. Ha jól emlékszem, 1930-ban elkészült az Üllői úton az új iskola, csodálatos tornateremmel és csodálatos tanítókkal. Második osztálytól itt tanultam. Gyerekként egy barátommal a

* Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés többek között kimondta a Felvidék Csehszlovákiához való csatolását.

legvadabb disznóságokat követtük el, mert egyikünkbe se fért bele a nyugalom. Sokszor meg is rakott anyám, mert nálunk divat volt a fakanál.

Igen jó eredménnyel végeztem az elemi iskolát. Nem voltam soha magolós típus, de mindig figyeltem. Bekerültem a Széchenyi István Reálgimnáziumba. Ez abban az időben két helyen működött: az Elnök utca és a Rezső tér sarkán egy polgári iskolának a földszintjén volt hat osztály és kettő a Hungária körúton. És aztán lassan ment a szomorú iskolai morzsolás. Abban az időben is drága volt a közlekedés, a cipőtalp meg elég sokáig tartott, úgyhogy mindennap gyalog fél óra oda, fél óra vissza. Ez télen is így ment. Akkor még aktatáska volt a divat, majd lefagyott az ember keze, mire beért az iskolába.

Elérkezett 1938, amikor előtérbe kerültek a revíziós törekvések. A Budapesten élő felvidékiek erőteljesen szervezkedtek. Megalakították a maguk szabadcsapatát, az úgynevezett Gyopár lövész társaságot. Ennek minden szepességi és felvidéki menekült tagja lett, különben a közösség megvetése sújtotta volna. Én ugyan hozzátoldottam az éveim számához kettőt, de az igazságot így sem lehetett eltitkolni. Akkor is ilyen lányos, gyerekképző voltam. Hamar fölfigyeltek rám, kiderült, hogy még 16 éves sem vagyok. A Háros szigeti katonai táborban minden hétvégén volt fegyveres kiképzés, de mert nagyon fiatal voltam, kilöktek onnan, és többedmagammal rádiós kiképzést kaptam.

Ez az időszak teljesen megzavarta az életemet, és egy kicsit elszemtelenedtem. Az a tanár, aki az orrára tolta a szemüvegét, és „csak” a német igeragozást tudta, számomra nem is volt ember. Az volt az igazi férfi, aki a kezébe fogta a puskát, és lőtt. Úgy a negyedik gimnáziumban három tárgyból is megbuktattak. Ez már osztályismétlést jelentett volna, és elvesztettem minden tandíjkedvezményt is, így kénytelen voltam a gimnáziumi tanulmányaimat abbahagyni. A család anyagi gondjai miatt a nagybátyám, aki a bank után a város szociálpolitikai ügyosztályon dolgozott, árvaházban helyezett el bennünket. A húgom a Villányi útra, az Erzsébet Árvaházba, én az Üllői útra, a József Fiúárvaházba kerültem. De a kiképzések miatt nagyon renitens voltam, folyton megszöktem. Megőrültem a rádiózásért. Úgyhogy az árvaházból is kilöktek. Közben meghalt a nagymama, majd a nagypapa, és anyámnak nem volt állása. Hiába volt korábban óvónő, Budapesten csak úgy lehetett valakit óvónőként alkalmazni, ha elvégezte a kétéves Budapesti Óvónőképző szemináriumot, amihez ő már idős volt. Voltak némi gazdasági próbálkozásai, ma úgy mondanánk, vállalkozott, de a válság miatt ez már nem sikerülhetett. Végül elment egy évre Besztercebányára a másik testvéréhez, Lukách Arankához, mert teljesen kimerült. A húgom az árvaházban maradt, ő rendes gyerek volt. Én meg elkerültem Pirooska nagynénémhez, dr. Csók Vilmosékhoz. Ők szívesen láttak engem, de az addig tanúsított iskolai előmenetelem miatt az iskolai költségeket nem vállalták.

Így kerültem a Ganz Vagon- és Gépgyárba ipari tanulónak 1939 szeptemberében. Géplakatos szakra vettek fel. Nem volt túl nagy kezűgyességem, de elég jó eredményeket értem el. Főként az elméleti tárgyakban, hiszen a négy gimnázium azt jelentette, hogy könnyedén, csuklóból ráztam ki a dolgokat.

1942-ben volt Olaszországban a „Marcia su Roma”, a Római Menetelés* húszéves évfordulója. Meghívták a bolgárok, a spanyolok, a románok, a németek és a magyarok ifjúsági küldöttségét. Magyarországról egy századnyi fickó ment el, egy szakasznyit a Ganz vagongyári fiúk adtak. A levetefoglalkozásokon kitűnő minősítést szereztem,

* 1922. október 30-án Mussolini és a fasiszta alakulatok bevonulása és parádés hatalomátvétele Rómában.

így én is elmehettem. Indulás előtt egy kéthetes összegyűró kiképzésen vettünk részt a Bolyai Akadémián. Páduában volt a nagy szemle. Mussolini előtt haladt el a díszmenet. Az olasz fiatalok 500 kilométert gyalogoltak odáig, ezzel bizonyítva fizikai állóképességüket. Ezt követően meghívtak bennünket Rómába. Csodálatos élmény volt, teljesen lenyűgözött.

Akkor már újságolvasó fiatalember voltam. A *Magyarság* című újság* járt hozzánk, azt rendszeresen olvastam. Ez a lap tárgyilagosan taglalta az eseményeket, az osztrákok és a németek náciizmusát. Az iskolai neveltetésből következően a náci mentalitás megfelelt az akkori ifjúság igényének. Volt ifjúsági szervezetük: a Leventemozgalom. A katonás nevelés, a céllövészet, a kirándulások, a vízisport egy fiúnak az álmai netovábbját jelentette. Főleg akkor, amikor a családokban még elevenen élt az első világháború emléke. Nekem a nagybátyám mesélt nagyon sokat a háborúról, a katonaságról. A nagypapa mérhetetlenül utálta a náciakat, s miután uralomra kerültek, otthon sokszor ki is nyilvánította ezt a véleményét. Számomra nem voltak ennyire ellenszenvesek. Soha nem voltam a fasizmus híve, de a fasizmus által adott lehetőségek élvezője voltam. A családukban senki nem volt szocialista beállítottságú, kivéve édesanyámat. Őt még kommunistának is csúfolták, pedig nem ideológiai, hanem humanista, emberbaráti alapon volt ő ilyen. A kommunizmussal már akkor sem értettem egyet, már csak azért se, mert a családtól sokat hallottam arról, hogy mi volt 1919-ben, amikor is ők elég sokat szenvedtek. De mindig is egyetértettem azzal, hogy a hátrányos helyzetbe került embereket segíteni kell.

1942-ben megkaptam a segédlevelet. Géplakatos és motorszerelő lettem. A Ganz-Jendrassik-féle dízelmotorok gyártásában és a harckocsimotorok javításában vettem részt. A próbateremben dolgoztam. Ez egy magasabb beosztás volt, hiszen elvárták, hogy az ember logarléccel tudjon számolni. Szerettek. Volt ott egy rendkívül komisz művezető, akinek egyszer egy komoly feladatot megoldottam, amin napokig kínlódott az egész műhely. Ő akkor azt mondta: „úgy látszik, mégis lesz belőled valaki.”

Elérkezett a légoltalmi szolgálat. Én a parancsnoki óvóhelyen szolgáltam rádiósként, ami azt jelentette, hogy minden második-harmadik éjjel bent maradtunk. Közben voltam sorozáson, és a hegyivadászokhoz kértem magam, mivel szenvedélyes turista és síelő voltam. A budapesti Levente egyesületi bajnokságokon második-harmadik helyezéseket értem el. Elsőt csak azért nem, mert a szemüvegem zavart a síelésben, mindig bepárásodott. '44 elején megjött a behívóm a perecsenyi első hegyivadász zászlóaljba. Jelentkeztem a parancsnokságon, de fölmentettek, mert a munkám fontosabb volt annál, mint hogy fel-le rohangáljak a hegyoldalon. Ősz elején ismét jött behívó, de a parancsnok azt mondta: „Nem fog odaérni, belölik valami szedett-vedett gyalogosalakulatba. Ha van valami lehetősége, menjen el egy épkezsláb alakulathoz.” A gyárból az egyik ismerősöm a ceglédi páncélosoknál szolgált mint zászlós. Elmentem hozzá, és önkéntesnek jelentkeztem. Örömmel fogadtak, és végig ott szolgáltam. A háború végén Ausztriába vezényelték a hadosztályunkat. Az Enns folyó innenső partján szállásolták el bennünket, a Steier Művek egyik gyárában. Május 5-én a gyárban megjelentek az oroszok, és az alezredesük a következőt mondta: „Emberek, vége a háborúnak! Ne harcoljanak tovább, menjenek haza. Mi mindenben segítünk. Az ország erősen lepusztult állapotban van, segíteniük kell a helyreállításában. Minden dolgozó,

* 1920–44 között megjelent budapesti jobboldali napilap.

erős férfikarra szükség van.” Megszoktuk, hogy ha egy ezredes vagy egy alezredes kijelent valamit, az szentírás és sohasem hazugság. Adtak mellénk egy hadnagyot és vagy négy legényt kísérőnek, és boldogan elidültünk. Sankt Pöltenbe egy téglagyár gödrébe tereltek bennünket. Egyszer csak megláttuk a felállított géppuskákat a gödör peremén. Másnap reggel kivittek egy tisztásra, mindenkit átkutattak, mindenünket elvették. A következő állomás Sopronkőhida, majd Sárvár mellett Alsópaty volt. Júliusban onnan vittek bennünket vasúton – 21 nap alatt – a romániai Iasiba. Ez egy átmeneti tábor volt, onnan vitték ki az embereket a Szovjetunióba. Szerencsére engem nem vittek el, hamar hazakerültem. 1945. november elején volt a választás. Emlékszem egy akkori plakátra. Egy anyát ábrázolt, karján gyermekkel, és a szögesdrót mögött egy hadifogoly honvédet. A szöveg alatta a következő volt: „Férjedet, fiadat hazahozza a Kommunista Párt!” Úgy gondolom, kizárólag a kommunista párt választási kampányának köszönhetően engedtek el bennünket. De ez is csak a budapestieknek adatott meg, a vidékiekre ez már nem vonatkozott.

Visszamentem a Ganz Vagon- és Gépgyárba dolgozni. Amikor egy kicsit megnyugodtam, hozzáálltam, hogy befejezzem a tanulmányaimat. Jelentkeztem esti gimnáziumba, és leérettségiztem.

1949. december 26-án volt az esküvőm. A feleségem, Szűcs Éva zenetanár, akkor a Rádió komolyzenei osztályán dolgozott. 1952-ben átkerült az Országos Filharmóniához, és ott a komolyzenei osztály vezetője lett. Az első pillanattól kezdve nagyon szerettünk volna gyereket, de csak '56. augusztus 24-én született meg a kislányunk, Lukách Krisztina.

Egy orosz származású férfi, aki a gyár délkelet-európai piacán volt üzletkötő, nagyon hitt abban, hogy a tervgazdálkodásé a jövő. Velem is el tudta hitetni, hogy érdemes ezzel foglalkozni. Hívott, menjek hozzájuk, a tervgazdasági főosztályra dolgozni. Ez '48 májusában volt. Ehhez a munkához közgazdasági képesítés kellett. Abban az időben a Közgazdasági Egyetemet maximálisan lenézték, az úgynevezett tervgazdasági felsőfokú tanfolyam volt az elfogadott, ezért oda iskoláztak be. Két év alatt el is végeztem, és a tervgazdaság minden csínját-bínját kitanultam. Sajnos, a rendszeren én se tudtam javítani, segíteni. Először csoportvezető, majd osztályvezető, a végén főosztályvezető-helyettes lettem. A főnököm, a főosztályvezetőm, Held Gusztáv, egy nagyon rátermett ember volt. Ő tulajdonképpen a pártvonalat képviselte, hiszen az ötvenes években a szakember csak helyettes lehetett, a döntő szót mindig a párt embere mondta ki, mégis nagyon jó barátok lettünk, mindig sikerült együttműködnünk. Idealista kommunista volt, de később rádöbbsent, hogy nagy bajok vannak az országban. Számtalan dolgot nem hajtottunk végre a gyárban, amit a rendeletek előírtak, de az embereknek káros lett volna. Ezért '55 elején egy nagyon szigorú és komoly ügyészségi vizsgálatot indítottak ellenünk, ami majdnem egy évig tartott. Tervcsalással vádoltak bennünket, mert állítólag több motorvonat elkészülését jelentettük az államnak, mint amennyit ténylegesen gyártottunk. Persze ez nem így volt. Hol nekünk kellett bemenni az ügyészségre kihallgatásra, hol ők jöttek ki hozzánk a gyárba. Kegyetlen lelki terror folyt, míg végül december elején elejtették a vádat. Én nagy lelki megnyugvással fogadtam ezt, de Held Gusztáv annyira megrendült addigi kommunista hitében, hogy fölakasztotta magát. Egy nagyon értékes embert veszítettünk el vele. Ez az eljárás komoly nyomást gyakorolt rám, így föl se merülhetett, hogy például a Petőfi Kör vitáira eljárjak, tehát a forradalomhoz vezető eseményeket csak kívülről figyelem.

Október 23-án éppen a Gerő-beszédre értem haza, amely nagyon fölháborított. A rádió akkor még nem közölte, hogy lőnek. A Bem téri tüntetésről tudtam, és este hazafelé láttam a Kálvin téren a nagy tömeget, de nem hittem, hogy ebből lesz valami, el sem tudtam képzelni, hogy az ÁVH ne avatkozzon be. Azt gondoltam, hogy csak a kommunisták játszanak maguk között, hogy csupán a két kommunista tábor pártharcáról van szó. Másnap, 24-én reggel elindultam a gyárba, de nem jutottam sokáig, nem volt közlekedés. Úgyhogy hazamentem, és ültem a fenekemen, azzal az érzéssel, hogy ez nem az én ügyem.

Huszonötödikén újból elindultam a munkahelyemre. Az utcán szörnyű állapot fogadott. Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy mi van a városban: az Astoria Szálloda földszintjét és az utcán a villamosokat rommá lőtték. Nem volt közlekedés, jó néhány kilométert kellett gyalogolnom. A gyárban kiderült, hogy az üzem nem működik, hiszen az emberek nagy része nem tudott bejönni. Akik mégis ott voltak, azokat az úgynevezett „ideiglenes munkástanács” – amelyről később kiderült, hogy a pártbizottságból és a gyárőrségből alakult – nem engedte be a gyárba. Fegyverrel akadályozták meg, hogy a dolgozók bejussanak. Így én is kénytelen voltam hazamenni. Egy-két napig nem is mentem a gyár felé, hiszen Farkasrétről Kőbányára, a Népliget mellé kétórás gyalogtúrával lehetett csak eljutni.

Talán 27-e volt, amikor úgy éreztem, hogy kötelességszerűen meg kell jelennem, hogy ne én legyek az, aki megtagadom a munkát. Vagy beengednek, vagy nem. Amikor megérkeztem, a gyár előtt már két-háromezres tömeg állt. A gyárnak abban az időben 5900 fizikai és körülbelül 1700 adminisztratív és műszaki állományú dolgozója volt, tehát olyan hét és fél ezer ember tartozott a gyárhoz. Abban az időben a VIII. kerületnek a Ganz Vagon- és Gépgyár volt a legnagyobb üzeme. Ez a két-három ezer ember ott állt a Könyves Kálmán körüti bejárat előtt, de még akkor sem engedtek be senkit. A hangulat igen forró volt, követelték, hogy jelenjen meg az ideiglenes munkástanács vezetősége. Amikor végre kijöttek az első emeleti ablakokba, mindenki látta, hogy a pártbizottság, a szakszervezet és a fegyveres őrség emberei alkotják ezt a tanácsot. Szörnyű fölháborodás tört ki, mindenki ordított, üvöltözött. A tömeg követelte, hogy ott azonnal válasszuk meg az új ideiglenes munkástanácsot. A kommunista munkástanács – hiába volt fegyver a kezében – kénytelen volt ennek a követelésnek engedni, így megtartottuk a választást. Ez úgy történt, hogy ők bent maradtak az épületben, a tömeg meg kint állt az épület előtt. Az emberek körülnéztek, hogy kik vannak itt, és bekiabálták, hogy öt meg öt meg öt meg öt kell beválasztani a munkástanácsba. És vagy igent, vagy nemet mondott rá a tömeg. Mivel több mint tíz éve dolgoztam ott, a gyár nagy része ismert, én is azok közé tartoztam, akiknek a nevét bemondták. Tehát én is bekerültem az ideiglenes munkástanácsba. Ez teljesen új garnitúra volt, hiszen az előző munkástanácsból senkit sem választottak meg. A bentiek kénytelenek voltak elfogadni ezt, mert olyan félelmetes volt a tömeg felzaklatott hangulata, hogy azt már nem lehetett géppisztollyal elintézni. Rögtön bementünk a gyárba, és közöltük velük, hogy legyenek szívesek, tegyék le a fegyvereket, és menjenek szépen haza. Ezt ők meg is tették, nem volt semmi gond.

Az ideiglenes munkástanács elnökségéből a következőkre emlékszem: dr. Takács László jogász, Botka Imre és Trenka Ernő osztályvezetők, Müller József és Kovács Béla művezetők, Lendvai György esztergályos és Oszfalk Sándor előrajzoló. És engem választottak meg titkárnak. Kötelességtudó ember lévén akkor is igyekeztem maximálisan teljesíteni a feladatomat.

November 4-ig csak gyakorlati és érdekképviselési dolgokkal foglalkozott az ideiglenes munkástanács. A legfontosabb feladatunk az volt, hogy a dolgozókat ellássuk élelmiszerekkel, ruházati cikkekkel. Ez automatikusan alakult így. Olyan rövid idő volt az a néhány nap – hiszen lelkileg és testileg is helyre kellett rázódni –, hogy éppen csak azt tudtuk felmérni, hogy kik állnak mellettünk és mit lehet csinálni. A „mit lehet csinálni”-ba tartozott az érdekvédelem is, ami az akkori időkben a munkástanácsok szerepének egy nem túl helyes fölfogása volt, hiszen a későbbi munkástanács törvény szerint a munkástanács a tulajdonosi jogok gyakorlójává vált, és nem csak érdekvédelmi szervezetté. Nem akarta a munkástanács átvenni a szakszervezet szerepét, de jobb híján ezzel is foglalkoznia kellett ez alatt a hat-nyolc nap alatt.

A november 4-i szovjet katonai bevonulás, megszállás teljesen megzavarta a tevékenységünket, és azt csak a budapesti harcok lecsillapodása után tudtuk folytatni. Tehát november 4-től körülbelül 10–12-ig a munkástanács nem működött. Amikor a harcok elültek, a kormányzat érezte, hogy a munkástanácsok a legnagyobb ellenfelei, így a legfontosabb velük törődni, tehát megalkotta a munkástanács törvényt.

Még ez előtt, november 14-én megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács. Ezt nagy örömmel fogadtuk, mert úgy éreztük, hogy az egyes gyárak, üzemek munkástanácsai külön-külön nem elég erősek a kormányzattal szembeni igények, követelések érvényesítésére. Kis megütközéssel vettük észre, hogy zömmel a Standardból alakult meg, de ez nem okozott különösebb zavart. Megkerestük őket, és közöltük velük, hogy mi mindenben igyekszünk velük együttműködni. Tehát elfogadjuk a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, és az elképzeléseik mellé állunk, amennyiben az nem ütközik szögesen a mi elképzeléseinkkel. Így rendszeres és közvetlen kapcsolatunk volt, amit részben Lendvai György, a munkástanács elnöke, egy esztorgályos, részben én mint a végleges munkástanács titkára építettünk ki.

A november 16-án kiadott munkástanács törvény* szerint megválasztottuk a végleges munkástanácsot. Késhegyig menő harc folyt, ugyanis a szakszervezet és a pártbizottság, amelyik még működött, azt akarta, hogy egységes választás legyen, tehát bárkit lehessen jelölni erre a feladatra. Ez azt jelentette volna, hogy ha a párton belül elhatározzák, hogy az ő emberük kerüljön be, akkor őt többséggel meg is választották volna, hiszen a pártonkívüliek nem voltak úgy összehangolva, mint a párttagok. Mi azt javasoltuk, és ezt sikerült is elérnünk, hogy a gyárban az egyes munkaterületek válasszanak küldötteket, hiszen ott ismerik legjobban egymást az emberek. Tudják, hogy ki az, akire lehet számítani, ki az, akire nem. Mind a hetvenegy munkaterületről jelöltek egy-egy embert, és ők választották meg az elnökséget. Az elnök ismét Lendvai György lett. Az elnökség tagja volt: dr. Takács László jogtanácsos; Oszfalk Sándor előrajzoló, régi szociáldemokrata; Botka Imre tervezőmérnök; Trenka Ernő, a vízgépgyártási tervezési osztály vezetője, aki egyetemen is tanított; Farkas művezető a kovácsüzemből; és Müller, szintén művezető a csőszerelő üzemből (a keresztnevükre már nem emlékszem.), és én lettem a munkástanács titkára.

Ez a munkástanács már nem érdekvédelmi szervezet volt, hanem a gazdasági felügyeletet látta el. Tehát beleszólást akartunk az igazgatóválasztásba, ki akartuk ebrudalni a gyárból a pártszervezetet, és a szakszervezetet is a megfelelő keretek közé

* 2/1956. (XI.16.) korm. rendelet a munkástanácsok működéséről. Ezt követte a november 24-én hatályba lépő 1956/25. törvényerejű rendelet a munkástanácsokról.

akartuk szorítani. Az volt az elvünk, hogy a gyáron belül a párt nem működhet. Volt a gyárnak egy kultúrháza, azt mondtuk, hogy ott megfelelő helyiséget biztosítunk a párt számára, de csakis a munkaidő után működhetnek.

Mivel a Ganz Vagon- és Gépgyár szinte 90%-ig külföldre dolgozott – ennek körülbelül 60–70%-át a szovjet export jelentette –, tudtuk, hogy az exporttevékenységet továbbra is fenn kell tartani. De helytelenítettük, hogy a gyár és a megrendelő között még egy közvetítő külkereskedelmi szerv legyen, amely földuzzasztott apparátusával irdatlan mennyiségű rezsiköltséget emésztett föl. Azt javasoltuk – és ezzel egy kicsit a jugoszláv példára hagyatkoztunk, mert akkor ez ott már megvalósult –, hogy a vállalat kapja meg az önálló exportjogot. Ez nagyon fontos kérdés volt, mert úgy gondoltuk, hogy ezáltal a gyártmányaink ára lényegesen alacsonyabb lesz.

A bérezéssel kapcsolatban a normális teljesítménybérezést tartottuk megfelelőnek. Azt akartuk elérni, hogy ne csökkentsék minden évben 15–20%-kal a teljesítményidőket. Mindig normakarbantartás címen tették ezt. Néhány helyen az a lehetetlen állapot is bekövetkezett, hogy volt olyan tevékenység, ahol a normaidő nulla volt. Egy norma lehet kevesebb, mint az előző évi, de nulla soha nem lehet. A gyárban kétféle teljesítménybérezés volt. A vagongyártásban a hagyományos, külföldről átvett, ún. Bedaux-rendszer* működött. Tanulóként én is dolgoztam a vagongyártásban, és tudom, hogy a Bedaux-rendszer nem volt annyira kizsákmányoló, hogy abból ne lehetett volna normális keresetet produkálni. Nekem mint tanulónak mindig volt 15–20000 „bedaux-m” tartalékban. Ez tulajdonképpen másodperceket jelentett. A gyár másik részében, a gépgyártásban és a kohászatban az úgynevezett normarendszer volt érvényben, ahol megállapított időértékek voltak. Talán ez egy kicsit feszesebb volt a hagyományos Bedaux-rendszerénél, de ez se volt elviselhetetlen. Mi voltaképpen nem a rendszeren, hanem annak megvalósításán akartunk változtatni.

A fegyveres gyárőrség megmaradt, de új vezetőre volt szükség, mivel féltünk, hogy a régi, kommunista befolyás fog érvényesülni. Sokáig együtt dolgoztam Schlenker Endre barátommal, aki a háború alatt katonaként hajózó távirász volt, majd az ötvenes évek elején katonai szolgálatra, tiszti tanfolyamra jelentkezett. Főhadnagyként szolgált, de rövid idő múltán saját kérésére leszerelték, és visszajött a gyárba. Őt kértem meg, hogy legyen a gyárőrség parancsnoka. Később kapott is érte négy évet, amiből kettőt le is ült. A gyárőrség kizárólag vagyónvédelemmel foglalkozott, de más akcióra nem is volt szükség.

A munkástanács törvénytelennek, jogtalannak tartotta Nagy Imréék elhurcolását**, a Nagy Imre-kormány eltávolítását és a Nagybudapesti Központi Munkástanács néhány vezetőjének december 9-i letartóztatását***. Azt követeltük, hogy a Kádár-kormány vonja vissza ezeket az intézkedéseit. Ezeket igyekeztünk a kormányzat tudomására hozni, részben levélben, részben küldöttségek útján a Parlamentben. Sajnos nem jártunk eredménnyel. December folyamán a kormány nyomása mind erőteljesebb lett,

* Nagy munkaintenzitásra kényszerítő bérezési rendszer, amelynek alapja az egy perc alatt végzett munkamennyiség (1 bedó). A rendszert Charles Bedaux francia üzemszervező dolgozta ki.

** November 22-én Nagy Imrét és társait családtagjaikkal együtt a jugoszláv nagykövetségről a mátyásföldi KGB-parancsnokságra hurcolták, majd Romániába, Snagovba szállították őket.

*** 1956. december 9-re az építőmunkások Dózsa György úti székházába országos értekezletet hívott össze a Nagybudapesti Központi Munkástanács. Azon a reggelen a szovjet hadsereg és a magyar fegyveres karhatalom különítményei szállták meg az épületet, és a résztvevők közül sokakat letartóztatták.

és már nem ragaszkodott az általa kiadott munkástanács törvény paragrafusainak, előírásainak a betartásához. Éreztük, hogy visszafordult az idő kereke, és az '53-as, '54-es esztendőök politikai hangulata következik ismét, ezért nagyon vigyáztunk, hogy a munkástanács törvény előírásait ne lépjük túl. Ez a törvény sokat jelentett nekünk. A munkástanács ülésekre Botka Imre mindig úgy jött el, hogy ott volt a kezében a munkástanács törvény. Amint felmerült valami probléma vagy javaslat, ő már rögtön nézte is, hogy belefér-e a törvény adta keretekbe vagy sem. Ha annak ellentmondott, elvetettük. Ő volt az élő lelkiismeretünk. Higgadt, felnőtt férfiak voltunk, nem akartunk törvényt sértő dolgokat tenni. Nem is tettünk, mégis elítéltek és lecsuktak bennünket.

December 4-én vagy 5-én* éjszaka a lakásomon megjelentek a rendőrség civil ruhás nyomozói, és elvittek. A Gyorskocsi utcába kerültem, ahol két éjszakát és egy napot voltam. A második éjszakámon egyszer csak nyílt az ajtó, és Szalma alezredes** elé vittek, aki közölte velem, hogy a gyárban sztrájk tört ki azért, mert engem letartóztatnak, és hogy ezt a sztrájkot föloldják, engem méltányosan fognak kezelni, de előbb a fővárosi főkapitány óhajt velem beszélni. Beültettek egy kocsiba, átvittek a Deák térre, a Budapesti Rendőrfőkapitányságra, ahol Sós György, Budapest rendőrfőkapitánya azzal fogadott, hogy: „Úram, ön miatt hatalmas sztrájk tört ki a gyárban, és az a kérésem, hogy most innen telefonáljon nekik, hogy szabadlábra került, és rövidesen ott lesz. A sztrájkot szüntessék meg, mert az az országnak óriási gazdasági károkat okoz.” Én maximálisan egyetértettem azzal, hogy a sztrájk az országnak csak károkat okozhat. Így föl hívtam a gyárat, hogy szabadlábra helyeztek, rövidesen indulok vissza. Egy rendőrségi kocsival vitt ki a gyárba, s mire megérkeztem, összegyűlt vagy négyezer ember. Felálltam egy ládára, és amikor a nagy zaj és nyüzsgés elcsitult, levettem a kalapomat, és erre olyan néma csönd lett, hogy a légy zümmögését is lehetett hallani. Életem egyik legcsodálatosabb élménye volt az, hogy ilyen nagy szeretettel fogadtak. És akkor elmondtam, hogy „Emberek, elvittek két napja. Ott voltam két éjszakát, egy napot. Most itt vagyok. Örüljenek neki, hogy kiszabadultam.” És én még akkor azt hittem, és azt mondtam, hogy úgy látszik, ez a kormányzatnak a megértését, jóindulatát jelzi. Akkor még senki nem hitte, hogy Kádár azok után, amiket ígért, ilyen nagy pálforduláson megy át. Az emberek megnyugodtak, elmentek, és megindult a munka.

A december 11–12-i sztrájkot mi is meghirdettük, leállt a gyár. Úgy döntöttünk, hogy egyedül Lendvai, az elnök lesz bent a gyárban, és a többiek otthon maradnak, de mindenki biztosítja, hogy szükség esetén könnyen elérjék. Tíz vagy tizenegy óra körül telefonáltak a gyárból, hogy menjünk be, mert egy szovjet katonai küldöttség akar a munkástanáccsal tárgyalni. Takács Lászlóval, aki körülbelül tizenöt percre lakott tőlem, telefonon beszéltünk, és elindultunk gyalog, hiszen közlekedés ismét nem volt, és másfél-két órás út után megérkeztünk a gyárba. A bejárat előtt három szovjet harckocsi, két páncélszállító és egy legényekkel teli csapatszállító teherautó állt. Fölmentünk. Három szovjet katonatiszt, két alezredes meg egy őrnagy, és legnagyobb csodálkozásunkra a MÁVAG munkástanácsának három képviselője várt, akik közül kettőt ismertünk, a harmadik ismeretlen volt. Nevekre sajnos már nem tudok visszaemlékezni. Az oroszok tolmács útján megkérdezték, hogy miért nem dolgozunk, miért tartunk sztrájkot, amikor már a harcoknak vége van, béke van. Mi elmondtuk a magunk

* 1956. december 5–6-án mintegy kétszáz értelmiségit és munkástanács tagot tartóztattak le.

** Szalma József alezredes ekkor a BM Vizsgálati Osztály vezetője volt.

ellenvéleményét, tiltakoztunk a letartóztatások ellen, ők meg hosszan győzködtek bennünket. Majd megszólaltak a MÁVAG képviselői is, akik azt mondták, hogy ők bizony nem sztrájkolnak, és igazán nem értik, hogy mi miért tesszük ezt. Hagyjuk abba, mert micsoda kár ez az országnak, és csak mondták és mondták a sablonos szöveget. Igazán meglepő volt számunkra a magatartásuk. A végén odáig jutottak, miközben állandóan az utcára, a harcokocsikra mutogattak, hogy küldjünk a Rádióknak egy felhívást, hogy a sztrájkot befejezzük. Azt akarták, hogy már másnap kezdjük el a munkát. Erre mi millió kifogást hoztunk föl. Végül is nem ment el a Rádióknak a közlemény, semmi nem történt. Mindannyian rendkívül mérges és paprikás hangulatban távoztak. Tehát a Ganz Vagon- és Gépgyárban a sztrájk mindkét napon keresztül tartott.

Ezen sztrájk időszaka alatt történt a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagjainak a letartóztatása. Így már nem volt olyan központ, ahol a közös elképzeléseket össze lehetett volna hozni. A nagyvállalatok lettek a munkástanácsok helyi központjai, így például mi, a Ganz Vagon- és Gépgyár, a VIII. és X. kerületi gyárak központja. Ha bármelyik gyárban felmerült valami probléma, rögtön telefonáltak, és kérdezték tőlünk: „És ti hogy, miként csináljátok?” Igyekeztünk minél jobb tanácsokat adni.

Ekkor már a levegőben lógott a letartóztatásunk. Összeszedtem a munkástanács értékesebb iratait, és azt összefűzve átadtam a húgomnak, hogy őrizze meg. Ebben volt többek között annak a gyári fölhívásnak is a fogalmazványa, amelyet a sztrájkjal kapcsolatban fölolvastunk, és a gyárban több helyen is kitűztünk. A kihallgatások során, még a Tolnai Lajos utcában, olyan döbbenetes szöveget tettek elém, hogy ezt meg ezt olvastuk föl, és ezt meg ezt mondtuk, ami – ha elvállaltuk volna – öngól lett volna számunkra, évekkel többet jelentett volna. Úgyhogy kénytelen voltam a kihallgató jelenlétében a húgomnak telefonálni, hogy hozza be az anyagot. Ezzel a Ganz Vagon- és Gépgyár munkástanácsáról minden iratanyag elveszett. De a fogalmazvány bebizonyította, hogy mindazok valótlanok voltak, amelyeket az ellenünk „tanús-kodók” állítottak, hiszen ott voltak az elnökség által aláírt dokumentumok, amit már elvállalhattunk. Benne volt a sztrájkfölhívás, de egyben a rendre, a nyugalomra intés is, hogy lehetőleg még az utcára se menjenek, nehogy valamilyen atrocitásnak vagy provokációnak legyenek kitéve.

Menon*, indiai politikus – azt hiszem az ENSZ képviselőjében volt Magyarországon – meglátogatta a gyárat. Az időpontra nem emlékszem. Dolgozott nálunk egy mérnök, ki a harmincas évek végén – akkor Indiának is szállítottunk motorkocsikat és -vonatokat – az ottani helyi szerviz vezetője volt, két szerelővel. Anglia hadba lépésével India is ellenségünk lett, és ezt a három embert Indiában internálták. Elég sanyarú körülményekről meséltek, de tisztességgel megtanulták a hindi nyelvet. Menont a munkástanács elnöksége, az igazgató meg még mások fogadták, és az előbb említett mérnök ékes hindi nyelven üdvözölte őt. Menon majd hanyatt esett. Végigmentünk a gyáron, meg-megálltunk, és ő beszélgetett az emberekkel. Két nappal később a városparancsnokságtól egy orosz ezredes is meglátogatta a gyárat. Őt is végigvezettük. Körülbelül ugyanazokon a helyeken állt meg ő is, ugyanazokat kérdezte, és az emberek is ugyanazt mondták neki, mint Menonnak. Ez az orosz ezredes elég tárgyilagos és intelligens, értelmes ember volt. Rá két napra megjelent a rendőrség két embere, és

* Menon, Kumara Plabmanabha Sivasankava India moszkvai nagykövete. 1956. december 2-a és 7-e között Budapesten tárgyalt mint Nehru indiai miniszterelnök különmegbízottja.

jelentést kértek arról, hogy miket mondtunk Menonnak. Azzal vádoltak bennünket, hogy mindenféle valótlanossággal árasztottuk el őt. Erre mi azt válaszoltuk, hogy kérdezzék meg a szovjet ezredest, és mondja el ő, hogy mit mondtak neki az emberek, hiszen ugyanaz került Menon tudtára is.

'57 januárjában Marosán György is ellátogatott a gyárba. Gyűlést tartott, amihez a munkástanács részvételét is kérték. Az első sorban helyezkedett el a munkástanács vezetősége és utána a munkástanács tagok. Itt Marosán „Buci Gyuri” szinten mondta el a dolgait. Ennek a beszédének egy „kimagasló” mondata ragadt meg bennem. Azt mondta: „...és itt áll Önök előtt az az ember, aki nem kérte, hanem követelte a szovjet csapatok beavatkozását.” No, ez még akkor igen nagy nemtetszést váltott ki az emberekből.

Ugyanennek a hónapnak a végén egy délelőtt Biszku Béla* is felkereste a gyárat, és kérésére összehívtak egy kibővített munkásgyűlést. Megfelelő biztonsági intézkedések megtétele után, mert akkor már ez ment, megjelent Biszku Béla, és egy rendkívül fölháborító beszédet tartott. Olyanokat mondott, hogy fogja be mindenki a száját, mert senkinek semmi joga nincs lázadozni, itt minden a dolgozók érdekében történt, és aki ez ellen szól, az fasiszta meg imperialista bérenc meg ilyesmi. Ezt szélsőségesen taglalta. Végül a hangulat úgy alakult, hogy nem tudta befejezni a beszédét. Szinte fizikai erőszakot kellett alkalmaznunk a munkásokkal szemben, hogy megakadályozzuk, hogy a kezük közé kaparintsák Biszkut, mert vagy agyonverték volna, vagy kidobták volna a XI. emeleti ablakon. Úgyhogy jó lenne, ha Biszku Béla emlékezne arra, hogy egyszer egy munkástanács megmentette az életét.

A munkástanács végül is április 19-ig működött, dacára annak, hogy már korábban is szinte nap mint nap támadások indultak ellenünk. A szakszervezet vezetője maximálisan teljesítette a párt minden igényét. Nem volt olyan nap, hogy ne találtak volna ki valamit, hogy ne velünk kelljen tárgyalni. Igyekeztek távol tartani bennünket a komoly munkától, nehogy ellenük szóló gondolatok ébredhessenek bennünk. Minden áldott nap meg kellett küzdeni a különböző hatóságokkal, a bírósággal, az ügyészséggel, bizonyítanunk kellett, hogy nem tértünk el a munkástanácstörvénytől. A támadások az igazgató leváltásával, a bérügyekkel, a külkereskedelmi jog megszervezésével kapcsolatos követeléseinkre vonatkoztak. Észvesztő volt! Olyan volt, mint a homokba ásás, vagy mint a mókus állandó taposása a rácsos kerékben, amelyiket hajtja, hajtja, de semmire nem megy vele. Nem lehetett kitérni előre, foglalkozni kellett vele. Ez persze azt jelentette, hogy szinte teljesen lecsapolták a munkaképességünket.

Érdekes volt, hogy míg a munkástanács és az elnökség általában a munkaidő végén hazament, főképpen azért, hogy a téli sötétben ne kelljen az utcán mászkálni, addig a gyár pártszervezetének vezető emberei éjjel-nappal bent voltak a gyárban, nyilván mert ott érezték magukat viszonylagos biztonságban.

Egyre erőteljesebb és erőteljesebb lett a párt és a szakszervezet, amíg elérkeztünk 1957. április 19-éhez. Azon a napon volt egy munkástanácsülés, ahol nemcsak a vezetőség, hanem az egész munkástanács jelen volt. Nagyon feszült volt a hangulat. Zajlott az ülés, beszámolók hangzottak el, vita volt, amikor egyszer csak kipattant az ajtó, és bejött a gyári munkásörség egyenruhába öltözött 25-30 tagja. Közölték, hogy fölfüggesztik az ülést, és a munkástanács vezetőségének néhány tagját, mivel ők nem

* Biszku Béla ekkor az MSZMP KB és PB tagja, ill. a párt budapesti intézőbizottságának elnöke volt.

megfelelőek, kizárják a munkástanácsból. Így négyünket, Lendvai Györgyöt, az elnököt, dr. Takács Lászlót, a jogtanácsost, Oszfolk Sándort és engem fegyveres kísérettel kivezettek. Két napra rá, 19-én megkaptuk a felmondólevelünket. Ezt követően megpróbáltam körülnézni, újból elhelyezkedni, de – természetesen – nem kapkodtak értem.

1957. május 13-án, a letartóztatásom napján, ünnepeltük a feleségem születésnapját. Ott volt a húgom a férjével és a feleségem egy gyerekkori barátnője. Este fél tíz körül szólt a csengő. Két egyenruhás rendőr és két civil ruhás ember állt az ajtóban. Bejöttek, és mindent átkutattak. A pincébe is lementek, még a szemet is áttúrták. Fegyvert kerestek, de én annyira vigyáztam a forradalom alatt, hogy ha véletlenül mégis az utamban került egy fegyver, azt vagy kikerültem, vagy nagy ívben átléptem, nehogy azt lehessen mondani, hogy fegyver volt a kezemben. Én tudtam, hogy a rendszer, amelyik legyőzött bennünket, olyan embereket fog keresni, akiknél fegyver volt, még ha nem is lőttek vele. Aztán szépen írtak egy elismervényt a feleségemnek, hogy átvettek. Ez már egy tisztességesebb dolog volt, mert nem névtelenül tűntem el.

Érdekes epizód, hogy egy nagy verést hogyan úsztam meg ekkor. Hogy érthető legyen, időben egy kicsit vissza kell mennem. Az ötvenes évek közepén egy reggel jött a házmaster, hogy hagyjuk nála a kulcsot, mert jönnek ellenőrizni a központi fűtést. Otthagytuk a kulcsot. Délután arra értünk haza, hogy a fürdőszobából, a konyhából leszerelték a radiátort, nincs meleg víz, nincs fűtőtest. Valakinek építettek ott a „káderdülőben” valami „csoda villát”, és elvitték az összes radiátort és a kazánt. Emiatt ha fürödni akartunk, akkor a konyhában egy mosófazékban vizet melegítettünk, azt beöntöttük a kádba, és akkor, ha hasra feküdtem vagy hanyatt fordultam, akkor az oldalamon maradt egy 10 cm széles száraz csík. Ilyen körülmények között éltünk... Amikor feljöttek a rendőrök a pincéből, mondtam a feleségemnek, hogy mivel beleturkáltak a szénbe, és holt koszos lett a mancsuk, melegítsen már egy fazék forró vizet, és adja oda az uraknak, hogy meg tudják mosni a kezüket. Ettől szemük-szájuk tátva maradt. Megmosták a kezüket, és bevitték a Tolnai Lajos utcába. Volt ott egy nagyon szűk lépcsőház az elején, ahol föl lehetett menni az első meg a második emeletre, ott verték meg az embereket. Mikor megérkeztünk, az egyik kísérőm azt mondta az ottani öröknek, hogy „ezt az embert hagyjátok békén”. Így följutottam a második emeletig úgy, hogy nem intéztek el. Pedig szörnyű verések-ordítások hallatszottak ki éjszakánként ebből a lépcsőházból, de engem akkor éjjel nem vertek meg. Hát néha jó egy ilyen fazéknyi meleg víz is...

Elkezdődtek a kihallgatások, jegyzőkönyvfelvételek. Körülbelül két hónap elteltével átvitték a Markó utcába. Ott kaptunk először törzsszámot. A tárgyalás a Fővárosi Bíróságon Fekete László bíróval az élen valamikor 1957. július végén, augusztus elején kezdődött el, és december közepén született meg az ítélet. Lendvai György és Oszfolk Sándor négy-négy évet kapott, dr. Takács László és én nyolc-nyolc évet kaptunk. Az ítélet súlya, a nyolc esztendő egy kicsit fejbe vágott. Én voltam az elsőrendű vádlott. Amikor a bíró a sok szöveg után kimondta az ítéletemet, nem mondom, hogy összeesem, de egy pillanat alatt belém nyilallt, hogy hány éves is leszek, amikor kikerülök. Csak a negyedrendű vádlott ítélethirdetésénél tértem magamhoz, és a másod- és a harmadrendű csak később jutott tudomásomra.

Még karácsony előtt átszállítottak a Gyűjtőfogházba. 1958 januárjától a házi lakatoshelyre kerültem, ahol egy kasszaferő betörő által fölhalált zárat gyártottunk a börtönajtókra. '58 őszén a „nagyidősöket” átvitték Vádra, így én is odakerültem. Késő este szállítottak át bennünket, így nem tudtuk, hogy merre, hova visznek. Talán úgy

tíz óra körül érkezhettünk meg. Kellemes élmény volt, hogy a sötétben, ahogy vezettek bennünket, valami üdítő virágillat csapta meg az orrunkat. Nem láttunk semmit, mert koromsötét volt, de éreztük, hogy valahol nagyon sok virág van, és az esti harmatképződés után ezek illatoznak! Másnap a sétán láttuk meg, hogy az udvar zsúfolásig tele van virágokkal. Később, amikor megint visszakerültem a Gyűjtőbe, jöttem rá, hogy minden bizonytalansággal tudatosan festenek a börtönben mindent szürkére, nyilván nem véletlen, hogy nincs szín. Borzasztó színéhségem volt! A szürkesség ráült az ember lelkére. '59 januártól az újonnan jött embereknek irtózatosságot adó postai bélyeget kellett valamilyen rendszer szerint szétválogatni. Rettenetes sziszifuszi munka volt. Tavasztól átkerültem a gombgyárba szerszámkészítőnek, majd az üzemfenntartási műhely helyettes vezetője lettem. Itt például kitaláltam, hogy bizonyos technológiákhoz repceolaj kell. Étolajat már nem mertem kitalálni, de így is korlátlan sütési-főzési lehetőségünk volt. Azután persze ecet is kellett bizonyos technológiákhoz, azt is hozták. A spájzolásból lehetett hagymát venni, azt olajban megdinszteltük, és rákentük a kenyérre. Jó kapcsolat alakult ki a konyhásokkal is, mert hozzánk jártak javíttatni.

Elérkezett '59 karácsonya. Gyönyörű szép karácsonyfát csináltunk drótból. Valahonnan került zöld papír, azt ráragasztottuk, még apró ajándékokat is készítettünk egymásnak, és zengett a „Mennyből az angyal” az egész folyosón. Azt tudom mondani, hogy Vácott viszonylag békében és jól éltünk. Abban az időben az enyhülésnek komoly jelei mutatkoztak. Mindenki abban reménykedett, hogy 1960. április 4-én valamilyen nagyobb lélegzetű amnesztia lesz. Kiderült, hogy csak néhány ember szabadul. Egy reggel, amikor a két házi-munkás hozta a nagy fazekat, amiben a kávé volt, besúgták a zárkába, hogy eddig még sehol nem vették föl a reggelit. Mi sem vettük föl, de azért levittek bennünket dolgozni. A javító üzemenként olyan hangulat terjedt el, hogy ne dolgozzunk. Erre közöltük a polgári művezetővel, hogy az emberek megtagadták a munkát. A börtönparancsnokságról lejött néhány tiszt, és követelték, hogy dolgozzunk, különben kemény megtorlás lesz. Nagyon zaklatottá vált a hangulat. Én azt éreztem, hogy ha ez fokozódik, és a börtönvezetés nem ad valamilyen magyarázatot, akkor itt nagyon szélsőséges, kemény dolgok következhetnek. Nagy Elek is itt dolgozott, vele jóbaráti viszonyban voltam. Bár ő is egy kicsit a hőbörgősök oldalán állt, de aztán beszéltem vele, és megértette, hogy vigyáznunk kell. Ha ellenszegülünk, biztos, hogy keményen lépnek föl, hiszen egyetlenegy jól fizetett büntetés-végrehajtási tiszt sem fogja az állását kockára tenni, és nem akar majd mellénk beülni csíkosba. Ketten szóltunk a polgári művezetőnek, hogy telefonáljon föl a börtönparancsnokságra, és mondja meg, hogy két ember szeretne fölmenni elmondani a véleményét és meghallgatni az övékét. Öt perc múlva fölvezetett bennünket a börtönparancsnokságra. Ott elmondtuk, hogy a sztrájk azért tört ki, mert mindenki nagyon várta az amnesztiát, sokan azt hitték, hogy most ítéletfelezéssel szabadulhatnak. Azt szerettük volna elérni, hogy értékeljék és érzékeljék a jó szándékunkat, azt, hogy mi a helyzetet nyugodtan akarjuk megoldani, hogy vegyék tudomásul, a feszültség nagy, ezt valahogy le kell vezetni. De ennek nem az a módja, hogy visszafelé borzolja a szőrünket. Mondtuk, hogy nyugtatónak hatna az emberekre, ha a hivatalos álláspontot nyíltan, őszintén közölnék. Erre az volt a válasz, hogy ők semmiféle közlési joggal nincsenek fölruházva, körülbelül annyit tudnak, mint mi. Visszavitték, majd fél óra után jött a rendelkezés, hogy sorakozó. Szépen kivonultunk az udvarra, és azt láttuk, hogy 34 ór állt fönn a másfél méter magas terasszerűségen, töltött géppisztollyal a kézben, plusz egy-egy tartalék tárral. Akkor átvillant az agyamon: atyaisten, egyben van 72, 34 x 72 még sok

is. Fölsorakoztunk, és egy ismeretlen tiszt közölte velünk, ha a legkisebb rendbontás történik, lövet, az őrség mindenre elszánt. Amint fölértünk a zárkába, borzasztó nagy fölzúdulás tört ki. Hozták az ebédet, senki nem mozdult, mindenki maradt a fenékén, ki az ágyon, ki a padon – „köszönöm nem kérek”. Akkor délután végigjött a folyosón a nevelőtiszt, hogy „persze, könnyen éhségstrájkolnak, hiszen még tele vannak kajával”. Tudniillik mindig hónap végén volt spájzolás. Erre – összebeszélés nélkül – mindenki összepakolta a kajáját, és amikor vacsoraosztásnál újból nyílt az ajtó, kitettük a folyosóra. Másnap sem vettünk fel ételt, de a harmadik nap már néhányan elfogadták a vacsorát, és így szép lassan lecsillapodott az egész.

Nem telt el egy hét se, elkezdődött a munka, ment minden a maga útján. Egyik nap jöttek értem, és átvittek a Lordok házába, a kiscellás épületbe. Nem szóltak semmit, csak ott voltam pár napig. Innen a Gyorskocsi utcába vittek, és ott magánzárkába kerültem. Száznyolcvan napig a kutya sem nézett rám. Nem győztem a kanál végével a vonalakat huzigálni a falra. Később tudtam meg, hogy többeket el is ítélték.

Valamikor 1960 őszén átvittek a Gyűjtőbe, ahol '61 januárjától az asztalosüzemben dolgoztam. Ezt néhány hónap múlva megszüntették, helyette roncsbontást kaptunk. A szétszedett autóalkatrészek között ép darabok is voltak, azokat odaadtuk a gépkocsivezetőknek, akik kicsempészték, és cserébe tranzistorokat hoztak be. Mivel volt vékony drót, elkezdődött a rádiógyártás. Hét darab rádió készült. A bugylibicska nyelébe voltak beépítve. Ez nagyszerű volt! Valahogy azonban lebuktunk, de a kihallgatásokon mindent tagadtam, úgyhogy egy idő után békén hagytak. Ez alatt az idő alatt megint magánzárkában voltam, aztán egyszer csak levittek a Kisfogházba, a halálos részbe. Levetkőztettek, hoztak sarkatlan bakancsot, bő nadrágot, szíj nélkül, és belöktek egy zárkába, ahol már csak szalmazsák volt a földön. Tudtam, éreztem, ez csak valami ijesztgetés lehet, hiszen nem hoztak ellenem semmiféle ítéletet sem – mégis rettenetes volt. Aztán három nap múlva visszavittek az egyszemélyes zárkába, és ott ülttem még összesen 50 napot.

Később visszakerültem a régi helyemre, és ott dolgoztam a szabadulásomig. '61-ben elindult egy folyamat, hogy akinek lehet, harmadot, negyedetet kell adni. Véleményünk szerint el akarták kerülni azt, hogy mindenki a közelgő nagy amnesztiával szabaduljon. Így én is harmadot kaptam. Amikor már tudtam, hogy mikor szabadulok, kértem a feleségemet, hozza be a kislányomat az utolsó beszélőre, hogy lássam is, meg neki is fölvilanjon valami később. Akkor hatéves volt – héthónapos kora óta nem láttam. 1962. szeptember 13-án szabadultam. A feleségem kint várt a kapu előtt, amikor meglátott szegény, elájult.

A feleségemet még a letartóztatásom előtt kirúgták a Filharmóniától. Azt mondták neki, amikor munkát keresett, hogy az építőiparban korlátlanul van munkalehetőség. A feleségem elég gyöngye fizikumú volt, tehát nem lehetett belőle malteroslány. Úgy két-két és fél évig állás nélkül volt, alkalmi gépelésből, ebből-abból szedett össze valamit, és az édesanyja támogatta. Én is igyekeztem segíteni őket, amit lehetett, a börtönkeresetemből hazaküldtem. És még valakiről meg kell itt emlékeznem, ha az időben előre is szaladok. Gombás Imre – a motorszerkesztési osztályunknak volt helyettes vezetője – a börtönidőm alatt havonta jelentős pénzüsszeget gyűjtött össze a gyárban, és postán föladta Tódor bácsi álnéven. Szegény azóta meghalt, de amikor kiszabadultam, és a feleségemtől ezt megtudtam, tiszteletünket téve megjelentünk nála, és megköszöntük. Azt mondta, hogy életének ez az egyetlen cselekedete, amire

haláláig büszke lesz. Végül is sikerült a feleségemnek elhelyezkednie a XII. kerületi Közért zöldségraktárában, ahol a szállítójegyeket körmölte éveken át.

Elkezdődött az otthonlét. Minden héten jelentkeznem kellett a XII. kerületi kaptányságon. Azt hittem, ha az ember már kiszabadult, a szakmájában kap és talál munkát. Egy kis támogatással föl is vettek a KOGÉPTERV-be. Tíz nap múlva hívtak az igazgatóhoz, aki közölte velem, hogy menjek át a személyzeti osztályra, vegyem át a felmondóleveletemet, s adjam le a felszerelést. Ezt követően érdeklődtem itt is, ott is, amott is, de mindenhol elutasítottak. Végül elmentem a Csepeli Hajójavítóba. Az ottani telepvezető egy régi Ganz gyári ismerősöm volt, föl tudott venni motorszerelőnek. Itt nagyon kellemes, rendes fiúk voltak. Kis protekcióval felvettek a Bánki Donát Gépipari Főiskolára, amit munka mellett, estin 4 év alatt el is végeztem.

'63. december 3-án átkerültem az Óbudai Hajógyárba, ahol továbbra is fizikai állományban kaptam beosztást. Megelégedést vívtam ki, így 1969-ben végre megtört a jég, és átvettek műszaki állományba. Ekkor a gyár emelőgép-ügymintázója lettem, az anyagmozgató berendezések felügyelete lett a feladatomban.

1973-ban a feleségem, aki addig csodálatos segítőtje és helytállója volt családnak, és minden zokszó nélkül megvárta engem, megbetegedett. Kiderült, hogy súlyos rákbeteg. Folyamatosan romlott az állapota, de igazán nagy emberi méltósággal vészelte át a biztosan tudott halál közeledtét. Csak a legnagyobb csodálattal tudok emlékezni rá. 1975. február 15-én, vasárnap délből fejezte be földi pályafutását, és soha el nem múló emléket hagyott maga után. Ettől kezdve egyedül kellett neveljem az érettségi előtt álló kislányunkat, Krisztinát. Az ismert körülmények között ez nadrag-szíjmeghúzó időt jelentett. A kislányom a szentendrei ferenceseknél végezte a gimnáziumot, kitűnő eredménnyel. A Vendéglátóipari Főiskolára került, ahol vörös diplomával végzett. Az idegenforgalomban helyezkedett el, és közben kitűnő eredménnyel elvégezte a közgazdasági egyetemet is.

1981-ben megismerkedtem egy orvosnővel, akivel nagyon kellemes emberi kapcsolatba kerültem, és annak rendje és módja szerint '83. március 15-én házasságot kötöttünk. Leköltöztem hozzá Tiszafüredre úgy, hogy átvettek a Tiszafüredi Hajógyárba. Sajnos, ez a házasság nem volt sikeres, rövid idő múlva elváltunk. Visszaköltöztem Budapestre, és ismét jelentkeztem az Óbudai Hajógyárban, ahol örömmel fogadtak, de már környezetvédelmi felelősként vettek vissza. Új ismereteket szereztem, és mondhatom, hogy jól bedolgoztam magam a környezetvédelmi témába. Számos konferencián vettem részt, ismert lettem a szakmában. 1991. április 11-ével nyugdíjba mentem.

A politikát nagyon élénken figyeltem, de soha nem vettem benne részt. Valahogy megint úgy éreztem, hogy ez nem az én területem, hogy a társadalomért, a közért akkor teszem meg a legtöbbet, ha a szakterületemen igyekszem a legjobbat nyújtani. A politika mások dolga. Nagy Imréék temetésén természetesen ott voltam, hiszen teljes mértékig egyetértettem velük.

1956-ban is kötelességemnek éreztem, hogy a munkásságnak, amely bizony elég kiszolgáltatott helyzetben volt, segítségére legyek, tegyek valamit az érdekében. Én nem barikádhangulatban mentem oda: megválasztottak, teljesítettem a kötelességemet. Amennyit adtak, úgy néz ki, hogy nem is rosszul...

Készült 1992-ben.

Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna.

DÉNES JÁNOS, A KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

„A hőbörgős Dénes”

Dénes János 1930-ban született Budapesten, székely unitárius favágó fiaként. Édesapja az első világháborús összeomlás után a román katonai behívó elől menekül Magyarországra. Egy zsidó tüüzeldanyag-kereskedőnél helyezkedik el fűrészesként, míg felesége takarítást vállal. Munkaadója segítségével, tőkéjével fáspercét nyit, ahol egy tűzesetből vásárolt olcsó, kormos deszkákkal leválasztott rész szolgált a hattagú családnak lakásul. Később, hogy az iparendély nélküli „almakereskedelem” miatti felelősségre vonást elkerülje, a felesége nevén kiváltja az engedélyt zöldség- és gyümölcskereskedésre. A pincelakásból pedig egy komfort nélküli üzletlakásba költöznek. A háborút a bekerített Budapesten fejezi be mint őrszolgálatot teljesítő tartalékos horvéd.

A szerény viszonyok ellenére a szülők taníttatják három lányukat és egyetlen fiukat, aki az elemi iskolát a Szent László téri, a polgárit pedig a Liget utcai iskolában végezte. Végül a Vas utcai kereskedelmiben (közgazdasági technikumban) érettségizik.

1949 őszén kerül a Kőbányai Gyógyszerárugyárba, ahol adminisztratív beosztásban dolgozik egy évvel későbbi, október 23-i bevonulásáig. Sorkatonai szolgálatának meghatározó élménye 1951 januárjában az „átöltözés”, vagyis a szovjet típusú egyenruha bevezetése a Magyar Néphadseregben. A gyárba visszatérve kinevezik a Biokémia üzem diszpécserévé. Tagja a szakszervezetnek, a DISZ-nek, ez utóbbiban vezetőségi tag. Felszólítják, legyen a Magyar Dolgozók Pártjának tagjelöltje.

Miután beosztásához nem tartja elégségesnek szaktudását, vegyipari technikumba jelentkezik, de a vállalat nem javasolja felvételét. 1954-ben a racionalizálások során, hiányos szakképzettségére hivatkozva, fizikai állományba helyezik, segédmunkásként dolgozik tovább. Ezt követően egyre intenzívebben veszi ki részét szülei „háztájiából”: a Pataki (Szent László) téren bérelt telken sertést hizlalnak. Párttagjelöltségét gyáron belüli kiállásai miatt előbb fél évvel meghosszabbítják, majd 1955-ben meg is szüntetik.

*

Meghökkenítő, bár tudtam róla, hogy létezik a Petőfi Kör, hiszen néha én is bepillantottam a napilapokba, de nem tudtam komolyan venni, nem foglalkoztam a napi politikával, az áramlaton kívül éltem. Teljesen kívül! Nem volt semmiféle ismerősöm, barátom, semmiféle kapcsolatom, nem volt lehetőségem, hogy reagáljak. Belefeledkeztem az egyik napról a másikra való munkába és a leghétköznapibb életbe.

A Rajk-perről az országos kampány révén, gondolom, mindenki tudott. Nem hitték el a hivatalos álláspontot, de Rajk nem volt kifejezetten a melóseMBER, a dolgozó ember szíve-lelke közepében. Azért egyet-mást a per előtt is tudtak már Rajkról. Biztos,

hogy emberileg sajnálták, különösen a megrendítő temetés alkalmával bizonyára sokakat felkavart. Nem voltam kint a temetésén, és talán az átlagosnál kevésbé rendültem meg Rajk sorsán, mindenesetre – egy ilyen csúnya szó vagyon – „szöveget ütött” az emberek fejébe.

Rákosi menesztését a munkások zöme gúnyos kárörömmel könyvelte el magában, Gerő a hídverő névvel, bele volt súlykolva a melós tudatába. Az én szememben sem volt azonos azzal a Gerővel, ahogy most áll előttem. Taktikai szempontból – utólag okoskodva – elképzelhető volt, hogy ki lehetett játszani Gerőt Rákosi után, de mint később kiderült, nagyon rossz adunak bizonyult, nem volt szimpatikus, és bármennyire a „hídverőt” asszociálja a jelszavakból a munkás, nem lelkesedik Gerőért. Kifejezetten elsőprő utálatot a nyílt megnyilvánulásokban nem tapasztaltam, csak közvetlenül a rádióbeszéde után.*

Tudott a munkásközüvélemény Pócspertről, a Mindszenty-ügyről, a Rajk-perről, de még tragikusabb, amit mondok: megszokták a szörnyűségeket. Ekkor már fásult állapotban volt a munkástársadalom, és kétkedett mindenben: a hivatalos hírekben, a suttogó hírekben, teljesen mindegy; eléggé apatikus állapotban volt ebben az időszakban. És én – talán, hogy a sorsom és az állásfoglalásom úgy alakult, hogy bezárkóztam a családi, illetve közvetlen munkatársi viszonyok közé – lehatároltam a dolgokat, még kívülebb éltem, mint az átlagmelós.

Így, amikor elérkezik '56. október 23-a, a disznóólat takarítva hallok egy arra járó sorstárs állattenyésztőtől, hogy Jánoskám, ne dolgozz tovább, nyolckor beszél Gerő a rádióban. Elengedem a taliga nyelét, és elmegyek meghallgatni a rádiót. Ez már nem hír, ez esemény. Közben megérkezett a nővérem, aki egy közértben dolgozott a Bihari úton, ő már röplapokkal jött haza. Pontosan nem is emlékszem a röplapokra. Villamosra ülök, és bemegyek a városba. A nővérem, engem féltve, jön velem. Csak az Orczy térig ment a villamos Kőbányáról, van már olyan fél tíz, tíz óra, mire beérek, pláne mire begyalogolok.

Már az Orczy térnél is felbolydult volt a város, amikor kiderült, hogy a villamos nem megy tovább. A hétköznapi ember életében nagy dolog, hogy a villamos nem megy tovább. A Rákóczi téren a tömeg elhagyott ávós teherautót himbál, gumiját kiszúrja. Nem engednek be a Rádióhoz, a Gutenberg térnél ávósok állják el az utat. Az út kövezetére lőttek, nem a levegőbe, az út kövére! A tömeg pillanat alatt laposkúszásban, az állat páni félelmével keres menedéket a lövések elől, amelyek ugyan nem célzottak, de pattognak összevissza.

Miután a nővérem teljes asszonyi, női félelmében szinte mozgásképtelenné lett, kénytelen voltam hazahozni Kőbányára. Ezzel az élménysorozattal nekem a 23-a este be is fejeződik. Miután a nővéremet hazahoztam, már nem gondolkodtam azon, hogy mi lesz. Lefeküdtem és elaludtam, hisz nekem reggel 6-kor dolgozni kellett menni, és a megszokás nagy úr.

Hajnalban, miután most már tudtam, hogy másképp nem tudok bejutni, kerékpárral bementem a városba. Ekkor a következő kép fogad a Rákóczi téren: kapualjakban fiatal lányok, fiúk fáslizzák ki a konzervált fegyvereket. Zsirtalanítanak, lőszert osztanak. A Körúton már van felborított villamos barikád, égő teherautó. Tulajdonképpen csak körülnéztem a kerékpáros beruccanással, aztán hazajöttem, reggeliztem,

* 1956. okt. 23. 20 óra. *A forradalom hangja*. 23-26. o.

és bementem a gyárba dolgozni. Ez az út nekem nem volt pontosan időre kimérve, nem értem be 6-ra, hanem csak valamivel később, de ez nem okozott meglepetést, mert akkor reggel sokan jöttek később. És itt történt az első esemény a gyárban: a párttitkár-nő feldúltan fogadta az érkezőket, és valami olyat szólt, ami nekem az éjszaka után nem illett bele a képbe. Valami olyasmit mondhatott, hogy huligánok, szóval lepocs-kondiázta az eseményeket. Én más véleményen voltam, az ávót marasztaltam el nagyon, hogy fiatalokat öltek meg a pesti utcán, és közöltem a szörnyűségeket. Kemé-nyen össze is szólalkoztunk.

Elmentem átöltözni és dolgozni. Még le se vetkőzőm, amikor jön a rendészhelyet-tes, és mondja, Jánoskám, menjen el, mert nekem azt mondták, tartóztassam le, amíg megjön magáért a rendőrség. Mondom: tudja mit, én nem megyek el, nézek elébe, ami következik. De aztán a kollégák szoltak, hogy ne hülyéskedj, ne keresd magadnak a bajt. Végül nem vetkőztem le, nem mentem az üzembe dolgozni. De mire mindez lejátszódik – az egész nem több fél óránál –, addigra az egész gyár felbolydul, és már nincs munka, hanem teherautókat állítanak le, s mennek a melósok a városba. Jóma-gam is egy teherautóval bekerülök a városba, és a Harminckettesek terén már hullákat látok, majd jönnek páncélosok, piros-fehér-zöld zászlóval, rajtuk az ünneplő tömeg, elragadtatott állapotban, én is fölkapaszkodok a Körúton túl a Baross utcában. A harckocsi átjön a Harminckettesek terén, odamegy a telefonközpont elé, lesöpör a tornyával mindenkit. Tüzet nyit, és végiglő a Baross utcán, befelé a város felé. Tehát az a tömeg, amely ezen a páncéloson ünnepli, hogy a mi páncélosunk, rájön, hogy a páncélos a telefonközpont védelmére jött, s miután nem akarja a hátán bevinni a telefonközpontba a felkelőket, lesöpri magáról, s abban a pillanatban az ott lévő őrség tüzet nyit a tömegre. Itt már láttam sebesülteket. A magam félelméről tudok csak beszámolni: mint a patkány, úgy menekül ilyenkor az ember. Ott nincs férfiasság meg ilyesmi! Menekül, mint az állat. A lényeg az, hogy a pesti utcának a rezdülését nap mint nap tudom, átélem, átérzem, a külföldi híreket továbbra sem hallgatom, hogy fent mi történik, nem tudom. Úgy következik el 25-e, ami a legszörnyűbb számomra, mert megtudom az utcán a Parlament előtti vérengzés hírét.

Általában mozgok, éjjel mindig itthon alszom, mert jól nevelt gyerek voltam, de a munkahelyi kötelezettség megszűnt. Szinte elragadtatott állapotban volt az egész város, az egész ország, én sem tudtam kivonni magamat ez alól. Az információk hitelességéről meggyőződni nem állt az embernek módjában. Miután nem voltam ott a Parlamentnél, csak a pesti utca ellenőrizhetetlen, nagyságrendben ellentmondó híreit hallottam. Végére akartam járni ennek, ezért bementem 30-án a Kossuth térre, s körülnéztem a Parlament környékén. Meghökkenő élményem, hogy az ottani véreng-zésnek semmi nyomát nem lehetett látni. Semmi nyoma nem volt annak a szörnyűség-nek, ami most már Pest, sőt az ország közvéleményében tudott dolog volt. Jövök hazafelé, a Thököly útnál igazoltatták a tömeget, nagyon felbolydult volt az utca. Fogalmam sincs, miről van szó, később jövök rá, napok múlva. Találkozom két cso-portvezetővel, akik kerékpárral voltak (ez volt akkor a legalkalmasabb közlekedési eszköz), és mondják: „Jánoskám, te itt?” A gyárban most van munkástanács-választás. Ezek után mind a hárman kimentünk kerékpárral a Kőbányai Gyógyszerárugyárba. A munkásgyűlés kellős közepére toppantunk be. Számomra az elmúlt napok szörnyű és fenséges élményei után kiábrándító volt az a kép, ami a gyárban fogadott. Arról volt szó, hogy kit verjünk agyon, kit rúgjunk ki. Engem a felháborodás lökött a tömeg elé, hogy megszólaljak, és körülbelül azt mondtam el, hogy munkások és fiatalok vére

festi pirosra a pesti utcák kövét, oroszok és ávósok halomra gyilkolják a népet, most nem ez a dolgunk, hogy kit rúgjunk ki, meg melyik íróasztalt hova, most egyetlenegy a jelszó: ruszlik haza! És én ezzel be is fejeztem a beszédemet. Nem tudtam, csak később derült ki, hogy ekkor én már mint munkástanácstag beszéltem. Az üzemem ugyanis távollétemben megválasztott. Tehát a munkástanácstaggá választásomban semmi aktuális októberi szereplésem nem volt befolyásoló körülmény.

Utólag értesültem róla, hogy az üzemek nagyságrend szerint választhattak egy vagy két munkástanácstagot. Miután a biokémiai üzem száznegyven fős volt, így két munkástanácstagot küldhetett, s ezek egyike én voltam.

Arról is tudomást szereztünk később, hogy a szakszervezet és a párt már korábban csinált munkástanácsot a saját elképzelése, saját szájíze szerint, de az események hatására, 30-án nem lehetett ezzel a nyilvánosság elé lépni, és így történt most már a szélesebb munkásgyűléssel legalizált munkástanács-választás.

A hozzászólásom leszerelte a személyeskedő és bosszúálló hangot. Különösképpen nagy jelentőségűnek tartom Alföldi igazgató felszólalását, aki körülbelül a következőt mondotta el: „Most, a történelem folyamán először és igazán, a munkásság – a munkástanácsok révén – tulajdonába veszi a gyárat. Meg fogjátok tudni, hogy hova folyt el eddig verejtéketek, verejtékes munkátok gyümölcse.” Tovább nem tudom idézni a beszédét, de nagyon nagy sikere volt. Az én szavaimat végső soron az élményáradat hozta ki, de ő nyilván koránál, képzettségénél fogva ennyivel pontosabban és ennyivel öntudatosabban tudott fogalmazni. Ezek után történt a munkástanács elnökségének, majd elnökének megválasztása. A munkástanács tagok választottak maguknak elnökséget, és az elnökség választott magából elnököt. Ez volt a sorrend. A választás eredményét munkásgyűlésen közölték, és a munkásgyűlés hagyta jóvá.

A munkástanácsba bekerült (ezt a későbbi szabályok kizárták) a főmérnök is – dr. Pillich Lajos –, utánam ő kapta a legtöbb szavazatot. A munkástanács ideiglenes munkástanács néven szerepelt, létrejöttének körülményei és a zűrzavaros állapotok miatt. Valószínűnek tartom, hogy nem volt ott mindenki a gyárból, de elég nagy létszámban voltak jelen a munkásgyűlésen. Abban, hogy a munkástanács elnökségébe bekerültem, majd a munkástanács elnöke lettem, valószínű, hogy szerepe volt a munkásgyűlésen való felszólalásomnak. Igen jóleső érzés volt, hogy annak a közösségnek a közmegebecsülése juttatott el a munkástanácsba, amelyikben én a hétköznapijaimat, az elmúlt éveket leéltem.

Miután a munkástanács elnöksége megválasztódott, az első ténykedésünk az volt, hogy senkit sem hagyunk a felelősség elől meglógni. Egy millióért felelős raktárvezetőt csak nem fogunk leváltani, és odaállítunk valakit; akkor se ez, se az, se amaz nem felel, tehát maradt mindenki a helyén. Kivéve azt a négy-öt tagot, akit már a munkásgyűlés menesztett. Ilyen volt például a munkaügyi vezető és a személyzeti osztály vezetője. Nem jött különösebben szóba a párttitkárnő, mert az MDP hivatalosan ekkor már megszűnt, és így vele nem foglalkoztunk. Közölték vele, hogy köszönik szépen a tevékenységét. Valószínűleg rám hárult a feladat, hogy közöljem vele, még akkor is, ha nem emlékszem pontosan rá. Nem volt kéz-lábfogás és kihajtás. De nem biztos, hogy így lett volna, ha nem mérsékelem a hangnemet. Mert eléggé vad hangulat volt a munkásgyűlésen. Az első ténykedésünk az volt, hogy megerősítettük a kulcspozícióban lévő gazdasági és adminisztratív vezetőket, hogy a dolgok rendben menjenek.

A munkástanács, ha jól tudom, ötvenhat tagú volt, a külső telepekkel, mindennel együtt, és tizenhárom tagú volt az elnökség. Az első ember, aki gratulált a munkástanácstagságomhoz, az üzemvezetőm volt. A főkönyvelő megy az irodájába, kinyújtózkodik, fejébe húzza a kalapját – hűvös volt, mert elégtelen volt akkor a fűtés a gyárban –, és megvárta, amíg a munkástanács odamegy, és megerősíti pozíciójában, ő nem gazsulált. Az igazgatót is meghagytuk. Alföldi igazgató, ha nincs ez a hozzászólása, akkor is maradt volna a helyén, mert abban az időszakban semmilyen probléma nem volt a személyével.

Úgy, ahogy lehetett, megindult az üzemi élet, tűzrendészeti, vagyonbiztonsági szempontból mindent át kellett nézni. A fegyveres őrség a gyárban maradt, illetve ha vidékről nem tudtak bejönni, azok helyett fiatalok kerültek be a gyárőrségbe. Ez a gyári közösség nagyon magabiztosan vette kezébe a dolgoknak a végzését, és olyan volt az akkori időknél a lendülete, elánja, hogy holmi kis szabódáson túl semmiféle akadálya nem volt annak a menetnek, ami következett. Nem szórakoztunk azzal, hogy a munkástanácsnak a fele korábban párttag volt-e vagy sem. Senkit nem zavart, engem a legkevésbé. Különben is azzal kezdtem, hogy félre minden személyi ellentétet! Hát igyekeztem nem szembekerülni – és különösképpen nem valami saját ambíció vagy saját sérelem révén – önmagammal.

A saját dolgunkban bizonyos elhatározásra is jutottunk. Többek között kimondtuk, hogy a munkástanácstagságát senki sem használhatja ugródeszkának. Ezt következetesen be tudtam tartani és tartatni – én magam is fizikai állományban maradtam. Mindössze egyetlen munkástanácstagot – Kremnitzki Vilmost – nem tudtam meggátolni, hogy ki ne vakarjon magának egy osztályvezetői állást. Miután sehogy nem tudtuk lebeszélni, ő lett a munkaügyi osztály vezetője. A munkástanácsba nagyon kevés ember került a régi rendszerből. A biokémiai üzemből a másik munkástanács tag, egy volt százados, Bérczy Károly, aki igen fontos kulcsembere volt az üzemvezetőnek, mind termelési, mind egyéb vonalon. Bérczy teljesen passzív volt 56-ban, és azt mondta: Jánoskám, én már csak azért sem szerepelek, mert lehet, hogy csak ártanék maguknak. Nem élt a megválasztásával. Úgyhogy a végleges munkástanácsba később be sem került, éppen emiatt. Kremnitzki jogi végzettségű volt, a korábbi tizenkét év politikája miatt kényszerült bele a melóséletbe. Ez volt az egyetlen ember, akit nem lehetett meggátolni, hogy karrierszándékkal előbbre lépjen. Másról nem tudok, aki nem illett volna bele ebbe a melósszemléletű testületbe.

Váratlanul ért, hogy én lettem a munkástanács elnöke, és felmérve akkori önmagam, igen nagy feladatnak tartottam, ami rám hárult, és el sem képzeltem, hogy nekem vállalaton kívül még valami gondom, dolgom, kötelezettségem legyen. Nekem nagyon sok és nagyon nagy feladat volt ez, és ezt igyekeztem megosztani azokkal a munkástanács tagokkal, műszaki vezetőikkel, akik nap mint nap teljes odaadással végezték munkájukat. Volt úgy, hogy napokig nem kerültem ágyba.

Gyógyszergyár voltunk, és volt olyan részlegünk, ahol nem lehetett megálljt csinálni. A B-12 gyártásánál ha elpusztul az a tenyészet, amit a fermentorokban szaporítanak, akkor vége. Tehát azt nekünk megfelelően kondicionált állapotban kellett tartani. Volt egy kötelező technológia, amit végre kellett hajtani, és volt erre személyzet, műszak, fegyveres őrség. Amikor sztrájk volt, mi a kerületi munkástanács-tól általában felmentést kaptunk. Ha akartuk volna, se lehetett teljes üzem és rendes ipari termelés – de vérzéscsillapítókat, életmentő gyógyszereket, amikor arra lehetőségünk volt, a patikáknak, fegyveres csoportoknak, oroszoknak, mindenkinek adtunk.

A gyógyszer az nem lőszer! Fizikai munkát is végeztem ebben az időszakban, mert ott is igyekeztem helytállni. Természetesen egy szóval sem merem állítani, hogy rendszeresen és teljesen ledolgoztam a fizikai munkában a napi nyolc órát, de gondolom, sokan mások sem.

Érkezett vidékről élelmiszerszállítmány. A munkástanács úgy döntött, hogy ha ezt az élelmiszert csak úgy szétszórjuk, akkor mindenkinek kell adni. Ha viszont eladjuk, akkor az veszi meg, akinek szüksége van rá. Az ebből származott pénz a munkástanács pénztárába folyt be, és ha a forradalmi eseményekben dolgozóinknak lakását, házáat, családját kár érte, bejelentették a szakszervezetnél vagy a munkástanácsnál az igényüket, kiment egy munkástanács-tag, egy szakszervezeti tag, megállapította, hogy valós-e az a panasz, és akkor igyekeztünk a lehető leggyorsabban segíteni a gyárban lévő építő- vagy szállítókapacitással, illetve ebből a pénzből.

November 4-e az a nap, amikor engem ágyban talál a hajnali támadás. A rádióban a Nagy Imre-segélykiáltás, vészkiáltás, szinte sikoly abban az éjszakában. A rádióból értesülök, teljes megdöbbenés, meghökkenés, hiszen 5-én, hétfőn indul a munka. Szombaton, 3-án már állították helyre a közlekedést. Az emberek elragadtatott állapotban voltak a városban, egymást soha nem látott emberek ölelgették, csókolgatták, üdvözölték egymást, szóval a városnak azt a hangulatát, aki át nem élte, talán el sem tudja képzelni. 5-én rend, fegyelem, munka lett volna, ha nem következik be ez az aljas, gyáva, hitszegő támadás. Nem is tudom, mért volt erre szükség. Hát ha megüzenik, hogy jövünk, akkor is ez lett volna az eredmény, de az sokkalta tisztességesebb lett volna. Szóval nagyon rangon aluli volt, hogy egy ilyen hatalmas hadsereg ezt a módszert választotta. Harminc év távlatából se tudom megérteni, hogy erre miért volt szükség. Nem értem, utólag sem értem! Akkor ez így nem merült fel, csak a felháborodásig jutottam el.

Megyek be a gyárba, és teljes felbolydult, felzúdult állapotot találok. Mi ilyenkor a tennivaló? Tűzrendészeti szempontból kanálisok letakarása, homok, felkészültünk a gyár tűz- és mindennemű védelmére. Nem tudtuk, mi következik. 4-én, vasárnap nem voltak sokan a gyárban, de meg volt szervezve az ipari őrség, a szolgálatos tűzoltóság, volt a munkástanács részéről aktív ügyelet, és nyilván volt valamelyes műszaki ügyelet is bent. Hétfőn dolgozni akartunk, folyt ennek az előkészítése. Tehát nem a teljes létszám volt bent vasárnap, de legalább öt-hat százalék a gyári állománynak. Kőbánya nem esett abba a sávba bele, ahol a szovjet harckocsik jöttek.

Azt én is tudtam, hogy katonailag nincs esély a Szovjetunió hadseregével szemben, de azt nem tudtam elképzelni, hogy az egész világ abszolút tétlenül nézi. Érdekes volt ez abban a szűk mikroközösségben, ahol éltünk, hiszen most már jöttek be a munkástanács-tagok erre a vészes jelre. Jó néhány környékbeli dolgozó is, aki úgy érzi, hogy most a gyárban a helye, még akkor is, ha nem munkástanács-tag. És a gyárban vannak azok is, akik benn laknak. Különféleképpen értékelik azt, ami történt. Van, aki rögtön jól méri föl a helyzetet, később az elmúlt harminc év öt „igazolja”. Átvészeliük ezeket a kritikus napokat a gyárban, a gyárat támadás sem a fegyveresek, sem az oroszok, sem a karhatalom részéről nem éri.

A második támadásban szörnyű dolgok történtek Kőbányán. Súlyos harcok voltak. A kiválasztott stratégiai fontosságú pontokon – az Éles sarok, Liget tér, Csajkovszkij park közötti területen – jól lehetett védeni a környéket, és a forradalmároknak ezen a területen 86 mm-es lövegeik voltak, és ezek a lövegek képesek arra, amire készültek. Pontos adatot nem tudok, de tudom, hogy szovjet harckocsikat, páncélos autót, rádiós

kocsit meg valami magasabb parancsnoki kocsit is kilőttek a katonák, és úgy tudom, hogy perükben halálos ítéletek is születtek. De mi nem katonai egység, mi gyógyszer-gyár voltunk, és ebben a minőségben is fogtam fel a feladatomat. Teljes hittel maradtunk a helyünkön. Ez a helyünkön maradás kell hogy elgondolkoztató legyen. Ez a helyünkön maradás nem egyéni, nemcsak Dénes János maradt a helyén, hanem mindenki a helyén maradt. Ez a meghökkentő, hogy ez a helyén maradás általános volt!

Féltünk, de a helyünkön maradtunk. A hitünk megvolt, mindent elképzeltünk, csak azt nem, hogy ez a társadalom, ez a közösség, ez a munkásosztály még egyszer befogja a pofáját. Ami pedig a hiteket illeti, hát azt sem képzeltük el, hogy valaha is lehetőség legyen azt a gyakorlatot visszahozni, amit '56. október 23-a tagadhatatlanul elsöpört, tehát a hazugságot, hogy hazugságra hazugságot építsenek, s abból vonni le a konzekvenciát. Mert abból megint csak szörnyűség születhet. Tehát amit szépre hazudtak, ez a luftballon, ez a hazugság szétpukkadt. Elképzelhetetlen volt számunkra, hogy ezt vissza lehet hozni.

Ezt a forradalmat az egész magyar nép és az egész magyar társadalom, a munkásosztály, a parasztság a magáénak tekintette. Ez az eseménysorozat magával vitte a magyar társadalomnak az abszolút többségét.

Szembenéztünk a ténnyel, hogy katonailag, fegyveresen ez a forradalom legyűre-tett, de úgy gondoltuk, hogy a katonai megszállás hosszú távon nem tartható fenn. És miután a katonai megszállás megszűnik, reményünk lehet a kibontakozásra, és később lehetőség lesz a társadalom akaratának érvényesítésére. Ez a remény általános volt, ez a remény tartott a helyünkön!

A termelés beindítása elsősorban a központi munkástanács álláspontja volt, de az üzemekben az élet hétköznapi természetes rendje volt, hogy termelni kell, dolgozni kell. Az elképzelhetetlen volt, hogy anélkül mehet az élet. Az volt az első reakció, hogy sztrájkolunk, amíg az oroszok itt vannak. Ilyen hangok voltak, de hát ez értelmetlen. Ez közösségi határozattá sohasem lett, sohasem lehetett.

Amikor tudomást szereztünk a központi munkástanács és a kerületi munkástanács létezéséről, akkortól tartottuk a kapcsolatot a kerületi munkástanáccsal, illetve azon keresztül a központi munkástanáccsal is.

Igen hamar bekövetkezik az ellehetetlenülés a mindennapi élet gyakorlatában, a Kádár-kormány és a munkástanácsok közötti tárgyalásokban, és pont ennek az ellehetetlenülésnek az időszakára esik, hogy egy alkalommal én megyek be egyik küldöttként a kerületi munkástanácshoz. Ez valamikor december 6-án, 7-én vagy egy-két nappal előtte lehet. Biztos, hogy a kérdésfelvetést, amit az előző kerületi munkástanácsülésről hozott a két küldött, indokolta mind a munkástanács elnöksége, mind a magam számára, hogy egyik küldöttként magam menjek a kerületi munkástanácsba. Ez volt az első személyes találkozásom a kerületi munkástanáccsal, és itt láttam életemben először Karsai Sándort, a kerületi munkástanács elnökét. Ez a Kőbányai Porcelángyárban történik, a Gyömrői úton, tehát tőlünk nem messze. A következő volt a tárgya ennek a küldöttgyűlésnek: a Nagybudapesti Központi Munkástanács fölteszi a kérdést az üzemi munkástanácsoknak, hogy mi a válasza a munkásságnak arra, hogy a Kádár-kormány csak tárgyal, hiteget, és mindig mást tesz, mint amit ígér. Tehát magyarul: az ellehetetlenülésről – ez a jó szó rá – mi a véleményünk. Ez a probléma annyira megért országosan is, hogy a lelkekben szinte készen volt a válasz, és én ma is úgy fogalmazom meg, hogy amit én mondtam, azt nem én mondtam, azt mi mondtuk,

már úgy értem, hogy akiket képviseltem. Itt tettem javaslatot kétnapos figyelmeztető sztrájkra.*

Ebből kitűnik, hogy az ilyen „amíg itt vannak az oroszok” hangulatú dolgokon én már akkor túl voltam, engem nem ragadtatott el akkor sem az érzelmem. Annyira hétköznapi közelben, annyira gépközelben éltem, hogy nem vesztettem el a realitásérzékemet. Mert azt mondtam, hogy kettő, maximum három nap sztrájkra képes a munkás, többre nem. És ennek is csak figyelmeztető jellege lehet, hogy minket nem lehet semmibe venni. Ez lehet a sztrájk célja, más nem. És én ezt fejtettem ott ki (ha nem is ilyen precízen, mint most, amikor már harminc év távlat áll mögöttem). Nem az én javaslatom, hanem a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácsaé volt a sztrájk. Javaslatot tettem a kétnapos sztrájkra, és ezt a határozati javaslatot fogadta el a kerületi munkástanács. A mi álláspontunk a kerületben a mérsékelték közé tartozott. Öngyilkos jellegű felszólalások is voltak a pánikhangulat következtében. Az elnöklő Karsai viszont maximálisan mérsékelni akarta a küldöttgyűlés hangulatát. Ezek után visszamentem a gyárba, de már aznap délután hozta a futár a megbízólevelemet a december 8-i KMT-ülésre. Mint utólag értesültem, három megbízólevelet küldtek ki, hogy a három közül valamelyik biztosan odajusson, hiszen már volt egy-két szétkergetett munkástanács-összejövétel.

Eljutottam tehát a KMT ülésére, ha jól emlékszem, az építők székházába, a Dózsa György út és a Fasor sarkán. Először is halálra igazoltattak, aztán itt várakoztattak, ott tartottak föl, amott tartottak föl, én már azt se tudtam, miért vagyok itt, amikor hosszú várakozás után végre bejuthattam az ülésterembe. És megkezdődött a KMT utolsó legális, utólag törvénytelennek, illegálisnak nyilvánított gyűlése. Én egy legális munkástanácsülésre mentem be, és egy illegális munkástanácsülésen való részvételért ítélték el.

Ezen a KMT-ülésen először Balázs József** elnökölt. Pontosan azt az abszolút mérsékelni akaró hangot ütötte meg, mint a kerületi munkástanács elnöke, Karsai. Volt egy pár ember, aki Balázs József szellemében szólalt fel, de a zöme a felháborodottság állapotában volt, és a sztrájk mellett foglalt állást. Nagyon ügyesen, taktikusan próbálta az elnökség keresztülvinni azt, hogy elkerüljük a sztrájkot. Nem valószínű, hogy el tudták volna kerülni, hiszen az idők, az események, minden a sztrájk irányába kergettek. Tehát valószínűleg bármilyen ügyes is Balázs, és bármilyen ügyesen megszervezte a hozzászólásokat, nem tudta volna keresztülvinni, mert túllépték az események ezt a mérsékelt álláspontot. Ekkor érkezik meg a nőgrádi küldött, aki beszámol a nőgrádi atrocitásokról, hogy miként tudott bejutni, ami külön szörnyűség volt, és végül a salgótarjáni vérengzésről szóló hírek,*** amelyeket Rácz Sándor közölt a gyűlés résztvevőivel. Következik az én hozzászólásom. Azzal kezdtem, hogy bemutatkoztam, közöltem, Dénes János vagyok, a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácselnöke, és a X. kerületi küldöttgyűlés határozata alapján a kerület képviselője. Konkrétan javaslatot teszek a kétnapos, maximum háromnapos sztrájkra, és ismételten hangsúlyozom, hogy csak figyelmeztető jellegű legyen a sztrájk, de akkor – ha már figyelmez-

* A Nagybudapesti Központi Munkástanács utolsó ülése. 1956. december 8. Jegyzőkönyv. Közzéteszi Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 8–9. sz. 81–93. o.

** Balázs József a Magyar Acélárugyár szerszámmarósa.

*** Az aznapi salgótarjáni vérengzésről telefonon értesítették a KMT-t, a telefonügyeletes tájékoztatta Rácz Sándort, majd ő az ülés résztvevőit.

tető – olyan legyen, hogy kiterjedjen az élet minden területére. Azt a csúnya szót használtam, hogy totális legyen. Terjedjen ki az élet minden területére, ne legyen víz, ne legyen gáz, ne legyen villany, ne legyen semmi. A humanitás ellen nem vétünk, hiszen a súlyponti kórházakban aggregátorok és a legszükségesebb életmentő eszközök ilyen rendkívüli esetre rendelkezésre állnak. Azzal fejeztem be a beszédemet, hogy a Kádár-kormány tudja meg a Parlament bársonyszékében, az oroszok a harcokcsikban, hogy az egész magyar munkássággal, az egész magyar társadalommal állnak szemben. Ez volt az én hozzászólásom, és ennek köszönhető a későbbi tizenöt éves elítélésem.

A szóban forgó december 8-i KMT-ülésen nem sejtettük még azt, ami olyan gyorsan és végzetesen bekövetkezik. Az építők házáat nem egyszerre hagytuk el, hanem körülbelül három csoportban. Mint megfigyeltem, komolyan körbe volt véve és biztosítva, elzárva a környék, de simán el tudtam onnan kerülni. Visszajöttem a kerületi munkástanácsba, és beszámoltam a történetekről, majd az üzemi munkástanácsnak is beszámoltam, természetesen a hírzárlat lejárta után, mert hírzárlatot rendelték el, hogy ne lehessen előre ellenintézkedéseket tenni. A hírzárlat másik oka volt, hogy kirekesszük a nyugati hírközlést, és ezzel ne hergeljük magunk ellen a drasztikus erővel rendelkező hatalmat. Még arra is gondoltam – pontosabban, mint később kiderült, szervezetileg gondoltunk –, hogy a sztrájk ne hétfőn, hanem kedden kezdődjék. Hétfőn mindenhol hívjanak össze munkásgyűlést, és azon még esetenként a helyi részvétel, a fölzárkózás, illetve annak elutasításának lehetőségét is a munkásság kezébe tegyék le. Gondolom, ahogy ez nálunk, a Kőbányai Gyógyszerárugyárban történt, hasonlóképpen történt vagy történhetett a többi gyárban is. Hétfőre összehívtuk a munkásgyűlést, és ott beszámoltam mind a X. kerületi munkástanács-küldöttgyűlésen történetekről, mind a KMT december 8-i üléséről és annak a határozatáról. Miután ezt ismerttettem, következett a szavazás. A kérdés már teljesen éles volt, lehet, hogy utólag kifogásolható, de a sztrájk kérdését a munkástanács mögötti felzárkózás kérdésévé tettem, olyanformán, hogy aki elfogadja a központi munkástanács felhívását, az a sztrájkra szavaz, aki meg a Kádár-kormány mellett foglal állást, az a sztrájk ellen szavaz. A munkásgyűlés egyhangúan a sztrájkot szavazta meg. Ezek után a Kőbányai Gyógyszerárugyár is, amely eddig vagy teljes mentességgel, vagy részleges mentességgel vett részt a sztrájkokban, most teljes egészében a sztrájk mellett döntött, és be is tartotta. Sztrájktörési kísérletről nem volt tudomása a munkástanácsnak. Országos viszonylatban a legjobb tudomásom szerint, ha nagyon bőkezűen mérem is a tárgyilagosságomat, nyolcvankilencven százalékos volt a sztrájkban való részvétel. Később általam korábban nem ismert munkástanács-vezetőkkel találkoztam a börtönben, és a beszélgetéseink folyamán ez derült ki.

Pontosan nem tudom már a napot, de a kétnapos sztrájk után, tehát akkor, amikor „higgadtan” lehetett volna reálpolitikai szempontból akár a személyemet, akár a munkástanácsot mint intézményt elutasítani, a gyárban a végleges munkástanács-választás megerősítette az ideiglenes munkástanácsot, és számomra abszolút többséget hozott. A végleges munkástanács-választásnál már tisztázottan érvényesültek azok a rendeletek, törvények, amelyek a munkástanács létrehozását szabályozták, így kizárták a megválaszthatók közül a gazdasági vezetőket. Abszolút többséggel választottak meg a végleges munkástanács elnökének.

Már az ideiglenes munkástanács időszakában hatalmi kérdésként jelentkezett a párt, illetve a párt kádereinek a visszahelyezése a gyárba, ami a Kőbányai Gyógysze-

rárugyár egységes munkás-állásfoglalása mellett nem volt könnyű feladat az akkori körülmények között a hatalom számára. Egységesek voltunk ebben a szembehelyezkedésben. Egyszer elvi alapon azért, mert Kádár János azt vallotta, hogy kis párt leszünk, de becsületes. Tehát ebből is következik, hogy több pártról volt szó, és az volt az álláspont, ha több pártnak pártirodát adunk, akkor ez nem gyógyszergyár lesz, hanem bolondokháza, eggyel nem kivételezhetünk, és így mindenkinek azt mondtuk, hogy aki a pártba be akar lépni, elmegy, megkeresi a párt helyi szervezetét és belép, de az üzemben nem adunk helyet pártszervezésnek. November 4-e előtt, amikor hivatalosan meghirdették a többpártrendszert, akkor sem adtunk helyet egyetlen pártnak sem. Ebből logikusan következett, hogy ez az álláspont később is maradt. A párt és a hatalom ahhoz a gyakorlathoz folyamodott, hogy lejárt, elűzött kádereit más helyen próbálta kijátszani, ahol nem ismerték. De egy ezernyelcszáz fős közösség nagy kontrollt gyakorol, nemigen jöhetett olyan ember, akiről egy-két nap múlva a munkástanács számára ki ne derítették volna, hogy ez innen vagy onnan elűzött igazgató vagy párttitkára és így tovább. Így ezeknek az embereknek nem volt hitelük. Tarkította ezt a Bach-huszárok megjelenése is. Bach-huszárokon értem azokat a karhatalmistákat, akiket elláttak Kossuth-címerrel, piros-fehér-zöld karszalaggal, és olyan széles mosollyal jöttek be a gyárba, hogy keblünkre öleltük őket, de rövid pár nap alatt kiderült, hogy kik is ezek a szépen maszkírozott fiúk. Ez volt a gyakorlat. Így jöttek be a gyárba, így került végső soron fegyveres ellenőrzés alá a gyár. Nem volt semmiféle atrocitás egymás között, ők megtúrták minket, mi megtúrtuk őket, mi megtartottuk a munkásgyűléseinket, sőt már a szóban forgó sztrájk is eme Bach-huszáros vendéglátás közepette játszódott le.

Nem volt könnyű ez az időszak! A gyár testébe beékelve volt egy ávós objektum, a karhatalmisták fészke, és miután eléggé vegyes garnitúrájuk volt, ez a társaság sokat rakoncátlankodott a környéken, különféle atrocitásokat követtek el. Többek között az egyikük egy, a gyárba bejövő, a gyári őrségben szolgálatot teljesítő embert leállított, délután, még nem is volt sötét, odaállította a falhoz, ott motozta meg és kutyával rémisztgette. Jelentették nekem, hogy mi a helyzet, kimentem, közbeavatkoztam. Arcra ismerős is volt ez a pufajkás, de még nem jöttem rá, hogy kicsoda. Megmondtam, ki vagyok, mit akar, ez az ember idetartozik hozzánk a gyárba, ne szórakozzon vele. Elengedte, és észrevettem, hogy italos is a szóban forgó fegyveres pufajkás úr. Ezek után az illető szolgálatba lépett az üzemi őrségbe, én pedig, miután fáradt voltam, valamikor este lefeküdtem a gyári tűzoltóügyeleten, és aludtam. Arra ébredtem fel, hogy elemlámpával világítanak bele a képembe, keltegetnek, és az én kutyás barátom most már ott van megerősítve egy géppisztolyos társával. Nem éppen szép szavak kíséretében a gyárban jelenlévők megrökönyödésére a két fegyveres kivezet, pontosabban kivisz a gyárból, felrak a gyár előtt várakozó teherautóra, aminek orosz sofőrje és orosz katonai kísérői vannak. Mint egy krumpliszákot felhajítottak a kocsí platójára, ahol már jó néhányan fogadtak, és bevitték a X. kerületi rendőrségre, a Gergely utcába. Ott falhoz állás, sétáltatás után bevitték a fogdába, és reggelig ott-tartottak. Meg kellett várni, amíg az akkori rendőrpáncsnok, ha jól emlékszem, Tóbiás őrnagy beérkezett, és hozzá fölvezettek. Tóbiás őrnagy meghallgatta a panaszomat, mert kérdésére rögtön panasszal válaszoltam, és panaszt tettem e renitenskedő pufajkás őrség ellen, akik a környék nyugalma, a környék biztonságát és a lelkek biztonságát is állandóan zaklatják, zavarják. Jóllehet nevét nem tudtam, de leírtam ezt a pufajkást, aki délután részegen intézkedett, s akinek az intézkedése volt, hogy engem ide előállítottak. Tóbiás

őrnagy ígéretet tett, hogy vizsgálatot rendel el az ügyben. Két nap múlva észleltük is Tóbiás őrnagy intézkedésének eredményét, s a környék ezután egy árnyalattal csendesebb lett.

Egyszer Kisházi Ödön, nyilván legfelsőbb megbízatásból, kijött hozzánk a gyárba, bizalmat kért Kádár János számára. Szántszándékkal nem az elsők között szóltam hozzá, nehogy az a vád érjen, hogy a munkástanács elnöke előretolakodott, s felszólalásával befolyásolja az egész gyár álláspontját. Nagyon sokan szólaltak fel, a sokadiknak való felszólalásom tulajdonképpen már csak sommázta az elhangzottakat, aminek sajnálkozva ugyan, de az volt a kicsengése, hogy nincs bizalom Kádár János számára, mert a szavak és a tettek ellenkeznek egymással (a pufajkások, a lejárt káderek fölvo-nultatása stb.). Nem éreztem magamat pimasznak és agresszívnek ezzel az álláspont-tal, nem a magamé volt, a közösségi állásfoglalást fejezte ki.

A kétnapos sztrájk az elmondott előzmények és a leírt körülmények közepette a Kőbányai Gyógyszerárugyárban lezajlott. A sztrájk után a hozzánk érkező hírek áradatában tudomást szerzünk a Nagybudapesti Központi Munkástanács feloszlata-sáról*, jó néhány tagjának letartóztatásáról, a területi munkástanácsok feloszlata-sáról. Többek között letartóztatták Karsai Sándort is. A kétnapos sztrájk után elkeseredés és reménytelenség közepette elkezdődik az üzemi munka, ami ilyen körülmények között egyáltalán létrejöhethet. Az emberek elkeseredettek, kétségbeesettek, a munkástanács-nak és a munkástanács vezetőségének, személy szerint nekem is mérleget kellett készíteni – hogyan tovább? Rózsás elképzeléseink eddig sem voltak, most is arra az álláspontra jut a munkástanács, hogy nem lehet cserbenhagyni a választókat, nem lehetünk hűtlenek a megbízatásunkhoz, és kivárásos alapon élni kell, dolgozni kell, pozícióvédelemre kell berendezkedni. Ha kell, egyik napról a másik napra való állás-foglalással is. Perspektivikusan semmit sem lehet előre fölmérni, már minden bizony-talan, de a helyünkön kell maradni.

A kétnapos sztrájk után megerősödött a hajsza az üzemi munkástanácsok ellen. Most már a rendőrség is a pártszervezők segítségére siet. Bekéri a munkástanács jegyzőkönyveit, sokszor személyesen kérnek, hogy vigyem be. Nem tudom, miért kellett ez, a munkástanács jegyzőkönyveiben semmiféle titok nem szerepelt, soha semmi problémánk ebből a rendőrséggel nem volt, rendre békésen elengedtek, a jegyzőkönyvet ottfoglák, de két-három nap múlva visszaadták. A párt követelően helyet kért a gyárban, de ezt a korábbi határozat értelmében maximálisan igyekeztünk meggátolni.

Ezek után drasztikus eszközökhöz folyamodik a hatalom. Alföldi igazgatót levált-ják, kiszivárogo, hogy azon a címen kezdik ki, hogy a pártkönyvét és az igazgatói megbízatását egyaránt a párttól kapta. A pártkönyvét elhajintotta, igazgatói megbíza-tását megtartotta. Ennek alapján menesztik, és Németh Ernőt nevezik ki kormánybiz-tosnak. Németh Ernő ugyanabból a debreceni Rex művekből került ki, ahonnan korábban, évekkel azelőtt Alföldi.

Még Alföldi volt az igazgató, amikor a következő történt. Ő valamikor MDP-tag korában összekerült valami vadászat és tivornyás alkalommal Münnichhel, és erre

* A kormány a sztrájkfelhívásra válaszul december 9-én a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű szervek megszüntetéséről szóló 17/1956. (XII.8.) korm. határozattal törvényen kívül helyezte a területi és a központi munkástanácsokat, így a KMT-t is.

hivatkozva mint a gyár igazgatója kért kihallgatást Münnich Ferentől, a Kádár-kormány második emberétől. Alföldi meghívott erre a tárgyalásra. Megmondom őszintén, hogy a téma is érdekelt, de a természetes emberi kíváncsiságom is, sőt a politikai érdeklődésem is arra vezetett, hogy éljek ezzel a lehetőséggel. Meghívást kaptunk a Parlamentbe egy kihallgatásra, egy beszélgetésre Münnich úrhoz. A következő kitörölhetetlen élmény maradt bennem: már annyira magabiztosak voltak az urak, hogy meg sem motoztak egyikünket sem. A földszinti sötét dióbarna bőrgarnitúrák részlegben fogadott bennünket Münnich úr, egy kora decemberi reggelen, borongós, rossz hangulatú időben, szivarozva, szemüvegesen, joviálisan, Churchillt mímelve. Fogadott bennünket, hanghordozásában, gesztusaiban szemmel láthatóan élvezte a hatalmat. A tárgyi részről nem kívánok sokat beszélni, az a lényeg, hogy visszakapta a gyár az említett, a gyár testébe idegenként beékelt egykori ávós objektumot. Miután bemutató az igazgató mint a munkástanács elnökét, Münnich úr megveregeti a vállamat, mondja, hogy számítunk a munkástanácsokra. Élve a lehetőséggel, elmondom, hogy mi a sorsunk. Hisz ekkor történt Tóbiás rendőrőrnagy vendéglátása, a két pufajkás csodálatos szép viselkedése. A következő a válasza erre Münnich Ferenc úrnak: ez csak helyi kiskirálykodás, míhelyt a központi hatalom megerősödik, az ilyen kiskirályoknak letörik a szarvát. Számítunk a munkástanácsokra!

A kormánybiztos kijelölése azonban jogilag teljesen formálissá tette a munkástanácsot. Minden eddig élvezett jogot, amit a munkástanács-rendeletek jelentettek, nullára redukált a kormánybiztos kinevezése. Természetesen az volt a hatalom szándéka, hogy így legyen, a munkástanács és a munkásság nem apellálhat a kormánybiztos ellen, nem fickándozhat a kormánybiztosra ruházott hatalom ellen. Németh Ernő ezt a kormánybiztosi megbízatást csak akkora elánnal csinálta, amennyire abszolút muszáj volt, de amikor muszáj volt, akkor határozott volt. Többek között nem lehetett tovább meggátolni a párt megjelenését a gyár területén, tehát az üzemi pártszervezet létrehozását, de azért késleltetni óhajtottuk.

A munkásgyűlés (tehát nem a munkástanács) ismét eldöntötte, hogy a gyárban a pártszervezésnek, a pártnak helye nincs, aki a pártba be kíván lépni, elmegy a kerületi pártszervezethez, és ott belép. Itt nyugodtan dolgozhat, tudhatja róla mindenki, hogy párttag, nem fogja bántani senki, de gyári, üzemi pártszervezetnek helye nincs. Lehetetlen helyzetbe hozta ezzel a munkásgyűlés a munkástanácsot. Hiszen a munkástanács már-már eltűrte az illegális pártszervezést. Most már lassan kéthónapos gyakorlatom van mint munkástanácselnöknek, majdnem három, ez már nagy idő, és tudtam, hogy itten nagy problémák lesznek. A munkásságot el nem árulhattam.

Végül eljutunk odáig a pártszervezésben, hogy helyiséget kap a párt; nem kapja vissza, bár követeli a munkástanács helyiségét, a volt MDP-helyiséget, hanem az irattárnak az egyik kis mellékhelyiségét, ami a párttaglétszámmal viszonyítva – voltak már kilencen – maximálisan elegendő. Tehát súlyának, arányának, méltóságának megfelelő helyet kap az irattárban. A pártot támogató instruktorok, odajövő segítségnyújtók csapatostól jönnek, általában más üzemekből, lejárt, hitelüket vesztett funkcionáriusok. Gálné, akit az Egyesült Gyógyszerből űztek el, szépen kifésülködve a Kőbányai Gyógyszerben képviseli az MSZMP-t. Támogatja ezt a kilencfős pártot, ő az instruktor. Németh Ernő és a munkástanács viszonya, az adott körülményekhez viszonyítva, korrekt. Németh Ernő fölméri, hogy a statáriummal, az ő kormánybiztosi kinevezésével és annak jogi vonzatával a munkástanács sakk-matt helyzetben, herélt állapotban van.

Fölmerült az önfeloszlatás gondolata is. A munkástanácsban most már nagyon érvényesül az óvatos, számítható embereknek a lassúbb tempója, de akkorra már, az adott körülmények között, az ő szemléletük a megfelelőbb. Általános lanyhulás van a munkástanács tagok részéről, szép lassan a munkástanács határozottabb része szűkül, magára marad. A munkásság még nem taktikázik, a munkásság még egy emberként az ötvenhatos munkástanács vonalán marad, de akik itt most már a vezetésben vannak, tovább látnak, és akik valamit tettek, mondtak, félnek, és taktikusabbá kezd válni ez a társaság. És kiderül az is, hogy ki az, aki átálló. Többek között az egyik küldött, aki a kerületben az összeköttetést tartotta. Teljesen nyilvánvaló és világos volt számomra, hogy már teljes egészében átállt, és miután most már egyre gyakorlottabb vagyok, nem támadom, nem kezdem ki, nem leplezem le, hanem így, ahogy van, mocskosan, az én ítéletem szerint árulóként, továbbra is tagja a munkástanácsnak, hiszen már nem árthat, már mehet küldöttnek akárhova, szóval nincs jelentősége az árulásának. Biztos más is volt ilyen, nyilván volt olyan, akire fel se figyeltem, nem is gondoltam rá.

Lehetetlen helyzetbe került a munkástanács, de még mindig az a többség döntése, hogy a helyünkön kell maradnunk. Közben kint a világ maximálisan kezd megváltozni, lassan már túl vagyunk a csepeli sztrájk fegyveres leverésén*, és köztudott, hogy ott halott is volt. Természetesen a hírek felnagyítják, nincs módomban ellenőrizni, a felháborodás engem is elragad, fölmerül újabb sztrájk az esetleges lehetősége, de nem vállalja senki az ódiumát, még a meghirdetés erejéig sem. A hatalom, pontosabban a kormány, mindent elkövet azért, hogy a munkástanácsokat a napi eseményektől, a napi politikától visszaszorítsa az üzembe. Ez menne is, ha az üzemben csak üzemi problémák lennének. De a hatalom, miután minket ki kívánt tolni a napi politikából, saját szerveit be akarja nyomni az üzemi napi életbe, az üzemi napi politikába, tehát magában a kormány elgondolásában hiba van, ellentmondás van. A kettő együtt nem megy. Miután minket beszorít egy sündisznóállásba, ez védekezést jelent a kormány számára, bosszantó védekezést, hisz a sündisznóállásba szorult munkástanácsok mellett van az egész gyári munkásközösség, beleértve a vezetést, a középvezetést, a munkást, az utolsó udvartakarítóig. Egy emberként magam mögött érzem, nemcsak én, hanem maga a gyári munkástanács is. Így van lelki erő, ebben az abszolút lehetetlen helyzetben is, a további, most már kétségbeesett védekezésre. Többé munkásgyűlés mint olyan a gyár területén nem lehet. Ezt a még érvényes statárium, a kormánybiztos személye a hatalom számára biztosítja. A munkástanács az előbb említett lehetetlen sündisznóállásban menti, védi, ami menthető.

A mindent fölkavaró esemény ismételten a Kádár-kormány rendelete, a racionalizálás elrendelése.** A racionalizálást pontosan kisúlyozzák, így a Kőbányai Gyógyszerárugyárnak százharmincegy fő racionalizálását írják elő. Most mérem föl, amikor a racionalizálás történik, mennyire megváltozott körülöttem a világ. A Kőbányai Gyógyszerárugyár, annak ellenére, hogy kormánybiztos van, más közegben és szellemiségben él, mint számtalan sok gyár a kerületben, Budapesten vagy az országban.

* 1957. január 11.

** 15/1956 (XII.29.) Korm. sz. rendelet a népgazdaság átszervezésével kapcsolatos munkaügyi kérdésekről. Végrehajtására l. 1/1957 (I.5.) M.T.H. sz. utasítás, 3/1957 (I.13.) P.M. sz. rendelet, 8/1957 (II.2.) P.M. sz. rendelet.

Ezt a racionalizálási rendeletet a kormány az ország legtöbb üzemében teljes egészében a munkástanácsok ellen használta fel.

Mi nem akartunk feleslegesen utcára dobni embereket, a rendelet viszont lehetővé tette a nyugdíj előtt állókat igen kedvezően nyugdíjaztatni. A lényeg tehát az, hogy igyekeztünk minél több közvetlenül nyugdíj előtt álló embert rábeszélni, hogy fogadja el a racionalizálást, hogy ne kelljen feleslegesen irritálni embereket, és még kevésbé kelljen használható, fiatal munkaerőt a gyárból elküldeni. Az üzemek döntő többségében a racionalizálást a forradalom ellen hajtották végre, a Kőbányai Gyógyszerárugyában viszont ezt a hatalom a racionalizálással nem tudta végrehajtani. Annak ellenére, hogy most már végső soron ott van a párt is, most már a munkástanács ülésén ott van a párttitkár vagy helyette valaki, de még mindig a volt MDP-helyiségben van a munkástanács.

A racionalizálással kapcsolatban bér- és normakérdések is fölmerültek. Összehívtunk egy szakmai értekezletet – Chinoi, Reanal, Egyesült Gyógyszer és még egypár nem gyógyszergyárat is –, ahol az volt a cél, hogy legalább tudjunk egymásról. A küldöttértekezlet, amely mint szakmai értekezlet volt meghirdetve, nem azt az összetételt hozta, amire számítottunk, hozzájárultak az eltelt napok – mire az elhatározás realizálódott, hitvány gyávaságból nem mertem kirukkolni az eredeti igénnyel, ami tulajdonképpen az elvesztett területi központi munkástanács szervek pótlását célozta volna. Az elmondottak bizonyítják a napról napra szűkebb helyre szorulást; a „megerősödő” hatalom teljesen lehetetlen helyzetbe hozza, most már üzemben belül is, a munkástanácsot. És ezt én pontosan le tudom mérni, hiszen azok a munkástanácsok nem tudják ilyen pontosan lemérni, ahol nem volt ilyen hűség ragaszkodás a megválasztókhoz. Elsősorban ez az, ami dominál, tehát a megbízatás életre-halálra, és ahol ez lazább volt, ahol könnyebben tudtak – még csak nem is árulásként – alkalmazkodni az eseményekhez, ott előbb-utóbb feltétlenül lelki problémákhoz, sőt magához az elárulás tényéhez is elvezetett vagy elvezethetett – mint tudjuk, sokaknál elvezetett. Nálunk ez nem játszódott le jellemezően és nagy számban a munkástanácstagságon belül, és ezért pontosabban le is tudtuk mérni az ellehetetlenülésünket, amit kihangsúlyozott a kormánybiztos, hiszen most már napról napra erősebb az ő hangja is, de a párté is. Ezek után elképzelhető, hogy én mennyire ellehetetlenültem a gyárban.

1957 februárjában meghívást kapok egy minisztériumi értekezletre, a Markó utcába, mert a vegyipar valami zseniális szervezés folytán a nehéziparhoz tartozott. Meghívást kaptak erre az ország különböző gyógyszer- és vegyi gyárai, tehát országos minisztériumi értekezletről van szó. Megyünk, kormánybiztos, MSZMP-titkár, főmérnök és munkástanácselnök. Az értekezlet szakmai előadója a miniszterhelyettes. Természetesen itt már teljes egészében polgárjogot nyer az elvtárs szó használata, és az előadás bizony nagyon siralmas képet fest a megindulást, az elmúlt időszak káreseteit, termelés kiesését és termelési eredményeit illetően. Én nem tudtam megállni, hogy azokat az eredményeket, amiket mi elértünk, ott el ne soroljam. Elmondottam, hogy attól a siralmas képtől, amit a miniszterhelyettes az ország gyógyszeriparának, vegyiparának problémáiról, termelési eredményeiről lefestett, a Kőbányai Gyógyszerárugyár eredményei igen eltérnek. A Kőbányai Gyógyszerárugyár vezetősége, munkástanácsa nem vesztette el a fejét, legalábbis gazdasági szempontból biztos, hogy nem, hiszen nem mondtuk fel a szovjet rendelkezéseket a legvadabb időszakban sem, mert tudtuk, hogy a legjobb vevőnk a Szovjetunió. Eladhatatlan volt a magyar gyógyszer különben, mert nem tudtuk tisztességesen becsomagolni. Elmondottam, hogy a januári

tervteljesítés hozta azt az eredményt, amit a gyár korábban a legnagyobb pártellenőrzés közepette produkálni tudott. És ezekben az eredményekben benne van az egész munkásság fölzárkózása a munkástanács mögé. Szóval dicsértem mindenkit, aki ebben az eredményben szerepelt. Igen nagy elismerést és tapsot kapott a hozzászólásom, a szünetben odajöttek az emberek, gratuláltak, már kezdtem egészen jól érezni magamat.

Jön az értekezlet második része, ahol Niederleiter úr mint a minisztérium párttitkára tartja az előadást. Niederleiter egészen más húrokon játszott, mint a szakmai oldalt képviselő miniszterhelyettes. Niederleiter úr fölhergelte azokat, akik elmondták, hogy ők milyen hősök voltak, hogy voltak lábuknál fogva fölakasztva, hogy mentették meg a pártkönyvüket. Amikor már kellő volt a fölajzás, akkor személy szerint én következtem, hogy már jó lenne, ha az ilyen fekete bárányok eltűnnének. És annyira ment ez, hogy határozatot hoztak, amit meg is szavaztak, amelyben megerősítik Kádár urat, természetesen elvtársnak címezve, az eddigi politikában, és felszólítják, felkérlik a kemény kéz alkalmazására. Számoljon le, és a többi és a többi. Nem tudtam szó nélkül maradni, és közöltem, hogy számomra a munkástanácselnökségi tisztség betöltése nem az én választásom volt. Engem választottak meg, és az számomra kötelezettséget jelent. Akkor kötelezettséget, amely minden testi-lelki energiámat igénybe vette. És eleddig mindenki arra szólított föl, hogy maradjak a helyemen. Mind a munkástanács vezetősége és tagsága, mind a gyári dolgozók, a gyári vezetőség, a szakszervezet, a párt, a rendőrség – ön az első, aki fekete báránynak titulál, és azt az óhaját fejezi ki, hogy már jó lenne, ha ilyen fekete bárányok nem lennének. Hát én ezt a kérést nagyon komolyan veszem. Olyannyira, hogy már nem tekintem magam a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácselnökének, és így, miután már nem vagyok a munkástanács elnöke, a jelen távirat megszövegezésétől, illetve annak megszavazásától tartózkodom. Nem voltam biztos, hogy visszajutok a gyárba, nem tartottam elképzelhetetlennek, hogy már ott letartóztatnak, hiszen egy ilyen nagyságrendű értekezleten, gondolom, ott voltak a „szakemberek” és az illetékesek.

De mégis visszakérültem a gyárba, és hogyan, hogyan nem, valamilyen hír már telefonon odajutott, mert eléggé felzúdulott állapotban volt a társaság, de leszereltem a várakozók hangulatát, és a történekről beszámoltam a munkástanács elnökségének. Az elnökség elhatározta, hogy a munkástanács tagokat összehívja, hogy a teljes munkástanácsnak is beszámoljon. Ez ellen még nem emelt kifogást a kormánybiztos, ellenben a munkásgyűlés összehívását és a lemondásom közlését a munkásság számára már nem engedélyezte. Így csak a munkástanácsnak és az elnökségnek tudtam a lemondásomat bejelenteni.

Február 26-ával hivatalosan – írásban, papíron – is megtörténik a lemondásom. Miután volt még szabadságom az előző évről, meg abból az évből is, kivettem. Ezzel megszűnt a kötelezettségem a gyár felé, megszűnt a vélt védettségem, amit a közösség adhatott, elfogott a teljes kiszolgáltatottság érzése, hisz azért vettem ki a szabadságomat, mert tudtam, hogy le fognak tartóztatni, de úgy ítélt meg, hogy semmi vétkem, semmi bűnöm nincs, mások és önmagam előtt egyenes gerinccel állok. Amit ezért el kell viselnem, megítélésem szerint képes leszek elviselni, egészséges, huszonhét éves fiatalember voltam, hittem az igazamban, hittem a saját testi-lelki erőmben, és felkészültem önmagamban arra, ami következik.

Felmértem, most már egyedül, hogy milyen az engem körülvevő világ. Csupán azt határoztam el, hogy ne az ágyból húzzanak ki, öntudatlanul, csipásan, taknyosan, hanem ha már bekövetkezik, akkor teljes öntudattal magam nézjek ezzel a kérdéssel

szembe. Nem szándékoztam illegalitásba menni, álnevet, hamis papírokat szerezni, de mivel szabadságot vettem ki, kötelezettségem nem volt, gyerekeim, feleségem nem volt, barátnőim voltak, s így megbeszéltem magammal, hogy még magamnak sem mondom meg, hogy melyik este hol alszom. Így senki, még anyám se tudta, hogy napközben hol vagyok található. Éppúgy mozogtam, mintha mi sem történt volna. A gyári pártot szervező hölgy még megnyugtatóan, hogy ha március 15-ét megússzuk, akkor biztos nem lesz semmi bajom. Talán jól is esett az ő szájából ez a megnyugtató, és most már csak azért sem akartam március 15-e előtt lebukni. Ha már március 15-e után nem muszáj, akkor minek. Fürdőbe jártam, imitt-amott barátaimmal véletlen összeszaladtam, senki elől nem bújtam el, nem volt rejtegetnivalóm.

Így történik, hogy március 13-án megyek hazafelé – a szüleim állattartással foglalkoztak –, már csak okosságból sem haza mentem először, hanem a jószágokhoz, hátha kell valamit segíteni. Hisz' már hónapok óta nem segítettem az anyámnak. Nem tudtam bemenni a telekre, mert be volt zárva, de az állatállomány hangjáról tudtam, hogy nagy baj van, mert nincs olyan anyag, rosszul dolgozó anyám, hogy ilyen szép, világos, késő délután ordítsanak a disznai. Ebből tudtam, hogy már legalább egy napja nem kaptak enni. Hát mindegy, gyerünk haza. Amikor egy unatkozó cigarettázó fiatalember és egy sötétszürkés autó előtt elhaladtam, akkor már a bőröm alatt is éreztem, hogy a körön belül vagyok. Elérkeztem a Szent László tér 17-be, ahol akkor laktunk. Kinyílik a kiskapu, és szuronyos puskás rendőr okoz számomra már nem is túlzottan nagy meglepetést. Mire fölcusdók a rendőr látványától, civil ruhás egyének körbekapnak, kézfeltartásra szólítanak fel, és még a lábam közét is megtapogatják. Senkit nem láthattam a családomból, mert rögtön belöktek a hátsó ülésre, és ketten mellém, egy a vezető mellé az ülésre, a géppisztolyt, persze, rám fogta, föltérdelve az első ülésre.

Előttünk motoros, majd egy követő, valószínűleg nyomozókat szállító személygépkocsi kíséretével bevittek a főkapitányságra, ahol az első emeleti kihallgatósobában két úr fogadott. Az egyiket ismertem, László őrnagy volt, aki Tóbiás őrnagyot követte a rendőrpáncsnoki posztján. Biztos nem volt elég határozott ez a Tóbiás! Azzal kezdte László őrnagy úr: „megjött, hőbörgős Dénes?” Mondom: „nem jöttem, hanem hoztak. De ha idézést küldtek volna ki az urak, akkor jöttem volna, mint az elmúlt hónapok gyakorlata alapján telefonukra, idézésükre, szóbeli üzenetükre bármikor megjelentem a rendőrségen, most se tettem volna mást.” László őrnagy eltávozott, és jegyzőkönyv felvételére átadott az itt lévő, nekem be nem mutatkozó, rendfokozatát se megnevező, de sejtésem szerint bizonyára nyomozó rendőrtisztnek, aki azzal kezdte, hogy „jól kibaszott maga velünk, már két napja nem láttam a családomat”. Mondom: „mint előbb tetszett hallani, el lehetett volna kerülni, ha egyeztettük volna az időpontokat, én az idézésükre bejöttem volna.” De ő szeretne hazamenni, és minél hamarabb csináljuk meg ezt a legelső feljegyzést, ezt a jegyzőkönyvet. Mondom: „annak nincsen semmi akadálya, ha a jegyzőkönyv azt tartalmazza, ami a valóság, azt aláírom, ha viszont ettől eltérünk, akkor én semmit nem írok alá.” Miközben a jegyzőkönyv készült, nem volt különösebben goromba a hangnem, én voltam még akkor annyira határozott, hogy a legkisebb nekem nem megfelelő oktrojált szöveget nem engedtem fölvenni. Már egy-két papírt kitépett, eldobott, telik az idő, szépen besüt a március 13-i nap, most már lassan a késő este napsugara, és egyszer csak hallom a nagy morajlást. Ugye szó volt MUK-ról, és ez a hatalmas tömeg, hogy megint pont most kellett nekem lebukni, és fülelek, és hallgatózom, nézem a nyomozó viselkedését. Ő is lapít, csak hogy

én fölfele emelkedek a székről, ő lefele megy az asztal felé. És nézzük egymást, mind a ketten meghökkenve. Ő tudta, hogy miért hökken meg, én tudtam, hogy én miért élenkültem fel. Segyszer csak erősödnek a hangok, sok hang, nem kivehető, hogy miről van szó, és valahogy nem az a hang, aminek én örültem volna. A nyomozatos úr a homlokára üt: „ja, most jut eszembe, hát a határőr elvtársak tüntetnek a Kádár elvtárs mellett.” És az előbbi jelenet tükörképe lejátszódik. Én elsüllyedek a székemben, a nyomozatos úr föl az ő ülőhelyén, és ezután folytatódik a kihallgatás. Csak ismerkedés, puhatolózásjellege volt a kihallgatásnak, meg holmi nacionálé rögzítése; ő igyekezett haza a kedves családjához, engem pedig levezettetett egy szolgálattévő rendőrrel a pincébe.

Mindenemet elvették, kaptam egy csajkát meg egy kanalat, és bebocsátottak egy zárkába, aminek már négy-öt lakója volt. Tortaszeletszerű volt a zárka, minden beton, se ablak, semmi. Valami instrumentum cserélgette a levegőt bizonyos időnként, és ha a szolgálattévő elfelejtette megindítani, levegőhiányban fuldokoltunk, kínlódtunk. Ez volt az egeres, a befogó, átmeneti jellegű zárka, az volt a szerepe, hogy a mélylélektan szabályai szerint megtegye a megfelelő nyomást az egyénre. Én ez alól tudatosan igyekeztem magam kivonni, kezdve rögtön az első vacsorával. Karalábéfőzeléket adtak, úri módon egy egész teli csajkával. Itthon sem szerettem, anyám főztjeként sem igen ettem meg, pedig anyám megtanított enni. Nekiültem ennek a csajka karalábéfőzeléknek, ami hányingert keltően undorító és bűdös volt, és olyan fás volt, hogy helyenként rághatatlan. Zárvatársaim ámulatára utolsó csöppig megettem, hisz a ruházatom és a csajka karalábéfőzelék bekebelezése között óriási ellentmondás volt. Körülnéztem a sorstársaimon – majd nagyon fontos a későbbiek folyamán a megnevezés, mert más a sorstárs és más a rabtárs –, egyikük nagyon ingadozó léptekkel járkált, medvetalpa volt, mind a kettőt elverték. A többiek meg egy-egy nap rendőri terméseként ülepedtek le ebben a zárkában (paprikahamisító, strici). A medvetalpú ugyancsak politikai volt. Későbbi rabsorsomban már elítéltként is találkoztam vele. Valamikor éjjeltájban nyitják az ajtót, nevemen szólítanak, betesznek egy csodaliftbe, és a fene tudja hányadikon, valahol egész fönn, a mennyország táján, egy folyosón keresztül bevezetnek egy nagy terembe. Hirtelen nem is tudom felfogni, hogy hol vagyok, mert ha az arcok jobbakk lettek volna, azt hittem volna, hogy a református képekről ismert apostoli asztalt ülik körül az úrvacsorázók, mert tizenvalahányan ültek egy hosszú asztalt körül. Zavarta ugyan a képet, hogy különféle instrumentumok is voltak az asztalon, rádió meg egyebek, nem is tudtam hirtelen felmérni, valószínű, hogy egy hekusügyeletre vihettek föl, mert valamelyik úr kíváncsi lehetett rám. Az volt az első kérdése, hogy lesz-e MUK. Közöltem, hogy nem lesz. „Hát ezt honnan tudja?” Mondom: „azért nem lesz MUK, mert önök itt vannak talpig fegyverben, itt vannak az oroszok, épeszű ember nem is gondolhat arra, hogy lesz MUK.” Ezzel egyetértett. Azért, „mert úgy fognak működni a gépfegyvereink, mint a húsdaráló”. Itt ugyan ellentmondást láttam a gépfegyver és a húsdaráló összehasonlításában, de úgy gondoltam, ilyen dolgon most nem vitatkozhatunk. Majd arról tartott előadást, hogy engem mennyire megtévesztettek, mennyire kihasználtak, hisz pont ilyen emberekre volt szüksége az ellenforradalomnak, akiket be tudnak ugrasztani. Hamar megunták a szereplésemet, vissza vittek a pincében lévő, most már szépen mondhatom, hogy légkondicionált zárkába.

Ebben a tortaszelet zárkában az Óbudai Gázgyár munkástanácstagjával, Tornyos Jancsival kerültem össze, majd valamikor éjszaka behozták az Ikarus munkástanácsel-

nökét, Balogh Ignácot is. Egyiket se ismertem, itt találkoztam velük először, és igen nagy és erőt adó élmény volt számomra az emberi magatartásuk. Tornynos Jancsinak becsülettel el volt verve a talpa, a Balogh Ignác esetében pedig megható volt számomra, ahogy elmondotta, hogy felesége és kisgyermeké mellől húzták ki az ágyból.

Másnap délelőtt újabb kihallgatás. 14-én éjjel átvittek a Gyűjtőbe. Annyit tudtam, kőbányai lévén, hogy a Gyűjtőfogházat még Ferenc Jóska építtette. De hogy Ferenc Jóska ennyire zseniális ember lett volna, erre csak ezekben a napokban jöttem rá. Igaz, hogy ezeket a zárkákat két személyre tervezte, na de hát halad a világ, és tizennyolcan voltunk egy zárkában.

Nekem korábbról ebben a környezetben nem voltak ismerőseim. Itt viszont a sorsom különféle emberekkel hozott össze: egyszerű villamoskalauztól kezdve fiatal egyetemistákig, többek között egy Fáncsik György nevű fiatalemberrel. Ez a Fáncsik György az első éjszakán tűnik fel, és marad meg örökre az emlékezetemben, amikor áthoznak a főkapitányságról, a Deák Ferenc térről, a Gyűjtőbe. Egy jó arcú, meleg barna szemű fiatalember, a legjobb benyomást tette rám, csak feltűnt, hogy rendkívül ideges, és nagyon fél. Úgy látszik, indokolt volt a félelme, később, évek után tudtam meg, hogy kivégezték. Ha jól tudom, a Tűzoltó utca környéki fegyveres csoportnak volt a tagja, és összeköttetésben volt a Corvin közzel, a Kiliánnal. Halálra ítélték, az ítéletet végre is hajtották.*

Bornemissza** volt iparügyi miniszterre emlékszem, akit miért, miért nem, behoztak, és ott töltötte ezt a nagy begyűjtés időszakát. Több mint egy hónapot töltöttünk el igen szigorú és rideg körülmények között, amikor levezettek a földszinti zárkába, és ott sorban hirdették ki a rendőrbírói végzéseket. A végzést odaadták, hogy olvassam el, írjam alá. Hárman voltak a zárkában, miután elolvastam, közöltem, hogy nem felel meg a valóságnak, ami le vagyon írva, és nem óhajtom aláírni. Közölték, hogy ha nem írom alá, akkor is érvényét veszti, mert a felolvasás pillanatában már érvényes. Tekintettel arra, hogy igen agresszív volt ez a fellépés, s ha már így is érvényes, úgy is érvényes, gondoltam, minek verjenek még három napig, aláírtam. Ezek után valamelyik éjjel – bepréselve speciális rabszállító kocsikba, igencsak túlszűfoltan – kerültem át Kistarcsára az internálótáborba, itt is az úgynevezett egeresben fogadnak. Nagyon-nagyon sokan voltunk, nagyon kevés volt a kübli, nagyon kevés volt a víz, előbb elfogyott a víz, aztán a kübli megtelt, aztán reggel tele volt a vizesedény is. Rövid egy-két napos itt-tartózkodás, tetűirtás, megfelelő lelki előkészítés után – hiszen a hangvétel abszolút drasztikus volt, mind a hangerőt, mind a gesztusokat illetően – előkészítettek az internálótáborbeli életünkre, ami ugyebár a felolvasott rendőrbírói végzés alapján hat hónap. Úgy ítéltam, hogy ezt a hat hónapot énnekem mindenhol ki kell bírni.

Pár nap után az egeresből szétosztották a társaságot, osztályidegeneket meg csendőröket a D-épületbe, a többieket, akik jobb minősítést nyertek, más épületekbe, én ha jól tudom, a C-épületbe kerültem. Lencse főtörzsőrmester úr volt a körzetparancsnok. Nagy zárkák voltak, százvalahányan voltunk egy-egy zárkában, persze a százvalahányat úgy kell érteni, hogy maximális térkihasználás mellett, smasszerlogika

* Fáncsik Ferenc műszaki ellenőrt, a Kisfaludy utcai felkelőcsoport tagját 1960. január 3-án végezték ki.

** Bornemissza Géza 1935–38 és 1943–44 között kereskedelmi, közlekedési és ipari miniszter. 1945-ben és 1957–59 között letartóztatásban volt.

szerint, ábécé sorrendben kellett feküdni, előfordult, hogy négyen-ötven aludtunk keresztben a kétszemélyes ágyon. Nem tudom elfelejteni, 52A185 volt a számom, és ezek a számok aztán kifejezték később, amikor már szakemberek lettünk, az időrendet, hogy ki mikor került be, meg nagyjából azt is, hogy milyen csoportba sorolták, hiszen más volt a „Nagy Imré-sek” száma, más volt a különféle időszakokban bekerültek száma. Így telik az idő, és ennek az életemnek a visszássága, furcsasága, elviselhetetlensége mellett az a nagyszerűsége, hogy fantasztikus emberanyagot lehetett megismerni.

Egymástól is féltünk, nem tudtuk, hogy ki kicsoda, a félsz akkora, hogy nem őszinték az emberek egymással. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy nekem minden jegyzőkönyvben volt, semmiféle más ügyem nem volt, én a magam dolgát nem is szégyelltem, sőt biztos, hogy feszített egy adag büszkeség, mert úgy éreztem, hogy nem akármilyen tett, ami rám hárult, és biztos, hogy aki így fogta föl az ügyét, az tudott beszélni róla, és a nagy élmény inkább (ha ezt a mai szót használhatjuk) feldobott. Én nagyon sokat tanultam különféle dörzsölt csibészekről, hiszen ott mindenféle ember megfordult. Nagyon sok volt a fiatal, ha jól tudom, még kiskorúak is voltak közöttünk. A zöm meg az én korosztályom volt.

Lehetett jelentkezni munkára, és én jelentkeztem is. Elvittek Budára, a Sas-hegy alatt lévő laktanyába. Így teljes egészében elaltatózott az a gondolat, hogy az én ötvenhatos szereplésemnek valami komolyabb következménye lehetne.

Később visszavitték a munkáról Kistarcsára, először ugyanabba az épületbe, csak másik körletbe, és az első meghökkenés az volt számomra, amikor áthelyeztek a D-épületbe. A D-épületben szigorúbb volt a bánásmód, az ablakok precízebben voltak lemeszelve, szigorúbbak voltak a séták, gyakran atrocitással, gumibotos veréssel, pofonokkal tarkítva. Ennek ellenére egyszer egy ilyen körömvakarásos ablakrészen kilestem, és meghökkenve tapasztaltam, hogy a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácsstagjai, illetve elnökségi tagjai közül jó néhány ott sétál. Többek között Bittner Emil, Gaskó László, Kőszegi és Sárosi. Miután ezt a megállapítást megtettem, tudtam, hogy valami készül ebben az ügyben.

Egy alkalommal beszélőre lettem volna esedékes, így nem borotváztak meg, várom a vasárnapi beszélőt. A hét második felében már rendelkeztem vagy nyolcnapos szakállal, amikor hívatnak, és fölvezetnek az internálótábor nyomozati részlegéhez. Odaállítanak a folyosón arccal a falnak, és legalább tizenöt-húsz percig ily módon várakoztatnak. Megszólít egy hang, és azt kérdi, hogy: „maga az Dénes?” Mondom: „igen.” Végignéz, és azzal kezdi, hogy: „mit szólna hozzá, ha a szakállát egyenként kitépném?” Mondom: „az önnek rendkívül unalmas lenne, nekem pedig rendkívül kellemetlen, tekintettel arra, hogy igen sok szál szakállam van.” Gondolom, ezt bemutatkozásnak szánta, ezek után beparancsolt a kihallgatósobába, és megkezdődött a kihallgatás. Inkább csak előkészítés-jellege van ennek a találkozásnak. Tájékoztatlannak tartottam az érdeklődése alapján, és úgy éreztem, hogy azt se tudja pontosan, hogy mit akar. Végül kiállította a szolgálati jegyet, melynek értelmében levittek az egeresbe.

Előtte még azért közölte, hogy a hathónapos internálási végzés ugyancsak rendőrbírói határozattal, még kétszer (tehát összesen tizennyolc hónapra) meghosszabbítható, minden különösebb indoklás, hókuszpókusz nélkül. Lekerültem az egeresbe, és odaállítottak a falhoz. Ismételten a helyi szokás szerint, arccal a falnak, az egeres ügyeleti szobája előtti folyosón. Két tiszti rendfokozatban lévő rendőr teljesített szolgálatot. Állók a falnál, egyszer csak egy úr érkezik, megszólít, s azt kérdi, hogy:

„miért vagy itt?” Megszólítására visszanéztem, fölismertem a volt körletparancsnokomat, Lencse főtörzsőrmester urat. Mondom: „munkástanácselnök voltam.” „Igen? Üldözted a kommunistákat?” S azzal pofán vágott. Nem sokat gondolkodhattam, kaptam a másodikat Lencse úrtól. Felmerült egy pillanatra, de csak egy pillanatra, hogy hirtelen lehajolok legalább, s olyan jó közel volt az a fal, de elhessegettem magamtól ezt a bátortalan gondolatot, különben is megszólalt a főtörzsőrmester. „Nézd – azt mondja –, állja!” És ezzel a bemutatkozás megtörtént, nyilvánvaló, Lencse úr ezzel a szándékkal jött, nyilván telefonhívásra. Utána levittek egy betonzárkába, aminek föl volt öntve a padlózata vízzel. Miután nem volt ablaka, semmi szellőzése, a falak izzadták a nedvességet. Rövidnadrágban vagyok, egy szál szandálban, hiszen százvalahányan voltunk egy zárkában, és augusztusi hőség volt. Egy szál vékony ingben, és itt bizony volt egypár fok hőmérséklet-különbség, azonkívül a falak izzadták ezt a nedvességet, talpélíg tocsogtam a vízben. Tudtam, ha ez így megy, ez tüdőgyulladás, nem lehet így kibírni. Amíg lehetett, amíg az idegeim engedték, mozogtam. Teljesen átázott a lábam, aztán hajamat előrehúzával letámaszkodtam egy sarokba, mert már nem tudtam talpon lenni. S az volt a szerencse, hogy estére tarhonyás lecsó volt, hiszen ennek volt a szezonja, olcsó is volt, volt hát bőven. Valami becsületes házimunkást foghattam ki, aki fölmérte, hogy mi a helyzet velem, s egy nagyon becsületes adag forró és csípős, erős lecsót adott. Ettől egészen visszajött a testi, majdnem a lelki kondícióm is. A csajka bennmaradt még, lefordítottam, ráültem egypár percig, mindaddig, amíg ki nem vitték.

Takarodó után fölvisznek egy szinttel feljebb, és egy olyan zárkába helyeznek el, ahol kapok egy szál pokrócot. Ahogy az ajtót becsapták utánam, én már aludtam is. A legmélyebb álmomban vagyok, amikor nem éppen barátságosan fölkeltenek, és fölvisznek az egeres ügyeletéhez, ahol két rendőrtiszt elkezdi kihallgatni. Hát persze, még tájékozatlanabbak, mint a délutáni nyomozó, és nagyon rövid kérdezősködés és jó néhány valagba rúgás meg gumibotozás, hajtépés után rádöbbenek, hogy az egésznek csak előkészítő, puhító jellege van, tehát teljesen mindegy, mit mondok. Végül az egyik belekapaszkodik a hajamba, és ahogy egy kicsit megmerevítettem magamat – huszonhét éves ember voltam, sportos nyakkal –, kicsúszik a keze a hajamból, és végigkarolja az arcomat, nyilván véletlenül, mert ott az ilyesmit azért igyekeztek elkerülni. Akkor dühében vagy véletlenül föllökte a mosdóállványt, a mocskos vizüket, amibe nyilván az orrukat is belefújták. Föltakarították velem, s amikor csavarom ki a rongyot, akkor valagba rúg, hogy a folyosón elviszem a vödöröt is, meg föltörölöm a mocskot is. Végül egy földszinti zárkában villanyt gyűjtanak, papírt, ceruzát adnak, s közlik velem, hogy mindent írjak le, ami 23-a óta a letartóztatásomig velem történt. Én elkezdtem írni, leírtam a trágyahordás művészetét is, de nem voltak megelégedve az írásművészetemmel. Hamarosan átvisznek a Gyűjtőbe, de mielőtt átvisznek, művészfotót csinálnak a kistarcsai jelmezem szerint, és ujjlenyomatot is vettek, a fejemet meg lefényképezték mindenféle pozitúrában, profilból, félprofilból, hátulról, tarkóról. És utána átvisznek a Gyűjtőbe.

A Gyűjtőben új nyomozó veszi kezébe az ügyet. Nálam pár évvel idősebb volt, igen kellemes benyomást tett rám a higiéniája, külső megjelenése és később a hivatalos, szabályos, határozott viselkedése is. Ahogy a szakmáját csinálta, semmi szabálytalanságot nem véltem fölfedezni benne, sőt, később kiderült, hogy ahogy ő szimpatikus volt az én számomra, a kihallgatások során valamelyest emberi respektusra tettem szert nála én is. Október végén, november elején a nyomozóm közli, hogy hamarosan

le is zárja a jegyzőkönyvet, és izgatás vádjával vádemelésre fölterjeszti a Fővárosi Ügyészségre. Annyit már tudtam a rabnyelvezetből, hogy az izgatás az maximum három év, soha nem voltam büntetve, lassan mire elítélnek egy év lemegy, hát ezt ki kell bírni. Nem lehetek olyan selejt ember, hogy nekem ez lelki-egyetlen problémát jelentsen, a teljes igazam tudatában.

Végső soron megnyugodtam, és néztem a sorsom elébe. Hamarosan átvisznek a Markóba, eléggé nagy létszámú, olyan huszonvalahány fős zárkába kerülök. És itt most már jobban megismerem ezt a futószalagot. Itt találkozom a Beck Tónival a csepeli munkástanácsból, itt tudom meg, hogy a Darvas Iván is le van tartóztatva. Módot adnak az ügyészi kihallgatás után, hogy a családomat értesítsem, és ügyvédet fogadjanak. Fölkísérnek egy fiatalemberhez, aki ugyan bemutatkozott, de nem emlékszem nevére, a Fővárosi Bíróság ügyésze volt. A Markóban volt az irodája. Fölolvasta az általa elkészített vádiratot, ami tartalmazta a nyomozhatóság mellékelt jegyzőkönyveit, vallomásokat, majd megkérdezte, hogy megértettem-e, közöltem, hogy igen, és aláírtam. Nagyjából bele is nyugodtam a sorsomba, magabiztos voltam, és néztem a dolgok elébe. A Markóban már találkoztam fegyveresekkel, találkoztam a köztársaság tériekkel, többek között itt találkozom a DISZ Központi Népi Együttműködés jó néhány táncosával – egy névre emlékszem csak, Huszárik Pál –, akiket azzal vádoltak, hogy a színház tetejéről lőtték a Köztársaság teret. Humorérzékük volt, az *Aida* díszletében voltak fent a színház tetején, a kelléktárból öltözködtek fel. Itt találkozom Dick Ferkóval, aki kiskorú volt az elkövetés pillanatában, és tizennégy évet kapott statáriális eljárással egy nyavalyás pisztolyért. Itt van Szolnokról Lengyel János színész, Hergott, a világot járt artista, akinek a felesége Romániában vendégszerepelt, ő Svédországból jött haza hófehér Mercedesével, kimaradt a forradalomból, hazajött, berúgott, elment mulatni az éjszakába, rájött, hogy így mulat egy magyar úr, le van szarva Kádár János, eltörte a poharakat a csizmáján mulatás közben, és már vitték is.

Ügyvédet fogadtam, pontosabban a család fogadott egy Kozma Tibor nevű ügyvédet. Nyilván valaki ajánlotta nekik. Ügyvédi beszélőre fölkísérnek, és hát én abban a civil ruhában vagyok most már kilenc hónapja. Akármilyen jó anyagból, akármilyen jó szövetből volt, már nagyon viseltes. Volt egy pár napos szakállam is, hiszen az ügyvédi beszélőre nem vittek ki valamelyik kozmetikai szalonba, hogy rendbe hozzanak. Plusz a rács meg a börtönhomály, meg a hangulat. Az ügyvéd aranykeretes szemüveges, jovialis úr, kapaszkodok bele a szemeimmel, hiszen ez az ügyvéd, majd ő fog védeni – erre az a kérdése, hogy „miért pont maga volt a munkástanács elnöke”. Én úgy éreztem, ezzel az emberrel nincs beszélőnivalóm, megkértem a „felügyeletet”, hogy szíveskedjék visszakísérni a zárkába, nem óhajtok az ügyvéd úrral beszélni. Mondtam a szüleimnek a legközelebbi beszélőn, keressenek mást. De hiába kerestek mást, közben engem hívtak a fővárosi ügyészhez, aki közölte velem, hogy az ügyet elvették tőle, és ő semmisnek tekinti a vádemelését.

Mit tehettem? Visszavittek a zárkába, és néhány nap múlva értesítést kaptam, hogy az ügyemet a népbíróság tárgyalja, dupla nullás ügy, és ügyvédet is csak kijelölt listáról fogadhatok. Ezek után fölvittek újabb ügyészi kihallgatásra, ahol egy nő volt az ügyész, – ha jól emlékszem, Bíróné –, aki kihallgatott. Nagyon rövid ideig tartott, és rövid pár szóval közölte, hogy mi a helyzet: a Tutsek-tanács fogja tárgyalni az ügyemet. Tudtam, hogy igen nagy baj van. A Tutsek név ismert volt a benti rabtársadalomban, mert a rabhíradó szerint a Tutseknek rettegett neve volt, és közismert volt a gonoszága. Tudtunk olyan rabtársról, aki ráolvasta a tárgyaláson,

hogy őt már egyszer mint kommunistát elítélte hadbíróként, most pedig mint fasisztát akarja őt elítélni.

A meghökkentő számomra az volt, hogy cselekvőségben semmi nem szaporodott: ugyanaz, ami először vállveregetés volt a Parlamentben, ugyanaz, ami később hat hónap internálást jelentett, ugyanaz, ami izgatás, maximum két-három éves ítélettel. Nem tudom megérteni harminc év után sem, hogy ezt a szemléletbeli változást mi idézhette elő ilyen lavinaszerűen. Tehát semmi plusz nem jöhetett hozzá, és nem is jött. Ez kiderült a végső tárgyaláson is. Arra kellene rájönni harminc év távlatából, hogy mi tette lehetővé ezt az abszolút törvénytelen ítéletet, ezt a szöges ellentmondást rövid hónapokon belül.

Nem páratlan az én ügyem, különösképpen nem munkástanácsvonalon. Hiszen nem tudta a hivatalosság, hogy ezt az ügyet hogy kezelje, mert a Rácz Sanyiék ügyében még nem volt állásfoglalás. Engem hamarabb ítélték el, mint a Rácz Sanyiékat. Bizonyára az én helyzetem könnyebb lett volna, ha már tudhattam volna, hogy mi történt velük. Én ugyan Rácz Sándort életemben egyetlenegyszer láttam, a december 8-i KMT-ülésen. Tudtam, hogy őket még nem ítélték el, ettől függetlenül semmit nem kívántam rájuk hárítani. Hisz én nem akartam, nem akarahattam esetlegesen az ő kötelük megfonásához hozzájárulni. Most már, amikor Tutsek tanácselnök urat tudtam magam fölött, akkor már tudtam, hogy nem babra megy a játék. Természetesen azt a szörnyűséget, ami velem (később kiderült, velük is) történt, nem tételeztem föl, ehhez én túl naiv voltam.

A tárgyalás valamikor decemberben kezdődött. December 17-én kaptam meg most már írásban a vádiratot az ügyészi kihallgatás után. Két napig tartott a tárgyalás. A nacionálé felvétele után az volt a Tutsek első kérdése: „Mi lett volna, ha a szovjet hadsereg november 4-én nem nyújtja bajtársi, testvéri segítségét az ellenforradalommal küzdő magyar népnek?” Meghökkenett a kérdés, és azzal a kérdéssel válaszoltam, hogy „tanácselnök úr, nekem mennyiben szükséges erre a kérdésre válaszolni? Egyáltalán, ez a kérdés hogy tartozik az ügy rendjéhez? Egyáltalán, hozzátartozik az ügy rendjéhez?” Tutsek úr: „Nem szükséges, hogy válaszoljon, ismerjük a Dénes urak válaszát.” „Akkor mégis válaszolok.” És mondtam, hogy „november 4-én a szovjet hadsereg aljasul, gyáván, hitszegő módon megtámadta az alvó fővárost. Ha ez nem következik be, Budapesten rend, fegyelem és munka folyik.” Tutsek: „Ismerjük a Dénes urak rendjét.” – És kezdte mondani a halállistákat, egészen önkívületi állapotig, tajtékzásig. Úgy láttam, hogy itt nincs sok lehetőség védekezésre vagy igazságkeresésre. Tutsek úr még cifrább konzekvenciákat vont le, hamarosan berekesztette a tárgyalást, és megtudtam, hogy pótnyomozást akar elrendelni. A pótnyomozás két napot vett igénybe. Fölmértem, most már sorstársaimon keresztül, a saját magam sorsán keresztül, hogy nincs értelme ebbe a gépezetbe még egyszer beszállni, és megnyugtattam a „nyomozatos urakat”, hogy más hangnemben fogok viselkedni a tárgyaláson. Érdemben nem volt jelentősége ennek a pótnyomozásnak, semmi új nem merült fel, csupán az a kérdés volt tisztázandó, hogy meddig veretem magam, hogy a megfelelő puhaságot elérjék, használható legyek a bíróság számára.

1958 januárban folytatták a tárgyalást, csendesebben, szolidabban viselkedtem, nagyon igyekeztem kifejezetten a nyilvánosságra került dolgok mellett maradni, és nem szándékoztam senkit sem belekeverní az ügybe, de magamat próbáltam maximálisan, még ilyen körülmények között is védeni. Nagyon egyszerű része volt a tárgyalásnak a kerületi, a központi és a gyári munkástanácsügyek bírói regisztrálása, hiszen

semmi ellentmondás nem volt a rendőrségi, az ügyészségi és a bírósági vallomás között, és a dolog a valóságnak megfelelően került a bíróság elé. A kritikusabb rész az volt, ahol olyan dolgokkal próbáltak vádolni, ami egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, és az én természetemtől teljesen idegen volt. Akadt tanú, aki azt vallotta, hogy én almát ettem, amikor vele a racionalizálását megbeszéltem, és a bicskát tüntetőleg csattogtattam. A bírósággal közöltem, hogy pesti gyerek lévén nem tartozom a bicskások társaságába, különösen hölgyekkel szemben nem szoktam bicskát mutogatni vagy csukogatni. Bármennyire erőszakoskodott is a vád, az ülnökök számára is bizonytalanná vált az állítás, és ezt az egyébként súlyosbító körülményt elvetették, de megmaradt belőle az, hogy üldöztem a kommunistákat, mivel párttag is került a racionalizáltak listájára.

Nagyon kínos volt a benzinpalackok töltése. Végso soron nem tisztázódott a tárgyaláson sem, de a lényeg az, hogy fegyveresek jöttek benzinért, ami nekik üzemanyagnak kellett, és a szóban forgó benzinpalackok készítésére is. Fegyveresek jöttek, a gyár előtt megálltak, bejöttek a raktárba, elkezdték töltögettetni a palackokat. Föltette a kérdést a bíró, hogy én töltöttem-e. Közöltem, hogy „én nem, én a munkástanács elnöke voltam, és nekem más volt a feladatom”. Az ügynek ez a része végül lezárult. Már a különösebben apró-cseprő dolgokra nem is emlékszem, tudom, hogy két nap alatt aztán befejezést nyert a tárgyalás. Nagyon forszírozták egyes személyeknek a gyárból való előállítását, gyárból való kitiltását, de ott is könnyű helyzetben voltam, nemcsak én, hanem az egész munkástanács, mert a gyárból való kitiltást a munkásgyűlés már a munkástanács elnökségének, illetve munkástanács elnökének a megválasztása előtt eldöntötte. A végrehajtás, az aláírás, az adminisztrálás várt a vállalat hivatalos szerveire és a munkástanácsra. Úgy ezek az urak, akik sértettként szerepeltek, többé-kevésbé emberileg normális állásponton voltak, elismerték, hogy ők a munkásgyűlés határozománya alapján kerültek gyáron kívülre. Végül megint csak azt hangsúlyozta a bíróság, hogy üldöztem a kommunistákat.

Amikor megkaptam az ügyészi vádiratot, hogy ez kétszer nullás ügy, népbíróság és gyorsított eljárás, akkor már tudtam, hogy tíz évnél kevesebb nem lehet. Természetesen azt nem tételeztem föl, ami kiderült a tárgyalás folyamán: az ügyész első fokon halált kért és másodfokon életfogytot, és lám, a félelmetes Tutsek úr volt a humánus, mert csak tizenöt évet adott, és a másodfok is megőrizte „tárgyilagosságát”, mert helybenhagyta a tizenöt évet. Nem gondoltam, nem merült fel bennem, hogy veszélyben van az életem.

A másodfokra jó fél év múlva került sor, akkor már Vácról hoztak vissza, akkor már a Lordok Házában voltam elkülönítve, a tekintélyes ítéletemmel és súlyosnak ítélt cselekménnyemmel. Onnan hoztak föl a Fő utcába. Éreztem, hogy formalitás az egész, és tényleg annyira formalitás volt, hogy teljes egészében mindent helybenhagytak. Már teljesen belefásultam, nem is próbálkoztam, nem volt miért. Ekkor már tudomásom volt a Rácz Sanyiék ítéletéről, ezért teljesen nyugodt voltam.

A rabtársaim között a jobbkedvűek, az optimistábbak közé tartoztam, a kétségbeesés nem tudott úrrá lenni rajtam, szent meggyőződéseim volt, tizenöt évet én nem fogok itt letölteni, de a társaság zöme sem. Először önmagamból indultam ki, tudtam, hogy nem követtem el bűncselekményt, ezért a lelkiismeretem nyugodt és tiszta volt. Az '56 által fémjelzett – az egész nemzetre, az egész társadalomra kiterjedő – folyamatot pozitívnak ítéltam, e tekintetben lelkemben változás a börtönben sem történt, és mind a mai napig sincs. Úgy ítéltam meg a helyzetet, és ezt arra érdemes rabtársaim előtt

sem rejtettem véka alá, hogy én egész addig nem esek kétségbe, amíg a zárkából kinézek, és látom, hogy a Nap halad. Én csak akkor leszek elkeseredve, ha kinézek, és azt látom, hogy a Napról hatalmas vasmacsák lógnak le a Földre, hatalmas pajszerokkal ki van kötve előre-hátra, és a Nap se ide, se oda nem mozog. Én akkor elkeseredom. Amíg ezt nem látom, addig nem. Ha a Kádár-rendszer képtelen a konszolidálódásra, akkor úgyis „fölborul a stelázsi”. Ennek a következményeit a börtönből úgysem lehet befolyásolni, sem kiszámítani, sem az esetleges vészhelyzetet kikerülni. De akármelyik következik, nekünk a börtönből záros határidőn belül ki kell jutni. Ez volt az állásfoglalásom, és maximum három évre számítottam, tehát '57-től '59-'60-ig számoltam, és mint az események igazolták, majdnem be is jött. Jól láttam, jól ítélt meg a helyzetet a szalmán, teljes információhiányban, minden jogi előképzettség nélkül, csupán a sors és „ahol élek” alapon ítélve.

1958 nyarán a kőműveseknél dolgozom, és feltűnt, hogy mindenkit elhessegetnek – természetesen kimondottan rabinformációra szorítkozhatom, tehát az, amit mondok, semmi esetre sem lehet teljes értékű. Mindenkit elkergettek a környékről. A Gyűjtőbe, ahogy bejön az út, le van zsilipelve. Olyan kettős kapuval, ami teljesen zárt, téglafallal és szöges dróttal, és a sarkán ott van még az őrtorony is. Mi kőművesmunkát végeztünk, és a falon is dolgoztunk. És elkergettek mindenkit, abba kellett hagyni a munkát. Természetesen a rab rafinált, kíváncsi, és késlelteti. Magyarul: én az MA-212-es számú mentőt láttam bejönni. A smasszerokat is elkergették azok az urak, akik jöttek, és én tovább nem láthattam semmit. Később elterjedt a hír, hogy kivégezték Nagy Imrét. Ezt adta a láthatatlan rabtávíró. Akkor kezdtem rekonstruálni ezt a jelenetet, és az én képzetemben Nagy Imrét az MA-212-es mentőn hozták be a Gyűjtőbe, a közvetlen szolgálatot teljesítők előtt is titkosan. Később odavezényeltek a vesztőhelyhez kőművesmunkára. Hát én föl sem tudtam mérni, hogy pontosan mit akarnak, de képtelenségnek tartottam azt, hogy a vesztőhelyen, a sorstársaimnak a kivégzési helyén dolgozzam. Megtagadtam a munkát; az ott lévő harmincvalahány rab kőművesből még egy követett, Tamás János miskolci sorstársam. Rögtön mind a kettőnket leváltottak, elkülönítettek, még a cipőnket is elvették, papucsot kaptunk, mindent elvettek, a gatyamadzagot is. Szigorú magánzárkán voltunk jó másfél hétig. Rövid séta egyenként, kevés kaja, pisszenés semmi, magánzárkában egyedül.

Innen vittek át Vácra, és ezért tizennégy hónap ki nem mondott fegyelmem volt a Lordokban, se könyv, se sakk, se levél, semmi, tizennégy hónapig! Ezért a munka-megtagadásért.

A Lordok Házában különösen alakul a rabtársadalom. Itt már találkozunk revizionistákkal, itt már találkozom a Mérei papával, Donáth Ferencsel. Sétavezető voltam. A sétavezetői rabfunkciót olyan önmagamra szabott erkölcsi alapon láttam el, hogy ami előnyt ez nekem hoz, végső soron a többiek rovására – hiszen én árnyalattal jobb kaját kaptam, végigsétálhattam a két adag sétát, el tudtam menni esetleg a konyhára, hozzá tudtam jutni kajához vagy ehhez-ahhoz –, ezt a privilégiumot azzal igyekeztem megszolgálni, hogy helyemnél fogva, ami közösségi dolgot a rabtársaimnak tehetek, a fejre állás kockázatát is vállalva, azt megteszem. Így a két sétáló csoport között én tartottam a kapcsolatot. Könyvet, ezt, azt, ami valahogy bejutott, tűzke vagy valami, kideríthetetlen módon, de valami mindig volt, hát ezeket a dolgokat én kötelességszerűen célba juttattam, és sokáig nem is álltam fejre. Egyszer aztán egy rabtársam, Jagodics átadott egy cetlit, hogy adjam oda a Lukács bácsinak. A megfelelő rutin óvatossági mozdulatokkal veszem át a szóban forgó kis valamit, és adom a Lukács

bácsinak. Igen ám, de azt nem vettem észre, hogy a tetőn is őr van, és a fenti őr szól a lentinek, hogy a sétavezető a Lukács bácsival valamit ügködött. Azt nem vette észre, hogy én a Jagodicstól vettem át. A Jagodicsot kémkedésért ítélték el, nyugat-magyarországi embercsempész volt, az öreg pediglen valami szabadalmi ügyben mint jogászember, szakmai betegségként ülte a maga éveit. Öreg, zsidó ember volt. És kérdi a Torma II. József főtörzsőrmester úr, hogy mit adtam a Lukács bácsinak. Mondom: „leejtette a zsebkendőjét, és azt adtam vissza.” Az embernek nem szabad rögtön zavarba jönni, csak hát nem volt zsebkendő az öregnél. Rögtön elkülönítenek, minden cuccomat elveszik – akkor tűnik el a vádiratom –, minden kis apró-cseprő, a rab számára kedves dolgaimat. Kihallgatás, a corpus delicti, a levél, ami a Lukács bácsinál előkerült, Thomas Mann-nak valami könyvéből volt egy részlet. Együtt voltak egy zárkában, és az öreg tanította németül a Jagodicsot, és a házi feladatát adta, egy egész ártatlan dolgot. Igen ám, de a szövegben ilyen volt, hogy „schiessen”, löni, ugye erre az operatív elme lecsap. Lényeg az, hogy mire kiderítették, hogy nem Al Caponék dolgoznak itt, és nem robbantják a házat, mégiscsak letudtam a magam tíz nap Doberdóját. Ezzel vége is volt a sétavezetői karrieremnek, és visszakerültem a zárkába.

A zárkán voltam, valamikor '59 kora tavaszán, amikor fölhívtak egy eligazításra, és közölték, hogy mindenkinek az ügyét felülvizsgálják, még annak is közlik a felülvizsgálat eredményét, akinél negatív az eredmény. Közben megtörténik az első amnesztia*, ami kiábrándító, kevés, és eléggé bennfenntes jellegű, de ezt még valahogy kiheverte a rabtársadalom. A következő, a '60-as nagyobb lélegzetvételű volt, ugyancsak ilyen félrevezetési taktikán alapult, elmentek ugyebár a Déry urak, meg még sokan mások, és a csóró kis Dick Ferkók meg ottmaradtak. Közben én már el is kerültem a Lordokból, mert letelt a tizennégy hónap, és nem a rabdiplomácia révén, hanem a szakmám révén kerültem be a vegyi részlegbe dolgozni, amiről csak annyit mondok, hogy ez tízszeres rab-életszínvonalat jelentett a Lordok Házához viszonyítva. Mert a Lordban, akinek nem volt fegyelmi, és nem volt semmi balhéja, az spejzolhatott havi harminc forintért, de aki a vegyi üzemben dolgozott, az havi százhuszért. Azonkívül időnként még pingpongozni is lehetett.

Amikor ez az amnesztia volt, nagy csalódás következett, és kirobbant a váci éhségstrájk. Részemről igen nagy volt a veszteség, mert ilyen úri helyen soha az elmúlt évek folyamán nem voltam, nagyon sokat számított az a két-három hónap a rabfejlődésemben. Itt ismerkedtem meg a revizionista krémmel, Józsa Pétertől kezdve Kardos Lacin keresztül, a Márton András ezredestől, a Földvári Rudolftól, a Litván Gyurkáig, Vásárhelyi Miklósig és így tovább. Donáthot a Lordokban ismertem meg, Rácz Sanyival is a Lordokban találkoztam először rabéletemben. Bekövetkezik tehát az éhségstrájk abból a nagy csalódásból, amit a szóban forgó urak távozása és a Dick Ferkók és a hasonszőrűek ottmaradása vált ki. Azt tudtuk, hogy máshol is hasonló a helyzet, és azt is tudtuk, hogy a revizionisták is követnek, hisz ebben a zárkában is voltak revizionisták. Nyitják az ajtót, hozzák a kaját, hát ugye mindenki szabódik. Elsőnek tagadom meg a kajafölvételt, a zárkában kettő kivételével senki se veszi fel a kaját. Utána sorakoztatnak, és én kerülök a sor élére, még kétszer megkísérlik, hogy fölvegyük a kaját, határozottan nem az állásfoglalás, mégpedig közösen, és akkor megindul a

* 1959. április 3-án részleges amnesztia a két évnél nem hosszabb időre elítéltek részére.

smasszerok vezényletével az út, a séta. Természetesen én mindenhova akarok menni, csak a Doberdó felé nem, de hát odairányítottak.

A Doberdón először összezárják a társaságot. Itt az összezártság első pillanatában megbeszéltük, hogy a Tóth Lajos, aki akkor jött vissza tüdőproblémával a rabkórházból, egy napnál többet nem sztrájkolhat, és azt sem köteles. A többiek pedig minimum három napra egymással szemben kötelezettséget vállaltunk, onnantól kezdve mindenki a saját felelősségére éhségstrájkol, hogy mégiscsak méltánytalanság, ami itt velünk történik. Senki sem volt olyan naiv, hogy azt gondolja, hogy sztrájkolunk, és holnap hazaengednek. Nehogy valaki kívülről logikát keressen! Mint ahogy abban sincs logika, hogy valaki fölívja az ereit, meg kanalat nyel. A tehetetlenség, a kiszolgáltatottság ebben csúcsosodott ki. A hatalmat a börtönön belül az érdekelte, hogy ki kezdte, ki szervezte, és akiről ilyent föltételeztek, azzal úgy kezdték, hogy ő kezdeményezte. Hát többek között velem is így kezdték, de nem volt szerencsénk ebben az ügyben. Ez egész esti, fél éjszakai tortúra, mert most már egyenként szednek elő és hallgatnak ki, most már operás tiszt, szolgálatvezető, főfoglár meg görék, egyebek, szóval szabályos kihallgatás folyik. Tőlem megkérdezik, hogy miért volt a sztrájk. Mondom: „mert nem a megfelelő étellel etettek. Az állatkertben ki van írva, hogy az állatok etetése, ingerlése tilos. Nem azért, mert sajnálják, ha a majomnak odaadnak valamit, és azt megeszi, hanem attól félnek, hogy olyat kapnak, ami nem megfelelő, és megdöglik tőle a majom. Önök pedig olyasmivel etetnek minket az utóbbi hónapokban, ami nem megfelelő nekünk: felülvizsgálatot ígértek, és azt mondták, hogy minden emberrel közlik az eredményét, még azzal is, akinek az esetében negatív.” Ezek után elkülönítettek, és egyedül voltam három napig. Amikor a három nap eltelt, akkor összetettek egy evőssel, aztán egy nem evőssel, aztán jött a Sós doktor úr, a váci kórház orvosa, és közölte, hogy aki nem eszik, az ne is igyon, és a harmadik nap déli órájában kivitték a vizet is. Onnantól kezdve vizet sem fogyasztottunk, hiszen nem volt, és a sztrájk ötödik napján befejeztük mi is a sztrájkot. Csodát, ugye, nem remélhettünk tőle, de a figyelmeztetés-jellege megvolt.

Nagyon érdekes a börtönnek ilyenkor a lélektana, ahogy a rab nézi a smasszert. Az ő idegeiket legalább úgy megviseli, mint a mienket, sőt sokkal idegesebbek, azzal a különbséggel, hogy itt a harmadik-ötödik napon egy különös eksztázis van a raboknál, egy különös lelkiállapotba kerül ez a közösség az éhség következtében, és annak a tortúrának a következtében, amin keresztülment, amire a koronát a doktor úr teszi fel a humánus megjegyzésével, hogy aki nem eszik, az ne is igyon.

Az éhségstrájk után demoralizáltabb az örök társadalma, mint a raboké. A rabok az éhségstrájkot – még akkor is, ha tulajdonképpen nem hozott eredményt – egy bizonyos elragadtatás állapotában fejezik be, különféle hírek, álhírek jöttek. Az őrsemélyzet, sőt a külső hatalom biztonsági rendszabályokat hozott, de erről ellenőrizhetlen hírek jöttek be, amik doppingolták a társaságot. Mondhatom, hogy csoportos sikerélményként könyvelte el a társaság ezt az éhségstrájkot. Na nem sokáig, mert besoroltak egy szállítmányba, és igen sokadmagammal fűzőbilinccsel összefűzve, bepréselve egy rabóba, ellátva két küblivel, két vizeskannával, útra keltünk Vácról. A csoda az volt, hogy harminckilencediknek csapták be hozzánk azt az urat, aki a hivatalos rabhíradóban az amnesztia előtt, abban a reményben, hogy ő belekerül, cikket írt arról, hogy nem volt igazunk.

Hajnaltájban megérkeztünk Sátoraljaújhelyre. Sátoraljaújhelyen nagyon kemény hangvétel fogadott, és megérkezésünkre megszüntették a hangosan beszélőt, tehát a

közbűntényeseket is szigorúbb börtönkörülmények érték az érkezésünkkel. Nyilván ennek az volt a fennkölt célja, hogy ellentét legyen a közbűntényes és az újonnan érkezett politikai elítéltek között. Nagy, negyvenszemélyes zárkába kerültünk, emeletes ágyak, ócska, rossz szalmazsák. A legmeghökkenőbb az volt a számomra, hogy egy elképzelhetetlenül mocskos ágyba fektettek bele. A hányinger környékezett. Próbálták elérni, hogy mi kérjünk munkát. Megegyeztünk, hogy ha munkát adnak, megyünk, de nem kérünk munkát. És ez a kötélhúzás, ami kimondatlan volt ugyan, egyre jobban megviselte az urak és a rabok idegeit. Egy év fegyelmmel jöttünk ide, itt közölték velünk ennek a tényét. Fel kellett készülni, hogy az egy évet itt valahogy kibírjuk, és az is előfordult, hogy az örök a sétán is meg a folyosón is elvernek egyes rabokat, akiknek nem tetszik a képe vagy éppen a viselkedése. És mindenért fegyelmit adtak; nagyon kemény időszak volt ez. Aztán eltelt három vagy három és fél hónap, és elvittek dolgozni, lepedőt varni. Rendkívül „ügyes” ujjaim vannak, de az ember mindent meg tud tanulni. Talán négyszáz lepedő beszegése volt a napi norma. Itt se maradtam sokáig, egy szállítmánnyal felhoztak a Gyűjtőbe, tehát nem töltöttem le az egy évet Sátoraljáúhelyen.

A Gyűjtőben magánzárkán tartottak, de nem túl sokáig, mert elkerültem dolgozni, a suszterműhelybe, ahol sportcipőket készítettünk. Innen egyszerűen valami átszervezés révén a konyhára kerültem. A konyhán találkoztam az önfeledten zabáló emberekkel, akiknél a harminckilenc fasírt megevése valami egészen elragadtatott élményt jelentett, s amikor elmondtam, hogy nem sül le a pófádról a bőr, és azt mondtam, hogy hát legalább a levest vigyük ki kézben, mert rugózás nélküli kocsin vittük ki a csillagokba a kaját, s miután ezt a börtönt még Ferenc Jóska építtette, a börtön kövezetén a rugózatlan kocsi úgy ugrált, mint a Hoppel-poppel, így a folyadékjavát a börtön földje, a kocsi deszkázata, az edény fala ette meg, a zárkába már csak a minden zsír és minden ízanyag nélküli lötyty jutott. Megegyeztünk a rabtársakkal, hogy a hígat kivisszük kézben a csillagokig, tehát nem tesszük kocsira, csak a szilárd kaját, tésztát, krumplit stb. Igen ám, de azt a forró alumíniumedényt eléggé életveszélyes volt vinni, és igen nehéz is volt, úgyhogy engem gyengébb öntudattal rendelkező rabtársaim igencsak szidtak, mint a bokrot, de keresztül tudtam vinni, hogy ez így történjen. A vége az lett, hogy egyszer csak leváltanak, elkülönítenek, fegyel mire visznek azzal, hogy én a konyháról lopok, és a rabtársaimnak juttatom el az ételmet. Valóban juttattam a rabtársaimnak ételmet, de abból a spejzolásból, amit vásároltam, s miután a konyhán dolgoztam, a spejzoltat nem ettem meg, nem dohányoztam, így amit spejzoltam, azt rejtett utakon eljuttattam a különféle, nehezebb sorsban levő vagy éppen elérhető rabtársaimnak. Az volt a szerencse, hogy rabtársaim előtt is és a felügyeletes urak előtt is tisztázhattam magamat. A konyhán csak sózott szalonna volt, én füstölt szalonnát spejzoltam, a konyhán kristálycukor volt, én makkacukrot spejzoltam, így a fegyelmit ugyan megkaptam, de a rabtársadalomban erkölcsiségemet nem tudták lejártni. Végso soron jólesően a visszájára sült el a dolog, még akkor is, ha ez nekem különféle tortúrákba és nehézségekbe került, s természetesen a konyháról leváltottak.

Meggyőződésünk, hogy a váci éhségstrájkjal igenis fölhívtuk magunkra a figyelmet, nemcsak az országban, hanem kint is, vannak értesüléseink, hogy nyugati híradás is foglalkozott a váci éhségstrájkjal. És nagyjából tudtunk az eseményekről is. A kivégzések megszűnése bizonyos megkönnyebbülést hoz a börtönlélektanban. Mint már korábban elmondtam, nem adtam fel a reményt, hogy ügyünk felülbírálásra kerül, hiszen a váci éhségstrájk is azért történt, mert nem volt kielégítő, és módszereiben

nem volt elfogadható a korábbi amnesztia. Vártunk, számítottunk, nem is tudtuk elképzelni, hogy ne következzen be valami. Itt, a Gyűjtőben ér az amnesztia, a Gyűjtőből szabadulok.

*

A börtönből Dénes János számára rövid volt az út hazáig, hiszen Kőbányán lakott, és ott lakik mind a mai napig. Az előírt határidőn belül jelentkezett a rendőrségen, ahol azt tanácsolták neki, kerülje el a régi munkahelyét. Dénes ennek ellenére a Kőbányai Gyógyszerárugyárba kérte felvételét, de természetesen eredménytelenül, így az Egyesült Gyógyszergyárban helyezkedett el. Innen azonban – miután a vállalat nem javasolta szakirányú továbbképzését – egy évvel később kilépett, s egy vegyipari kisiparoshoz ment dolgozni. Ez megnyitotta egyben az utat előtte, hogy elvégezze a vegyipari technikumot. Végzett technikusként tért vissza az Egyesült Gyógyszerbe, de „hendikep”-je miatt csak fizikai munkásként dolgozhatott.

Szabadulása után rögtön ismét bekapcsolódott a családi gazdálkodásba, édesanyja ekkor baromfit tenyésztett, majd éppen e tevékenység eredményeképpen, illetve további fellendítésére már a hatvanas évek közepén gépkocsit vásárolt. Nősülése után egy kis szobából indulva kellett újra tisztas egzsztenciát teremtenie maga és családja számára, napi tizenhat-tizennyolc óra munkával.

Múltja, sorsa kíséri, hajtja tovább; dolgozott vegyipari szövetkezetben, vegyi raktárosként gépipari vállalatnál, piaci terményárusként, végül – immár harmadszor – visszakerült az Egyesült Gyógyszergyárba, ahol az interjú készítése idején, 1987-ben is fizikai munkásként dolgozott, három műszakban.

A 80-as évek második felében kapcsolatba került a demokratikus ellenzékkel, 1986 decemberében részt vett és felszólalt a forradalom 30. évfordulója alkalmából Eörsi István lakásán rendezett konferencián. Alapító tagja a TIB-nek (1988) és a POFOSZ-nak (1989).

Az 1990-es választásokon mint az MDF tagja, lakóhelyén, Kőbányán, egyéni választókerületben bekerült a parlamentbe, s országgyűlési képviselőként radikális hangvételű felszólalásai miatt vált ismertté. 1990. november 26-án, a taxisblokádnál, a kormánykoalíciót és az MDF-et is otthagya átvált a független képviselők közé. Antikommunista nézeteivel, az 56 utáni bűnösök elleni fellépés állandó szorgalmazójaként a parlament egyik legkarakteresebb személyiségeként vált országos híróvé.

Készült 1987-ben.

Szerkesztette Varga László.

ABOD LÁSZLÓ, A NAGYBUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS TAGJA

„Tudtuk, hogy miért üliünk, vállalnunk kellett”

Abod László 1924. január 20-án született Budapesten. Apja Erdélyből menekült szer számlakatos, fél évig vagonlakó. Az elemi, majd a Lónyay utcai református főgimnázium elvégzése után szülei biztatására a Református Teológiai Akadémiára jelentkezett, egyrészt mert a háborúban a teológusokat felmentik a katonai szolgálat alól, másrészt mert a vasút ösztöndíjából és a temetéseken való éneklésből megkereshető pénz fedezte az iskoláztatás költségét. A teológiával párhuzamosan a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán szociológiai előadásokat hallgatott. Tagja lett a baloldali népi értelmiségi társaságnak. Már a gimnáziumban nagy hatással volt rá Németh László és Karácsony Sándor. 1945 augusztusában részt vett a MEFESZ balatonlellei alakuló ülésén. Volt iskolatársa révén kapcsolatba került egy kisgazdapárti társasággal, így Mizsey Bélával, Nagy Júliával (Nagy Ferenc lányával), akiknek hatására, szándékától eltérően, nem a Parasztpártba, hanem a Kisgazdapártba lépett be. „Belépni, ez túlzás, én soha életemben nem léptem be egyetlen pártba sem, bár az igaz, hogy a kisgazdapárt politikai bizottságának tagja voltam, de párttagsági könyvem nem volt.”

1945 decemberében a Független Ifjúsági Szövetség országos titkárává választották, tagja volt a DIVSZ Balkáni Ifjúsági Tanácsának ülésén részt vett magyar küldöttségnek. 1946-tól a Magyar Kollégiumi Egyesület főtitkára, 1948-tól a NÉKOSZ alelnöke és a József Attila Népi Kollégium igazgatója.

1948 nyarán kérte, hogy mentse fel az igazgatói tisztség alól. Ezután a kultuszminisztériumba került, ahol a tankerületi főigazgatóságok ellenőrzése, a hittankönyvek engedélyezése tartozott a feladatai közé. „Mindmáig megválaszolatlan a kérdés számomra is: hogyan válhatott egy református teológiát végzett emberből az egyházi iskolák államosítását őszintén igenlő ember. Ebben szűgyenletes szerepem volt.”

1950. április elsején, a „reakciós pedeagógia” képviselőinek eltávolítására hozott határozat nyomán kirúgták a minisztériumból. Baráti segítséggel üzemkönyvelőként helyezkedett el Szentendrén, a Cementipari Vállalatnál, ahol az üzemgazdasági osztály vezetőjévé nevezték ki. 1953-ban az óbudai 2. számú Épületelemgyár üzemgazdasági osztályának vezetője lett.

*

Akkor jött a Petőfi Kör megalakulása. Először nem mentem el, mert a DISZ-t – a Petőfi Kör létrehozóját – a kommunista párt egyik végrehajtó eszközének tartottam, és azt mondtam, hogy a párt rontotta el a dolgokat, neki is kell tisztázni. Igen ám, csak az első viták után már azt hallottam, hogy értelmes, az én véleményemmel is sokban egyező nyilatkozatok, hozzászólások, előadások hangzottak el, ezért elkezdtem járni én is a

Petőfi Kör üléseire. Ott voltam NÉKOSZ-vitán,* amire, hogy úgy mondjam, hivatalból illetékes voltam. Akkor már a 2. számú Épületelemgyárban dolgoztam. A gyári párttitkárt, egy Eigner Endre nevű fiatal, értelmes, rokonszenves segédmunkást, aki sokat olvasott, tudatosan képezte magát, elvittem néhány Petőfi köri ülésre.

A legemlékezetesebb az ifjúsági ügyekkel foglalkozó ülés** volt, amelyen felmerült, hogy ideje volna a cserkészek ügyét is felülvizsgálni, és alkalmasint rehabilitálni őket. Ezt azonban lehurrogták, csak olyasmikkel lehetett előhozakodni, hogy miként lehet marxista-leninista szellemben megjavítani a párt és az ifjúsági szervezet munkáját. A Petőfi Kör irodalmi, újságírói vitáján is a hibák kijavítását követelte minden felszólaló a lenini út folytatása érdekében, és ez az ifjúsági ügyekben is így volt.

A NÉKOSZ megújítását egyértelműen a párt felvállalásával, természetesen a hibák kijavításával gondoltuk. Ez teljesen egyértelmű volt a Petőfi Körben, és számomra sem volt vitás. Egyből lehurrogták azt, aki más véleményt mondott, vagy aki megpróbált ultrabalos, illetve a régi rákosista módon felszólalni. Én mindezzel egyetértettem, egy előadáshoz sem szóltam hozzá, de ott voltam, tapsoltam, és lelkesedtem. A viták során egyre jobban kirajzolódott, hogy nagyon sok minden megoldható lenne, ha Rákosi személy szerint is levonná a következtetéseket, és Nagy Imre kerülne a miniszterelnöki székbe. Én Nagy Imrét az '53-as programmal azonosítottam, amelyet nagyon jónak tartottam. Ha Nagy Imre neve elhangzott, akkor olyan tomboló tapsvihár tört ki, hogy percekig zúgott a terem.

Október 6-án nem vettem részt Rajkék temetésén, mert korábban Rajkról nem a nagy nemzeti hős képe alakult ki bennem, de teljesen egyetértettem a temetéssel. A legsötétebb koholmányok áldozatainak tartottam őket, és teljesen világos volt számomra, hogy Rákosi és társai gyilkosok.

Mindezek halmozódtak bennem, és érlelték azt, hogy itt minden rohad. Így jött 1956. október 23-a. A gyárban a párttitkáromtól tudtam meg, hogy aznapra felvonulást terveznek. Mondtam neki, hogy menjünk el, de ő, aki hallgatta a rádiót, és kapta a híreket a kerületi pártbizottságtól, nem jött, mondván, attól fél, hogy rossz vége lesz. Közben folyt a huzavona; engedélyezzék, ne engedélyezzék a felvonulást, a végén maga a belügyminiszter-helyettes közölte a műszaki egyetemen, hogy engedélyezik. Nekem másnapra egy nagy jelentést kellett készítenem, rengeteget kellett számolnom, még délután sem voltam kész a munkámmal, ezért fogtam a kis tekerős számológépet, beraktam a táskába, és elindultam a Bem-szoborhoz. Mire odaértem, óriási tömeg volt. Megálltam a menet szélén. Déry meg Veres Péter beszéde és Bessenyei szavalata után egyre forrósodott a hangulat. Az elején még tényleg csak a Petőfi Kör által meghatározott jelszavak hangzottak el, de aztán a kiskatonákkal kivágatták a címert, és kitűzték a régi Pálffy laktanyára a lyukas zászlót. A vége felé már felhangzott a „ruszvik haza!”, majd a felhívás, hogy rendezett sorokban menjünk a Parlamenthez.

A Margit hídon már egyre keményebben skandáltak: „ruszvik haza!” és „Nagy Imrét a kormányba”. A Parlament előtt a Lenin Intézet transzparensze alatt álltam. Na, mondom, ez jó hely, ők is itt vannak. És akkor zajlottak le azok az események, amelyek már közismertek, amit én is meg tudok erősíteni. Először felgyújtották a lámpákat, s

* 1956. jún. 9.

** 1956. szept., 28., okt. 8. L. *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita.* Szerk. Hegedűs B. András és Rainer M. János. Budapest, 1992. Múzsák – 1956-os Intézet.

akkor elkezdték kiabálni, hogy oltsák el a vörös csillagot a Parlament tetején. Leoltották. Majd Nagy Imrét követelték, aki nagy sokára megjelent, de senki sem látta, majd valaki kiállt az egyik erkélyre, és megvilágította egy lámpával. Nagy Imre akkor mondta el azt a beszédét, ami úgy kezdődött, hogy „Eltársak!”. Erre fölmorajlott a tömeg: „Nincs elvtárs, nincs elvtárs!” A Lenin Intézet velem együtt hallgatott. Én ugyan nem voltam „elvtárs”, de nem tetszett, hogy azzal, akibe az ország a reménységét vetette, olyan ellenségesek voltak. Ő megszokta ezt a megszólítást. Később a barátaimtól tudtam meg, hogy az utolsó pillanatig nem helyeselte a felvonulást, valósággal kényszerítették arra, hogy eljöjjön erre a végzetes útjára, mert ez már csak az volt. Miután elmondta a beszédét, amibe hellyel-közzel közbefütyögtek, kérte az embereket, hogy nyugodtan menjenek haza, bízzanak benne, mert eddig is vállalta, amit tett, és ezután is vállalni fogja, az ’53-as programot akarja folytatni. Ezzel teljesen egyetértettem. Lassan oszlani kezdett a tömeg, de közben oldalról, a Szabadság tér felől behajtott egy teherautó, a platójáról leugráltak az emberek, és ordítózni kezdtek, hogy menjünk a Rádióhoz.

Ekkor már sötét volt. Azért kellett a Rádióhoz menni, hogy beolvassák az egyetemisták 16 pontját. Én hazamentem, még buszra is fel tudtam szállni. Otthon azzal fogadott a feleségem, hogy a Rádiónál lőnek. Én nem hittem el, de kimentünk a balkonra – a Vak Bottyán utcában laktunk –, és hallottam, hogy valóban ropognak a fegyverek. A feleségem elmondta, hogy amíg én a Bem-szobornál és a Kossuth téren voltam, ő kint volt a Dózsa György úton, látta Sztálin szobrának ledöntését, és hallgatta a rádiót. Szerinte az igazi dühöt, az igazi haragot a Gerő-beszéd váltotta ki, Gerő nekiment a népnek, lefasztyázta és gyilkosnak nevezte őket. Hát akkor megmozdult minden, és onnan is elindultak a Rádióhoz. Ő gyorsan hazajött. Bizony nagyon szorongva vártuk a reggelt.

Mondanom sem kell, hogy én reggelre nem készültem el a munkámmal, de még ha elkészültem volna, sem tudtam volna bevinni a minisztériumba, mert akkor már többfelé harcok voltak. Korán reggel kitelefonáltam a gyárba, és mondtam, hogy nem tudok bemenni. Eigner Endre párttitkár jelentkezett, azzal kezdte, hogy: „na ugye, igazam volt, látod, hogy mi lett?” Mondtam, „sajnos, neked ebben igazad volt”. Utána elmentem a Körtérre, ahol tankok, géppuskázás, itt-ott összegyűlő, izgatott tömeg volt. Három tank volt ott, mindegyik körül sok ember gyűlt össze. Az egyik tankból a levegőbe lőttek géppuskával, erre mindenki szétrebbent, és rohant, mint az őrült.

Még 25-én sem tudtam bemenni a gyárba. 26-án kaptam egy telefont a párttitkártól, aki azt mondta, hogy lassan meg kellene alakítani a munkástanácsot. 27-én reggelre már a *Népszavában* is megjelent,* hogy munkástanácsokat kell alakítani azzal a céllal, hogy megőrizték a gyárakat, senki se vigyen el berendezési tárgyakat, ahol kell, ott tartsák melegen a kemencéket, az energiatermelő és közszolgáltató cégek működjenek. Ekkor kerültem ki a gyárba. Kevesen voltak bent, főként munkások, mindenki izgatottan beszélgetett. A vezetők közül akkor még ott volt az igazgató – nagyon ideges volt –, de hamar el is tűnt, mert aznap történt a munkástanács-választás. A párttitkár azzal fogadott, hogy szeretnék, ha Mérei Kádár Ervin lenne a munkástanácselnök. Teljesen egyetértettem vele, hiszen Mérei osztálytársam és jó barátom volt. A Görgey zászlóalj

* A Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökségének javaslata a munkástanácsok működésére. *Szabad Nép*, 1956. okt. 27. Rendkívüli szám.

tagjaként részt vett az ellenállási mozgalomban, a Nemzeti Múzeumban dolgozott, ahonnan '53-'54 körül nagy ívben kirúgták. Recsket megúsza, de azt nem, hogy kirúgják az állásából. A régi jó barátság révén én helyeztem el gondnoknak az Épület-elemgyárban. Sajnos megsebesült a forradalom első napjaiban, a Tompa utcában lakott, és az ottani harcok során egy kézigránátzilánkot kapott a lábába. Mivel őt nem tudták megválasztani, engem kértek fel elnöknek.

Összeültek a munkások, a 350 dolgozóból körülbelül 60-80 lehetett ott, ezért csak ideiglenes munkástanács alakult. Szerettek a dolgozók, ismerték a gondolkodásmódot, tudták, hogy az átalakulás, a hibák javításának szellemében dolgoztam, sokat beszélgettem velük a Petőfi Kör üléseiről is, így a párttitkár javaslatára egyből megválasztottak. Ezen a gyűlésen néhányan meglehetősen forrófejűen viselkedtek. Az ebéd-lőben a falon volt egy Lenin-kép és valamilyen felirat, le akarták tépni. Többen elébük álltunk, hogy ne csináljanak bolondságot, nem ez a lényeg, hanem az, hogy másként menjenek a dolgok. Volt néhány heves reagálás is, de a többség mértéktartóan viselkedett.

Az elnökségben rajtam kívül volt két munkás, a raktárvezető, Oláh István és a pénzügyi vezető, Pálfi Margit. Az ideiglenes munkástanács 10-15 tagú volt, többségében munkások. Az egyik munkás az öntőbrigád vezetője volt, a másik egy műszerész, és emlékszem még Asbóth Jenő segédmunkásra – korábban értelmiségi volt –, aki annak az Asbóth tábornoknak a leszármazottja, aki Kossuth seregében, majd az amerikai szabadságharcban harcolt. A gyűlésen jelen volt egy báró, Lukách – a keresztnévem nem tudom –, aki bárósága ellenére segédmunkás volt. Nem merült fel, hogy beválasszák, nehogy valami szó érje a ház elejét az arisztokrácia miatt.

Az alakuláskor kimondtunk néhány alapelvet. Ilyen volt például, hogy a munkástanács válasszon igazgatótanácsot, amely részt vesz a tervek jóváhagyásában, egy új, nem uniformizált bérrendszer kialakításában, és dönt a legfontosabb szociális kérdésekben. Ezek nagyon jó elvek voltak. Később, november 4-e után azt is kimondta a munkástanács, hogy az állami tulajdon helyett munkástulajdonba veszi a gyárat. Lényeges célkitűzés volt, hogy addig sztrájkolnak, amíg a szovjet csapatok ki nem vonulnak. Mindez spontán hangzott el. A spontaneitás alatt persze azt kell érteni, hogy a város tele volt falragaszokkal, mindenféle kiadványokkal, röpiratokkal. Az emberek onnan szedték az ötleteket, hiszen október 23-a után ezek a követelések és jelszavak közismertek lettek. A MEFESZ felhívásának is az első pontja volt a szovjet csapatok kivonása és a Szovjetunióval való tisztességes, korrekt viszony kialakítása. A sztrájk az első napokban a kormánnyal szembeni tiltakozást is jelentette, de 28-a után, amikor a Nagy Imre-kormány nyilatkozatban ismerte el a nemzeti forradalmat, már kezdtünk tárgyalni a munkafelvételről. Mint sok helyen, nálunk is megtörtént a káderlapok kiosztása. Én is megkaptam az enyémet, de nem volt benne semmi különös.

Aztán a szomszédos gyárakkal is kezdtük felvenni a kapcsolatot. Elsősorban a mellettünk lévő textilfestő gyárat kerestük meg, ahol a munkástanács elnöke egy Aigner nevezetű régi szocdem munkás volt, az alelnöke pedig Király Ferenc vegyész-mérnök. Azonnal felmerült az is, hogy a kerületben lévő többi gyárral is ki kell építeni a kapcsolatot, hogy össze tudjuk hangolni a működésünket. Tulajdonképpen ekkor már csírájában kezdett kialakulni az úgynevezett kerületi munkástanács, bár még nagyon embrionálisan.

Október 28-án az ELTE-n, a Jogtudományi Karon megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, ami engem is érdekelt. Délután bevonultam a jogi karra, ahol

legnagyobb meglepetésemre zárt ajtókat találtam. Az oldalsó ajtón többször kopogtat-
tam, végül Rattai Márta, volt kollegista társam nyitott ajtót, aki akkor a *Nők Lapja*
szerkesztője volt. Nagy öröm, kebelre borulás, felmentem, és ott találtam Kardos Lacit,
aki korábban a NÉKOSZ főtítkára volt. Éppen üléseztek, nem ért rá, ezért az aulában
lézengtem, és ott láttam egy csizmás, nagyon markáns arcú, magas, nálam valamivel
idősebb fiatalembert, aki a nemzetőrségbe jelentkezett fiataloknak mutatta meg, ho-
gyan kell szétszedni és összeszerelni a géppisztolyt. A fiatalember Fazekas György
újságíró volt, aki egy régi zsidó zszurnaliszta családból származott. Munkaszolgálatra
került ki a Szovjetunióba, ahol átszökött az oroszokhoz, és a fogolytáborban antifasiszta
iskolába küldték, majd a szovjet hadsereg főhadnagyaként később végigharcolta a
második világháborút, a politikai komisszára Brezsnyev volt. A front mögötti rádió-
adásokat irányította, és részt vett a magyar nyelvű újság készítésében is, így jutott el
aztán Magyarországra. Rendkívül színes egyéniség volt. Fazekast háromszor zárták ki
a pártból, és vették vissza. Ő '56-ban már közvetlenül Nagy Imre köréhez tartozott, s
mint később kiderült, ő volt az, aki Nagy Imre lábát fogta 23-án este, amikor a beszédét
tartotta, hogy ki ne zuhanjon a Parlament ablakán. Volt még ott 2-3 ember, akik szintén
fegyverkezelést tanítottak a köréjük gyűlt fiataloknak. Egy-egy csoportban 20-30 ember
volt, lányok is, erre élénken emlékszem. Így alakult a nemzetőrség.

Később aztán jött Kardos és egy társaság, összeültünk, hogy egyeztessük a néze-
teinket. Márkus István szociológusra emlékszem, Göncz Árpádra, aki régi jó ismerő-
söm volt még a kisgazdapártból, baráti viszony fűzött hozzá, és még egy csomóan
voltak ott, akikkel régi mozgalmi ismeretség fűzött össze. Ott voltak a recskiek, Jónás
Pál, a MEFESZ egykori főtítkára is. Számba vettük az egyetemi teendőket, az ifjúság
teendőit, beszéltünk a MEFESZ megalakulásáról, és javaslatok is hangzottak el a
vezetők személyére.

Volt egy érdekes momentum is, ami jellemző arra, hogyan alakulhat a politika egy
forradalom vagy népfelkelés során. Beszéltünk a helyzetről: rendteremtésről, egyébről,
és akkor az az ötletem támadt, hogy célszerű volna a faluszerzte spontán alakult nemzeti
bizottságok tevékenységét összefogni. Javasoltam, hogy hozzunk létre egy országos
nemzeti bizottságot, amely koordinálná és saját lapján keresztül irányítaná a nemzeti
bizottságokat, hiszen a Hazafias Népfront nem volt népszerű, korábban már lejáratta
magát. Kardos Laci azonnal a fejéhez kapott: „nagyszerű ötlet, te meg a Göncz Árpai, ti
ketten pártonkívüliek vagytok, illetve mind a ketten kisgazdák voltatok, fogjátok
magatokat, menjetek át a Hazafias Népfront székházába. Úgy tudom, ülésezik a
vezetőség, mondjátok el, hogy a mi bizottságunk egyetért azzal, amit előadtál, próbál-
jatok dűlőre jutni velük.” Na, fogtuk magunkat Gönczcel, és átmertünk a Belgrád
rakpartra.

A Hazafias Népfront egyes tagjai Kuczka Péter vezetésével valóban üléseztek,
helyesebben beszélgettek. Elmondtuk Kuczkának, hogy milyen feladattal jöttünk, ő is
a fejéhez kapott, hogy tényleg, ezt kell csinálni. Rögtön összedugták a fejüket a
mesterek, és közleményt adtak ki. Másnap meg is jelent az újságban, hogy a Hazafias
Népfront helyiségében megalakult az Országos Nemzeti Bizottság. Felhívja a nemzeti
bizottságokat... stb., stb., aláíró: az Országos Nemzeti Bizottság ideiglenes vezetősége.
Már jóval éjfél után voltunk, nem volt tanácsos akkor az utcán járni, ezért a Hazafias

* *Szabad Nép*, 1956. okt. 29.

Népfront épületében, a sofőrök részére fenntartott hálólhelyiségben aludtunk. Ez a tanmese, hogyan kell egy hatalmi vagy társadalmi szervet elfoglalni és átalakítani: ketten odamentünk táskával a kezünkben, és megalakult az Országos Nemzeti Bizottság. Persze nem kellett ehhez nagy zsenialitás, már '45-ben is volt ilyen, csak emlékezni kellett rá. Mindig azzal támadták a forradalmi testületeket, szervezeteket, hogy azokat központilag irányították, sőt, külföldi beavatkozás eredményeként álltak elő. Nem volt itt szó központi irányításról, spontán alakultak meg az Országos Nemzeti Bizottság szervei, hiszen nem volt még olyan messze a '45-ös demokratikus hagyomány, amikor az ország fellélegzett, és maga alkotta meg nemzeti bizottságait országszerte. A nemzeti bizottságoknak később nagy szerepük volt a főváros élelmiszer-ellátásában is. Amikor Budapesten elfogyott az élelem, akkor a falvakból teherautókon küldték fel a kenyeret, a húst és egyéb élelmet.

Csak 30-án mentem ki újra a gyárba, mert a közlekedés borzasztó volt. Nagy nehezen tudtunk szerezni két biciklit, egyet a feleségemnek, egyet nekem, azzal közlekedtünk. Ez később a vádiratomban úgy szerepelt, hogy ezzel mobilizáltuk magunkat, és ezzel is az ellenséges tevékenységet próbáltam segíteni. Közben a munkástanács, talán 27-én, megszervezte a gyár védelmét, amelyhez fegyvert is szereztek. A kapuban egymást váltották az őrk. Meg kell mondjam, komolyan vettük, hogy a munkástanácsnak meg kell védenie a gyárat. A munkástanács lett volna az ellenforradalom? Ez most nagyon komikusnak tűnik, mi a gyárat védtük az esetleges ellenforradalmi veszéllyel szemben. Nagyon sok helyen így volt. Nyugodt voltam, sztrájk volt végig, de biztonságban volt a gyár.

Október 30-án már teljesen világos volt, hogy a kormány elfogadja a forradalmi bizottságokat és a munkástanácsokat. Forradalmi bizottságok voltak a minisztériumokban, a közigazgatási területeken, nemzeti bizottságok a falvakban, munkástanácsok pedig a gyárakban. A kormány forradalomnak minősítette az addigiakat.

Október 30-án délelőtt a Kilián laktanya udvarán volt a felkelők gyűlése, Maléter volt a vezérszónok. Én nem voltam ott, de délután már tudtam róla a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága megbeszélésén. Göncz Árpád hozta a hírt, hogy a Kiliánban a legkülönbözőbb felkelő csoportok nyújtottak egymásnak jobbot, tájékoztatni akarják Nagy Imrét, hogy megtörtént a forradalmárok, a harcoló egységek egyesítése, és közölni akarják vele a forradalmárok követeléseit. Nagy Imrével a Forradalmi Bizottságnak volt kapcsolata. Az a határozat született, hogy a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága és a felkelő egységek képviselői együtt menjenek be Nagy Imréhez a Parlamentbe, és adják elő követeléseiket, mert a kibontakozásra, a jövő előkészítésére vonatkozó programpontok mind a két társaságnál nagyjából megegyeztek.

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága részéről Göncz Árpád és Márkus István vett részt rajtam kívül a megbeszélésen. Azért mi hárman, mert Márkus elsősorban parasztpárti volt, én a NÉKOSZ-mozgalom volt képviselője – erre Kardos sokat adott –, és Göncz Árpád a kisgazdapárt legjobb vonalának, a Kovács Béla-féle vonalnak egyik jeles képviselője.

A megbeszélte időpontra mi hárman megérkeztünk a Parlament kapujába, és ugyanakkorra érkezett meg egy háromtagú bizottság, akiket én nem ismertem, csak Göncz. Ők, mint igazi forradalmárok, felfegyverkezve jöttek, övükben néhány kézig-ránáttal, de a parlamenti őrség útjukat állta, mondván, hogy fegyverrel nem lehet bemenni. A legviccesebb a következő volt: ezek a felfegyverzett fiatal emberek hátat fordítottak, el akartak menni, de Göncz, aki már délelőtt kapcsolatba került velük,

elénk állt, és mondta: „Gyerekek, hát akkor ezt úgy csináljuk, hogy itt van mellettem Abod László, régi barátom, megbízható ember, adjátok ide – éppen egy nagy zöld táská volt nálam –, beletesszük a táskába, aztán megpróbálunk úgy bemenni.” Úgy is történt, ideadták, négy kézigránát volt a táskában, én vittem, aki a fegyverektől irtózik, kezelni sem tudtam, mert sose voltam katona, és bementünk a Parlamentbe. A táskámat már nem is vizsgálták meg, úgy tárgyaltunk a magyar miniszterelnökkel a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága és a felkelők nevében, hogy a lábamnál elhelyezett zöld táskában négy kézigránát volt. Ez volt az első kapcsolatfelvétel, ahol bőven ki lehetett fejteni azt, hogy mik azok az elképzelések, amelyeket szeretnénk, ha megvalósítana a kormány.

Könnyen bejutottunk, a titkárságon jelentkeztünk, várakozni kellett. Várakozás közben Gönczcel átmentünk a szomszéd szobába, ahol a Tildy-titkárság volt, hiszen régről ismertük Tildy Zoltánt. Véletlenül éppen kijött az előszobába Tildy Zoltán és a felesége is, lekezeltünk egymással, elmondtuk, hogy miért vagyunk ott. Ő természetesen helyeselte. Nagyon érdekes volt, hogy Tildy szárnysegéde ugyanolyan ezredesi ruhában volt, amilyenben 1948-ban teljesített szolgálatot a Köztársasági Elnöki Palotában. Úgy éreztem, mintha megint a köztársasági elnökkel beszélnek. Így telt az idő, és egyre gyűlt a társaság, jöttek számomra ismeretlen személyek, jött egy házaspár is, Dudás József és a felesége.

Nem sokkal Dudásék megérkezése után megjelent Nagy Imre, és helyet foglaltunk a teremben egy nagy U-alakú asztalnál. Az asztalfőn középen ült Nagy Imre – rendkívül fáradt, szinte megtört ember benyomását keltette –, mellette ült Dudás meg a felesége. Azok a felkelők, akiknek a kézigránátját én őriztem a táskámban, velünk szemben ültek. Volt még néhány ember, nyilván a Minisztertanács részéről. Amikor Nagy Imre megérkezett, akkor Dudás köszöntötte őt, és elmondta, hogy azért vagyunk itt, hogy nagyon széles forradalmi egység létrehozásával próbáljuk helyreállítani Magyarországon a rendet, előbbre vinni az országot, és az ügyek megoldásában reménygünket Nagy Imrébe helyezzük. Ezek után Nagy Imre elmondta, hogy ő a legfontosabb feladatnak a rendteremtést tekinti. Tehát ha egyszer már sikerült a forradalmi harcoló egységeknek egymásra találniuk, akkor az legyen a legfontosabb cél, hogy az utcán helyreálljon a rend, éjszaka ne ropogjanak a fegyverek, ne történjen semmiféle atrocitás. A másik, hogy minél előbb be kell indítani a munkát, mert az ország éhezik, és óriási gazdasági válság lesz, ha nem indulnak be a gyárak. Ezek után a különböző csoportok képviselői számoltak be. Beszélt Márkus Pista a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága részéről, majd Dudás és még valaki a felkelők közül. A felkelők a forradalom vívmányait védő egységes forradalmi karhatalmi vezetés létrehozását kérték, amelyben a katonaság és a rendőrség intakt része, a felkelők, valamint a Nemzetőrség együttesen venne részt. A hivatalos katonai egységek központi irányítása akkor még Janza Károly kezében volt, ő volt a honvédelmi miniszter, ezért felmerült az is, hogy Maléter kerüljön az újonnan alakuló szervezet élére, hogy biztosítani lehessen Budapesten, illetve az országban a rend megteremtését.

A másik fő követelés az volt, hogy vonuljanak ki a szovjet csapatok az országból. Ez ügyben felkérték a kormányt, hogy tegyen intézkedéseket a szovjet csapatok mielőbbi kivonására. A kivonáshoz a rend biztosítására a felkelő csoportok is vállalkoztak. Felmerült a Varsói Szerződésből való kilépés kérdése is, amit Nagy Imre nem tudott ott elfogadni, mert nagyon kemény követelésnek tartotta. A végén abban maradtak, hogy ő ezt az álláspontot majd továbbítja a kormányhoz. Még ennél is

rázósabb volt a semlegesség kérdése, amelyben a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága is állást foglalt. Nagy Imre ezt is vonakodva fogadta, de elmondta, hogy a Minisztertanáccsal közölni fogja ezt az igényt is. Nagy Imre állandóan visszatérő reflexiója az volt, hogy jó, mind nagyon szép, amit itt követelnek, de egyet értsenek meg, a legfontosabb a rend megteremtése. Addig, amíg nem lesz rend, addig hiába is jövünk bármiféle követeléssel. Ő érzékelte, hogy a tárgyaló felek komolyan gondolják, amit mondanak, és olyan nevek hangzottak el, mint Maléter, Kopácsi, Király Béla, akik Nagy Imrét tisztelték, és akikben Nagy Imre megbízott.

Fölmerült még az ÁVH szerepe. Egyrészt a törvényes és tisztességes felelősségre vonás, másrészt pedig a törvénytelenül elítéltek mentesítése. Azt hiszem, ezt Dudásék mondták el, de ebben nem vagyok teljesen biztos. A jelenlévők készen mutatkoztak arra, hogy közreműködjenek a rendteremtésben és a munkafelvételben. A munkástanácsoknak a forradalom első szakaszában végzett munkájára s azok jellegére jellemző volt, hogy ezen a tárgyaláson a munkástanácsok nevében nem volt ott senki. Én akkor még nem a munkástanácsot képviseltem, hiszen csak egy gyári munkástanács tagja voltam.

Márkus végig a nyugalom, a követelések tompítása érdekében szólalt föl, olykor-olykor bizonyos mértékig elodáztatva egy-egy problémát, például a felelősségre vonás kérdését, mondván, hogy ez nem időszerű. A tárgyalás azzal zárult, hogy Nagy Imre mindent tudomásul vesz, és döntés céljából továbbítani fogja a Minisztertanácshoz. Másnap meg is jelent egy közlemény,^{*} hogy a forradalmi felkelő egységek és a Forradalmi Értelmiségi Bizottság képviselői tárgyaltak a miniszterelnökkel, és a tárgyaló felek között a megértés légköre alakult ki. A közlemény név szerint megemlítette Dudás Józsefet, aki a felkelők nevében terjesztett elő javaslatokat.

Dudás Józsefet mi csak névről ismertük, tudtuk, hogy 1945 után a kisgazdapártban vállalt szerepet, és annak idején a békekötés ügyében próbált akcióba kezdeni. A tárgyaláson nem volt kompromisszumkész ember, amit az is bizonyít, hogy a tárgyalás után nem sokkal el akarta foglalni embereivel a Külügyminisztériumot. Amikor távoztunk, megismertem az embereit, akik bizony nagyon fanatikusak voltak, Dudás pedig rendkívül ideges volt, lehet, hogy a fáradtságtól, hiszen éjt nappallá téve intézte az ügyeit. A felesége egy termoszból állandóan töltötte neki a teát vagy valami frissítőt. A tárgyalás során egyre izgatottabbá vált, és a végén könnyezve mondott köszönetet Nagy Imrének, és hangsúlyozta, hogy mindattól, amit itt elmondtunk, az ország s a magyarság jövője függ. Ezt érzelemdús mondatokban fogalmazta meg, miközben úgy sírt, hogy törölgetni kellett a könnyeit. Ebből én azt a képet alakítottam ki magamban, hogy egy érzelmileg labilis, sok indulattal és sok akarnokoskodással teli ember. Nagyon keményen tárgyalt, mindenki engedékenyebb volt, mint ő. Furcsa ember volt.

Nagy Imrében azt láttam, amit vártam. Tehát azt, hogy higgadt, bölcs, felelős ember, aki mindent próbál a helyére rakni. Nyugodt magatartása, segítségkérése nekem nagyon szimpatikus volt. Ő olyan ember volt, amilyennek az írásaiból, beszédeiből megismertem.

A tárgyalás eredményes volt. Hogy mennyire befolyásolta a későbbi politikát, azt nem tudom, de tény, hogy mindazok a pontok, amelyek ott elhangzottak, napról napra

^{*} *Magyar Nemzet*, 1956. okt. 31.

szép fokozatosan megvalósultak. Megalakult a Forradalmi Karhatalom, Maléter Pált kinevezték honvédelmi miniszterré, és tárgyalások indultak az oroszok kivonásáról.

A nyomozás során nem derült ki, hogy részt vettem ezen a megbeszélésen, mert sem a felkelők, sem Dudásék nem ismertek. Engem ott két ember ismert, Márkus Pista és Göncz Árpád. Ők mondhatták volna, hogy én is ott voltam, de nem tették.

Október utolsó napjaiban elindultak a különböző pártszerveződések is. Elkezdtem, mint korábban Sinkó Ervin, ide-oda járkálni. Nem akarom magam összehasonlítani Sinkó Ervinnel, csak az attitűdjét vállalom, ő is szaladgált jobbra-balra a '19-es forradalom idején, és mindenütt feltűnt, ahol csak lehetett. Én is szaladgáltam jobbra-balra, mindenütt feltűntem, és összeszedtem a különböző információkat, képet próbáltam alkotni, s volt, ahol még be is avatkoztam. Voltam például az újjáalakult kisgazdapárt székházában, nem mintha én ott akartam volna folytatni, attól eléggé távol tartottam magam, de kíváncsi voltam, hogy mit csinálnak. 30-án mentem el a Semmelweis utca 1-be. A nagy márványlépcső tetején ott álltak egymással szemben a régi kisgazdapárt balszárnyát és a jobboldalát képviselő emberek, egymást átkozták rettenetes hangnemben, gyűlölködéssel, felemlegetve korábbi tevékenységüket. Én csak csodálkoztam, és mondtam, hogy ez az ország nem túl sokat érdemel, ha ezzel kezdjük. Nyilván a hatalomért folyt a harc. Talán öt percet töltöttem ott, ez bőven elég volt.

Ennél több időt töltöttem Kiss Sándorral, a Parasztszövetség vezetőjével. Ragyogó, erkölcsileg tiszta ember, akit annak idején a Magyar Közösség-perben elítéltek. Őt nagy örömmel és szeretettel kerestem meg. Ő akkor akarta újból létrehozni a Parasztszövetséget. A beszélgetésnek a személyes ismeretségen és az engem megtisztelő barátságon kívül még az is oka volt, hogy a dolgok mélyén úgy éreztem, a munkástanácsok mellett a parasztságnak is kell legyen érdekvédelmi, a tulajdonosi szemléletet kifejező szervezete. A Parasztszövetség újrakezdéséről beszéltünk. Kiss Sándor rendkívül logikusan fejtette ki a véleményét, és ezt el is mondta egy rádiónyilatkozatában a Parasztszövetség igazgatójaként. Ezen a beszélgetésen jelen volt Nyeste Zoltán, Göncz Árpád, Imre Lajos és B. Rácz István is, akik annak idején elindították az ifjúsági mozgalmat.

Október 30-án zajlott le a Köztársaság téri esemény is, amivel a baráti körömhöz tartozó egyetlen ember sem értett egyet. Mélységesen elítéltük. Nagy próbaköve volt ez a forradalomnak. Egy csomó huligán is odakerült, ott volt a Teleki tér és környéke, borzalmas dolog volt.

November 1-jére már elég nagy melóssereg gyűlt össze a gyárban, legalább 100-120 ember volt benn, az összlétszámnak majdnem a fele. Akkor már beszéltünk arról, hogy el kellene indítani a termelést, ekkor vetődött fel az is, hogy új bérrendszert kellene csinálni. A régi normán alapuló bérrendszer azonkívül, hogy embertelen volt, nem is szolgálta a gazdaságosságot, ezért olyan bérrendszert kezdtünk kialakítani, amely bizonyos teljesítmény felett degresszív lett volna. A mennyiség és a termék minősége együttvéve határozta volna meg a bért. Először az alapelveket állapítottuk meg az üzemgazdasági vezetővel és a munkástanácstagokkal. A munkások ezzel teljesen egyetértettek, mert az ő érdekük is az volt, hogy ne gyötörjék magukat halálra csak azért, hogy olyan termék legyen, ami nem ér semmit. November 2-án a munkástanácsok határozatot hoztak az 5-i munkafelvételre. Nálunk a gyártóeszközök előkészítése folyt, hétfőre terveztük mi is a munka teljes felvételét.

3-án részt vettem a Petőfi Kör koalíciós alapon újjáalakuló gyűlésén. Elnöknek nagy szavazattöbbséggel Jónás Pált választották. Ott volt Tánczos Gábor és Hegedűs B. András is. Kardos Laci mellett ültem, beszélgettünk. Kardos rettentő pesszimista

volt, és beszámolt arról, hogy mennyi szovjet tank jött át a határon, és mennyire szorongatják a kormányt. Tudtam, hogy Laci kapcsolatban állt az újonnan alakult MSZMP vezetőivel. Mondtam neki: „Laci, én ugyan soha nem voltam pártnak, csak a kisgazdapárt politikai bizottságának tagja, de most úgy érzem, hogy az MSZMP-be szeretnék belépni.” Erre azt válaszolta, az a gyanúja, hogy erre már nemigen lesz mód. Azért gondoltam, hogy az MSZMP-be kellene belépnem, mert láttam azt a rengeteg sok pártot, ami csak a széthúzásnak, az erők szétforgácsolódásának lehetett az eszköze, aztán olyan pártok is megjelentek, amelyekkel egyáltalán nem tudtam egyetérteni. Ekkorra már eléggé balra tolódtam, s úgy véltem, hogy az ország megújuláshoz egy tisztességes szocialista párt szükséges. Az MSZMP-ben elsősorban Nagy Imre volt vonzó, de olyan nevek is megjelentek, mint Kardos László, Maléter Pál, ami számomra garancia volt arra, hogy tisztességes szocialista társadalom fog épülni, amelyben részt kell vennem. Mindig is azt akartam, hogy társadalmi tulajdonban, a munkások tulajdonában legyen a gyár.

Természetesen az én tagságomból semmi sem lett, mert hajnalban már dübörögtek az ágyúk. November 4-én hajnalban dörrenések ébresztettek fel, bekapcsoltuk a rádiót, és akkor hallottuk Nagy Imre nyilatkozatát.

November 4-e teljes összeomlást jelentett számomra, politikai értelemben abszolút reménytelennek láttam a továbbiakat. Az ország újabb rombolásokkal nézhetett szembe. Sejtettem, hogy napokon belül összeomlik a fegyveres ellenállás, ami majd a munkástanácsok létét is befolyásolja, hiszen csak úgy lehetett bármit is a munkástanácsban csinálni, ha van mögöttünk erő. Kádár János Szolnokról közvetített beszéde elvágta minden reménységünket, annak ellenére, hogy nem történt utalás a munkástanácsok megszüntetésére.

Néhány napig tájára sem tudtunk menni a gyárnak. Annyit tudtam meg telefonon, hogy az őrség továbbra is őrzi a gyárat. Volt bennem egy kis bizonytalanság, hogy mi lesz velem, mert én nemcsak az ottani munkástanácsban vettem részt, hanem más dolgokban is. Még a munkástanács valahogy elment volna, de hát én Nagy Imre híveként exponáltam magam!

Két vagy három nap múlva, amikor kimentem a gyárba, élelemosztás volt, és újra felvettük a kapcsolatot a többi gyárral, hivatalosan is megalakítottuk a III. kerületi munkástanácsot. Még pecsétet is csináltattunk. Amikor a kerületi munkástanács engem delegált a Nagybudapesti Központi Munkástanácsba, szabályszerű papírom volt, rajta a nagy körbélyegző.

A kerületi munkástanácsban általában a gyárak munkástanácselnökei vagy helyettesei, vagy az általuk megbízott személyek voltak. A rendőrséggel is felvettük a kapcsolatot. Megalakultak a karhatalmi egységek, és a munkástanács azt követelte, hogy a gyárakból is vegyenek fel embereket a karhatalmi ezrekbe, hogy az egyre jobban terjedő törvénytelenéseket megakadályozzák. Elterjedt a híre annak, hogy a forradalmárok és felkelők közül egy csomó embert meggyilkoltak, és kezdik összegyűjteni, bezárni a fiatalokat. Az október végi napokban nagy dobozban ott lehetett a pénz az utcán, a kutya nem vitte el, be voltak törve a kirakatüvegek, és nem vitt el belőlük senki semmit. November 4-ével elszabadult a pokol, lopni, rabolni kezdtek. Előzőleg úgy érezték, hogy erkölcsi kötöttség kötelezi az embereket arra, hogy az ország jobbléte érdekében tűrtóztessék magukat, tiszteljék a törvényeket, de ez 4-e után felbomlott. Az ország letiprása egy idegen nagyhatalom részéről teljesen demoralizálta az embereket. Ez ügyben is kellett tenni valamit. A rendőrkapitány nagyon udvariasan tárgyal

velünk, de semmit nem csinált, csak taktikának szánták a tárgyalást, hogy elcsendesjenek a munkástanácsok.

A sztrájk tovább folytatódott az országban, „szervezője” tulajdonképpen a Vörös Hadsereg volt. A munkástanácsok a szovjet csapatok kivonását és a Nagy Imre-kormány visszaállítását követelték. Közben egyre inkább terjedt a letartóztatások és a represszió híre. Tudtunk arról, hogy november 4-én Nagy Imréék a jugoszláv követségre menekültek, de hogy milyen körülmények között, azt nem tudtuk. Tudtunk arról is, hogy a kormány utolsó tagjaként a Parlamentben maradt Bibó István, és egy kibontakozási tervet készített, ami november 6-a után falragaszokon is megjelent az utcán. Az emberek erre fogékonnyá váltak. A munkástanácsok gondolatmenete teljesen egybeesett Bibó koncepciójával, amely a békés kibontakozási módszert tartalmazta, hogy nem egyszerre, hanem fokozatosan kell kivonni a szovjet csapatokat. Mi is a szocializmus elvi alapján álltunk, tehát hogy földet, gyárakat vissza nem adunk. Ezek összetartották a munkástanácsokat, és ment tovább a sztrájk. Egyre jobban felütötte a fejét a terror, ami rettentően irritálta az egész társadalmat. Kaptuk a híreket arról, hogy több embert és egyre több fiataalt fogtak le, és hogy a felkelők közül egy csomó fiataalt a Szovjetunióba szállítottak. Megtudtam, hogy a veszprémi egyetemről is – ahová esti tagozatra jártam – vittek el diákokat. Egy kiváló tanár, Bereczky Endre állt a Szovjetunióba hurcoltak megmentéséért folytatott küzdelem élére, és tudom, hogy vissza is jöttek a diákok.

A munkástanács közben kezdte megvalósítani terveit. Minisztériumi irányelvek is voltak már az új bérezésre. A sztrájk ideje alatt is fizettünk bérelőleg, a bankból csak a munkástanács aláírásával lehetett kihozni a pénzt. Egy csoport foglalkozott a munkásélelmezéssel, hiszen alig volt élelem a fővárosban. Megkeresték azokat, akik néhány napig nem adtak hírt magukról, ha kellett, segítséget nyújtottak. Élelmiszert szereztek, szétosztották, ha kellett elvitték a lakásra is. Én magam is vittem krumplit meg zöldséget Mérei Kádár Ervinhez, aki megsebesült.

A munkások, a munkástanács – elsősorban jugoszláv mintára – meghatározta a gyár feletti tulajdonjogot és a rendelkezési jogkört is. Megfogalmaztuk, hogy a tervek jóváhagyásának és a nyereség felosztásának joga a munkástanácsot illeti meg, ugyanúgy, mint az igazgató kinevezésének joga is. Ezért nagyon sok gyárigazgatónak mondtak fel.

A mi gyárunk igazgatója, Gattyán János, ha jól emlékszem, a kerületi pártszervezetből került oda, és elég rossz modorú, kemény ember volt. Vörös Akadémiát végzett. Őt november utolsó hetében váltotta le a munkástanács. A határozatról készült jegyzőkönyvet a minisztériumba is fel kellett küldeni. Mindig azt mondtam, hogy ha a régi igazgató megmaradt volna, akkor nem lett volna ott igazgatóváltás, mert ő feltehetőleg ugyanúgy, mint a párttitkár, beilleszkedett volna. Elbocsátották a munkaügyi vezetőt és a személyzetosztály-vezetőt is. Volt még valaki a gyárban, aki a munkásoknak a böggyében volt, egy Fenyves Hedvig nevezetű szilikátipari mérnök, aki rendkívül kemény egyéniség és hihetetlenül rossz modorú, nagyon balos kommunista volt. Ha én lementem a gyárba, akkor mosolyogva visszaköszöntek a munkások. Volt, aki meg is kérdezte, hogy „hogyan van Laci bácsi?”, még akkor is, ha idősebb volt nálam, aztán: „mi újság, Abod szaki?” Hozzá a kutya sem szólt. A munkástanács kiakolbólitotta őt is. A szomszéd gyárakban is hasonlóképpen volt, ott is csak néhány embernek mondtak fel. Hosszú felmondási időt kaptak, azt hiszem, hat hónapot. Nem volt ez embertelen, el tudtak helyezkedni, aztán később eljöttek a perben a vád tanúinak.

November utolsó napjaiban megalakult a végleges munkástanács, és az akkori főmérnök, Csuha Pál javaslatára engem neveztek ki igazgatónak december 1-jén. Nem akartam elfogadni, de a végén nagyon erősködtek, elsősorban Csuha Pál, aki még a minisztériumban is megbeszélte, hogy én jó lennék igazgatónak. Akkor még iparigazgatóságok voltak, és persze elsősorban az iparági igazgatónak kellett nyilatkozni az ügyemben. Bementem hozzá, felkötött kézzel fogadott, kiderült, hogy október 25-én lövést kapott. Az Építésügyi Minisztériumnak abban a szárnyában dolgozott, amely a Kossuth Lajos térre nézett. Ő nem helyeselte az igazgatóságot, de ellene sem volt. Később ő váltott le ebből a beosztásomból.

Emellett természetesen a gyár védelme volt a legfontosabb feladat. Sem a munkástanácsban, sem a gyárban nem találkoztam olyan emberrel, aki ne akarta volna megvédeni a gyárat. Elrendeltük, hogy a fagyveszélyes helyiségeket fűtsék, függetlenül a sztrájtól, hogy a későbbiekben, amikor rendeződnek a dolgok, akkor tudjon a gyár dolgozni. Magától értetődött, hogy addig sztrájkolunk, amíg a szovjet csapatok Magyarországon vannak. Ezek a célkitűzések munkástanácsgyűléseken és munkásgyűléseken kerültek nyilvánosságra.

Mint említettem, a munkástanács szociális ügyekkel is foglalkozott. Éppen akkor került olyan helyzetbe a vállalat, hogy rendelkezett – azt hiszem – két olyan lakással, amelyet a dolgozók számára kioszthatott. Az én javaslatomra Eigner Endre párttitkár 1956. november végén megkapta az egyik lakást. Épp előtte nősült, a felesége gyermeket várt, szociális és egyéb indokok alapján is rászorult volt. Senki sem ellenezte, Eignert szerették, mert jó munkás volt, nagyon értelmes volt, jó viszonyban volt az emberekkel, jól tudott velük bánni.

A párhelyiségek többsége eleinte még zárva volt, nem engedték be a pártot a gyárba. Nálunk minden érintetlen volt a párhelyiségben, de mi sem engedtuk őket működni a gyáron belül. A párttitkárunk végig benn volt, november elején az MSZMP felhívására próbálta megszervezni a pártot, de nem volt sikere. Azok a régi elemek, akiknek felmondásuk volt, természetesen támogatták a pártszervezést, de csak egy-két ilyen ember akadt. Az orosz beavatkozással, az MSZMP központi vezetésével, a miniszterelnökkel általában nem értettek egyet az emberek. Ugyanakkor azt, aki közöttük élt, tisztességesen viselkedett, és nem is volt antipatikus, elfogadták, legfeljebb annyit mondtak, ráérünk még. Abban kemény volt a munkástanács, hogy a gyárba egyelőre nem engedte be az MSZMP-t. Ez ügyben volt a munkástanács és a párttitkár között ellentét, de nem volt semmiféle összetűzés. Nyilvánvalóan voltak, akik ezt keményebben mondták meg neki, jól elküldték valahova, de semmi különösebb zűr nem volt ebben a dologban.

A munkástanácsok november második felében már különböző koncepciótervezeteket dolgoztak ki. Ebben az időszakban került napvilágra a KGM tervezete is, amely egy átfogó, koncepciózus vállalat- és bérgazdasági tervezet volt. Közben a minisztériumban folyt a tisztogatás, azokat tették ki, akik a forradalom alatt részt vettek a minisztériumi mozgolódásokban.

A kerület gyáraival egyetértettünk abban, hogy ameddig a szovjet csapatok ki nem vonulnak, tart a sztrájk. A kerületi munkástanácsok között is volt együttműködés, és felvetődött egy szélesebb összefogás gondolata. November 13-ra az újpesti tanácsházára összehívták a munkástanácsokat egy egységes szervezet létrehozása érdekében. Ezen a III. kerület nem tudott részt venni, mert későn kaptuk meg az értesítést. Hála az égnek, mert november 13-án tankokkal körülvették az újpesti tanácsházát, ahol

éppen üléseztek, és letartóztatták az egész Újpesti Forradalmi Bizottságot. Ebben a perben aztán 10 halálos ítélet született. Másnap az Egyesült Izzóban gyűlt össze 400-500 ember, ide már el tudtunk menni, igaz, hogy meglehetősen nagy félelmek közepette.

Később az a vád érte a KMT-t, hogy oda bárki bemehetett. Hát ez nem igaz, csak megbízólevéllel lehetett bejutni. Nekem még most is megvan a megbízólevelem, amelyben a III. kerületi munkástanács megbíz, hogy vegyek részt az egyesülőülésen, és képviseljem a kerületet. A kerületből egyedül én voltam ott. Azt hiszem, azért jelöltek, mert viszonylag higgadtan szóltam hozzá minden eseményhez, és úgy érzem, hogy koncepciózusan is. Korábban nagyon megtanultam, hogy hogyan kell politizálni, és ezt érezhették a kerületben is. Így kerültem november 14-én az Egyesült Izzóba. Ahogy leültem, észrevettem, hogy mellettem Biszku Béla ül svájcisapkában – elég hűvös volt a teremben. Hallatlanul ideges volt, tőlem kért gyufát, hogy rá tudjon gyújtani, reszketett a keze. Előttünk két sorral Gáspár Sándor foglalt helyet. Az ő „megbízólevelük” az MSZMP-től volt. Nyilván őket beengedték, amikor ellenőrizték a küldötteket, okosan és helyesen azt mondták, legyenek ott, lássák, mi történik.

A küldöttek elmondták, hogy összpontosítani kell a munkástanácsok erejét, létre kell hozni egy bizottságot vagy egy központi tanácsot, amely egybehangolja a tevékenységünket. Közösön kell állást foglalni a sztrájk kérdésében is.

Vargha Domokos író ismertette Bibó november 6-i tervezetét, és elfogadásra ajánlotta a küldötteknek. El is fogadtuk. Nagyon népszerű volt az a gondolat, hogy maradjon meg a szocialista társadalmi rendszer, és a magyar parasztság számára pedig elfogadható keretek között létezzen magántulajdon.

Teljesen felesleges azon vitatkozni, hogy ez a KMT terve volt-e, az értelmiség fejében született-e meg, vagy a munkások ötlete volt. Én azt hiszem, is-is, mert a munkások akarták, az értelmiség pedig odaszegődött. Sok régi barátommal találkoztam ezen az ülésen. Az Értelmiségi Forradalmi Tanács részéről is részt vett két-három fő.

Vargha Domokos felszólalása után vita alakult ki arról, hogyan kellene megvalósítani a javaslatot. A vitában kiemelkedett Ring István, Újpest egyik gyárának küldötte, aki egy olyan bizottság létrehozását javasolta, amely a nagy-budapesti munkásokat képviseli, tárgyal a kormánnyal és a szovjet hadsereg vezetőivel. A vidék akkor még nehezen volt elérhető a közlekedési nehézségek miatt. Nagyon koncepciózus előadás volt. Más kérdés, hogy később Ring István a vád tanúja volt a KMT-perben.

A következő történt: megbíztak egy társaságot, állítson össze – nagyon gyorsan, még ott az ülés szünetében – egy tervezetet, ami tartalmazza azokat a pontokat, amelyekkel a megalakuló KMT elmehet a kormányhoz tárgyalni. A 8 pontos követelés* összeállításban részt vettek az Írószövetség képviselői, néhány barátom és jómagam.

Miután elkészültünk, ismertettük a pontokat, majd választottunk egy bizottságot, amely még aznap este el is ment a Parlamentbe tárgyalni. Ezen a tárgyaláson én nem vettem részt. Kádár hajlandó volt fogadni a KMT küldöttségét annak érdekében, hogy a munka beinduljon, és akkor még az volt a kormány álláspontja is, hogy a munkástanácsokra szükség van. A KMT első számú követelése volt, hogy Nagy Imrét kell a

* A Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulása. 1956. november 14. Határozat. Közzéteszi Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 8–9. sz. 143-144. o.

kormány élére helyezni, és a szovjet csapatoknak ki kell vonulni az országból. Ez határozott és konzekvens megnyilvánulás volt a KMT részéről.

A tárgyalásról másnap a *Népszabadságban*,* az MSZMP új lapjában megjelent egy cikk. A KMT küldöttsége 15-én beszámolt a tárgyalásokról a Fővárosi Villamosvasút Akácfa utcai központjában, ahová áttette a székhelyét. Ezt Babay István, a KMT titkára tette lehetővé. Egészen december elejéig ott voltak a gyűlések. Egyre szervezettebbé vált a KMT, a gyűlésekről jegyzőkönyvek is készültek, amiből később elég sok baj is származott, mert a letartóztatások egyik fő alapja lett, így aztán nem is lehetett még mellébeszélni sem a kihallgatások során.

Még Újpesten megválasztottuk a vezetőséget, amelynek elnöke Dévényi József, Csepel egyik küldötte lett. Később az a vélemény alakult ki róla, hogy nem elég határozottan képviseli a KMT-t, ezért helyére 16-án Rácز Sándort választották. Őt keményebbnek, konzekvensebbnek és harcosabbnak tartották. Rácз ekkor 23 éves volt, ragyogó intellektusú, hallatlanul határozott, energikus fiatalember. A felszólalásaiban minden mondatnak volt keze-lába, és amit mondott, annak tartalma egybeesett azok véleményével, akiknek az érdekeit képviselte. Ő a Beloianisz gyárból jött, ugyanonnan, ahonnan Bali Sándor. Mindketten szerszámkészítők voltak, kiváló szakmunkások. Rácз a fiatal, temperamentumos, Bali pedig a megállapodott, bölcs, igazi munkás-embert képviselte, szintén nagy intellektussal. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor élete vége felé a Bibó-émlékkönyvbe írt egy kis szöveget, az olyan volt, hogy bármelyik író magáénak vallhatná, olyan nagyszerű szellemi felkészültséggel csinálta. Hát ilyen emberek voltak. Bennük én a munkásságot láttam, a rokonszenvem máig is megmaradt, nagy szeretettel, barátsággal és tisztelettel tudok róluk nyilatkozni ma is.

Részt vett a vezetésben Kalocsai György vegyészmérnök is, ő volt az egyik elnökhelyettes, Bali Sándor a másik, Babay István pedig a titkár, aki biztosította a helyiséget, és kézben tartotta az adminisztratív ügyeket, valamint Sebestyén Miklós a MOM-ból.

Az egyik ülésen felszólaltam, és javasoltam, hogy alakuljon egy sajtó- és külügyi bizottság, amelynek feladata felvenni a kapcsolatot a fontosabb külföldi szervekkel és a sajtóval, valamint létrehozni egy saját lapot. Mivel én szólaltam fel, engem javasoltak a bizottság elnökének, de nem vállaltam. Végül Sebestyén Miklós lett a sajtóosztály vezetője, én pedig a helyettese, a harmadik tag nevére nem emlékszem. Tulajdonképpen ketten vittük a sajtóügyeket, de én voltam a spiritusz rektora az egésznek. Kettős követelménynek kellett eleget tenni. Egyrészt tájékoztatni a külföldieket, másrészt saját sajtót teremteni.

A külföldi újságírók tájékoztatása az Akácfa utcában történt. Többek között ott volt a *L'Humanité*től, a Francia Kommunista Párt lapjától két világhírű újságíró, André Wurmser és André Stil. Velük óriási vitáink voltak, mert ellenforradalmisággal és antikommunizmussal vádoltak bennünket. Én elmondtam, hogy nem lehet antikommunista az a társaság, amelynek elnökhelyettese Bali Sándor, aki érvényes párttagkönyvvvel rendelkezik. Ő nem tépte szét a párttagkönyvét, mint a volt párttitkárom, aki krokodilkönnyeket hullatott a levesébe, mert csalódott a pártban. Persze Kádárékkal nem egyezett a véleményünk, de aki Nagy Imrét akarta vissza miniszterelnöknek, az

* A Budapesti Központi Munkástanács küldöttségének nov. 14-i tárgyalása Kádár Jánossal. *Népszabadság*, 1956. nov. 15.

nem lehetett antikommunista. Erről elvitatkoztunk, ennek ellenére nem túl kedvező cikk jelent meg rólunk a *L'Humanité*-ben.

Kezdetben egyedi kiadványokat, tájékoztatókat adtunk ki, amelyek az akkori sajtótörvény szerint is megengedettek voltak. Három *Tájékoztató* jelent meg, amelyben a KMT tájékoztatta az országot a végzett munkájáról és a kormánnyal történt tárgyalásokról. Ezeknek az összeállításában vettem részt. Az első *Tájékoztató* a következőket tartalmazza: „Számталanszor, így most is elmondhatjuk, hogy minket a munkásosztály bízott meg, és a megbízásunkhoz híven megvédjük, ha kell, életünk árán is, a gyárainkat, hazánkat a kapitalista, földesúri restauráció ellen. Ugyanakkor azonban független hazánkban magyar módra akarjuk felépíteni a társadalmi-gazdasági rendünket, és a forradalom követeléseiből nem engedünk.” Az a szervezet, amelynek országszerte olvasható megnyilatkozása ezeket tartalmazta, lehetett-e antikommunista és főképp szocializmusellenes?

Elég sokat jártam kint a gyárban is, tudnom kellett, hogy mi az emberek véleménye. A KMT ülésein már ritkábban vettem részt. Sebestyén és Rác megbízása alapján felvettem a kapcsolatot az írókkal, Eörsi Istvánnal, Obersovszky Gyulával, Gáli Józseffel és Derzsi Sándorral. Őket próbáltuk megbízni azzal, hogy szerkesszenek egy lapot a KMT számára. Köztük volt Szilvási Lajos is, aki később aztán volt szíves eljönni a vád tanújaként. A harc elsősorban a lapengedély kiadásáért folyt, ezt azonban konzekvensen megtagadta a kormány. Elzárkóztak előle, nem akartak olyan lapot engedélyezni, amelynek az első számában azt követelik, hogy Nagy Imrét a kormányba, a szovjet hadsereg pedig távozzon. Ezt nem tehették meg, elismerem. A KMT és a kormány között hatalmi harc folyt. A 8 pont egyike kimondta, hogy a munkástanácsok nem engedélyezik, hogy a gyár területén politikai szervezet, pártszervezet működjön. Szakszervezet az igen, tisztességes, rendes szakszervezet, amit maguk választanak, amelyik az érdekeiket képviseli, az igen, de pártszervezet semmiképpen sem. Világos, hogy ilyen körülmények közt a lapengedély kissé illuzórikus volt. Ahhoz túl nagyvonalúnak kellett volna lennie a kormánynak, hogy megadja az engedélyt.

December 1-jén ültünk össze Sebestyén lakásán az írókkal, újságírókkal, ott határoztuk el, hogy mindenképpen kiadjuk a *Munkásújság* című lapot, még akkor is, ha nem engedélyezik. Arról is beszéltünk, ha illegálisan kell kiadni, hol sokszorosítsuk. Obersovszkyéknak volt egy sokszorosítógépük a Nap-hegyen, az *Élünk* című lapot ők akkor már kiadták, felvetődött, hogy ott fogjuk kinyomtatni.

Végül az én közreműködésemmel Gáli és Obersovszky előkészítette kiadásra a lapot, egy-két vers és irodalmi alkotás is volt benne. Az első oldalán az 1. sz. *Tájékoztató* szövege jelent volna meg. A Pátria Nyomda ki is szedte a szöveget, be is tördelték. A nyomda munkástanácsa merte vállalni, hogy lapengedély nélkül megcsinálja. Rác bejött a nyomdába, és mivel tudta, hogy nincs engedély, szétőrtette a betördelt szöveget, nem engedte, hogy kinyomtassák, mondván, hogy nem akar egy újabb összeütközést. Akkor volt egy kis esély arra, hogy lesz egyezség a kormány és a KMT között, bár ez a tárgyalások végső szakaszában volt, december 2-án vagy 3-án.

Ugyancsak december 1-jén határoztuk el Obersovszky, Gáli és Eörsi Pista kezdeményezésére, hogy december 4-én, tehát november 4-e egyhónapos fordulóján csendes nőtüntetést szervezünk, és megpróbáljuk rávenni a munkástanácsokat, hogy támogassák. A következő KMT ülésen ezt Sebestyénnel együtt elő is terjesztettük, de a vezetők tartottak az esetleges provokációtól, ezért nem merték vállalni a felelősséget. Ennek ellenére december 4-én megvolt a nőtüntetés. A felhívásban az szerepelt, hogy csak

nők, egy szál virággal menjenek ki a Hősök terére, a virágot tegyék le az Ismeretlen Katona emlékművénel, és csendben távozzanak. Ez így is történt. A tüntetés után az emlékmű tele volt virággal, még egy nemzetiszínű zászlót is beletűzték, a virágtömeg megtartotta a zászlót. A titkárnőmmel sokszorosítottam a felhívást, és a gyárból hivatalosan elengedtem néhány nőt a tüntetésre, mert akkor már igazgató voltam. Később aztán az egyik elég meredek vádpont volt ellenem a december 4-ei tüntetés megszervezésében való részvétel.

Utána nagyon felforrósodott a helyzet, és felgyorsultak az események. Több tárgyalás volt a KMT képviselői és a kormány tagjai között, akik egyre merevebbek voltak, és az ég egy világon semmilyen engedmény nem hangzott el a kormány részéről a munkástanácsok követeléseivel kapcsolatban. November 16-án a kormány kiadta a munkástanácsokról szóló rendeletet, amely csak gazdasági és munkaügyi tekintetben foglalt állást a munkástanácsok mellett. Nevezetesen, hogy bér- és tervügyekben, a beruházásokkal kapcsolatosan, a nyereségmeghatározásban és -elosztásban a munkástanácsok állást foglalhassanak. Politikai kérdéseket nem érintett a rendelet. Azzal kapcsolatban, hogy Nagy Imre vegyen részt a kormányban, vagy ő legyen a miniszterelnök, Kádár széles karlengetéssel mondta, hogy ők nagyon szívesen vennék, csak hogy Nagy Imre éppen az egyik külföldi állam területén tartózkodik, tehát nem áll módjukban teljesíteni ezt az igényt. Amíg Nagy Imréék a jugoszláv követségen voltak, addig nagyobb volt az esélyegyenlőség a tárgyalások során, még a szabadon bocsátásukat is garantálták, viszont amikor november végén Romániába vitték őket, romlott a tárgyalások sikerének esélye.

Amikor elvitték Nagy Imréeket – rögtön értesültünk erről a külföldi rádiókból –, akkor már tudtuk, hogy nagy bajok lehetnek. Ennek ellenére a *Tájékoztatóban* megjelent egy olyan passzus is, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanács követeli a kormánytól, tegye lehetővé, hogy Nagy Imrével személyesen felvehesse a kapcsolatot. Közölik azt, hogy hol tartózkodik Nagy Imre, mert csak annyit tudunk, hogy elvitték. Ebből természetesen az ég egy világon semmi sem lett. Közben kezdték elhurcolni a munkástanácstagokat is. Főként vidéken volt ez elég gyakori, és az elhurcolás bizony súlyos következményekkel járt, mert vidéken nagyon komoly verések, kínzások fordultak elő. Salgótarjánban jó néhány munkástanácstagot elvittek, ami ellen tüntettek a munkások, és a karhatalom közéjük lövetett.

A KMT november második felében felvette a kapcsolatot a szovjet hadsereg vezetőivel is, mivel a szovjet hadsereg jelenléte nagyon irritálta a magyar közvéleményt. A budapesti parancsnokságtól számos alkalommal magas rangú tisztek vettek részt a KMT ülésein. Úgy tűnt, mintha nem lennének pontosan tájékozódva az eseményekről. Egyszer Rácz Sándor azt mondta, hogy a szovjet hadsereg képviselőivel könnyebben lehet tárgyalni, mint a kormány tagjaival, mert ők sokkal megértőbbek. Hogy aztán ebben mi volt a taktika, azt természetesen nem tudjuk. Feltehető, hogy hatott rájuk, amit elmondtunk, hogy itt szó sincs szocializmusellenes megnyilatkozásokról. Arra gondosan vigyázott is a munkástanács, hogy ne lehessen olyan tagja, aki nem ért egyet az alapkoncepcióval.

Az erők egyesítése érdekében a KMT országos munkástanácsá akart alakulni. Ehhez még vissza kell mennem időben november 21-re, amikor a Sportcsarnokba volt meghirdetve az országos munkástanács alakuló ülése. Azonban a Sportcsarnok felé vezető utat orosz tankokkal lezárták, úgyhogy nem lehetett ott megtartani az ülést, helyette az Akácfa utcába mentünk át. Ez az akció teljesen kizökkentette az addigi tárgyalásmenetet.

December elején a KMT áttette székhelyét a MÉMOSZ-Székházba. Többek között azért, mert a villamosközlekedés megindult, és kellett az irányítóknak az Akácfa utcai munkahely, és nem lehetett zavarni a tevékenységüket. A MÉMOSZ-Székház üresen állt, volt hely, és ott ültek össze. December 8-án már itt volt egy KMT-ülés, amikor a salgótarjáni sortűz hírére teljesen felbolydult a munkástanács, és azonnal országos sztrájkot rendelt el december 11–12-re. Közben már a legtöbb helyen folyt a munka, hiszen a munkástanácsokban megvolt a készség a munkafelvételre annak ellenére, hogy az alapvető követelésekben nem engedett a kormány, mert nagyon nagy károk lehettek volna a sztrájk további folytatásából.

December 9-én a kormány föloszlatta a KMT-t, de az üzemi munkástanácsokat még engedte működni. Én a december 9-i ülésről több okból hiányoztam. Egyrészt a december 4-i nőtüntetés után sorra tartóztatták le Obersovszkyt, Gálit, aminek hírért vettem, ezért eltűntem a közéletből, ha úgy tetszik, illegalitásba vonultam. Nem is voltam odahaza, barátoknál húzódtam meg. December 8-án még ott voltam a gyűlésen, ami késő estig tartott, és az a furcsa eset fordult elő, hogy a kijárási tilalom miatt a karhatalmi ezred tagjai kísérték egy barátom lakására. A december 9-i gyűlésen viszont nagyon sok résztvevőt letartóztattak. Én ettől kezdve gyakorlatilag kivonultam a politikából.

Engem is kerestek a lakásomon mint a nőtüntetés egyik szervezőjét, de nem találtak meg, ám számíthattam arra, hogy bármelyik pillanatban letartóztatnak. Saját-ságos légkör alakult ki, mert ugyanakkor én, mint a gyár igazgatója, december 4-e után rendesen dolgoztam. Mindennap bementem, tettük, amit kellett. Oda nem mertek bejönni letartóztatni! Mondanom sem kell, hogy nem a főkapun jártam be dolgozni – ne tegyem ki magamat annak, hogy esetleg pont a bejáratnál fognak letartóztatni –, hanem a megfelelő kerülő utakon jutottam be, s ebben nagyon sokan, nagyon önzetle-nül segítettek.

1957. március 1-jéig voltam a vállalat igazgatója. Gyakran tárgyaltam a minisztériumban is, oda sem jöttek utánam – hogy ennek mi lehetett az oka? –, nyilván nem voltam azért én olyan nagyon nagy pont ebben az egészben, hogy érdemes lett volna nagy erőket rám állítani. A kezdet kezdetén még a feleségemet is figyelték, de aztán abbahagyták. Csak mint érdekességet mondom el, hogy 1956 végén a karácsonyt a családommal Baranyában töltöttem egy kedves barátunknál. Akkor már egy ideje csak telefonon beszéltem a feleségemmel, a vonaton találkoztunk, és utaztunk a jugoszláv határ mellé. Gyönyörű hó volt, és olyan volt a helyzet, ha akartam volna, szánkón cigányzenekarral nyugodtan átmehettem volna a határon, közben lövöldözhattunk volna fácánokra meg egyebekre, de nem mentem. Nem mentem el, mert úgy éreztem, hogy ezt az országot nem hagyhatom el, pedig tudtam, hogy már keresnek, és azt is tudtam, hogy le fognak tartóztatni.

Volt még egy említésre méltó nemes és szép vonása az egész harcnak. Amikor Magyarországon gyakorlatilag minden elcsendesedett, és részben még működtek a munkástanácsok, majd amikor már nem működtek, akkor is, fölmerült, hogy a letartóztatottak családtagjait segélyezni kell. Sokágú segélyakció indult meg. A munkástanácsok pénzt gyűjtöttek az üzemekben, és ezzel támogatták a letartóztatottak hozzátartozóit. A másik szárny a letartóztatott értelmiségiek, mindenekelőtt fiatal írók támogatására alakult. Ennek a segélymozgalomnak Bibó István volt a fő alakja, szervezője és irányítója, jobbkeze pedig Göncz Árpád, és részt vettem benne én is. A részvételem abból állt, hogy ismertem sok fiatal író, összeköttetésben is voltam velük,

és kinyomoztam, hogy kik azok, akiknek a családja a legjobban rászorul a segélyre. Így került sor például Vargha Dombiék családjának megtámogatására és egy csomó másra. Győri Istvánéra emlékszem még, aki nagyon sokat mozgott a mi körünkben, és elég szegény volt a családja. Az akcióban részt vett még egy régi barátom is, akin keresztül eljutottunk a Baumgarten Alaphoz, ahová Németh László helyezett letétbe elég jelentős összeget az „arra rászorulókat megsegélyezéséért” címen. Ennek az összegnek a szétosztásával a barátomat és engem bíztak meg, nekünk kellett elkészíteni a listát, hogy kiknek és milyen összeget adunk, és azt Basch Lóránttal, a Baumgarten Alap kurátorával kellett megbeszelnünk. Elvittük a listát, ő minden egyes íróról megkérdezte, hogy milyen körülmények közt él. Basch a maga precíz ügyvédi modorában elismervényt kért a pénzről, még bennünket is precízen elszámoltatott. Ebben az erkölcsi tisztaság volt a döntő szempont, Bibó István nem is adta volna a nevét máshoz. Ez aztán az ő ügyében is elég terhelő pont volt.

Ez a segélyakció még a letartóztatásom előtt egy héttel is működött, tehát 1957. április 26-ig tartott. Baschon keresztül húszezer forintot kaptunk röplapok készítésére. Fotóeljárással készültek a röplapok. Én is vásároltam egy csomó fotópapírt, de a készítésre már nem jutott időm. Szerencsére jól eldugtam, nem találták meg a letartóztatásomkor.

Március 1-jén a minisztérium fölmentett az igazgatói beosztásból – ez meg is jelent a *Magyar Közlöny*ben. Visszamehettem a régi munkakörömbé üzemgazdasági osztályvezetőnek. Ott dolgoztam egészen 1957. április 26-ig, és 26-ról 27-re virradó éjjel otthon letartóztattak. Éjjel két óra körül jöttek értem, két géppisztolyos ember, egy civil ruhás detektív, és hoztak magukkal egy hatósági tanút is. Mindent átnéztek, és az összes munkástanáccsal kapcsolatos iratomat elvitték. Letartóztatásom előtt került nyilvánosságra az Obersovszky és Gáli ügyében hozott ítélet. Obersovszkyt 3 évre ítélték, Gáli Jósikát 1 évre. Hát erre én azt mondtam, hogy én sem kaphatok többet. A család később jött, amikor letartóztatásom után megtudtam, hogy mind a kettőjüket halálra ítélték.

A budapesti rendőrkapitányságra vittek, ott egy nagy zárkába, közbüntényesek közé tettek. Zsebesektől kezdve komoly betörőkön át nagyon sok közbüntényessel voltam együtt egy héten keresztül. Ez alatt az egy hét alatt rendkívül érdekes élményben volt részem, megismertem az alvilág hierarchiáját. Ott tökéletes fegyelem- és tekintélyrendszer uralkodott. Az egyszerű zsebes a markecoló felett állt, a zsebes már a kézügyessége miatt is bizonyos tekintélyt élvezett, aztán jöttek a betörők, és a hierarchia csúcsán a mackósok álltak. Egy nagy mackóskirályal ismerkedtem meg, akinek óriási tekintélye volt. Engem tiszteltek, mert én voltam az egyetlen politikai köztük. Olyannyira tiszteltek, hogy megtanítottak az alvilág tolvajnyelvére is. Egyszer elmeséltem nekik a *Hamlet* történetét tolvajnyelven, sajnos azóta elfelejtettem.

A kihallgatásokon igyekeztek megfélemlíteni. Az első kérdés rögtön a központi munkástanács volt. Az volt az első reakcióm, hogy nem tudom, miről van szó, részt venni részt vettem benne, de semmit sem csináltam. Próbáltak brutálisan megfenyegetni, de ez csak abból áll, hogy hatan-nyolcan, izmos, markos, deli legények mögém álltak, és tipegtek-topogtak. A hangnem durva és fenyegető volt, lecsirkefogóztak, legazemberezték, ígérték, hogy összevernek, de egy ujjal sem nyúltak hozzám.

Egy hét után átkerültem a Fő utcába, magánzárkába. A cellában állandóan égett egy nagyon erős égő. Csak a faltól elfordulva, kezemet a pokrócból kirakva lehetett aludni, és a szemembe világított a lámpa. Könyvet nem adtak. Éjjel rugdosták a

cellaajtót, hogy ne tudjunk aludni, tehát pszichés kényszert alkalmaztak. Többnyire tiszti rangban levő örök őriztek, de voltak egyszerű foglárók, akik nemezipapucsban csoszogtak a kőpadlón, nem lehetett hallani, hogy mikor hova mennek. Állandóan „cirkliztek”, nézték, hogy mit csinálunk. Több görög származású őr volt, a görög emigráció tagjai. Ha néha szóltak az emberhez, akkor az idegen akcentusról érezni lehetett, hogy nem magyarok.

A kihallgatásomat egy Pataki nevezetű hadnagy végezte. Elég nagy anyag gyűlt már össze az ügyemben, volt egy csomó tanúvallomás, és a KMT ülésein készült jegyzőkönyvek is a kezükbe kerültek. Volt, amiben elég tájékozottak voltak. Azt elmondhatom, hogy miattam az ég egy világon senki nem került oda, mert én senkinek a nevét meg nem mondtam, akivel kapcsolatom volt. Arra voltak kíváncsiak, hogy mit csináltam. Csak azt vallottam be, amit rám bizonyítottak. Ha két ember már bevallja ugyanazt, akkor nincs értelme tagadni. Amire pedig volt írásbeli bizonyíték, azt el kellett ismernem. A jegyzőkönyvben számtalanszor ott van, hogy „miért hazudik, ne hazudjon...”, „hazudik!”. Amikor ismertették a per anyagát, Rácz Sanyiék megrovóan néztek rám, hogy miért kellett hazudni. Mondtam: „Gyerekek, hát ti nem tudjátok, hogy nem szabad semmit sem vállalni, mert ha vállalod a szocializmust, az is ellened lesz fordítva?” Nem értették ezt az egészet, de utólag rájöttek, hogy helyes volt a taktikám. Először magánzárkában tartottak, aztán mellém raktak egy idősebb polgárt, aki, mint mondta, feketéző volt. Kissé furcsálltam, hogy feketézőt hoznak a Fő utcába, a legszigorúbb politikai börtönbe, tehát őt nyilván besúgni tették oda. Nagyon valla-tott, hogy milyen ügyben vagyok ott. Az ég egy világon semmit sem mondtam neki. Talán másfél-két hétig volt ott, közben el-elvitték egy-egy napra, gondolom azért, hogy kikérdezzék, aztán végleg elkerült onnan, mert semmit sem tudott jelenteni. Borzalmas dolog volt ott egyedül! Azzal foglalkoztam, hogy szappannal a lópokróca szerkesztettem egy logaritmustáblázatot, és kiszámítottam a számok logaritmusértékét.

Lassan összeállt a vádirat ellenünk. Az elsőrendű vádlott Rácz Sándor, a másodrendű Bali Sándor, a harmadrendű Nemeskéri József, a negyedrendű Abod László, az ötörendű Mester Endre volt. Az öt ember kiválasztása a KMT 22 tagja közül kissé önkényes volt. A kiválasztásnál Rácznak és Balinak a szerepe abszolút tisztázott volt, vezetők voltak, ők nyilatkoztak a rádióban, ők voltak a kormánnyal tárgyalni, nem is egyszer. A többiek, Kalocsai is tárgyalt a kormánnyal, csak ő nem élezte ki úgy a helyzetet, mint Rácz vagy Bali. Kalocsainak és Ringnek is szerencséje volt, hogy rájuk senki nem tett terhelő vallomást.

Ellenem a következő vádpontok voltak: a külföldi újságírók tájékoztatása, az illegális sajtó és a december 4-i nőtüntetés szervezése. Az Épületelemgyárban folytatott munkástanácsi tevékenységem a per koncepciójának összeállításában elenyésző szerepet játszott.

Véget ért a nyomozati szakasz, és az ügyészi kihallgatásokra valamikor '57 júliusában átkerültem a Markó utcába, ahol teljesen megváltozott a világ körülöttem. Ott már többségében politikai foglyok közé kerültem, végre beszélgethettem. Itt kezdett az ember aztán beletanulni, hogyan lehet egyes zárkák közt levelezni. Bár állandóan figyelték az ablakokat, de cernán lehetett leengedni apró kis levélkéket és felhúzni a választ. Itt újítottam fel a cserkész kori morzetudásomat, a falakon kívül elhelyezett vascsöveken ragyogóan lehetett kézzel vagy kanállal morzejeleket leadni. Ez volt a kübliposta, illetve a küblirádió. Sokszor a legvadabb rémhírek keltek életre, például hogy jönnek az ENSZ-csapatok meg hasonló dolgok.

A Markóban is csak azt ismertem el, amit egyértelműen tudtak bizonyítani. Kénytelen voltam aláírni azt, hogy részt vettem Sebestyén lakásán a december 1-jei megbeszélésen, részt vettem a gyűléseken, azon is, ahol elhatározták az országos munkástanács összehívását, és aláírtam a december 4-i tüntetés előkészítését. Azt is elismertem, hogy az 1. és 3. számú *Tájékoztatót* – mint később a vádirat megállapította – „statisztikailag” javítottam, nem stilsztikailag. Mindenki tudta, hogy én írtam, de nem mondták el. Tudtam, hogy Sebestyén Miklós már Svájcban van, vagy legalábbis az osztrák határon túl, és az volt az elgondolásom, hogy minek vállalni azt, amit nem kell. Tehát Sebestyénre rá lehet tolni, mert úgyis elment Nyugatra. A gyári tevékenységeből azt emelték ki, hogy megakadályoztam a pártot abban, hogy szabadon folytathassa tevékenységét.

Az ügyész, dr. Egressy András, hallatlanul értelmes, nagyon rokonszenves ember volt, ellentétben a Fő utcai kihallgatómmal. Itt újból jegyzőkönyveket vettek fel, ha valami ellen tiltakoztam, akkor: „kérem, tessék, diktálja gépbe.” Árnyalati különbségek is sokat számítottak egy-egy mondatban vagy egy-egy tény vázolásánál. Úgy éreztem, hogy korrektül viselkedik, többször megengedte, hogy a feleségem bejöjjön és élelmet hozzon. Olyan is előfordult, hogy egy-két percre magunkra hagyott. Ezekből a kis momentumokból arra következtettem, hogy van némi rokonszenve irántunk.

A végén csak összeállt a vádanyag, és megkérdeztem: „Ügyész úr, hogyan látja, mire számíthatok?” Azt mondta: „Ez nehéz kérdés, nem tőlem függ, olyan hét-kilenc év között.” Mondtam Egressynek, hogy ez elég sok, mire azt válaszolta, hogy „sok, de maguk elvesztették ezt a politikai harcot, ennek a következményeit viselni kell, viszont nem fogják végigülni”. Csodálkozva néztem rá, mire azt mondta: „Nézze, én is sokat gondolkodtam azon, hogy egyáltalán vállajam-e – például ebben az ügyben is – az ügyészi teendők ellátását. És arra gondoltam, ha a törvényes formák megtartásával próbálom összeállítani azt, amit muszáj összeállítani, akkor én még mindig sokat tettem magukért és az igazságért.” Az ügyész korrektségre törekvő magatartása abban is megnyilvánult, hogy Ráczra és Balira, akiket BHÖ I/1-el vádoltak, amire a kiszabható maximális ítélet halál volt, „csak” súlyos börtönbüntetés kiszabását kérte.

A Legfelsőbb Ügyészség az Apáczai Csere János utcában volt az idő tájt – egy kicsit ugrok 1961-re –, a feleségem a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, az irodája ablaka arra nézett. A kiszabadulásom utáni második vagy harmadik nap kinézett a feleségem az ablakon, vele szemben az ügyészség egyik ablakából Egressy András a kezét összetéve integetett, hogy szabadult, szabadult. A feleségem visszaintegetett. Még a sztorihoz tartozik, hogy a szabadulásom után pár nappal a Moszkva téren találkoztam Egressyvel, aki mosolyogva jött felém, nyújtotta a kezét. Elfogadtam.

A bíróságon talán szerencsénk volt, mert nem vérbíró hírében álló bíróhoz, hanem a Mikes-tanácsához került az ügyünk. 1958 márciusában volt az első fokú tárgyalás. A feleségem aggódva érdeklődött különböző igazságügyi szerveknél, hogy mi lesz a tárgyaláson, és közölték vele, hogy nyilvános tárgyalás lesz, természetesen majd ott lehet, és meghallgathatja, mi történik. Hát a nyilvános tárgyalásból az lett, hogy ők nyilvánosan járkálhattak a zárt ajtók előtt a folyosón. Csak néhány ávéhás vett részt megfigyelőként, még újságírók sem engedtek be. A családtagoknak megengedték, hogy a tárgyalási szünetben valami ennivalót adjanak nekünk.

A tanúk kihallgatásánál lehetett érezni, hogy egy erőszakszervezet irányítja a tárgyalást a bíróságon keresztül. A bíró néha a tanúkra is ráförmedt, ha nem pontosan azt vallották, amit vártak tőlük. Amikor a tanúk ott álltak velem szemben, akkor

próbáltak kevésbé élesen fogalmazni, vagy valamire nem emlékezni, de a bíró elég keményen kezelte őket. A tárgyalás előtt elolvashattuk a vádiratot, de csak rövid időre adták a kezünkbe. A vádirat 1986-ban teljes egészében megjelent a párizsi Magyar Füzetek kiadásában.* A vádiratról jegyzeteket készíthettünk – itt van előttem finom, jó WC-papíron –, hogy a tárgyaláson kellőképpen reflektálni tudjunk a vádakra. Az elnök is meg a két ülnök is próbált zavarba hozni. A két ülnök túl sokat nem szerepelt, inkább a bal Beck tett fel néhány kérdést a párt szerepével kapcsolatban. Teljesen világos volt, hogy ez egy politikai per, aminek az a lényege, hogy a munkástanácsok már 1956. október 23-tól az ellenforradalmat szolgálták, és a KMT is ellenforradalmi szervezet volt.

Mint ahogy Balinál és Rácznál sem volt elválasztható a Beloianiszban végzett munkástanácsosi tevékenység a központtól, ellenem is szerepelt a vádpontok között, hogy tagja voltam a gyári munkástanácsnak, a kerületi munkástanácsnak és kerületi képviselőként a központi munkástanácsnak is, ahol az én javaslatomra alakult meg a sajtó- és külügyi osztály.

A gyári munkástanácsosi tevékenységgel kapcsolatban az volt a vád, hogy a munkástanács átvette a hatalmat az igazgatótól, hogy a párt helyiségét lezárta – ez tény volt. Aztán, hogy kiraktam a gyár kapujába Tamási Áron *Gond és hitvallás* című írását, amelyet az Írószövetség adott ki, és kiraktam azt a listát, amely a veszprémi egyetemről a Szovjetunióba elhurcolt egyetemisták névsorát tartalmazta, és az én asszisztálásom mellett bocsátott el néhány embert a munkástanács.

Elhangzott a vádirat, jöttek a tanúkihallgatások. A tanúk tulajdonképpen azt mondták el, amit már a jegyzőkönyvben aláírtak, és azt is mondhatom, hogy visszafogott módon, mert nehezebb dolog ugyanazt mondani szemtől szembe, amikor ott állok, és hallom, hogy mit mondanak, és tehetek fel kérdéseket nekik. Az egész pikantériája, hogy Eigner Endre, a párttitkár is eljött a vád tanújának, annak ellenére, hogy október vége felé azt mondta, hogy soha többé nem lép be a pártba, akkorát csalódott benne. Amikor tanúskodott, akkor még a gyár párttitkára volt, ugyanis őt senki nem váltotta le. Később igazgató lett belőle Pécsen. A tanúkihallgatás során nem mondott vad dolgokat, aztán a végén előírászerűen megkérdezték, hogy van-e kérdésem a tanúhoz. Hát nem volt kérdésem, és azt mondtam, hogy én ilyen embertől nem óhajtok semmit sem kérdezni. Ezzel mondtam értékítéletet a magatartásáról. Azóta egyetlenegyszer találkoztam vele, nem fogadtam el a kéznyújtását.

Az összes ügytársam egyben tanúm is volt, természetesen a vád tanúja. Amennyire lehetett, védtek, hiszen teljesen egy platformon voltunk, már a nevek önmagukban garantálják, hogy nem lehetett semmi másról szó. Eörsi úgy jelent meg a vád tanújaként, hogy a jobb keze a bal lábához volt bilincselve, mint a majom, úgy ugrándozott be, és rávigyorgott a feleségemre. A tőle megszokott, kissé cinikus módon próbálta az egész ügyet bagatellizálni, de hát a bíróság nem nagyon fogadta el. Összesen negyven tanú volt, rám nyolc jutott – jól el volt osztva.

A védekezésnek valamilyen koncepcióra kell felépülnie. Az én koncepcióm az volt, hogy a munkástanácsokat már bevezették Jugoszláviában. Ez volt a példa. A XX. kongresszus is példa volt számomra, hogy növelni kell a demokratizmust, ki kell

* *Magyar munkástanácsok 1956-ban.* Dokumentumok. Szerk. Kemény István és Bill Lomax. Párizs, 1986. A Magyar Füzetek kiadása. 261–328. o.

javítani azokat a hibákat, amelyek megtörténtek Magyarország gazdasági és politikai életében, és hát a munkásönkormányzatnak mint munkástulajdont kifejező szervnek ki kell terjesztenie a hatalmát a gyárra, az igazgatók megbízásával, a pénzügyekbe való beleszólással. Elég gyakran hivatkoztam is Jugoszláviára, név szerint Tito elvtársra, de a bíró többször leintett. Elmondtam azt is, hogy kerestük a kormánnyal való megegyezés lehetőségét.

A tárgyalás végén ismételten elhangzott a vádbeszéd, amely összefoglalta a vádiratnak és a tárgyalásnak az anyagát. Ez alapvetően azt tartalmazta, hogy ellenforradalmi szervezetben vettünk részt, ellenforradalmi tevékenységet folytattunk.

Utána következtek a védők beszédei. Ezekről külön kell megemlékeznem, mert a mi ügyünk duplanullás ügy volt, és csak kiemelt védőügyvéd védhetett. Bagatell 3000 forintért vállalták a „védelmet”. Ez akkor elég nagy pénz volt. Az ügyvédem, dr. Asbóth László összesen másfél órát foglalkozott velem a per előkészítése során, pedig volt néhány észrevételem, amelyről úgy éreztem, hogy a védelem felhasználhatná. Az ügyvédnek eszébe sem jutott, hogy azokkal védjen. Elmondta a „védőbeszédét”, ami azt tartalmazta, hogy alapvetően „rendes ember” voltam, jól dolgoztam. Tudtam bizonyítani, hogy mint igazgató úgy dolgoztam, hogy a szakszervezet is elismerte a tevékenységemet, az összes ellenőrzés mindent rendben talált, és az én vállalatom volt a legjobb vállalat az iparágban belül. Ezt elmondta, de tulajdonképpen az ügyben semmit sem mondott. Annyi tisztesség azért volt benne, hogy nem minősített. Bali és Rácz védője, dr. Máli József nagyon rendes, nagyon konzekvens, rendkívül eszes ügyvéd volt, aki tisztességgel állt a védelmükre, korrektül védett, és a lehetőségekhez képest elment a maximumig.

A védőbeszéd után került sor az utolsó szó jogán elmondandó beszédekre. Rácz Sanyinak és Bali Sándornak az utolsó szó jogán elmondott beszédét próbálom összefoglalni, amennyire emlékszem rá. Rácz abszolút keményen, konzekvensen foglalt állást a közösen kialakított nézetek mellett, tehát: nemzeti függetlenség és a demokrácia védelme, a hibák kijavítása, többpártrendszer, szovjet csapatok kivonása. Egy 23 éves munkás, ragyogó intellektusú, tényleg koncepciózus, nagyszerűen gondolkodó és kiváló beszédkészséggel rendelkező fiatalember mondta el az utolsó szó jogán, hogy ő tulajdonképpen mindazt, amit tett, meggyőződésből tette, vállalja, legfeljebb csak azt sajnálja, hogy tehette volna még jobban is. Tele érzelemmel, tele fiatalos hévvel, igazán megrendítő volt hallani. Később a feleségemtől tudtam meg, hogy mire sor került az utolsó szó jogán elmondott beszédekre, kiürült a Markó utcai fogház tárgyalóterme előtti folyosó, csend volt, és a zárt ajtón keresztül – mivel Rácz Sanyi meglehetősen érces hangon, tagoltan, szépen beszélt – nagy részét hallották az elmondott szövegnek, és mint mondta, sírva fakadtak a meghatottságtól.

Bali, Rácz érzelmes és nagyon kemény szövegével szemben, egy bölcs, idősebb munkásember benyomását keltette, aki szintén nagyfokú intelligenciával rendelkezett, abszolút értelmes mondatokat formált. Ő azt mondta el, hogy régen részt vesz a munkásmozgalomban, régi szakszervezeti és párttag. Őt azzal bízták meg a munkások, hogy képviselje őket, ismertette a határozatokat, amelyekkel egyetértett, a munkások is egyetértettek vele, ő azt tette, amit kellett, amivel megbízták.

Én az utolsó szó jogán elmondott beszédemben egy kis ideológiai összefoglalót tartottam. Elmondtam, hogy mi volt a fő feladatunk: a hibák kijavítása, a szocializmus megvédése, a munkáshatalom, a munkástulajdon megerősítése, a reakció elleni fellépés. Tehát mindenféle restauráció ellen voltunk. A jugoszláv példa alapján indult a

munkástanácsok szervezése, mi ezt a feladatot szerettük volna teljesíteni, de nem tudtuk elvégezni, mert közben feloszlatták a munkástanácsokat, minket pedig vád alá helyeztek. Az a borzasztó, hogy mi, akik a munkástanácsok érdekében dolgoztunk, egy olyan bíróság előtt állunk, amelyik azt mondja, hogy a munkások nevében fog ítéletet hozni, de számomra csak egy vigasztaló van, a tiszta lelkiismeretünk. József Attila szavaival fejeztem be a mondanivalómat: „S mégis, magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad / édes Hazám, fogadj szivedbe, / hadd legyen hűséges fiad!”* Mester Endrében és Nemeskéryben is volt annyi tartás, hogy ne mondjanak olyat, ami a gyávaságnak a legkisebb látszatát is keltette volna. Az más kérdés, hogy nem voltak vádlók, mint Rácz Sanyi, Bali Sanyi vagy én, akik az ügyben vádlottból vádlóvá léptünk elő.

Ezután Rácz Sándort életfogytiglanra ítélték, Bali Sándort 12 évre, Nemeskéryt 15 évre, engem, mint negyedrendű vádlottat, 8 évre, az ötödrendű vádlott Mester Endrét pedig emlékezetem szerint 5 évre. Az ítélethozatal után kissé megkönnyebbültünk, mert a nagy tét az volt, hogy az első két vádlottat ne ítéljék halálra. Fellebbeztünk mindannyian, és enyhítést kértünk az ügyben.

A fellebbviteli tárgyalásra nagy sokára került sor, akkor már a váci börtönben voltunk. Rácz Sanyitól tudtam meg később, hogy a fellebbviteli tárgyalás előtt a következő zajlott: Bali Sándor felesége meghallotta valakitől, talán a védőügyvéd-től, hogy a fellebbviteli bíróság megváltoztathatja a minősítést, és súlyosabb ítéleteket is hozhat. Azt hallotta, hogy mindannyiunknál meg akarják változtatni a minősítést BHÖ I/1-re, aminek a vonzata halálos ítélet is lehet. Akkor már kevés idő volt arra, hogy Baliné értesítse a férjét. Miután beszélőt nem kapott, azt a tanácsot kapta az ügyvédjétől, hogy próbáljon olyan ürüggyel beszélőt kicsikarni a legfelsőbb ügyészségtől, hogy a közös gyerekeiket akarja adoptáltatni. Néhány nappal a felsőfokú tárgyalás előtt Bali Mária nagy nehezen megkapta a beszélőt. Mondta Balinak, hogy azért jött, mert a fiát, Sándort és a lányát, Marikát adoptáltatni akarja. Erre a Sándor dühbe gurult, egyébként egy szelíd lelkületű, jó házasságban élő, csendes ember volt. Hogy jön ehhez, hát elkurvult, hogy ott akarja hagyni a gyerekeit? Azt mondta Marika: „Sándor, értsd meg, ha ezt nem csinálod meg, akkor lehet, hogy néhány nap múlva már nem áll módodban.” Erre Sándornak leesett a tantusz. Marika hirtelen odasúgta, hogy „áztatják már a kötelet, de valamennyiötök számára”. Annyi lehetőség mindig volt, hogy két-három szót pusmogni tudtunk egymással, mert egymáshoz bilincselve vittek bennünket. Rögtön mondták Sanyiek, hogy visszavonni a fellebbezést, mert kötél lesz belőle. Nekünk erkölcsileg az volt a köteleességünk, hogy mi is visszavonjuk a fellebbezést – így maradt az elsőfokú ítélet. A fellebbezés visszavonása folytán az ítélet jogerőssé vált, tehát ez a tárgyalás formális, csak néhány percig tartó tárgyalás volt.

Az elsőfokú tárgyalás után beöltöztettek rabruhába. A Gyűjtőfogházból az ítélet után kerültünk Vácra. Az első gyűjtőfogházi periódusra vonatkozóan rossz élményeim vannak, mert ez a nagy begyűjtés időszak volt, amikor borzasztóan túlterhelt volt a Gyűjtőfogház, de volt bennünk valamilyen megtörhetetlen humorérzék, nem hagytuk magunkat. Ebben az első szakaszban nem lehetett dolgozni, mert még nem voltunk elítélve, de néha szükség volt a munkánkra. Egyszer a cellákat aszfaltozták, és mi, rabok, láncot képezve vödörben adogattuk az anyagot. Az aszfaltozás késő estébe

* József Attila: *Hazám*.

torkollott, a folyosón, a lépcsőházban álltunk, csend volt, én József Attilát és Adyt szavaltam. Óriási hangulat volt, tényleg nem hagytuk magunkat megtörni. Ebben a szakaszban közös volt mindenkiben, hogy egy ügyért kellett valamit vállalni. Később, amikor már sorra megszülettek az ítéletek, és megkezdődött a monoton, évekig tartó börtön időszaka, akkor már az alapvető emberi jellem jobban kiderült. Volt, akit jobban megtört a börtön, és volt, akit nem. A börtön hatását Eörsi Pista lefricskázta magáról, lefricskáztam én is, mert nekünk ilyen az alaptermészetünk. Mi inkább íróniával, mosollyal és másokkal való törődéssel próbáltuk a magunk helyzetét enyhíteni, boldogok voltunk, ha valakin tudtunk segíteni. A nagyon rossz koszt ellenére soha senkitől semmit nem kértem, sőt én adtam mindig másnak, pedig sokat éhezünk, különösképpen a kezdet kezdetén. Később aztán egy kicsit megváltozott az egész, a hosszú idő alatt. Voltak, akik egy kicsit elszomorodtak, pesszimistává váltak, nem bírták a lelki megerőltetést, de majdnem minden zárkában volt valaki, aki a hangulatot meg tudta fordítani. Bennünk volt, hogy mi tudjuk, miért ülünk, nekünk vállalni kell! Ha akkor vállaltuk, akkor most is vállalni kell a következményeit, mégpedig úgy, hogy minél tovább tudjuk megtartani és megőrizni az egyéniségünket. Az a mondanás járta, hogy gyerekek, nem kell itt csüggedni, gondoljátok meg, mire kiszabadulunk, még akkor is sokkal fiatalabbak leszünk, mint Hruscsov most.

Vácon már elítéltként szerepeltünk. Vác sokkal embertelenebb, sokkal keményebb volt. Ott nem kaphattunk könyvet, nem járhattunk könyvtárba. Mindenért megbüntették az embert; ha nem volt sarkosra vetve az ágy, akkor megvonták tőle a beszélőt, megvonták tőle a levélírás lehetőségét.

Harminckét sort lehetett írni egy levélben, ezért olyan apró betűvel írtunk, hogy a harminckét sorba sok minden beleférjen. Eleinte, ha jól emlékszem, csak félévenként lehetett írni, aztán ez is változott, volt, amikor negyedévenként, és volt, hogy havonta. Hullámzó periódusok voltak, szinte követni lehetett a kinti politikai változásokat, mert amikor egy kis enyhülés volt kinn, akkor bent is enyhülés volt.

Mindig a túlélés volt az alapgondolat. Na, azt persze kockáztattuk, hogy séta közben beszéljünk, mert hiszen így tudtunk meg híreket egymásról. Azt is kockáztattuk, hogy csőpostán, morzéval tudjunk meg híreket, de azért az ilyen elemi fegyelmi szabályzat megsértésével nem volt érdemes az embernek kockáztatni az egészségét, mert ha leült két hetet a szigorítottban, abban a nyirkos cellában, olyan vesebántalmakat kaphatott, hogy az borzasztó. Én nem voltam ott, de láttam azokat a cellákat a második gyűjtős korszakom idején, amikor a tervezőirodán dolgoztam, és egyszer elküldtek felmérni a váci börtön épületét.

Vácon nagy könnyebbség volt, hogy dolgozhattunk. Én a gombüzembe kerültem, és miután a veszprémi vegyipari egyetemre jártam esti tagozatra, a gombfestő üzembe raktak, aminek az volt az óriási előnye, hogy a börtönépület földszintjén volt, és ezért egy kicsit több mozgási lehetőségünk volt. Nyitva volt az ajtó, mert a csontok az udvaron voltak, és a megfestett gombokat sokszor ki kellett vinni hűteni. Az üzem vezetője egy hadnagy volt, aki viszonylag értett is a dolgokhoz. Miután a munkaidő letelt, mentünk a zárkába. A könyvtelenség viszont borzalmas volt.

A gombfestő üzemben nagy vörösréz tartályokban, gőzfűtéssel főztük és festettük a gombokat. A nyitott ajtó előtt egy ór volt, aki napközben, elunván az ottani ücsörgést meg ácsorgást, időnként betéblábolt hozzánk. Egyszer mondta nekünk: „ide figyeljenek, a sógorkámnak milyen jó lenne ez a rézüst pálinkafőzéshez, nem lehetne ezt valahogy megszerezni?” Na, mondom, ez korrupt ember, ezzel lehet tárgyalni. Mond-

tam: „nézze, éntőlem elviheti, nekem olyan mindegy, de én le nem szerelem, az biztos, de nem is fogom elmondani, hogy maga vitte el.” Erre nem kerülhetett sor, mert nagy tartályok voltak, de rá tudtam venni arra, hogy a feleségem eljuttasson hozzá könyveket, amit aztán pénzért behozott nekem. Úgy került be a saját könyvtáramból néhány angol nyelvű könyv. Ott az időt nagyon sokan tudatosan arra használtuk fel – Rákosi Gergely, az író is –, hogy fejlesztettük a nyelvtudásunkat, illetve új nyelvet tanuljunk. Gergő is meg én is angolul próbáltuk továbbfejleszteni a tudásunkat, ezért hozattam angol könyvet meg egy kis angol szótárt. Beérkezett a könyv, beérkezett a szótár, óriási öröm volt. A szótárt nem mertük felvinni a cellába, mert egy ilyen könyvért szigorú büntetés járt. A gombfestő üzemben még egy pici íróasztal is volt, ott WC-papírra kiírtam az angol szótárt. Ezt a WC-papírtömeget adtam át azoknak, akik még angolul akartak tanulni.

Feltettem magamban, hogy itt én még meg akarok tanulni franciául is. Németül tudtam, angolul is tudtam, azt magas szintre akartam fejleszteni. Az alakult ki bennem, hogy mit kezdek, ha kijövök, teológiával semmit, szociológiával semmit, hát valamit lehetne a nyelvekkel. A vegyészmérnöki kart nem tudtam elvégezni akkor még, esetleg azzal és emellé még nyelveket tudni, az már komplett valami lesz, úgyhogy nagyon tudatosan nyelvtanulással töltöttem az időmet, kemény, napi többórás nyelvtanulással. A *Puddingfejű Wilsont* küldte be a feleségem, és Jack Londontól *Az éneklő kutyát*, azt, ami éppen otthon volt.

A barátaim közül néhányan megtudták, hogy én Vácon vagyok. A Gyűjtőfogháznak volt egy tervezőiroda, ahol mérnökök dolgoztak, ők ajánlottak engem oda dolgozni. '59 végén átkerültem a Gyűjtőbe. Az építészethez az ég adta egy világon semmit sem értettem, de mivel építési rekonstrukciókkal foglalkoztak, amelyeknek volt költségvetésük, ahhoz értettem. Ez egy kis létszámú társaság volt, mérnökök, néhány közgazdász, és ebben a társaságban ott volt Ilosfalvy Róbert operaénekes is, akit gázolás miatt ítéltek el. Ilosfalvy neve még a börtönőröknek is mondott valamit. A tervezőiroda vezetője egy Deme László nevezetű polgári állású mérnök volt, akinek nagyon sokat köszönhattünk, mert ő úgy viselkedett, mintha munkatársakkal dolgozna, nem pedig rabokkal. Deme a BM egyik munkatársa volt, de nagyon emberséges volt, csak a legjobbakat lehet róla mondani. A déli ebédszünetben összeálltunk négyen-ötten: Fekete László, Imre Béla, Ilosfalvy meg én, kvartettet alakítottunk, és énekeltünk. Ragyogó volt. A IV. szimfónia Koráljától kezdve a dzsesszig mindent énekeltünk, és ezt a többiek is hallgatták, felvidámítottuk a társaságot. Tudatos törekvés volt, hogy nem megtörni, hanem éppen a vidámságot sugározni kifelé is, másoknak is erőt adni, és megmutatni, hogy akik ránk vigyáznak, azok sokkal rosszabbul élnek idebent, mint mi. Amikor ide átkerültem, a börtönéletemben minőségi változás történt. Itt már szabadon lehetett könyvet kapni, és időnként könyvvásárok is voltak a börtönben. Fizetést is kaptunk, amiből persze levonták a börtöntartást – én fizettem a saját börtönőreimet –, de havonta 200-300 forintot félre lehetett tenni, amiből lehetett „spejzolni”. A spejzolás abból állt, hogy zsírt, szalonnát, cukrot vehettünk, tehát a legalapvetőbb élelmiszereket.

Idé már be tudtam hozatni angol könyveket, egyebeket. Megírtam a feleségemnek, hogy az Orwell-könyvet küldje be. Engedélyezték, és a feleségem beküldte George Orwellnek a *Nineteen Eighty-Four* című könyvét és az *Animal Farm*ot. Amikor a feleségem elvitte engedélyezésre, akkor Dickensnek a *Children History of England* című könyvét is vitte. Ez bőrkötésben volt, aranyozott széllel, amit nagy ívben visszadobott

az engedélyező, hogy: „Asszonyom, Bibliát, egyházi terméket nem lehet behozni.” Mondta, hát uram, nézze meg, ez Anglia története Dickenstől. Képek voltak benne, régi rajzok vagy színházi előadásról készült felvételek, és azt hitte, hogy az Biblia. A végén ezt is engedélyezték. Az *Animal Farm* még ma is megvan, benne az ügyési pecsét, a rabszámom: 50836 és a dátum is. Jó sztori volt! Ezt a két könyvet Németh Lászlótól szerezte meg a feleségem, az ő könyvtárából voltak. Na, azt csináltam, hogy amikor ezeket a könyveket megkaptam, mivel a barátaim, cellatársaim nem tudtak angolul, elolvastam mindig egy-egy részt, és elmondtam nekik a tartalmát. Óriási dolog volt ez, mert mint a legenda ment tovább az 1984, és a bennünket érintő részek nagyon is ültek. Közben tanultam franciául is. Ennek hasznát vettem a későbbiekben, tehát jól terveztem meg.

Amikor enyhülési időszak volt, megengedték, hogy legyen sportdélután, ki lehetett menni a börtönudvarra távolugrani meg futni, meg egyebeket csinálni. A kevésbé enyhe időszakban pedig gépfegyverállást kellett ásni, a börtönbejárattal szemben az udvaron. Nagyon jól megcsináltuk ezt a gépfegyverállást, úgy, hogy még mi sem tudtunk kimászni belőle. Volt nagy istenkedés, de mozoghattunk, kinn voltunk a levegőn, jól elbeszélgettünk egymással, és bevájtuk magunkat két és fél méter mélyre, ahonnan már nem lehetett lövöldözni. Az enyhülési időszakban olyan lehetőségek is voltak, hogy zenekart meg színjátszó csoportot alakíthattak a rabok. Ezek nagy vívmányai voltak az akkori belső „szabadságnak”. Persze mindez az irányzattól és az úgynevezett nevelőtszektől függött, akik egyébként rangban őrmestertől hadnagyig terjedtek, és nem egy közülük épp akkor végezte a középiskolát. Hát ezek aztán igazán tudtak nevelni!

A tervezőirodától átvittek egyszer az úgynevezett Speciálba. Ez olyan volt a börtönben, mint Szoltsenyicin *Az első kör* című könyvében az első bugyor, a belső kör, a first circle, ahol kivételezett tagok voltak, mert ez a részleg a Belügyminisztérium speciális híradástechnikai üzeme volt. Ez teljesen zárt intézet volt a börtönön belül is. Ide a börtönigazgató is csak akkor jöhetett be, ha ott volt az üzem elhárító tisztje. A Speciál a Kisfogház legfelső emeletén helyezkedett el. Ehhez tartozott egy nagyon kis létszámú fordítócsoporthoz is. Itt lettem fordító. Feltehetően Bali Sanyinak köszönhetem, hogy idekerültem. A későbbiek során Fazekas Györgyöt és Kardos Lácit ajánlottam be fordítónak, oda is hozták őket. A mi kis fordítórészlegünk a következő személyekből állt: a jobbomon ült Fazekas György újságíró, a Szovjetunió Vörös Hadseregének volt partizán főhadnagya, balomon ült Kardos László, a NÉKOSZ volt főtítkára, kiváló elme és nagyszerű szociológus, néprajzos, én voltam mellette, mint a NÉKOSZ volt alelnöke, úgyhogy majdnem folytathattuk a korábbi tevékenységünket. Velem szemben ült Márton András, a Zrínyi Katonai Akadémia volt parancsnoka, aki a Sztálin Katonai Akadémiát végezte Moszkvában, majd az '56-os események során ő volt Budapest védelmének a megszervezője, mellette ült Tóth Imre, a szegedi MEFESZ egyik szervezője, egyetemi hallgató, aranyos, kedves fiatalember, ma újságíró. Hát elég jó társaság ült ott együtt.

A technikai részlegnek Dicső László volt a vezetője, ott volt Mécs Imre, Bali Sándor, akikhez jó barátság fűzött, és akikkel szeretetben voltunk együtt. Ez már '59-'60 fordulóján lehetett. Az volt az óriási előny, hogy egy teljes emelet volt lezárva, hangsúlyozom, úgy lezárva, hogy a börtönőr be nem tehetette a lábát, még a börtönparancsnok se. Mert az ott gyártott híradástechnikai termékeket féltették mindenkitől. Azt tudták, hogy mi megbízhatók vagyunk, egyhamar nem fogjuk sehol elmondani, amit

ott megtudtunk. Többnyire szakszöveget fordítottunk, de máig is nagy örömmel emlékszem rá, hogy olyan könyv is volt, ami a könyv történetét dolgozta fel. Ezt fordítottam, élvezet volt számomra. Nyilván valakinek kellett a Belügyminisztériumban, megrendelte, mert ez volt a legolcsóbb, nem került nekik pénzbe, sőt én fizettem a fenntartásomat a munkadíjamból.

Itt emberségesen bántak velünk, a parancsnok is, az elhárító tiszt is rendkívül emberséges volt. Lehetővé tették, hogy ezen az emeleten egy kis fülkében elhelyezzünk néhány rezsót, ott lehetett sütni-főzni. Néha rendkívüli beszélőt is engedélyeztek, amire aztán a hozzátartozók nagy csomagot hozhattak, volt, hogy a feleségem 20 kiló körüli csomaggal állított be. Nem lehet elképzelni, hogy mit jelent egy börtönben lévő ember számára, hogy főzhet feketét, vagy kaphat csokoládét, mert ez egyébként szigorúan tilos volt. A szaktudásért azonban adtak engedményt. Az is előfordult, hogy néhány percre magunkra hagytak a családtagokkal. A fordítói kollektíva a Speciálban belül teljes kommunában élt, bárki bármit kapott, közös volt. Én voltam a gazdasági felelős. Mindig megbeszéltük, gyerekek, ma mi lesz, mit eszünk, mit csináljunk? Én voltam a szakács is egyébként, de nem kell nagyra gondolni, zsírban sütöttünk hagymát, jól megborsoztuk, ragyogó kaja volt kenyérre kenve.

A szellemi táplálék még ide sem nagyon jött be. Ugyanis abban az időszakban már ugyan volt börtönnap, ami, azt hiszem, még ma is él, nem tudom, hányadik évfolyama már ennek a lapnak, de ebben a börtönnapban csak olyanok vannak, hogy ki milyen bűnököt bánt meg. Sajnos a politikaiak között is volt egy-két bűnbánó, de a többség közbűntényes, rabló, betörő volt. Nem volt benne semmi a kinti világról.

Kitaláltuk Imre Károly barátommal – aki zseniálisan ügyes ember volt, a szerzőszámrészelegben dolgozott, és régen halászember volt, békaértékesítéssel is foglalkozott –, hogy a béka bőréből nagyszerű karóraszíjakat, cipőbetéteket, egyebeket lehetne csinálni. Megdumálta a részlegparancsnokát, hogy engedélyezze egy zsáknyi béka behozatalát. No hát ennek óriási előnye volt. Karcsi engedélyt kapott beszélőre, hogy a feleségétől megrendelje a békákat, én pedig azért kaptam engedélyt, hogy a bőrfestéshez szükséges festékanyagot beszállíttassam a feleségemmel. Húszkilós csomagot hozott, a bőrfesték körülbelül 15 deka volt, a többi az én csomagom. Karcsi felesége élő békákat hozott, Karcsi agyoncsapta, megnyúzta, és aznap csodálatos békacomb ebédünk volt. 53-an voltunk a Speciálban, és mindenkinek jutott békacomb, ami a legfinomabb ingyenc étel volt. Óraszíj is lett persze. Karcsi még gyöngyagylóval is foglalkozott. Itt van az íróasztalomban két bicska, amelyeket Imre Karcsi kagylóinak felhasználásával Bali Sanyi csinált – bárki megirigyelhetné. Imre Károly kiszabadulása után gyöngyházakkal, egyebekkel foglalkozó díszműkereskedő lett, ennyi haszna lett belőle.

A híradástechnikai részlegben még a seprűnyélből is lehetett rádiót faragni. A legvégső szakaszban az ott összefuserált rádióból jutottunk hírekhez. Volt olyan eset, hogy bementem a híradástechnikai részlegbe, üzemen belül szabad volt a járás, és éppen a bécsi rádiót hallgattam német nyelven. Ott volt az elhárító tiszt, rá se rántott. Ekkor már értesültünk az előző amnesztiáról, még némi hír vissza is jött, hogy mi van ezzel, mi van azzal a barátunkkal. Tudtam például, hogy mi van Eörsivel, aki akkor már szabadlábon volt. Ez már '61 tavaszán volt.

Abban a részlegben zseniális mérnökök voltak. Például Mécs Imre, ragyogó szakember, akinél jobbat nehezen lehet elképzelni. Csináltak egy minirádiót. Mi katonazubbonyban jártunk, amire csíkok voltak festve, a gombja katonaruhagomb volt, abba beépítettek egy pici rádiót, amit lehetett hallgatni. Ebben nyugodtan lemeheztünk

a zárkába, mert bármilyen motozás volt, nem találták meg. Ez a rádió mindig másnál volt, és mindig volt ügyeletes, aki hallgatta a híreket.

A fordítórészlegnél az volt a munkarend, hogy bementünk, dolgoztunk, tízóraztunk, de előtte megbeszéltük, hogy aznap mit eszünk. Meg is sütöttem a hagymát, kolbászt, amit éppen lehetett, töpörtyűt is melegítettünk, majd érkezett a dél, az ebédosztás ideje. Miután megettük az ebédünket, vigyázzba merevedtünk, intonáltuk a Szovjetnió állami himnuszát, Fazekas György, mint illetékes, a Vörös Hadsereg főhadnagya díszléptekkel odament az általunk készített kis falinaptárhoz, és ceruzával áthúzta azt a napot. Ez azt jelentette, hogy attól kezdve mi megszűntünk dolgozni. Utána már csak szemináriumot tartottunk, beszélgettünk.

Annak érdekében, hogy ne csak ezzel a zárt Speciál részlegben lévő, hogy úgy mondjam, baráti körrel, hanem másokkal is tudjunk találkozni, mindenben részt vettünk. Emlékszem rá, hogy zenekart szerveztem. Megengedték, hogy behozhassam a hegedűmet, megengedték, hogy kottát kérjek, azokból én hangszereltem a darabokat. Mozart *Kis éji zenéjét* gitárral meg trombitával adtuk elő, de az volt a lényeg, hogy találkozni tudtunk a próbákon, nem állt ott ő, nem állt ott nevelőtiszt. Volt olyan is, hogy filmet vetítettek, és megengedték, hogy a film után vitát tartsunk. Itt megint összejött a társaság, mintha a Petőfi Kör folytatnánk. Az egyik vitavezető Fazekas György volt. Megkezdtuk a vitát, Fazekas Gyuri vezette be: „Kedves elvtársak...”, és rászólt a nevelőtiszt: „Fazekas, mit akar itt elvtársazni?” „Bocsánatot kérek, nekem ők elvtársaim!” Színdarabot is előadtunk, Horváth Jenő volt a rendező. Ő rendezte a *Pathelin mestert*, én csináltam hozzá a kísérezőzenét, és én voltam a bíró a darabban. Nagy sikerű előadás volt, kétszer is előadtuk.

Így teltek a napjaink. 1961. március 31-én este azzal bíztak meg, hogy hallgassam, hirdettek-e amnesztiát, vagy nem. Április 4-ével kapcsolatban akkor mindig volt amnesztia. Húsvét úgy jött ki, hogy 4-e is beleesett. Szóval hallgattam a rádiót. Aznap este mondtam a cellatársaknak, hogy nem mondtak semmit. Másnap reggel bekiabáltak: „Papp István, maga nem vonul ki munkára.” Utána lépések hallatszottak a folyosón, utána pár pillanat múlva: „Abod, maga sem vonul ki munkára.” Egymás mellett voltak a celláink. Hát mi lesz itt? Tudniillik folyt egy vizsgálat korrupciós ügyekben a Speciál parancsnoka ellen. Már kihallgattak ebben az ügyben két-három embert, de nem derült ki semmi sem, mert az ember jóért jóval fizet, és óriási fegyelmezettség volt a Speciálban a társaink között.

Ennek a vizsgálatnak az volt az előzménye, hogy Vácról beszállították a szükséges vegyszerkészletet a Speciálba. Beérkezett egy óriási nagy, ötvenliteres ballon, rá volt írva, hogy alkohol. Lehet metilalkohol, izopropilalkohol, bármelyik, mindegyik mérgező anyag. Mindannyian azt mondtuk, hogy kellene már egy kis alkoholt inni. Az én szívem sem tudott ellenállni ennek az egésznek. Mondtam: „ide figyeljete, hozzatok nekem egy viszonylag nagy pontosságú hőmérőt.” A forráspontról fel lehet ismerni az alkohol milyenségét. Csináltam három-négy forráspontpróbát, mind a három egységesen azt bizonyította, hogy ez bizony etilalkohol. Hát erre felfigyelt a Speciál parancsnoka is, kérdezte, hogy milyen alkohol van a ballonban. Mondtam, etilalkohol. Na jó. Rögtön kiméretett magának vagy tíz litert belőle, és azt mondta, hogy csinálhatok a maradékból magunknak valamit, ő majd fedezi az egészet. Tíz litert szép lassan megfőztem narancslikőrnek, mivel ott engedélyezték, hogy narancsot beküldhessenek nekünk. Ebben az ügyben vizsgálat indult. A parancsnok azt állította, hogy szállítás közben összetört a ballon, és az ott dolgozó rabok még a hírét sem hallották az

alkoholnak. Attól tartottunk, hogy alkalmasint ezzel kapcsolatban visznek minket kihallgatni.

Rövidesen kiderült, hogy nem, hanem szabadulunk, mert egyéni kegyelmet kaptunk. Ötvenhárman szabadultunk akkor, ha jól emlékszem. Civilbe öltöztettek, és véget ért a börtönéletünk.

A feleségem többször adott be kegyelmi kérvényt, valószínű, hogy ennek a kegyelmi kérvénynek a hatása volt, hogy megadták nekem is, nem tudom, mert nem volt általános amnesztia, és a legkülönbözőbb emberek szerepeltek ebben. Lehet, hogy az üzemparancsnok véleményezése is közrejátszott. A feleségem a kegyelmi kérvényére szabadulásom után kapott egy értesítést: „Értesítem, hogy férje ilyen évre ítél stb., egyéni kegyelemben részesült, büntetését három évre felfüggesztettük.”

Hárman jöttünk ki egyszerre, Fazekas György, Nagy Attila és én. Ragyogóan lehettünk felöltözve, a ruhánk évek óta penészedett a ruhatárban, abba kellett beöltözni. Volt vagy háromszáz forintunk, annyit kaptunk kézhez, vagy négyszázat. Beszálltunk egy taxiba, és azzal mentünk a Keletiig, Nagy Attilának onnan ment a vonata. Mondtam, ha itt már megálltunk, akkor szálljunk ki és nézzük meg, hogy hogy néz ki egy kocsmá. Bementünk az utasellátóba, mint az örültek. Amikor bementünk valahová, mi mindig köszöntünk: „Jó napot kívánok”, ahogy megszoktuk, kórusban. Ránk néztek. Mi csak néztük a színes üvegeket, és kérdeztük a csaplárost, hogy ez micsoda, az micsoda. Nézett ránk, szegények, ezek teljesen hülyék. Hát nem tudtuk, milyen italok azok. Némi alkoholt fogyasztottunk, aztán hazamentünk. Az az érdekesség, hogy Fazekas Gyurinak alkalmá volt – mert ő előttem jött ki a szabadító részlegbe –, hogy hazatelefonáljon. A testvérének, Zsuzsának telefonált, Zsuzsa pedig azonnal hívta a nejemet, hogy képzeld, ma délből jön a Gyuri haza. Hát a feleségem elsírta magát, hogy mi van velem, mert Gyuri még nem tudott az én szabadulásomról. A legnagyobb kétségek közt zokogott a nejem, amikor hazaértem. A szokásos apró csöngetésemmel jeleztem, hogy én vagyok, a feleségem majd megtébolyult, ahogy megjelentem. Vittem egy óriási virágcsokrot, a másik kezemben a hegedű, meg egy kis motyó. Hazaérkeztem, óriási öröm, húsvétra készülődött az egész család. Rögtön telefon a barátoknak. Eörsi Pista már délután ott is volt nálunk, óriási konyakozást csaptunk.

A következő nap elmentem a rendőrségre jelentkezni. A feleségem megmutatta az új parkot a Feneketlen tó körül, ez rendkívül kellemes látvány volt. Új volt az utcák világítása is, nem volt hozzászokva a szemünk. Az életszínvonal is megugrott ahhoz képest, amit mi otthagytunk '57-ben. Fazekas Gyuri barátom a Váci utcában lakott, ott láttam a szép kirakatokat, a külföldi árukat, imponáló volt a boltok árubősége. Az volt az első érzésem, hogy az emberek lényegesen jobban élnek, mint 4-5 évvel azelőtt. Nem sokkal ezután hangzott el az a mutató szlogen, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. A jólét, és ebben önkritikát kell gyakorolnom, egy kicsit számunkra is elfeledette, hogy hol voltunk, és hány embert vittek el fölakasztani mellőlünk. Azt hittük, hogy a jobblét, a viszonylagos liberalizmus a mi tevékenységünknek is köszönhető. Bolond fejjel nem gondoltunk arra, hogy ennek milyen ára lesz később.

*

Abod László szabadulása után a barátok, volt börtöntársak segítségével a Corvina Könyvkiadóban korrektori és kézirat-előkészítési alkalmi munkákat kapott. 1961 nyarán a Kőbányai Porcelángyárban segéd munkás beosztásban helyezkedett el, de fordítói és tolmácmunkát végzett.

1961 végén üzemvezetővé nevezték ki, de két év után felsőbb utasításra leváltották, ezt követően technológus volt 1982-ig, amikor a Számítástechnikai Osztály vezetésével bízták meg. 1985-től nyugdíjas. Számos szilikátipari tankönyvet és tudományos cikket írt.

Évekig nem kapott útlevelet. A büntetett előélethez fűződő hátrányok alól 1982-ben mentesítették. 1989-ben a TIB tagjaként részt vett az '56-os mártírok temetésének szervezésében.

Készült 1988–89-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

INTERJÚ RÁCZ SÁNDORRAL, A NAGYBUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS ELNÖKÉVEL*

„A Munkástanács mint egy pecsét hitelesítette a forradalmat”

„Csak bőven termő bamba diófája ne legyél senkinek.”
Veres Péter: Ha nem lehattél szálfá

– Mielőtt rátérnék voltaképpeni témánkra, a KMT szerepére, arról szeretnék faggatni, hogyan vezetett az utad '56 novemberéig, hogyan éltél és gondolkodtál addig. Kezdjük az elején: hol születted?

Hódmezővásárhelyen születtem, 1933. március 17-én. Apám nincstelen zsellér volt, aki elvette feleségül egy szegény pásztor nyolcadik gyermekét. Én hathónapos koromban anyai nagyanyámhoz kerültem Izsákra, mert apám nem akart elfogadni, anyám meg Pestre jött, gyári munkásnőnek. Apám '42. szeptember 16-án halt hősi halált a Don-kanyarban. Szóval özvegy nagyanyám nevelt egészen '46-ig, míg Pestre nem jöttem; én voltam a tizenhatodik gyermek, akit felnevelt, így hát nekem Izsákon is kemény munkával kellett bizonyítanom a jogot az életre.

– Pestre édesanyád után jöttél?

– Nem. Ez úgy volt, hogy a faluban kidoboltatták: Budafokon kollégiumot szerveznek tanulni vágyó árva és félárva gyerekeknek, és én a nagyanyám tudta nélkül jelentkeztem a községházán. '46. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján érkeztem meg a Keletibe; éppen annyi pénzem maradt, hogy megvegyem a villamosjegyet a kollégiumba – de rossz villamosra szállók, eltévedek. Máriabesnyőn** találom magamat, a búcsú kellős közepén. Ez az első élményem Pestről: rengeteg ember, az énekek – meg az, hogy ebben a forgatagban egyedül állok, eltévedtem, s annyi pénzem sincs, hogy visszamenjek Izsákra. Mert legszívesebben visszamentem volna. Szóval, a szegénységemnek köszönhetem, hogy Pesten maradtam.

– Mindjárt a Beloianiszba kerültél?

– Nem, hanem Polacsek Gyulánál kezdtem, asztalosinasként. Harmincöt kilós, vézna gyerek voltam ekkor, és a Nyugatinál lévő Big Bill bútorbolt és Budafok között naponta kétszer kellett megtennem az utat a bútorszállító kiskocsival. Csak egy évig asztalosinaskodtam, mert nagyon legyengültem, és az orvos eltiltott minden fizikai munkától. Könnyebb munka után néztem, így lettem kádárinas. A kollégiumban laktam huszonötödmagammal, katolikusok, protestánsok, zsidók vegyesen. '48-ban

* Rácz Sándorral az Oral History Archivum számára nem készült interjú, mivel Szilágyi Sándor interjúja 1983-ban megjelent a *Beszélő*-ben. A kötetben gyakran említik a KMT-t és Rácz Sándort, ezért fontosnak tartjuk újraközlését. Az interjút a *Beszélő* összkiadásából az eredeti jegyzetekkel vettük át, csak az esetleges gépelési hibákat javítottuk, noha pl. Rácz Sándor téved Babay István megítélésében, hiszen időközben ismeretessé vált a Népbíróság Országos Tanácsának 1946-os, felmentő ítélete a Babayt ért akkori vádak alól. (Szerk.)

** Gödöllő melletti katolikus Mária-kegyhely.

szét akarták oszlatni a kollégiumot, de én javasoltam, hogy maradjunk együtt. Ezután dolgoznom kell, nagyon keményen, hogy ellássam magam, mert senkik senkije vagyok. Senki nem ad egy darab kenyeret, ha én meg nem keresem magamnak. De én ennél többre is vágytam: tanulni akarok, szakmát akarok a kezembe, hogy egész ember legyek. '48-ban megyek a Standardhez, a Beloianisz elődjéhez. Három hónapig sorjázógyerek, majd két évig szerszámkészítő inas voltam; már '49-ben lekerülök a tanműhelyből, Major Konstantin mesterem keze alá; '50 szeptemberében szabadulok. Aztán '53-ban katonának visznek.

– *Ne haragudj, hogy félbeszakítalak, de szeretném megkérdezni: te, illetve ti ott a gyárban hogyan éltétek át az új rendszer kiépítésének fordulóit?*

– Tudod, mi valahogy tényleg a bőrünkön éreztünk minden változást. Amikor a Standardhez kerültem, egy szocdem művezető irányította a kétszáz fős műhelyt, egyetlen irodista kisasszonnyal. Aztán a Vogeler- és Sanders-pör* meg a pártegyesítés után hoztak oda egy kommunista művezetőt, aki szakmailag nagyon gyöngye volt, és az adminisztráció is mindjárt megnövekedett. A régi szocdem szakik, persze, nem engedték lezülleszteni a műhelyt, meg elég nagy volt a zúgolódás a felduzzasztott bürokrácia miatt is. Nekünk kell eltartanunk őket, ráadásul azt látjuk, hogy kevesebb léhűtővel jobban ment a munka. Nagy volt a morgás, de végül átgyúrták a műhelyt – igaz, két év kellett hozzá. Ez a szocdem szellem nagyon kemény ellenállást jelentett.

– *Tagja voltál a szociáldemokrata pártnak?*

Nem, sem ennek, sem másiknak. Tudod, én mindent, ami korlátozza a szabad gondolkodást, ami megköti a kezem: azt én elvetem. A műhelyben sem a szocdem párt volt a lényeg, hanem a szolidaritás, az összetartás, az, hogy az ember figyel a másakra, a mellette dolgozó munkájára meg az életére. Szóval, a munkásöntudat a lényeg. Én úgy látom, hogy '48-ban – meg aztán később, '56-ban – elvesztettük azt a lehetőséget, amit a történelem egy pillanatra földobott: hogy a munkások a maguk kezébe vegyék a gyárakat. De ez már másik téma...

– *Nem felejtkezem el róla, de igazad van: ne siessünk annyira. Említetted, hogy két évből telt a műhely „átgyúrása”. Mégis: volt-e olyan pillanat vagy esemény, amit úgy értékeltek, hogy ettől kezdve valami megváltozott?*

– Volt, de – látod, érdekes – valahogy ez sem a nagypolitikában történt változásokhoz kötődik, hanem ezt is a bőrünkön éreztük. Valamikor '49 végén történt, hogy egy szerszámkészítőt kirúgtak. Hogy miért? Tudod, a műhelyben az a szokás, hogy egy inast leküldenek uzsonnáért; na most, ez a munkás – mert a küldönc csak egy darab kenyérral jött vissza – kihúzta a fiókját, és nagy káromkodásokkal bevágta oda azt a kenyeret. Igaza volt: nem lehet üres kenyéren dolgozni. De elvitték, és valami ürüggyel – hogy lázított vagy mi – kirúgták. Ezzel értették meg velünk, hogy más világ kezdődik.

– *Maradjunk még egy kicsit a műhelynél. Ugye, itt ismerted meg Bali Sándort?*

– Igen, miután lekerültem a szerszámkészítőkhöz; egy satupad van közöttünk, és a reggeliknél is gyakran beszélgetünk. Bali tíz évvel idősebb nálam. '45-től kommunista párttag, megbecsült ember a műhelyben, szakszervezeti bizalmi. Én, ugye, mindig

* Robert Vogeler az amerikai ITT cég (ennek érdekeltsége volt a Standard Elektromossági Vállalat, később Beloianisz Híradástechnikai Gyár) kelet-európai igazgatója, Edgar Sanders a Standard adminisztratív igazgatója volt. 1950 februárjában mindketten vádlottjai voltak annak a koncepciósnak, amelyben Radó Zoltánt, a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetőjét és Geiger Györgyöt, a Standard igazgatóját halálra ítélték és kivégezték. A céget államosították.

morgok, „ellenzékieskedem” – de Bali türelmesen végighallgat, a fiatalságom számlájára írja heveségemet. Ez is érdekes: nekem az ellenzéki magatartásomat mindig a jó munkámmal kellett alátámasztanom. A kommunista művezető egyébként próbálkozott is, hogy rossz munkákat ad, amivel nem lehet keresni, és ráadásul népszerűtlen is: kalkulánsnak, normamegállapítónak akart megtenni – de Baliék nem engedték neki, azt mondták, többre vagyok én képes; igaz, én se vállaltam volna el a normasságot. Melegmegmunkáló és mélyhúzó szerszámokat készítettem a műhelyben, és a gépen dolgozók mindig hozzám jöttek, ha valamit igazítani kellett: „A Sándorra kell bízni, az majd megcsinálja becsülettel.” Szóval, a munkámmal kivívtam magamnak valami kis jogot a morgásra. Úgy képzeld el a dolgot, hogy papíron nem lehettem sztahanovista, mert – mint a művezető mondta – „politikailag nem képeztem magam”, de sztahanovista fizetést kaptam, mert 180 százalékot teljesítettem.

– *Egészen '56-ig ebben a műhelyben voltál?*

– Nem, mert '53 októberében elvittek katonának a Budapesti Híradóezredhez, és itt valahogy kikristályosodott körülöttem a levegő. Tudod, én addig tényleg „nem képeztem magam politikailag”, nem engedtem, hogy belekényszerítsenek mindenféle szemináriumokba, hogy a véleményemet befolyásolják – de itt nincs mese, itt be kell ülni a gyűlésekre. És hát szembe találok magam az előadókkal, mert felállok és elmondom: hát hogyan lehet, hogy a paraszttól még az utolsó tehenet is elviszik! A parasztfiúk nekem drukkolnak, mert helyettük is kimondom az igazat. És hát én a júniusi beszédből* megértettem Nagy Imre célját: hogy azt az agyonsanyargatott mezőgazdaságimunkás-réteget felszabadítsa, hogy gépesítse a mezőgazdaságot, hogy nagyobb szabadságot és lehetőséget adjon a munkásembernek, hogy szűnjön meg a szigor, a paraszterés, az ávósuralom. Csak ezeket mondtam a katonaságnál is, és valahogy kikristályosodott körülöttem a levegő.

– *Mikor szereltél le?*

– '55 októberében kerülök vissza a Beloianniszbá; kezdődik újra a proletárellet. Az üzemben nagyot változott a világ: a besúgók sorra lebuktak, és közutalat tárgyává váltak. Volt például egy munkás, akinek az öltözőszekrényében felfedeztek egy mikrofont: a vezetőség azon hallgatta, miről beszélgetünk öltözés-vetkőzés közben. Ezt a fiút aztán el kellett tenniük a műhelyből, mert senki nem volt hajlandó dolgozni vele. Aztán '56 nyarán lekerültem a II-es műhelyből a K I-es műhelybe, szerszámjavítónak.

– *Lehetett-e már ekkor érezni valamit a későbbiekből?*

– Hogyne! Ekkor már a XX. kongresszus után vagyunk, szabadabban lélegzünk, szókimondóbbak vagyunk a hivatalos fórumokon is, meg egymás közt is nyíltabban beszélünk.

– *Október 23-a a gyárban ért?*

– Nem, mert 5-én kórházba kerültem. Csak 17-én csinálták meg a mandulaműtétet, mert vérzékeny vagyok, és nem mertek műteni. 23-án kiszököm a Péterfyből, mert Gerő és Piros beszéde az utcára kényszerít. Nem tudok beszélni a műtét miatt – a Sztálin ledöntése aztán visszaadja a hangom. Azt ma már nehezen tudjátok elképzelni, mekkora élmény volt, amikor a szobor megingott: Budapest népe, akiknek a nevében felállították azt a szobrot, odament és ledöntötte. Mindenki a barátod volt akkor ott a téren. Aztán hogy ledöntöttük a Jósát, és már csak a csizmák álltak a

* Nagy Imre miniszterelnöki programbeszéde 1953. július 4-én a Parlamentben hangzott el.

talapzaton, jöttek teherautóval, hogy menjünk a Rádióhoz, mert lövik az embereket. Aki csak tudott, kapaszkodott fel az autókra; az utcákon mindenütt emberek; két jelszótól visszhangzik a város: „Ruszkik haza!” és „Nagy Imrét a kormányba!” Nem tudtunk bemenni a Rádióhoz, akkora volt a tömeg; a Bródy Sándor utca és a Múzeum körút sarkán álltunk meg. A kocsiról leszállva valahogy mellém keveredett egy Marika nevű lány – egész este vele voltam –, együtt mentünk mindenfelé. A Kálvin téren autók, villamosok égtek; a sarkon katonák várakoztak – éppen az én egykori alakulatom, de nem mentem oda hozzájuk. Úgy tíz óra körül jött négy magyar páncélos; nem tudtak bemenni az utcába, mert az emberek körbefogták őket, felugráltak rájuk, és azt kérdezték a parancsnoktól: „Hát te magyar ember vagy?! Hát ki fizette a te tanításodat? Ránk jössz tankkal?”

– *Meddig voltál a Rádiónál?*

– Éjfél körül értem vissza a kórházba. Marika kísért el, ő vett rá, hogy visszamenjek, mert az orvosok mondták, hogy könnyen felszakadhat a sebem. Marika egyébként később, a letartóztatásomkor felkereste anyámat, és '63-ban, a szabadulásom után találkoztunk is párszor – de valahogy nem lett semmi a dologból. Rendes lány volt, vasutaslány, tanítónő – és, tudod, engem éppen az zavart, hogy majd nem taníthat, ha hozzám köti az életét. Ezért húzódoztam én ettől az ügytől. De vissza a kérdéshez: éjfél körül értem vissza a kórházba, ahol még nem lehetett sok sebesült, mert nagyon ráértek engem hallgatni. Másnap hajnali 5-kor megint kiszököm, az EMKÉ-hez megyek; megállok a sarkon, jön-megy a tömeg, én meg elkezdek ott nekik beszélni. Nem tudom már, hogy miket, csak úgy rögtönöztem. Olyasmiket például, hogy elmegy mellettünk egy tank, mire én mondom: „Azok a tankok lőnek ránk, amiket a mi békekölcsőneinkből építettek.” Mindig volt körülöttem vagy száz-kétszáz ember, volt, aki azt mondta: „Le kellene az ilyet tartóztatni!” Mások meg biztattak, hogy csak mondjam, mert igazat beszélek. Erre mondtam, hogy a szobor ledöntése visszaadta a hangom. De két-három óra múlva vissza kellett mennem a Péterfybe, mert nagyon gyöngé volt még a torkom.

– *Másnap megint kijöttél?*

– Persze, mindennap, aztán 28-án végleg hazamegyek, a Murányi utca 1-be. Ezt elfelejtettem mondani: '55-ben, a leszerelésemkor vettem egy ablaktalan raktárhelyiséget, ahol az anyámmal laktam aztán. Ide megyek haza vasárnap, 28-án, itt alszom, másnap bemegyek a gyárba – aztán nem is alszom ágyban egészen a letartóztatásomig, december 11-ig. Na, mindegy. Szóval, 29-én, bent a gyárban, a kultúrteremben összegyűltünk vagy ötszázan; álldogáltunk, beszélgettünk – volt miről. Utcai ruhában voltunk, nem öltöztünk be, mert ahhoz kevesen voltunk, hogy beindítsuk a termelést. Már nem emlékszem, hogy kicsoda, de valaki azt javasolta: válasszunk munkástanácsot. Arra sem emlékszem már, hogy az én nevemet ki dobta be; elég az hozzá, hogy nekem is fel kellett mennem a színpadra. Tizenöt tagú lett végül az ideiglenes munkástanács. A kultúrteremből felmentünk az igazgató szobájába; itt meg valaki azt javasolta, hogy legyek én az elnök, de én nem vállaltam. A koromra, a tapasztalatlanságomra hivatkoztam – huszonhárom éves voltam –, és a Bali Sanyit javasoltam. Tudod, egy kicsit az is bennem volt, hogy egy ilyen elnökség engem nagyon megfogna, odakötne a gyárhoz, meg hát ezerféle kommunista is volt ott, én meg nem akartam civódni senkivel. Így aztán összekötő lettem a kerülettel meg a többi üzemi munkástanáccsal.

– *Kire emlékszel a munkástanácsból?*

– Simon Ferenc, egy nagyon rendes mérnök és Opatowszky Árpád géplakatos. Volt ott két tizenennyolc éves, lelkes fiatalember, akik nem voltak tagok, de a tanács munkáját nagyon segítették: a Balogh Jóska és Szelvényi Imre. Szelvényi olyan személyittkár-félém lett nekem később: a kerülettel, a kerületi munkástanáccsal meg az üzemiekkel ő tartotta a kapcsolatot, vele üzentem, ha valakivel beszélni akartam, mert ő hozott be nekem ennivalót a gyárba.

– *Mik voltak az első intézkedéseitek?*

– Még fent az irodán elhatároztuk, hogy a munkát felvesszük, és gyárőrséget szervezünk. Azt természetesnek tartottuk, hogy a forradalom kivívta: ne az igazgató dirigáljon, hanem mi vegyük kézbe a gyárat. Az őrségre meg azért volt szükség, hogy a gépeket, anyagot védjük, és nehogy kétes elemek jöjjenek be a gyárba. Én délután hozattam két rádiót meg magnókat, hogy felvegyük a különböző rádióadásokat, szóval hogy tájékozódjunk. Meg aztán, ahogy sétáltam az üzemben, sorra leszedtem a dekorációkat: képeket, csillagokat, szobrokat, mifénét. Mondtam, hogy aki nem tud nélkülük meglenni, az hazaviheti – termelni dekoráció nélkül is lehet. Ezek voltak az én első „intézkedéseim”, azért mondom így idézőjelben, mert nem kellett ott utasítgatni senkit, tudta a dolgát mindenki.

De van itt egy nagyon érdekes eset: hogy hogyan lett nekem ávósom. Olyan 5 óra körül lemegyek az utcára – jön velem szemben egy bőrkabátos fiatalember, és név szerint engem keres. Azt mondja, rejtsem el, mert nem mer hazamenni: ávós százados, a felesége meg egy orosz nő. Cserébe felajánlja, hogy leírja a titkos szovjet rádióadásokat, amiket 28-án ő mint híradós hallgatott le. Én azt gondoltam: van az alagsorban néhány jól zárható légőhelyiség, odaviszem, aztán majd meglátjuk. Bevittem magammal a gyárba, adtam neki papírt, tollat, ő munkához is látott, én meg rázártam az ajtót. Pár óra múlva visszamentem, és amikor elolvastam, hogy miket írt, alig akartam hinni a szememnek: hogy mennyi katonát mozgósítsanak az oroszok, milyen csapatmozgásokat végezzenek, ilyesmik voltak azon a papíron. Megint rázártam az ajtót, és beszéltem a munkástanács négy tagjával: ez annyira fontos dokumentum, hogy adjuk át Nagy Imrének, mert értesíteni kell ezekről. 30-án délelőtt 10–11 körül be is mentünk a Parlamentbe, ez tehát az első látogatásom itt. Nagy Imre szobája előtt vagy harmincan várákoznak; Nagy Imre kilép az ajtón, és nagyon megütközik: maguk mire várnak? Mondják, hogy pártengedélyre. Még most is a fülemben cseng, mit válaszolt erre Nagy Imre: „Nézzék, én kommunista vagyok, én más pártot nem szervezek. Hogy milyen pártok alakulhatnak, azt majd a miniszterelnökség dönti el.” Én egyébként még előtte elintéztam a dolgomat: két szóban elmondtam, mit hoztam, és átadtam neki az ávós feljegyzéseit.

– *Ne haragudj, hogy közbevágok: megvan ennek a másolata valahol?*

– Nincs, mert csak egy példányban készült. Tudod, akkor forradalom volt, nem értünk rá a történészekre gondolni. De lehet, hogy megvan valahol – ez már a ti dolgotok, hogy utánajárjatok. Szóval, Nagy Imre aztán visszament a szobájába, én meg elkezdtem beszélgetni ott a többiekkel, hogy: „Elment az eszetek? Ráértetek pártokat szervezni, amikor ezer más, fontosabb dolog van?” Volt ott két újságíró az Igazságtól, ők aztán átvittek a New Yorkba, és kérdezték. Meg is jelent valamelyik számban az interjú, ott elolvashatjátok a véleményemet a többpártrendszerrel. De hogy befejezzem az ávósom történetét: ezután visszamentem a gyárba, ahol néhányan éppen az alagsorban császalkáltak, hogy ezt az ávóst egy kicsit megسيمogatják. Mondom nekik: rendben van, itt a kulcs, felőlem akár fel is köthetitek – de előbb engem lőjete le, mert

én a becsületszavamat adtam ennek az embernek, hogy nem lesz bántódása. Szépen lelőtök engem, aztán a tiétek az ávós. Erre lelohadtak egy kicsit. A százados feleségének küldtünk élelmet, ő meg ott lakott bent a légóban néhány napig; csak 3-án adtuk le a kerületi rendőrkapitányságon. Úgy tudom, később bíróság elé állították, kirúgták az ÁVO-ból, vagyis hát nem vették vissza. Én kértem, hogy az ügyemben idézzék meg, hiszen megmentettem az életét, de a bíró szerint ennek nem volt jelentősége. Hát, lehet, hogy tényleg nem volt, nem tudom.

– *Térjünk vissza 29-e utánra. Mi történt a munkástanácsban?*

– 3-ág semmi, legalábbis semmi lényeges. Ismerkedtünk egymással, a kerület munkástanácsainak képviselői, beszélgettünk, telefonálgattunk. Én bent éltem a gyárban; ott aludtam, ahol tudtam: fotelban, asztalon. A konyhán főztek az asszonyok – volt mit, mert vidékről kaptunk krumplit, húst, libát. Ez is a forradalomhoz tartozik: a parasztok, batyuval a vállukon – jönnek, hogy táplálják a forradalmat. Az előleget is a munkástanács fizette ki az embereknek, már aki bejött érte. 3-án egyébként, amikor vittük az ávósomat a rendőrségre, körbenéztünk egy kicsit a városban, megnéztük a békét, a gazda szemével. Bementünk a Bajza utcába, az Írószövetség és a szovjet követség környékére; mindenütt csönd, vihar előtti csönd fogadott. Hétfőre terveztük, hogy felvesszük a munkát, és arra voltunk kíváncsiak, milyen a városban a hangulat, be tudunk-e jönni dolgozni. Meg, tudod: nem véletlenül akartam én megnézni a szovjet követséget. Valahogy kezdettől nem bíztam abban, hogy az oroszok meghagyják, amit kivívtunk magunknak. Aztán jött 4-e...

– *Amikor arra ébredtetek, hogy lövik szét a várost...*

– Nem ébredtünk mi semmire, mert le se hunytuk a szemünket. Nekem nagyon nem tetszett az a csönd 3-án! Azzal sem értettem egyet, hogy Maléterék bemennek a körülfalt szovjet hadiszállásra – éjszaka már szölongatta is őket a rádió, hogy adjanak magukról életjelt. Aztán hajnali 4 óra után elhangzott a rádióban Nagy Imre rádiószózata. Azt ti nem tudjátok elképzelni, azt a tragédiát! Rettenetes volt hallani ezt a kommunisztát, aki szinte sírva kéri az oroszokat, hogy ne bántsák ezt a várost, ezt a kicsi országot. Még ma is fülemben van, mert oroszul is beolvasták: „Nyimánye, nyimánye!” Nem tudom, mit jelent, de valami olyasmit, hogy: „Kérem, kérem!”* Az első ágyúlövéseket csak jó másfél óra múlva hallottuk meg. 6-ig nem is volt más, mint harc.

– *Ti is harcoltatok?*

– Akik a gyárban voltunk, mi nem. Húszan voltunk mindössze, fegyver semmi, csak valami pisztolyok – nem sok értelme lett volna. Én a gyárépület tetejére álltam ki, onnan láttam a szanaszét röpködő lövedékeket, bombákat. Szörnyű elkeseredettség volt rajtunk és düh. Hiszen egy békés, nyugodt, éppen termelni készülő országot támadtak meg!

– *Mihez tudtatok kezdeni?*

8-ág semmihez. Ekkorra hívtunk össze egy kerületi munkástanácsülést a Kismotor- és Gépgyár kultúrtermébe. Valami százan jöttek el; tulajdonképpen csak annyi volt a célunk, hogy az emberek egy kis reményt lássanak. Egyöntetű volt a vélemény, hogy a munkástanácsokra most már aktív szerep vár. Eddig nem avatkoztunk bele a politikába, mert bíztunk Nagy Imrében, a forradalom politikai biztosítékát benne láttuk, de Kádárék őt is, a forradalmat is elárulták. Kádárt mindenki elvetette akkor, senki nem

* Vnyimanyije: figyelem!

akart vele szóba állni – leszámítva azt a pár embert, akivel a kormányát összetákolta. Szóval, úgy gondoltuk, hogy a kiharcolt szabadságból minél többet meg kell mentenünk, ez most a dolgunk.

– *Ezen a kerületi ülésen fogadtatok el valamiféle politikai programot a kibontakozásra?*

– Nem emlékszem rá, hogy lettek volna pontok. 12-én már biztosan voltak, amikor a Beloianiszba hívtuk össze a kerületet. Még annyit azért elmondok előtte, hogy a Bali Sanyit 8-án egy Pobedával elvitték három-négy órára az orosz parancsnokságra, Berecz Bertalan igazgatóval együtt. Ez a Berecz egyébként a forradalom alatt végig bent volt a gyárban: a Gellért-hegyen lakott, és nem mert hazamenni – nálunk biztonságban érezte magát. (Később, a perünkben mondták is, hogy milyen veszélyesek voltunk mi a káderekre – na, mindegy.) Berecz elég jóba volt a Sanyival, és 4-e után mindkettőnket próbált rávenni, hogy lépjunk be az új pártba, mert „az ilyen embereknek ott a helyük” – amikor én éppen azért agitálok, hogy minden pártot kitiltsunk a gyárak területéről! November vége felé még egy gellért-hegyi villát is felajánlottak, ha visszavonulok a politikai életből.

– *Hogyan zajlott le ez a 12-i gyűlés? Kik jöttek el, miről döntöttek?*

– A kerületi munkástanácsokból jöttek az emberek; látásból sokat ismertem közülük, mert – mint mondtam – én voltam korábban az összekötő. Elég aktív voltam ezekben a napokban; lehet, hogy ezt a gyűlést is én nyitottam meg, de erre már nem emlékszem. Volt bennem valami olyasmi is, hogy a Sanyi mégiscsak családos ember, az oroszok is elvitték; úgyhogy amit lehetett, én csináltam. Ekkorra egyébként már megfogalmazódtak a politikai követelések: a szovjet csapatok kivonása, a Nagy Imre-kormány visszaállítása, a munkástanácsok és forradalmi bizottságok törvényes elismerése, ilyenek. A küldöttek közül négy vagy öt ember pontokba is foglalta ezeket, fent az irodán, aztán szavaztunk a platformról. Ez azért fontos, mert 14-én Bali Sanyi már ezzel a kész programmal ment az Egyesült Izzóba, a Központi Munkástanács alakuló ülésére.

– *Te nem voltál ott az Izzóban?*

– Nem, mert csak az elnököket hívták. Sanyi aztán 15-én hajnalban, a parlamenti küldöttségük után elmesélte nekem, hogy megalakult a KMT. Úgyhogy én tőle értesültem a dologról.

– *Mikor kapcsolódtál be a KMT munkájába?*

– Várjál egy kicsit, ne siessünk annyira, mert van itt valami fontos dolog. Még 14-én este Sz. Nagy Sándor, a Ganz marósa felkereste a munkástanácsunkat, hogy másnapra összehívta a munkástanácsokat a Koltói utcába, a Vasas Székházba; képviseltessük mi is magunkat. Én 15-én mondom Sanyinak, hogy küldjenek el ide engem, mert valami falsot érzek a dologban. El is megyek; 10 körül nyit az ülés, és már az se tetszik nekem, hogy olyan nagyon ünnepélyes a hangulat: vagy négyszáz ember a nagyteremben, az elnöki asztalnál ülők szépen kicihelődve, fehér ing meg minden – rajtam és a többiekén ott a teremben, ugye, az a munkásgönc, amiben bementük a gyárba. Na mindegy, gondolom, megvárjuk, mire megy ki a játék. Megállok hátul, a terem végében. Elöl az első felszólaló beszél, egy magas, nyurga fiatalember, de nagyon összevissza, hézagosan, rosszindulatúan találja a 14-i munkásköveteléseket. Én erre a két széksor között előremegyek az asztalhoz, megállok a fiatalember mögött, megvárom szépen, amíg befejezi a mondókáját – aztán jó hangosan megkérem: mutakozzon be, legyen szíves, kifelé, miféle, ki küldte ide. Kiderült, hogy egyetemista, és két ismeretlen ember kereste fel, hogy jöjjön ide, és mondja azt, amiket mondott. Na, akkor majd én elmesélem, mi

is a helyzet. Odafordulok a terem felé, mondom a nevemet, és hogy a Beloiannis küldött; kijelentem, hogy erre a gyűlésre itt semmi szükség nincsen, mert az Izzóban már megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács, ellen-munkástanács meg nem kell, úgyhogy én el is hagyom a termet. Aki kíváncsi rá, hogy mi a KMT igazi programja, az Akácfa utca 15-ben megtudhatja. Ezzel kimegyek a teremből, le az utcára, és várok. Tíz perc múlva kezd a tömeg szállingózni utánam. Jól van, gondolom, és egy motoros fiút megkérek: vigyen át az Akácfa utcába, a Budapesti Villamosvasút Vállalat épületébe.

Itt aztán megint volt egy érdekes jelenet. Az első emeleti tanácsterem ajtajához egyszerre érkeztem Déry Tiborral, aki az Írószövetség üdvözlését hozta; ő az idősebb, ő ment be elsőnek. Amíg kint várakozok, megérkezik a négyszáz ember a Koltóiból. Akkor aztán bemegyek, elmondom, mi történt, és javaslom: tartson a Központi Munkástanács beszámolót ennek a négyszáz embernek. Babay Pista erre kinyitatta a IV. emeleti kultúrtermet, hogy beférjünk. Alighogy elkezdődik a beszámoló, megjelenik az ajtóban két orosz katona. Én megint hátul ültem le, jól hallottam, amikor csőre töltötték a géppisztolyukat. Mindenki hátranéz, az elnökségből meg elindul feljűk Fazekas – de ezek intenek a géppisztollyal, hogy menjen csak vissza a helyére. Megfagyott a levegő, szinte pánikhangulat tört ki. Erre én azt gondolom magamban: kifelé nem lehet jönni – de hátha lehet befelé? Felállok, hátamban érzem a két csövet, de kimegyek az asztal elé, és elkezdek beszélni: „Azért, mert két orosz katona csőre töltött fegyverrel itt áll az ajtóban, azért még meg kell beszélünk a magyar munkásság problémáit!” A hangulat felengedett, és a két katona is eltűnt az ajtóból.

– Szóval, így kerültél be a KMT-be?

– Nem egészen. Már korábban megérkezett Szelvényi, a lépcsőházban várt rám, a XI. kerület határozatát hozta magával, hogy én képviseljem a kerületet (azt tudjátok, hogy kerületenként voltak a delegátusok). De annyi igaz, hogy ezzel a felszólalásommal már a másodikat léptem előre. Az első ugye, a Koltóiban volt, amikor megakadályozom az ellen-munkástanács megalakulását; a második meg ez, amikor megmentem a helyzetet a rusziktól. Szóval, így aztán kilépek az ismeretlenségből. Szerintem ez számított, nem az, amit Bill Lomax ír, hogy Rácz képviselte lehangosabban a munkásság követeléseit. Nem a hangerő számított ott, hanem valami más. Annyi még hozzátartozik ehhez az esethez, hogy később megérkezett Sándor József is az ülésre – ő volt a KMT és a Kádárék összekötője –, és azt mondta, hogy félreértés történt az oroszokkal, és ezért a kormány nevében bocsánatot kér. Én nem hiszem, hogy félreértés lett volna, mert kiderült, hogy mindenkit, aki a folyosón volt, bezavartak a nagyterembe, az épületet meg páncélosok vették körül. Persze lehet, hogy valamit félreértettek...

– Úgy aztán a KMT tagja lettél.

– Igen. Bemutattam a megbízóleveletem, elfogadták, én meg leültem. Többen voltunk egyébként, mint ahány kerület képviseltette magát, de szavazni csak kerületenként egy küldött szavazhatott.

– Bali Sándor is itt volt?

– Nem, ő nem volt itt. Nézd, én tudom, hogy ti történészek szeretnétek Bali Sándort jobban elfogadni, mint engem; azt mondjátok – legalábbis én eddig még csak erről olvastam –, hogy ő igyekezett befolyásolni, mert én heves voltam. De ez nem így volt. Bali, Rácz: ez egy ember, '56-ban legalábbis egy. Korábban, az ötvenes években, amikor visszafogott, azt is csak féltésből tette.

– Mi történt itt a KMT ülésén?

– Megbeszéltük Sándor Józseffel, hogy küldöttség megy a Parlamentbe. Kábé tíz főt választottak be a küldöttségbe, köztük engem is. Ez már több volt, mint amire számítottam. Hiszen én voltam a legfiatalabb közöttük! De ebben biztosan az játszott közre, amit mondtam: a két korábbi fellépésem.

– *Mikor találkoztatok a kormánnyal?*

– Sándor Józseffel úgy volt megbeszélve, hogy este 8-kor lesz a találkozó – de Kádár csak úgy éjfél körül jelent meg, addig váratott bennünket. Puhított. De nem csak ez volt az oka. Tudod, én először jártam a Parlamentben, ráadásul milyen körülmények között! Meg fiatal is voltam – szóval, nem nagyon akartam én ott villogni, hanem figyeltem. És látom ám, hogy mire megy ki ez a várakoztatásdi! Beterelnek bennünket a tárgyalóterembe, és bejön a kormány négy tagja – ez 8 körül van, amit mondok –, bejön Biszku, Ribánszky, Sándor József, Marosán, ilyenek: észre sem veszed, már jobbról is ül egy, balról is egy, és jól kifaggatnak, hogy mit is akartok tulajdonképpen. Aztán hirtelen eltűnnek, és Kádár már előre tudja, mire mit válaszoljon. Én ugyan nem sokat lotyologtam velük, az biztos. Szóval, éjfélkor bejön Kádár. Tudod, az volt a megállapodás, hogy a rádió egyenesben közvetíti, amit beszélgetünk – erre jön Kádár, az asztalhoz lép, félrelöki a mikrofont: „Tudok én enélkül is beszélni!” Vagyis felrúgta az előzetes megállapodást. Ezek után szerintem fel kellett volna állnunk – de Dévényi, az elnökünk nagyon nem úgy viselkedett, ahogy egy munkásemberhez illetett volna. Nyelt, nyögdecselt, dadogott, a kezét törte – egyszóval szálnalmas volt.

– *Nem is született megállapodás?*

– Megállapodás?! Valami egészen más volt ott; mindjárt elmondom, hogy mi, de előbb még valamit: tudod, a miniszterelnöki rezidenciában tárgyalunk, a Margit híd felé néző szárnyban; a Dunával párhuzamosan van a tárgyaló, és miután Kádár ellökte a mikrofont, a Dévényi meg dadog, és már vagy egy órája folyik a lotyogás, akkor felhallatszik a Duna-partról a fegyverropogás. Ekkor úgy érzem: most szót kell kérnem. Felállok és azt mondom: „Mi itt lotyogunk, mint a ludaskofák, miközben kint az utcán lövik a magyar munkást – és ezért senki se érzi a felelősséget ebben a teremben!” Erre felugrik Kádár, hogy ő ezt a hangot nem tűri; Biszku nyugtatgatja: „Hagyd rá, Kádár elvtárs, ez egy naiv gyerek.” Hát, lehet, hogy naiv voltam, de az igazságot mondtam. Ezután elromlott a hangulat, megszakadt a tárgyalás. A szünetben körbefogtak az újságírók, rádiótudósítók meg a salgótarjáni bányászok küldöttsége – akik szintén részt vettek a tárgyaláson –, és beszélgettünk. Szóval, ez a harmadik olyan pillanat – legalábbis én így érzem –, ami az ismeretlenségből előhozza Rácz Sándort, és később a KMT elnökévé teszi.

– *A szünet után mi történt?*

– Nem emlékszem, folytatódott-e a tárgyalás, vagy hogy miről volt szó. Hajnalban kocsit kaptunk, és én visszamentem a gyárba, a Fehérvári út 70-be. Reggel 8-ra KMT-ülés volt hirdetve. Itt Dévényi beszámolója után szót kérek, elmondom, mi történt a Parlamentben, aztán bizalmatlansági indítványt teszek Dévényi ellen – mert szerintem nem munkához méltóan viselkedett –, és egyben bírálom az egész küldöttség magatartását. Kemény vita kezdődött. Az ötven körüliek inkább Dévényi mellett szólaltak fel, hogy ő majd elér valamit az alkudozásaival; a negyven alattiak viszont radikálisabb állásponton voltak. (Csak hogy tudd: ekkoriban és még jó sokáig az utca, mindenki elutasította Kádárékat.) Amikor aztán titkos szavazással új elnököt választottunk, kiderült, hogy rajtam kívül mindenki Rácz Sándorra szavazott. Ez meglepett, én nem ezt akartam elérni a bizalmatlansági indítvánnyal – de elfogadtam, mert úgy

éreztem, hogy vállalni kell. Az elnökhelyettes Kalocsai György, a titkár Babay Pista lett. Babayról kiderült később, hogy valamikor kisnyilas volt – pedig én az elnöki „székfoglalóban” mindenkinek a lelkére kötöttem: nem babra megy a játék, az életünkről van szó, úgyhogy aki ’56 előtt valami olyasmit követett el, ami nem összeegyeztethető a KMT feddhetetlenségével, az inkább vonuljon vissza. Mert bennünket nagyítóval fognak megvizsgálni! Dévényi egyébként visszavonult, mert megsértődött; Csepellel aztán nem is tudtunk szót érteni, ami szerintem emiatt is volt. Leváltották még Fazekas Jánost is. Így aztán az én befolyásom a KMT-ben megerősödött, és a megalázkodó magatartás háttérbe szorult.

– *Mi volt a KMT új vezetésének az elképzelése?*

– Először is az, hogy fel kell venni a munkát, be kell hozni az embereket a gyárakba. (Először a XI. kerületi munkástanács fogalmazta ezt meg, de én is így gondoltam.) Nem szabad engedni, hogy a Kádárék adjanak munkát, kenyeret a munkásoknak, mert akkor ők manipulálják őket. Ha a KMT be tudja hozni az embereket az üzemekbe, gyárakba, akkor a saját pozícióját is megerősíti – ez volt az elképzelés. A végleges munkástanácsokat is meg kellett választani. (Kádárék mindig azt mondogatták, hogy a munkástanácsok nem érvényesek, mert a munkások nem is voltak bent a gyárban – mintha őket viszont közfelkiáltással választották volna...) 16-án aztán ezzel a tervvel, a munkába szólító röpirattal megyünk be a Parlamentbe, újabb tárgyalásra. A felhívást én olvastam be a rádióba; a stúdió akkor ott volt bent, a Parlament épületében. Ezen a megbeszélésen történt, hogy Apró Antal azt mondja: „A KMT három tagját beválasztanák a kormányba.” Amire én: „Mit gondol, azért küldtek engem ide, hogy holmi miniszteri tárcákra alkudozzak?! Arra válaszoljon inkább, amit kérdezek: mikor mennek ki a szovjet csapatok, mikor jön vissza Nagy Imre a kormány élére, és mikor veszik be a törvénybe a munkástanácsokat?”

– *A szovjet csapatokkal nem voltak súrlódásaitok?*

– Nézd, akkoriban már nagyban mentek a deportálások. Volt nekünk egy háromtagú kiszabadító bizottságunk, és ők jártak az orosz parancsnokságra kihozni az embereket a deportálásból. Ők közvetítettek aztán egy találkozót Grebenyik tábornokkal, a főparancsnokkal. Ez később, november 23-a, a néma tüntetés után történt, mert arra jól emlékszem, hogy éppen ekkor jött el a KMT ülésére – Sándor József kíséretében – három szovjet katonai történész, hogy megismerjék az álláspontunkat. Emlékszem, egyikük lement délben az utcára, és szinte sírva jött vissza, hogy ez a város, ahol még éjszaka is színes élet van, egy órára halottivá válik, egy lélek sincs az utcán – mert a KMT arra szólította fel az embereket, hogy így tüntessenek az egyhónapos fordulón. Ez után pár nappal mentem el az Ajtósi Dürer sorra, a volt pártfőiskola épületébe, ahol a főparancsnokság volt. Ez is egy érdekes kép: Grebenyik és a többi orosz tiszt zubbonyába be van tűzve a Kossuth-címer – tudod, amit mindenki viselt a forradalom alatt –, amikor pedig a kacsát mákos kaláccsal szolgálják fel, visszaküldi a kalácsot, hogy a magyar ember kenyeret eszik. Grebenyik jóindulattal volt velünk szemben, és én itt el is fogadtam a vacsorát, mert nem akartam megsérteni a külföldiek vendégszeretétét. Egyébként is azért mentem el hozzájuk, mert nem akartam, hogy csak a Kádárék tájékoztassák őket és rajtuk keresztül Moszkvát; úgy gondoltam, én őszintén elmondom, hogy mit akarunk – aztán beszélhet bárki, amit csak akar. Sikert is valamit enyhítenünk a deportálásokon és a kijárási tilalmon. Aztán még kétszer jártam a főparancsnokságon; egyszer egy hatalmas tatárral vagy mongollal beszéltem, másodszor meg egy köpcös oroszral, azt hiszem, a Szerovval. Ők már nem voltak olyan barátságosak.

– *Hogyan képzeltek el a munkástanácsok országos hálózatának a kiépítését?*

– Az Országos Munkástanács soha nem alakult meg. 21-ére, reggel 8-ra hívtuk össze az ország munkástanácsainak küldötteit értekezletre, a Sportcsarnokba. Gyülekeztek is az emberek, több százan – de a csarnokot úgy körülvezték a szovjet tankok, hogy egy egér se tudott volna átjutni. Erre átmertünk a MÉMOSZ-székházba, de oda se engedtek be bennünket, így vagy hatvanan-hetvenen átmertünk az Akácfa utcába. A kisterembe csak egy-két vidéki küldött fért be, már csak ezért sem alakulhatott meg az Országos Munkástanács. Pedig én egy kicsit reménykedtem, hogy ennek már nem én lennék az elnöke – igaz, ekkor már nemigen tülekedett senki, szorult a hurok körülöttünk. Szóval, itt elhatároztuk, hogy 22–23-án kétnapos sztrájkkal tiltakozunk a gyűlés megakadályozása és Nagy Imréék elrablása ellen. Ennek a felhívásnak az volt a jelentősége, hogy ugye, két napja behoztuk az embereket a gyárba, most meg már sztrájkba hívjuk őket; szóval ez is a KMT erejét bizonyította.

– *Volt kapcsolatokot Nagy Imréékkel?*

– Nem, mert mi a jugoszláv követségre nem mentünk be, hogy ne tegyük még csavarosabbá az amúgy is bonyolult diplomáciai helyzetet; de az elrablásukról értesültünk. Szóval, 21-én újra bemegyünk a Parlamentbe... Elfelejtettem mondani: én előzőleg felszólaltam a KMT elnökségében, hogy sokan mondják, hogy túl fiatal, talán heves is vagyok, válasszanak helyettem valaki mást – de megint engem választottak, így aztán ismét én megyek tárgyalni. A Parlamentben két dologban állapodtunk meg: fogadják el rendelettel a munkástanácsokat és a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, és adjanak nekünk egy helyiséget. Valamelyik előző napon már felkeresett Fock Jenő, hogy beszéljük meg a rendelettervezetet, amit magával hozott, mert minisztertanács lesz, és elő kell készíteni. Egész nap dolgoztunk a tervezeten, megállapodtunk a végleges formában, nálunk is maradt egy példány – aztán 22-én mégis a javítatlan szöveg jelent meg minisztertanácsi rendeletként.

– *Ti mit javítottatok a kormány tervezetén?*

– Hogy a gyárigazgatói helyeket pályázat útján kell betölteni, az igazgatót a munkástanács elbocsáthatja; ilyesmiket. De látszott már: hiába ülsz le tárgyalni a kormánnyal, semmibe vesz, szembe köp. Egyébként ezek a „javítások” most már kormányprogrammá váltak, úgy tudom.

– *Várjuk ki a végét, Sándor...*

– Hát, nem tudom, munkástanácsok nemigen lesznek, az már igaz.

– *És mi lett a másik kérésetekkel, a helyiséggel?*

– Először a Földművelésügyi Minisztériumban akartak nekünk helyet adni, de ér nem fogadtam el: nem vagyunk mi minisztérium! Persze, inkább az járt a fejemben, hogy ha ekkora épületben kapunk helyet, tökéletesen ellenőrizhetnek bennünket. Az Andrássy úton kinéztem egy különálló épületet – de ők is tudhatták, hogy itt bármikor magunkra csukhatjuk a kaput, és ezért nem adták oda. Végül december 3-án kaptunk néhány szobát a MÉMOSZ-székház ötödik emeletén, a Dózsa György úton.

– *Mi történt a munkástanács-rendelet után?*

– A kormány 25-ére meghívta az elnököket és a gyárigazgatókat. Erre a Bali Sanyi ment el, mert én Veszprémben voltam, a megyei munkástanács megalakulásán, ők üzentek, hogy vegyek részt az alakuló ülésükön. A gyár Packardján mentem le; elég elkeseredett hangulatban voltam, őszintén elmondtam nekik, hogy a kormány milyen játékot űz velünk. Volt egyébként egy másik munkástanácsülés is, ahol részt vettem: a gyár óbudai Vörös Csillag Gyáregysége üzent, hogy baj van az ottani munkástanáccsal,

mert csupa kommunista van benne, és nem arra mernek, amerre a munkások szeretnek. Én kimegyek, összehívom az embereket, megköszönöm az eddigi munkástanács munkáját, és mondom: akkor most válasszák meg azokat, akiket akarnak. Tíz perc alatt végeztem is az egész választással. Szóval, visszajövök Veszprémből; 27-én újabb tárgyalás a kormánnyal. Ezt a küldöttséget már én vezetem. Bevisznek bennünket a tárgyalóba; egy ovális asztal megterítve: Kádár felesége meg egy másik nő sürgölődik, resztelt májat szolgálnak fel. Én leülök a fal melletti kanapéra, előveszem a táskámból a lókolbászt meg a kenyeret, amit Szelvényi nyomott még délelőtt a kezembe, és ott falatozom egyedül. Ezt a vacsorát, a Kádárét már nem fogadom el. Közben bejön Marosán, és elkezd pattogni, hogy: „Na, híres vasasok! Mi, pékek sütjük a kenyeret, a híres vasasok meg sztrájkolnak. Nem biztos, hogy az mind munkás, aki cejgnadrágban van...” De senki nem reagált rá, hát visszabújt a szobájába. 11-kor jött Kádár – én aztán előhozakodom a kérdéseimmel: „Mi a véleménye Kádár úrnak arról, ami történt? Nagy Imréék elrablása, a sztrájk, a munkások elítélése...” Erre felpattan, hogy ő ezt nem bírja idegekkel. Ugye, most nem engedtem, hogy előre kifaggassanak bennünket, nem tudott felkészülni, így a mosoly le is hervadt az arcáról. Ezzel aztán vége is lett a tárgyalásnak.

– *Nem is tárgyalatok többet?*

– De, még egyszer, december 6-án. De ekkorra már nagyon elmérgesedett a viszony a kormánnyal. Ugye, a párt is szervezkedett, meg a KMT is egyre erősödött. Megalakultak a szakcsoportok: a sajtó- és tájékoztatási Sebestyén Miklós, a szervezőcsoport Tőke Ferenc vezetésével, aztán a gazdasági szakcsoport és a többi. 28-án akartuk megjelentetni a *Munkásújságot*, Obersovszky Gyula szerkesztésében. Már megkezdődött a próbanyomás, amikor telefonált Sándor József, hogy ezt a kormány ellenséges lépésnek venné. Jól van, mondom, akkor leállítjuk a nyomást – lássák a jóindulatot. Így csak egy stencilezett *Tájékoztató* jelent meg, ha jól emlékszem, három számmal, az utolsó tán december 5-én. Ekkoriban van az is, amit nagyon fontosnak tartok: felkeres engem egy ősz hajú úr – a nevét azóta sem tudom –, és átad nekem vagy negyven gépelt oldalnyi szöveget a kibontakozás útjáról. Főleg gazdasági kérdésekkel foglalkozott ez az írás, de politikai kérdésekben is használható volt. A letartóztatásomkor vitték el az irodámból, és Molnár János könyve* a KMT gazdasági programjaként emlegeti. Szóval, ez eredetileg nem a mi programunk volt, meg hát semmi nem valósult meg belőle, de sok mindenben egyetértettünk vele, és megvitatásra akartuk javasolni, de erre már nem került sor.

– *Mik voltak a főbb elképzelései ennek a programnak?*

– Például olyasmik, hogy a nem nyereséges üzemeket szerződéssel át kell adni a dolgozóknak... Szóval, ami ma már szintén kormányprogram.

– *A kormánnyal való birkózásnak milyen további lépései voltak?*

– Először is az, hogy nagyon kapacitáltak bennünket: vegyük fel a kapcsolatot a szakszervezetekkel. A SZOT-osok még október 23-a előtt kint jártak Jugoszláviában, és az ottani tapasztalatok alapján kidolgoztak egy munkástanács-tervezetet** – de én nem akartam, hogy a SZOT maga alá tapossa a munkástanácsot, meg Gáspár Sándorral

* A *Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó.

** A SZOT elnökségének tervezetét a munkástanácsok működéséről a *Népszava* 1956. okt. 29-i száma közölte.

amúgy sem akartam szóba állni, mert ő már a Rákosi-érában eljátszotta a maga szerepét mint SZOT-vezér. De nagyon nyomtak bennünket a szakszervezetek felé.

A másik lépés a két tüntetés volt: a nőtüntetés meg a december 6-i, a kormány melletti tüntetés. A december 4-i nőtüntetésre egyébként a KMT nem adta előzetes beleegyezését, mert sokan azt mondták: provokáció – beléjük lőnek, aztán bennünket terhel a felelősség. Én ezzel nem értettem egyet, de a többség akaratahoz kellett igazodnom. Nagyon megható és szép lett végül ez a tüntetés: az asszonyok, lányok az Ismeretlen Katona sírjához mentek, a Hősök terén; ott elővették kabátjuk alól a nemzetiszín zászlókat, kibontották, és egy-egy szál virágot helyeztek el a síron – úgyhogy a végén egész virágkaszal borította; annyi volt a virág, hogy a közepén kivágott zászlókat ebbe a kaszalba szúrták le az asszonyok. A *Tájékoztatóban* meg is dicsértük őket, hogy elégtételt adjunk, amiért előtte nem álltunk melléjük. A másik, a kommunista tüntetés 6-án volt: vörös zászlókkal, dalolva vonultak fel, és 4 óra körül érkeztek a Nyugati elé, épp amikor Angyalföldről, Újpestről odaértek a munkások – akik aztán jól elagyabugyálták a tüntetőket. Mi éppen ekkor, 6-án délután voltunk benn a Parlamentben; a *Memorandumot* vittük. (Ez jelent meg a Magyar Füzetek 7. számában.) Kádárék a nyakamba akarták varrni a zavargást. „Álljon meg a menet – mondom –, az a felelős ezért a provokációért, aki engedélyezte a tüntetést!” Korán volt még a kormány mellett tüntetni, vörös zászlókkal felvonulni! A *Memorandumra* másnap, 7-én kellett volna elhangzania a válasznak a rádióban, de Kádárék egy szót se szóltak róla.

8-ra összehívtuk az Országos Munkástanács küldöttértekezletét. Tőke Ferenc szervezte, és csak én tudtam az előkészületekről, mert tanultunk az előző esetből. A MÉMOSZ-székházban volt az értekező, reggel 9-kor kezdődött. Én nem mentem be, mert a KMT-nek az volt a véleménye, hogy ne én elnököljek: befolyásolnám a küldötteket. (Elfelejtettem mondani: 6-án kértem a KMT-t, hogy szavazzon újra az elnöki tisztt betöltéséről, mert többen azt mondták, hogy merev és inzultáló vagyok a kormánnyal szemben, nem lehet velem tárgyalni – de ismét engem választottak.) Szóval megkezdődik az ülés, és úgy 10 óra tájban felhív Sándor József, hogy ne merjük megtartani az értekezletet, mert a kormány nagyon ellenzi. Mondom neki, hogy hát én itt vagyok az irodában, nem tudom, van-e ilyen ülés vagy nincs. Aztán dél körül jött egy másik, egy sokkal fontosabb telefon: Salgótarjánban lövik a munkásokat, ötvennél több halott! Én azonnal kihívatom a salgótarjáni küldöttet, hogy ismer-e egy ilyen és ilyen nevű embert, és hogy megbízható-e. Azt nem mondtam meg neki, hogy miért kérdezem, mert előbb tájékozódni akartam. A küldött teljesen megbízhatónak mondta a telefonálót, úgyhogy én felhívtam a szovjet parancsnokságot meg aztán a kormányt is: ki a felelős a sortűzért? Semmit nem feleltek a kérdéseimre. Bementem a terembe, ahol már többen kérdezgették: hol van Rácz Sándor, miért nincs itt? Kimegyek az emelvény elé, elmondom, hogy miért nem én elnököltem, és elmondom a salgótarjáni hírt is. A teremben – ezt éreztem – amúgy is feszült volt a hangulat; sorra szólaltak fel az emberek, és aztán egyhangúlag elfogadtuk a javaslatot: 48 órás sztrájk! 9-én reggeli 8 óráig hírzárlatot rendeltünk el a döntésről, nehogy a küldötteket lekapcsolják útközben. A KMT fogalmazott egy felhívást a világ munkásaihoz, amiben kérjük, hogy támogassák a magyar munkásokat a félelem nélküli életért folytatott küzdelmünkben; ez azután bejárta a világsajtót. Tulajdonképpen a 11–12-i sztrájk és felhívás volt az utolsó szavunk. Nem volt már mit mondanunk Kádáréknak, akik tárgyalás helyett belénk lövetnek. Tudod, én úgy érzem, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanács

mint egy pecsét hitelesítette az egész forradalmat: hogy ez nem huligánok, hanem a munkások felkelése volt.

– *Ezután következik a letartóztatásod...*

– Igen, bent a Parlamentben. A kormány, illetve a Központi Bizottság nevében meghívták Balit és Ráczot a Parlamentbe, 11-re. A KMT többi tagját ekkor már letartóztatták, a KMT-t törvényen kívül helyezték; mi két napig bent voltunk a gyárban, oda nem mertek értünk jönni. Szóval, 11-én bejön Berecz Bertalan meg a Baranya megyei párttitkár – a nevére már nem emlékszem –, hogy menjünk a Parlamentbe. Több órát vitatkoztunk velük, mert nem akaródzott bemenni – én tudtam, mi vár rám, bujkálni nem akartam, mert ma is vállalom, akkor is vállaltam, amit csináltam, de jobban éreztem magam a gyárban; jöjjenek be oda értem, ha annyira kellek nekik. Végül mégis elmentünk velük. A Parlament folyosóján rengeteg ember, ami szokatlan volt, de akkor már nem csodálkoztam semmin. Berecz a portással beszélt egy-két percig – eddig ez sem volt szokásban –, aztán odajön hozzánk, hogy ő most elmegy belépőért (korábban belépő sem kellett). Jól van, mondom, itt megvárjuk. Ahogy nyílik az ajtó, látom, hogy két fekete autó gördül az épület elé; kiszáll belőlük néhány tejfölösszájú suhanc, és kezdik igazoltatni a folyosón állókat. Odafordulok az egyikhez: „Rácz Sándor vagyok, értem jöttek – nyugodtan abbahagyhatják az igazoltatást.” Azt mondja erre, hogy tényleg magáért jöttünk – és már kísérek is a kocsihoz. Egyikük oldalamba nyomja a géppisztolyát. Mondom: hagyja el, megyek én enélkül is. „Ne pofázz, hanem indulj!” – szóval kezdődik az ávósnyelvtan... A Sanyit a másik kocsiba tuszkolják, és visznek át bennünket a Margit hídon, a Fő utcába. Gyönyörű, napsütéses délelőtt volt...

– *Balit ugyanoda vitték?*

– Igen, de öt pár nap múlva kiengedték, és csak márciusban hozták be újra. Csak hogy lássátok, milyen ember: mondták neki, hogy ha rám vall, szabadon engedik – de ő nem volt hajlandó erre, pedig otthon várta a felesége és a két kisgyereke. Meg is kapta a tizenkét évét.

– *Meddig voltál a Fő utcán?*

– Kilenc hónapig; utána átvisznek a Markóba, itt kapom a számomat: 50-834 (tedd meg a lottón, hátha szerencséd hoz!). A Fő utcán először is két napig egyfolytában aludtam: 28-a óta nem láttam ágyat. Az első kihallgatóm Kása Sándor hadnagy volt – szépen elmondtam neki is mindent, mint ahogy most neked, nem volt mit tagadnom. Aztán egy Izler nevű – legalábbis ezen a néven futtatták – folytatta a kihallgatásomat. A május elsejei felvonulás képét is ő nyomta az orrom alá, hogy „Na, Rácz, b... meg, hát mit akarnak a munkások? Te itt rohadsz, a munkásaid meg tapsolnak.” Voltam egy hónapig magánzárkán is, volt időm a forradalomról gondolkodni – mert az események alatt nemigen értem rá ilyesmire.

– *Mire jutottál?*

– Hát, sok mindenre, de főképp arra, hogy ez a forradalom akkor is győzött, ha mindnyájunkat kivégeznek – mert mekkora erővel, milyen eszközökkel kellett ezt eltaposni?! Én egyébként tényleg arra számítottam, hogy kivégeznek – bár egy pofont nem adtam senkinek, tíz fillért nem vettem el senkitől –, mert a parlamenti kommunis-ták annyira gyűlöltek a magatartásom miatt, hogy nem gondoltam, hogy életben hagynak. Én a peremben sem, azóta sem tagadtam meg a forradalmat; így, ezzel a szóval szerepelt a peranyagomban is. A halállal meg barátságban vagyok, ugye, mint hívó ember.

– Szeretnék itt, Sándor, valamit megkérdezni tőled. Gyakran hallottam – igaz, az ellenkezőjét is –, hogy '56-ban antiszemita jelszavak...

– Nézd, ez egészen egyszerűen nem igaz; legalábbis én a munkások között ilyenekkel nem találkoztam. Az igaz, hogy az ávó meg az apparátus ellen eléggé éles volt a hangulat, és ezek igencsak ki voltak bélelve zsidókkal – de a nem zsidó ávókat éppúgy utálták, mint a zsidókat. Meg hát: hány zsidó rabtársamat soroljak neked, akik különbek voltak sok másnál? Nézd, ha valaki érti a dolgát és emberileg elfogadható, akkor az megáll előttem. Nekem ez a mérce. Volt például nálunk egy idősebb zsidó normás – nagyon rendes volt, mert hagyott élni bennünket. A Petőfi Körről is egy zsidó fiú mesélt nekem először; egyébként ugyanez a fiú hívott engem november 6-án Nyugatra, hogy a nagybátyjánál biztosan megtalálnám a számításomat – de én nem mentem, mert nekem így volt a dolgom. Szóval, a fiatalabbak mellénk, a forradalom mellé álltak; az idősebbek már nem nagyon akartak beleavatkozni a dolgokba – rossz történelmi tapasztalataik voltak. A józanul gondolkodó zsidóknak viszont érezniük kellett a felelősséget a '45 után kialakult helyzetért: az elhurcolt, majd később visszakerült zsidók egy része ugyanolyan szélsőséges eszközökhöz nyúlt, mint ahogyan velük bántak. De szerintem az egyik bűn nem mentesíti a másikat.

– Az ítéletedet mikor mondták ki?

– '58. március 17-én, a huszonötödik születésnapomon. Életfogyt. Eredetileg nagy pert akartak csinálni: 86 vádlott, az összes munkástanácsos, akit behoztak. De aztán szétszabdalták az ügyet – ami szerencse, mert egy ilyen monstre perben legalább tíz halálost kimondtak volna. Úgyhogy Rácz, Bali, Nemeskéri József, Abod László és Mester Ede: ez volt a munkástanácsper. Van itt még egy érdekes dolog: hogy hogyan úsztuk meg végül a kötelet. Az elsőfok után fellebbeztünk, és a Bali Marika kap egyszer egy telefont: „Ázik már a kötél a munkástanácsosoknak; vonják vissza a fellebbezést!” Ehhez tudnod kell, hogy az új népbíróági törvény értelmében másodfokon akkor is súlyosbíthatott a bíró, ha az ügyész nem fellebbezett súlyosbításért. Mi eredetileg tizenkét évet, életfogytot kaptunk, de fellebbeztünk. A telefon után Marika tördeli a kezét, hogy hogyan közölhetné a hírt Sándorral; senkit, se hozzátartozót, se ügyvédet nem engedtek ekkor már hozzánk. Valaki azt tanácsolta neki, hogy mondja azt: örökbe akarja adni a gyerekeket; erre nem tagadhatják meg a beszélőt. Marika be is jön a beszélőre, és mondja a Sanyinak, hogy örökbe adja a gyerekeket, ha Sándor is beleegyezik. Sándor elsápad, elveszti a fejét: „Te kurva, hát hogy gondolhatsz ilyesmire!” Életében soha egy rossz szót nem mondott a feleségére. Marika erre lassan, nyugodtan elkezd neki magyarázni: „Érts meg, Sándor, lehet, hogy holnap már nem vagy...” Erre rögtön felugrik a smasszer, hogy azonnal hagyják abba a beszélgetést! Elvezetik a Sándort, aki még visszaszól: „Köszönöm, Marikám, köszönöm!” Marika meg utánakiabál: „De mind az öten ám!” Így aztán, amikor az ügyész kérdezi a tárgyaláson, hogy fenntartjuk-e a fellebbezésünket, vagy megnyugszunk az első fok ítéletében, sorra mondjuk, hogy visszavonjuk a fellebbezést. A vérbíró mindannyiunkat felkötöttetett volna. Mert akkor olyan hónapok jártak, hogy könnyen osztogatták a kötelet – tudod, ez mindig attól függött, hogy éppen ki látogatott a kormányhoz és miért.

– A Fő utcából hova vittek?

– Vácra, a fegyházba. Az is érdekes, hogyan szállítanak engem Vácra. Egyedül raknak be a rabóba, és mellém ültetik a fegyveres őrt; máskor a fegyvert és a rabot mindig elválasztják. Az úton meg egyszer megállunk egy benzinkútnál, és engem megkérnek, hogy adogassam ki az üres benzineskannákat a kocsiból – előttem sarkig

kitárva a rabó ajtaja. Tudod, nekem az volt az érzésem, hogy arra számítottak: megkísérlem a szökést, és akkor eltehetnek láb alól. Végül megérkeztünk Vádra; a földszintre vittek, és pár nap múlva behozták hozzám Mécs Imrét, aki velem egykorú műegyetemista; ő is életfogytos, bár első fokon halálos volt. Szóval ott ültünk a zárkában, és valahogy nem vettük komolyan az egészet – hát nem is lehetett azt ép ésszel komolyan venni. Imre, emlékszem, matematikára tanított engem; az egyik feladványa még most is a fülemben cseng: „Hogyan teszi meg egy pók a falon az utat, ha a legrövidebb úton akar eljutni a cella egyik sarkából az átellenes sarokba?” Azért olyan emlékezetes ez, mert tudod, a cellában nincsen pók; mindenütt, ahol ember él, megél a pók is, de a cellában nem.

– *Meddig voltál Vácott?*

– A '60. áprilisi éhségsztrájkig. De még annyi hozzátartozik, hogy velem itt különös gonddal foglalkoztak: munkába nem engedtek, pedig a gombgyárban szükség volna a munkámra, és a legszigorúbb fegyelemben tartanak. Az éhségsztrájk előzménye a '60-as korlátozott, „kádermentő” amnesztia volt. Lehet, hogy ez az akkor kiengedettekre sértő, de az az igazság, hogy csupa olyan embert engedtek ki, akik ismertek voltak. De jól értsd meg: nem az volt a baj, hogy őket kiengedték, hanem hogy bennünket, a többieket benn tartottak. Az egész börtön spontán éhségsztrájkba kezdett emiatt. A sztrájk szervezését a Bibó Pista bácsi és Göncz Árpai nyakába akarták varrni: azt mondták, hogy innen, a börtönből kiindulva meg akarták dönteni a népköztársaság államrendjét. Elég az hozzá, hogy a sztrájk harmadik éjszakáján összeszedtek bennünket a cellákból, és hat rabót zsúfolásig megtömtek velünk, hogy moccanni, lélegezni se bírtunk. A mi kocsink borítólemezen volt egy gombostűnyi lyuk, és azon keresztül ismerte fel valaki hajnalban a várost, ahol keresztülhajtottunk: Miskolc. Erre aztán törhettük a fejünket, hogy vajon kivisznek-e bennünket az országból. Mert akkor nagy baj van. Végül a sátorlajújhelyi börtön udvarán szállítottak le bennünket, és minden rabót egy-egy cellába raktak; én Bibó Pista bácsival, Mérei Frenccel, Széll Jenővel, Marián Pistával és másokkal kerültem össze. Néhány kemény hónap következett, szinte a teljes elszigeteltségben, ami csak lassan kezdett oldódni. Aztán egy nap tizenhatunkat felsorakoztattak, hogy elszállítanak bennünket. Amikor hozták a láncot, hogy láncra fűznek bennünket, én kértem, hogy ezt hagyják el: öntudatos munkások vagyunk, vállaltuk, amiért elítéltek, úgysem fogunk szökést megkísérelni – de mégis összefűztek bennünket. Erre elkezdtek torkunk szakadtából énekelni az Internacionálét; különösen annál a résznél emeljük meg a hangunkat, hogy „Ez a harc lesz a végső!”. A smasszerek futkosnak ide-oda, végül így, láncra fűzve, énekelve pakolnak be bennünket a rabóba. Mi végigénekeljük az utat a városon át, csak az országúton hagyjuk abba.

– *Hova vittek benneteket?*

– Felhoztak Pestre, a Gyűjtőbe. A játékgyárban szükségük volt szerzőkészítőkre, és ott dolgoztattak bennünket. Én egyébként, mert büntetés alatt álltam, nem spejzolhattam, nem hozhattam magamnak élelemkiegészítést kintről, ezért a társaim adtak nekem ezt-azt; a maguk szájától vonták meg. Nagyon bántott, hogy miért kell engem ilyen helyzetben tartani. Levelet írtam a börtönparancsnoknak, hogy ha fizikai munkát végeztetnek velem, akkor spejzolhassak is; ne kívánja, hogy a csontvelőmön dolgozzam, vagy hogy mások elől egyem el az ételmet. A válasz: harminc nap szigorított. Tudod, mi az? Egyik nap félkoszt, a másikon csak víz. A harminc nap elteltével megint eltiltottak a munkától, ráadásul kémek közé raktak. Csak

valamikor '61-ben engedtek dolgozni újra: a Filatélia számára tépkedtük le a bélyegeket a borítékokról, és kis tasakokba csoportosítottuk. Itt a Bibó Pista bácsival sokat beszélgettem így bélyegtépegetés közben. Később az asztalosműhelybe vittek. Itt volt egy kis incidensem, mert a munkámról normát akartak venni, de én nem engedtem: ugye, én valamikor asztalosinas voltam, az én kezemhez nem úgy állt a szerszám, mint a másikéhoz – ezért nem engedtem meg ezt a dolgot. Még annyi hozzátartozik a Gyűjtőhöz, hogy itt fejeztem be a nyolcadik osztályt, '56-ban hét elemivel védem a magyar munkások igazát, aztán a börtönben olyan tanáraink vannak, mint Mérei professzor és Litván György. A kiszabadulásom után, '67-ben le is érettségiztem, az esti gimnáziumban. Nem ide jelentkeztem először, hanem a Bánki Donát Szakközépiskolába, de nem vettek fel, felsőbb utasításra. Egyetemre is akartam menni, de úgy alakult az életem, hogy számomra csak börtönt építettek, egyetemet nem.

– *Mikor szabadultál?*

– A '63-as nagy amnesztiával, március 28-án. Vissza akartam menni a gyárba, a Beloiannisza, de nem engedték; még vagy huszonöt nagyvállalatnál adták vissza a munkakönyvemet, így aztán egy maszek műszerésznél elhelyezkedtem. Igaz, nem a szakmában, hanem mint lakatos, de hát valahogy meg kellett élnem. Végül augusztus 3-án felvesznek a Híradástechnikai Szövetkezetbe, ahol jelenleg is dolgozom, '79 óta már mint bedolgozó szerszámkészítő.

– *Miért lazítottad meg ennyire a kapcsolatodat a szövetkezettel? Jobban kijössz így anyagilag, vagy...*

– Nézd, ennek több oka is van. Az első, hogy a családom Izsákon él. Anikót, a feleségemet Izsákon ismertem meg, amikor egyszer a nővéremnél voltam látogatóban. '73. október 23-án, a Mátyás-templomban volt az esküvőnk, két kisgyerekünks van: Anikó, nyolcéves és a hatéves Sanyika. A feleségem örökölt egy házat Izsákon, és így került le a család. A másik ok, hogy összezördültem a főosztályvezetőmmel. Elég bonyolult ügy, a lényege annyi, hogy nekem akkor két feladatom volt: az egyik, hogy mint szerszámgazda a vidéki leányvállalatokat jártam, és a szerszámjavításokat elvégeztem, a másik, hogy bent egy satun javítottam a benti szerszámokat. Egyszer egy kétnapos kiszállás után az a kép fogad, hogy a satupadomról a holmim lesöpörve, és egy másik ember dolgozik a padon. Erre megkérdeztem a főosztályvezetőt: „Hol tanították ezt neked, hogy így bánj egy munkással? Majd ha megint biztosítod számomra a munkafeltételeket, akkor csinálom tovább a munkát, amit rám bízta.” Egy hónap múlva írt egy levelet az igazgatónak, hogy nem tart igényt a munkámra. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy távolabbra kell kerülnöm tőle. Aztán meg az is bennem volt, hogy '79-ben mintha mozdult volna valami a világban – és én úgy gondoltam: jobb, ha félrehúzódok, és átengedem a terepet másnak, mert engem annyira lefeketítettek, annyira negatívan állítottak be, hogy csak kompromittálnám, ha valami elkezdődne. Így hát lehúzódtam Izsákra. A biztosított havi fizetésem 650 Ft; a kertben kapálgatok, van egy kis fóliám is, a pincében meg gombászom. Ez is érdekes, hogy hogyan lesz belőlem újra paraszt. Volt a szövetkezetnél egy ellenszenves titkárnő, akivel egyszer véletlenül együtt utaztunk be a munkába, a villamoson. Nem lehetett már egymást elkerülni, úgyhogy leültünk egymással szemben; ő elővesz egy újságot, kettétépi, a felét ideadja, hogy olvassak én is. Itt találom meg a hirdetést, hogy a Kertészeti Egyetem gombatermesztő tanfolyamot hirdet; jelentkezem, elvégzem, és így leszek újra paraszt, mezőgazda. El tudom tartani magam: én nem ácsingózok senki ajtaja előtt a prémiumért.

– *Hogyan látod a munkások mai helyzetét és lehetőségeit?*

– Nehéz kérdés; legalább még egyszer annyit kellene beszélünk róla, mint amennyit eddig összesen beszélgettünk, hogy a véleményem pontosan kifejeződjön. Mégis, röviden: szerintem a mai munkásember helyzete elszomorítóbb, mint 1945-46-ban volt, mert az az egység, amit a háború és a sokféle gond teremtett, nem úgy alakult később, ahogy azt a magyar munkások érdeke megkívánta volna. A legnagyobb gyalázatnak azt tartom, hogy 1948 után a rendszer nem a munkásöntudat formálását és elmélyítését segítette elő, hanem – a spiclirendszer kiépítésével – szétzüllesztette azt a munkásegységet, amiből tulajdonképpen tovább kellett volna fejlődnie az igazi munkáshatalomnak. 1956-ban ezek a becsapott munkások helyesen ismerték fel helyzetüket: keményen és határozottan a forradalom mellé álltak, védték, míg az erejükből futotta. Tették ezt azért, mert felismerték a történelmi pillanatot, hogy lehetséges egy kizsákmányolásmentes, szabad társadalom kialakítása Magyarországon. A magam részéről a magyar munkások '56-os helytállását tartom a legjelentősebb politikai-történelmi cselekedetnek a magyar munkásmozgalom történetében; azért, mert ez belőlünk fakadt, mindenféle manipuláció nélkül.

Munkásembernek lenni mindig is nehéz volt, de a munkában becsülettel helytállni még nehezebb; ha bármi megzavarja a munkásember egyensúlyát – legyen az politika, gazdasági, társadalmi vagy családi ok –, az rögtön megmutatkozik a munkáján. Ezért kellene végre egy olyan társadalmi berendezkedés, amely óvja és védi mindazon tagjait, akik létrehoznak, termelnek és alkotnak valamit. Mert valljuk meg: ma a kétkezi munkának nincs becsülete – márpedig enélkül egyetlen társadalom sem képes létezni. Ezen túlmenően különösen meg kellene becsülni azokat, akik még gondolkodni is hajlandóak; és ha netalán a hatalomnak nem tetsző gondolatok is megfordulnak egy-egy fejben, azért még nem szabadna azt a fejet levágni.

– *Mit gondolsz a lengyel munkásmozgalomról?*

– Nézd, erre így nem tudok válaszolni; pontosabban: nem akarok, mert megint csak nagyon bonyolult kérdés, és nincs elég terem rá, hogy a véleményemet teljesen kifejtsem. Meg hát nem is biztos, hogy én mindent helyesen ítélek meg; másképpen festenek a dolgok, ha az ember kapálás közben elgondolkodik rajtuk, és megint más, ha minden információ birtokában, a politikai vezetés szemszögéből nézi. De sejtethed, hogy a szívem hova húz.

– *Voltál-e valaha külföldön?*

– Nem. '63 óta háromszor kértem útlevelet, de elutasították. „Büntetés hatálya alatt áll” – ezt írták a papírra.

– *Nem kérted a rehabilitálásodat?*

– Nem. Nézd, én azt se kértem, hogy ítéljenek életfogytra, azt se kértem, hogy rehabilitáljanak.

– *Hova mennél legszívesebben, ha tehetnéd?*

– Indiába, Japánba, a szigetekre. Mert valahogy ott az emberséget mélyebben szántja az idő, mint az európai embernél; az egyszerű emberek is emberségesebbek. Nyugatra nem vágyom, mert nem vagyok kibékülve a Nyugattal: '56-ban is, Trianonnál is magunkra hagytak, rövidlátásból. Trianonnal a Tanácsköztársaságért bűnhődünk – aztán oda csatlakoztunk, ahonnan a sérelmeink orvoslását reméltük. Szinte bele voltunk ebbe kényszerítve. '56-ban meg, a Szuezi-csatorna bombázásával, szinte szabad kezut adtak a Szovjetuniónak, hogy előzőnljön bennünket – ami megint csak rövidlátás volt a Nyugat részéről.

– Azt hiszem, alaposan megvallattalak. Mit mondanál az utolsó szó jogán?

– Nagyon örülök, hogy húsz év után végre valaki megkeres, és érdeklődik azok után az események után, amelyek nagymértékben meghatározták a nemzet további életét. Mert akár beszélünk az 1956-os forradalomról, akár nem: ott van a mindennapi életünkben. Azok a politikai, gazdasági és társadalmi problémák ma éppoly elevenen élnek, mint 1956-ban, és amíg a megoldásuk nem valósulhat meg, csak tovább növekszenek és terjednek. Azok a figyelmeztető dátumok, amelyeket már ismer a világ – 1956, '68, '80 –, mind azt bizonyítják, hogy a magyar népnek volt igaza 1956-ban, és bizonyítják azt is, hogy a hatalmon lévő politikusok olykor még a korszakot jelentő történéseket is mennyire falsul ítélik meg. Végtelen nagy bűn, hogy még ma, 1983-ban sem beszélhetek nyilvánosan, szabadon, őszintén és félelem nélkül 1956-ról és azokról a dolgokról, amelyeknek résztvevője és irányítója voltam. Tudom, hogy forradalmárként nem lehet leélni egy életet, de azt is tudom, hogy élni csak úgy érdemes, ha hűek maradunk az 1956-os magyar forradalom szent gondolataihoz.

– Köszönöm a beszélgetést, és a Beszélő nevében is sok boldog születésnapot kívánok!

Szilágyi Sándor

*

Rácz Sándor szabadulásától 1987-es nyugdíjazásáig ugyanazon a munkahelyen, a Híradástechnikai Ipari Szövetkezethél dolgozott fizikai munkásként, eredeti szakmájában, mint szerszámkészítő.

Egyike volt azoknak, akit az 1989–90-es rendszerváltozásig folyamatosan zaklatták az állambiztonság emberei és a rendőrség. 1987-ig – büntetett előlétele miatt – útlevelet sem kapott. Izsákon lakott, Budapesten dolgozott, kétlaki életet élt. Nem szakadt el a földtől, kertjét folyamatosan művelte, zöldséget, gyümölcsöt termelt. Gyógyszerész feleségétől két gyermeke született.

A nyolcvanas évek elején került kapcsolatba a demokratikus ellenzékkel, annak számos megmozdulásán vett részt, mint az 56-os forradalom megfélemlíthetetlen propagátora.

Egyik résztvevője volt annak a kerekasztal-beszélgetésnek, amely 1982–83-ban a forradalom kiemelkedő személyiségeinek részvételével megkísérelte rekonstruálni a forradalom és a megtorlás eseményeit.

Ötvenedik születésnapján előbb Budapesten, majd egy hétre rá Izsákon a volt '56-osok, börtöntársak és a demokratikus ellenzék tagjai több mint százan vettek részt, ismerkedhettek meg egymással.

1986-ban fölszólalt a forradalom 30. évfordulója alkalmából, Eörsi István lakásán rendezett illegális tudományos konferencián.

1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja, Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i temetésének egyik szónoka.

Az 1989–90-es politikai átalakuláskor egyetlen pártnak sem lesz a tagja, de ott ül az SZDSZ elnökségében a Jurta Színházban, annak alakulásakor, tiszteletbeli tagjának választja a FIDESZ, a '90-es országgyűlési választásokon pedig az MDF és a kisgazdapárt támogatásával, független jelöltként indul, de nem jut be a parlamentbe.

Előbb a kisgazdák, majd a Magyar Október Párt jelöltségét fogadja el a köztársaságielnök-választás előtt.

1990. május 5-én az újjáalakuló Központi Munkástanács választja elnökévé. Ma is a munkástanácsok szerepének növelését, a munkás-önigazgatás szélesebb körűvé tételét tartja legfőbb politika célkitűzésének.

A magyar politikai élet karizmatikus személyiségeként járja az országot, gyűléseken, rendezvényeken tart beszédeket, hirdeti politikai nézeteit, élesen támadja a jelenkori magyar kapitalizmus kialakulásának folyamatát, és a nemzeti vagyon munkáskézbe való visszaadását szorgalmazza. Nyilatkozataiban következetesen bírálja a kormányt és annak privatizációs politikáját.

Megrendült egészségi állapota ellenére is a pártok feletti politizálás egyik legismertebb személyisége. Az amerikai magyarok meghívására kétszer tett előadókörutat az Egyesült Államokban, ahol – többek között – Bush elnök is fogadta.

1993 májusában megválasztották az '56-os Szövetség elnökévé. Izsákon él, leszázálekoltként is kemény fizikai munkát végez: ás, vet, kapál, szánt, arat, műveli zöldségeskertjét.

(Az interjú először a szamizdat Beszélő 7. számában 1983-ban jelent meg, majd a Beszélő összkiadás 1. kötet 343–354. oldalán. Beszélő összkiadás. 3. köt. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó.)

RIMÁN JÁNOS, A MISKOLCI LENIN KOHÁSZATI MŰVEK MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

„Volt bennem valami erő, ami akkor feltört”

Prügyön születtem 1920-ban. Szüleim először urasági cselédek voltak, majd magángazdálkodók lettek, bérelt földön gazdálkodtak Mezőzomborban. Úgy éltünk, mint az egyszerű parasztemberek, volt jószágunk, tehenünk, lovunk, ahogy a gazdasághoz szükséges volt. Nem szenvedtünk semmiféle hiányban. A szüleimnek nem volt különösebb problémájuk, együtt éltek, együtt haltak meg, 83 éves korában az egyik is, a másik is. A gyermekkoromra nem mondhatok semmi különöset. Négyen voltunk testvérek, két fiú és két lány, úgy éltünk, mint a többi parasztember gyermeke. Fiatal korban, már tizenkét évesen, befogtak munkára, a földön kellett dolgozni: kapálni, később kaszálni, és azt a munkát, amit ránk bízta, erőnkhez képest el is tudtuk végezni. Volt idő, amikor lázadoztam ellene, mert mást szerettem volna, a szüleim meg úgy voltak ezzel, hogy ha ők gazdálkodtak, akkor gazdálkodjak én is, ugyanúgy parasztember legyek, mint ők. Hiába voltam jó tanuló, nem akarták, hogy a hat elemi után tovább tanuljak.

A szüleim vallásosak voltak, és abban neveltek engem is. Kinézték a faluban azt, aki nem ment templomba, úgyhogy minden vasárnap együtt járt a család istentiszteletre. A faluban többségben római katolikusok és görög katolikusok voltak, mi reformátusok voltunk a legkevesebben. Jól megvolt a három vallás együtt, nem volt különösebb probléma, vallásos ellentétek nem voltak.

Tizenkilenc éves koromban meguntam a paraszti munkát, nem láttam benne nagy jövőt, úgy éreztem, hogy a városban könnyebb a megélhetés. Belevágtam, feljöttem ide Miskolcra, és bekerültem a Lenin Kohászati Művekbe – akkor még Diósgyőri Vasgyár volt –, kitanultam a hengerész szakmát, és ott dolgoztam mint hengerész, egészen a letartóztatásomig. Amíg be nem vonultam katonának, albérletben laktam. Hetenként egyszer jártam haza, sokszor tettem meg kerékpárral a 40 km-es utat. Kicsi volt a falu, kevesen jártunk onnan gyárba dolgozni. A gyári munka könnyebb volt, mert 8 óras műszakot dolgoztunk, nem pedig 14 vagy 16-ot, mint amikor paraszti munkát kellett végezni. Négy-szer-öt-ször annyit tudtam keresni, mint otthon, jutott ruhára, mindenre – és csak 8 órát dolgoztam.

1941. október 13-án vonultam be katonának. 1944 végén Kecskeméten a légvédelmi tüzéreknel szolgáltam, és miután szétverték, mindenki oda ment, ahová akart. Én hazamentem, jó három hétig tartott az út, december közepén értem haza. Otthon még németek voltak. 1945 januárjában jelentkeztem a szerencsi járási szolgabírónál, és községi tisztviselő lettem Mezőzomborban. Nem ismertem azt a szolgabíró, nem is találkoztam vele korábban, de vagy szimpatikus voltam, vagy mit tudom én, de adott

egy igazolványt, amivel mint mezőzombori tanácsi tisztviselő, mentesültem a „málenkij robottól”. Csak felmutattam azt a papírt, s akkor már mentesítettek is alóla.

1945. február 25-én megvolt az esküvőnk a feleségemmel, hat évig udvaroltam neki. '45 áprilisában újra behívtak, és 9 hónapig szolgáltam az új, demokratikus hadseregben. Itt kezdtem Miskolcon, utána kihelyeztek Tornaszentjakabra, ott voltam körülbelül öt hónapig, majd áthelyeztek volna Balatonalmádiba. A feleségem akkor már boldog állapotban volt, és nem akartam egyedül hagyni, a költözködést meg nem vállaltam, ezért kértem a leszerelésemet. Le is szereltek, így visszamehettem a kohászatba dolgozni, oda, ahol kezdtem.

Ez a kohászatnak talán a legnehezebb munkaköre. Huszonnégy méteres síneket kellett forgatni fogóval, másodmagammal. Egy folyóméter sín 48 kg, a 24 méter több mint 10 mázsa! Végig ezt a munkát csináltam, egy nap betegszabadságon sem voltam. Három műszakban dolgoztam, nagyon szerettem a szakmámat, sok örömet találtam benne, szerettem azt, ami kiment a kezem alól. Készárut gyártottunk, vasúti síneket, tartókat, U vasakat, szögvasakat, különböző idomacélokat, tizedmilliméter pontossággal. Számtalan dicséretet, oklevelet meg kitüntetést kaptam a munkámért.

Párttag sohasem voltam, mert azt mondtam, ha a munkámért nem kellek, akkor ne kelljek a piros könyvemért sem. Nem bántottak emiatt, de többször agitáltak, hogy lépjek be. Volt egy üzemvezető, aki egyszer azt kérdezte: „No, most mondd meg őszintén, hogy mit gondolsz az isteni fogalmakról.” Mondtam neki: „Jóska, nekem volt, van és lesz istenem.” „Akkor tebelőled művezető soha nem lesz.” „Akkor nem lesz. Én ezt nem adom fel, mert ebben nevelkedtem, és már számtalanszor éreztem, hogy van istenem, legyen hengerész, nem érdekel, de akkor sem tagadom meg az Istent.” Ez a Rákosi-rendszerben volt, amikor még üldözték azt, aki vallásos volt, de nekem nem volt különösebb problémám ebből. Végeztem a munkámat mint hengerész, nem tudtak belém kötni, mert annyira precíz és pontos voltam.

1956. október 24-én jött minálunk a hangulat, mert Valkó Márton igazgató bezáratta a kaput a DIMÁVAG küldöttei előtt. A DIMÁVAG-tól jött a hír, hogy ők leálltak. Náluk más volt az üzemmenet, a kohászatban nem lehetett egyik pillanatról a másikra leállítani a munkát, mert ha a nagyolvasztó leáll, és befagy az acél, az milliárdokba kerül, ha a martinkemencékben befagy az olvasztott vas, akkor szét kell szedni a kemencét. Nem lehetett leállítani, mert olyan örült kár lett volna a kohászatban, hogy azt talán még most sem tudtuk volna kinyögni, az egész kohászat tönkrement volna. Valkó Márton attól félt, hogy ez bekövetkezik. A DIMÁVAG-ban könnyű volt, lekapcsolták a főkapcsolót, ott megállt az esztergagép, megállt a marógép. Valkó utasítására 24-én a nagyolvasztóban 50 százalékra csökkentették a termelést. Muszáj volt, mert az embereknek a hangulata olyan volt, hogy az egyik ember akart dolgozni, a másik ember nem akart. „Forradalom van, és megyünk” – ehhez hasonlókat mondtak már. Valkó akkor körülbelül négy éve volt igazgató, nagyon rendes ember és jó szakember volt, élt-halt a kohászatért. Sokszor lejött az üzembe, mindenkihez közvetlen volt.

Aznap, még 24-én volt egy gyűlés. Engem úgy ismertek az egész hengerdében, mint pártonkívülit, aki a véleményét mindenkor megmondja. Szakszervezeti gyűléseken sokszor felszólaltam, hogy mi nem tetszik a dolgozóknak, mi a fájó pontunk. Amikor bejött a békekölcsönök jegyzése, megmondtam, hogy zúgolódnak az emberek, mert a szájuktól és a gyermekeik szájától veszik el a kenyeret. Gyakran kritizáltam, így ismertek meg az emberek. 24-én délelőtt mondták, hogy válasszunk munkástanácsot

az üzemben, mert a DIMÁVAG-ban már választottak, és a kohászatban is kell. Így választottak meg engem és Demjén Jánost a durvahengerdében munkástanácsagnak.

A munkástanács akkori feladata az üzem közvetlen irányítása és a rend fenntartása volt. Aztán meg azt határozták el, hogy azokat a vezetőket, akik nem felelnek meg a beosztásuknak, mert csak piros könyvük van, le kell váltani. Az üzemvezető és a párttitkár magától eltűnt. Ők meg se próbálták az emberek hangulatát lokalizálni. Mindenki a párt ellen volt, a munkások 99 százaléka azt követelte: „ki a gyárból a pártot, nincs szükségünk pártra, mert eddig sok ingyenélő volt a párton belül, azok irányították az egész mindenséget, és nem akarunk ilyen ingyenélőkre dolgozni.” Spontán, robbanásszerűen jött ez a nép szájából, és egységes volt az egész műhely. Nagyon keveset tudtunk a budapesti eseményekről, mert rádiót nem hallgattunk, abból is kevés jött be hozzánk, ami a DIMÁVAG-ban történt, mert a kapuk be voltak zárva. Csak azok tudtak meg valamit a bekiabálásokból, akik a kapu körül álltak, de mi onnan körülbelül 600-800 méterre voltunk, benn az üzemben. Az egyetemisták gyűléseiről és a követelésekről sem hallottunk még.

Aztán letelefonáltak az igazgatóságról, hogy a megválasztott munkástanács tagok menjenek fel az igazgatói tanácssterembe. Valkó Márton, az igazgató nem támogatta akkor a munkástanácsok megalakulását, azt mondta, van egy igazgatói tanács, amely tovább fogja intézni a gyár ügyét. Ennek ellenére megválasztották az LKM munkástanácsát, elnöke Keller János lett. Keller elmondta, hogy első dolgunk lesz a nem megfelelő vezetőket leváltani, és helyükre szakembereket állítani, a dolgozókkal pedig beszélni kell, hogy ha valakinek sérelme van a kommunista vezetőkkel szemben, nyugodtan mondja meg. Hatvanan lehattunk ezen a gyűlésen, az üzemrészek megválasztott munkástanács tagjai, nagyobb arányban fizikai dolgozók. A gyárban akkor körülbelül harminc üzemegység volt, és tizennyolcezer ember dolgozott. Ez az első munkástanácsgyűlés nem volt egységes, nagy káosz uralkodott. Végül valaki mondta, hogy vége a gyűlésnek, és majd másnap folytatjuk. Amikor hazamentem, akkor már a rádióból, meg a városban, a villamoson az emberektől is hallottam, hogy mi történt Budapesten. Én még nem vettem teljesen komolyan, átmeneti dolognak gondoltam, ami pár napig tart, és utána minden rendbe fog jönni. Akkor még ez volt a véleményem.

25-én rendesen bementünk dolgozni. Különböző munkákat végeztünk. A kemencében volt meleganyag, azt kihengereltük, mert akkor még kaptunk energiát. Nyolc óra után bemondták, hogy a munkástanács tagok menjenek fel az igazgatói épületbe. Akkor már egységesebb volt a társaság, mint az előző napon. Keller elsorolta az egyetemtől meg a DIMÁVAG-tól kapott pontokat, és mi is csatlakoztunk hozzá. Azt mondtuk, mi is magyarok vagyunk, nekünk is az a célunk, hogy a szovjetek menjenek ki. Azzal is egyetértettünk, hogy pártszervezés csak gyáron kívül lehessen. Jegyzőkönyvezték, én is aláírtam mint munkástanács tag. Az üzemben egy rögtönzött gyűlésen ismertettem a pontokat, megkérdeztem a dolgozóktól, hogy akarják-e. Mindenki akarta, örömmujongással fogadták, tapsoltak, hogy végre magyarok lehetünk, végre a magunk urai lehetünk. Akkor még ott volt az üzemvezető, félrehúzódva hallgatta, de egy árva szó nem sok, annyit nem szólt bele.

Voltak olyan hangok, hogy vonuljunk ki, és ismertessük a követeléseinket a városban is. A műszaki vezetők és a munkástanács tagok közül többen elleneztek, mondván, abból komolyabb incidens lehet, és nincs arra szükség, hogy a kohászatból valakinek baja legyen, ha semmi más dolguk nincs, akkor takarítsanak vagy beszélgeszenek, de nem vonulunk ki. Nem is vonult ki a kohászat egységesen, hogy egyénileg

kimentek vagy nem, azt nem lehetett megállapítani, mert akkor már állandó ki-bejárás volt a kapun. Ezen a napon is hazamentem kettőkor, a műszak után.

A megyei munkástanács megalakulásáról csak utólag értesültem. 25-én üléseztek a műszaki klubban, de azon én nem vettem részt, mert oda csak a vezetőknek kellett menni, én meg csak egyszerű munkástanács tag voltam. Tőlünk Csorba István fiatal mérnököt és Major Bélát delegálták. Ők később bementek a megyére, de hogy ott mi történt, vagy hogy történt, azt nem tudom, mert nem kaptunk értesítést arról, hogy mit csináltak.

26-án is, mint mindennap, bementünk dolgozni. Ekkor újra összehívták a munkástanács tagokat, beszámoltak a megyei munkástanács megalakulásáról, amely majd az egész megye ügyét fogja képviselni, és mindenről tájékoztatni fog bennünket. Elsorolták a DIMÁVAG pontjait, most már mint megyei követelést, amivel ismét szolidaritást vállaltunk. Természetesen ezt is továbbítottam az üzembe. Ezen kívül semmiféle különös programot nem mondtak nekünk.

Nem vettem részt semmilyen kivonuláson, én mint munkástanács tag az üzem érdekét képviseltem, tovább nem terjedt a hatásköröm. Amiről tájékoztattak, azt az üzemben ismertettem. Ezzel úgy gondoltam, hogy elvégeztem a feladatomat, nekem más teendőm nincs. Azt gondoltam, hogy eleget teszek annak, amivel megbíztak. Amikor hazafelé mentem, akkor hallottam, hogy milyen kivonulás és lövöldözés volt lent, az ÁVH-nál, és hogy halottak is voltak.* Irtóztam attól, hogy ilyen dolgok előforduljanak itt nálunk. Békés átmenetet akartam, és úgy gondoltam, hogy erőszak nélkül is meg tudjuk csinálni a változást. Az adta a kitörő örömet, hogy a Rákosi-rendszer megszűnt, és nem lesz többé az a hajcsárkodás, ami addig volt, hogy valóban magyarok lehetünk, és önállóan cselekedhetünk. Már odahaza voltam, amikor megtudtam, hogy az ávosok közül néhányat megöltek, felakasztottak. Félttem, hogy ebből baj lesz, mert az ÁVH-tól mindenki félt, mindenki rettegett. Félttem, hogy jön majd a borzasztó nagy bosszúállás, és talán az ártatlan fizet rá. Azt reméltem, hogy hamar konszolidálódnak a dolgok, és a helyzet megnyugszik.

A következő napokban, mivel egyre fogyott az energia, a kemencék csak 25 százalékosan üzemeltek, a dolgozók benn voltak a gyárban, de termelés nem volt. Október 29-e és november 1-je között több vezetőt leváltottak. Eltávolították Valkót, az igazgatót is. Én nem voltam ott a gyűlésen, de annyit hallottam, hogy Valkónak is távoznia kell, mert ő is kommunista, és nem engedte be a DIMÁVAG küldöttségét, bezáratta előttük a kaput. Ez volt a bűne. Zámbo Pál, a főmérnök vette át az igazgatói teendőket, benne bíztak, ő részt is vett a munkástanács-értekezleteken. Párttag volt ő is, csak nem volt olyan kompromittált a szemükben, mint Valkó. A többi vezető közül nagyon sok megmaradt: a főkönyvelő, a helyettese, a munkaügyi főosztályvezető, a termelési főosztályvezető és a helyettese. Tehát az egyetemi végzettségű szakemberek megmaradtak a helyükön. Kivéve Gácsi Miklóst, a nagyolvasztó gyárrészleg vezetőjét, mert neki az emberekkel szembeni magatartása annyira negatív volt, hogy mindenki követelte az eltávolítását. A párttitkár elment két-három nap múlva, nem is láttuk. A

* 1956. október 26-án a Borsod megyei rendőrkapitányság épületéből a tüntető tömegbe lőttek. A sortűznek több mint 20 halálos áldozata – a pontos szám nem ismert – és számos sebesültje volt. Ezt követően a megdühödött tömeg meglincselte Gáti Gyula rendőr alezredest, Gáti Imre államvédelmi századost, Juhász József államvédelmi hadnagyot, Ráduly József rendőr századost, Strelec János rendőr hadnagyot és Freimann Lajos civilt, akit átvadásznak néztek, 27-én pedig Antal Gyula rendőr törzsőrmestert.

személyzeti főosztályvezető is a helyén maradt, soha senki nem bántotta, haja szála se görbült, pedig nagy kommunista volt, de becsületes magyar ember. Leváltották a munkaügyi igazgatót, mert Vörös Akadémiája volt, de analfabéta volt mindenhez. A szakszervezeti titkárral, Solti Andrással együtt dolgoztam vagy 15 évet, hengerész volt ő is. Csak azt tudom mondani, hogy nem felejtette el azt, hogy munkásember volt, és a munkások sem felejtették el, hogy közülük való, bántatlanul járt be végig, ugyanúgy, mint korábban, végezte a munkáját, igaz, akkor nem volt semmi különös munkája, de azért bent volt.

Az emberek követelték mindenkinek a káderlapját. Jött hozzám a személyzeti és munkaügyi igazgató: „Mondd meg, mit csináljak.” Mondtam: „Lajos, dugd el, hogy senkinek a kezébe ne kerüljön, mert különben gyilkolás lesz a gyárban.” „Janikám, megpróbálom.” El is dugta úgy, hogy nem kerültek ki a káderlapok. Félttem, mert nem tudtam, hogy kiben milyen bosszúvágy él, és senkinek sem hiányzott, hogy káosz legyen a gyárban. Azt kérdezte: „A tiedre kíváncsi vagy?” „Én nem vagyok kíváncsi, nem érdekel, azt se add ki.” Nem is láttam sohasem a káderlapomat.

Csak hétfőn, 29-én értesültem arról, hogy a borsodi küldöttek, akik a munkások követeléseit átadták a kormánynak, visszajöttek Budapestről. Ekkortájt tudtuk meg azt is, hogy kik lettek az új megyei munkástanács vezetői. Vártuk az intézkedéseiket.

November 2-án, pénteken kiadták az utasítást a hangosbemondón, hogy mindenki vegye fel a munkát, mert már konszolidálódott a helyzet. Hát Istenem, mindenki felvette a munkát, amint lehetett, de egységesen nem indulhatott még meg a gyár, hiszen napokig álltunk mi is és azok is, akiktől az energiaellátás függött.

4-én otthon voltam, hallgattuk Nagy Imre rádióbeolvasását. Másnap, hétfőn káosz, zsongás volt a gyárban, a vidékiek nem érkeztek meg, a munkásoknak csak körülbelül 50 százaléka jött be. Ott nem volt se munka, se semmi, mindenki a másikat kérdezte, hogy mi lesz. Tehát nagy bizonytalanságban voltunk.

November 7-én összehívták a munkástanácsgyűlést. Kellerrel, az addigi elnökkel nem voltak megelégedve, mert fiatal is volt, meg voltak olyan kijelentései, ami nem volt helyes, például hogy minden kommunistát ki kell zavarni a gyárból. Ezzel nem értettek egyet sem a műszakiak, sem a munkások, sem az adminisztratívák képviselői. Akkor határozták el, hogy új munkástanácsot kell választani. Megszavazták az új vezetőséget, választottak egy bizottságot, amelyik megválasztotta az új elnököt és a két helyettesét. Vesztemre engem választottak elnöknek az addigi viselkedésem és beszédeim alapján. Többször felszólaltam azokban a napokban is, nem helyeseltam a túlkapásokat, nem helyeseltam azt a nézetet, hogy mindenki bűnös, akinek piros könyve van. Akkor is azt mondtam, hogy azt, aki bűnt követett el, majd idővel vonják felelősségre, de most arra van szükségünk, hogy a gyárat minél hamarabb beindítsuk. A szavazás titkos volt. Ha én azt mondom, nyolcvan százalék szavazott rám, akkor nem hazudok, talán több is volt. Még három jelölt volt, de ők csak minimális százalékot kaptak. A helyetteseimnek Solymári Ferenc művezetőt és Perényi Jenő csavargári előmunkást választották. Ők mindketten párttagok voltak, én pártonkívüli. Az új munkástanácsban 34-en voltunk, de már nem emlékszem mindenkire.

Először nem akartam elvállalni a munkástanács elnökséget, de a munkástanács egységesen azt mondta, márpedig én alkalmas vagyok, százszázalékosan bíznak bennem. Ez arra serkentett, hogy teljes erőmből, tiszta lelkiismerettel végezzem a rám bízott feladatot, úgy éreztem, hogy el is végzem, nem kíméltem se éjjeletem, se nappalomat, hála Istennek, most is azt mondom, elvégeztem. Kifogás nem merült fel

ellenem soha, a műszaki vezetők is, a munkástanácsstagok is meg voltak elégedve velem és a munkámmal. Nem egyszer vontam felelősségre hanyag munkavégzés miatt osztályvezetőket, sőt gyárrészlegvezetőket, megmondtam azt is, hogy nem odavalók. Volt bennem valami erő, ami akkor feltört. A munkástanácsstagok közül Könyöki Lórántra, Szászik Jenőre, Demjén Jánosra számíthattam, ők aktívan dolgoztak. Segítette a munkámat a műszaki vezetőség is, az igazgató, a főkönyvelő, a főmérnök egyaránt. Számítalan jó tanácsot adtak, elfogadták a véleményemet, ha nem volt helyes az elgondolásom, akkor kiegészítették, vagy lebeszéltek róla. Ha igazuk volt, beláttam, és elfogadtam a tanácsaikat.

Megválasztásom után első intézkedésként leállítottam az elbocsátásokat, mert nem tartottam munkástanácsai hatáskörbe tartozónak. Ezzel akkor mindenki egyetértett a munkástanácsban. 8-án reggel összehívtam egy munkástanácsgyűlést, elmondtam, hogy behívtak a szovjet parancsnokságra, és elrendelték a munka beindítását. Ez különböző véleményeket váltott ki: hogy gondolják ők, meg ehhez hasonlókat. Én azt mondtam: jó, akkor így, ahogy vagyunk, menjünk be az orosz parancsnokságra, és tessék ott megmondani a véleményeteket, mert én ezt az utasítást kaptam, én azt mondtam, hogy nincs lehetőség rá, de ők azt válaszolták, hogy akkor is kell.

9-én kijött a szovjet parancsnokságtól Szicskov ezredes egy harckocsival, egy páncélkocsival és körülbelül 12 fegyveressel. A fegyveresek kétoldalt elállták az ajtót, ő pedig bejött az irodába. Hozott magával tolmácsot is. Én azt mondtam, hogy nem kell, nekem Osztatnik Miska a tolmácsom, eddig is ő volt, ezután is ő lesz. Elmentek Osztatnikért, odahozták. Azt mondta az ezredes, azért jöttek, hogy megnézzék, üzemel-e a gyár vagy nem. Azt válaszoltam, hogy nem megy a gyár, mert nincs módunk és lehetőségünk az üzemeltetésre. Hát aztán hozzáfogott ott zsinatolni, hogy márpedig menni kell, üzemeltetni kell, meg dolgozni kell, mert ha nem termelnek, nem kapnak pénzt a dolgozók. Ők másnap idejönnek, és ellenőrzik. Este 11 órakor megint behívtak a szovjet parancsnokságra. A DIMÁVAG-ból, a Nehéz Szerszámgépgyárból és a bányából is jött egy-egy ember. Négy-öt magasabb rangú orosz tiszt volt ott, és azt mondták, hogy márpedig vegyük tudomásul, másnap el kell indulni, mert ha nem, akkor elvisznek minket. Hárman megijedtek, és azt mondták, hogy másnap reggel megindítják a gyárat.

– No, és a kohászattal mi lesz? – kérdezte Szicskov a tolmácson keresztül.

– Nem indulunk be holnap reggel semmilyen körülmények között, mert nincs meg rá a lehetőség – válaszoltam.

– Mi hiányzik?

– Ért Ön egyáltalán a kohászati üzemek működéséhez szükséges energiához?

– Bizonyos mértékben.

Aztán elsoroltam neki, hogy mi szükséges a gyár beindításához.

– Ha van önnél kohómérnöki diplomával rendelkező, aki ismeri a kohászatot, akkor sokkal jobb, ha azt hívátja be, mert ha önnek mondom, olyan mintha falra hánynám a borsót – folytattam én.

Nem kell mondanom, hogy erre ő felemelte a hangját.

– Ne kiabáljon, mert én is voltam katona, nem félek a nagyhangú emberektől – válaszoltam.

– Vegye tudomásul, hogy 10 ezer emberem van – kiabálta.

– Vegye tudomásul, nekem 18 ezer emberem van a gyárban, és én itthon vagyok – mondtam én.

Erre föl lecsöndesedett. Behívtak egy őrnagy rendfokozatban lévő kohómérnököt, akinek a következőket mondtam:

– Nekünk 27 MW energiára van szükségünk a működéshez, és csak 2,5 MW van. Ebből adunk fél MW-ot Miskolcnak a világításra, fél MW-ot a kórházaknak, mert ott éjjel-nappal operálni kell, megmaradt 1,5 MW a világításra és a legszükségesebb üzemek működtetésére. Ha holnap reggelre biztosítja a 27 MW-ot, akkor beindul a gyár, de ha nem, akkor nem indul be. A többiek megijedtek a nagy hangjától, azért vállalták, hogy holnap reggel beindítják az üzemeket, de nem fog beindulni egy üzem se, ezt én már most megmondom magának.

Szicskov erre azt válaszolta, hogy másnap reggel meggyőződik róla, hogy igazat mondtam-e, hazamehetek én is, de reggel találkozunk.

Elment az egyik helyre is, elment a másik helyre is, a harmadik helyre is, és sehol sem üzemeltek. Jött hozzám – akkor is harckocsival meg két vagy három páncélcocsival –, voltak vagy 25-en. Éppen munkástanács-értekezletet tartottam, soroltam, hogy mi volt az éjszaka, amikor szóltak, hogy jön az orosz parancsnokság. Hadd jöjjön. Hát volt vagy három-négy ember, aki úgy megijedt, hogy még az ablakon is kiugrott. Maradtunk vagy tizen. Bejött az ezredes, és azt mondta, hogy az egyetlen becsületes ember vagyok, aki nem hazudott. Kezet fogott velem, zdravstvujtye, és otthagyt.

November 12-én ismét pontokba foglaltuk a követeléseinket. Abban benne volt, hogy mondjon le a Kádár-kormány, mert nem tartjuk megfelelőnek, vonuljanak ki az orosz csapatok, és legyen független Magyarország. Ezt a munkástanács határozatot plakáton is kinyomtattuk.

November közepén kaptam egy táviratot, amelyben meghívtak a Nagybudapesti Központi Munkástanács gyűlésére. Mit tudtam tenni? Elmentem Nagy Sándor mérnökkel Budapestre. Óriási káoszt láttunk, mindenki mondta a magáét. Fiatal fiúk azt hangoztatták, hogy vegyük fel a harcot az oroszokkal. Mondtam Nagy Sándornak, hogy felesleges az itt töltött idő, gyerünk haza, mert itt nincs egy értelmes ember, akivel tárgyalni lehetne. Kocsiba ültünk, és hazajöttünk. Itthon elmeséltem a történeteket, nem értettünk egyet velük, esélytelennek tartottuk az egészet.

Ekkortájt egy éjjel, amikor már készültünk a munkafelvételre, megint behívtak az orosz parancsnokságra. Azt mondtam Szicskovnak, kérem, addig sztrájkolunk, amíg a megyei munkástanács vezetői haza nem jönnek, mert tudomásom szerint Munkácsra, Ungvárra, meg ki tudja hová vitték őket. Amennyiben nem jönnek haza – nyolc napot mondtam talán –, akkor a kohászat nem veszi fel a munkát. Ő azt ígérte, hogy közben fog járni, és haza fognak jönni. Erre a nyomásra vissza is jöttek november végén. A gyárból Csorba Istvánt és Major Bélát vitték el, de ott voltak Földváriék is. Visszajövetelük után beszámoltak arról, hogy hol voltak, és mi történt velük. Földvári Rudi jött ki valakivel. Elmondták, hogy nekünk köszönhetik, hogy itthon vannak. Annyit mondtak csak, hogy Ungváron voltak, és a hazajövetelük után őket is azzal bízták meg, hogy fellendítsék az üzemek termelését. Segíteni fognak nekünk, hogy a termelés visszakerüljön a régi mederbe. Földvárival még egyszer beszéltem, akkor azt kérdezte, hogy: „mi a nézeted, mi a meglátásod, mit akarsz tenni?” Mondtam neki: „nézd, itt az a helyzet, hogy lehet pártszervezet, de csak gyáron kívül. A munkásoknak az a véleménye, az enyém is, hogy a gyárkapun belül semmiféle pártszervezésre nincs szükség.” Többet nem beszéltem a megyei munkástanács egy tagjával sem, mert senki sem jött felém, egyedül, illetve az említett társasággal vezettem a munkástanácsot.

November 15-e körül bementem a Megyei Tanácsra, mert hallottam, hogy a pártbizottság Koval Pált* bízta meg a vezetéssel. Sose láttam korábban, köszöntem, bemutatkoztunk. Mondtam: „hallottam, önt tették ide megyei tanácselnöknek vagy minek.” „Valami olyasmi vagyok” – válaszolta. „Na, akkor mondjon valami utasítást, adjon valami felvilágosítást, hogy mi van Budapesten, mi lesz, mit tegyünk.” „Hát engem csak idetettek, én nem tudok semmit, nekem nem mondtak semmit” – válaszolta. Én dühösen azt mondtam, hogy hülyével nem tárgyalok, leintettem, becsaptam az ajtót, és otthagytam. Kettesben voltunk. Kimentem a vállalatához, elmondtam, hogy mi történt. Volt, aki nevetett, hogy jól megmondta neki, ha nem tud semmit, akkor minek állítják oda.

Aztán összehívtam egy gyűlést, hogy most már komolyan kell venni az üzem beindítását, mert a bank nem fizet bért, ha nincs termelés. Volt, aki zúgolódott, volt, aki beleegyezett. Fel is vettük volna a munkát, amennyiben lehetséges lett volna, de az energiahelyzetünk még mindig nem engedte. Egyszer csak jött Kukucska, a megyei kormánybiztos, meg Koval Pál, mert megtudták, hogy gyűlés van, és ők is akartak beszélni. Szóltam, hogy vigyázzanak, mert a nép nagyon fel van lázadva, nem szeretném, ha valami konfliktus lenne. ... Majd ő... Jó, kérem, beszéljen. Éppen csak megkezdte a beszédét, egypár szót szolt, hogy ő központi bizottsági tag, kormánybiztos, itt majd ő fog rendelkezni, meg ehhez hasonló dolgokat, a nép hozzáfogott: „Fúj, dobják le, ledobni!” A második hivatalháznak a tetején voltunk. Ő még folytatta volna, de én már láttam, hogy mozgolódik a nép, és akkor azt mondtam neki, hogy „na de most már nagyon gyorsan tűnjenek el a mellékajton, mert nagy baj lesz. Ha magukat elkapják, én nem felelhetek az életükért, látja nagyon jól, hogy milyen itt a hangulat.” Az emberek meg nekem estek, hogy miért engedtem oda ezt a kommunisztát, amikor mindenki azt akarja, hogy itt ne a kommunisták vezessenek. Alig tudtam meggyőzni őket. Volt, aki morgott rám, volt, aki helyeselt. Erre is számítani kell egy vezetőnek, nem mindenki fogja dicsérni, pláne ilyen esetben. Akkor a nép lenyugodott, és körülbelül tízperces rábeszélés után mindenki elment és elfoglalta a munkahelyét, csinálták, amit lehetett. Így aztán kaptuk a bérünket később is.

November vége felé Zámbo Palival meg Bozsik Palival megbeszéltük, hogy mégiscsak jó lenne, ha Valkó visszajönne, mert realisan gondolkodó, nagyon jó szakember, és talán konszolidálódott már annyira a helyzet, hogy megtűrik a dolgozók. Felmentem a főmérnökkel Budapestre, és beszélünk Valkóval. Gondolkodási időt kért, mert nagyon jól tudja, hogy elég paprikás a hangulat, és haragszanak rá. Mondtuk, hogy ránk is haragszanak. Elég az hozzá, rábeszéltük, és két nap múlva visszajött. Lementünk együtt az üzemekbe, széjjelnéztünk, beszélgettünk az emberekkel. Voltak megjegyzések, de voltak olyan hangok is: hát igen, mégiscsak megérdemli, hogy visszajöhessen. Tartottunk egy munkástanácsgyűlést, ahol elmondtam, hogy úgy kell fogadni őt, mint igazgatót. Így is történt, ő maradt az igazgató, szívvel-lélekkel hozzáfogott a munkához, nem lehetett kifogásuk ellene. Naponta kettesben körüljártuk a gyárat, egymás mellett voltunk, együtt intéztük a dolgokat, teljes egészében összedolgoztunk. A műszaki vezetői értekezletekre mindig meghívott, és ő is többször részt vett a munkástanács ülésén, ahol több helyes javaslatot is tett. Ez ment még januárban is, februárban is végig.

* Koval Pál, korábban az MDP megyei titkára, akkor a megyei Forradalmi Munkás-Paraszti Bizottság elnöke volt.

December 20-a körül már tisztán láttuk, hogy vége mindennek. December 8-án megint fent voltam Pesten a Nagybudapesti Központi Munkástanácsnál, ahol két napcsztrájkra hoztak határozatot. Ezzel akarták megmutatni az erőnkét, hogy még vigyunk. Felszólaltam, hogy ez már felesleges, mert nincs már elég erőnk és támaszunk, mi ebbe nem egyezünk bele. A kohászatban nem is adtam ki utasításba a két napcsztrájkot, mert láttam, hogy minden felesleges, mert hemzsegnék az orosz katonák, a orosz harckocsik, úton-útfélen azokba ütköztem, állandóan az orosz parancsnoknál voltam, nagyon jól tudtam, milyen utasításokat, milyen parancsokat adtak. Azt mondtam, most már teljesen felesleges a további erőfeszítés.

Előfordult az is, valamikor november közepén egy éjszaka, hogy odatelefonáltam a lakásomra. „Halló! Tóth vagyok, Rimán lakás?” „Tessék, az vagyok.” „Kérem azonnal vonulassa ki a kohászatot, meg kell mutatni, hogy a kohásokban milyen erő lakozik még.” „Jól van – mondtam –, maga Tóth, de abból annyi van itt az országban a jóisten se tudná megmondani, hogy maga honnan van. Mutatkozzon be közelebből.” „Legyen elég az, hogy Tóth vagyok.” Lecsaptam a telefont, azonnal feltárcsáztam a gyárat. Nagy Károly volt akkor a diszpécser, mondtam neki: „Karcsikám, legyen szíves utasításba adni, hogy kettőzzék meg a gyárőrséget, a gyárat senki nem hagyhatja el, mert telefonon azt az utasítást kaptam, hogy vonulassam ki a gyárat. Én ezt nem engedélyezem. Ha valami rosszabbra fordulna, azonnal telefonáljon, hogy menjek be.” Néhány nap múlva jött megint az orosz parancsnokság, hogy most telefonáltak nekik, hogy a kohászat kivonul, és milyen jogcímen merjük ezt megtenni. Jött Szicskov ezredes két őrnaggyal meg vagy ötven felfegyverzett katonával. Mondtam, hogy én ilyen utasítást nem kaptam, mi nem vonulunk ki. Egyszerű a dolog, győződjünk meg róla, menjünk be a gyárba, jöjjön velem, nem lesz semmi baja, garantálom. Letette a pisztolyt is, sima derékszíjjal jött. Elmentünk, bejártuk a gyárat. Volt, aki kiabált velem: „Na, mit keresnek itt már megint az oroszok?” Voltak ilyen hangok, de mindenki végezte a munkáját, sehol nem látott olyat, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy ki akarnak vonulni. Megmondtam neki, hogy annál komolyabb gondolkodású ember vagyok, mint hogy ilyet szerveznék, mert tudom, hogy milyen következményekkel járna, márpedig nem akarom, hogy egy magyar embernek akár a haja szála is meggörbüljön.

Január közepéig, végéig Észak-Magyarország összes gyáraiból, Tiszaújvárostól kezdve Salgótarjánon keresztül Nyíregyházáig mind hozzám jártak a munkástanácselnökök tanácsért, eligazításért, mert én voltam a legnagyobb üzem vezetője. Útbaigazítást adtam nekik, elmondtam, mit teszünk, mit csinálunk, mi a feladatunk, mi a nézetünk, mit szeretnénk megvalósítani. Nem volt olyan nap, hogy ne jöttek volna hozzám valamelyik gyárból vagy vállalatból, sőt még községekből is, utasításért, felvilágosításért. Amiben tudtunk, segítettünk, és a kételyeinket elnyomva bizakodtunk.

Akadozott volt a középhengermű alapanyag-ellátása. Beszéltünk Prágával, hogy nem lehetne-e tőlük áthengerlésre anyagot kapni. Azt válaszolták, hogy bizonyos szögvasra kellene nekik ilyen és ilyen idomacélból hengerelni. Herceg Ferenc miniszterhelyettes engedélyével elmentünk Prágába, megbeszéltük a munkát. Félkész anyagot hengereltünk át, és a készáruért anyaggal fizettek, amiből a kohászatnak több millió forint tiszta haszna lett. Azt hiszem, két hétig voltunk Prágában. Onnan átvittek bennünket Kladnóba, a szlovák hengerműbe, így még üzemlátogatáson is voltunk.

Már ott hallottam, hogy az itteni munkástanácsból letartóztattak egyes tagokat. Gondoltam, hogy engem nem vádolhatnak semmivel, hiszen semmi olyat nem csináltam. Hazajöttem, nem is lett semmi bajom. Hozzám senki nem szólt. Végeztem a

munkámat, de egyre kevesebb feladatomból volt mint munkástanácselnöknek. A május 12-i bérfizetéshez még az én aláírásomra volt szükség, hogy a bank kiadja a pénzt, de aztán észrevettem, hogy valami nem stimmel körülöttem, valami nincs rendben, mert kezdenek mellőzni innen-onnan. Mondtam Valkónak, hogy felesleges már itt a munkástanácselnök, a személyzeti osztály-vezető és a munkaügyi igazgató úgy néznek rám, mint a véres ingre, visszamegyek a hengerdébe dolgozni, mert ott jobban tudom hasznosítani magam. Tiltakozott ellene arra hivatkozva, hogy mindenkit megkért, tarsanak engem a legnagyobb tiszteletben. Végül leszólt az üzembe, hogy vegyenek vissza a régi helyemre. Úgy is lett. Sebestyén János üzemvezető úgy fogadott: „ha Valkóval megbeszélted, csináld, nem szólok bele.” De csak beleszólt, mert váltónak tett. Váltani kellett az előhengerészeket, ha szabadnapon vagy szabadságon voltak, vagy az egyik, vagy a másik, vagy a harmadik műszakra tettek. Én ezt meguntam, kértem visszahelyezésemet a műszakomba, vissza is helyeztek, de már nem lehettem előhengerész, beosztott hengerészként dolgoztam 1957. július 9-ig, a letartóztatásomig.

A munkástanács működése alatt a gyárban az egyik fontos változás az volt, hogy 70 százalékban olyan emberek kerültek vezető beosztásba, akik egyetemet végeztek, tehát szakemberek voltak. Őket nem váltották le a letartóztatásom után sem. Azokat, akiknek csak Vörös Akadémiájuk volt, Valkó se tette vissza a régi beosztásukba. A követeléseinkből nem sok mindent sikerült megvalósítani, de azt igen, hogy a párt nem avatkozott bele annyira a műszaki munkánkba, mint korábban. Amíg engem le nem tartóztattak, volt pártszervezet, de csak „szellemileg”. Nem szólhattak bele a termelésbe, csak ott voltak, mint ellenőrző szerv, vagy nem tudom, milyen címen, de semmiféle pártutasítást nem adtak. Nemeskéri lett az új párttitkár, aki elég reálistan gondolkozó személy volt, megértette a helyzetet, és alkalmazkodott hozzá. Hogy később hogyan alakult, azt már nem tudom, de amikor visszajöttem a börtönből, akkor minden úgy volt, mint azelőtt, addigra visszaállt a régi rend. Nagyon nagy csatát vívtunk a régi párttagokkal vagy régi pártvezetőségi tagokkal, hogy visszaengedjük-e a pártot az üzembe, de azért túlzásba nem vittük, mert éreztük, hogy igen nagy erő van a hátuk mögött. Amikor megalakult a munkásőrség, akkor azzal fenyegettek, hogy nagyon vigyázzunk, mert a munkásőrségnek ahhoz van joga, amit jónak lát. A régi kommunisták hetven százaléka beállt a munkásőrségbe, azért, hogy továbbra is megmaradjon a pozíciójuk. Kritizáltuk őket, de már tudtuk, hogy nincs elég erőnk és hatalmunk, mert éreztük a fegyverüket a hátunkban. Ez volt az igazság.

Decemberben többször is megfordult bennem, hogy nem lesz tartós a munkástanács, hogy itt egy nagy csel van, csak a munka beindítását várják tőlünk, csak addig van ránk szükség, amíg a munkásokat le kell csitítani. De januárban, amikor Kádár törvényesnek nyilvánította az üzemi munkástanácsok működését,* akkor elszállt belőlem ez a gondolat, viszont amikor márciusban hazajöttem Csehszlovákiából, elvesztettem minden illúziómat. Csak azt nem tudtuk még akkor, hogy ilyen retorziót fognak

* Az 1957. januári kormánynyilatkozat hangsúlyozta, hogy szükség van az üzemi munkástanácsokra, de „átmenetileg” erős központi irányítást kell létrehozni. Ezt követte az MSZMP KB 1957. augusztus 27-i állásfoglalása az üzemi munkástanácsok megszüntetéséről (PIL 288.f. 5/41), majd A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége elnökségének 1086/1957. sz. határozata az üzemi tanácsokról, amellyel egyidőben A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 63. sz. törvényerejű rendelete hatályon kívül helyezte az 1956/25. sz. munkástanácsokról szóló törvényerejű rendeletét. (*Magyar Közlöny* 1957. nov. 17.)

velünk szemben alkalmazni azért a munkáért, amivel jót akartunk mindenkinek, hogy végre magyarok lehessünk, és a megérdemelt munkáért megérdemelt bért fizessenek.

A Kádár-kormányról másképpen vélekedtünk, mint a Nagy Imrééről. Októberben mindenki örült, hogy Nagy Imre vette át a miniszterelnökséget, mert benne egy magyar érzelmű embert láttunk. A hangnemből, az arcáról lehetett látni, hogy valóban jót akar a népnek. Ismertük a múltját az újságokból, és úgy gondoltuk, hogy ő az egyedüli ember, aki az ország sorsát a kezébe tudja venni, és jobb irányba tudja vinni. A munkások kilencven százaléka örült neki. Kádárral kapcsolatban más volt a vélemény. Egyszer betelefonált a gyárba a feleségem, hogy: „Jani, röpcédulákat dobálnak repülőről, mit csináljunk?” Én bementem a telefonba: „Kisanyám, semmit se, ez a Kádár-kormány felütötte a fejét, de remélem, hogy csak egy ideiglenes valami lesz, ez csak egy szemfényvesztés.” Ez, kérem, felháborító volt minden jóérzésű magyar embernek. A munkások nem fogadták el sem a Kádár-kormányt, sem a szovjet csapatok jelenlétét. Arról, hogy Nagy Imre, a törvényes miniszterelnök hol van, a munkások jóformán semmit sem tudtak. Fontos lett volna, hogy erről hírt kapjunk, de a hírek ide vidékre nagyon hézagosan jöttek, csak annyit tudott a nép, hogy Kádár vette át az irányítást. Csak Kádár programját, Kádár dicsőségét zengte mindig a rádió, hogy leverte az ellenforradalmat, és ehhez hasonló dolgokat, meg a retorziókat hallottuk állandóan, az újság is azzal volt tele.

Nálunk a munkástanácsosok elhurcolása Demjénékkal kezdődött március elején. A munkásörség felállása bizonyos mértékben megfélemlítette az embereket, csak suttogni mertek már. Nem értettek egyet azzal, hogy Kádár vette át a hatalmat, csak nem merték kinyilvánítani a véleményüket, mert féltek. Nem lehetett már az embernek kinyitni a száját, mert akkor mindjárt mentek a parancsnokságra, és vagy más munkahelyre helyezték az illetőt, vagy pedig egyszerűen órabécsökkenést vagy bizonyos retorziót alkalmaztak vele szemben. Amikor megkezdtek a letartóztatásokat, akkor teljes egészében elcsendesedett a gyár. Mindenki végezte a munkáját, senki sem tudta, hogy ki fogja őt beárulni. Senki nem bízott senkiben. A munkásörök fegyverrel jártak be a gyárba, és ott fitogtatták a fegyverüket, ezzel rettentették meg a népet. Nem beszélve arról, az orosz katonaság mindenütt hemzsegett a városban. A gyárban volt legalább 1500-2000 munkásör. A 18 000 emberből körülbelül 1500 vagy 2000 munkásör volt! Ezeknek olyan kedvezményeik voltak, hogy ha szolgálatba mentek, akkor fizették a műszakjukat, mi meg kisebb létszámmal dolgoztunk. Senki nem mert szólni semmit, mert azt mondta egyszer az üzemvezető, ha nem tetszik, mehatsz.

Egyáltalán nem számítottam arra, hogy letartóztatnak, hiszen senkinek sem mondtam egy rossz szót sem, ami megbánhatta volna, és a gyár beindítása is az én nevemhez fűződött. Tehát nem találtam okot arra, hogy letartóztassanak vagy börtönbe vessenek. Júliusban Valkóval egy megbeszélésen voltunk, úgy váltunk el, hogy majd másnap folytatjuk a beszélgetést. Este 11 órakor Varga főhadnagy vezetésével három civil jött a lakásomra és egy rendőrruhás gépkocsivezető. Brutálisan viselkedtek. Nem bántottak, de a bútorokat, a fiókokat szétszórták, a ruhákat kidobálták, kifogásolták, hogy imakönyvet tartok a lakásban. Amikor beültettek a kocsiba, Varga főhadnagy odaszólt: „Na bassza meg, most felakasztassuk magát, erre számíton.” Ez volt az első szava – sose láttam korábban. Levittek a megyei kapitányságra, beraktak egy zárkába, ahol Székely Elek és Mihala Ferenc volt, ők előző nap kerültek be. Az első éjszakai élményem az volt, hogy szegény Mihala Feri elvitték, és összeverve lökték vissza a zárkába, egy tagja sem volt ép. Nem emberek, állatok voltak ott. Kikopogtam, és az

volt a szerencse, hogy Nagy István rendőr főtörzsőrmester beadott egy vizes lepedőt, így szegény Ferit egy kicsit letöröltük, enyhítettük a fájdalmát. El lehet képzelni, hogy milyen letargiában voltunk. Nem tudom, mi volt az oka, de engem nem bántottak, nézetem szerint Valkó gyakorolhatott valami nyomást rájuk, mert örökké a felakasztást ígérték, de nem bántottak.

Július 9-én éjszaka letartóztattak, 10-én ujjlenyomatot vettek, és azon az éjszakán volt az első kihallgatásom, amit Kovács százados, egy végtelenül rendes ember vezetett. Mondhatnám, úriember módra viselkedett Varga főhadnagyhoz viszonyítva. Azt mondta: mindent úgy mondjon el, ahogy volt, én azt úgy fogom leírni. Elmondtam dióhéjban a nagyobb dolgokat. Felolvasta, átadta nekem, aláírtam. Reggel fölhívatott, elmonda, hogy az ügyemet áttették Varga főhadnagyhoz, mert ő úriember módjára beszélt velem. Hogy ezt honnan tudták? Figyelmeztetett, hogy ne mondjak mást, mint amit neki mondtam, mert akkor neki is baja lehet. Én megköszöntem, hogy rendes volt velem. Másnap valóban hívatott Varga főhadnagy, és mondta: „úgy látom, Kovács százados magának barátja”. Mondtam neki, hogy soha sem láttam, tegnap beszéltem vele először, az biztos. Felszólított, mondjak el mindent úgy, ahogy volt. Volt egy gépíróője, azt soha nem felejttem el, mert olyan csúnya nőt még nem láttam, azt mindig emlegetem a feleségemnek is, meg másnak is. Elsoroltam szó szerint, na talán egy-két szó kivételével ugyanazt, amit Kovács századosnak. Azt mondta: „Hohó, nem így volt. Én ott voltam.” „Maga ott volt? Én nem láttam ott, maga akkor nem mert volna odajönni, még a közelbe sem.” Azt mondja a nő: „Nézz már oda, rúgd már picsán, hogy pofázik neked, nem tudja, hogy hol van?” Én aztán ránéztem a nőre olyan csúnyán, ahogy csak tudtam. Hirtelen olyan dühbe jöttem, hogy ha a kezembe foghattam volna, darabokra tépem. Varga főhadnagy lediktálta a dolgokat, a nő legépelte. Elolvastam, és mondtam neki, hogy „ezt írja alá maga, mert ezt én nem írom alá”. „Mi az, hogy nem írja alá?” „Kérem, ha én azt mondtam, hogy nem írom alá, akkor nem írom alá. Ha maga azt adja ide aláírni, amit én diktáltam, azt aláírom, de ezt nem.” Körülbelül tízszer vagy tizenkétszer felhívatott, hogy írjam alá. Nem írtam alá semmit. Minden volt benne, hogy én bűjtogattam a Lenin Kohászatban, hogy én csináltam az egész felhajtást, hogy én csináltam a forradalmat, hogy az én szavamra jöttek ki a kohászatból, meg üldöztem a kommunistákat, meg ehhez hasonló dolgok.

Azt hiszem, szeptemberben vittek át bennünket a börtönbe. Nem volt aláírva a jegyzőkönyvem. Mind a tizenketten fenn ültek már a rabón, egyedül engem tartottak kint. Négyyszer hívott fel Sipos őrnagy, az akkori parancsnok, hogy írjam alá. Nem írtam alá. „És nem fél attól, hogy összetörik magát?” – kérdezte. „Nem. Ha összetörek, akkor sem írom alá, mert hazugság, ami ebben van. Én lediktáltam egy jegyzőkönyvet, ha azt ideadják, aláírom, de ezt nem. Ha odaírják azt, hogy a jegyzőkönyvben foglaltakkal nem azonosítom magam, nem értek egyet vele, mert ezt a Varga főhadnagy írta, akkor aláírom.” Odagépelték, aláírtam a nevem úgy, hogy még véletlenül se tudjanak egy sort se hozzáírni. Így vittek aztán el a rabóval. Július 9-től szeptember közepéig vagy szeptember végéig voltunk a megyei kapitányságon.

1958. február 13-án volt az első tárgyalási nap, és 1958. május 27-én az ítélethirdetés. Tizenhárman voltunk a perben.* A vádiratot két héttel a tárgyalás előtt adták ide, és kb. nyolc óra után vissza kellett adni. Annyi idő alatt nem tudtuk áttanulmányozni.

* Keller János és társai, az úgynevezett LKM-per.

M. Tóth Imre volt az ügyészünk, felolvasta a vádiratot, éppen elég volt végighallgatni. Kérdezte Kuhnyár László, a bíró, hogy kinek mi a véleménye a vádiratról. Elsőrendű vádlott, másodrendű vádlott... Én megmondtam: „Tisztelt bíróság, aki ezt a vádiratot írta, az laikus a kohászati üzemek problémájához, azt félrevezették, mert ha csak annyira, mint a körmöm feketéje, ismerné a kohászat problémáját, ilyen vádiratot nem írt volna.” M. Tóth felugrott: „vegye tudomásul, én írtam.” „Hát akkor Ön laikus a kohászati üzemekhez.” A többiek meg: „jaj, mi lesz?” Volt egy tanúm, Pongrácz János, nagymotoros, így hívták nálunk azt a munkást, aki a henger meghajtásához szükséges motort irányította. Egy borzalmas részeges tag volt. November közepén egy este lementem ellenőrizni az üzemekbe. Az egyik gépházban több millió forint értékű gép volt, őrök őrizték. Hát ez az ember ott feküdt részegen. Hazazavartam. Megmondtam durván: takarodjon haza, mert ilyen részeg disznóra nincs szüksége az üzemnek. Őt is elhívták tanúnak, és azt mondta, hogy hazazavartam, mert ilyen emberekre nincs szükség a kohászatban. A bíró felállított, hogy „Na Rimán, mi a véleménye?” „Igaza van a tanúnak. Nagyon igaza van, csak azt elfelejtette mondani a tanú, hogy részeg volt, hogy úgy be volt rúgva, mint a disznó. Több millió forint értékű vagyont megőrzésére volt odaállítva, és ilyen állapotban találtam. Ön, bíró úr, mit csinált volna abban az esetben, ha így találja, és maga lett volna felelős a gyárért?” Erre kiküldte. Volt egy másik tanú, az is valamit mondott, a bíró megkért, hogy szóljak hozzá. Azt mondtam a bírónak: „Bíró úr kérem, olyan felesleges nekünk ide bejárni, ezt a sok hazugságot végighallgatni. Nincs nekem a tanútól mit kérdezniem.” Azt mondta a bíró: „Kérem, Rimán, nem fogom felhozni magát a tárgyalásra, vegye tudomásul.” „Hála Istennek, legalább ezt a sok hazugságot nem fogom végighallgatni. Úgyis ott van a bíró úrnak a fiókjában leírva az ítéletünk. Olvassa fel, és le lesz tudva.” Rám kiáltott, hogy ne beszéljek így, honnan veszem én ezt? A tárgyaláson mindkét helyettesemről kiderült, hogy mindent leadtak az ávosoknak, ami a munkástanács ülésen zajlott. Mondta is az egyiknek a bíró: „Solymári kérem, magának nem ezek között volna a helye, én a maga helyében nagyon szégyellném magam.” Még a bírónak is feltűnt a sok besúgása.

Február 13-tól május 27-ig szombat-vasárnap kivételével mindennap tartott a tárgyalás. Dr. Vértesi György, egy végtelen aranyos, rendes ember volt a védőügyvédem. A védőbeszédében azt mondta: „Tisztelt Bíróság! Határozottan merem állítani, hogy ha a védencem, Rimán János bűnös, akkor a kormány is bűnös, mert a kormány hozta azt a határozatot, aminek alapján Rimán János működött.” Ritka volt az ilyen ügyvéd Magyarországon, fel is függesztették az állásából. Zárt tárgyalás volt, a kohászatból csak egy ember, az akkori személyzetosztály-vezető volt jelen, aki a szünetekben kiment a tanúkhöz, és megbeszélte velük, hogy mit valljanak, és azok úgy is vallottak. Valkó is ott volt, ő mellettem vallott, voltak mások is, akik nem mondtak ellenem semmit, de minden felesleges volt, mert azt az ítéletet meg kellett hozni.

Az elsőrendű vádlott, Keller János ellen az volt a vád, hogy vezetőket mozdított el az állásukból, tehát kommunistákat üldözött. Aztán meg, hogy az ENSZ-szel „K” vonalon beszélt, hogy jöjjenek segíteni. „K” vonalunk volt nekünk? Egy frászt, hát ilyesmi csak Pesttel összeköttetésben volt. Tizenkét évet kapott, másodfokon tízet. Én meg tizennégyet első fokon, és másodfokon tizenkét évet. Meglepett az ítélet. Számítottam arra, hogy esetleg két-három évet a nyakamba sóznak, mert meg kell büntetni, példát kell statuálni, de arra nem gondoltam, hogy ilyen borzalmas ítéletet fogok kapni. Nagyon meglepett, nem is tudtam akkor felfogni. A harmadrendű vádlott Viskolcz

István volt, akit elsőfokon életfogytiglanra, másodfokon halálra ítélték.* Viskolczot csak hozzánk csatolták, mert bár vasgyári volt ő is, de nem volt munkástanács-tag. Fegyverrel járkált, minden ávóst agyon akart löni, ez volt a rögeszméje. Előzőleg elítélték a Fiala-ügyben, '56-ban szabadult,** azt akarta megbosszulni. Viszont semmit sem csinált, egy ujjal nem nyúlt senkihez, csak a szája járt, csak hőzöngött. Jól jött nekik, hogy egy fegyveres is volt közöttünk, hogy minél nagyobb legyen a felhajtás.

Az ítélethirdetés után visszamentem a zárkába, és csak arra szerettem volna magyarázatot kapni, hogy miért adták ezt az ítéletet, amikor én csak jót tettem mindenkivel, a gyárral is és az emberekkel is. Végre azt mondtam, felesleges ezen gondolkodni, mert belebolondulok, és úgysem változik semmi. Aztán eszembe jutott, hogy úgysem fogom én ezt leülni, más sem ülte le, mást is elengedtek, hátha valamikor engem is elengednek, ez ringatta bennem a reményt. Fogtam magam, a fene egye meg, nem teszem magam tönkre, és lélekben annyira megerősítettem önmagam, hogy hetekig nem foglalkoztam már az üggyel, minden mással foglalkoztam, csak azzal nem, hogy tizennégy évet kaptam. Itt voltunk még Miskolcon az elítélés után vagy két hónapig, és azután vittek el bennünket Vádra. Miskolcon a szemünk mindig kopogott az éhségtől, Vácon éppen paprikás krumplit kaptunk, amikor megérkeztünk. Mindenki duplát kért, kérdezték, hogy honnan hoztak bennünket. Miskolcra. „Akkor nem duplát, még háromszorosát is adjuk, mert tudjuk, a miskolci börtönben éheznek az elítéltek.”

A másodfokú tárgyalás 1958. október 16-án volt, Mecsér József vezette. Elmondták nagyjából az elsőfokú ítéletet, és azt, hogy a tizennégy évet tizenkettőre csökkentik. Belenyugszik az ítéletbe? Mit tehetett az ember, bele kellett nyugodni. Akkor már nem Vértesi, hanem Demeter volt az ügyvédem, ő azt mondta: „Na, védje magát.” Ott is megvolt már az ítélet előre, mert fél óra alatt nem lehetett volna legépelni. Ennyi volt az egész.

Visszakerültem Vádra, és három hónap múlva a gombüzemben dolgoztam. Ott már jobb volt, mert elfoglaltságunk volt, meg nagy zárkában voltunk hatan-nyolcan, és jobban telt az idő. Műanyag gombokat meg csatokat gyártottunk, és különböző „maszek munkákat”, szipkától kezdve mindent. Meglátták a kezűgyességemet, és mindenféle reprezentatív dolgot csináltattak velem, körömtisztítót, csontszipkát, ezeket adták ajándékba, ha jött valaki a központból. Volt, amikor Akác Sanyival együtt egész éjszakára külön levittek dolgozni. Gáriel volt a művezető, egy idős, nagyon rendes ember, ő fedezte fel a kezűgyességemet. Kicifráztam a csontszipkákat meg a különböző tárgyakat. Tiszteletben tartottak ott, tényleg szeretett a művezető. Ki volt szabva a munka, ugyanúgy százalékra termeltünk, mint itthon. Én annyira benne voltam, hogy öt óra alatt elvégeztem a nyolcórás munkámat, aztán nem törődtem azzal, hogy mit csinállok, csak az egyik műhelyből a másikba nem lehetett átmenni. Spájzoltunk, főztünk, nem dohányoztam, jól kijöttem a pénzből. Aztán csoportvezető lettem a gombüzemben, speciális késeket csináltam, gépeket javítottam.

Ott voltam egészen addig, amíg el nem hoztak a Gyorskocsi utcára a sztrájk miatt. A sztrájk azért kezdődött, mert igazságtalanság volt, hogy elengedtek olyanokat,

* Utóbb kegyelemből életfogytiglanra változtatták az ítéletét.

** Viskolcz Istvánt 1951-ben szervezkedés vádjával 12 év börtönbüntetésre ítélték, 1956. október 31-én szabadult.

akiknek 6 éve meg 10-15 éve volt, és a kisebb idős, egyszerűbb embereket nem. Jöttek az egyik műhelyből meg a másikból, hogy mit szóltok hozzá, ezt nem lehet megengedni. Kialakult, hogy sztrájkolunk. Odabent az üzemben főztünk, jól bekajáltunk. Felvittek a zárkába, borsófőzelék volt ebédre. Én azelőtt sem ettem a borsófőzeléket soha, és akkor is, ugyanúgy, mint azelőtt, kiöntöttem a borsófőzeléket a WC-be. Valaki bejelentette, hogy én is éhségstrájkot folytatok. Mondtam, hogy én akkor is kiöntöttem volna, ha nem lett volna sztrájk. Nem akartam benne részt venni, mert nem hittem, hogy eredményes lehet egy ilyen akció. Aztán a társaság egy részét visszavitték a Gyűjtőbe, bennünket, vagy hatvanunkat a Fő utcára vittek. Ott-tartottak vagy másfél-két hónapig, és mindent megvontak: se beszélő, se levélírás, se semmi. Többször kihallgattak, azt akarták hallani, ki volt a kezdeményezője a sztrájknak. Én még nem láttam olyan egységet emberek között, mint amilyen hatvanhármunk között volt, kihallgatás után morzéval adtuk le egymásnak, hogy mit kérdeztek tőlünk. Ez a legnagyobb élményem, korábban sohasem éreztem ilyet. Másfél-két hónap után átvittek a Gyűjtőbe. Az asztalosüzembe kerültem, a Pacsirta rádió és a Kékes tévé kávéját csináltuk, ott is 110-120 százalékot teljesítettem, meg voltak elégedve a munkámmal. Először Stingel József, egy nyíregyházi újságíró volt a csoportvezető, amikor őt elengedték, engem neveztek ki, egészen eljövetelemig csoportvezető voltam.

A börtönben a családom hiányzott a legjobban. Napközben elfoglaltsága volt az embernek, de este, amikor lefeküdt, akkor állandóan a család volt az eszében. Ugyan van-e mit enniük, ugyan most mit csinálnak, ugyan most hogy vannak? Ezt nehéz volt elviselni. Az élet nehéz a börtönben, de mindent elviseltem, csak az esték...

Bibó Pistával háromszor voltam együtt egy zárkában. Volt, hogy egy hónapig, volt, hogy két hónapig. Utána vagy két hétig. Ha nem voltunk együtt, akkor sétán vagy az üzemből feljövét lehetőleg úgy csináltuk, hogy találkozzunk. Nagyon szeretett a Pista, bár élne, akkor talán másképpen volna sok minden. Megtárgyaltuk a dolgokat, hogy hogyan lett volna 56-ban, ha az oroszok nem törnek ránk, ha az oroszok nem vernek le bennünket. A földreformról, a földosztásról, a földvisszaadásról, mindenről beszélgettünk. Olyan egy volt a nézetünk, mondhatom, 90 százalékban egyeztünk. Volt, hogy vitatkoztunk, aztán megegyeztünk. Egymást biztattuk azzal, hogy eljön még a mi időnk is. „Majd meg fogod látni, Janikám” – ezzel biztatott. Ő szélesebb látókörrel rendelkezett, mint én, más emberek között forgott azelőtt is. Kölcsönös szimpátia alakult ki közöttünk, jó volt, ha találkoztunk, és egypár szót tudtunk váltani egymással. Egy napon szabadultunk, 1963. április 27-én. Akkor láttam utoljára. A börtönben nagyon sokat tanultam az emberektől. Főleg Zajgóvárytól, Bibótól, Stingeltől, Akác Sándortól, Véninger Ernőtől. Felvilágosítottak sok mindenről. Többszörös doktorátusa volt ott nem egynek, nem kettőnek. Mindenből tanultam. Mondhatom azt, hogy politikai szakképzettséget, politikai érettségit szereztem a hat év alatt.

A nevelőtisztek többször tettek ajánlatot a besúgásra, de azt mondtam, magyar ember vagyok, becsületes ember vagyok, én a rabtársamat el nem árulnám, én elítélt vagyok, nekem a nevelőtiszt ellenségem, én pedig nem tárgyalok az ellenségemmel. Aki ezt vállalta, annak talán a beszélője öt vagy tíz perccel tovább tartott, de más előnye nem volt, mert a végén ők is megutálták az ilyen embereket.

A börtönőrökkel nem volt különösebb problémám, mert nem adtam rá alkalmat. Ha azt mondták, hogy ezt kell csinálni, akkor csináltam. Olyan emberek mennek börtönőrnek, akik máshol nem kellenek, vagy nem akaródzik nekik dolgozni. Ha azt mondták nekik, hogy ma ordítani kell, akkor ordítottak, ahogy a torkukon csak kijött,

na pedig azt mondták, hogy ma szépen kell beszélni az elítéltekkel, akkor szépen beszéltek. A politikai helyzet változását rajtuk keresztül tudtuk lemérni, mert ha az rosszabbodott, akkor ordítottak, mint a sakál, ha pedig sima volt, akkor simulékonyak voltak. Eggyel sem beszélgettem, úgy éreztem, elítélt vagyok, nekem nincs mit tárgyalnom az örökkel, ez így is volt rendjén. Ha kiabált, akkor elmosolyodtam magamban, dumálj csak, ez a te feladatod, téged ezért fizetnek, és kész.

Mindenkinek fáj a kivégzések híre, nemcsak a Nagy Imrééké, hanem bárki másé is, de össze kellett szorítani a fogunkat, csak azt tudtuk mondani, hogy eggyel több, mást nem tehattünk. Egymás között suttogtunk, hogy no, hallottad, tudsz róla?! Önuralomra volt szüksége az embernek, hogy önmagát fönn tudja tartani, mert ha nem ezt csinálta, vagy ideg-összeroppanást kapott, vagy annyira megviselte a börtön, hogy idegromcsként jött ki. Azt mondtam magamnak, hogy elítéltnek kell lenni, Jani, nem szabad gondolkodni, mert baj lesz belőle. Ebben nekem a vallás segített. Nem mondhatom, hogy annyira vallásos ember vagyok, ritkán járok templomba, de istenhívő vagyok. Imádkoztam minden este. Egyszer mondtam a Miatyánkot, egy pontnál megálltam, kikapcsolt az agyam, nem tudtam folytatni, csak ültem. Elkezdtem megint előlről, háromszor vagy négyszer, de mindig kikapcsolt az agyam egy pontnál. A negyediknél mondtam: „Drága jó istenem, csak nem zavarodtam meg? Csak nincs valami bajom? Csak nincs valami kihagyásom?” Ültem, nem aludtam, a falra néztem, és egyszer csak egy gyönyörű hegyoldalt láttam egy filagóriával, gyönyörű szőlőtőkékkel, az olyan volt, mint amilyen a szőlő szokott lenni a Hegyalján. Pál apostol állt a filagóriánál, aztán lassan elment a hátam mögé, kísértem a szememmel. Utána hozzáfogtam, megimádkoztam úgy, ahogy szoktam, nem hagytam abba. Azt mondtam, hogy a jó Isten olyan látomást adott, hogy meggyőződjek róla, nincs semmi bajom, és ez erőt adott meg nyugalmat. Az utolsó évben volt ez már, a hatodikban.

Az amnesztiáról '63-ban a háziakon keresztül értesültünk, a szabadulásomat pedig a művezetőmtől tudtam meg. „Rimán kérem, holnap maga is szabadul, már nem találkozunk, én vagyok az az ember, aki ezt az örömet magával közölhetem.” Kezet fogott velem, sok szerencsét, erőt és egészséget kívánt. Valóban, másnap délután szabadultam Bibó Pistával és Rácz Sanyival együtt. Elváltunk a börtönkapuban, ki ment jobbra, ki ment balra, én egy másik taggal a kőbányai állomásra mentem. Egy gyorsvonat jött, ami ott nem állt meg menetrend szerint. Megváltottam a jegyet, és bementem az állomásfőnökhöz, elsoroltam neki, hogy honnan jöttem, hogy szeretnék minél hamarabb hazamenni. „Jaj – azt mondta – ez a gyors nem áll meg, sajnos, de tessék a közelben lenni, megpróbálom egy pillanatra megállítani a vonatot, ha fel tud szállni, szerencséje van.” Valóban úgy volt, megállt a vonat, amikor meglátta, hogy felszálltam, már engedte is tovább. Akkor éreztem, hogy az az ember szolidaritást vállalt. Ez volt az első élményem.

A szomszédokkal jóba voltunk, aki meglátott, ölelt-csókolt, no hála Istennek, megjött a kedves szomszéd. Amíg távol voltam, a lakásunkkal szemben épült egy belügyi bérház, abban rendőrök laktak, akik ismerték a feleségemet és a gyerekeimet. Másnap kellett menni jelentkezni. Illedelmesen fogadott a rendőr, ezek szerint már úgy is vett, mint szomszédot. Azt mondta, ha bárki megsértene emberi mivoltomban, nyugodtan forduljak hozzá, mert ő megteszi a szükséges intézkedést, úgy látja, tudom, hogyan kell viselkedni, sokat tud már rólam, nem ad semmiféle utasítást. Ismeri a családomat, ismeri a gyerekeket, bátran ki mer engedni a közéletbe. Megköszöntem, kezet fogtunk és eljöttem.

A munkaviszonyom úgy alakult, hogy a feleségem tartotta a kapcsolatot Valkóval, aki feljárt az országgyűlésre, mindig érdeklődött, hogy hátha egyszer valami jó hírt hozhat. Valkó mondta neki, ha megjövök, hívjam fel telefonon. Úgy is volt. Amikor bementünk hozzá, éppen értekezletet tartott, nagy élmény volt, hogy megszakította az értekezletet, bevezetett az irodájába, cigarettával kínált, ez nagyon szép volt tőle. Később meg is jegyezte az üzemvezetőm: „jó, hogy Rimán alá selyempárnát nem tesznek.” Valkó lényegében azt adta vissza, amit én adtam neki előzőleg. Beszélgetünk, elmondtam, hogy min mentem keresztül, ő meg ismertette a gyár dolgait, a hibákat is, mintha az előző héten váltunk volna el. Azt mondta, hogy mást nem tud tenni, visszavesz hengerésznek, dolgozzak ugyanúgy becsülettel, mint ahogy addig dolgoztam, akkor nem lesz semmi baj, semmi probléma. Másnap megcsináltam a felvételt, harmadnap elmentem dolgozni. Valkó akkor a legmagasabb órabért adta az igazgatói alapból, nem terhelte ezzel a gyárrészeletet. Tízforintos órabérrel kezdtem újra, 1963 áprilisában.

Elkezdtem dolgozni, de majdnem olyan rabságban éltem, mint a börtönben, csak éppen hazajártam a családomhoz. Mindenütt figyeltek, észrevette az ember, mert akarták is, hogy észrevegyük őket. Megmondták még a szabadulásomkor, hogy mihez tartsam magam, és tudomásul is vettem, mert három kiskorú gyermekem volt, tudtam, hogy elég volt nekik a hat év távollétem. Minden gondolatom az volt, hogy megkönnyítsem a családom életét, még akkor is, ha összeszorított fogakkal kellett eltűnni azokat, amiket rám szórtak. Számtalanszor megkaptam az üzemvezetőtől, hogy „Fogd be a szád, te ellenforradalmár voltál, örülj, hogy megtűrünk magunk között”. A művezetőtől nem, mert ő tanuló volt a kezem alatt. Mindenben éreztették velem órabérben is, beosztásban is. Az üzemvezető piroskönyves volt, annak idején, a forradalom alatt nagyon tudta mondani, hogy „gyere, rád hallgatnak”, nekem kellett lemenni az üzembe, mert őket nem nézték már akkor semmibe se, az én szavamra meg felvették a dolgozók a munkát. A szakmámban jó voltam, tudtam, hogy abból nem tudnak kitenni, politikával meg nem foglalkoztam egyáltalán. Letelt a műszak, lefűrdtem, átöltöztem, mentem haza, végeztem otthon a munkát, mindig találtam tenni-valót. Társaságot nem kerestem, nagyon sokat csalódtam az emberekben, mert akiket mint munkástanácselnök igen sok jót tettem, azok mind elfelejtették. Észrevettem, hogy többen elhúzódnak tőlem, nem egy, nem kettő, ha szólt is, csak olyan ínmel-ámmal tette mert félt. Kivétel volt Szaniszló Imre – pedig ő termelésifőosztály-vezető volt –, ő nem félt attól, hogy valami bántódása lesz, az ilyenre mondják, hogy jellemes ember. Számtalanszor találkoztam Valkóval, nem tudott úgy elmenni mellettem, hogy ne fogott volna kezem velem. Mindig kérdezte: „Mi újság, nincs valami probléma, ha valami probléma van, jöjjör fel, János, én ugyanolyan vagyok, mint voltam!” De hát nem volt olyan problémám, azért meg nem akartam menni, hogy csak 10 fillér órabéremelést kaptam, a másik pedig 50 fillért, nem tudtam kalapolni 10 vagy 20 fillérért. Azt mondtam, hogy belenyugszom, úgy ossza be a keresetemet a feleségem, hogy az jó legyen. Túlóráztam, számtalanszor tizenhatóztam, vagy salakoltam a kemencét. Volt olyan nap, hogy 300 forintot kerestem, volt, amikor 500-at, volt, amikor 150-et. Attól függött, hogy mennyi idő alatt végeztük el a munkát, de az is jó volt, mert többet tudtam vinni a családomnak.

Ha hívott a brigád, hogy gyere, menjünk be az Árnyasba – a hengerészek is és a kohászok is oda szoktak bemenni egy pohár sört meginni –, soha nem mentem. Bennem mindig az volt, hogy nekem nem szabad társaságba menni, mert figyelnek. A szomszédok között is volt olyan, aki állandóan rajtam tartotta a szemét, lehet, hogy túlzás,

de észrevette az ember, hogy minden mozdulatát figyelik, és nyilván továbbították is az illetékes helyre. Mint ahogy a telefonomon is rajta voltak, meggyőződünk róla. Ha egy mód volt rá, soha föl nem vettem a telefont, ez a mai napig is megmaradt, úgy megszoktam már. Nem tettem olyat, amibe bele tudtak volna kötni. Megmondtam magamnak: Jani, ezt lehet, ezt nem lehet. Az üzemben némaság volt, nem mertek kérdezni, mert besúgókkal voltam körülvéve. Még arra is nagyon vigyáztak, hogy ha beszélgetünk, csak az üzembről, a munkamenetről beszélgessünk. A fiatalok sem mertek érdeklődni, hogy mi történt, hogyan történt '56-ban, mi volt a börtönben. Soha nem lehetett ilyesmiről beszélni, mert én magam is tudtam, hogy azok előtt nem lehet, és a fiatalok sem akartak kellemetlen helyzetbe hozni engem.

Nem kaptam meg azt, ami a munkám és a szaktudásom után járt volna. Nekem nem előnyújtós hengerésznek, hanem előhengerésznek kellett volna lennem. Ahhoz nagyobb szaktudás kell, mert az ő kezében van a munkamenet irányítása, addig felel az anyagért, amíg az le nem megy a fűrészhez. Évekig csináltam, de '63 után, amikor hazajöttem, már nem csinálhattam, ott maradtam, ahová Valkó tett, onnan is jöttem el nyugdíjba 1979 októberében.

A nyugdíjamba először csak 17 évet számítottak be, tehát a visszajövelemtől ott töltött időt. Nagyon alacsony volt a nyugdíj, 4800 forint, a túlóra, a salakolás meg a többi vitte fel, különben nem lett volna 3200-3300 forintnál magasabb. Úgy gondoltam, hogy a hároméves átlag 75 százalékát kapom, de abban is tévedtem, mert csak 63 százalékos nyugdíjat kaptam a 17 év miatt. Egyszer a rádióban hallottam, hogy akinek nincsenek meg az évei, annak be kell adni egy kérelmet a Nyugdíjfolyósító Intézetbe, és ott igazolják. A jogtanácsos barátunk bement az SZTK-ba, így kaptam vissza az éveimet. 1988 októberétől majdnem a duplája a nyugdíjam, de visszamenőleg persze nem kaptam meg.

A fiam 1946-ban született, a lányok 1952-ben. A mindenünk volt a három gyerek, megadtuk nekik, amire szükségük volt, meg is engedhettük, mert jól kerestem. A fiam addig jó tanuló volt, amíg le nem tartóztattak, utána azonban bárhogy tanult, csak kettes meg hármas lett, éreztették a gyerekek, hogy mi volt az apja. Az volt a szerencse, hogy volt egy tanára, Schandlné, akinek a segítségével szakmát tudott tanulni, autó- és karosszérialakatos lett. Később főiskolát végzett. A feleségem egyedül keresett, három gyermeket nevelni, eltartani, ruházni nehéz volt. A szülei segítettek élelemmel, de hát így is nehéz volt. Az ikrek ötévesek voltak, amikor elvittek, és amikor hazajöttem, ők is panaszkodtak, hogy akárhogy tanulnak, csak rossz jegyet kapnak. Felmentem az iskolába az egyik tanárnőhöz, megmondtam neki négyszemközt a véleményemet: „nagyon csodálkozom, hogy intelligens nővel állok szemben, és ön érezteti a gyerekeimmel azt, hogy börtönben voltam, és elveszi a gyerekek kedvét a tanulástól, a jövőjüket teszi tönkre. Ezért pedig lehet, hogy pont maga fogja kihúzni tőlem a rövidet. Ezt vegye tudomásul.” Hebegett-habogott. Nem lett jobb az eredményük, legfeljebb 2-3 tizeddel. Egy volt börtöntársam segítségével azonban sikerült bejutniuk a Kossuth Gimnáziumba. Ott aztán megmutatták, hogy az elnyomás miatt volt rossz a bizonyítványuk az általános iskolában. Az egyikük üzletkötő lett, a másik tanár, ő Amerikában él. Tavalý voltam nála öt hetet.

A fiam nem, de a két lány járt beszélőre. Ők ismerték a börtönt, a rácsot, a dróthálót. Ma is minden érdekli őket '56-ról. Az unokámat is nagyon érdekli '56, a Nagy Imréék temetése után azt mondta: „Egész nap nagypapával voltam lélekben, és elgondolkoztam azon, hogy milyen szép lett volna, ha akkor, '56-ban sikerül.”

Az a baj itt nálunk, '56-osoknál, hogy sem az üzemi munkástanácsoknak, sem a közösségi tanácsoknak nincs még meg az az elismerése, ami kellene. Eddig még csak a megyei munkástanácsról volt szó, arról a pár napos létezésről, róluk több dicsőítő szó hangzott el, mint azokról, akik hónapokig szenvedtek, vagy hónapokig vezették állandó életveszélyben az ország, illetve Észak-Magyarország egész életét. Jólesik az elismerés, ami elhangzik egyes fórumokon, és az Országgyűlésben is, de ott is vannak olyan személyek, akik nem ismerik '56-ot, pont az ellenkezőjét tanulták, így nem is tudják értékelni, és ellene vannak. Pedig ők még sehol sem voltak, amikor mi az orosz harckocsik között küzdöttünk a magunk igazáért. Most könnyű az Országgyűlésben, mert az orosz harckocsik nincsenek ott, de próbáltak volna bemenni 30, 40 meg 50 darab orosz harckocsi közé, be a barlangba, és ott rácsapni az asztalra. Meg se mertek volna mukkanni. Nincs lefektetve egyetlen könyvben sem úgy, ahogy kellene, hogy mit is akartak ezek az '56-osok, mi volt a célkitűzésük, mert akkor nem azzal foglalkoztunk, hogy nekünk órabért vagy fizetést emeljenek, hanem a magyar nép jövőjéért harcoltunk, a magyar nép jövőjéért áldoztuk fel a szabadságunkat, a családjunkat. Ezért a mai napig sem kaptunk köszönetet, mert hiába mondják, hogy '56-os szellemben próbálnak tenni, mégsem az történik.

A borzasztó nagy sérelmem, hogy rehabilitáltak ugyan, de a vagyonek Kobzánál elvett fél házam árát máig sem adták vissza, és ez rettenetesen fáj. Azért, hogy pár nap híján hat évet voltam börtönben, semmit sem kaptam, nem is kértem, de ha kapnék érte valamit, az jóleső érzés lenne, azt mondhatnám, hogy egy kicsit kárpótoltak amiatt, amin keresztülmentem. Úgy értékelné az ember, hogy megbecsülésben részesítenek.

Készült 1991-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

TURBÓK GYULA, A DIMÁVAG MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

*„Úgy éreztem, hogy mindenhez közöm van,
ami ebben az országban történik”*

1930-ban születtem Mezőlakon, egy Veszprém megyei kisközségben. Édesapám MÁV-pályamunkás volt. A szülői ágon visszamenőleg mind szegényparaszti, föld nélküli leszármazást bizonyítanak azok az iratok, amelyeket én láttam. Édesanyám 1940-ben tífuszban meghalt, öt gyermeket hagyott maga után. Az akkori rendszer minden zokszó nélkül tudomásul vette, hogy egy ötgyermekes családanya egy gyógyítható betegségben meghalhat. Nem voltak olyan intézmények, amelyek védték volna a sokgyerekes szegény családokat.

Édesapám ismét megnősült, és ebből az újabb házasságból további négy gyermek született. Tehát kilencen voltunk testvérek. Én vagyok a második. A bátyámat, aki két évvel idősebb nálam, leventeként elhurcolták, majd a fogságból hazatérve meghalt tbc-ben. Jóval később született egy testvérem, aki szervi vesebetegségben halt meg nyolcéves korában. Tehát hét élő gyermek maradt a családban.

A gyerekkoromban túl sok szépre nem tudok visszaemlékezni. A regényeket olvasva minden gyerek úgy emlékszik a nyári vakációra, mint a várva várt mesék netovábbjára. Én mindig félttem a vakációtól, mert dolgozni kellett. Iskolaidőben is dolgoztunk, de a vakációban keményen kellett dolgozni. Egy pályamunkás fizetése nagyon kevés volt, abból nem tudta eltartani a családot, ezért földdel foglalkoztunk. Volt négy hold részben örökölt, részben bérelt, részben vásárolt földünk. Ehhez tartozott egy kis gazdaság tehennel, disznókkal, szárnyasállatokkal. Én, mint ez látható is rajtam, testi hibával születtem, a lábam hibás, ez mindig megnehezítette a fizikai munkát. Estére a lábaim úgy kikészültek, hogy alig bírtam hazavánszorogni. Ezt akkor a falu nem értette, nem hitték el. Mindenkinél ki kellett bírni az életet, aki nem bírja, az álljon félre – így gondolkodtak. Ifjúkoromban megoperálták a lábamat, de nem sikerült a műtét. Úgy látták, hogy ezzel a lábbal én épkezláb ember sose leszek, és legyintettek rá. Először azt gondolták, hogy majd suszter, szabó vagy valami hasonló leszek, de minden porcikámmal tiltakoztam ellene, nem akartam se suszter, se szabó, se semmi hasonló lenni. Apám felvilágosult gondolkodású ember volt. Becsületére váljon, hogy a sok gyerek és a sok munka mellett beíratott a pápai református gimnáziumba, amely nagyon demokratikus intézmény volt. Sokat köszönhetek nekik. Gyakorlatilag pénz nélkül tanulhattam végig a nyolc gimnáziumi évet. Nemcsak hogy tandíjat nem kellett fizetni, hanem tankönyvben, tanszerben és egyéb dolgokban is segítséget kaptam az iskolától. Ezt a tanulással igyekeztem meghálálni. Általában a legjobb tanulók közé tartoztam.

1945-ben, éppen negyedik gimnazista voltam, úgy döntött a család, hogy valami kereső foglalkozás után kell nézni. Ekkor alakult Pápán a népi kollégium, amelyben

talpig becsületes emberek voltak. Az osztályfőnöknőm Lőrincze Lajosné, a magyartanárom Lőrincze Lajos volt, soha nem fogom elfelejteni őket. Az osztályfőnöknőm nem sajnálta a fáradságot, kigyalogolt a faluba – akkor nem volt közlekedés –, és addig nem ment el, amíg meg nem győzte apámat arról, hogy tovább kell tanulnom. Elintézte, hogy a pápai népi kollégiumba kerüljek. Ezzel gyakorlatilag minden gond le lett véve a család válláról, még a ruházkodás is, meg az etetés is, minden.

A népi kollégiumban könyvtáros lettem. Tömegével hozzáfértem a könyvekhez, és az időm 90 százalékát olvasással töltöttem. Egy egész új világ kezdett kitárulni előttem, láttam, hogy lehet másként is élni. A háború utáni állapotot, bármennyire is nem dicsőség ma ezt hangoztatni, felszabadulásként éltem meg. Nekem az adott lehetőséget arra, hogy továbbtanulhassak, más környezetbe kerülhessek a faluból, hiszen ez korábban nem történhetett volna meg.

Otthon fekete bárány voltam, rengeteg vita volt a szüleimmel, testvéreimmel. Én ugyanis úgy láttam, hogy amit az új rendszer hozott, az jó, az helyes, hiszen a szegény embernek lehetőséget ad arra, hogy jobban éljen. Én az életnek olyan mélységéből indultam, hogy el se tudtam képzelni, hogy valaha egyetemre kerülhessek. Rólam egy legyintéssel mondott le az a falusi épkezláb ember, akinek az erős fizikumú, két zsákot elbíró ember volt az „ember”. Most már én is lehettem egyenértékű, bár nem azon a területen, amit a falu elismert.

A gimnáziumi osztályban, ahová jártam, voltunk négyen-öten, akik ellenzéknek számítottunk, akit a többiek támadtak. Sokat vitatkoztunk, és mint fiatalok, nem voltunk diplomatikusak, hanem keményen védtük azt, amit helyesnek tartottunk, ők meg azt mondták, hogy nem helyes. Voltak olyan osztálytársaink, akiknek talán könnyebb volt az életük, akiknek a református gimnázium csak egy oktatási intézmény volt, ahol tanultak, akiknek az élet visszalépést jelentett a felszabaduláskor, mert a szüleiket akkor érte valamilyen hátrányos megkülönböztetés. Ezért a gyermek is gyűlölte azt, ami történt.

A bátyám szintén bekerült a népi kollégiumba, amikor hazakerült a fogságból. Azt hiszem, én kértem meg a tanáromat, hogy segítsen. Bekerült, de egyszerűen nem volt képes beilleszkedni ebbe a társaságba. Az ő egyénisége nem bírta el azt a szellemet, ami ott kialakult. Száz-egynéhányan lehattunk a kollégiumban. Szövetkezetek voltak, megosztottuk a kaját, ha valaki hozott otthonról ennivalót, azt a szövetkezeti szekrénybe tette, és közösen ettük meg. Voltak a kritika-önkritika estek. Volt, aki komolyan vette, volt, aki nem. A gyónással is így van az ember. Van, aki őszintén elmond mindent a papnak, van, aki csak azért mond el bűnöket, mert kell valamit mondani. Ezek a kritika-önkritika estek helyettesítették azt, hogy nem a templomban gyóntunk, hanem egymásnak. Ezt én sem tartottam teljes egészében jónak. Azt helyesnek tartottam, hogy az emberek beszámoljanak tetteikről a közösség előtt, de biztosan nem volt helyes, hogy magánéleti dolgokat is számon kértek. Voltak helytelen dolgok, de az biztos, hogy ez a népi kollégista társaság egészen '88-ig – akkor volt az utolsó összejevetelünk – összetartott, nagyon sűrűn összejevőttünk, és – politikai meggyőződésre való tekintet nélkül – olyan baráti szellem volt még a legutóbbi időben is köztünk, ami egészen ritkaság. Azóta sem találok azt a magas hőfokú, igazi baráti szeretetet, ami ott köztünk volt. Ezeknek az embereknek egy jó része különféle magasabb állami beosztásba került, de sokan lettek közülünk tanítók, tanárok.

Itt szerettem meg a népdalt, a népi hagyományokat, a néptáncot annyira, hogy az életemmé vált. Egy picit talán túlzásba is vitték, mert nem volt más, csak az.

A kollégium és a gimnázium két külön intézmény volt. A kollégiumban nevelőtanárok voltak mellettünk, főként ők hatottak ránk, nekik hittünk igazán, az ő szavuk volt az igazi szó. Az is igaz, hogy engem a református gimnázium igazgatója, dr. Hencze Béla, magyarból egyenértékű embernek tekintett. Elhívott egy délután, és Révai József József Attila- képéről vitatkozott velem, érvekkel támadta Révait, ez bennem máig élő hatás. Ennek ellenére én csak arra tudtam támaszkodni, amit olvastam, az akkori marxista értékelésekre.

A könyveimből és a kollégiumi tanáraimtól tanultam a legtöbbet. Néha el-eljöttek hozzánk nagy emberek előadást tartani. Ma is legnagyobb élményemnek tartom, amikor Veres Péter bácsi, a nagy népi író, előadást tartott nálunk, és kezet fogott velünk. Hát az igen-igen nagy dolog volt. Az ő könyveit mind olvastam, betéve tudtam. Az ember egy ilyen világban élve, ilyen világból kikerülve elhiszi azt, amit ennek a világnak az ideológusai mondanak. Hiszen mi oka lenne azt hinni, hogy az a Szovjetunió, amit neki dicsőségesnek tüntetnek fel, egy hazugsághalmaz. Képtelenség. Egy fiatal nem hiszi el, hogy a világ képtelenség.

Eljártunk népnevelő munkára, szemináriumokra. Akkor még szokás volt a „sajtófélóra”, minket, mint tanult embereket bíztak meg azzal, hogy egy bizonyos kör számára felolvassunk cikkeket, amelyeket a vezetők kijelöltek, és magyarázzuk meg azokat. A pápai népi kollégium a legjobbakk közé tartozott, és országos első is volt. Mindig elsősk voltunk a budapesti fölvonulásokon. Tömegként szolgáltunk, és támogattuk azt a rendszert, amelyikről mi azt hittük, hogy szent és sérthetetlen.

Aztán jött a NÉKOSZ-zűr.* A NÉKOSZ maga egy populáris, antikommunista, avantgárd, a párt irányítását el nem fogadó szervezetté lett. Akkor szétrúgtak bennünket, és állami kollégiummá alakítottak. Ez azt jelentette, hogy az önkormányzat gyakorlatilag megszűnt. Az állami kollégiumban kollégiumi titkár lettem, de ez már nem jelentett gyakorlatilag túl sokat. Itt már az önkormányzat formálissá vált. Megszűntek a spontán tevékenységek, unottan csináltuk a dolgokat. A vezetőket leváltották, amit vereségnek éreztünk. Csak azt nem értettük, hogy hol követtük el a hibát. Mi nem éreztük, hogy hibát követtünk volna el. Sem a saját magánéletünkben, sem a nagypolitikában. Ezt végképp nem értettük.

A Rajk-pert az újságokból ismertük, és betű szerint éltük meg. Arról meg voltunk győződve, hogy Rajk áruló. Hallgattuk a per közvetítését a rádióban. El sem tudtuk képzelni, hogy koncepció per történhet. Nem! Meg voltunk győződve, hogy ez a népi demokratikus társadalmi rend ellen irányuló szervezkedés.

Azért a kételkedés csírája már felütötte bennem a fejét, hogy ez egy képtelenség, hogy végül is azok a nagy vezetők, akiket mi tiszteltünk, szerettünk, azok nem csinálják jól a politikát. De nem kaptunk ezekre választ. Csak a hivatalos kommunikét olvasták fel, és a tanáraink nem fűztek hozzá kommentárt. Azt hiszem, senki sem volt elég bátor, és nem is lehetett kommentárt fűzni hozzá, mert az azt jelentette volna, hogy nem igaz. De ezt akkor Magyarországon senki nem merte kimondani. Ezt csak úgy lehetett túlélni, hogy nem gondolkodom róla.

* Az MDP Politikai Bizottságának határozata 1948. szeptember 19-én parasztromantikával, anarchizmussal és nacionalizmussal vádolta a NÉKOSZ-t. Ennek nyomán 1949. július 10-én a NÉKOSZ feloszlatta önmagát, ezt követően a kollégiumokat államosították.

1948-ban az iskolában tagja lettem a kommunista pártnak. Az iskolában ugyan tilos volt párttagnak lenni, de valahogy az adta meg az ízt, hogy tilos. Egyik testvérem sem volt semmilyen pártnak tagja, és nem szimpatizáltak az adott társadalmi rendszerrel sem. Csendben kiszolgálták a rendszert, kényszerűségből. Szegény édesapámat ötvenéves fejjel, mikor a nagy békekölcsön-jegyzések voltak – én már akkor egyetemen voltam –, arra akarták kötelezni, hogy egyhavi keresetét jegyezze le. Hát ő azt mondta, hogy a hét gyerek mellett nem tud annyit jegyezni, mert akkor éhen döglik a család. Erre kivágták az állásából. Ki akarták tenni a lakásból is. Egy vasút melletti őrházban, szolgálati lakásban laktunk, és megfenyegették, hogy engem, a fiát, aki egyedül jutott fel a magas uborkafára, kivágnak az egyetemről. Időközben szerencsére jött 1953, ami egy kicsi enyhülést hozott ebben a dologban, ő visszakerülhetett a munkahelyére, és engem nem bántottak.

1950-ben érettségiztem, és Budapestre jelentkeztem a Műszaki Egyetemre, de Miskolcra irányítottak. A Rákosi Mátyás Nehézipari Egyetem 1949-ben indult, mi voltunk a második évfolyam. Az egyetemváros akkor épült, itt-ott, alkalmi helyeken tanultunk.

Párttag voltam, és DISZ-titkár lettem az első évfolyamon. Akkor még nem volt felvételi az egyetemen, csak elbeszélgetés. Munkásszármazású voltam, mozgalmi előélettel, és talán nem tartoztam a leghülyébbek közé, így az első évtől már DISZ-funkcióba kerültem – veszttemre. Annyiban veszttemre, hogy az egyetemet könnyebben is végigcsinálhattam volna, ha csak a tanulás lett volna a feladat. Nekem, aki mozgalmi munkát is végeztem, a tanulásra általában csak este tíz után jutott idő. A nyomorúság egy kicsit végigkísért, mert abból az ösztöndíjból kellett megélnem, amit ott kaptunk, és az bizony elég kevés volt. Elég sokat koplaltunk, de szép volt azért az egyetemi idő. Aztán sikerült jó eredményeket elérnem, Rákosi-ösztöndíjat kaptam, ami 800 forint körül volt, szemben a 300 forint sima ösztöndíjjal. Akkor már tudtam ruhát is venni magamnak, addig nem.

Közben jött az, hogy az édesapámat kikezdte ez a társadalmi rendszer. Aztán az egyik barátomat politikailag támadták, azért, mert egyszer templomba ment. Nem volt vallásos ember, de hecckampány indult ellene. Ő is valamilyen funkciót töltött be az egyetemen, kiváló képességű ember volt szellemileg, emberileg egyaránt.

Én is követtem el hibákat az egyetemen. Például: a tanulmányi iroda kiderítette, hogy valaki kulák szülők gyereke, valakinek csendőr volt az apja, és őket kirúgták az egyetemről. Nekem kellett közölnöm az évfolyamgyűlésen. Tehát végrehajtói feladatot vállaltam. Ha keményebb vagyok, ezt vissza kellett volna utasítanom. Ez olyan hiba, amit nem lett volna szabad elkövetnem. Ezek szerencsétlen, nagyon rendes emberek voltak, akiknek semmi bűnük sem volt, csak az apjuk miatt büntették őket.

'53-ban értetlenül álltunk a történések előtt. Nekem a változások azt jelentették, hogy bizonyos hibákat kiküszöbölnék, ez volt a hivatalos álláspont is akkor. Ezek talán csak az erjedést fokozták, de áttörést még nem hoztak. Egyáltalán nem mondhatom azt, hogy mi már akkor láttuk, hogy az a rendszer hibás, nem igaz. Hazugság volna ezt mondani. Nem így volt, csak nem értettünk dolgokat. Úgy, mint a vallásban, nem illik azon gondolkodni, hogy a jó Isten miért így, miért úgy, hanem tudomásul kell venni. Számunkra a párt meg a mozgalmi munka egy kicsit a vallást helyettesítette. És erre úgyesen alapozott az a társadalmi rendszer.

Amikor negyedéves voltam, ahogy az akkor szokás volt, megjelentek a különféle intézmények, gyárak meg egyebek képviselői, hogy embereket verbuváljanak maguk-

nak. Engem megpróbáltak a megyei pártbizottság gazdaságpolitikai osztályára vinni, de nem mentem. Az volt a véleményem, hogy mérnöknek tanultam, és mérnök is akarok lenni. Ha igazán jó mérnök leszek a szakmámban, és akkor is el akarnak vinni, majd meggondolom, de most szó sem lehet róla, mérnök akarok lenni, nem pedig politikus. A DIMÁVAG-ot választottam. A DIMÁVAG-ban voltam egyszer nyári gyakorlaton, nagyon megtetszett nekem. Három évet töltöttem abban a gyárban technológusként, üzemmérnökként és az újítások vezetőjeként. Még találkoztam azzal a nemzedékkal, amelyik a régi esztergályos-lakatos dinasztiák utóda volt. Sok olyan munkás volt ott, akinek a dédapja is esztergályos volt, és akiből nem azért lett esztergályos, mert máshová nem vették fel, hanem mert a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy a dédapja is esztergályos volt, és ő is esztergályos lesz. Értelmes, talpig derék emberek voltak, attól lettem igazán mérnök, amit ezektől az emberektől tanultam. A DIMÁVAG nagyjából akkor is egyedi gépeket gyártott, különleges egyedi gyártási módszerei voltak, amelyeket a munkásoktól tanultam meg, nem az egyetemen. Az egyetem kicsiszolta az agyamat arra, hogy ezt be tudja fogadni, és fél szavakból megértsem azt, amit ők mondanak, vagy ha ők a maguk módján esetleg helytelenül mondtak valamit, azt szó nélkül odategyem, ahova való. A DIMÁVAG tipikusan régi üzem volt, hadiüzem, és jól dolgozott, de rettenetesen drágán és nagyon nehézkesen. Engedelmesnek kellett lenni, és kellett érteni a munkához. Ott ugyanis mindennap megmérték az embert. Megmérte az embert az esztergályos is, megmérte a meős is, és a főnöke is, aki féltékeny volt rá.

Érett a folyamat '56-ig bennem is, a társadalomban is. Láttam a gyárban is a problémákat, és egyre inkább láttam otthon is a problémákat. Korábban nem hittem el azt, hogy valakinek lesöprik a padlását, nem hittem el a „málenkij robotot”. Egyszerűen képtelenségnek tartottam, nem fért össze az igazságérzetemmel. '56-ra mindezek beérték, és lassan-lassan eljutottak bennem odáig, hogy megfogalmaztam magamban, de kimondani még nem mertem. Kezdtém szemben állni a rendszer hibáival, de a rendszerrel magával még nem.

Sokunkra volt jellemző akkor a felsőbb vélemény kritikátlan átvétele. Hittem abban, hogy egy becsületes, igaz rendszerben élek. Amit olvastam – igaz, csak könyvben olvastam, az életben nem láttam –, azt mind igaznak véltem. Szegény jó apám hiába beszélt nekem akármit, nem hittem el neki, én a könyveknek hittem. A régi rendszer csúnyán becsapott, de nem szégyeltem. Hasznom nem lett ebből, nem is terveztem, nem is lett. Egyszerűen csak azt hittem, hogy ez a rendszer egy szebbet, egy jobbat akar, amelyért nekem, aki nagyon-nagyon messziről jöttem, kötelességem tenni, és azt hittem, hogy ezzel jól teszek. Azt mondtam: „Nézzétek, ahol a fát vágják, ott repül a forgács, és hát történhetnek hibák is.” Később is ezzel intéztem el magamban azt, amit végképp nem tudtam megérteni. Amikor becsuktak, még akkor is gondoltam arra, hogy hátha ez a rendszer nem is annyira gonosz, hátha csak gonosz emberek kapták kézbe a rendszer irányítását, és gonosszá tették azt. Alapvetően csakugyan vívódva éltem le az életemet. Mindig a saját véleményem után igyekeztem menni, általában nem vettem át kész véleményeket. Kivételt képeznek a politikai vezetői vélemények, amiket egy kicsit isteni kinyilatkoztatásnak tartottam. Elismerem, ez hiba volt.

'56 nyarán, kora őszén sokat beszélgettünk a gyárban, főként a fogazóüzemben, Gellért Károllyal és Harsányi Bélával. A fogazóüzemet a rendszer szempontjából ellenséges fészeknek tartották, Gellért Karcsi neve elég rossz név volt ott a politikai berkekben.

Karcsit ismertem mint műszaki embert, és vállaltam is, mert azt láttam, hogy igazat igyekszik mondani, bár nem mindenben értettem vele egyet. Ekkorra kezdtem eljutni odáig, hogy vannak más vélemények is. Karcsinak más véleménye volt, és azoknak a művezetőknek is, akikkel együtt dolgoztam. Ők azért fogadtak el engem és a véleményemet, mert én is elfogadtam az övékét. Rendszeres beszélgetés folyt közöttünk, ami napról napra érlelte meg bennem azt, amit igazolt egy akkor elinduló országos mozgalom is, amelynek az újságok egyre jobban hangot adtak. A Rajk-temetés, a rehabilitációk mind ezt igazolták. Valószínű, hogy egy kicsit kezdett mardosni az önvád. Ezt ugyan nem vallottam be magamnak, csak utólag gondoltam arra, lehetett volna annyi eszem, hogy kritikusabban szemléljem a történeteket. Miért nem tettem meg? – azt hiszem, nem én lettem volna, ha megteszem, meg kellett érjen bennem. Ezt sem úgy vettem át, hogy no, most az ország elkezd „feszítsd meg”-et kiáltani, akkor én is „feszítsd meg”-et kiáltok.

És ott volt Bogár Karcsi, akit talpig becsületes embernek tartok, az ottani '56-osok közül ma is őt tartom a legbecsületesebb embernek. Ő párttag volt, nagyon jó esztergályos, ezért kiemelték munkamódszer-átadónak, hogy a gyengébb tudású, fiatal dolgozókat tanítsa meg a munka fogásaira. Értelmes munkás ember volt, kicsit idősebb nálam, nagyon sokat beszélgettünk, bármiről lehetett vele beszélgetni. A Bogár Karcsival való beszélgetés nagyon sokat jelentett nekem, mert hiányzott az életemből egy idősebb atyai jó barát. Mindig magamnak kellett kínkeservvel eljutni odáig, hogy kialakítsam a jó vagy rossz álláspontomat. Nem voltak körülöttem olyan emberek, akik más véleménnyel, de általam tisztelt jellemmel rendelkeztek volna. Zömmel olyan emberek voltak mindig körülöttem, akiknek a véleménye ugyanolyan volt, mint az enyém, és akik között én voltam a hangadó. Karcsi volt az az ember, akit jobban becsültem. Nagyon szerettem, és később is nagyon-nagyon becsültem, mert ha ő másképp viselkedik '56 után, akkor nem kerül börtönbe. Egyszerűen nem bírta ki azt, hogy mások, akik ugyanúgy dolgoztak, mint ő, börtönben legyenek, ő pedig szabadon. Őt az igazságérzete sarkallta. Amikor a peremben megjelent tanúként, akkor ő volt az egyetlen, aki azt mondta: „Nem igaz tisztelt bíróság, ezt nem ő csinálta, hanem én, ezzel ne őt vádolják, hanem engem.” Az én tárgyalásomon rendelte el a bíróság a letartóztatását.

Egyre közelebb jutottunk '56 őszéhez, amikor felgyorsultak az események, amelyben Bogár Károlynak, Gellért Károlynak és nekem fontos és nehéz szerep jutott. Október 20-án is, mint minden nap, tárgyaltuk az ország és a DIMÁVAG problémáit. Ezen a napon jutottunk el odáig, hogy nekünk is tenni kellene valamit. Cselekvési lehetőségeinket, gondolkodásunkat behatárolta az akkori országosan megtűrt gyakorlat. Így határoztuk el – azt hiszem az én javaslatomra –, hogy egy gyári gyűlést kellene összehívni, amit az akkori szóhasználat és gyakorlat szerint szabad pártnapnak nevezünk. Ezen a gyűlésen a DIMÁVAG dolgozóinak is módjuk lett volna elmondani saját véleményüket. Természetesen tudtam, hogy egy ilyen gyűlésre nem lehet felkészületlenül menni, mert akkor más veszi át az irányítást, ezért javasoltam a barátaimnak, hogy állítsuk össze azokat a problémákat, amiket a gyűlés elé akarunk vinni. Ezzel mindenki egyetértett. Tudatosan vagy tudat alatt éreztük, hogy most már nagyon kritikus területre értünk, ezért bevonultunk az üzem legeldugottabb zugába, a raktárba, és amíg a raktárvezető őrködött, mi elkezdtük összeírni a problémákat. Jelen volt Bogár Károly, Gellért Károly, jómagam, Harsányi Béla, az üzemvezető-helyettes, a nappalos művezető és néhány dolgozó, akiben mi vagy az őr megbízott.

A DIMÁVAG 17 pontja tehát ilyen „problémalistaként” született meg. Emlékezetem szerint 10-12 pontot én javasoltam. Lehet, hogy csak azért, mert én voltam az „íródeák” is. Fogalmazás közben viták is voltak, mert többen élesebben akarták a problémákat megnevezni. A magam részéről, viszont igyekeztem „simábban” fogalmazni arra gondolva, hogy a leírtakat esetleg számonkérlik tőlünk. Egyébként is azt tartottam fontosnak, hogy felvessük a problémákat, nem azt, hogy cikizzük a hatalmat. Talán ezért is történt, hogy a korszak jellegzetes frázisai közül több bekerült a fogalmazványba. A jelenlévők többsége egyetértett ezzel a megfogalmazással. Mire elkészültünk, a gyűlést levezető vázlatból egészen más lett, és *Kiáltvány* címet adtunk neki. Így keletkezett tehát a 17 pont, aminek később oly nagy szerepe lett a megye, és talán azt is mondhatom, hogy egész Észak-Magyarország életében. Bizony nem gondoltunk mi erre. Mi nem akartunk hőstettet végrahajtani, csak azt akartuk tenni, amit kötelességünknek éreztünk. Később aztán a nyomozótisztentől tudomást szereztem arról, hogy már az aláírásgyűjtést követő napon letartóztatási parancsot adtak ki ellenünk.

Később azt kérdezték a rendőrök, hogy mi közünk volt nekünk ehhez, miért akartunk mi gyűlést összehívni. Én most is csak azt tudom mondani, amit nekik mondtam. Azért, mert én mindig úgy éreztem, hogy mindenhez közöm van, ami ebben az országban történik, és ebbe bele is akartam szólni. Én, mint fiatal mérnök, ismertem a gyár dolgozóinak a véleményét, és úgy éreztem, hogy az ő véleményüket is kimondom akkor, amikor a sajátomat. Bíztam abban, hogy ezt a véleményt a dolgozók meg fogják majd erősíteni.

A szabad pártnapot csak a pártbizottság hívhatta össze, ehhez kellett az aláírássok, másrészt bizonyítanunk kellett, hogy az általunk megfogalmazott problémák élő problémák. Ez messze megelőzte az októberi eseményeket, akkor még senki sem gondolta, hogy mi lesz. Azt gondoltuk, hogy lesz egy békésen lefolytatott szabad pártnap, amelyet nem a pártbizottság kezdeményez és vezet le. Hát, hogy hogyan lett volna, ezt most az ördög tudja. Azt gondoltuk az akkori fejünkkel, hogy mi felállunk, elmondjuk a követeléseinket a dolgozóknak, ők is elmondják a véleményüket, és mi továbbítjuk az országos vezetésnek. Azt gondoltuk, hogy a felsőbb vezetésben van két irányzat, amely harcol egymással, és a tömegek támogatása az egyik vagy a másik irányzatnak segít abban, hogy az megvalósítsa elképzeléseit. Az egyik oldalt Gerő-Rákosi, a másikat Nagy Imre neve fémjelezte. Véleményem szerint az, hogy Rákosi nem volt az országban, a világon semmit sem jelentett. Mi Rákosit egy ide-oda mozgatott sakkfigurának láttuk. Gerőt és a többieket, akik mellettük asszisztáltak – nem számít, hogy mi a nevük – szintén befolyásolt, gonosz embereknek tartottuk, akik képesek végrahajtani mindazt, amitől retteg az ország. Én Rákosi leváltásából semmilyen politikai előrehaladást nem szűrtem le. Mint ahogy szerintem nem is volt.

Az látható és hallható volt az újságcikkekből meg a rádióból, hogy az országos vezetés egy részének van olyan szándéka, terve, ami ha megvalósulna, nagyon hasznos lenne. Mi ezt szerettük volna. Arról szó sem volt, hogy forradalmat akarunk csinálni, arra nem is gondoltunk, mi változást akartunk, és azt hittük, hogy az békésen megvalósítható. Én mindig réalpolitikus voltam, tudtam, hogy itt vannak a szovjet csapatok, tudtam, hogy az ő kezükben vagyunk, hogy kötélházi módjára kell egyensúlyozni ahhoz, hogy megvalósulhasson az, amit akarunk, és a dolgok ne forduljanak a visszajukra. '56 későbbi része rettenetes kínlódás volt az életemben, mert tudtam, hogy a Szovjetunió Magyarországot mire használja, és tudtam, hogy nem fogja hagyni, hogy Magyarország megvalósítsa azt a gazdasági és politikai függetlenséget, amit a DIMÁ-

VAG 17 pontja is magában foglalt. A politikai függetlenség benne volt a 17 pontban, de a szovjet csapatok kivonása csak később került bele. Az az igazság, nem volt az átgondolva, hogy a szovjet csapatok kivonása nélkül lehetetlen a politikai függetlenség. No de hát... Én biztos voltam abban, hogy a Szovjetunió erőszakkal érvényt fog szerezni annak, hogy ezt a gyarmatot megtartsa magának, és szerettem volna az egész mozgalmat olyan határok között tartani, amivel nem váltjuk ki az alvó oroszlán haragját, hogy széttépjen bennünket. Ettől végig féltem, és ez be is következett. Lehet, hogy nem a mi pontjainkhoz hasonló dolgokért, hanem azért, mert a világpolitika ezt lehetővé tette számára. Engem az motivált, hogy próbáljunk megtenni mindent, amit csak lehet, hogy az itt kialakult hibákat kijavítsuk az adott körülmények lehetséges határain belül.

A 17 pont összeállítása közben vita volt. Voltak szélsőségesebb vélemények, és voltak olyanok is, amelyeket én is képviseltem, hogy „nyugi gyerekek, nem kell mindjárt fejjel a falnak rohanni”. Úgy éreztem, úgy kell összeállítani, hogy egyrészt helyesírási, stilisztikailag valahogy kinézzen, másrészt tartalmilag olyan legyen, amelyet bármikor vállalhatunk a felső vezetés előtt is. A 17 pont olyan volt, hogy az akkori körülmények között is ki lehetett nyomtatni. Voltak benne üzemi követelések, bér- és szociális kérdések, a gyárral kapcsolatos dolgok és országos problémák. Volt bennünk egy tudat alatti súlyozás, hogy megnyerjük a dolgozókat azzal, hogy a legégetőbb problémáik benne legyenek. Tudtuk azt, ha nem lesz benne, úgyis a legelső felszólaló beletéti. Mindenképpen igaznak, jogosnak tartottuk azt a követelést például, hogy visszakapjuk a vasúti utazási kedvezményt. Kis dolog, apróság, de ezt a DIMÁVAG-ban a gyári dinasztia, száz éve, apáról fiúra szállva megkapta. Mindenki végtelenül sérelmesnek tartotta, amikor elvették, ezért bele kellett tenni. A nagy cél abban a néhány pontban fogalmazódott meg szerintem, amely az általános országos vagy az országból kitekintő része volt a 17 pontnak. A többi jogos emberi problémákat vetett fel, és egy kicsit az emberek rokonszenvének a megnyerését is szolgálta. Külföldi példa nemigen volt előttünk, csak a lengyeleké, amely hamvába holt mozgalom volt. Azt nem tudtuk, hogy gazdaságilag ők milyen változást akarnak, az tetszett benne, hogy önálló Lengyelországot akarnak, mi is önállóságot szeretnénk volna követelni, ezért is írtuk azt, hogy egyetértünk Gomulkával.

Én lekörmölttem, és úgy gondoltuk, hogy majd fölkerekedünk és bemegyünk a gyári pártbizottságra, de nem várták meg, hogy mi menjünk be, hanem mint egy vészbíró elé, megidézték a pártbizottságra. Szombaton, 20-án kezdtük, 25-re volt kitűzve a munkásgyűlés, ez a behívás pedig 23-án, kedden volt.

A pártbizottság úgy fogta fel, hogy ellenük irányul az egész akció. A párttitkár keményen támadott, hogy tudtuk és beleegyezésük nélkül ilyen aláírásgyűjtésbe fogtunk, meg egyébként is tudhatnánk, hogy köt bennünket a pártfegyelem stb. Hát mi sem voltunk túl finomak, érezvén a hátországot, volt bennünk egy magabiztosság. Keményen visszautasítottuk, és azt mondtuk, hogy ő már nem beszélhet így velünk, hogy ez van az országban, és vegye tudomásul, hogy mi sem maradunk el ettől. Megkérdezte, hogy ki jogosított fel bennünket. Akkor elővettük a papírokat, hogy tessék kérem, ezek jogosítottak fel bennünket. A párttitkárt a dolgozók nagyon tehetőségtelen, durva, arrogáns, hazug embernek tartották – akkor tömegével voltak ilyenek –, aki csak a szájával tudott bármit is elérni. Gyűlölték a dolgozókat.

Mi felolvastuk a 17 pontunkat, és akkor, nem emlékszem pontosan, talán Kónya Lajos tmk-lakatos, aki részt vett az aláírásgyűjtésben, felállt és felolvasott még négy

pontot. Később mondták, hogy ezek az egyetemről kerültek oda, ezt én akkor nem tudtam, mi nem voltunk ott a diákszálláson.* Talán ismertté vált az egyetemisták 11 pontja** a gyárban is, valaki összevetette a két követelést, nem találta a miénkben a Varsói Szerződésből való kilépést és a szovjet csapatok kivonását, és győztünk, ebbe is beletennünk. Én ezt most egy spontán megnyilvánulásnak látom, hogy mi se legyünk alábbvalók, mint a többiek. Akkor nem így fogalmaztam, hanem úgy, hogy egy felelőtlen ember feláll, és más számlájára még további követeléseket jelent be. Mert tudtam, hogy amit a 17 pontban leírtunk, azért én felelek, de a további négy pont nálálba torkolló büntetést vonhatott volna maga után, és lehetetlenné tehetné volna a 25-i munkásgyűlést, mert számomra az volt a fontosabb, nem pedig a félelem, hogy megbüntethetnek. Attól féltem, hogy a pártbizottság azt mondja, hogy nem hívja össze a munkásgyűlést – és akkor mit tehetünk? Összehívhattuk volna persze mi is, de nem biztos, hogy erre lett volna elég erőnk, elég bátorságunk és főleg elég időnk.

Megrettentem, de nem szóltam ellene, nem is nagyon volt időm, mert legnagyobb megdöbbenésemre Pataki László a városi pártbizottságról támogatta ezt az egészet, amelyben én csapdát sejtettem ugyan, de – gondoltam – lelke rajta. Nekem az volt a fontos, hogy a 25-i gyűlést megtarthassuk. Ha elfogadják, akkor jól van, maradjon bent, ha nem fogadják el, akkor ne maradjon bent. Ez a megbeszélés délután öt-hat óráig tartott. Végül nagyon jó légkörben úgy váltunk el, hogy 25-én gyűlés lesz. Úgy éreztük, hogy nicsak-nicsak, ezeket az embereket félreismertük, hiszen ezek hajlanak az új idők szelleme felé, és még az is lehetséges, hogy segíteni fognak nekünk, mert ők is belátják, hogy bizonyos dolgok nem voltak jók. Most már egyértelmű, hogy csak taktikázás volt részükről. Ők akkor már nagyon jól tudták, hogy minket másnap majd lefognak, és ki akartak szedni belőlünk mindent, amit lehet, azért, hogy az államvédelmi hatóság számára továbbíthassák. Mi akkor nem gondoltunk erre, fiatalok voltunk, lelkesek voltunk. Valószínű, ha ismertük volna a szándékaikat, akkor is így cselekedtünk volna, talán nem mindenki, de a többség igen. Azt hiszem, ez az október 23-i nap körülbelül ezzel telt el. Este későn mondta be a rádió a Pesten történeteket. Megdöbbenéssel fogadtam, úgy értékeltem, hogy valami kezdődik, de hogy pontosan mi, azt abban a zűrzavaros időben nem lehetett kivenni. Megdöbrentem, mert úgy éreztem a gyors egymás utáni váltásokból, hogy ez itt nem fog megállni.

Másnap korán reggel bementem a gyárba, már jóval munkakezdés előtt bent voltam. Akkor már a hangosbemondó trombitált össze bennünket, hogy a munkásszervező bizottság azonnal menjen a pártbizottságra. Ezt valószínűleg a pártbizottság titkára szervezte. Ott, mintha egy válságstáb lenne, mindenki rendkívül meg volt dőbbenve. Félelem uralkodott el a pártbizottság tagjain, és egy kis bizonytalanság a munkásszervező bizottságon, mert úgy éreztük, hogy kiszabadítottunk egy szellemet, amit kordában kell tudni tartani, hogy jó cél érdekében munkálkodjon. Eppen ezért gondoltuk azt, hogy a 25-re tervezett munkásgyűlést még aznap, 24-én, üzeneként tartjuk meg, s ott tárgyaljuk meg a pontokat. Ha jól emlékszem, ezt én javasoltam, mert nem tartottam célszerűnek az egész gyárat egy helyen összehívni, hiszen annak

* 1956. október 22-én a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem DISZ-szervezete diákszálláson nagygyűlést szervezett. L. Ungvári Rudolf: *Utána néma csönd*. A miskolci egyetem 1956-os diákszálláson története. Budapest, 1991. Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet kiadása. 38–49. o.

** A diákszálláson elfogadott 11 pontos követelés a *Mi Egyetemünk* 1956. okt. 24-i számában jelent meg először.

beláthatatlanok lehettek volna a következményei. Azt gondoltam, hogy lehetőleg még kézben tartható körülmények között tudjuk meg, hogy mi a dolgozók véleménye ezekről a pontokról. A munkásszervező bizottság meg is egyezett ebben.

A pártbizottság ekkorra már abszolút fejvesztetté vált. Visszavonultak az irányítástól, aminek több oka is volt. Elsősorban féltek, mert tudták, hogy őket teszi mindenki felelőssé, másodsorban ezek nem önállóan gondolkodó emberek voltak, akik felkészültek volna egy válságos esetre. Erre nem volt semmi brosúra, erre nem tudtak semmi mást mondani, csak azt az egyet, hogy „ezért ti vagytok a felelősek”. Ezt többször is hangsúlyozták, és tőlünk követelték, hogy csináljunk és tartsunk rendet. Az az igazság, hogy a munkásszervező bizottságban sem volt mindenki egyformán az élvonalban. Én, mint a kezdeményező egyike, Bogár Károly és még egy-két más személy, az élvonalba kerültünk, és ott voltunk végig. A mi felelősségünk fokozott volt ebben az ügyben, de egy kicsit nekünk is sok volt ez, mert hirtelen és váratlanul szakadt ránk, fiatalemberekre – én 26 éves voltam – egy óriási gyár irányításának a felelőssége. A gyár vezetői éppen Jugoszláviában voltak, egyedül Székely Elek főtechnológus volt otthon. Tehát magunk is egy picit nehéznek tartottuk a terhet, de föl sem merült bennem sem, és azt hiszem, a társaim nagyobb részében sem, hogy ne vállaljuk a felelősséget. Igyekeztünk kellő komolysággal hozzáállni ezekhez a dolgokhoz.

Valamikor a reggeli órákban, 24-én, még sötét volt, derengett, a kapu körül gyülekezett a nép. Megjelent egy egyetemista, aki az egyetem pontjait ismertette, és tüzelte az embereket, hogy „gyerünk, ne hagyjuk” és így tovább. A beszédnek a közepe tájára értem oda, nem emlékszem pontosan, hogy mit mondott, de a hangulata az volt, hogy emberek, utánam, gyerünk! Egy városi tüntetésre hívta az embereket. Nekem is és a munkásszervező bizottságnak is az volt a véleménye, hogy beláthatatlan következményekkel járhat az, ha a dolgozók kimennek az utcára, és beléjük lőnek. Mi felelősséget éreztünk az emberek életéért, és az volt a véleményünk, hogy minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni, hogy kimenjenek a gyárból. De hát mit lehet tenni? Senkitől nem kértem tanácsot, azt gondoltam, hogy azt kell mutatnunk, hogy elég erősek vagyunk, saját véleményünk van, ne hallgassunk másra! Ezért fogtam a 21 pontot, fölmásztam az egyetemista mellé a bejárat kapu tetejére, és azt mondtam, hogy „Nyugi emberek, nyugi, nincs annak értelme, hogy húbelebalázs módjára kimenjünk az utcára. Önök úgy jöttek el hazulról, hogy haza akarnak menni, a családjuk visszavárja magukat. Ne menjünk ki meggondolatlanul, ne ontsunk embervért, békés eszközökkel is el fogjuk érni azt, amit akarunk, nincs arra szükség, hogy véres összetűzést provokáljunk.”

A tömeg végtelenül ingerült volt, ordítottak. Volt, aki rám is ordított, hogy „mert te is olyan vagy”. Aztán a másik pillanatban: „igaza van”. És akkor jöttek a nagyhangúak, a nagymenő pártemberek. A kapu tetején álltam, és láttam, hogy ők ordították legjobban a rendszerellenes kijelentéseket és követeléseket. A személyzetosztály-vezető a maga durva módján ordította: „Gyerünk, ne hagyjuk!” Én lekiabáltam neki, hogy legalább maga hallgasson. Azt akartam elérni, hogy ha nem fontos, ne menjünk ki a városba. Az egyetemista lement a kapu tetejéről, és úgy éreztem, hogy amikor a pontokat fölolvastam, sikerült megnyerni az embereket. A szavaimnak hatása lett, sikerült lecsillapítani őket.

Amikor lementem a kapu tetejéről, egy volt évfolyamtársam elkapott. Kiderült, hogy ávós, már az egyetemen is az volt. Kérdezte, hogy: „Tudod te, mi van Pesten?” Mondom: „Persze, hogy tudom, láhattad, hogy azért csináltam, amit csináltam, hogy

ne legyen itt is az a vérontás, ami Pesten van.” És akkor azt mondta, hogy az ÁVH mindent meg fog tenni. Tehát megfenyegetett, és felhívta a figyelmemet arra, hogy én személyesen fogok felelni a történetekért. Teljesen paff voltam. Azt az embert egy tehetségtelen, nőcsábász, a tanulmányokban éppen csak hogy bukdácsoló senki embernek tartottam. Teljesen megdöbentett, amikor vele, ott, ilyen körülmények között találkoztam.

Ezen túlkerültünk, hét óra körül lehetett, a tömeg széteszlott. Egy picivel később megjelent a megyei pártbizottság részéről Gyárfás János. Gyárfás a szokásos, „ellenforradalmárok gaztettei” alaphangú beszédet tartott a dolgozókhoz a kapu tetejéről, illetve csak akart tartani, de ennek majdnem lincselés lett a vége. Akkor jöttem megint én, letuszkoltam a kapu tetejéről, és kezdődött ismételtén a szokásos könyörgés, rábeszélés: „Emberek, nyugalom...” stb. Akkor Gyárfást elmenekítették a pártbizottságra, mert csakugyan kemény lincshangulat alakult már ki. Az újra összegyűlt tömeg csak úgy hullámozott. Velük tartottam, a B üzem felé mentünk, ahol Földvári Rudolfal találkoztam. Földvári akkor a megye egyszemélyes urát jelentette, akinek a kezében nagy hatalom volt – nagyon nagy emberek voltak akkor a megyei pártbizottság vezetői. Emberként akkor még nem ismertem. Földvári felállt egy targoncára, és nem is beszédet tartott, hanem az emberekhez szólt. „Emberek, a megyei pártbizottság részéről és a magam részéről egyetértek önökkel. Igazuk van, mindent meg fogunk tenni annak érdekében, hogy az önök pontjai eljussanak a Központi Bizottsághoz.” Normális, emberi hangú és főként emberi tartalmú beszédet mondott – csak néhány szót. Ekkor megint kezdett forrósodni a hangulat a bekiabálások miatt. „Igen, mert te is ilyen vagy, olyan vagy, бүдös rohadт gazember.” S kezdődött ismét a lincshangulat. Valaki felugrott a targoncára, el akarta indítani, hogy lerántsák onnan Földvárit. Én is felugrottam a targoncára – miért voltam én mindig éppen ott? Azt mondtam, hogy „emberek, Földvári Rudolfot ismerem” – nem igaz, nem ismertem, de amit mondott, az nekem nagyon szimpatikus volt –, „nincs annak értelme, hogy bántsuk azt az embert, aki nekünk segíteni akar, inkább használjuk föl a segítségét”. Gyakorlatilag én azt éreztem, azt hittem, hogy az életéről van szó. Lehet, hogy senkinek nem lett volna mersze bántani, lehet, hogy igen, ezt utólag már nem tudom megítélni. Azt mindenesetre sikerült megakadályozni, hogy Földvárit bárki is bántsa. És akkor ott, a targoncán állva javasoltam, hogy „tudják mit, emberek, nem bízunk senkiben, ezeket a pontokat mi visszük fel a kormányhoz, és kérni fogjuk a megvalósításukat”. Akkor mindjárt megválasztották azokat, akik felviszik a pontokat. Földvári vállalta, hogy ő vezeti a küldöttséget. Beválasztottak engem is, nem tudom pontosan, hogy kik voltak még benne. Azon volt a vita, hogy minden üzemből menjen-e egy-egy ember, de azt hiszem, aztán fölvetettük, hogy annyi üzem van a DIMÁVAG-ban, hogy akkor egy egész vasúti szerelvény kellene. Végül megállapodtunk. Úgy terveztük, hogy másnap reggel, 25-én megy a küldöttség Pestre.

A következő nap reggelén bementem a gyárba. A tömeg már ott hömpölygött az irodaház előtt, és számon kérte, hogy miért nem ment már el a küldöttség. Abban nem volt megállapodás, hogy pontosan mikor indulunk. Az utazás feltételeit, például, hogy legyen autó, nem gondoltuk át. Mire autót szereztünk, talán tíz óra lehetett. Akkor már ismét elég forró volt a hangulat, valaki bekiabálta, hogy addig, amíg mi vissza nem jövünk Pestről, és amíg a Nagy Imre-kormány meg nem ígéri, hogy teljesíti a pontokat, legyen sztrájk. Engem a sztrájk egy kicsit borzalommal töltött el. Én a sztrájkot mint fegyvert csak az irodalomból ismertem, sohasem vettem benne részt. Egy nagy gyár

életét csak úgy leállítani, vegyes érzelmeket váltott ki bennem. Ha tehettem volna, lebeszéltem volna az embereket róla, de a mi tudtunk, beleegyezésünk és kérésünk nélkül valaki megszólaltatta a dudát, és csakugyan leállt a gyár. Mi elindultunk, azt hiszem, három kocsival mentünk. Számomra Földvári kocsijában volt hely, valaki még volt ott, hárman utaztunk a Földvári Zim személygépkocsijában Budapest felé. A kocsik motorházteteje piros-fehér-zöld nemzetiszínű zászlóval volt letakarva.

Egyszer csak valahol megállított bennünket egy katona. Az út szélén homokzsákokból volt egy fedezék kiépítve, ott volt három szerencsétlen ÁVH-s sorkatona, honvéd fokozatúak, ellenőrizték, hogy hova megyünk. Minden további nélkül továbbengedtek bennünket. Kerepes előtt valahol, még a régi budapesti úton, van egy olyan szakasz, ahol két vasút keresztezi az utat, és sorompó zárja el mind a két vasút előtt. Az egyik sorompót mögénk engedték le, a másikat elibénk. Tehát a konvojt két sorompó fogta meg, és az út két széléről fegyveresek ugráltak fel: „Kezeket fel!” – hangzavar, lövés dörent. Kerepesi ávosok állítottak meg bennünket. Nem voltak kifejezetten ellenségesek velünk szemben, csak kiszállítottak a gépkocsiból, azt hiszem, fegyvert kerestek. Áttapogattak bennünket, mi felemelt kézzel álltunk, majd bevitték a helyi államvédelmi támaszpontra, és ott vallattak bennünket, hogy miért megyünk, hova megyünk, minek megyünk. A vallatás – azt hiszem, Földvárinak köszönhetően – mérsékelt volt, mivel Földvárit az akkori hatalom még respektálta. Valószínű, hogy ez rosszabbul sült volna el, ha ő nincs velünk. Az ávosok azt akarták bizonyítani, hogy Pesten csakugyan ellenforradalom van. Több embert hallgattak ott ki, akiket állítólag Budapesten fogtak el fegyveres összetűzések során. Már nem tudom pontosan megmondani, hogy milyen emberek voltak: munkások, értelmiségiek, lumpen elemek, de ott előttünk hallgatták ki őket, és ezzel akarták bizonygatni, hogy terrorcselekmények folynak, és az államvédelmi hatóság a rendet akarja fenntartani. Végül mi csak nem álltunk el attól, hogy bejuttassuk a pontokat Budapestre. Nem engedtek el mindannyiunkat, azt javasolták, válasszunk magunk közül néhány embert, aki bemegy Budapestre. Ezek között volt Földvári, Bogár Károly és még valaki.*

Ők elindultak, bennünket pedig az államvédelmisek kivitték a gödöllői egyetemre. Cudar egy éjszaka volt, mert azt a hírt kapták, hogy a szovjet csapatok vagy az ávosok meg akarják támadni az egyetemet. Bennünk nem bíztak meg túlságosan az egyetemisták, ezért betelepítettek egy szobába. Ők viszont minden ablakot, amely a fontosabb utak irányába nézett, behomokzásoltak, és fegyveres védelemre rendezkedtek be. Tizenegy óra körülre várták a támadást, de az végül is elmaradt. Egyszer csak valamikor éjfél tájban kirángattak az ágyból, azzal, hogy Miskolcra elindult egy tehergépkocsi fegyveres fiatal, akik Budapestre akarnak jutni a forradalmárok támogatására, valahol leállították őket, és most velünk akarnak beszélni. Arra szólított fel valaki – nem tudom megmondani ki, de feltételezem, hogy az akkor végnapjait élő államhatalom vagy az ÁVH valamelyik megbízottja –, akadályozzuk meg, hogy ezek az emberek bejussanak Budapestre. Hát én túl sok értelmét nem is láttam egy teherautó fegyveresnek. Engem, mint a DIMÁVAG munkástanácsának az egyik vezetőjét, odahívtak a telefonhoz. Azt mondtam a fegyveresek vezetőjének, hogy mi bemegyünk Pestre, annak viszont nem látom értelmét, hogy ők is jöjjenek, mert az államvédelmi hatóság Pestet körülfogta, az utakat elzárta. Az a véleményem, hogy menjenek haza,

* Nagypál József, a miskolci egyetem és Sztivszky Zoltán, a Nehézszerzőgépgyár küldötte.

mi elvisszük a kormánytól a választ, és majd a válasz eredményétől függően döntenek, hogy fölmennek-e vagy nem. Úgy tudom, hogy visszafordultak.

Másnap reggelre kicsit megnyugodtak a kedélyek. Vártuk vissza a küldöttséget, de ők csak a következő nap, 27-én jöttek meg, csak akkor indultunk vissza Miskolcra.

Beszámoltak arról, hogy személyesen sikerült beszélni Nagy Imrével, és Nagy Imre biztosította őket, hogy egyetért a 21 pontunkkal, és egytől egyig teljesíteni fogják, mert a kormánynak is ezek a célkitűzései. Nagyon örültünk, nagyon boldogok voltunk, és kicsit úgy éreztük, hogy a történelem csinálói vagyunk, hiszen úgy nézett ki, hogy békés eszközökkel megvalósítható a változás. Beszámoltak a fegyveres harcokról is, de azért ez még nem volt olyan kiterjedt és súlyos, mint később. A kocsiban sokat beszélgettünk Földvárival, és akkor meggyőződtem arról, hogy Földvári Rudolf ugyan a régi rendszernek egy nagyon magas beosztású embere, mégis nagyon tisztán látja a hibákat, és őszintén tenni akar annak érdekében, hogy megjavuljon az ország élete.

Hazaértünk, és nem kis megdöbbenéssel hallottuk a miskolcon történt véres eseményeket.

Bementünk a gyárba, a kultúrteremben tartottunk egy beszámolót, ahol több százan voltak. Bogár és Földvári beszélt, talán még egy harmadik ember is, nem tudom pontosan. Nem volt túl nyugodt a légkör. Azt hiszem, hogy ebben nagyon sokat jelentett az, ami a mi elmenetelünk után a városban történt. Az egy zavaros dolog volt, én nagyon sajnáltam, mert az én tevékenységem nagyrészt arra irányult, hogy ne kerüljön sor emberéletek kioltására. A fegyveres összecsapás már illuzórikussá tette az emberek előtt azt, hogy békés eszközökkel meg lehessen bármit is oldani, az izgágább elemek előtérbe kerültek, sokan viszont megrettentek.

Aztán megtörtént a végleges munkástanács megválasztása. Amikor megjelentünk a pártbizottságon, akkor még munkásszervező bizottság voltunk, de 25-én, amikor elindultunk, akkor már munkástanács. Ez spontán történt. A végleges munkástanácsban minden üzemből volt egy vagy több küldött. Az első elnök Bogár Karcsi volt, de őt a megyei munkástanácsba választották 29-én, és akkor én, a helyettese lettem a munkástanács elnöke. Meghatároztuk azt is, hogy a különböző funkciókat ki töltsé be.

Másnap vagy harmadnap a munkástanáccsal bekerültem egy irodába, és ott megindult az áradat. A legkülönbözőbb vidékekről jöttek emberek. A DIMÁVAG hallatlan nagy tekintélynek örvendett a városban és egész Borsod megyében, talán azért, mert mi voltunk az elsők, mi indítottuk el az egészet. Például: megjelent valahonnan egy katonatiszt, aki hozott egy papírt, és azt kérte, hogy írjam alá. Elmondta, hogy ők valahol valamilyen objektumot védenek, és a raktár csak akkor ad ki nekik lőszert, ha a DIMÁVAG munkástanácsa ezt jóváhagyja. „Te jószágos Atyaúristen!” – gondoltam. Azt se tudtam, hogy eszik-e vagy isszák, de aláírtam, és azt mondtam, hogy a legjobb belátása szerint használja fel. Aztán valahonnan jöttek, hogy megalakítanak a faluban a munkástanácsot, ha egyetértünk, akkor írjunk néhány sort. Az emberek vezetéset vártak valakitől. Vezetés nem volt, sem a megyei szervek, sem a helyi szervek nem álltak semmilyen módon a feladatuknak nemhogy a magaslatán, de még a mélységén sem. Az emberek megszokták azt, hogy csak akkor tesznek valamit, ha valamilyen ösztönzés vagy jóváhagyás történik. Az is lehet, hogy mérni akarták azt, hogy amit tesznek, helyes-e, és mivel a DIMÁVAG munkástanácsa fogalomná vált a

megyében, sőt Észak-Magyarországon, jöttek megkérdezni, hogy ha ezt tesszük helyes-e, ha azt tesszük, helyes-e. És ebben az embernek állást kellett foglalni, ha tetszett, ha nem. Nem mondhatta azt, hogy nem érdekel. Nem mondhatta azt, hogy menj innen. Muszáj volt állást foglalni. Ez igen nehéz megpróbáltatás volt, mert én nagyon tudom érezni a szavaimnak és a tetteimnek a felelősségét.

Volt egy-két nap, amikor úgy nézett ki, hogy rendbe jön az ország helyzete. A városban az egyetemisták a helyzet normalizálására átvették a rendfenntartást, a forgalom irányítását. Volt olyan, hogy betört egy kirakat, és reggelig nem vészett el belőle semmi. Úgy látszott, hogy az emberek jobbik énjé kerekedik felül, talán a hatalom is belátja azt, hogy... De ez talán csak egy-két nap volt.

A gyárban közben elindult a személyzeti dossziék tüzelése. A dolgozók követelték, hogy amit a személyzeti osztály összegyűjtött róluk, azokat meg kell semmisíteni.

Nem volt gyárvezetés, nem volt párt, szakszervezet sem volt. Nem küldtünk mi el senkit, eltűntek azok maguktól az utolsó szemig. Egyszer a párttitkár bejött hozzám, neki azt javasoltam, hogy a saját érdekében menjen haza, vagy maradjon itt benn, de ne uccazza az embereket. Egyébként azt csinál, amit akar. Nem fenyegettem meg senkit. Biztos voltak emberek, akik fenyegetőztek, de a munkástanács sohasem.

A munkástanácsban belül is elég sokat vitatkoztunk, különféle felfogások voltak. Általában azok az emberek viselkedtek harciasabban, akik a munkástanács periferiáján voltak, akik tömegként szavaztak, de nem írtak alá semmit, ők névtelenek tudtak maradni. A munkástanács azt igyekezett bizonyítani, hogy a demokrácia, a szocializmus híve, szélsőségek nélkül, a magyar jelleg kidomborításával. Egy vitában Bogár Karsci azzal érvelt, hogy „itt a párttagsági könyvem, látjátok, én kommunista vagyok, és ezt nem szégyellem”. Mi párttagként, becsületes emberként akartuk megvívni a forradalmat. Még mindig hittünk abban, hogy a párt mint szervezet képes arra, hogy levesse a hibáit. Nem voltak látványos párttagkönyv-visszaadások, pártkönyvégetések. Inkább a pártszervezet vezetőit, cselekményeit ítélte el a munkástanács is és az emberek is, mintsem azt, hogy kommunista valaki.

Percről percre be volt osztva minden időnk, nem is tudtuk átgondolni a teendőinket, kidolgozni az elképzeléseinket, az események sodra irányított bennünket. Nem tudom, hogy a gyár egyik legnyomasztóbb gondját, az iszonyatosan szűk normarendszert hogyan oldottuk volna meg. Lehet, hogy az új vezetők kérdésében sem tudtunk volna könnyen dönteni. Fontos volt előkészíteni, hogy a gyár elkezdje a munkát, hogy normalizálódjon az élet. November 5-én indult volna a munka, meg kellett teremteni a feltételeket. Szén- és nyersanyagproblémáink voltak. Én azt tekintettem feladatomnak, hogy a saját területemen induljon el a békés építőmunka, és mindenki a maga területén tegye azt, ami a dolga.

A munkástanácsoknak maguknak kellett meghatározni, hogy mit tegyenek. Bogár Karsci a megyei munkástanács tagja volt. A megyei munkástanács a megyei tanács, a megyei pártbizottság és a megyei szakszervezet feladatát látta el, és elég sok munkája volt. Őket is megtámadta a sok innen-onnan jövő, ilyen-olyan véleményt, utasítást kérő vagy egyéb okból ott megjelenő ember. Ez elég sok munkát adott nekik ahhoz, hogy ne jusson idejük arra, hogy akár rendeletekkel, akár állásfoglalásokkal irányítsák a már megalakult munkástanácsokat. Én azt hiszem, hogy ránk mint DIMÁVAG-ra a megyei munkástanácsnak különösebb ráhatása nem volt. Legalábbis így emlékszem. Mint munkástanácselnök biztos tudnék róla.

November 4-én otthon voltam, hajnalban hallottam egy fegyverropogást. Nem tudtam elképzelni, hogy mi történt. Berohantam a gyárba, ott közölték, hogy mi történt. A rádióban beolvasták azt az undorító álszent szöveget. * Éreztem, hogy abban, amitől félttem, teljes mértékben igazam lett. Tudtam, hogy minden rosszra, ami elképzelhető, fel kell készülni. Nagyon elkeserített, hogy Nagy Imre felhívására** a Nyugat még annyit se válaszolt, hogy egy dörgedelem elhangzott volna a rádióban. Azt éreztem, hogy a világban egyedül vagyunk.

Vasárnap nem történt semmi a gyárban, hétfőn viszont tíz óra tájban megjelent egy orosz katonai jármű. A hangosbemondón keresztül hívtak, beültettek és elvittek. Bevittek egy laktanyába, ahol egy orosz parancsnok elé vezettek. Többen voltunk, különböző gyáraknak a munkástanácselnökeit szedték össze. Amikor mentem be, akkor Terplán Zénó tanár, akivel jó kapcsolatom volt az egyetemről, többekkel együtt jött kifelé, és mondta, hogy ne féljete, gyerekek. Éreztem, hogy azért mondja, mert félni kell. A katonatiszt közölte velünk, hogy mind le leszünk löve az utolsó szemig, ha másnap nem indul be a munka. Hát én tudtam, hogy ez képtelenség. Nem hiszem, hogy választ vártak tőlünk, legfeljebb annyit, hogy megértettük-e. Arról szó se lehetett, hogy felvegyük a munkát, ezt azzal indokoltuk, hogy nincs energia. A DIMÁVAG-nak ugyan saját erőműve volt, de tényleg nem volt szénünk. Egy szovjet katonai összekötő naponta odajárt és követelőzött. Feltehetőleg az ő kezdeményezésére megint begyömöszöltek bennünket egy páncélos autóba, és elvittek valahová a csehszlovák határ túlsó oldalára. Kukucska János – talán kormánybiztos – is velünk volt. Drága szomszédaink határa tömve volt harcokcsikkal, amelyeknek a csövei mind felénk álltak. Ők nekünk most szemrehányásokat tesznek '68 miatt, de akkor ugrásra készen álltak ellenünk. Ennek a tárgyalásnak az lett volna a célja, hogy szenet szerezzünk tőlük. A szlovák elvtársak győzködtek bennünket, hogy mennyire helytelen, amit csinálunk. Azok biztos pártemberek voltak, velük gyakorlatilag Kukucska tárgyalt, mi a küldöttség voltunk, akiket erőszakkal vittek el. A tárgyalásnak azonban nem lett semmi eredménye, nem kaptunk szenet, és a hazajövetelünk után sem vettük fel a munkát. Folyt valamilyen látszattevékenység, nyilatkoztam az újságnak,*** hogy dolgozunk, nem akarunk felvonulni, de ez semmit sem jelentett, a sztrájk tovább folytatódott. A vádiratom szerint azt mondtam, hogy inkább tüzeljük el a szénünket, ami van, hogy szó se lehessen a gyár beindításáról.

Mindannyian tudtuk, hogy Bogár Karcsiékat november 5-én letartóztatták, és azt is tudtuk, hogy a Szovjetunióba hurcolták őket. Azt mondták a dolgozók, hogy ameddig pedig haza nem jönnek, addig nem kezdjük el a munkát. Különféle szinteken folyt a harc, meg a gyűléseken a követelések, hogy bocsássák őket szabadon.

Közben megjelentek a hiénák, akik korábban elbújtak, a pártbizottság emberei. Visszatelepültek az irodáikba, és megkezdődött a vádaskodásuk és a nagyhangú fenyegetőzésük.

A munkástanács a gyár igazgatótanácsa szerepét is betöltötte. Amikor november 10-e körül visszajött az igazgató, a munkástanács megerősítette őt. A vezetőket meg-

* A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról szóló közlemény, amely bejelentette, hogy a Szovjetunió fegyveres erőinek segítségével megkezdte harcát az ellenforradalom felszámolására. Szolnoki Rádió 1956. nov. 4. 5 óra 5 perc.

** 1956. nov. 4. 5 óra 20 perc, majd többször megismételve. *A forradalom hangja*. 495. o.

*** A DIMÁVAG munkástanácsának közleménye a munkafelvételről. *Északmagyarország*, 1956. nov. 14.

hallgattuk, megerősítettük munkakörünkben, de bért csak az én aláírásomra fizettek ki. Nem értettem egyet azzal, hogy sztrájkolunk és bért fizetünk, én nem írtam volna alá, de a munkástanács úgy döntött, hogy ki kell fizetni, tehát aláírtam. Félelmetes hatalmi jogkörünk volt, és a vezetők erre rá is játszottak, ravasz rókák voltak. Abban az átmeneti időben senki nem akart semmi olyat tenni magától, hogy valamilyen módon ne legyen lefedve. Az igazgató igyekezett úgy cselekedni, hogy az új idők új követelményeinek megfeleljen, de ezek a vezetők nem bíztak a forradalomban, és amiben csak lehetett, minden esetben a munkástanács döntését kérték. Én amellett kardoskodtam, hogy mindenki tegye a kötelességét, a munkástanácsnak nem az a dolga, hogy a gyárigazgatónak, a gyáregységvezetőknek a feladatát vállalja át, az egy más szervezet. Ha majd minden jól teszik a dolgukat, akkor a fejükre fogunk csapni. Leváltjuk őket, vagy akármit csinálunk.

Ekkor még aktív volt a munkástanács, de az már megszűnt, hogy különböző helyekről jöttek volna tanácsot kérni. Megkezdődött a dicstelen elsorvadás időszaka. Ezt én tudatosan éltem meg, és nem tehettem senkinek szemrehányást. Tudtam, hogy végül is az emberek zöme menti, ami menthető. Kezdték jelentkezni a hősök, akik ellenállók voltak, az én jó ismerőseim pedig azt tanácsolták, hogy hagyjam ott az egészet.

Valaki már november 4-én, talán megérezve, hogy mi következik, azt mondta, hogy „itt a vállalati gépkocsi, ha akarod, rendelkezésedre áll, elviszünk a határig, mert biztos, hogy problémáid lesznek, ezért az a legjobb, ha disszidálsz”. De én ezt teljesen képtelen dolognak tartottam. Nagy szavak ezek, vagy nem nagy szavak, nem érdekes, én magyarnak éreztem magam, és úgy éreztem, hogy semmi bűnt nem követtem el, és különben is, képtelen lennék egy idegen országban élni. Egyszerűen képtelen lennék ezt az országot itthagyni. Megköszöntem: nagyon rendesek vagytok, de nem fogadom el. Tehát nem disszidáltam.

A pártbizottságról is felkerestek – nem tudom már pontosan, milyen szinten –, hogy lépjek a szolgálatukba, és az ő érdekeiket képviselve segítsek nekik abban, hogy a DIMÁVAG mint húzóerő, most abba az irányba mozgósítsa a megyét és Észak-Magyarországot, amibe ők kívánják. Ezt is visszautasítottam, de nem olyan keményen, mint korábban. Azt mondtam, hogy ezt én nem tehetem semmiképpen, mert az elveimmel ellentétes, nagyon helyesnek tartanám én is, ha elindulna a munka, mert, ha nem, előbb-utóbb elszabadul az infláció. Próbáltam velük megértetni, hogy úgy mondjam diplomatáskodván, hogy az én személyem erre nem alkalmas egyébként sem, de még ha az lenne, se vállalnám. Időközben az egyik kollégámtól, aki később közölte velem, hogy le fognak tartóztatni, hallottam, hogy figyelnek és állandóan követnek.

Ezután kórházba kerültem neurózissal. A kevés alvás, a felelősség súlya túlságosan igénybe vette az idegeimet. Nem tudom pontosan, mennyi időt, talán egy-két hetet voltam beteg. Amikor decemberben újra bementem a gyárba, a munkástanácsok szerepe meglehetősen lecsökkent. Visszaköltöztem a munkástanács irodájából a munkahelyemre, és ezzel gyakorlatilag a szervezeti tevékenységünk megszűnt, elsorvadt. Az emberek pedig karakánységük függvényében tartottak ki hosszabb-rövidebb ideig. Mindattól, ami történt, elfogott egy halálos fáradtság és kiábrándultság. Nem sikerült!

Mindenki bizonytalanná vált, és perspektívát senki sem tudott a másiknak nyújtani. Ezt az időszakot magányosan éltem át, vergődve és keserűen. Éreztem, hogy valami nagyon nehéz dolog vár rám, de most is azt mondom, ha újrakezdénem, talán

most is úgy csinálnám, mint akkor. Nem azért, hogy hősként tüntessem fel magam, hanem mert egyszerűen az emberi alkatom olyan, hogy a véleményemnek, amit igaznak tartok, muszáj hangot adnom, még akkor is, ha tudom, hogy bajom lesz belőle. Nem tehetek róla, ilyen vagyok.

Kádárt és az egész társaságát a legnagyobb gonosztevőknek és árulóknak tartotam – még rosszabbaknak, mint Rákosiékat –, akik a lelket törik meg, és keselyű módjára tovább szipolyozzák ezt a szerencsétlen országot csak azért, hogy a hatalmukat megerősítsék. Tudtam a gyilkosságok híréből, mert hozták az újságok a híreket, hogy megkezdődött a nagy leszámolás.

December végén átigazoltak az új pártba anélkül, hogy kértem volna, és azért, hogy később kizárjanak. Egyszer beidézték a gyári vezetés, és óriási dicshimnusz mellett 2000 Ft jutalmat kaptam azért, hogy segítséget nyújtottam abban, hogy a gyár állaga megmaradjon. Akkor az elég szép pénz volt. Vegyes érzelmekkel fogadtam. Az igazság, meg kell vallanom őszintén, hogy bennem is munkált az életösztön, és nem bizonygattam az ellenkezőjét annak, hogy engem a rendszer védelmezőjének tüntettek fel.

Volt néhány olyan jó barátom, akik magas társadalmi funkcióban voltak, és tőlük szereztem információt, hogy kemény leszámolás folyik, nehogy megtörténhessen ilyesmi még egyszer. Nem voltak illúzióim, úgyhogy éjszaka, ha az ajtómnak előtt lépteket hallottam, akkor mindig felrettentem. A következő januárban váratlanul kineveztek műszaki fejlesztési osztályvezetővé. Valószínű a konszolidáció jegyében, hogy korrumpáljuk már azt az embert. Mivel a munkástanács formálisan is megszűnt, nem folytam bele semmilyen munkába. A MUK-ot nem tartottam másnak, mint a rendszert igazgató, de nem veszélyeztető dolognak. Abból indultam ki, hogy a Nyugat a mi forradalmunkkal nem törődött, mi magunk pedig gyengék vagyunk ahhoz, hogy a forradalmunkat és annak az eredményeit megtartsuk, az egyetlen bölcs és okos dolog az, ha kivonjuk az erőket a csapások alól. Tehát nem szabad engedni emberek meggyilkolni, elítélni. A MUK-ot azért tartottam kifejezetten rossznak, mert azzal a rendszernek újabb lehetősége nyílt a leszámolásra, mint ahogyan meg is tette.

A feleségem az egyetemen dolgozott. Tudtuk, hogy ott februárban megjelent egy tehergépköcsi-konvoj tele pufajkásokkal, akik körbefogták az épületeket, és szobáról szobára menve szinte rogyásra verték az embereket.* Nem törődtek azzal, hogy professzor vagy hallgató, vagy akárki. Meg kellett félemlíteni azt az egyetemet, amelyik a DIMÁVAG mellett az események motorja volt, és talán az ifjúság hevületével, hetykeségével a legtöbb gyűlöletet váltotta ki az akkori pufajkásokból. Ez a MUK előtti megfélemlítés egyik eszköze volt.

Nálunk a gyárban nem volt ilyen. Én nem tapasztaltam, hogy a gyárban nagyobb vagy durvább beavatkozás lett volna, bár tele volt a gyár pufajkásokkal. Volt olyan, hogy sétáltak a gépek között, és innen-onnan repült egy darab vas. A MUK előtt volt egy sztrájkterv, de az már nem sikerült. Akkor már annyira meg volt félemlítve a népség, hogy nem sikerült komoly sztrájkot csinálni a gyárban. Volt egy erő, amelyik már inkább illegalitásban volt. Én akkor ebbe már nem voltam bevonva, nem tudtam róla. Az köztudott volt, hogy nem vagyok híve ennek a dolognak, talán ezért sem akartak bevonni. Én most, a megváltozott körülmények között is – még ha ez most

* L. Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd*. 175–186. o.

szégyennek is számít – azt mondom, hogy nem volt helyes, nem volt szabad embereket odadobni annak az undorító rendszernek, amely nem az emberi becsületet mérte, hanem példát akart statuálni. Amely úgy állított össze egy perben szereplő társaságot – most konkrétan a mi perünkről van szó –, hogy legyen benne egy értelmiségi mérnök, aki én voltam, legyen benne egy, akinek csendőr volt az apja, legyen benne egy volt katonatiszt. Tehát nem az érdekelte őket, hogy ki mit csinált, hanem az, hogy bizonyítson országnak-világnak, hogy itt nem munkások csinálták a forradalmat, hanem a néptől idegen értelmiségi meg deklasszált elemek. A MUK arra is eszköz volt, hogy előszedjen még embereket, rendszerellenességet bizonyítson rájuk, és kinyírja őket.

1957. május 7-én éjszaka tartóztattak le. Előtte pár nappal figyelmeztetett egy barátom, hogy lehet, hogy le fognak tartóztatni. Hát mit tehettem? Három civil ruhás ember megjelent. Volt egy házkutatás. Felforgatták a lakást, igyekeztek fegyvert találni. Én egy bütykölős alak vagyok, ma is tele van a pincém csavarokkal, rúgókkal, szerencsémre akkor még nem sikerült sok mindent összegyűjteni. Összeszedtek rugókat, meg mit tudom én miket, elvitték, azt akarták bizonyítani, hogy fegyveralkatrészek voltak a lakásomban. Bevittek a megyei rendőrkapitányságra, ahol másnap reggel elkezdtek kihallgatni.

A kihallgatáson először is azt akarták velem kimondatni, hogy semmi közöm nem volt az egészhez, csak mint izgága elem vettem részt az eseményekben, és Földvári Rudolf meg a hozzá hasonló elemek befolyásoltak abba az irányba, hogy azt tegyem, amit tettem. Hát én mondtam, hogy nem Földvári Rudolf, hanem a városi pártbizottság titkára, Pataki László, aki tudomásom szerint most is funkcióban van, volt az, aki a 21 pont végleges kialakításában személyesen is részt vett. Sokszor leíraták, szóban elkérdezték tőlem a történeteket. Igyekeztem nem ellentmondásba keveredni. Az volt a legfontosabb, hogy senki ellen ne mondjak terhelőt.

Délelőtt, délután, este, korán reggel, éjszaka vittek kihallgatásra, és a kihallgatóm, Tasnádi György, revolvert meg gumibotot tett ki az asztalra. Nem bántott, hanem a következő ravasz csellel jött: áthívott a szomszéd szobából valakit, akivel megpofoztatott. Később már csak telefonált. Még egy alkalommal vertek meg, utána már nem bántottak, de ez a telefonálás sokszor megismétlődött. Amikor valami ügyben úgy alaposabban gyúrni akart, akkor elkezdett telefonálni. „Na, úgy látszik, még nincs a helyén, na megpróbálom még egyszer.” Ez egy ravasz lelki ráhatás volt. Hát az az igazság, hogy nagyon nagy lelki erő kellett, hogy kibíriam, mert korábban engem még nem ütött meg senki. És az, hogy ilyen szemét emberek pofozzanak, az kellemetlen volt. Nagyon-nagyon keményen kellett tartani magamat, hogy szemrebbenés nélkül tudjak viselkedni, de az emberi méltóságom nem engedte meg, hogy akár egy jajszót mondjak, akár tiltakozzak ellene.

Aztán próbálkoztak azzal, hogy a feleségemmel kaptam beszélőt. Valószínű, azt remélték, hogy ezzel felkeltik bennem a szabadulás iránti vágyat. A feleségem terhes volt, novemberben szült, ez külön problémát jelentett. A miskolci börtön akkor olyan helyen volt, hogy az ablakból ki lehetett látni, és naponta, megbeszélte időben megjelent ott szegény pocakosan, nevetett és integetett nekem, mintha a világon semmi baja nem volna.

Végül is a kihallgatások nem törtek meg. Találkoztam ott emberekkel, akiket hasonló vagy kisebb cselekmények miatt sokkal súlyosabban megvertek. Behoztak egy embert, esküszöm, hogy olyat életemben nem láttam. Az az ember sötétkép volt, mint a szilva. Végre aztán fölengedett, és elmesélte, hogy hogyan verték meg. Összekötötték

kezét-lábát, és két íróasztal közé felfüggesztették egy partvisnyélen, és annyian ütötték, ahányan voltak.

Az én novemberi összeroppanásom akkor történt, amikor minden veszni látszott. Most pedig egy új, nagy harc előtt álltam, tudtam azt, hogy az életemről van szó. És még egy dolog. Egyszer egy novemberi napon kinyílt az etető, és bedobtak rajta valamit, és már be is csukták. Valaki odaugrott, fölkapta, a nevem volt rajta. Egy boríték volt. Kibontottam, hát egy pirinyó kép volt a fiamról, aki akkor született. A feleségem juttatta be egy börtönfunkcionárius feleségének a segítségével. Így láttam először a fiamat, és ez erőt adott nekem.

Majdnem fél év telt el a bírósági tárgyalásig. Egyértelmű volt, hogy igyekeznek mindent összeszedni, aminek alapján majd el tudnak ítélni.

Amikor a vádiratot megkaptam, abszolút komolytalannak tartottam, és azt gondoltam, hogy ripityára fogom szétverni, olyan bután volt megszerkesztve, ezt nem tudják majd védeni velem szemben. A tárgyaláson aztán félbeszakítottak, vagy nem engedték elmondani, amit akartam, vagy nem vették jegyzőkönyvbe, és rendreutasítottak. Volt ugyan fogadott ügyvédem, de semmi értelme, semmi haszna nem volt. A tevékenysége abban nyilvánult meg, hogy meggyőzzön arról, hogy töredelmes, bűnbánó magatartást tanúsítsak, vállalam el azt, amivel vádolnak, és fogadjam meg, hogy többet nem leszek rossz. Nem fogadtam meg egyetlen szavát sem, és megpróbáltam magam védeni, de nem sikerült. Láthatóan koncepciós per volt. Volt olyan a tanúk között, aki nem is ismert, és állított valamit, amit neki kiosztottak. Amikor valamit kérdeztem tőle, halvány fogalma sem volt róla. Zárt tárgyalás volt, az ismerősök közül senki sem lehetett ott, de a gyárból küldöttségek vettek részt minden tárgyaláson, ők voltak a közönség, akik a párt különféle szervezett erőiként fújoltak, és megnyilvánulásaikkal támogatták a bíróságot.

Volt, akiben nagyon kellemesen csalódtam, például a DISZ-titkár, Fényes Tibor mellém állt, védeni próbált, de leintették. Voltak munkatársaim, akikből a bíróság nem tudta kiszedni, amit hallani akart, akkor aztán abbahagyták a nyaggatásukat. Hogy abból mi került jegyzőkönyvbe, azt nem tudom.

A legemlékezetesebb Bogár Károly vallomása. Bogár Károlyt a bíróság koronatanúnak akarta felhasználni ellenem. Bizonyíttatni akarta vele a gáztetteket, amit a vádirat tartalmazott, de Karcsi visszautasította. Nagyon keményen, nagyon határozottan szembeszegült a bírósággal, úgyhogy őt a tanúvallomása után le is tartóztatták. Ha Bogár Károly azt mondta volna, amit tőle vártak, akkor nem biztos, hogy letartóztatják, és nem biztos, hogy elítélik.

BHÖ-I/1 alapján voltam megvádolva, és az alapján ítélték el: tehát szervezkedés vezetése, a társaim pedig BHÖ-I/2 alapján.

A pertársaim közül Csetényi Pált és Jánki Bélát nem is ismertem, a tárgyaláson láttam őket először. Ők idősebbek voltak nálam. Szerencsétlenek úgy kerültek bele, mint Pilátus a krédóba. Kellott egy csendőrivadék, kellott egy horthysta katonatiszt, hát őket hozták, mert talán tettek valamilyen kijelentést. A vádiratban nem tudtak összehozni ellenük a világon semmit. Teljesen nevetséges volt, de egyszerűen kellett bele. Egyébként Székely Eleket sem tudták igazából vádolni semmivel sem. Igaz, Eleknek elég szabad szája volt mindig, elég sokat vitatkozott, és nem rejtette véka alá a véleményét, de ilyen jogcímen másokat is előszedhetek volna. Szerintem személyében a gyár vezetőjét állították bíróság elé. Egyedül őt ismertem, ő a főnököm volt.

Elhangzottak a perbeszédék. Az ügyész, M. Tóth, halálos ítéletet kért rám. Én az utolsó szó jogán sem vallottam magam bűnösnek. Az ítélethozatal az utolsó tárgyalási napot követően, azt hiszem, két hét múlva történt. Hat évet kaptam. A bíró Koharek József volt.

Egy régebbi népi kollégista barátom – Nagy Zoltán, aki az ominózus időpontban a Legfelsőbb Bíróságon dolgozott – később egy találkozón mondta, hogy halálos ítéletre voltam felterjesztve. Hogy pontosan hová, nem firtattam. Nem tudom, hogy terjesztik fel, nem tudom, mi a gyakorlat. Ezt, miután szabadultam, megerősítette Csépanyi Sándor is: „az a fő Gyuszi, hogy élsz, mit kellett harcolnunk azért, hogy ne ítéljenek halálra”. Csépanyi Sándorral egy házban laktunk, a megyei tanács elnökhelyettese volt, később kohó- és gépipari miniszterhelyettes lett. Ő írásban tett vallomást mellettem, a bíróság azt mondta, hogy csatolni fogják az anyaghoz. Velem nem ismertették a vallomását. Talán ő volt az egyetlen jelentősebb ember, aki mellettem szólt, és feltételezem, hogy el is tűnt a vallomása, mert pozitív volt. Nem tudom pontosan, kinek milyen szerepe volt abban, hogy végül is nem ítéltek halálra. Könnyű szívvel fogadtam a hat évet, mert úgy éreztem, hogy nem sikerült elérniük azt, amit akartak.

1958 tavaszán volt a fellebbviteli tárgyalásunk Budapesten, a Fő utcán, ahová Vácról vittek fel bennünket. Nem mondták, hogy hova visznek. Reggel beültettek egy rabóba, és a bíróság előtt láttuk, hogy a fellebbviteli tárgyaláson vagyunk. Megalázó volt, az ember talpig vasban, a jobb kezünket a bal lábunkhoz láncolva hajtottak bennünket, mint a barmokat. Szegény feleségem ott várt, mert az ügyvédtől megtudta a tárgyalás tényét és időpontját.

A tárgyalás viszonylag rövid idő alatt zajlott le. A hat évet lecsökkentették négyre, a három pertársam viszont szabadult. Mi voltunk a „nagy DIMÁVAG-per”. A DIMÁVAG-ból még elítélték Papp Miklóst egyszemélyes perben és Bogár Károlyt a megyei munkástanácsperben, másra nem emlékszem.

A börtönélet Miskolcon kezdődött, majd a Markó utca, aztán a Gyűjtőfogház Budapesten, utána Márianosztra és Vác. Vácon dolgoztam – jelentkeztem mindenféle munkára, kazánfűtéstől kezdve, amire csak lehetett. Aki dolgozott, kapott valamennyi pénzt, és hazaküldhette a családnak.

Amikor újra visszakerültem a Gyűjtőfogházba, egy sétán talákoztam Korompai Jánossal, akivel Miskolcon sokáig voltam egy zárkában. '56-ban a Heves megyei Nemzeti Tanács elnöke volt. Az ő segítségével kerültem a Fordítóirodába.

'59-ben szabadultam. Jelentkezni kellett a rendőrségen. Azután elkezdtem járni a gyárakat. Mindenünnen elküldtek, illetve azt mondták, hogy majd szólunk, vagy tessék majd visszajönni egy hónap múlva. Elmentem a munkaközvetítőhöz, ahonnan kiközvetítettek a Mezőgazdasági Gépjavítóba esztergályosnak. Az volt a gyűjtőhely, az volt kijelölve az ilyen „gonosztevők” számára. Sajnos a rossz lábam nem bírta. Olyan gépet, kisépet kaptam, ahol reggeltől estig állnom kellett. Az állás annyira igénybe veszi a lábamat, hogy estére alig bírtam hazavánszorogni. És hiába vagyok mérnök, hiába tudok esztergát tervezni, esztergán dolgozni, az más. A normát teljesíteni nem volt könnyű dolog. Végül két hét után közös megegyezéssel eltávoztam. És akkor Csépanyi Sándor elintézte, hogy felvegyenek a 16-os Autójavítóba technológusnak. Annyi pénzzel kezdtem, mint a DIMÁVAG-ban három és fél évvel azelőtt.

Nagyon nehéz volt a visszailleszkedés a társadalomba. Örökösen azt érezte az ember, hogy minden lépését figyelik. Az üzemben nagyon rendes, talpig becsületos

emberek közé kerültem, akik sok segítséget adtak, de nehéz volt visszakerülni az életbe. Újra meg kellett küzdeni minden egyes fillérért, minden egyes eredményért.

Miskolcon éltünk egyszobás lakásban, és szerettünk volna egy nagyobbat, de nagyon sok pénzbe került volna a csere, nem sikerült. És akkor egy rokonunk, aki a Tiszai Vegyi Kombinátnál dolgozott, elintézte, hogy a Tiszai Vegyi Kombinát felvegyen. Meo-vezetőként kerültem oda, és belevettem magam a munkába. Nem érdekelt, hogy elismerik-e a munkámat, ha egy feladatot jól megoldottam, akkor én ismertem el magam. Pár hónapja nyugdíjas vagyok, most Mályiban élünk a feleségemmel.

Hát, a pályámon '56 nagyon nagy törést jelentett. Biztosra veszem, hogy anélkül sokkal inkább sikerült volna a társadalmi számlátrán előrehaladnom, ami egyrészt a műszaki ambícióimat is jobban kielégítette volna, másrészt anyagiakban is többet adott volna. És nem kellett volna fű alatt lopózkodnom mindenhová, örülni, hogy megtűrnek. Nem volt egyszerű útlevelet sem kapni. Talán erkölcsi bizonyítványra volt szükség még a gépkocsivezetői jogosítványhoz is. Ennek hiánya miatt – vagy másért – behívtak a megyei rendőrségre, ahol hosszasan faggattak. Ezt követően, igaz több hónap múlva, megkaptam a jogosítványt. Kértem, hogy a bíróság kegyelmi úton törölje el a büntetett előélethez fűződő joghátrányokat. Ezt be kellett nyújtani a miskolci megyei bírósághoz. Onnan Koharek József aláírásával kaptam egy olyan választ, hogy még szabadulni sem volt jogom, tévedésből vagy jogellenesen szabadultam, mert rám az amnesztia nem vonatkozott. Tehát nehogy még pofátlanul azt követeljem, hogy a büntetéshez fűződő hátrányokat eltöröljék, hanem vegyem tudomásul, hogy még börtönben volna a helyem. Ezt csak azért mondom, hogy az embernek a fal mentén lopakodva kellett menni bizonyos esetekben, és tűrni azt, hogy megkülönböztessék a gyereket az apja származása miatt, aki ugye egy börtönviselt ember volt. Ezeket azonban már túltettem magam. Én a munkámba öltöm bele az időmet. Iszonyatosan sokat dolgoztam TVK-s koromban is, és ha sikerült a munkám, akkor magam örültem neki, mert azt mondtam, hogy meg tudom oldani. Nekem ez volt a legnagyobb kielégülés.

Amit '56 szellemiségéből leginkább át lehetne venni a jelen kor politikusaiknak, az a cél érdekében történő összefogás. Akkor összefogott az ország apraja-nagyja ahhoz, hogy megvalósuljon az a cél, amit csak többé-kevésbé fogalmaztunk meg. Mindig nagyon fáj nekem, hogy nevetségessé és lehetetlenné tesszük magunkat a barátaink és a külföld előtt azzal, hogy kígyót-békát kiabálunk egymásra. Nagyon keserves dolog azt látni, hogy akik együtt ültek a börtönben, azok most gyűlölettel harcolnak egymás ellen. Én '56 szellemiségének tartom, hogy magyarok legyünk és ne díszmagyarok, nem kokárda kell, hanem dolgozni a nemzet érdekeiért. Az országban egyre nagyobb a széthúzás. '56-osként azt mondom, hogy nem nekünk épül az ország, hanem a gyerekeinknek, az unokáinknak, és mindenkinek az a kötelessége, hogy segítse azt.

Készült 1991-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

PAPP MIKLÓS, A BORSOD MEGYEI MUNKÁSTANÁCS ELNÖKHELYETTESE

„A tömeg önmagától szerveződött az események hatására”

Édesanyám parasztszaládból származott, Újdiósgyőrben volt egy tanyájuk, amit később mi örököltünk. Édesapám önálló szücsmester volt, aki a Horthy-időszak utolsó éveiben Bajcsy-Zsilinszky Endre pártjának volt a tagja, és szembeszállt az akkori fasizálódási törekvésekkel. Ezt hangoztatta is a környezetében, aminek az lett a vége, hogy a negyvenes évek elején bíróság elé állították mint az állam és a társadalom ellen lázító kommunistát. Már a Kúria előtt volt az ügye, amikor a szovjet csapatok közeledtek Miskolc felé. Apám várta a szovjet csapatokat, és amikor azok Miskolcra értek, igyekezett kapcsolatot teremteni a tisztekkel, főleg az értelmiségiekkel, hogy megbízható információkat szerezzen a szovjet rendszerről. Ugyanis hozzánk érkeztek olyan hírek, hogy ott valóban demokratikus rendszer működik, viszont a frontról hazatért katonák ennek az ellenkezőjét terjesztették. Akadtak olyan szovjet tisztek, akik őszintén elmodták a sztálini rendszer negatívumait, és részben ezek, részben a szovjet katonák negatív magatartása alapján apámnak hamarosan megszűntek a Szovjetunió iránti vonzalmai.

A háború után apám látta, hogy kisiparosként nincs jövője, és saját lovaival fuvarosként helyezkedett el a MÁVAG Kohászati Üzemeknél. Ott volt alkalmazott, de a lovaiért külön bért fizettek. Látta, hogy a kommunisták milyen tisztességtelen módszerekkel próbálják magukhoz ragadni a hatalmat: szétzúzzák az útjukban álló pártokat, vezetőiket koncepciós perekkel eltávolítják, és megfélemlítik a társadalmat. Véleményét elmondta a munkahelyén, valaki feljelentette, és 1949-ben izgatásért perbe fogták. Az ítélet börtönbüntetés és vagyonelkobzás volt. Szerencsére, egy akkor jött amnesztia a büntetés végrehajtását törölte. Ezután sem javult az életünk, sőt mondhatom, hogy fokozatosan rosszabbodott. Apám 1954-ben ötvennégy évesen agyvérzésben meghalt.

Én 1932-ben születtem Újdiósgyőrben. Erősen elkötelezettjei voltunk a református egyháznak – egyik nagyapám presbiter is volt –, ezért tanulmányaimat a miskolci Lévai József Református Gimnáziumban folytattam, ahová a bátyám is járt. 1942-ben kezdtem, és 1950-ben érettségiztem, de akkor már hiányzott a „református” jelző a gimnázium nevéből. Nem voltam nagyon jó tanuló, aminek több oka is volt. Egyrészt tanyán laktunk, naponta hat kilométert gyalogoltam az iskoláig, másrészt abban az időszakban a család minden tagjának dolgoznia kellett, hogy fenn tudjunk maradni. Nekem nem azt mondták, amikor hazamentem az iskolából, hogy ülj le és tanulj, hanem azt, hogy gyereünk, neki a munkának. Csak akkor tanultunk, ha maradt időnk, ráadásul petróleumlámpával világítottunk.

A gimnáziumban még a diákszövetségbe sem léptem be. Volt az osztályban néhány népi kollégista, akik szegényparaszti származású, vidéki, bejáró tanulók voltak, szovjetimádók, kimondottan kommunista beállítottságúak, akiknek propagandista szerepet kellett betölteni, és ők lassan átvették az osztályban a vezetést. A helyzetükből adódóan szimpatizáltak azzal a romantikus szocializmussal, amiről utólag bebizonyosodott, hogy nem létezik. Azt hitték, hogy lesz az országban egy magasabb rendű társadalmi rendszer, és nem vették észre, hogy az eloroszosítási politikát szolgálják. Sok vita volt közöttünk, egyszer még az eltávolításomat is javasolták az iskolából. Később, az érettségi találkozóinkon valamennyien meghasonlott emberként vettek részt. Mára az ellentétek teljes mértékben elsimultak közöttünk.

Eredetileg színész szerettem volna lenni, jelentkeztem is a főiskolára, de apám politikai múltja miatt nem vettek fel. Így aztán a DIMÁVAG-ba kerültem segéd munkásnak. Elég sok fokozatot megjártam, ideiglenes segéd munkásból végleges segéd munkás lettem, majd raktáros, aztán csoportvezető, később anyagátvevő, ami már szellemi munkának számító tisztviselői beosztás volt, végül anyagbeszerző lettem. Fiatalon kerültem abba a beosztásba, és nagyon jól éreztem magam. 1952-ben aztán onnan vonultam be katonának. A katonaságnál, mint érettségizett, tanfolyamokon vettem részt, meteorológus kiképzést kaptam, és tizedes rendfokozattal szereltem le.

Amikor bekerültem a DIMÁVAG-ba, naponta kerestek meg, hogy lépjek be a pártba, de én ezt sehogy se tudtam elképzelni. Elfogadható kifogásokat kellett kitatalálni. Ilyen volt többek között, hogy még túl fiatal vagyok, meg nem érzem magam elég érettnek, hogy a politikai életben tevékenykedjek. Persze ez nem jelentette azt, hogy különböző politikai szemináriumokra ne kellett volna járnom.

1954-ben, amikor leszereltem, egy nagyon érdekes szituáció játszódott le a DIMÁVAG-ban. Kollégáim, az országban egyedülállóan, az üzemi pártbizottság újráválasztásakor szinte puccsot hajtottak végre. Nem a vállalati pártbizottság jelöltjét választották meg, hanem fiatal, értelmes emberek lettek az üzemi pártvezetők, akik a kollektíva érdekeinek védelmét tűzték ki célul. Egy kis bátorítást adott nekik a felső vezetésben megjelent mozgás.

Leszerelésem után ismét párttagot akartak belőlem csinálni, de a barátság okán sem voltam hajlandó ezt a köpönyeget felvenni. Végül a baráti nyomásnak meg a körülményeknek is engedve beléptem a DISZ-be, ahol kultúrfelelősnek választottak meg, és 1956 nyarán DISZ-vezetőképző táborba küldtek Nógrádverőcére. Itt az első nagy meglepetés az volt, hogy nagyon sok értelmes és igazán tisztességes emberrel találkoztam. Az egyik gyűlésen a különböző vállalatok DISZ-küldöttei, például a kazincbarcikai és leninvárosi fiatalok, radikális követelésekkel álltak elő, s ez már talán a forradalom előszelét jelezte. Olyan kérdésekkel kezdtünk ott foglalkozni, amelyek októberben a szegedi, a budapesti és a miskolci egyetemisták pontjai között is szerepeltek, és a DIMÁVAG munkástanácsának 21 pontos követelésében is benne voltak. Felvetődtek olyan, addig tabunak számító témák, mint a politikai vezetők megbízhatósága, valamint, hogy mi indokolja a szovjet csapatok ittlétét. Az előadók a pártközpontról érkeztek, nagyon komoly előadások hangzottak el. Azt láttam, hogy az MDP-nek van egy erős reformszárnya, amely valóban gyökeres változást akar az országban. Ez engem nagyon meglepett, mert ami ott elhangzott, azt uszításnak, lázításnak éreztem még én is, ilyesmit akkor csak a nép száján suttogva lehetett hallani. Amikor hazaértünk, az akkori szokások szerint a tapasztalatainkról be kellett számolnunk a plénum előtt. Én addig sem voltam népszerűtlen a kollégák körében, és a beszámolóim-

nak nagy sikere lett. A munkatársaim tudomásul vették, hogy az MDP központjából egy olyan új hang jött, amely találkozott az ő érzéseikkel.

Ősszel már jobban látszott, hogy a párton belül is van bizonyos szembefordulás a Gerő-féle politikával. Ennek az itteni megtestesítője Földvári Rudolf, az MDP megyei első titkára volt. Az alapszervezetekben is lehetett érezni, hogy megbomlott a pártegység, hogy a különböző frakciók harcot vívnak egymással. A sajtó is megváltozott, akit érdekelt a politika, egyre több információhoz juthatott. Emellett Miskolcon is mozgásban volt az értelmiség egy része. A miskolci *Kilátó* című folyóirat író, költő tagjai kapcsolatban voltak a Petőfi Körrel, ők hozták-vitték és gyakran szülték is az új szellemi sugallatot.

Mindezek együtt voltak a kiváltó okai annak, hogy október 23-a előtt egy-két nappal a DIMÁVAG párttagságának reformszárnyát képező értelmiségi fiatalok összeállították 21 pontos követelésüket.* Okos emberek voltak, a realitás határán belül maradtak, ami azt jelentette, hogy a párton belül kell a reformot elindítani. Ez történt az egész országban, miért lett volna másképpen Miskolcon és a DIMÁVAG-ban? A gyárunknak is volt kapcsolata a mozgolódó, szerveződő rétegekkel, ezért a követeléseikben nemcsak a diósgyőriek, hanem az egész ország, a nemzet és a haza érdekeit foglalmazták meg.

Az október 23-án Budapesten történt események nagy hatással ránk is, és természetesen felgyorsították az itteni eseményeket. A 21 pontos követelés alkotói 24-én – az országban elsőként – a DIMÁVAG-ban megalakították a munkástanácsot.** Én ekkor kapcsolódtam be a folyamatba. 24-én délelőtt látszólag mindenütt folyt a munka, s az íróasztalomnál ülve az üzemben felszerelt hangszóróból hallottam a felhívást, hogy megalakult a gyári munkástanács, minden üzemből várnak képviselőket, és a megválasztott küldöttek tizenkét órára menjenek az óhivatalházba. Az akkori szokásoknak megfelelően a párt, a szakszervezet és a gazdasági vezetők összehívták a kollektívát, és három küldöttet választottunk. Én lettem az egyik. Nem akartam vállalni, fiatal koromra hivatkoztam, de a dolgozók egységesen kiálltak mellettem, ezért elvállaltam. Hármunk közül egy sem volt párttag.

Tizenkét órákor megjelentünk a munkástanácsban, ahol már tízen-tizenöten voltak. Ott volt többek között Bogár Károly, Turbók Gyula, és legnagyobb meglepetésemre a megyei pártbizottságtól Földvári Rudolf is, aki az aznap reggeli *Északmagyarországon* élesen kirohant az előző esti Gerő-beszéd ellen. Nem tudom, hogyan került oda, de a légkör azt mutatta, hogy az ott lévők és Földvári között már jó kontaktus van. Földvári arról beszélt, hogy mindannyian látjuk és érezzük, mi történik az országban, sajnos Budapesten már folyik a vér, aminek az az oka, hogy az országos vezetés eljátszotta a tömegek előtt a becsületét. Úgy néz ki, hogy ez a tragikus esemény végig fog söpörni az országon, így Miskolcra is elérhet, de talán a megválasztott munkástanácsnak lesz annyi tekintélye, hogy átmenetileg pótolni tudja a gazdasági és politikai vezetést, és esetleg hatással lehet a tömegekre. Kérte, kövessünk el mindent annak érdekében, hogy Miskolcon ne legyen tragikus következménye a dolgoknak, ne kerüljön sor vérontásra.

Miután befejezte a beszédét, úgy éreztem, hogy ennél tisztességesebb feladat emberre nem várhat, hiszen olyan kevesen vagyunk mi magyarok a szláv és germán

* A DIMÁVAG-ban október 22-én 17 pontos munkáskövetelés született, amelyet 24-én kiegészítettek az egyetemisták 11 pontjából átvett négy ponttal.

** Ekkor munkásszervező bizottságnak hívták.

tengerben, ne egymást ölje a tízmillió magyar, voltak hibák, problémák, rendezzük el a sorsunkat, de ne vérontás árán. Ezután felmerült a kérdés, hogy mi a teendő. Az volt az egyik fontos kérdés, hogy sikerül-e olyan kormányt létrehozni, amelyben a tömeg garanciát lát. Annak ellenére, hogy Budapesten már ropogtak a fegyverek, a többség csak a reform keretein belül gondolkodott. Az az elhatározás született, hogy küldöttséget indítunk Budapestre, amely egyrészt megpróbálja felderíteni, hogy mi is a helyzet Nagy Imre személye körül (mert volt olyan pletyka is, hogy fogva tartják őt), másrészt – mivel Diósgyőr a Vörös Csepel mellett mindig is jelentős tényező volt az országban – meg kell mutatnunk, hogyan gondolkodunk, és le kell tennünk az asztalra a 21 pontunkat. Úgy emlékszem, hogy önkéntes jelentkezés alapján állt össze a küldöttség, amely másnap indult Budapestre. Földvári Rudolf, mint a megyei pártbizottság első titkára felajánlotta, hogy felkíséri őket a kormányhoz.

25-én, mielőtt elindultak, próbáltuk telefonon elérni a kormányt, hogy instrukciókat kapjunk. Úgy emlékszem, csak Apró Antallal* sikerült beszélni, aki azt mondta, hogy ott is nagy a zűrzavar, cselekedjünk a saját belátásunk szerint.

A gyárkapun belül egyre forróbbá kezdett válni a hangulat. Nekünk az volt a fő feladatunk, hogy jó irányba tereljük az eseményeket, hiszen a tömeg egyre agresszívvabb lett, mindenáron ki akartak vonulni. A Béke térre akartak menni, ami nagyon közel volt a megyei rendőrkapitánysághoz, és félt volt, hogy valami tragikus dolog történik. Világossá vált, hogy nem lehet az embereket a gyárkapun belül tartani, ezért úgy döntöttünk, hogy vigyük a tömeget a városra kívülre, menjünk ki az egyetemistákhoz.** Elindultunk, s mint ahogy az lenni szokott, egyre hatalmasabbra duzzadt a tömeg. Máig is megmagyarázhatatlan előttem, hogy honnan lett hirtelen annyi nemzetiszínű zászló, még a házakat is fellobogózták. Jelszavak is voltak természetesen, a legrázósabb a pártbizottság előtt hangzott el: „mars ki ruszkik!” Engem egy ismeretlen motoros megszólított, hogy menjünk előre, mert a Tizeshonvéd utcai laktanya*** előtt fog elhaladni a tömeg, próbáljunk meg beszélni a parancsnokkal, nehogy valami provokáció vagy atrocitás legyen. Az ügyeletes tiszt garanciát vállalt, hogy nem lesz ilyen probléma.

Az egyetemen már vártak bennünket. Az aula épületének tetejéről különböző beszédek hangzottak el. Beszélt Galánffy Lajos, a zeneiskola igazgatója és egy egyetemista,*** Nagy Attila pedig elszavalta a *Nemzeti dalt*. Engem megkértek, hogy olvassam fel a 21 pontos követelést. A sok éven keresztül belénk dresszírozott szokások alapján és a helyzet izgalmából eredően úgy kezdtem a bevezető szavakat, hogy „Eltársak!”. Erre a tömeg felzúdult, mire én gyorsan korrigáltam, és kértem a jelenlévőket, hogy kellő komolysággal vegyenek részt a gyűlésen, aki pedig nem így látja, jobb, ha távol tartja magát, és hazamegy. Ez a felszólalás később vádpont volt ellenem, lázításnak titulálták. Ezután megfogalmaztuk az alapvető célt, hogy Borsod megye – Miskolc központtal – támogatja Budapestet és az eseményeket, aminek demonstrálásaként meghirdettük az ülősztrájkot. Feltételeink a következők voltak: Nagy Imre kapja meg a hatalmat a párt Központi Vezetőségétől, az arra alkalmasak vegyék kézbe az ország

* Apró Antal akkor a Minisztertanács elnökhelyettese volt.

** A miskolci Egyetemváros a város nyugati szélén áll.

*** Akkor államvédelmi laktanya.

**** A megszólaló egyetemisták härman voltak: Dornbach Gyula, Kósa György, Rác Kálmán. A fennmaradt hangfelvételek szövegét l. Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd*. 231–243. o.

vezetését, érvényesüljön a reformszellem, valósuljanak meg a DIMÁVAG követelései – amelyek akkorra már Borsod megye követeléseivé is váltak –, és felelősségre vonás nélkül garantálják a budapesti események szereplőinek biztonságát.

Ezen az egyetemi gyűlésen felvetődött, hogy alakítsunk sztrájbizottságot, amely közben tartja és irányítja az események menetét. Az volt a törekvésünk, hogy a város minden komolyabb szerve képviselve legyen a bizottságban. Vezetőséget akkor még nem választottunk. A városi és a megyei tanács részéről Jekkel Béla és Rozgonyi Ernő került be, és én is tagja lettem ennek a bizottságnak. Aznap délután összeültünk az LKM műszaki klubjában.

Tömve volt a terem, százötvenen-kétszázan lehettünk a város különböző vállalataitól, szerveitől delegált munkásokkal, értelmiségiekkel. Voltak ott a nyomdától, a rádiótól, a színháztól és a fegyveres testületektől is. Az a döntés született, hogy alakuljon meg a megyei munkástanács, és vegye át a hatalmat a megyében. Azért vettük fel a munkástanács nevet, mert a DIMÁVAG munkástanácsa volt a magja annak a forradalmi szellemnek, amelynek továbbfejlesztését tűztük ki. Ekkorra a DIMÁVAG már olyan tekintélyt vívott ki a megyében, hogy hiába volt kisebb a Kohászattól, a megye valamennyi dolgozója meg lakosa elismerte vezető szerepét. Ez is közrejátszott abban, hogy először engem javasoltak elnöknek, de én nem vállaltam. Azért is gondolhattak rám, mert határozott fellépésű fiatal voltam, én olvastam fel a 21 pontot az egyetemen, meg ez még messze nem volt lefutott meccs, nagyon nagy volt a rizikója. A fiatalabb emberek kevésbé mérlegelik, hogy mi lesz a vége, akasztófa vagy csak pár év, a tapasztaltabbak pedig nem mernek olyan radikálisan belemenni a témába. Ha visszatekintünk hasonló helyzetekre, a forradalmi megmozdulásokban mindenütt az ifjúság volt a pajzs, és az óvatosabb, tapasztaltabb korosztály csak mögöttük tevékenykedett. Nem éreztem magam elég tapasztaltnak, úgy gondoltam, hogy nagyobb áttekintéssel, nagyobb kapcsolatrendszerrel, több tudással, felkészültséggel rendelkező emberre van szükség, ezért azt mondtam, hogy legfeljebb az elnökhelyettesi beosztást vállalom. Így az elnök Rozgonyi Ernő, a megyei tanács egyik osztályvezetője lett, az elnökhelyettesek Jekkel Béla és én. Nem emlékszem pontosan arra, hogy kik voltak még a bizottság tagjai, mert sokukat akkor láttam először, s többükkel azóta sem találkoztam. Emlékszem még Birtalan őrnagyra és Majtényi századosra a rendőrségtől.

Megfogalmaztuk, hogy a megyei munkástanács átveszi a megye vezetését az élet minden területén, tehát a fegyveres testületek felett is. Azonnal kézbe vettük a nyomda, a rádió és egyéb fontos szervek irányítását. Még aznap kinyomattuk az igazolványokat is, és mire azok elkészültek, mi már nem sztrájbizottság, hanem munkástanács voltunk.

Abban reménykedtünk, hogy a Nagy Imre-vonal rövid időn belül megerősödik, és a fentről jövő utasítások is segítenek majd nekünk, de ugyanakkor lélektanilag arra is felkészültünk, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz a konfrontáció. Békés átmenetet szerettünk volna, de talán túl optimisták voltunk.

Repülő bizottságokat alakítottunk, ami azt jelentette, hogy ha információt kaptunk valamilyen szélsőséges megmozdulásról, akkor három ember karszalaggal, igazolvánnyal azonnal a helyszínre ment, hogy leszerelje azt. Én, miután független, szabad ember voltam, szinte éjjel-nappal benn tartózkodtam a műszaki klubban, ahol a munkástanács irodája volt.

Este kaptam a hírt, hogy fiatalok két teherautóval Budapestre indultak a szabadságharcosok segítségére. Úgy éreztem, hogy ez veszélyes játék, és utasítottam Majtényi

rendőr századost, próbálják meg utolérni és visszafordítani őket, de nem sikerült. Késő este értesültem arról is, hogy az egyik teherautót Füzesabony környékén kilőtték. A fiatalok követelték a füzesabonyi állomásfőnöktől, hogy indítson egy vonatot Budapestre, de mivel ez nem történt meg, visszajöttek Miskolcra, és amikor megérkeztek a Tiszai pályaudvarra, az ávéhások lefogták őket. A másik teherautó pedig visszafordult, és az azon lévőket is letartóztatták Lillafüreden. A letartóztatást Kucsera László, az ÁVH megyei parancsnoka rendelte el. Amikor ezt megtudtam, felhívtam Kucserát, hosszú telefonbeszélgetést folytattunk. Elmondta, hogy nem tehetnek úgy, mintha mi sem történt volna, hiszen a letartóztatottaknál fegyvert találtak. Én azt válaszoltam, hogy szerintem ezek az emberek semmi komolyabb dolgot nem csináltak, és a jelenlegi parázs helyzetre való tekintettel kérem, hogy a legrövidebb időn belül vizsgálják ki a ügyet, és mielőtt komoly probléma lenne, engedjék szabadon őket. Megígérte, hogy még az éjszaka folyamán szabadon engedik valamennyiüket. Később visszahívtam, akkor azt mondta, hogy már elengedte a fiatalokat. Ezt én elhittem, hiszen előtte hosszan beszélgettünk, és alá is támasztottam az érveimet, hivatkoztam arra, amit Földvári mondott a DIMÁVAG-ban, hogy ne szítsuk a parazsat, hanem próbáljuk elfojtani az érzelmeiket, és egyébként sem Miskolcon fog eldőlni az ország sorsa, hanem Budapesten. Akkor úgy tűnt, hogy ő is egyetértett ezzel.

Eljött 26-a reggel, és megint kaptam a jelzést, hogy baj van, mert a Rudas László utcában, a városi rendőrkapitányság előtt nagy tömeg gyűlt össze a fogvatartottak kiszabadítására. A városi rendőrkapitány-helyettes megmondta, hogy ott nincs senki, ha valahol vannak, csak a megyei kapitányságon lehetnek, mire a tömeg átment oda. Én menesztettem a „repülő bizottságot”, hogy próbálják meg leszerelni a tömeget, aztán hívtam Kucserát, hogy valóban elengedte-e a fiatalokat. Megint hazudott, azt mondta, hogy igen. Lehet, hogy éjszaka elengedte egy részüket, de többeket akkor engedtek ki a hátsó kapun, amikor a tömeg már összegyűlt. Aztán eldőrdült a sortűz. A mai napig is vitatott, hogy ki adta ki a parancsot. Igen sok halott volt. Az egyik áldozat testét feltették egy gépkocsira, és végigvitték a városon, aminek óriási lélektani hatása lett. A hírre bejöttek a bányászok Ormosbányáról és Szuhakállóból.

A sortűz után beállt csendben és döbbenetben Kucsera elmenekült, a felbőszült tömeg viszont meglincselt hat ávéhás tisztet. A „repülő brigád” próbálta lokalizálni a dolgot, de akkora volt a népharag és a felháborodás, hogy nem lehetett visszatartani. A munkástanács ezzel egyáltalán nem értett egyet, de nem tudtuk megakadályozni az önbíráskodást. Ezek után tennünk kellett valamit, hogy rendet tudjunk tartani, aminek az egyetlen módja az volt, hogy ténylegesen átvettük a hatalmat minden területen. A munkástanács az LKM műszaki klubjából beköltözött a megyeházára. Amikor megérkeztünk a Városház térre, akkor fegyveres sorfal biztosította a bevonulásunkat. Ez mutatja azt, hogy mekkora nimbusza volt a munkástanácsnak, és azt is, hogy a nép önmaga is szerveződött az események hatására. A megyei tanács vezetői közül már senki sem volt ott, de a dolgozók tudomásul vették a jelenlétünket. Az őrséget az egyetemisták, a diáksparlament tagjai adták.

Amikor megérkeztünk a megyei tanács épülete elé, akkor meglepetésként ért, hogy annyi ember várt bennünket. Voltak ott katonák, civilek, és a legtöbbször akkor már fegyver is volt. Hogy honnan voltak fegyverek, fogalmam sincs, talán az ÁVH épületében jutottak hozzá. Úgy gondolom, hogy ebben a kordonban már ott volt a Lóvei-csoport is, amelyet „Kutyás-csoport”-nak is emlegettek. Sokan azt hitték, hogy valamiféle ávéhás módszerrel dolgozó csoport, amely kutyákat is alkalmaz a cselek-

ményeihez, de ez nem így volt. Ezt a nevet onnan kapták, hogy a csoport magja egy olyan baráti társaságból tevődött össze, akik akkor az ebbarátok társaságát képezték Miskolcon. Amikor elhelyezkedtünk a megyeháza épületében, akkor Lővei István, a csoport vezetője megkeresett, és felajánlotta, hogy mivel még semmiféle karhatalmi erővel nem rendelkezünk, személyes védelmünk érdekében segítséget nyújtanak, a későbbiek folyamán pedig bővítik soraikat, és karhatalmi csoportot hoznak majd létre. Akkor nem nagyon volt idő a politikai, ideológiai kérdések tisztázására, az volt a lényeg, hogy érezzük rajtuk a forradalom iránti elkötelezettséget, és ez egyértelműen érződött is.

Másnap újból találkoztam Lőveivel, akkor felvetődött, hogy meg kell erősíteni a csoportot. Hárman – Lővei, Rác Lóránd ügyvéd és én – megegyeztünk abban, hogy a fegyveres csoport egyik feladata lesz védelmet nyújtani a munkástanácsnak. Hatáskörükbe tartozott volna még annak a biztosítása is, hogy a munkástanácsban belül ne lehessenek olyan ellenséges csoportosulások, amelyek gátolják a forradalmat. Beszélünk arról is, hogy bizonyos idő eltelte után szükségessé válik majd a káder-felülvizsgálat, nehogy a volt rendszer vagy a volt ideológia elkötelezettjei ilyen-olyan szándékkal beépüljenek az újonnan megalakult szervezetekbe. Ezért is hívták őket később defenzív csoportnak. A rendőrség előtt lezajlott események kapcsán a városban és a megyében fokozódott az ÁVH-ellenes hangulat, és még az is felmerült, hogy az ÁVH csak átmenetileg vonult háttérbe, rendezgeti a soraikat, és feltételezhető, hogy egy adott pillanatban újra támadásba lendül. Tehát szükségesnek látszott a prominens ávéhás személyek ellenőrzése, összegyűjtése, és esetleg átmenetileg személyes szabadságuk korlátozása is, ezért a Lővei-féle csoport megkezdte a bujkáló ávéhás tisztek összegyűjtését. Nem tudok róla, hogy bárhol is olyan horderejű akciójuk lett volna, amelyik az akkori forradalmi szituációból kilógott volna. Több tagját ismertem a csoportnak, mindegyiket korrekt, rendes embernek tartom ma is, nem volt köztük egyetlenegy szélsőséges, bűnöző vagy deklasszált elem sem. Többségében becsületes dolgozó emberek voltak. Némelyikről ugyan hallottam olyat, hogy állítólag büntetett előéletű volt, de erre a mai napig sem láttam bizonyítékot. Ez olyan jellegű forradalmi csoport volt, mint Budapesten a Széna téri vagy bármilyen más csoport, csak itt Miskolcon – hál' Istennek – nem került sor harcokra, de ha kellett volna, ők is felvették volna a harcot a szovjetekkel. A vezetőjük, Lővei István az LKM-ben volt művezető, ismervén a Rákosi-rendszer káderpolitikáját, ha tényleg annyira rosvolt múltú ember lett volna, nem kerülhetett volna ilyen beosztásba. Ő '56 után disszidált, azóta sem hallottam róla.

Később a végleges megyei munkástanács is tudomásul vette ennek a csoportnak a létezését, felügyelete alá vonta, közvetlenül Szitovszky Zoltán hatáskörébe utalta, és Lőveiék is elfogadták az új vezetést.

26-án este megint én voltam ügyeletben, és megállás nélkül csörgött a telefon. Az egész megyében alakultak a munkástanácsok és egyéb forradalmi szervezetek, amelyek tagjai, vezetői tanácsokat kértek. Főleg a sztrájkokkal kapcsolatban érdeklődtek, hogy szükséges-e, meg hogy lehet-e engedményeket tenni, például a tejiparnál és a sütőiparnál.

Késő délután hívott fel Ormosbányáról a fegyőrparancsnok, hogy a bányában dolgozó 800 rab ki akar törni, segítsünk, küldjünk erősítést. Pillanatok alatt döntenem kellett. Azt mondtam neki, hogy nincs elég emberünk, próbáljon meg tárgyalni a rabok vezéralakjaival, győzze meg őket, hogy a kitörés nagyon megnehezítené a városban a

törvényes rend betartását. Vegye rá őket, hogy bírjanak ki még két hetet, és a munkástanács első intézkedései közé fog tartozni egy megfelelő szervezet létrehozása, amely majd egyenként felülvizsgálja mindenkinek az ügyét. Amennyiben ezt nem értik meg, minden eszközzel, akár fegyverhasználattal is akadályozza meg a kitörést.

Nem sokkal ezután megjelent hét civil ruhás ember fegyverrel, az újdíósgyőri rendőrőrs állománya, és felajánlották szolgálataikat. Újra hívott a fegyőrparancsnok, hogy nem tudták megakadályozni a rabok kitörését. Ekkor telefonáltam Zombori Sándor alezredesnek, a honvédség helyőrségparancsnokának, elmondtam, hogy a munkástanács átvette a hatalmat a megyében. Ő ezt tudomásul vette, rövid időn belül összehívta a tiszteket, és megalakították a nemzetőrséget. A katonák sapkájukon a régi jelvényeket nemzeti színű szalagra cserélték. Az újdíósgyőri rendőrökkel együtt kimentek Ormosbányára, és másnap reggel megtudtam, hogy sikerült megakadályozniuk a rabok bejutását a városba.

Ezzel párhuzamosan megindult az öntevékeny csoportok szerveződése. A diákparlament egy része áttelepült hozzánk, hírközpontot hoztak létre, és az egész forradalom alatt az ország, sőt a világ különböző részeivel tartottak fenn rádiós kapcsolatot.

Szinte egész éjjel üléseztünk, tárgyaltunk. Másnap, 27-én történt meg az Antal-féle lincselés, ami aztán az egész napra rányomta a bélyegét. Az előzménye 26-ra nyúlik vissza, amikor a megyei kapitányság előtti sortűz és lincselés után három ávéhás tisztet – Antal Gyulát, Vörös Balogh Józsefet és Németh Jánost* – a megyei börtönbe vitték, hogy megmentse őket a tömeg haragja elől. Elterjedt a hír, hogy a megyeházán vannak, és 26-án este, úgy hat óra körül nagy tömeg követelte a kiadásukat. Betörték az épületbe, engem fegyverrel kényszerítettek, hogy helyiségről helyiségre menjek velük. Az egyik raktárt feltörték, és az ott lévő fegyvereket magukhoz vették. Ekkor, nem tudom honnan, megjelent Nagy Attila és három színésztársa. Attila nagyon tudott a tömeggel bánni, rájuk ordított, és rendet teremtett. Valahonnan egy mikrofont kerített, és az erkélyről határozott, rövid beszédet mondott az épület előtt állókhoz, mire azok szétszéledtek.

Másnap újra összegyűlt a tömeg a tanács épülete előtt, és azzal gyanúsították a munkástanácsot, hogy összejátszik a kommunistákkal. Öten-hatan kiálltunk a tömeg elé, és bemutatkoztunk. Nagy Attilára, Zombori Sándorra és egy egyetemistára emlékszem,** a többiekre nem. Közben, nem tudom, hogy kinek az utasítására, a három ávéhás tisztet a megyei börtönből átkísérték a megyeházára. A tömeg ismét betört az épületbe, és Antalt – akiről azt tartották, hogy ő adta ki a tűzparancsot, meg korábban is nagyon agresszív és kegyetlen volt – kilökdösték az erkélyre, majd letaszították az utcára, ahol a tömeg egy pillanat alatt összezárult fölötte. Én erre szinte idegösszeomlást kaptam, sírógörcsöm volt, és üvöltöttem, hogy mi nem így képzeltük el. Arra is emlékszem, hogy egy kollégám sírva ordította a tömegnek, hogy ne tegyék. Nekünk más volt az elképzelésünk, mint a feldühödött, bosszúálló tömegnek. Mi tiszta lappal akartunk indulni, örültünk, hogy felszabadul az ország, hogy független lesz, leszámol az előző rendszerrel, de nem úgy, hogy embereket gyilkol. Fennen hirdettük, hogy nem lehetünk olyan aljasok, mint amilyenek „azok” voltak. Persze ez a szörnyűség elkerülhető lett volna, ha a megyei ÁVH nem lövet a tömeg közé.

* Mindhárman rendőrtisztek voltak.

** Horváth Gyula harmadéves kohómérnök hallgató.

Sokat gondolkoztam az elmúlt évtizedekben a tömegreakción, és arra jutottam, hogy emberileg most is mélységesen elítélem, viszont ha a forradalom elkötelezettjeként nézem, akkor szinte nélkülözhetetlennek tartom, mert nélkül nincs forradalom. Ha a tömeg nem érvényesítheti a bosszúját valamilyen formában, akkor nincs semmilyen erő, ami megfélemlíti a hatalom birtokosait. Ez egy olyan szükségszerű rossz, ami nélkül nem lehet forradalmat elképzelni. Sohasem volt a világon olyan forradalom, és szerintem nem is lesz, ahol ne lennének ártatlan emberáldozatok.

Vártuk vissza a küldöttséget Budapestről, nagyon nagy szükség lett volna arra, hogy minél hamarabb bekapcsolódjanak a munkánkba, és segítsenek. Rengeteget tettünk azért, hogy úrrá legyünk az anarchikussá vált helyzeten. Záhonyi Brúnó alezredes* irányításával, az egyetemisták segítségével megszerveztük a rendfenntartást. A lakosság minden rétege támogatta a munkástanácsot. Mind a sajtó, mind a rádió minden komolyabb ellenállás nélkül szinte örömmel állt a szolgálatunkba. Csak egy szűk réteg tartotta magát távol a forradalmi szellemtől, az elvakult ávéhás tisztek és a korábban nagyon erősen kompromittált pártfunkcionáriusok. Őszinte csatlakozást láttam még olyan embereknél is, akik előzőleg elkötelezettjei voltak a korábbi rendszernek. Akkor nemzeti összefogásról volt szó, nem egyes csoportok vagy rétegek akciójáról, hanem az egész nemzet egységes akaratának megnyilvánulásáról. Nagyon kevés rossz szándékot és ellenállást tapasztaltunk a forradalom iránt, inkább mindenki öntevékenyen és tisztességesen segíteni akart.

27-én, a legkritikusabb időszakban berobbant hozzánk Edelényből egy bányász-küldöttség, amelynek a vezetője, Boskó Károly követelte, hogy Borsodban alakítsunk egy ellenkormányt, és azt hozzuk is nyilvánosságra azonnal. Mi ezt elutasítottuk, de mint alternatívát nem vetettük el, és lehet, hogy a legvégső esetben, kényszer hatására talán megléptük volna. Hangsúlyozom, ez csak egy felvetés volt, amit elutasítottunk, persze november 4-e után voltak olyan hivatalos hangok, amelyek borsodi ellenkormányról beszéltek.

Aznap visszaérkezett a küldöttség Budapestről, és az a hír terjedt el róluk, hogy revizionista szervezkedést folytatnak, aminek az élén Földvári áll. Engem ez a hír nagyon meglepett. Ők nem kerestek meg bennünket, a már létező megyei munkástanácsot, hanem kimentek a DIMÁVAG-ba, és szinte puccsszerűen választottak egy másik megyei munkástanácsot. A mi legitimitásunkat senki sem vonhatta kétségbe, hiszen bennünket 25-én az egyetemen kétszázezer** ember választott meg, hogy őket mennyien, azt nem tudom. Azt sem értettem, hogy hogyan verbuválták a stábot, mert például Kiss József, aki az elnök lett, nem is volt tagja a budapesti küldöttségnek, és a forradalmi eseményekben sem vett részt. Földvári nyilván érezte, hogy bármennyire szimpatikus is, nem lehet a munkástanács élén, ezért védőpajzsként tolta maga előtt Kiss Józsefet. Hogy milyen szándékai voltak, azon azóta is gondolkodom. Talán nem tudott kilépni abból a szemléletből, ami csak a kommunista párt megreformálásáig terjedt.

Éreztük, hogy az övék egy külön út. Nem teljesen értettem akkor a magatartásukat, csak később kezdett kikristályosodni bennem, hogy a Földvári vezette csoport nagy része, ugyanúgy, mint a DIMÁVAG munkástanácsának, MDP-tagokból állt. Program-

* Záhonyi Brúnó a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem katonai tanszékének parancsnoka volt.

** Az egyetem főépülete előtti tömeget a visszaemlékezők eltérően, 60 000 és 200 000 közöttire becsülik.

juk csak a reformkövetelésekre terjedt ki, ők nem forradalmat akartak. A tartózkodásuk velünk szemben abból is adódhatott, hogy nem értettek egyet azzal, hogy az utca embere vette át a politika irányítását. Valószínű, hogy nem kívánt ellenforradalmároknak tekintettek bennünket, és talán nehezteltek is ránk, mert a megmozdulás túlment az általuk elképzelt kereteken, kilépett az utcára, sőt még lincselések is történtek. Pedig azt nem mi, a munkástanács vezetői idéztük elő, nem mi vittük ki az embereket az utcára, nem mi buzdítottuk őket a lincselésre, hanem akarattunk ellenére törtek fel az indulatok.

Persze Földváriék legitimitásához mi is kellettünk, nagy öngól lett volna, ha kihagynak bennünket, és mivel tárgyaltak velünk, nem éleztük ki a helyzetet. Földváriék Nagy Attilával vették fel a kapcsolatot, mert Rozgonyi 27-én eltűnt, és azután Attila vette át a vezetést. Az ő karaktere és szerepe meghatározó volt a városban és a megyében egyaránt. Hozzájárult ehhez az is, hogy ismert és népszerű színész volt. A döntésekben, az intézkedésekben vezéralak volt, mindenhol megfordult, és annak ellenére, hogy az első csapatban nem viselt semmilyen funkciót, a végzett munkája, határozott jelleme, magatartása és szervezőkészsége kapcsán az élvonalba került, az események mozgatórugójává vált. Tudta, hogyan kell felvenni a kapcsolatot a sajtóval, hogyan lehet a megyében pillanatokon belül megteremteni a munkástanács elismertségét, tekintélyét. Ő volt a koordinátor, még ha a háttérben is igyekezett maradni. Mi ketten nagyon egymásra találtunk akkor.

A megoldás végül az lett, hogy az egyetemen alakult munkástanácsot ideiglenesnek tituláltuk, 29-re összehívtunk egy megyegyűlést, ahol végleges munkástanácsot alakítottunk. Az elnök Kiss József, MÁV mérnök lett, a négy elnökhelyettes: Bogár Károly, Fekete László, Nagy Attila és én. Bogár Károly nagyon szimpatikus volt nekem, Fekete László egyetemi adjunktus nagyon népszerű volt az egyetemisták körében, örültem, hogy odakerültek. Különböző funkciókat jelöltünk ki, Szitovszky Zoltán lett az igazságügyi bizottság elnöke, Koós István Béla a katonai bizottság elnöke, Földvári pedig a közellátási bizottság vezetője, az ő nyakába szakadt a megye ellátásának gondja. Végül aztán Kiss Józseffel is megbékültem. Nem is személy szerint az emberekkel volt bajom, annak ellenére, hogy azok mind párttagok voltak, hanem az nem tetszett, hogy úgy hozták létre a stábjukat, mintha mi nem is lettünk volna.

A végleges megyei munkástanács működésének hátterében Földvári Rudolf állt, mert szervezőkészsége, korábbi tapasztalata, gyakorlata és kapcsolatrendszere alapján erre nagyon alkalmas volt. Helyesen ítélte meg akkor a politikai szituációt, tudta, hogy munkástanácselnökként irritálóan hatott volna a megye közvéleményére, bármennyire is pozitív szerepet játszott a párton belül. Nagyon diplomatikusan maga köré gyűjtött olyan embereket, akik elfogadhatóbbak voltak, mint ő, de a szellemi alkotót én a mai napig is Földvári Rudolfban látom. Mindenképpen pozitívnak és szükségesnek tartottam a részvételét a vezetésben, csak a megoldás formája keltett ellenséges érzelmeket bennem. A fenntartásaimat ki is nyilvánítottam a végleges megyei munkástanács választáson. Felszólaltam, és olyasmit mondtam, hogy értékelem Földvári Rudolf magatartását, bár nehezen tudom elhinni, hogy valaki a huszonnegyedik óra utolsó percében ébred rá arra, hogy helytelen az az út, amin korábban járt, és ilyen hirtelen történik benne a változás, – de mégis elképzelhető. Valami fiatalos lendülettel olyan kijelentést tettem, hogy „felhívom a jelenlévők figyelmét, lehet, hogy Földvári Rudolf mindenkit megteveszthet a magatartásával, de engem nem. Ha netán olyan szándék van benne, ami a forradalom ügyét negatív irányba viszi, azt észre fogom venni, a szemem mindig rajta lesz, mindig oda fogok figyelni arra, amit csinál.”

A gyúlesen mar nem volt koztunk nyílt konfrontacio, inkább csak a helyzet súlyosságáról és az előttünk álló feladatok megoldásáról esett szó. Azt nem tudom, hogy a küldöttek összehívása hogyan történt,* de a jelenlévők szentesítették a választást, és ezt utólag sem kívánom megkérdőjelezni, annak ellenére, hogy nem volt titkos szavazás, hanem közfelkiáltással választottunk, ugyanúgy, mint amikor bennünket választottak meg az egyetemen. A honvédség és a rendőrség vezetői, akik a kritikus napokban mellénk álltak, szintén Földvárit támogatták, hiszen többéves kapcsolatuk révén közelebb álltak hozzá, mint hozzánk, és benne nyilván nagyobb biztositékot láttak, mint bennünk.

Mi reális érzékkel hallgatólagosan átengedtük Földvárinak a hatalmat, kezébe adtuk az irányítást úgy, hogy ő a háttérben maradt. Tudomásul vettük a helyzeti előnyét, hogy ismeri a Píngyomon** lévő szovjet parancsnokságot és az országos párt- és gazdasági hálózatot egyaránt. Tehát a továbbiakban intézkedjenek ők, és mi ott segítünk nekik, ahol arra igényt tartanak. Annál is inkább, mert akkor éppen nem láttunk olyan veszélyt, ami negatívan befolyásolhatta volna az ország vagy a város helyzetét, csak pozitív irányba lehetett továbblépni. Az volt a fő kérdés, hogy mit is kezdjünk a ránk szakadt szabadsággal, hogyan alakul az ország sorsa, milyen retorziókra vagy milyen megállapodásokra lehet számítani a Szovjetuniótól. Arra koncentráltunk, hogy normalizáljuk az életet, ami az újrászervezést – beleértve a karhatalom megteremtését és a rendőrség újjászervezését is – és a munka beindítását jelentette. Az is foglalkoztatott bennünket, hogy a külföld hogyan áll a magyar kérdéshez. Tehát együtt dolgoztunk, és nem a korábbi ellentéteken meditáltunk, bár árnyalatnyi ellentétek lebegtek még közöttünk, de a fővonulatban ezek nem okoztak komolyabb gondot. Az előző csapatból Nagy Attila és én maradtunk meg, kevésbé vettünk már részt a vezetésben, de azért többnyire jelen voltunk a fontosabb kérdések megtárgyalásánál.

Engem az Antal-ügy nagyon megrázott. Megtört bennem valami, és visszavonultam, már nem éreztem magam olyan vezéralaknak, mint korábban, hiszen az akaratunk és a meghirdetett elképzeléseink ellenére leszámolás történt. Ezt tetézte, hogy Földváriék többségben voltak, és nem akartam kiélezni a konfliktust. Ezzel párhuzamosan megjelentek a különböző pártok és bizottságok, amik szintén visszatartottak a további aktivitástól, mert úgy láttam, ha mégis létrejön a demokratizálódás, akkor a demokratikus választásokon majd a pártok és a nemzeti bizottságok veszik át az irányítást, és a munkástanácsok forradalmi szerepe lassan háttérbe fog szorulni. Nem volt olyan vágyam, hogy az esetlegesen újonnan alakuló társadalmi formában valamiféle pozíciót betöltssek, semmiféle karriervágy nem élt bennem, úgy gondoltam, hogy a mór megtette a kötelességét, eddig tartott a szerepem. Nem akartam politikus lenni, hanem vissza akartam menni a munkahelyemre, tisztességesen dolgozni, tanulni és folytatni a saját, civil életemet. Az megint más, hogy ha sikerült volna, akkor elvártam volna – talán joggal –, hogy mint résztvevő valamiféle megbecsülésben, elismerésben részesüljek. Nem anyagiakra gondolok, hanem olyan elismerésre, ami egy történelmi eseményben részt vevő személynek a nép részéről kijár.

* A miskolci munkástanács a megyei munkástanács október 29-i alakuló nagygyűlésére röplapon keresztül hívta a megye dolgozóit.

** A Miskolctól 8 km-re lévő Píngyom dombon szovjet hadtáp bázis volt.

Jól emlékszem, hogy a pártok megalakulása milyen hatást váltott ki bennem. Akkor még a forradalmi szakasz nem zárult le, és idő előttinek, talán kicsikét negatívnak tartottam a pártok jelentkezését, újjáalakulási szándékát. Úgy éreztem, hogy az akkor kialakult egységet a pártok megosztják. A másik: kicsit tisztességtelennek tartottam, hogy akkor bújtak elő, és akkor akarták magukhoz ragadni a hatalmat, amikor a forradalmárok már elvégezték a maguk munkáját. A demokráciában természetes a többpártrendszer, de abban a forradalmi légkörben talán még korai volt. Én akkor úgy gondoltam, hogy az egyik diktatúra után szükséges egy másfajta diktatúra – a forradalom diktatúrája – mindaddig, amíg nem rendeződnek a sorok, amíg nem tisztázódnak az alapkérdések – kapcsolat a Szovjetunióval, a kormány megerősítése, újjászervezése –, és csak utána lehet a demokráciát beindítani. Ehhez szükség lett volna néhány hónapra. Ennek ellenére tudomásul vettük a megalakulásukat, antidemokratikus lett volna fellépni ellenük, és megadtuk a segítséget, a szükséges engedélyeket.

Október 30-án és 31-én még mindig nyitott kérdés volt számunkra, hogy vajon a kormány magáévá teszi-e a borsodi követeléseket, valamint hogy Nagy Imre és stábjja hogyan fog hozzáállni a magyarországi eseményekhez. November 1-jén újabb küldöttséget indítottunk Budapestre, és csak akkor zárkoztunk fel végérvényesen és egyértelműen a Nagy Imre-kormányhoz, amikor ez a küldöttség is visszatért, és Nagy Imre a rádión keresztül nyilatkozott ebben a kérdésben.*

A hazatérő küldöttség nagy örömeinkre eredményes útról számolt be. Elmondták, hogy nemcsak Miskolcra, hanem az ország más részeiből is voltak küldöttek Nagy Imrénél, és a kormány legálisnak ismerte el a forradalmi szervezeteket, ami nagy megnyugvást jelentett mindenkinek. Úgy éreztük, hogy lezárult egy időszak, és most már teljes erővel az élet újraindítására kell koncentrálnunk. Elsődlegesen a termelés beindítására tettünk intézkedéseket, sajtó- és rádiónyilatkozatok, felhívások hangzottak el a november 5-i munkafelvételre Kiss Józsa és Földvári Rudolf megfogalmazásában. Úgy tűnt, hogy rendeződnek a dolgok, vártuk a kormány további utasításait. Emellett sok ellentmondásos információ jutott el hozzánk, az ország különböző részéről szovjet csapatmozgásokról kaptunk híreket, s ezek nagyon nyugtalanítottak bennünket. Ennek a végére tett pontot november 4-e.

Akkor én arra gondoltam, hogy itt mindennek vége, de mégis vártunk, mert úgy éreztük, hogy becsületbeli kötelességünk – akármilyen nagy is a veszély – a helyünkön maradni, nem pedig elfutni, mint a nyulak vagy a patkányok. Mindenképpen az volt az álláspontunk, hogy először is le kell ülni tárgyalni a szovjetekkel, ha egyáltalán szóba állnak velünk. Gondoltunk arra is, hogy szó nélkül likvidálnak bennünket, de ha mégis leülnének tárgyalni, akkor meg kell tudni, hogy mi a szándékuk.

Kicsit lázálomszerűen összefolynak az események, nem emlékszem egész pontosan mindenre. Arra igen, hogy 4-én bejelentették, másnap egy magas rangú szovjet tiszt jön a megyeházára tárgyalni velünk. 5-én meg is érkezett, és azt akarta tudni, hogy elismerjük-e a Kádár-kormányt vagy sem. Egyértelműen azt a választ adtuk, hogy a Nagy Imre-kormányt sem fogadtuk el egyik pillanatról a másikra, tehát ahhoz, hogy felelősségteljesen nyilatkozzunk, ismerni kell a Kádár-kormányt és annak programját.

* Nagy Imre november 1-jén 19 óra 50 perckor jelentette be a Magyar Népköztársaság semlegességének kinyilvánítását a Kossuth Rádióban. *A forradalom hangja*. 361. o.

Ezért indítsunk egy küldöttséget az új kormányhoz – ugyanúgy, mint a Nagy Imre-kormányhoz –, és majd a tárgyalások után kialakítjuk a véleményünket.

Ami 4-én történt, azt haza- és népellenes összeesküvésnek tartottuk, nem is tudom, miért mondtuk, hogy Kádárral akarunk tárgyalni, amikor egyértelműen árulónak tartottuk. Talán volt egy halvány remény, hogy mégis lesz valamilyen eredménye. Még abban sem voltunk biztosak, hogy létezik-e a Kádár-kormány, vagy csak a szovjetek találták ki, hogy hivatkozhasanak rá. Kádár szerepe akkor még eléggé tisztázatlan volt, mert korábban voltak ugyanis pozitív megnyilatkozásai, azután hirtelen jött a fordulat, tehát felmerült bennünk az is, hogy csak manővereznek.

Az oroszok felajánlották, hogy a segítségünkre lesznek a tárgyalás lebonyolításában. A küldöttség a Rudolf laktanyából indult volna szovjet segítséggel, de végül ugyanaz történt velük, mint a Maléter-féle küldöttséggel. Politikailag egy becsstelen, tisztességtelen eljárás volt, meg akarták téveszteni az egész munkástanácsot meg a népet azzal, hogy nem nyíltan tartóztatják le a megyei munkástanácsot, hanem alattomos, hátsó megoldásokkal. Ugyanis az történt, hogy a küldöttség átment a Rudolf laktanyába, mi pedig a megyeházán maradtunk, és vártunk. Órákkal azután, hogy elmentek – azt hittük, hogy már régen Budapest felé haladnak – kaptunk egy telefonhívást az egyik küldöttől. Csak annyit mondott, hogy „még mindig itt vagyunk a Rudolfban, letartóztatnak”, és máris megszakadt a beszélgetés. Ettől a perctől kezdve számítottunk arra, hogy bármelyik pillanatban jöhetnek értünk is, hogy lekapcsoljanak.

Valamikor az esti órákban – egyedül ültem a szobámban – kivágódott az ajtó, Nagy Attila állt ott feszülten, idegesen, és csak annyit mondott: „Miklós, ne kérdezz semmit, vedd a kalapodat és azonnal gyere!” Szó szerint azt tettem, amit mondott. Abban a pillanatban, amikor sietve kiléptünk a kapun, a megyeháza bejáratának két oldalán páncélozott járművek álltak meg, és a szovjet katonák megrohmozták az épületet, de mi ezt már kívülről néztük. Nem tudom, hogy Attila honnan vette az információt, azóta sem tudtam vele ezt megbeszélni, de neki köszönhetem, hogy akkor nem tartóztatnak le. Arra nem volt időnk, hogy a többieket is riasszuk, jó páran az épületben maradtak, nem tudom, hogy velük mi történt,* de nekünk sikerült kibújni a gyűrűből. Az utcán találkoztunk néhány színésszel, akikkel azon tanakodtunk, hogy mi legyen. Hazameni nem ajánlatos, hova menjünk, mit csináljunk? Elmentünk egy ismerősömhöz, de a család nem merte vállalni a rizikót, nem fogadtak be bennünket. Akkor Simon Géza színész felajánlotta, hogy menjünk az ő lakására, mert kicsi az esély arra, hogy ott fognak keresni. Attila másnap reggel nagyon aggódott az édesanyjáért, hiába mondtuk, hogy ne menjen haza, csak elment, és otthon letartóztatták.

Attilával ezután még kétszer találkoztam az elmúlt harmincöt évben. Az egyik találkozásom 1958 végén, a tárgyaláson volt, ahová rabruhában vezették elő, neki már megvolt a jogerős ítélete. Nagyon karakánul, rendesen viselkedett, minden kényes téma alól kimentett, úgy állította be, hogy ő csinálta mindazt, amit súlyosbító körülményként lehetett volna ellenem felhasználni. Az első pillanatban nem is értettem meg, majdnem azt hittem, hogy csalódnom kell benne, csak később esett le a húszfilléres. Ezzel nagyon sokat segített nekem. A második találkozásunk Budapesten volt. Vala-

* A megyeháza épületében maradt megyei munkástanácsvezetőket november 5-én a szovjetek letartóztatták és Ungvárra hurcolták.

mikor a 60-as években megkerestem a Thália Színházban. Éppen próbán voltak a színpadon, lehívtam. Nagyon kedvesen elbeszélgettünk, meg is hívott, hogy keressem meg a lakásán, de nem mertem elmenni, nehogy valamilyen hátránya legyen belőle, mert a besúgó hálózat mindenütt működött.

Amikor a szovjetek bejöttek, akkor teljes egészében szovjet katonai diktatúra jött létre. Utána pedig a párt, a korábbi MDP vezető funkcionáriusai tettek meg mindent annak érdekében, hogy átvegyék a szovjetektől a hatalmat. Miskolcon is megalakították az MSZMP-t, toborozták a tagságot. A főszervező tudomásom szerint Koval Pál volt, és részt vett benne Grósz Károly* is. Ő '56-ban is olyan magatartást tanúsított, amelyből sohasem tűnt ki egyértelműen, hogy hova kötelezte el magát. Arra lehetett következtetni, hogy talán a Földvári-vonal mellett van, aztán kellő időben arcot változtatott, és hirtelen, Kádárhoz hasonló magatartással, 180 fokok fordulattal, pont az ellenkező oldalon állt. És ott volt a Pataki–Déri–Józsa hármas fogat is.**

A kezdeti időszakban nagyon kevesen voltak, de aztán az úgynevezett baloldali emberek, akik között jó pár ÁVH-s is szerepelt, november 10-e táján létrehozták a „pufajkás” egységet, amely a karhatalmi szerepet átvette a szovjetektől. Ennek a soraiban voltak korábbi pártfunkcionáriusok, néhány katonatiszt, és nem utolsósorban téveszelnők és más korábbi káderek. Ezzel párhuzamosan Budapestről kiküldött emberekkel megkezdtek a megyei rendőrkapitányság újjászervezését.

A pufajkásoknak számtalan megfélemlítő akciójuk volt. Köztudott, hogy kijárási tilalom volt, ők pedig este és éjszaka felfegyverezve, általában nyitott teherautókon pásztázták a főútvonalakat, mert nappal még nem érezték elég erősnek magukat. A megalakulásukkal párhuzamosan rögtön megindult az általuk ellenforradalmárnak tartott emberek letartóztatása. Én például az éjszakai órákban egy idő után nem mertem otthon tartózkodni, mert várható volt, hogy letartóztatnak, ami december 22-én be is következett. Akkor a rendőrség fogdájában már jó pár ember volt, többségük a megye falvaiból, amiből arra következtetek, hogy vidéken hamarabb mertek tevékenykedni, mint Miskolcon, mert ott gyengébb volt az ellenállás.

Volt egy érdekes szituáció még november első felében, amikor nagyon kényes helyzetbe kerültem. Kijárási tilalom ideje alatt egy kislánynál voltam, ők marasztaltak, de mégis hazaindultam. Messze laktam tőlük, gondolkodtam, hogy merre menjek, amikor egy ismerősöm, aki a pályudvarról jött egy demizson borral, megszólított. Beszélgettünk – ott az utcán meg is húztam a demizsont –, és felajánlotta, hogy menjek hozzá az albérletébe, töltsen ott az éjszakát. Alighogy ezt megbeszéltük, a színházzal egy vonalban feltűnt a karhatalmisták csoportja, láncszerűen keresztbe fogták az utat, és ahogy söprik a pápai utcát, úgy egyenletes léptekkel jöttek felénk. Mikor ezt észleltem, mondtam az illetőnek, hogy induljunk, fokozatosan próbáljuk növelni a távolságot, hogy semmiképpen se érjenek utol bennünket. El is indultunk a Szent Anna-templom irányába, és amikor elértünk a Rácz György utca sarkáig, jött velünk szembe egy autó. Megláttam az autó reflektorát, gyorsan beugrottunk a kerítés mellé, de úgy látszik, észrevettek bennünket. Megállt mellettünk az autó, és kiugrott belőle

* Grósz Károly (a későbbi miniszterelnök) ekkor a megyei pártbizottság agitációs és propagandaosztályának vezetője volt.

** Déri Ernő a városi pártbizottság első titkára, Pataki László másodtitkára, Józsa Miklós osztályvezetője volt.

egy ballonkabátos férfi, nyakában géppisztollyal, és elkezdett rángatni, hogy üljek be a kocsiba. Érdekes, csak velem foglalkozott, a kollégával abszolút nem, úgyhogy ő ijedtében folytatta is tovább az utat, én pedig ott ráncigáltam magam, hogy dehogy ülök be. A zsebemben volt egy 635-ös csőre töltött fegyver, ki is volt biztosítva, a kezem rajta volt a ravaszon. Soha életemben még egy nyulat sem lőttem le, még attól is ódzkodok, hogy egy rovar életét kioltsam, de akkor nagyon kritikus helyzetben voltam. A huzavona közben rettenetes kínzó másodperceket éltem át, hogy lőjek, ne lőjek, hagyjam magam, ne hagyjam magam, amikor szerencsére megoldódott a kérdés – egy kicsit mesének hangzik, de így igaz – anélkül, hogy nekem kellett volna döntenem. Kinyílt a kocsis másik ajtaja, és kiszállt egy alak, akit a sötétben hirtelen nem ismertem fel, de ő felismert, Majtényi rendőr százados volt. „Miklós, te vagy?” „Hát persze, hogy én vagyok.” Akkor rászólt a másikra, hogy „hagyd békén, nem ismered, hát ez a Papp Miklós”. Nekem csak annyit mondott: „Miklós, amilyen gyorsan csak lehet, tűnj el, mert lehet, hogy jönnek utánunk a karhatalmisták, tűnj el, mert baj lehet.” Ott álltam, hogy mi lesz velem az éjszaka további részében, mert az ismerősöm közben elment. Ekkor észrevettem egy kis utcagyereket, aki ott ódalgott körülöttem, megkértem, hogy szaladjon a demizsonos ember után, mondja meg neki, hogy várjon meg a Szent Anna-templomnál, én pedig a Szinva-parton folytattam az utam, nehogy találkozzak a pufajkásokkal. A kis srác fürge volt, utolérte az ismerősömet, aki megvárta, és azt az éjszakát nála töltöttem.

Miskolcon novemberben még működött az a csoport, amelyet később Avar utcai össeesküvésnek tituláltak, s amely megpróbált még valamilyen ellenállást kifejezni. Ebbe én szerencsémre nem kapcsolódtam be. Tudomásom szerint csak tervezgettek, de tényleges akcióik nem voltak. Sok értelmét már én sem láttam annak, hogy felvegyék a harcot a szovjetekkel. Legfeljebb a nyugati közvélemény érdeklődésének fenntartása lehetett a cél, hogy ne kerüljön le a magyar ügy az ENSZ napirendjéről, de ha kimondottan a magyar érdeket nézzük, akkor felesleges véráldozatokat, felesleges anyagi és egyéb áldozatokat jelentett volna a fegyveres ellenállásuk.

November 4-e után, amikor már az egész megyei munkástanácsot lefejezték, különböző gócok jöttek létre a nagyüzemek körül, és a súlypont a DIMÁVAG-ról áthelyeződött az LKM-re. Ennek az volt az egyik oka, hogy a DIMÁVAG munkástanács-vezetőinek nagy részét elvitték, a második vonal pedig az első perctől kezdve az üzemeken belüli politizálásra állt rá. Ők elsősorban a gyárkapun belül gondolkodtak, és nem az ország, a város vagy a megye politikájával törődtek. November 4-e előtt a kádercserékkel, a termelés beindításával foglalkoztak, 4-e után pedig a sztrájk folytatására és a vállalat belső ügyeire koncentráltak. A november 4-e utáni sztrájk országos kezdeményezésre jött létre, ez volt az egyetlen fegyver, amivel még a szovjet beavatkozás ellen védekezni lehetett. Ekkor már az LKM volt az erősebb, ők tartották a kapcsolatot a KMT-vel és a megye nagyobb vállalataival.

Rendszeresen bejártam a DIMÁVAG-ba, és december első napjaiban az újbóli munkástanács-választáson ismét megválasztottak. Akkor még a munkásság nagyon zaklatott volt, és az újonnan megalakult karhatalmi meg egyéb erők nem mertek bemenni egy nagyüzembe. Még hosszú ideig olyan ereje volt a munkásságnak, hogy aki oda betette a lábát, annak számítnia kellett az esetleges összeütközésre. A kapun belül mint egy váron belül, védeltséget éreztek az emberek, és ezt a helyet tartották olyannak, ahol még együttesen összefogva tudnak kitartani. A nagyüzemi munkásság sokkal nagyobb erő volt, mint egy utcai csoport vagy bármi más.

Novemberben és decemberben többször voltam a lakásomhoz közel lévő Annabánya jól szervezett munkástanácsánál. Vezetőjén, Keszthelyi József barátomon keresztül tartottam a kapcsolatot az LKM munkástanácsával. Keszthelyi személyesen járt fenn Budapesten a KMT-nél, hozta a határozatokat a sztrájkra meg egyebekre vonatkozóan. Közben vártuk a lehetőséget egy újabb kibontakozásra, bízunk a Nyugat segítségével, hogy esetleg diplomáciai úton mégis eredményt tud elérni a szovjetekkel szemben. A miskolci munkástanácsok november végén is követelték a Nagy Imre-kormány visszaállítását, a szovjet csapatok kivonulását Magyarországról, de első helyen a Szovjetunióba elhurcolt meg egyéb helyen fogva tartott emberek azonnali szabadlábba helyezése és visszahozatala szerepelt. A többi korábban megfogalmazott pont ekkor háttérbe szorult. Talán át se tudtuk gondolni, hogy milyen megtorlás fog következni, hogy a Kádár-kormány és a szovjet erők milyen sorsot szántak a magyar népnek és a forradalomban részt vett személyeknek.

Az elhurcoltak hazahozatala november végére, december elejére sikerült, de lehetne másként is fogalmazni, mert nem biztos, hogy sikerült, hanem sokkal inkább arról lehetett szó, hogy a Kádár-kormánynak és a szovjet erőknek meglepetést okozott a magyar munkásság további sztrájkja, a termelés visszatartása. Ahhoz, hogy a Nyugat felé prezentálni tudják, hogy itt nem történt törvénytelen beavatkozás, minél előbb eredményeket kellett felmutatni, aminek első lépcsője a termelés beindítása lett volna. Nyilván hosszú fontolgatás után jutottak arra az elhatározásra, hogy a magyar munkásságot másképp nem lehet rávenni a munka felvételére, csak ha sikerül olyan embereket találni, akik el tudják érni a munkásoknál a sztrájk beszüntetését. Ilyen személynek jelölték ki Földvári Rudolfot. Úgy gondolták, ha Földvári visszajön, visszahozzák vagy visszaengedik – mindegy, hogyan fogalmazzuk –, akkor neki van akkora presztízse és tekintélye, hogy a munkástanács többi tagjával együtt el tudja érni a termelés beindítását. Ez volt az alapvető szándék, és ezért mondom, hogy kétséges, hogy a munkásság követelésére hozták-e vissza őket, vagy pedig két legyet ütöttek egy csapásra, egyrészt kielégítették a munkásság követelését, másrészt faltörő kosként használták fel őket a kormány szándékainak megvalósításához.

Visszatérésük után Földvári újjászervezte a megyei munkástanácsot, amely más volt, mint a korábbi. Ebben én már nem vettem részt. Újabb tagokat hoztak be a különböző vállalatoktól, de a fő mozgatója mindennek Földvári volt később is. Úgy látom, ő akkor is valamiféle külön utat járt itt a megyében. Nehéz eldönteni, hogy továbbra is a forradalom irányát akarta-e követni, vagy pedig a kapott instrukcióknak akart-e eleget tenni. Én már börtönben voltam, amikor neki még volt akkora szava és tekintélye, hogy egyik pillanatról a másikra kihozhatott volna”.^{*} Érzésem szerint ő akkor úgy gondolta, hogy az ellenforradalmár elnyerte a maga büntetését, és jó helyen van ott, ahol van, jobb is, hogy megszabadultunk egy ilyen kolonctól. Ezt annál is inkább gondolom, mert az alatt a három és fél hónap alatt, amíg a rendőrségen voltam, több rendőrtiszt cinikus mosollyal tett olyan megjegyzést, hogy „a maga Földvári barátja nem tesz semmit a maga érdekében? Rajta múlik, hogy mi lesz a maga sorsa.”

^{*} A Földvári Rudolf vezette megyei munkástanács 1956. december 5-én megjelent programja tartalmazza az „ártatlan honfitársak” szabadon engedésének követelését. A 17/1956. (XII. 8.) kormányhatározattörvényen kívül helyezte a területi munkástanácsok működését, így a program megvalósítására nem volt lehetőség.

A többiek, akik néhány nappal később jöttek vissza a Szovjetunióból, fő vonalakban nyilván egyetértettek Földvárral, hiszen együtt vonultak be a munkácstanácsba, bár nüansznyi eltérések biztosan voltak közöttük. A mai napig tisztázatlan előttem, hogy a nép, az ország célkitűzéseit használták fel jelszavakként azért, hogy megerősödjön a Kádár-kormány, vagy azért álltak látszólag a Kádár-kormány és szovjet megbízói mellé, mert úgy érezték, hogy csak azzal tudnak valamit tenni a forradalom érdekében. Borzasztóan sérelmeztem, és ma sem tudom megérteni, hogyan lehetett belépni az MSZMP-be, abba a pártba, amelyet az egész nép utált. És hogyan lehetett – amikor már a munkácstanácsok felszámolása megtörtént – egy újonnan megalakult megyei tanács vezető testületének tagjaként felesküdni a Kádár-kormányra. Köztudomású ugyanis, hogy a tanács vezetőinek fel kell esküdniük*. Ezek mind olyan kérdések, amikre nekik kell választ adni. Előttem ez homályos, és mindaddig, amíg egyértelműen nem tisztázódik, addig élnek bennem a kételyek Földvári és csoportja iránt.

Bogár Károly – miután hazatértek Ungvárról – azt mondta nekem, hogy „Miklós, mégiscsak nektek volt annak idején igazatok.” Nem magyarázta meg, hogy mire is gondol, de én azt a következtetést szűrtem le a szavaiból, hogy abban volt igazunk, hogy mi forradalmat csináltunk. A többiekben viszont még inkább megerősödhetett rólunk az a vélemény, hogy mi ellenforradalmárok voltunk – akkor már kezdtek itt-ott-amott feltűnni ezek a bélyegek –, és ezt éreztették is velem.

A hazatérésük után először november végén a megyeházán találkoztunk. Ott Földvári elmondta, hogy ők már a Szovjetunióban tisztázták magukat,** engem viszont nem tisztázott senki. Megkért, hogy mindaddig, amíg ez a tisztázás meg nem történik, ne menjek közéjük. Nyersen fogalmazva: ne kompromittáljam őket. Szitovszky Zoltán rögtön felajánlotta, hogy köztem és az akkor már Budapestről idehelyezett Mácsik őrnagy között – aki az újjáalakult rendőrség megbízott parancsnoka volt – kapcsolatot teremtek, hogy tisztázzam magam.

A „tisztázás” szabályos kihallgatás keretében történt. December 1-jén Mácsik felhívott telefonon a DIMÁVAG-ban. Azt javasoltam, hogy jöjjön ki a munkahelyemre, de nem tetszett neki a javaslatom. Végül Szitovszky Zoltán közreműködésével abban állapodtunk meg, hogy december 2-án reggel a Nehézszerszámgépgyár igazgatói irodájában találkozunk. Oda is mentem, de előtte közöltem a munkatársaimmal, hogy ha 2 óráig nem adok magamról életjelt, az azt jelenti, hogy lekapcsoltak. Megkezdődött a beszélgetés, közben Mácsik kétszer-háromszor is sajnálkozását fejezte ki, hogy csak nem jó ott, csak jobb lenne máshol beszélgetni, ahol felvehetnének egy jegyzőkönyvet is. Akkor gondoltam egy nagyot, és lesz, ami lesz alapon felajánlottam, hogy menjünk be a rendőrkapitányságra. Meglepte őt a hirtelen változás. Felálltam, indultam az ajtó felé, amikor Mácsik hirtelen elém állt, hogy ne haragudjak, de olyan információkat kaptak rólam, hogy bárhová megyek, két-három barátom vagy bajtársam fegyverrel követ, hogy megvédjen, és nincsenek-e most is itt a barátaim. Megnyugtattam, hogy korrekt szándékkal jöttem tárgyalni, és ugyanazt feltételezem róluk is. Ezután megkérdezte, van-e nálam fegyver. Azt válaszoltam, hogy nincs, de nem sértődöm meg, ha megmotoztat – ettől eltekintett. Beültünk a kocsiba, én hátra, mindkét oldalamon egy-egy civil ült. Egy eléggé beépítetlen részen haladtunk a város irányába, amikor

* Ilyen kötelezettséget csak a honvédség tisztjeivel szemben támasztottak a *Tiszti nyilatkozat* aláírásával.

** Vö. a Bogár Károllyal és a Földvári Rudolfal készült interjúkkal.

Mácsik megállította az autót, és kiszállított. Megfordult az agyamban, hogy talán azon a sívár helyen akarnak velem valamit csinálni. Éppen kiléptem, amikor hátrapillantva észrevettem, hogy az út elején bekanyarodik egy személyautó. Rögtön átláttam, hogy rettentően bizalmatlanok velem szemben, nyilván egy másik autóval biztosították magukat, de az lemaradt, és azt gondolták, hogy az embereim tartóztatták fel. Szinte ki se szálltam, máris visszaültek, amikor az autó feltűnt a kanyarban. Megjegyeztem, hogy nem tartják-e furcsának, hogy azok, akiket ellenforradalmároknak tartanak, fegyvertelenül bárhová bemehetnek, ők meg egy gyárba sem mernek bemenni, és az utcán is csak így mernek közlekedni.

A rendőrkapitányságon egész délelőtt folyt a kihallgatás. Elmeséltették mindazt, amit október 23-tól csináltam, és jegyzőkönyvezték, amit elmondtam. Közeledett a 2 óra. Ők udvariasak voltak, én megnyugodtam, láttam, hogy nincs veszély, nem fognak ott tartani, ezért kértem, hogy telefonálhassak. Megengedték. Szóltam a kollégáimnak, hogy nincs baj. Kicsivel 2 óra után elengedtek. Ez volt az első találkozásom a hatósággal.

Decemberben az ellenállás Miskolcon is néhány spontán akcióban nyilvánult meg, ugyanúgy, mint az ország többi részén. Ilyen volt például, hogy a szovjet páncélosokat megállították, elé feküdtek, vagy megpróbálták szót érteni a szovjet katonákkal, megagítani őket, hogy a magyar ügy tiszta ügy. Aztán volt, amikor konfliktus robbant ki, mint december 10-én, amikor a nyomda előtt lőttek, és az avasi kilátó kigyulladt.* A közelben voltam, hallottam a fegyverropogást, meg a tömeg hangját, de nem voltam szemtanúja az eseménynek.

Engem december 22-én fogtak le, addig sem sikerült elérni a folyamatos termelést, volt időszak, amikor a miskolci üzemek felvették a munkát, de amikor a KMT sztrájkot hirdetett, akkor újból leálltak. Követték a budapesti eseményeket, annak megfelelően alakultak itt is a dolgok.

Még januárban is mutatta az erejét a munkásság. Két-három héttel a letartóztatásom után felkísértek a fogdából az ügyemmel foglalkozó rendőr századoshoz, Basa Bélához. Amikor beléptem a szobájába, meglepődve láttam, hogy négy ismeretlen ember ül az irodában, akikről kiderült, hogy a négy miskolci nagyüzem – a DIMÁVAG, a Kohászat, a Könnyűszerszámgyár és a Nehézszerzsámgyépgyár – küldöttei, akik azért jöttek a rendőrségre, hogy engem láthassanak. Ugyanis az terjedt el a munkások körében, hogy Papp Miklóst letartóztatták, és ki is végezték a rendőrség udvarán. Ezek az emberek azért jöttek, hogy tisztázzák, mi van velem. Aznap délután tömegfelvonulást szerveztek volna, ha nem sikerül velem találkozniuk. A szituációval ellentétesen mosolyogva léptem be a szobába, mire Basa rendőr százados azt mondta: „Na látják uraim! Itt van Papp Miklós, nemcsak hogy él, hanem jó kedvnek is örövend, és nincs semmi probléma. Nem igaz, ami róla elterjedt.” Basa Béla egyébként a körülmények és a lehetőségek keretein belül nagyon tisztességes és nagyon rendes ember volt. Lehet, hogy neki köszönhetem az életemet, és talán azt is, hogy nem kerültem olyan szigorú elbírálás alá, mint amilyen alá kerülhettem volna.

December 2-án volt a megbeszélés Mácsikkal, és utána december 22-ig semmiféle akció nem történt ellenem. Kádár ígéretei engem is elaltattak egy kicsit. Elhittem, hogy

* December 10-én délelőtt tüntetés volt a Borsodi Nyomda, este a rendfenntartó zászlóalj lakanyája előtt. Szovjet tankokból és magyar katonai teherautókból a város több pontján tüzet nyitottak. Négy civilt, egy karhatalmistát és egy szovjet katonát halálos lövés ért.

nem esik bántódása azoknak, akik nem vettek részt lincselésben vagy egyéb dolgokban. Úgy döntöttem, hogy eljegyzem a kislányt, akivel addig szórakoztam. 22-én tartottuk az előjegyzést az albérletében, elhatároztuk, hogy majd 23-án reggel indulunk Kisvárdára a szüleihez, és Éva-napon lesz a hivatalos eljegyzés. Erről az estéről indultam haza, a lakásomra – még kijárási tilalom volt, de nem volt semmi különösebb probléma. Kinn a Lyuko-völgyben nem gondoltam, hogy veszély fenyeget, és jókedvűen dudorászva mentem hazafelé. Amikor az Anna-bányát megközelítettem, embereket láttam. Természetesnek tartottam, mert a bánya védelmére volt egy fegyveres őrség, amelyet az új hatalom legalizált, még egy darabig hagyták működni az üzemi őrségeket. Fiatalemberek lévén, a korábbi napokban nemegyszer viccelődtek velem: „állj, ki vagy!” Most is ugyanez történt, amikor a közelbe értem, egy hang rám kiabált: „állj, ki az!” Már vissza akartam nekik kiabálni, hogy: „ne hülyéskedjete, nem unjátok ezt a játékot?”, amikor észrevettem, hogy páncélsisak van a fejükön, és rögtön tudtam, hogy baj van, ezek karhatalmisták. Természetes, a felszólításnak eleget tettem, megálltam, rögtön odajött két karhatalmista, hogy igazoljam magam. Odaadtam a személyazonosságit, már vissza se adták, megmotoztak – szerencsére nem volt nálam a fegyver –, és felkísértek a bánya egyik irodájába, ami tömve volt karhatalmistákkal. Két teherautó karhatalmista szállt ki akkor az Anna-bányára, azzal a szándékkal, hogy ezt a fegyveres testületet meglepetésszerűen lefegyverezze, és hogy elfogja az Anna-bányai munkástanács vezetőit, köztük engem is, mert nyilván rendelkeztek információval, hogy meg szoktam ott fordulni. A teremben volt még két civil ruhás rendőr is, a fiatalabbikat látásból ismertem, gyakran találkoztunk akkoriban szórakozóhelyeken. A másik Basa Béla rendőr százados volt. Rögtön azt kérdeztem: „mondják meg, önök közül ki itt a parancsnok?” Jelentkezett egy karhatalmista, akitől magyarázatot kértem arra, hogy miért korlátozzák a személyes szabadságomat. Ő udvariasan kitért a válasz elől azzal, hogy szó sincs itt a személyes szabadság korlátozásáról, csupán csak fél óráról van szó, bevisznek tanúkihallgatásra, és utána vissza is hoznak. Persze ez is csak mese volt, mert ez a fél óra aztán két évig tartott. Nagy szerencsénk volt, hogy Keszthelyi Józsefet és engem a két civil ruhás rendőr kivett a karhatalmisták keze közül, beültettek a személykocsijukba, és a két teherautó között haladva elindultunk Miskolc irányába. Feltételezem, hogy Mácsik utasítására vettek ki a kezeik közül. Én mégiscsak a megyei munkástanács elnökhelyettese voltam, gondolom, hogy akkor nekik is kényes volt ez a téma. Késébeesve latolgattuk a helyzetet Keszthelyivel, hogy vajon mi lesz. Azon drukoltunk, nehogy véletlenül a Tizeshonvéd utcai pufajkáslaktanyába vigyenek, mert akkor már tudtuk, hogy aki oda bekerül, azt kegyetlenül megverik, sőt olyan is elhangzott akkoriban, hogy volt, akit halálra vertek. Nagyon megkönnyebbültünk, amikor a Tizeshonvéd utcai laktanyánál a két teherautó befordult, mi pedig folytattuk az utat a rendőrkapitányságig. Bevittek bennünket, és fél éjszakát a folyosón ültünk, mire előkerült Mácsik. Követeltem, hogy adjon magyarázatot. Akkor már célzott a fegyverrejtegetésre, és azt mondta, hogy kénytelenek vagyunk ott tölteni az éjszaka hátralevő részét, reggel majd tisztázódik minden, aztán hazamehetek.

Nekem már októberben volt fegyverem, hiszen számtalan lehetőség volt a fegyverszerzésre, mert folyamatosan ment a környék rendőrségeinek lefegyverzése, főleg egyéni akciókban. Ádám Ferenc, aki rendkívül alacsony ember, szinte hihetetlen, de több rendőrőrsöt lefegyverzett. Igaz, hogy ehhez két fél kellett, lehet hogy a rendőrőrs tagjai alig várták, hogy végre lefegyverezzék őket. Ezek a csoportok a fegyverek tömkelegét hozták be a munkástanácsba is. Emlékszem olyan időszakra, amikor az

asztalon különböző fegyverek voltak: 30-40 puska, revolverek, pisztolyok. Nekem egy olyan 635-ös pisztoly került a kezembe, amelyet az ávosoktól vettek el. Rendkívül szimpatikus kis pisztoly volt. Mi, a munkástanács tagjai az újjáalakult rendőrségtől engedélyt kaptunk fegyvertartásra. A pisztoly megmaradt nálam november 4-e után is, de szerencsére a házkutatás során sem találták meg, ha megtalálták volna, biztos kivégzés lett volna, mert akkor még életben volt a statárium. Meg is fogadtam, hogy többet az életemben még gumicsúzlit se veszek a kezembe, mert nagyon sok kínos percet és órát okozott nekem.

Másnap – december 23-án – az alagsorban lévő 4-es cellában helyeztek el. Ott már volt négy személy, egy Bálint nevű mezőkövesdi rabtársamra emlékszem. Megkezdődtek a kihallgatások, és kiderült, hogy fegyverrejtegetés címén vettek őrizetbe, mert a személyi védelmi fegyveremet nem szolgáltattam be. Elismertem, hogy nem szolgáltatam be, viszont azzal védekeztem, hogy a fegyvert bedobtam a Sajóba. Volt egy másik vádpont is, amelyiknek szinte koncepció s íze volt. Az Anna-bányai telepen volt egy kovácműhely, ahol egy alkalommal megfordultam, és azzal próbáltak vádolni, hogy ott életveszélyesen megfenyegettem egy volt ávóst, aki akkor már bányászként dolgozott. Természetesen ebből semmi sem volt igaz. Hónapok múltán, már a bírósági szakaszban ez a vád elesett, mert egyértelműen bizonyíthatatlan volt, és az ügyész visszavonta.

A kezdeti stádiumban még nem a munkástanácsban végzett tevékenységem kapcsán hallgata ki. Amikor letartóztattak, természetesen nagyon komoly tragédiának éreztem, de utólag értékelve a dolgokat talán szerencsésnek is mondhatom ezt a helyzetet, mert úgy érzem, az én ügyemben ezzel a nagyon kis epizóddal foglalkoztak, és kimaradtam a sokkal nagyobb horderejű témákból, például a defenzív csoport ügyéből, mert nem merült fel a nyomozás során terhelő bizonyíték ellenem, de koncepcionálisan belekerülhettem volna ebbe az ügybe is, és természetesen a megyei munkástanács elleni perbe is.

A mai napig sem tudom pontosan tisztázni, hogy milyen erők játszottak közre, de az biztos, hogy voltak segítő erők az ügyemben. Van néhány elgondolásom ezzel kapcsolatban. Nem utolsósorban a volt védőügyvédem, dr. Dienes István személyi kapcsolatai. Nagy tekintélyű, elismert ügyvéd volt széles kapcsolatszerrel, édesapám testi-lelki jó barátja, engem úgy tekintett, mint a saját fiát, és úgy is védett. Mindent elkövetett az érdekemben, amit emberileg el lehetett követni. Hipotézisem szerint sokat segített, hogy az akkori hatóságok, beleértve a nyomozókat és a helyi politikai irányító szerveket is, mindent pozitívként ítélték meg a korábbi cselekedeteimben. Feltételezem, hogy tudtak a Kucsera alezredessel folytatott beszélgetésemről és arról, hogy mi volt a véleményem, amikor az ormosbányai táborból kitörték a rabok. Kiderülhetett az is, hogy a kritikus napokban többször tárgyaltam a pártbizottság vezetőivel, s azok a tárgyalások nagyon reálisak, mindenféle szélsőségtől és szenvedélytől mentesek voltak. Talán még olyan dolgok is befolyásolták az ügyemben eljárók magatartását, hogy amikor az Antal-ügy volt, egyike voltam azoknak, aki a megyei tanács erkélyéről nyugtató beszédet intézett a tömeghez.

Még egy epizódot el kell mesélnem, ami föltétlenül közrejátszhatott az ügyemben. Október 26-án este, amikor lázas, felháborodott kereső akció indult a szétszóródott, bujkáló ávéhasok ellen, behoztak az épületbe két nőt. Mindkettő az akkori ÁVH valamilyen részlegénél teljesített szolgálatot. Engem szólítottak fel, hogy hallgassam ki őket. Amikor megláttam a két halálra rémült nőt, azonnal tudtam, hogy nem kívánok

velük foglalkozni. Én a törvényes megoldás híve voltam, mégis meg kellett játszani a kihallgatást, mert ezt kívánták a körülmények. Formálisan kihallgattam őket, néhány lényegtelen kérdést tettem fel, hogy mit tudnak a bujkáló ávéhás tisztekről meg ehhez hasonlókat. Ők akkor azt nyilatkozták, hogy egyszerű beosztottak, és kétségbeesve tagadták, hogy bárkiről is tudnának. Akkor látszólag úgy tettem, mintha átkísérném őket a Fazekas utcai fogházba, de amikor leértünk az utcára, szóltam nekik, hogy nagyon gyorsan tűnjenek el. Meglepődtek, azt hitték, hogy ez csel, és talán hátulról le akarom lőni őket. Kétségbeesve kiáltottak, hogy „ne tegye ezt velünk”. Én felháborodva kikértem magamnak: „mit képzelnek, hogy én is olyan mocskos, szemét ember vagyok, mint esetleg a maguk környezetében dolgozó volt ávéhás tisztek? Nem értik meg, hogy miről van szó? Azonnal tűnjenek el, mert nem tudok garanciát vállalni az életükért!” Ekkor már látták az őszinte, komoly szándékot, és sírva a nyakamba ugrottak. Az egyiknek volt hova mennie, a másik valahol vidéken lakott, és én megkértem egy motorkerékpáros ismerőst, hogy vigye őt haza. A kihallgatások során nem hivatkoztam erre, de észrevettem, hogy tudnak róla. Ugyanis pár héttel a letartóztatásom után hivatottak a cellámból, bevezettek a foglárók irodájába, ahol az egyik nő ült, mellette egy volt ávéhás tiszt, aki időközben átigazolt az új rendőrséghez. A kérdések jellegéből arra következtettem, hogy nem is kíváncsiak a válaszra, csak azonosítani akarnak. Ez az azonosítás megismétlődött két héttel később. A tárgyalásokon nem tettek fel erre vonatkozó kérdést, úgy kezelték ezt, mint cinkosok, akik tudnak róla, esetleg befolyásolta is őket, de hivatalosan sohasem hangzott el. A bánásmód, a hangnem velem szemben kimondottan korrektnek és tisztességesnek mondható. Ugyanakkor más rabokkal szemben ennek az ellenkezőjéről győződtem meg, többeket megvertek, némelyik úgy nézett ki, mint a bódi szilva, persze az is lehet, hogy velük mások foglalkoztak. Mindenesetre nekem kezdett már kényelmetlenné válni a megkülönböztetett bánásmód.

A kihallgatások során hallani akarták mindazt, ami abban a bizonyos időszakban a városban lezajlott, és amiben én esetleg kompetens voltam. Sipos őrnagy, amikor meglátott, azzal kezdte a beszélgetést, hogy: „maga az? Én azt hittem, hogy egy minden hájjal megkent, vén csirkefogóval fogok találkozni! Maga egy fiatalember, egy taknyos, tudja, hogy magát fel fogják akasztani?” Én úgy érzem, hogy felelősségtudattal, korrektül és nagyon széles látókörrel próbáltam az egész forradalmi időszak alatt cselekedni. Ez is volt az oka, hogy nagyon nehezen tudtak az intézkedéseim és a konkrét cselekedeteim kapcsán bizonyítható bűncselekményeket felsorakoztatni. Mindig vigyáztam arra, és ezt tudatosan tettem, hogy amikor egy-egy utasítást adtam, az négyszemközt történjen, így később nem volt tanú.

Az első napokban felismertem azt a rendőri módszert, hogy majdnem minden nyomozó azzal kezdte a kihallgatást, hogy ők mindennel tökéletesen tisztában vannak, mindent tudnak, és mindenkinek felhívták a figyelmét, hogy az őszinte, beismerő vallomás enyhítő körülmény. Én rögtön felfogtam, hogy ez taktika. Sőt, a kérdésekből leszűrtem, hogy nagyon keveset tudnak, és kialakult bennem az az álláspont, hogy az a jó, ha az ember igyekszik mindenről elfeledkezni, ha minél kevesebb konkrétumra, minél kevesebb névre emlékszik, és akit lehet, ki kell hagyni a buliból. Ez nekem elég jól sikerült.

Több mint három hónapig voltam a rendőrségen, de konkrétumokat nehezen tudtak összeszedni ellenem. Nyilván széles körű nyomozás folyt a munkahelyemen, a DIMÁVAG-ban is, de egyetlenegy olyan tanút sem tudtak előszedni, aki akár csak a

legkisebb rossz szándékú nyilatkozatot tette volna, senki nem volt hajlandó ellenem tanúskodni. Már úgy nézett ki, hogy szabadlábra helyeznek, persze lehet, hogy annak nem sok értelme lett volna, mert akkor meg a munkástanácsperben tartóztattak volna le.

Végül hatalmas aktacsomót adtak át az ügyésznek. Amikor először találkoztam az ügyvéddel, akkor azt mondta, hogy „az égvilágon semmi olyat nem találtam, ami arra adna okot, hogy kétségbe legyünk esve”. Ennek szellemében kezdődött meg az első tárgyalásom. Másodrendű vádlott voltam, Keszthelyi József volt az elsőrendű. A mai napig is meleg szívvel és sok szeretettel gondolok rá, mert ritka kemény, becsületes és tisztességes embernek ismertem meg.

Az első tárgyalás '57 májusában volt Miskolcon, Szenttornyai vezette, akiről csak azt tudom mondani, hogy igazi régi vágású, magyar érzelmű, nagy tudású, tisztességes bíró volt. Háromnapos bizonyítóeljárás után már csak a vádbeszédnek és a védőbeszédnek kellett volna következnie, amikor felugrott Valentin Ágoston ügyész, és kijelentette, hogy hiányosnak találja a nyomozati adatokat, és kérte a pótnyomozás elrendelését, az ügy súlyosságára való tekintettel pedig a pótnyomozás időtartamára további fogva tartásomat.

A következő tárgyalás talán egy hónap múlva volt. Szenttornyai bíró úrtól elvették az ügyünket, és egy Debrecenből érkezett bíró, Koharek József tárgyalta. Koharek zárt tárgyalást rendelt el. Voltak olyan közbeszólásai, amik engem irritáltak, de eleinte lenyeltem. Amikor arról volt szó, hogyan is történt az Antal-féle lincselés, akkor tett egy megjegyzést: „Persze, mert maguknak tetszett az ilyen komédia!” Ezt viszont kikértem magamnak: „kérem, tanácselnök úr, lehet, hogy sokaknak ez komédia volt, de tessék tudomásul venni, hogy nekem akkor is tragédia volt, és én ezt mind a mai napig így kezelem!” Úgy láttam, hogy vette a lapot, és fokozatosan leállt erről a magatartásról. Ennek ellenére az lett a vége, hogy én kaptam 6 évet, az elsőrendű, Keszthelyi József pedig 12 évet.

Amikor kimondták az ítéletet, azt mondta az ügyvédem, hogy „egy-egy ítéletben a bíró személye és az ügynevezett borítékos utasítások dominálnak. Olyan időket élünk, amikor a semmiből is lehet valamit csinálni, és valamiből is lehet semmit csinálni.” Ez ténylegesen így volt, nagyon sok ilyen felfújtt per volt. A miénkben, anélkül, hogy az alapidokumentációban bármiféle változás történt volna, Szenttornyai bíró úr nem tudott ítéletet hozni, Koharek meg kimondta a tizenkét, illetve hat évet. Ez nem volt megalapozott, ami abból is kitűnt, hogy az ügyész minden további nélkül belenyugodott, de mi természetesen fellebbeztünk.

Pár hónap múlva volt a fellebbviteli tárgyalás Budapesten, ami maximum egy órát vett igénybe. A Budai-tanács hatályon kívül helyezte az előző ítéletet, és visszadobta elsőfokra az ügyünket azzal, hogy megalapozatlanok a vádak. Hónapok teltek el, akkor már a Markóban voltunk, mire a miskolci bíróság újra kitűzte a tárgyalást, ismét Koharek volt a bíró. Ekkor én négy évet kaptam. Keszthelyi József ellen összeesküvés volt az egyik vád, de nem sikerült bizonyítani. Aztán az üzemi őrsegnél lévő fegyverek miatt ellene is fegyverrejtegetést akartak kihozni, de ez is elesett. Utólag beigazolódott, hogy törvényesen volt fegyver az ott lévő emberek kezében. Végül csak az izgatás vádja maradt ellene, és a 12 éves elsőfokú ítélettel szemben még két évet sem húzott le, pár hónappal hamarabb szabadult, mint én.

Nekem volt még egy tárgyalásom '58 vége felé, amikor már elválasztottak bennünket egymástól, mert indokolatlan volt az összekapcsolásunk. Újból Koharek elé kerültem. Ekkor ejtették a korábbi vádakát, és két év távlatából a munkástanácsbeli

szereplésemet kezdtek forszírozni. Megjelentek a tanúk, akiktől általánosságokat kérdeztek: „Na mondja el, hogy mit tud a vádlotról. Ismeri-e a vádlottat?” A megyei munkástanácsból Nagy Attila volt az egyik tanú ezen a tárgyaláson, és emlékezetem szerint ott volt az '56-ot megelőző kiegészítő parancsnok, Csontos Mihály alezredes is, aztán Jekkel Béla, aki az első munkástanácsban szintén elnökhelyettes volt, de kiugrott a munkástanácsból, és akkorra már beilleszkedett az újonnan megalakult kommunista társadalmi rendszerbe, sőt később vállalati igazgató lett.

Nagy Attila kivételével mindannyian elmondták, hogy engem rendkívül veszélyes embernek tartottak, akitől nagyon féltek. Végül az maradt meg vádpontként, hogy az egyetemen felolvastam a 21 pontot. Ezt is úgy vallották, hogy hallottak róla, de egyikük se merte azt mondani, hogy ott volt.

A bíró megunt az eredménytelen válaszokat, és végül hozzám fordult: „vádlott, magának teszem fel a kérdést, mondja már meg, maga volt az, aki felolvasta a 21 pontot az egyetem auláján?” Én nem láttam semmi értelmét, hogy letagadjam, hiszen legalább 200 000 ember látta, hallotta, ezért elismertem. Ugyanekkor a tanúk próbáltak a „Kutyás csoporttal” is összefüggésbe hozni, mert olvasták az időközben megjelent Fehér Könyvet,* de a bíró leintette őket. Végül Koharek két évre ítélte. Nem fellebbezett sem az ügyész, sem én. Pár nap múlva, december 22-én szabadultam, mert addigra lejárt a két év.

A miskolci börtönből valamikor '57 nyarán kerültem fel Budapestre, hosszú ideig a Markóban voltam, és talán fél évet a Gyűjtőben. A Markóban sikerült sok információt szereznem a kinti életről, hiszen ott gyorsan cserélődtek az emberek. Amikor átkerültem a Gyűjtőbe, akkor ott napirenden voltak a kivégzések. A börtönnek egy olyan szárnyában voltam, ami a főkapura nyílt. Abban az időben a kivégzetteket lóval vontatott, gumirádlis alkotmányon vitték a temetőbe – valamikor gyerekkoromban ehhez hasonlóval szállították a kenyeret. Gyakran hallottuk a ló patkójának kopogását. Ott voltam akkor is, amikor Nagy Imréeket kivégezték. Mondanom sem kell, hogy ez bennünk milyen feszültséget idézett elő.

Hosszabb időt töltöttem egy cellában a később kivégzett Kósa Pállal.** Megismertem az egész Újpesti munkástanács ténykedését. Miközben a per folyt, arra gondoltam, hogy az egész Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkástanács ellen is folytathattak volna ugyanilyen akciót. Hozzá hasonló vagy talán még kisebb jelentőségű ügyekben is sokkal szigorúbb ítéletek születtek. Hosszú időn keresztül voltam egy cellában Nickelsburg Lászlóval,*** akit szintén kivégeztek, vele nagyon jó baráti kapcsolat alakult ki, mégsem beszélgettünk az ügyéről, voltunk annyira diplomatikusak. Együtt voltam Tóth Józseffel, őt a Köztársaság téri pártház elleni akcióval kapcsolatban végezték ki.**** Egy rövid epizód örök emlékként maradt meg bennem. A per folyamán általában érződött, hogy milyen ítélet várható. Tutsek, a halálbíró tárgyalta Tóth Jóska ügyét, és arra lehetett következtetni, hogy halál vár rá. Akkor összedugtuk a fejünket, töprengtünk, hogy mit is lehetne csinálni. Az lett volna a legjobb, ha valamilyen formában kiveszik Tutsek kezéből az ügyet. Azt javasoltuk, hogy próbálja megütni a

* Déri Ernő–Pataki László: *Az ellenforradalom Miskolcon*. Budapest, 1957. Kossuth Kiadó.

** Kósa Pált, az Újpesti Nemzeti Bizottság elnökét 1959. augusztus 5-én végezték ki.

*** Nickelsburg László Baross téri felkelőt 1961. augusztus 26-án végezték ki.

**** Tóth József Vajdahunyad utcai felkelőt 1959. február 26-án végezték ki.

bíró, és akkor esetleg elfogultság címén nem tárgyalhatja tovább. Tudomásom szerint Józsi meg is csinálta. Amikor levették a bilincset a kezéről, akkor átugrott a pulpituson, és többször megütötte Tutseket. Sajnos ennek ellenére is Tutsek maradt, és halálos ítéletet hozott. Még egyszer hallottam a hangját, amikor sétán voltunk a börtönudvaron, kikiabált a halálraitéltek zárkájából: „Miklós, itt vagyok, és ne felejtkeztek el rólam soha!”

1958. december 22-én a reggeli órákban engedtek szabadon a Gyűjtőfogházból. Először a Budapesten élő testvérbátyámhoz mentem, majd az esti vonattal hazautaztam édesanyámhoz Miskolcra. Hazaérkezésemmel egyidejűleg természetesen rögtön felvetődött a hogyan tovább kérdése. Az életet újra kellett kezdeni, de fogalmam sem volt, hogy hol és milyen formában. Karácsony után megpróbáltam valamilyen munka után nézni. A Miskolci Bútoripari Vállalatnál kaptam munkát, kocsikísérő és rakodó lettem. Tudtam, hogy ilyen múlt után nem nagyon van más lehetőség, mint a legalsó, a legalacsonyabb rendű munkával kezdeni. De még ez sem lett volna olyan nagy baj, ha simán tehettük volna, de sajnos a hatalomnak a keze odáig is elért, még ezt is minden eszközzel gátolták, lehetetlenné kívántak tenni bennünket. Ez nagyon keményen rácafozott arra, amit a börtönparancsnok a szabadulásom alkalmával mondott. Ő ugyanis azt közölte velem, hogy társadalmunk kemény kézzel lesújt mindazokra, akik ellene vétettek, de ha valaki letöltötte a büntetését, akkor a társadalom képes arra, hogy megmutassa a visszavezető utat. Sajnos ez nem volt igaz, mint ahogy semmi sem volt igaz.

Nem túl sokáig dolgoztam kocsikísérőként, mert megalázó alamizsnának tűnt a fizetésem. Ezután egy baráti kapcsolat révén felvettek a szénbányához csillésnek. Szerencsém volt, mert az egyszerű emberek befogadtak a brigádba, és minden eszközzel segítettek. Nehéz volt a munka, de nagyon jól éreztem magam. Amikor az első fizetést megkaptam, akkor valami hallatlan büszkeség töltött el, hogy azok után, amin keresztülmentem, egy kisebb vállalat igazgatójával egyenértékű vagyok, legalábbis ami a fizetésemet illeti. Aztán a városi pártbizottság utánam nyúlt, a főmérnök ugyan nem volt hajlandó elbocsátani, de a brigádból kiemelték, és betettek az úgynevezett tartalék csapatba, aminek a legnagyobb hátránya a bizonytalan jövedelem volt.

Jó fél év vagy háromnegyed év után elmentem a Közlekedési Vállalathoz motor-szerelőnek, az mégsem volt olyan veszélyes munka, és majdnem annyit kerestem, mint a bányában. Itt is éreztem azt a széles körű szimpátiát, amit a munkásrétegen belül élveztek az '56-os eseményekben résztvevők. Viszont az egyik főnököm ellen támadást indítottak, hogy ellenforradalmárt melenget a kebelén. Nem akartam, hogy kellemetlensége legyen, ezért önként távoztam. A Miskolci Finommechanikai Vállalatnál lettem szervizmester. Ott is ment egy darabig, de ez se tartott sokáig, mert kijött a rendőrségtől egy politikai tiszt, és távoznom kellett. Ezután hat hónapig sehol sem kaptam munkát.

Mindenütt megkérdezték, hogy mi az oka annak, hogy nincs munkám. És nemcsak hogy kérdezték, de jobb volt ezt tisztázni már az elején. Volt, aki nyíltan és világosan megmondta, hogy miért nem mer felvenni, de volt, aki nem merte így kimondani, hanem arra hivatkozott, hogy időközben betöltötték a munkakört.

1960 júliusában megnősültem. Úgy érzem, a jó sorsnak köszönhetem, hogy az utamba sodorta azt, aki a mai napig is a feleségem, akivel nagyon boldog házasságban élünk úgy, ahogy az esküvőnkön megfogadtuk, hogy jóban-rosszban egymás mellett leszünk. Amikor én ezt a nehéz csatát vívtam, akkor az egyedüli támaszom a feleségem

volt, ami maximumban segített elviselni az éretlen, szűk és a munkatársaim szűkösében az ő csekély fizetéséből éltünk nagyon szegényen és szerényen.

Időközben azért fokozatosan lehetett érezni, hogy a Kádár-rezsim is eresztett valamit a korábbi szorításból. Megjelentek olyan rendelkezések, amelyekben már arról volt szó, hogy segíteni kell az '56-ban elítéltek elhelyezkedését szakmai felkészültségüknek megfelelően. Kivételt képeztek a vezető beosztások és a bizalmi munkakörök. Ekkor elhatároztam, hogy én sem engedek a negyvennyolcból, és igenis ragaszkodom ahhoz a jogomhoz, hogy elhelyezkedhessek a szakképzettségemnek megfelelően. Jelentkeztem egy hirdetésre, amelyben raktárkezelőt és műszaki adminisztrátort kerestek, aki gépkocsialkatrész-ismeretekkel is rendelkezik. Minden szakmai feltételnek megfelelttem, mégsem akartak felvenni. Hivatkoztam a rendeletre, mire azt válaszolták, hogy nekik a pártbizottság hozzájárulása kellene. Ez meg is történt, így elnyertem az állást. Nagyon jó volt a környezet, csak a fizetés volt kevés, és nem volt semmiféle előrehaladási lehetőségem.

Egy alkalommal a Fő utcán sétálva szembejött velem az első munkaadóm, a Bútoripari Vállalat igazgatója. Megkért, hogy keressem meg, szeretne velem beszélni. Közölte, hogy már másképp ítélik meg az ügyemet, és szívesen venné, ha elvállalnám az anyagbeszerzői munkakört. Nyilván kikérte a pártbizottság meg a tanács ipari osztályának véleményét, és felvett, – nem is anyagbeszerzőnek, hanem anyag- és áruforgalmi előadónak. Teljes ambícióval kezdtem dolgozni, szárnyakat adott, hogy nap mint nap elismerést kaptam az eredményeimért. Itt sem telt bele egy év, és közölte az igazgató, hogy a városi tanács elnöke, Fekete elvtárs sürgeti őt, hogy váltson le a beosztásából. Jogilag ez megalapozott volt, mert a munkakör erkölcsi bizonyítványt igényelt, amit én nem kaphattam, de a háttérben nyilván személyes indíttatás rejtőzött. Az igazgató végül azt a húzást csinálta, hogy behívta a vállalat programosát, felajánlott neki 300 vagy 400 forint fizetésemelést, az én fizetésemet levette kétszáz forinttal, és formálisan munkakört cseréltünk. Talán egy évig dolgoztam így, mondhatom, elég skizofrén állapot volt.

Ekkor az egyik gyerekkori barátom azt mondta: „nincs mit vesztened, eredj fel a Kádár-titkárságra, és próbálj valamit intézni!” Úgy döntöttem, hogy megpróbálom. Valamikor '64 tavaszán beszereztem az ügyemben született összes dokumentumot, és felutaztam Pestre a Kádár-titkárságra, ahol Tihanyiné, a titkárnő fogadott. Először le akart rázni, de megkértem, hogy olvassa el alaposan a papírjaimat. Amikor elért azokhoz a részekhez, ahol a büntetésről volt szó, rám nézett, és: „mondja elvtárs, és maga ezt le is ülte?” „Le, az utolsó percig. De félreértés ne essék, nem ezért vagyok itt, hanem azért, mert köztudomású, hogy egy mezőőrnek is erkölcsi bizonyítványra van szüksége, ha tisztességesen akar élni. Erkölcsi bizonyítvány nélkül nem kapok munkát, ezért vagyok itt.” Utólagosan nem volna tőlem tisztességes, ha azt mondanám, hogy a nőben nem volt jó szándék, mert a következőket mondta: „Nézzé, elvtárs! Meg kell mondjam őszintén, hogy az elmúlt évek alatt nagyon sokan voltak ehhez hasonló ügyben nálam, és én idáig kivétel nélkül mindenkinek azt mondtam, ha volt bátorsága belekeveredni az '56-os ügyekbe, legyen bátorsága a következményeket is viselni, de az iratait végigolvasva én magát nemhogy bűnösnek, de még hibásnak sem találom.” Azt javasolta, hogy menjek vissza, és nagyon röviden írjam le, mit akarok, csatoljam mellé a bírói végzéseket, és ők majd továbbküldik az igazságügyi miniszterhez, végül majd az Elnöki Tanács elnöksége fog dönteni. Megírtam a kérvényt, és majdnem egy év eltelt, amikor kaptam a bíróságtól egy felszólítást, hogy adjak be egy okmánybélye-

get. Abból gondoltam, hogy valami már mozog. Nem sokkal ezután behívatott egy rendőr környezettanulmányozásra, nekem kellett elmondanom, hogy mennyire vagyok rendes ember, és mennyire vagyok jó férj stb., stb. Aztán megint eltelt egy bizonyos idő, amikor behívtak a megyei bíróság elnökéhez, aki ünnepélyes aktus közepette átadta a megyei bíróság közlését, mely szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsa mentesített a hátrányos jogkövetkezmények alól. Gratulált és közölte, hogy a mai naptól kezdve teljes jogú magyar állampolgárnak számítok, sehol senkinek nem tartozom beszámolni az '56-os ügyemről. Rendes volt a vállalatom igazgatója, mert ezután átminősített anyag- és áruforgalmi vezetővé. Rögtön megemelte a fizetésem, és most már legálisan és törvényesen tölthetem be a munkakörömet.

Azt hittem, hogy ezzel a történetem befejeződött, és most már pont kerül a végére. De sajnos nem, mert az itteni belügyi szervek nem voltak hajlandók végleg lezárni az aktáimat, és minden eszközt megragadtak annak érdekében, hogy valamilyen formában a hatáskörükbe vonjanak. Szerencsére az igazgató elhessegette rólam ezeket az embereket. Pár év múlva elment az igazgató, és kezdődött a cirkusz előlről. Akkor már kereskedelmi osztályvezető voltam. Az új igazgató azzal a módszerrel kezdte, hogy egymás után adta az olyan feladatokat és határidőket, amelyek szinte teljesíthetetlenek voltak. És ha ő valamit tőlem másnap 12-re kért, akkor ha éjszaka nem is aludtam, de 11 órára már az asztalára tettem.

Több területen ért zaklatás, igazságtalanság. Majd a vállalatot átszervezték, és megszüntették az összes osztályvezetői beosztást. Felmondtak, és 1972-ben ismét utcán voltam. Felmértem a helyzetem, és rájöttem, hogy itt Miskolcon nem sok esélyem van, gondoltam, felmegyek Pestre, vagy elmegyek vidékre, mint sokan mások. Éppen volt egy újsághirdetés, és a Könnyűbetongyár kazincbarcikai üzemének értékesítési csoportvezetője lettem. Jól is ment a munka, aztán egy év múlva ott is lapátra tettem.

Azon gondolkoztam, hogy hol nem vagyok kitéve ezeknek a dolgoknak, s akkor megint a sors meg a véletlen segített. A Volán Vállalat hivatásos gépkocsivezető tanfolyamot indított. Gondoltam, ha elmegyek gépkocsivezetőnek, akkor talán már odáig nem nyúlnak, mert úgy látszik, engem vezető beosztásban úgyse fognak seho se megtérni, és ahhoz már fáradt is vagyok, hogy évente újból meg újból előlről kezdjem, és állandóan kétszáz meg négyszáz százalékos módon bizonyítsak. Kiválóan végeztem a tanfolyamot, pótkocsis szerelvénnel és darus kocsival jártam.

Aztán visszahívtak a Tejipari Szállítási Vállalathoz, amelyik országos cég volt budapesti központtal, s ott rövid időn belül garázmester lettem. Nem sokkal később feloszlatták a vállalatot, és a miskolci Tejipari Vállalathoz kerültem. 1986-ban a 30. évfordulóra készült Berecz János *Velünk élő történelem* című filmje. Engem is megkerestek a Belügyminisztériumtól, hogy hajlandó vagyok-e vállalkozni egy televíziós interjúra. Azt hiszem, hárman vállaltuk a szereplést Miskolcra, de egyikünk sem került adásba. Ez nem is lett volna baj, de megkeresték a vállalat személyzetisét is, hogy kikérjék az engedélyét. Ezzel újra reflektorfénybe kerültem. Ettől kezdve újra jött az üldözés burkolt formája, ami aztán abban csúcsosodott ki, hogy 1987. október 23-án Budapestről hazafelé jövet a vonaton szívinfarktust kaptam. Ezután leszázalékoltak, rokkantnyugdíjas lettem. Szinte hihetetlen, hogy annyi év után még mindig így lehetett üldözni az embereket, és ilyen mocskos módon, aminek még törvényes kivédési lehetőségei se voltak. Az ember úgy próbált harcolni ellene, ahogy tudott, de semmilyen segítséget, semmilyen törvényes lehetőséget nem tudott igénybe venni.

Az biztos, hogy nagyon nehéz helyzetben voltunk, itt szó sem lehetett közös összefogásról, mert mint ahogy engem megpróbáltak beszervezni, nyilván a többieket is, nem kellett túl nagy fantázia, hogy elképzeljük. Ez valamennyiünkben kialakított egy bizalmatlansági érzést, nem tudtunk egymásban megbízni, mert nem tudtuk, hogy kinél sikerült, kinél nem. Tulajdonképpen ez volt az a bizonyos utolsó hűségeskü-szerű valami a mi fajtánktól, amelyikkel jegyet válthatott arra, hogy leszálljanak róla. Tehát nem bízunk egymásban, meg azért is kerültük egymást, mert ha két ember találkozott a magamfajtaból, arról a hatóság azonnal tudomást szerzett, és az olyan szintet kapott, hogy ezek megint nem férnek a bőrükbe, már megint szervezkednek. Külön-külön egyedenként vívtuk a magunk harcát, de semmilyen esélyünk meg lehetőségünk nem volt arra, hogy valamilyen formában segítsünk egymáson. Szinte észre sem vettük, hogy reggel felkel a nap és este lenyugszik, elmentünk az apróbb örömek mellett. Tudomásul vettem, hogy amíg élek, mindig csak harmadrangú vagy negyedrangú állampolgár leszek, aki ki van téve a hatalom kényének-kedvének, és nem tudtam, hogy meddig engedik a pórázt.

Azt tapasztaltam, hogy a munkásosztály, az egyszerű népréteg megszokta már a sok-sok megpróbáltatást, csendesen asszimilálódott egy bizonyos szintig, de belül mindig tudta, hogy meddig mehet el, és mindig meg volt az érzékenysége arra, hogy meg tudja ítélni, ami körülötte történik. Az embereknek kétfajta életük volt, egy kifelé élő meg egy szigorúan bizalmas belső. És a szigorúan bizalmas belső énjük mindig tudta, hogy mit is kell tenni.

Amikor felépültem a betegségemből, és már volt bennem egy kis erő is, éreztem, hogy itt az idő, be kell kapcsolódní a politikába. Akkor hosszan mérlegeltem, hogy a különböző pártok között hol is találom meg a saját magam vonalát. Nagyon sok töprengés és mérlegelés után – és ma is úgy érzem, hogy helyesen döntöttem – végül a Magyar Demokrata Fórumnál találtam meg a helyem. Úgy láttam, hogy a meghirdetett programban – ami Lakitelekről indult ki – és az összes ténykedésével egy deáki politikához hasonló programot tűzött ki célul, amelyik nem a mát, nem a tegnapot, hanem a holnapot meg a holnaputánat célozza meg. A Magyar Demokrata Fórumhoz csatlakoztam, felvállaltam a programját, és teszem a dolgom. Azt szeretném, ha egy egészséges és fiatal vezetői gárda irányítaná az országot, tehát nem az ilyen vén múmiák, mint magam is vagyok. De azért a másik oldalról azt remélem, és azt szeretném elérni, hogy az a réteg, amelyiket én is képviselek, elérje legalább azt a helyzetet, azt az életkörülményt, hogy a volt üldözőivel szemben legalább egy színvonalra kerüljön. Azt hiszem, nem kell szerénykedni, amit ez a réteg megérdemel a társadalomtól, azt kapja is meg. És nagyon-nagyon szégyellném, ha az utánunk következő generáció erről megfedkezne, és a szőnyeg alá söpörné ezt a témát, mert nem tisztességes az a politika, amelyik a hagyományait nem ápolja, csak kirakatpolitika-szerűen hivatkozik rá, és farizeus módon elfelejtkezik az utat taposók erényeiről és eredményeiről.

Készült 1990-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

BOGÁR KÁROLY, A BORSOD MEGYEI MUNKÁSTANÁCS ELNÖKHELYETTESE

„Ha ők bűnösök, ültessenek engem is melléjük!”

Édesapám gyári munkás volt. Ez nálunk családi tradíció, már az egyik dédapám is gyárban dolgozott, és ez annyira öröklődött, hogy nem is volt illő a család fiútagjainak más munkahelyet választania, mint a gyárat. Édesapám Diósgyőrben az ágyúgyárban kezdte, de '19-ben beállt a Vörös Hadseregbe. Szolnokon fogságba esett, sikerült megszöknie, viszont a gyár bezárta előtte kapuit. Szerzett egy mezőgazdasági gépkezelői mestervizsgát, megvette egy kovácsműhely felszerelését, és '21-ben elindult vidékre. Olyan volt a természete, hogy mindig megsértette az urat vagy az intézőt, vagy őt sértették meg, és egy évnél tovább sehol sem bírta. A család ment vele, csak '30-ban tértünk vissza Miskolcra. Nem volt állása, elment a kovácsműhely is, szegényen éltünk, hatan voltunk testvérek.

1925-ben születtem, és hétévesen már jártam a testvéreimmal a református egyház kertjébe gyomlálni, amiért ebédet kaptunk. Akkor a gyári munkásság megítélése kétféle volt, az egyik, hogy vallásos, a másik, hogy iszákos. Sajnos mi az utóbbihoz tartoztunk. Apám nem tudott megalázkodni, kérni, de végül bekerült a kohászathoz, ahol rövid időn belül csoportvezető lett. Kicsit jobban éltünk, de jöttek a háborús előkészület évei, és mivel nem rejtette véka alá a véleményét, 1943-ban kormányzógyalázásért és izgatásért másfél évre ítélték. Egy rabbányában dolgozott Miskolctól 25 km-re, biciklivel jártam ki hozzá. '44 végén betegen került haza, és egy évre rá meghalt. Kaptunk a kommunista párttól egy vörös szegfűs koszorút, de beszédet nem mondtak, mert pap temette.

Anyám volt a családban a vallás, a támasz, aki mindent feledtetett velünk, aki a semmiből is meg tudta csinálni az ebédet. Anyám családjából református presbiterek, pénztárosok, gondnokok kerültek ki. Rendszeresen jártunk templomba, hittanórára, hiszen akkor ez kötelező volt. Tízéves koromban diktálófiúcska lettem, amit részben anyám családja miatt, részben amiatt érdemeltem ki, hogy könnyen tanultam. Egyszer-kétszer elolvastam a bibliai idézeteket, és a következő vasárnap el is tudtam mondani. Édesanyámmal sokat énekeltünk zsoltárokat, népdalokat. A verseket is ő szeretettette meg velem.

A nyolc elemi után minden vágyam az volt, hogy rádiós legyek, de apám nem írta alá a szerződésemet, és a gyárba kellett jelentkeznem. Nem magyarázta meg, hogy miért, oda kellett menni, és kész. A gyárudvaron sorba állítottak bennünket nagyság szerint, aztán a munkaügyi főnök elindult előttünk egy nagy könyvvel, és mutatta, hogy egy ember szerszámkovács – az az egy ember én voltam. Ha már mindenáron a gyárba kellett mennem, villanszerelő, esetleg lakatos vagy esztergályos szerettem

volna lenni, ezért azt mondtam, hogy „kérem, én nem akarok”. „Jó, fiam, akkor eredj haza” – ez volt a válasz. Persze, hogy nem akartam hazamenni, így voltam majd egy évig szerszámkovács-tanuló. Apám nagyon boldog volt, de én nem tudtam megszerezni, végül esztorgályos lettem.

1938-ban jött az én álomvilágom, a cserkészlet. A hetedik osztályos tanítónk volt a cserkészcsapat parancsnoka, jelentkeztem, és ott egy második otthonra találtam. Nekem a cserkészlet azt jelentette, hogy az otthoni bizonytalanság megszűnt, ott egyenrangú voltam, barátokra találtam, a cserkészlet sok mindenért kárpótolt. Évekig mezítláb jártam iskolába, és amikor meglett az egyenruhám, akkor nem volt különbség köztünk. Nagyon a perifériáról indultam, de egy év után őrsvezetői tanfolyamot végeztem, és '42-ben már Pestre küldtek vezetőképző táborba. Kétszer is voltam ott. A másodikban már kiderült, hogy mi leszünk a levanteifjúvezető-képzés alapjai.

'43-ban aztán jött egy törés. Az egyik öreg vezető olyanokat írt a levantevezetők lapjába, ami nekünk, miskolciaknak nem tetszett, ezért megbeszéltük, hogy mindenki ír egy elutasító levelet. Én voltam az egyetlen, aki megírta és elküldte, amire egyértelmű volt a válasz; a vezetők lapjában megjelent egy dörgedelem, és engem kizártak az ifjúvezetői mozgalomból. A leventéből nem, mert oda kötelező volt járni, de megvonták a rangomat, mivel alpári módon nyilatkoztam a honvéd tisztikarról, kétségbe vontam jó magyar voltukat. Ez engem borzasztóan érintett, nincs többé tábor, nincs többé egyenruha, és be is csuktak két napra. Amikor ez folyt ellenem, akkor tartóztatták le az apámat is.

Ezután perben-haragban lettem a világgal, semmi nem volt jó, ami a hatalomtól jött, és az is megmaradt bennem, hogy sohasem tudtam szó nélkül elmenni amellett, ha igazságtalanságot láttam. Elkeseredett dühömben a 45 sz. „AVAS” cserkészcsapatban kezdtem el cserkészkedni.

Dolgoztam, iskolába jártam, és cserkészkedtem egészen '44 novemberéig, amikor behívót kaptam. Kikerültem Németországba, és csak '45 októberében jöttem haza. Itthon mint „nyugatos” internáltak, de aztán leigazoltak. Én csak a legutoljára csíptem el a háborúnak, így nem féltem sem az oroszoktól, sem a rendszertől. Visszamentem dolgozni a DIMÁVAG-ba, és újra elkezdtem a cserkészmunkát. Én voltam szinte a legidősebb azok között, akik akkor ezt vállalni merték. Beléptem a kommunista pártba, ahová részben apám jelölte ki az utamat. A többi ifjúsági szervezet engem tekintett a demokratikus cserkészvezetőnek, akivel le lehetett ülni tárgyalni, hiszen én voltam a munkásgyerek és a kommunista párttag cserkészvezető. Akkor ezt nagyon jól össze tudtam egyeztetni.

'46-ban betiltották a cserkészletet, aztán mégis engedélyezték, és két éven keresztül kerületi vezetőtiszttá lettem. '47-ben részt vettem Párizsban a dzsemborin,* ami életem egyik legnagyobb élménye volt. '48 januárjában Budapestre, az Amerikai úti pártiskolára küldtek, ahol akkor cserkészvezetőket képeztek. Ekkor már kezdték kikezdeni a cserkészvezetőket, többeket perbe is fogtak. Ezt az időszakot úgy lehetne jellemezni, hogy a fele jó cserkész volt, a másik fele már nem volt jó cserkész. Bomlasztották a csapatokat, a papokat, tanárokat elüldözték a csapatok éléről. Nekem megmondták, hogy tartozom a pártnak azzal, hogy a rendszerellenes, az ifjúságot rossz irányba nevelő vezetőket leváltam. Mi próbáltunk szervezeti változtatásokat csinálni, össze-

* A Cserkész Világtalálkozó 1947. augusztus 9–18. között a Párizstól 120 km-re fekvő Moissonban volt.

vontunk csapatokat, de a cserkészek létszáma megmaradt, és ezt persze észrevették. '48 májusában teljesen egyértelművé vált, hogy a cserkészetet beolvasszják az úttörőmozgalomba, ekkor bejelentettem a lemondásomat.

Ezután a DIMÁVAG-ban új gépen kezdtem dolgozni, anyagilag is kezdtem kicsit rendbe jönni. '47-ben megnősültem, '48-ban megszületett a nagyobbik lányunk. Az apósoméknál éltünk egy szoba-konyhás lakásban, de ez nem volt különösebb tragédia. A DIMÁVAG fotószakkörét vezettem, a sportkör társadalmi fotósa voltam. Az egyesülés után átigazoltam az MDP-be, de '52-ig nem vettem részt a politikában. '52-ben behívtak katonai átképzésre, és amikor két hónap múlva leszereltem, behívtak a pártbizottságra, ahol hosszas agitálás után belementem, hogy függetlenített munkamódszer-átadói munkakörbe kerüljek, és mellette alapszervezeti titkárnak is megválasszanak, illetve már meg is választottak.

A munkamódszer-átadó azt jelentette, hogy a fiatal szakmunkásokat kellett megtanítani a szakmára. A mi időnkben négy év volt a képzés, ekkorra lecsökkent kettőre, és nagyon alacsony színvonalú lett. Ráadásul addigra a munkakörülmények is sokkal rosszabbak lettek. A keresetük a létminimumot sem fedezte. Én örültem, hogy újra fiatalokkal foglalkozhatok. Tanítottam őket a szerszámhasználatra, a munkafogásokra, igyekeztem a képességeiknek megfelelő munkát adatni nekik a munkaelosztóval, és beszéltem az időelemzőkkel is. Mint alapszervezeti titkárnak, volt bizonyos tekintélyem, nem mertek nemet mondani a munkaelosztók és az időelemzők sem. Volt olyan fiatal, akinek egy év múlva már jól ment a munka, de volt, akin ez sem segített. Gyors képzéssel nagy létszámot bekeverték a szakmunkásgárdába, ugyanakkor a jó szakmunkások közül igen sokat függetlenítettek, vagy elvittek katonai pályára.

A párttaggyűléseken elég sokat bíráltam ezt a helyzetet. '54-ben aztán közölték velem, hogy fegyelmi eljárást indítanak ellenem, és leváltanak az alapszervezeti titkárságról, mert félremagyaráztam az elméletet. Igaz, én beszélgettem a srácokkal, sohasem kellett őket kényszeríteni, hogy eljőjenek a szemináriumokra. Fölmentettek az alapszervezeti titkári teendők alól, de érdekes módon az igazgató megmakacsolta magát, azt mondta, hogy neki velem semmi problémája sincs, megtart a munkamódszer-átadói beosztásban. Ettől még jobban megnőtt a tekintélyem a munkások között. Még ebben az évben a függetlenített műhelybizottsági elnök helyettese lettem – ez szakszervezeti funkció volt –, de ténylegesen én csináltam a munkáját.

A pártmunka nem volt elméleti síkra terelve, nem magyarázták meg, hogy a párt mit akar, hol tart. A szemináriumokon oktattunk párttörténetet, de mit? A vérvörös csütörtököt, a nagy októberi szocialista forradalom eseményeit, hogy hány embert lőttek le ezen vagy azon a téren. Az előadógárda is olyan szinten volt, hogy ezt még éppen el tudta mondani. Senki sem magyarázta meg, hogy mi a párt programja, és később azt sem, hogy miért kellett Rákosit leváltani. Írtuk a jelentést, hogy minden rendben, és mindenki meg volt nyugodva. Arról szó sem volt, hogy a dolgozók elégedetlenek, hogy bérfeszültség van, és a keresetekből már nem lehet megélni. Aki esetleg felvetette, azt jobboldali szocdem beállítottságúnak bélyegezték. Meg volt félemlítve a nép. Együtt tapsoltunk, de az emberek bezárkóztak, bizalmatlanok lettek egymással, a létfenntartás, az élet megkövetelte, hogy megtartsák a véleményüket maguknak. Nagyon szépen féltünk mi együtt. Sztálin halála volt az első olyan esemény, ami ezen a félelmen egy kis repedést okozott. Meggyászoltuk, szirénázás, 15 percig álltunk, utána meg egy picit fellelegeztünk.

'56-ban a Vasas-kongresszusra készültünk, és engem, mint a műhelybizottság akkori helyettes elnökét, megbíztak, hogy dolgozzak ki egy panaszlistát. Ez is bizonyítja, hogy '56 nyarán mennyire lazult a politikai nyomás. Összeírtam a legégetőbb problémákat: a normarendezést, a lakásgondokat, a fizetési besorolást, amik kimondottan szakszervezeti témák voltak. Ennek szinte minden pontja szerepelt a későbbi 17 pontunkban. Ezért aztán a vállalati szakszervezettől kaptam egy kéthetes kelet-németországi üdülójegyet, amit később a nyomozás során próbáltak úgy beállítani, hogy én ott instrukciókat szedtem össze az ellenforradalom kirobbantásához. Válogatott országos és megyei szakszervezeti funkcionáriusokkal voltam együtt az NDK-ban, szinte nem is tudtam fölmérni, hogy milyen elit társaságba kerültem. A Vasas-kongresszust már nem is rendezték meg, mert közben mi hamarabb előtérbe kerültünk.

Ezután jött a szeptember, amikor a DIMÁVAG-ban a párt rendezett egy ifjúsági parlamentet*. Beharangozták, mozgósították rá az embereket. Jellemző az állapotokra, hogy nem kellett bezárni az órakártyákat**, zsúfolásig megtelt a kultúrterem. Javarást fiatal emberek voltak ott, de idősebb szakmunkások is eljöttek. Mindenki kíváncsi volt, hogy most mit akarnak, mit hallunk.

Aznap vagy előző nap megjelent a *Szabad Népben***** egy vers. Nem tudom a címét, de a mi keservünkről, az egész magyar nép keservéről írt. Elég hosszú vers volt, csak annyi maradt meg bennem, hogy mély bányákban görnyedt, és bevetette a földet. Reggel Gellért Karcsi, az üzemvezető olvasta az újságot, és kérdezte, hogy el merem-e mondani az ifjúsági parlamenten. Ahogy elolvastam, rettentően megtetszett, mintha a számba adta volna, hogy azt kell elmondani, bár én különösebben nem készültem hozzászólásra. Az is bennem volt, hogy mi az, hogy nem merem, miért ne merném.

Ott volt az a hetven fiatal, akiket én patronáltam, szinte a saját gyerekeimnek éreztem őket. Megfelelő körítésben ott volt az elnökség, az igazgatónk meg a pesti kiküldött a minisztériumból, meg a városi pártbizottság képviselői. Megtörtént a bevezető beszéd, aztán a két-három notórius hozzászóló elmondta a maga pártszerű hozzászólását, és mélységes csend lett. Bennem egyre gyűlt a méreg, hogy nem ezért jöttünk, és miért nem szólnak már a gyerekek. Amikor már nem tudom, hányadik hozzászólás is elhangzott, amiben semmi más nem volt, csak a megszokott ismétlések meg idézetek, szót kértem. Először elolvastam a verset. Még mélységesebb lett a csend. Húsba vágó volt minden sora. Utána elmondtam, hogyan állnak a gyerekeim. Listáról olvastam fel a kereseteket. Egy harminc év körüli jó szakmunkás meg tudott keresni 120-130 százalékos normával 1400-1600 forintot, a fiatal, tizennyolc, esetleg tizenkilenc éves segédek fél éves gyakorlattal, rosszabb munkakörülmények között 230-290 forintot kerestek. Java részük albérletben lakott, így tartotta volna el magát, de a keresetük a létminimumot se fedezte. Miután elmondtam, kértem a jelenlévőket, hogy most már mondja el mindenki a panaszát, ne hallgassanak, nem az én feladatom, hogy elmondjam a problémáikat.

Valósággal kiszakadt a zsák! Egymás után jelentkeztek a gyerekek. Volt, aki szinte üvöltve mondta el a maga panaszát. Annyira megindult a hozzászólás, hogy nem is

* A DIMÁVAG-ban 1956. október 23-án összeállított munkáskövetelések.

** 1956. október 2.

*** A rendezvényekre úgy „biztosították” a dolgozók jelenlétét, hogy a bélyegzőkártyákat, amelyeken a műszakot igazolták, arra az időre elzárták.

**** Az említett vers – Tamási Lajos: *Keserves fáklya* – az *Irodalmi Újság* 1956. szept. 22-i számában jelent meg.

volt ellenvélemény, az elnökség nem szólt bele. Végül a miniszterhelyettes próbálta összefoglalni, amit hallott. Azzal kezdte, hogy a vers érdekes, csak nem érti az összefüggést. Nem tudom, miért nem értette, mindenki más értette rajta kívül.

A Kádár-vezetőség hivatalos megnyilatkozása október 23-ból utóbb igyekezett kizárni a munkásság egységes részvételét, szerintük csak a lumpenproletárok, a csibészek, a csavargók vettek részt benne. Azonban ez az ifjúsági parlament is bizonyítja, hogy igenis, a dolgozók egységesen indultak el.

A gyűlés végén Pálmai, az igazgató vette át a szót, és az volt az első intézkedése, hogy négy fiatal mérnököt – Turbók Gyulát, Szadai Jancsit, Hegedűs Jóskát meg Bedros Pistát – megbízott azzal, hogy vizsgálják ki a normaidőket. Vegyék fel velem a kapcsolatot, és ahol idődifferencia van, ott azt a normaidőt alkalmazzák, amit én javasolok. Az igazgató intézkedését pozitívnak tartottuk, az egész vállalat úgy zárta ezt le magában, hogy mégiscsak a mi emberünk a Józsi bácsi. Most is megoldhatták volna azzal, hogy befogják a fiatalok száját, bezárják a gyűlést, vagy ígérnek valamit, de ő gondolt a jövőre is. Másnap az öregebb szakmunkások is ezt tárgyalták, elmondták egymásnak, hogy a Pista, a Laci mit mondott, hogy mondta. Az volt az általános fogadtatás, hogy „jó-jó, én nem merek szólani, de legalább ti már kinyitottátok a szátokat”.

Ezután szinte még gyorsabban teltek a napok. Az igazi lökést a nagy bátorságunkra a Rajk-temetés adta október 6-án. A Rajk-temetés megrázóbb volt a vállalatra, mintha személyesen ott lettünk volna. Egyrészt azért, mert '49-ben csoportonként kellett követelnünk a felakasztásukat, minden csoportnak táviratot kellett küldenie, hogy a fogazóüzem, a kiesztergaüzem dolgozói követelik... Én azt hiszem, senki nem hitte el, hogy bűnösök, de Rajkot nem szerették Miskolcon, mert lecsőcselékezte a várost. '46-ban meglincseltek két „feketézőt”, a Steiner testvéreket és egy rendőr főhadnagyot, aki letartóztatta a lincselőket, ezután mondta Rajk, hogy csőcselék vagyunk. Azt hiszem, végül nem lett per a lincselésekből, mindenkit kiengedtek. Amikor jött a Rajk-per, bennünk az maradt meg, hogy mi csőcselék vagyunk. A sajtóban olvashattuk, rádióban hallottuk, és taggyűlésen is ismertették, hogy áruló meg kém, és mi nem akartunk emögött kutatni. „Jól van neki, ezért kellett neki beszélni, elérte őt is a végzete” – ez volt a melósban. Nem is foglalkoztunk Rajkkal addig, amíg nem kezdődött meg a becsukott kommunisták rehabilitálása. A kommunista vezetőknek először biztos, hogy nem örült senki, és a dolgozó nép kajánkodva fogadta a letartóztatásokat, hogy na, hadd egyék egymást. Amikor aztán kezdtek kikerülni, és hallottunk egyet-mást Rákosi, Farkasék meg Péter Gábor dolgairól, akkor kezdtük Rajkot sajnálni, addig nem. Bizony jó pár évig elfogadtuk a hivatalos verziót, akkor viszont nem kételkedni kezdtünk, hanem rádöbrentünk arra, hogy amit ezek eddig csináltak, az nem igaz, az nem jó.

Ezt aztán a temetés végképp betetőzte. A párt vezérkara odaállt, és ország-világ előtt kijelentette, hogy soha többet ilyen – valami ilyen szöveg hangzott el –, és akkor nem az volt bennünk, hogy hála Istennek, végre megindult egy folyamat, önkritika és egyebek, hanem a felelősöket akartuk látni. Mi úgy ítéltük meg, hogy a hibákat nem én meg a másik melós, hanem a mi osztályunkból kikerült vezetők követték el, és most álljanak ki, mondják meg, ki csinálta. Úgy éreztük, becsaptak bennünket. Elsősorban a felelős vezetés, de nemcsak ők, hanem a velünk közvetlen összeköttetésben lévő nagyüzemi pártbizottság is. Jellemző a hozzáállásukra, hogy Rákosi leváltását egy huszadrangú ember jelentette be, holott sokkal kisebb dolgokra nagygyűlést hívtak

össze. Már ez jelezte, hogy a párt elveszítette az önbizalmát, viszont a tömeg annál jobban követelte, hogy „álljatok ki és mondjatok valamit”. Talán ez a mondat jó arra, hogy miért kezdtük mi el azt, amit csináltunk.

A temetés után a hangulat még forrongóbb volt. A gazdasági háttér egyre rosszabb lett, a diósgyőri dolgozók pedig egyre bátrabbak lettek, egyre hangosabban mertük megmondani a véleményünket. A pártbizottság korábban havonta kétszer is végigjárta az üzemeket, most le se jöttek, nagygyűlést sem tartottak, tájékoztatás sem volt. Közben már itt a helyi újságokban is megjelentek olyan cikkek – elsősorban Földvári Rudolftól, az MDP megyei első titkárától –, amelyek akár fél évvel korábban is elképzelhetetlenek lettek volna. Úgy éreztük, ez mind a mi igazunkat bizonyítja, lám, lám, még a megyei első titkár is...

A négy fiatal mérnökkel arra gondoltunk, hogy össze kéne hívatni egy nagygyűlést. Az egyetemisták, akik bejártak a gyárba szakmai gyakorlatra, bátorítottak bennünket. Azt akartuk, hogy a pártbizottság hívjon össze egy szabad pártnapot, és számoljanak be arról, mi történik a felső vezetésben, és mi történik velünk itt helyben.

Végül Turbók Gyuszival és Gellért Karcsival úgy döntöttünk, hogy aláírásokat gyűjtünk a szabad pártnap megrendezésére. 20-án, szombaton beszélgettünk erről, és hétfőn a műhelybizottsági irodában legépeltem hat példányban a következő szöveget: „Mi, alulírottak, kérjük a DIMÁVAG nagyüzemi pártbizottságát, hogy a helyzet tisztázására október 25-én 12 órára hirdessen meg egy szabad pártnapot.” Azt gondoltuk, hogy a szabad pártnapot csak úgy tudjuk kikövetelni a pártbizottságtól, ha a dolgozók aláírásával támasztjuk alá, mert másképp nem állnak szóba velünk.

Az egyik példányt mi írtuk alá először. Négyet a fiatal mérnököknek, kettőt a hivataltól alapszervi titkárnak, Kaposi Józsefnek adtam oda. Később a nyomozók azzal vádoltak, hogy osztályellenségek és jobboldali hazaárulók voltunk, ami nem igaz, hiszen mindannyian párttagok voltunk, sőt többen közülünk pártvezetőségi tagok is. Abban a pillanatban csak a kommunisták vagy legalábbis a párttagok kezdehettek valamit.

Az aláírásgyűjtés 22-én, hétfőn reggel nyolc óra körül indult. A hat ív délig betelt. Jöttek vissza, hogy adjak még, mert más csoportokban is kérik, erre újabb hat példányt gépeltem ugyanezzel a szöveggel. A délutáni és az éjszakai műszakban is kint voltak, és be is teltek másnap reggelre.

Kedden hat órára bementem dolgozni, hat óra öt perckor csörgött a telefon, hívtak a pártbizottságra, de közöltem, hogy nem megyek föl. Félttem, azért nem mentem. Ott volt nálam a tizenkét ív tele aláírással, mit mondjak nekik? Ha azt mondom, ami az íven a szöveg, akkor megkérdezik, hogy ki bízott meg. Gellértet is hívták, ő se ment. Elkezdtünk arról beszélgetni – elég zaklatott állapotban –, hogy mit mondjunk nekik, miről legyen szó a szabad pártnapon. Akkor már valamit tudtunk a pontokról, már Pesten is és a miskolci egyetemen is voltak pontokba szedett követelések. Egy kicsit beleéltük magunkat az 1848-as ifjak helyzetébe is, és elkezdtük összeírni a pontjainkat. Úgy találtuk, hogy azok nagyon jó dolgok, amit a szakszervezeti kongresszusra leírtam. Egyre többen lettünk, és átmertünk a kis iroda melletti raktárba. Ez egy drótkerítéssel lezárt hely volt, és azért, hogy ne lássák, alszik-e a raktáros, szépen bepapírozta, csak az ajtón lehetett belátni, itt jól elfértünk. Pontokba foglaltuk, hogy mire vagyunk kíváncsiak. Később azzal vádoltak bennünket, hogy elbújtunk.

Közben tizenketten lettünk, az a bizonyos aláírásgyűjtő tizenkét fő, akiket az ÁVH később tizenkét apostolnak nevezett. Bedros István, fiatal mérnök, csoportvezető;

Gellért Károly, a fogazóüzem vezetője; Hegedűs József, szintén fiatal üzemmérnök; Kaposi József, a hivatalház függetlenített alapszervi titkára; Koós István Béla, lakatos; Kónya Lajos, lakatos, szakszervezeti bizalmi; Lehr Ernő, lakatos, alapszervezeti titkár a szereldében; Szántó István, alapszervezeti vezetőségi tag a szereldében; Szadai János, fiatal mérnök, tartalékos tiszt; Turbók Gyula, ugyancsak üzemmérnök; Kláben Rezső, esztergályos a fogazóüzemben – ő éppen pártiskoláról jött haza – és én. Mindenki párttag volt a tizenkét ember közül.*

Megkérdeztem, hogy „kommunisták vagytok-e és magyarok vagytok-e”. Ez volt a beköszöntőm. Felháborodtak, hogy képzelem, ők magyarok is és kommunisták is. ’56-ig annyira túlteljesítettük a normát, hogy például a katonaságnál csak orosz dalokat énekeltünk, csak a csaszuskává lealacsonyított egy-két magyar népdal volt ismert. A vezetőink kedvtelésből orosz szavakat kevertek a beszédeikbe, és minden vonatkozásban megszűnt a magyar szellem, Trianonról egy szót sem lehetett szólni. Az, hogy Erdélyünk van, Felvidékünk van, csak azokban élt, akik onnan települtek át. Erre vonatkozott a kérdés, hogy magyarok vagytok-e.

Turbók Gyuszival ketten szövegeztük a pontokat, és ő írta le. Annyira ketten fogalmaztuk, hogy a stílusunk alapján a nyomozónk külön tudta választani, hogy melyiket írta ő, és melyiket én. Volt egy elég hosszú bevezetés, ahol népünk legjobbja-ira, Petőfire, Kossuthra, Táncsicsra, Szamuelyre, Kun Bélára, Rajkra, Pálffyra hivatkoztunk. Volt ebben valami védekezés, ezzel akartuk bizonyítani a baloldaliságunkat. Utána még egy darabig azon vitatkoztunk, hogy kérjünk-e vagy követeljünk. Végül arra jutottunk, hogy nem kérünk, hanem követelünk. 17 pontot állítottunk össze, arra akartuk a választ, és úgy gondoltuk, ha a dolgozók is egyetértenek vele, akkor a pártbizottság továbbítsa fölfelé, a Központi Bizottsághoz.

Elkészültünk – már lehetett tizenegy óra –, és elindultunk a pártbizottságra. Állt a munka a műhelyben, mindenki leste, ahogy mentünk végig az üzemen. Olyanok is voltak, akik biztattak, hogy „most aztán, fiúk, jól mondjátok meg” – pedig pontosan nem is tudták, hogy mit akarunk. Fölmentünk, de csak a titkárnő volt ott, aki eléggé gúnyosan mondta, hogy „nem tömeget vártunk, csak téged hívtak be. Minek jöttetek, nincs itt senki”. „Hol vannak?” – kérdeztük. „Bementek a városi pártbizottságra.” Ebből mi azt szűrtük le, hogy a pártvezetőink is szoronganak, tehát nincs nagy baj. Nem mertek maguk dönteni – gondoltuk, és így is volt. Tizenkettő körül újra fölmentünk. Akkor már nemcsak a mi pártbizottságunk vezetői voltak ott, hanem a városi pártbizottság részéről Pataki Laci és Szemléri Ernő, a megyéről pedig Tóth Benjámín. Az ÁVH részéről is volt valaki, de a nevét nem tudom. Ők is körülbelül tizenketten lehettek, mint mi. Ahogy visszaemlékszem, kölcsönösen meg voltunk sápadva, mindenben gyomorrángató idegesség volt. Leültünk, és Huzsvári Kálmán, a DIMÁVAG párttitkára feltette a kérdést, „na elvtársak, most tulajdonképpen mit akarnak?” Bár pontosan tudták, hogy aláírást gyűjtöttünk, rólunk már jegyzőkönyv is készült, olyan záradékkal, hogy egyelőre a letartóztatásunkkal várni kell, mert nincs még felgöngyölítve, és nem tisztázott, hogy kik tartoznak bele. Én mondtam, hogy „Huzsvári elvtárs, itt vannak az aláírások, ennyi dolgozó kéri egy szabad pártnap megtartását”, és letettem elé az íveket. Ránézett és kérdezte, hogy mégis miről beszéljünk, mire mond-

* Később Bogár Károlyt, Koós István Bélát, Szadai Jánost és Turbók Gyulát börtönbüntetésre ítélték, Gellért Károlyt internálták.

tam, hogy van már egy kidolgozott programunk. Turbók Gyuszi fölállt, és felolvasta az általunk tintával leírt 17 pontot a bevezetővel együtt.

Az első megszólaló Huzsvári volt. „Eltársak, ezekkel teljes mértékig egyetértünk.” Ekkor esett le az első kő a szívünkről, kezdtünk leereszteni. Kérdezte a városi és a megyei kiküldöttől, hogy nekik mi a véleményük. Akkor Pataki is és Tóth Benjámin is azt válaszolta, hogy ők a városi, illetve a megyei pártbizottság részéről egyetértenek. Csak Urbán Ernő, a szakszervezeti titkárunk javasolta, hogy ne fogadják el egyben az egészet, hanem vitassák meg pontról pontra. Ezt elvetették.

Tudtunk az egyetemi mozgolódásokról, hallottunk különböző követeléseket, de a 17 pont a DIMÁVAG-é, a melósoké volt, ahhoz senki sem adott nekünk se javaslatot, se ellenvetést. Nem ismertük az egyetemisták pontjait, de tudtunk arról, hogy azok közül négy pont ott van Kónya Lajos kezében egy papírra leírva. Azért nem bővítettük ki azokkal a 17 pontunkat, mert olyan követelések voltak – vonuljanak ki a szovjet csapatok, lépünk ki a Varsói Szerződésből, hozzák haza a hadifoglyokat a Szovjetunióból, és a nemzeti ünnepeink legyenek munkaszüneti napok –, amikkel egyetérttünk, de azt mondtuk, hogy nem vág bele a gazdasági és kimondottan a gyári munkásság követeléseibe, azokat bízunk másokra.

Huzsvári megkérdezte: „na elvtársak, ez az egész, nincs még valami? Ha már itt tartunk, akkor mondják el.” Erre közöltem vele, hogy ugyan tudunk még négy pontról, de nem tartjuk időszerűnek, nem a mi feladatunk. Erre ő: „na de elvtársak, bátran olvassák fel, aztán majd megtárgyaljuk.” Kónya Lajos felolvasta, és a jelenlévők ellenvetés nélkül azt mondták, hogy hozzá kell írni. Tehát sem a megyétől, sem a várostól nem volt ellenvetés. Ezek után ugyannerre a papírra – és én ma is azt állítom, bár egy-két állításomat cáfolgatják – Huzsvári saját kezűleg írta rá a négy pontot a mi 17 pontunk alá.

Amikor ezen is túl voltunk, akkor megint egy rövid semleges beszélgetés zajlott. Ugyancsak Huzsvári kérdezte, hogy most akkor egyáltalán kik vagyunk, hogy nevezzenek bennünket. Vonogattuk a vállunkat, hogy semmi, mi dolgozók vagyunk. Idézett valamit az 1919-es forradalomból, hogy akkor is volt ilyen, és javasolja, hogy munkásszervező-bizottság néven szerepeljünk. Nekünk ez tetszett. Ezt a nevet is ő írta rá a papírra. Tulajdonképpen ez volt a későbbi munkástanács alapja.

Mi még fűjás előtt visszamentünk a műhelybe. Az emberek nagyon vártak, és örültek, hogy sikerült a dolog. Az volt a siker lényege, hogy nem vittek el, és hogy 25-én megtartják a szabad párnapot. Akkor még senki nem tudta, hogy mi fog történni Pesten. Rendkívüli volt az, ahogy csináltuk, hogy összeállt pár ember, gyűjtött egy csomó aláírást, és odatette az asztalra.

Elég későn mentem haza. A Gerő-beszéd be volt jelentve, vártuk. Nem emlékszem már pontosan a beszédre, de azt tudom, el voltam keseredve, hogy ez őrült, ezt nem lett volna szabad mondania.

Aztán megtudtuk, hogy Pesten a Rádiónál fegyveres harc folyik. Elsősorban arra gondoltam, hogy nagy megtorlás lesz, de arra nem, hogy szabadságharc robban ki. Egész éjjel hallgattam a Szabad Európát. Reggelre teljesen elkeseredetten és minden rosszra fölkészülve indultam a gyárba. Pontos híreket Pestről nem kaptunk. Attól féltem, hogy azért, amit csináltunk, most majd egy komoly felelősségre vonás lesz. Amikor beléptem a kapun, hallottam a hangosbemondón, hogy a munkásszervező bizottság tagjai azonnal menjenek a pártbizottságra. Úgy, ahogy voltam, nem is öltöztem át, felmentem. Ez szerdán volt, 24-én reggel 6-kor. Jöttek a többiek is. Érdekes

módon az nyugtatott meg, hogy a jelen lévő gyári pártbizottsági vezetők pontosan úgy meg voltak döbbenve meg zavarodva, mint mi. Pataki Laci is ott volt a városi pártbizottságról.

Huzsvári közölte, hogy tekintettel a pesti eseményekre – mi nem tudtuk pontosan, hogy mi van – minden gyűlést megtiltanak, tehát nem lehet megtartani 25-én a szabad pártnapot. Én azt válaszoltam, hogy akkor pedig most azonnal tartasuk meg. Ez ellen ódzkodott az egész pártbizottság, csak a munkásszervező bizottság ragaszkodott ahhoz, hogy meg kell tartani azonnal. Talán az adta a bátorságot, hogy láttuk, a pártbizottság tagjai nincsenek nyeregben. Mondhatták volna azt is, hogy na, kispajtás, letelt az idő, most majd jön a felelősségre vonás, de nem ez történt. A gyűlés azonnali megtartásába nem egyeztek bele, azt javasolták, hogy alapszervezetként olvassuk fel a 21 pontot. Ezt elfogadhatónak tartottuk úgy, hogy közülünk egy-egy ember vegyen részt a gyűléseken. Még csak egy kézzel írott példány volt a 21 pontból, ezt legépelték, és az ormigon lesokszorosították. Ez a titkos ügykezelésen belül volt, csak pártutasításra vagy igazgatói utasításra lehetett használni. Nem tudom, hány példányban készült, de minden alapszervezeti titkár kapott egyet.

Még egy döntő megegyezésünk volt, hogy a testvérgyáraknak is elvisszük a pontokat. Erre mindjárt alakult is egy bizottság. Az megint csak hagyomány volt akkor, hogy mindent valami küldöttség csinált. Valahogy úgy adódott, hogy ebbe is bekerültem. Pataki László lett a küldöttség vezetője, a mi nagyüzemi szervezőtitkárunk, Ombódi István lett a másik tag és közülünk Koós Pista meg én. Négyen elvittünk egy-egy sokszorosított követelést a három gyárba. Mindenütt a pártbizottsággal, a szakszervezeti és a műszaki vezérkarral tárgyaltunk. A Nehézszerzőgépgyárban és a Könnyűgépgyárban osztatlan egyetértés, lelkesedés, biztatás fogadott. A Kohászatnál elfogadták, de nem voltunk meggyőződve róla, hogy ténylegesen ismertetik is a dolgozókkal, mert a gyárkaput a műszakváltás után lezárták, és csak akkor engedtek be, amikor Pataki beszélt a párttitkárral. Ezt azért hangsúlyozom, mert a későbbiek során, amikor a nyomozati idő volt, a mi erőszakosságunknak tulajdonították, hogy a gyárba bejutott a 21 pont, holott ha nincsen velünk Pataki, be sem engedtek volna.

Körülbelül fél kilenc, maximum kilenc óra lehetett, amikor visszaindultunk a DIMÁVAG-ba. Már az útról láttuk, hogy nagy tömeg van a kapunál. A portásfülke tetején Gyárfás János, a megyei pártbizottság szervezőtitkára – egy nagydarab elhízott ember – állt, és mintha egy brosúraszerűségből olvasott volna fel, próbálta nyugalomra bírni az odasereglett embereket. Szinte az egész délelőtti műszak ott volt, két és fél-háromezer ember körül, és az egész irodai személyzet. Ennek az embernek a kövérsége, meg amit mondott, rettentő indulatot váltott ki a jelenlévőkből. Mindenfelét kiabáltak rá, „te is a mi zsírunkon híztál!”, meg hasonlókat. Persze, hogy megzavarodott Gyárfás, elég kellemetlen helyzet alakult ki.

Természetes, hogy rögtön bementünk a sűrűjébe megtudni, hogy mi van. Akkor már eléggé fenyegetetté vált a helyzete. Lehet, hogy nem kapott volna még egy pofont se, de nagyon szidalmazták, ő meg nagyon kétségbe volt esve. Én úgy éreztem, hogy ezt az embert mégiscsak meg kell védeni. Fölmentem a portásfülke tetejére – azt hiszem, hogy Turbók Gyuszi is fönt volt –, és lesegítettük Gyárfást. Szinte lépcsőfokról lépcsőfokra kellett rakni a lábait, mert annyira ideges volt, hogy még lépni se tudott rendesen. Bevittük az irodaház pártbizottságára, ami közvetlenül a kapu mellett volt. Az emberek viszont nem mozdultak onnan. Nekünk csak az volt akkor a célunk, hogy visszamenjenek a műhelyekbe, ezért felmentem a kapu tetejére, és kiabáltam, hogy

mindenki menjen vissza a munkahelyére. Erre rögtön jött a viszontválasz, hogy „mit keresel ott, ki küldött oda? Menj le onnan, takarodj le, mit akarsz!”

Turbók Gyuszi aztán elmesélte, hogy azért gyűlt össze a tömeg, mert az egyetemisták küldöttei ismertették a pontjaikat. Erre jött Gyuszi, hogy nekünk is megvannak a pontjaink, és felolvasta. Mindenkinék tetszett. Aztán Gyárfás, aki nem tudom, hogyan jutott oda, talán ennek ellensúlyozására beszélni akart a dolgozókhoz, de nagyon rosszul sikerült a megnyilvánulása. Ebbe kapcsolódtam be, amikor visszaértünk. Láttam, hogy milyen ellenségesek velem, megkérdeztem, hogy ismerik-e a 21 pontot. Kiabálták, hogy igen. Elfogadják-e? Kiabálták, hogy igen. Akkor fogadják el azokat is, akik megszövegezték. Mind a tizenketten felálltunk a portásfülke tetejére, bemutattam a társaságot, és még egyszer megkérdeztem, hogy elfogadják-e a 21-pontot. Megszavaztattam. Hogy kiben mi volt, azt nem tudom, tény az, hogy a tömeg elfogadta, egyetértett vele. Aztán elhangzott, hogy azonnal juttassuk el a követelést a kormánynak, tehát nem a Politikai Bizottságnak, hanem a kormánynak, és tizenkét órára adjanak választ. Elhangzott az is, ha nem kapnak választ, kivonulnak. Mivel az volt a célunk, hogy az a nagy tömeg hagyja el a bejáratot, szabaduljunk meg ettől a lehetetlen állapottól, mi mindent rájuk hagytunk, és az emberek így szépen be is mentek a műhelyekbe. Persze a munka ezek után már csak látszólagos volt.

Úgy tíz óra körül összeült a munkásszervező bizottság, a szakszervezeti, a műszaki és a pártvezetőség, hogy mi is legyen, mit tegyünk, ha tizenkét óráig nem kapunk választ. Semmiképpen sem akartuk, hogy kivonuljanak, mert úgy éreztük, ha bármilyen tragédia történe, mi lennénk a felelősek. Ugyanis tudtuk, hogy előző este a városban felállítottak egy őrséget. Táviratilag feladtuk a kormánynak a 21 pontos követelést, de nem hittük, hogy választ kaphatunk délig. Valaki azt javasolta, hogy menjünk be a fegyveres testületek parancsnokságaira, és próbáljunk velük szót érteni, ha mégis kivonulnának az emberek, akkor ne avatkozzanak be fegyveresen.

Ugyanaz a bizottság indult el, amelyik a három gyárba reggel. Pataki a városi pártbizottságról, és a mi pártvezetőink is együttműködtek velünk. Így volt ez egészen november 4-ig. Nagyon sok pártbizottsági vezetőt szinte le kellett szerelni, hogy „állj már le, nem kell ilyen sokat, ilyen gyorsan, ilyen vadul”. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy forradalom van, a pártbizottság elrendelte, hogy „leszedni a vörös zászlókat, és kirakni a piros-fehér-zöldet”. De mivel nagy titkosság volt mindenütt, minden zárva volt, a zászlódekorációs raktár is. Nagy hirtelen nem találták a kulcsát, erre a munkásszervező bizottságból mondta két lakatos, hogy rögtön hoznak szerszámot, és kinyitják. Ezt azonban nem várták meg a pártbizottság vezetői, hanem betörték az ajtót, hogy a piros-fehér-zöld zászló gyorsan kikerüljön. De nem ez volt az egyetlen dolog, amit túlzásnak véltünk.

Gyárfás még mindig ott volt, és felajánlotta, hogy bevisz bennünket a városba a pártbizottság kocsijával. Amikor beértünk a villanyrendőrhöz, a kocsi jobbra fordult, én mindjárt szóltam Gyárfásnak, hogy nem jó helyre megyünk. Azt válaszolta, nyugodjunk meg, minden elvtárs a megyei pártbizottságon van. Nem is volt időnk gondolkodni, már meg is érkeztünk. Ott azt láttuk, hogy kék ávos katonák lőszeresládákat hordanak be az épületbe, bent golyószórókat láttam, tehát felkészültek a védelemre.

Bementünk a megyei első titkár, Földvári Rudolf szobájába, ahol elég sokan voltak. Gyárfás retentő idegállapotban, magából kikelve mondta el Földvárinak, hogy mi történt vele. Nem mondott olyat, hogy csőcselék vagy ellenforradalom, csak a pusztátényeket mondta el. Földvári, akivel akkor találkoztam először, maga volt a megteste-

sült nyugalom. Az is feltűnt, hogy olyan szerelésben volt, mint egy iskolai tanító. Én a megyei első titkárt drágább szerelésben gondoltam volna el. Ahogy Gyárfás befejezte, én is rögtön mondtam, ha nem is annyira kiborulva, de elég lázas állapotban, hogy a nép ki akar vonulni, és azért jöttünk, hogy megbeszéljük a fegyveres testületek vezetőivel, ne lőjenek, mert abból tragédia lesz. Földvári nem hitte el, hogy elzavarták a helyettesét, és hogy kivonulhat a tömeg. Én meg egyre jobban bizonygattam, hogy nagy a baj, hogy biztosan kivonulnak, ha nem kapnak választ délig. Nem sokáig beszélgettünk, nem emlékszem már pontosan, mivel nyugtatott bennünket Földvári, de mert látta, hogy nem fogadjuk el, amit mond, azzal zárta, hogy „jó, akkor én kimegyek, és beszélek a dolgozókkal”. Nekünk ez azt jelentette, hogy jaj de jó, van valaki, akire rá lehet rakni a felelősséget, mintha egy idősebb testvér jönne és segítene. Ugyanazzal a kocsival, amivel jöttünk, visszamentünk Földvárival a DIMÁVAG-ba.

A dolgozók újra az udvaron voltak, mert ott volt egy hangszóró, amin most nem vérpezsdítő indulókat sugároztak, hanem rá volt kapcsolva a rádióra, amely állandóan közölte a híreket. A hangszóró alatt több száz ember állt. Ahogy beértünk a kocsival – egy nagy ZIM volt, nem lehetett félreismerni –, futótűzként elterjedt, hogy itt van Földvári. Mi mentünk befelé, a tömeg közepébe. Már Turbókék is ott voltak. Állt ott egy targonca, Turbók és Földvári arra léptek fel. Mögöttük volt a hivatalház tűzfala, amire egy óriási Rákosi-kép volt festve, amit pár héttel korábban üvegbúrába töltött szuorkkal megdobtak, és olyan szépen találták el, hogy végigfolyt az arcán a fekete szurok.

Azt hiszem, először Turbók Gyuszi beszélt. Koós Pistával meg Patakival gyűrűt vontunk a targonca köré, mert fenyegető volt a hangulat Földvárival szemben. Nem a személyével, hanem a funkciójával szemben. Gyuszi is, én is csitítottuk a népet, végül elértük, hogy csend lett. Már nem emlékszem pontosan, hogy Rudi mit mondott, de tény, hogy tíz perc után, talán még annyi sem telt el, tűzbe ment volna érte a tömeg. Azt határozottan állítom, hogy sem a rendszert nem szidta, sem a vezetőit, nem tagadta meg a beosztását, kommunista voltát, de amit mondott, és ahogyan mondta, az tetszett a jónépnek. Arról is beszélt, hogy a 12 órás határidő nem teljesíthető. Végül alakult egy küldöttség, hogy Budapestre vigye a követeléseket. Mi ott voltunk közel, kézenfekvő volt, hogy na, akkor itt van Koós, itt van Bogár, Turbók, Gellért, és máris megvan a küldöttség. Közben telt az idő, két óra lett, fűjt a gyár, és szerencsénkre – jó szokás szerint, ha fűjt, mentünk haza – fel is oszlott a nép.

Ugyancsak itt javasolta a munkásszervező bizottság, hogy bővítsük ki a tizenkét tagú bizottságot, minden üzem delegáljon 2-2 főt. Ebből lett a DIMÁVAG munkástanácsa. Ekkor még nem határoztuk meg, hogy ki az elnök vagy a parancsnok, de ha intézkedés volt, elfogadtak engem, és nemcsak hogy elfogadtak, hanem szinte el is várták, hogy intézkedjek. Hallgatólagosan előre voltam tolva, anélkül, hogy ezért én különösebben többet kiabáltam volna, mint a többi. Ezután bementünk a gyáregységvezető irodájába, ahol megbeszéltük, hogy ne menjünk el délután, csak másnap reggel.

Még világosan indultam el a gyárból, és ugyanúgy, mint előző nap, bementem édesanyámhoz a nyomdába, akartam, hogy tudjunk egymásról abban a bizonytalan helyzetben. Bementem a városi rendőrségre is, a Rudas László utcába, mert a villanyrendőrnél gyülekező tömeg a nyomdát célozta meg, figyelmeztetni, illetve segíteni akartam. Majtényi századossal, a parancsnokkal beszéltem, akit korábban nem ismertem, és felajánlottam neki, hogy felállítunk a dolgozókból egy-egy brigádot védelem

céljából. Ő nagyon idegösszeomlás előtti állapotban volt, és mérgesen közölte, hogy nincs rá szüksége, egyébként is elég baja van a DIMÁVAG-gal.

Este hallgattam a rádiót, ami arra készítetett, hogy másnap ne menjek Pestre. El is mentem Turbókhoz, és megbeszéltük, hogy nem megyünk el. Azt hiszem, féltem, attól tartottam, hogy nem lesz jó vége.

25-én, csütörtökön reggel bementem a gyárba, felmentem a fogazóba. Éppen csak hogy átvettem a munkaruhát, amikor egy 40-50 fős, fiatalokból álló tömeg berohant, és nekem estek, miért nem mentünk el. Ők nem tudtak az egyezségről, hogy mi csak reggel akarunk indulni, arról pláne nem tudtak, hogy én meg egyáltalán nem akarok menni, hisz azért is öltöztem át. Olyan fenyegető volt a fellépésük, hogy a munkatársaimnak kellett a segítségemre sietni, hogy ki tudjak jutni onnan. Leszaladtam a hivatalházba. Addigra összeült megint a szervezőbizottság, már azok közül is többen jöttek, akiket az üzemek delegáltak. Amíg mi ott tanakodtunk – ez maximum fél hét lehetett, esetleg háromnegyed hét –, addig a tömeg kijött a műhelyekből, és elindult a kapu felé. Azt ugyan bezárták a kapusok, de úgy megtolta a tömeg, hogy egy százfőnyi társaság, amely főleg fiatalokból állt, kitörte és kitódult. A szervezőbizottság meg a műszakiak, akiknek még volt bátorságuk, eléjük szaladtunk, és láncot alkotva visszaszorítottuk őket. Közben megkaptuk a magunkét, hogy ilyen csavargók vagytok, meg olyanok, meg becsaptatok. Amikor sikerült visszaszorítani őket, akkor érkezett meg a Földvári autója. Óriási hatást váltott ki a népből, mert a nagy ZIM motorháztetőjére egy nagy piros-fehér-zöld lobogó volt ráborítva, így mindent megnyert, amit akkor lehetett. Teljesen elfelejtődött, hogy én akarok-e menni vagy sem, és úgy, ahogy voltam, munkaruhában, egy rossz cipőben, egy satyakban, kis subler a zsebben, szépen beültettek a gyár Tatraplan kocsijába. Így indultam el, így jártam meg a Központi Bizottságot. Öten ültünk az autóban: Gellért Károly, Koós István Béla, Turbók Gyula, File József gépkocsivezető és én. A Nehézszerzőgépgyár is csatlakozott a küldöttséghez, onnan is négy fő jött, a saját kocsijukkal. Név szerint csak Szitovszky Zolira emlékszem. Végigmentünk a főutcán, mindenütt megnéztek bennünket. A Csabai kapuban csatlakozott hozzánk az egyetem autója, az is be volt borítva nemzetiszínű zászlóval.

Talán tizenegy-fél tizenkettő körül érhattünk Gödöllőre egy leengedett sorompóhoz. Megálltunk, abban a pillanatban innen-onnan, árokból, épületből izgatott emberek rohantak ki, mindenkinél fegyver. Fele civil, a másik fele meg ávéhás és rendőrhában. Ordított mindenki, hogy: „ki a kocsiból, kezeket fel!” Szinte nem vettük komolyan, annyira nem, hogy én éppen szívtam a cigarettát, erre az egyik nekem nyomta a puskát, és ordított, hogy „teszed fel a kezed!” – erre a cigarettával együtt feltettem. „Hülye vagy?” – körülbelül ezt gondoltam, de nem csak én. Földvári igazolt bennünket. Továbbmentünk, de Kistarcsán azt javasolták a rendőrök, hogy ne menjünk be Pestre ennyien, mert ez igen nagy feltűnést keltene. Amit mondtak, elhittük, és úgy döntöttünk, hogy csak egy négyfős küldöttség menjen be önkéntes alapon. Többen jelentkeztek, a végén aztán sorsoltunk, így kerültem én a négy közé. Földvári Rudolf-fal, Szitovszky Zoltánnal és Nagypál Józseffel indultunk el HÉV-vel, a többiek ott maradtak Kistarcsán.

Mielőtt felszálltunk volna a HÉV-re, Földvári azt mondta, hogy: „na, fiúk, most már harcostársak vagyunk, tegeződjünk!” Persze nagyon felrőtták neki a későbbiek során, hogy mint első titkárt per Rudi merték becézgetni ezek a senkiháziak.

Az Andrásy úton mentünk végig, ott orosz harcokocsik álltak. Gyalogosan jöttünk, a Nagykörúton találkoztunk először a tömeggel, az utca teljes szélességét elfoglalták.

Még akkor nem tudtuk, hogy délelőtt a Parlament előtt milyen tömeggyilkosság történt. Szinte mindenki ordított, úgy mentek félig futva. „Gyil-kos Ge-ről!” – kiabálták. Ahogy a tömeget elhagytuk, szinte halott városrész következett. Persze morgás, zaj és szórványos lövéssorozatok hangzottak. Amikor már látszott az Akadémia utcai székház tömbjének a sarka, láttuk, hogy ott folyamórok vannak géppuskafészekben. Valakik a fejünk fölé lőttek a falra. Láttunk egy kilőtt vippon, két-három halott katona volt benne. Nagyon féltünk. Ez nem egy olyan félelem volt, hogy jaj most minket lelőnek, és jaj mi lesz, hanem hogy belemegyünk valamibe, aminek egyáltalán nem látjuk a végét.

Amikor elértünk az Akadémia utca sarkához, délután három-négy óra lehetett. Ahogy befordultunk volna a sarkon, több civil ruhába öltözött, géppisztolyos, magából teljesen kikelt ember ugrott elénk, és a falhoz szorítottak. Álltunk néhány másodpercig feltartott kézzel, s akkor megint Földvári igazolt bennünket. Őt bekísérték a pártszékházba, bennünket a szemközti épületbe, ami a székház tudakozója volt. Ahogy bementünk, láttuk, hogy a kapubejárat alatt kb. tíz halott van sorba fektetve, civilek és határőr-egyenruhások. Velünk ott nem voltak túl barátságosak, egyszerűen nem beszéltek arról, hogy mi történt.

Már sötét volt, amikor jött értünk Földvári. Kíséret nélkül átmertünk vele a pártközpontba, és bementünk egy kultúrteremszerű helyiségbe. Sebesültek feküdtek a fal mellett már ellátva, bekötözve. Elsősorban a határőrség katonái, de voltak tisztek, rendőrök és oroszok is, körülbelül negyvenen. Itt tudtuk csak meg, hogy mi történt délelőtt a Parlamentnél.

Egy idő múlva bejött hozzánk Földvári, hogy készüljünk, mert nemsokára fogad bennünket a kormány. Már lehetett akkor este nyolc óra is. Mi négyen kimentünk ebből a helyiségből, és az emeleti lejáró egy kiszélesedett lépcsője előtt álltunk meg. A következő pillanatban többen jöttek lefelé a lépcsőn, tízen felül lehettek. Nagy Imrét felismertem, a többieket nem. Földvári bemutatott bennünket név szerint. Kézfogás után Nagy Imre azt mondta – és én ezt itthon boldogan hangsúlyoztam -: „elvtársak, ismerem a követeléseiket, ezt a kormányprogramomba bedolgozom, és ne lepődjenek meg, ne haragudjanak, ha imitt-amott túl is teljesítem.” Ennél nagyobb elégtétel nekem nem kellett. Mi a 21 pontunkban elsősorban gazdasági követeléseket fogalmaztunk meg, bennünket az szorított. Követeléseink túlteljesítése az egész gyárat a kormány mögé tudta volna állítani. Ez a bizonyos túlteljesítés belénk volt ivódva. Ha valaki egy kicsit többet akart hazavinni a borítékban, annak mindig túl kellett teljesíteni a normát, mert különben kevés volt a pénz. Az embereket akkor annak a lehetetlen állapotnak a megszüntetése érdekelt, hogy máról holnapra él az a munkás, aki az életét köti a gyárhoz, és még sincs biztosítva a holnapja. A többi, a nagypolitika, az majd a későbbiekben érdekelt volna bennünket. A kormány egyik tagja sem beszélt meg velünk részletesen a követeléseinket, ők Földvárival tárgyaltak, és semmi okunk sem volt kételkedni abban, hogy ismerik a pontjainkat. Ismételt kézfogással búcsúztunk el. Nagy Imre azt kérte, ha hazamegyünk, tartsuk a frontot, csináljunk rendet, és vegyük fel a munkát. Ezt meg is ígértük neki. Az egész nem tartott tovább tíz percnél.

Nagy Imrével akkor találkoztam először. Úgy nézett ki, mint egy jóindulatú nagypapa. Nagy-nagy tisztelettel mondom ezt. A beszédmodora, az arcjátéka – ebben a rettenetes helyzetben is meg tudta őrizni a magabiztosságát – rendkívül jó hatással volt ránk.

Lényegében amire vállalkoztunk, hogy odatesszük az asztalra a követeléseinket, annak eleget is tettünk. Ez volt az első ilyen nagy vállalkozás, aminek megfeleltünk. Természetes, nagy megnyugvás és jó érzés volt, hogy sikerült.

26-án délelőtt Földvári hozott egy papírt, amelyben rám bízta a küldöttség hazavitelét. Ma is megvan az az esőpettyes, tintával írott papír. Már reggel el akartunk indulni, de nem tudtunk kijönni a székházból, mert lövöldözés volt az utcában. Egy óra körül jött Földvári, hogy mégis hazajön velünk. Örültünk, mert mindig jó volt, ha egy idősebbre vagy magasabb beosztására rá lehetett testálni a gondokat.

Gyalogosan indultunk. Estére értünk Kistarcsára, és úgy döntöttünk, hogy nincs értelmesebb az éjszaka továbbmenni. A rendőrtanostályon kaptunk szállást. Éjjel szóltak, hogy valószínűleg meg fogják támadni az épületet, vegyünk részt a védelemben, de végül nem történt semmi. Reggel szitáló őszi esőben indultunk Gödöllő felé. Már lent jártunk a patkókanyar környékén, ami igencsak közel van Gödöllőhöz, amikor az egyik autónk jött velünk szembe. Rendkívül örültünk nekik. Gödöllőn ittunk egy nagy bögre feketekávé, és már indultunk is haza.

Az volt bennünk az egyedüli vágy, hogy haza, haza, minél gyorsabban haza! Rudi azt kérte, hogy ne ő üljön a kocsijában, mert ki tudja, mi van Miskolcon. Én ültem be, meg még nem tudom, kik a DIMÁVAG-ból. A papír, amit Rudi adott, nálam maradt, az volt a fedezet. Gyöngyös felé jártunk, amikor láttuk, hogy a szántóföldön harckocsioszlopok állnak. Ahogy odaértünk, kiskatonák géppisztollyal lezárták az utat: „davaj, kifelé!” Én mindjárt elővettem a papíromat, mutattam az oroszoknak, aki odahívott egy tisztet, és hosszasan nézték. Rajta volt a Központi Bizottság pecsétje, gondolom, ez megnyugtatta őket, mondták, hogy „davaj!”. Emőd környékén újabb egységgel találkozottunk. Ezek nem akartak megállítani, viszont mi már elővigyázatosságból is megálltunk. Mutattam a tisztnek a papírt, mondta, hogy nem kell, menjünk, de amikor látta a pecsétet, mondta, hogy ajaj, Miskolcon minden kommunistát felakasztanak. Egy kicsit ijesztő volt, már csak azért is, mert a küldöttségben szinte nem volt olyan, aki ne lett volna párttag, nem is beszélve Földváriról.

Földvári azt javasolta, hogy a hátsó úton menjünk a DIMÁVAG-ba, én viszont azt mondtam, hogy nem szabad elkerülni a várost, mert minket onnan küldtek, és nekünk oda kell visszamenni, akkor is, ha félünk. Nagy nehezen beleegyeztek. Én bíztam abban, hogy nem igaz a hír. Beértünk Miskolcra, kihalt volt a Csabai kapu, a Főutcán is csak gyér gyalogosforgalom volt. Nem tudtuk elképzelni, mi ez a nagy nyugalom.

A Városház tér környékén nagy tömeget láttunk, ordítózás, zajongás, nem tudtuk kivenni, hogy mi van. Ahogy megállt az első kocs, a tömeg szélén álló Grósz Károly közölte velem, hogy nem lehet átmenni, forduljunk vissza. Beszállt Földvárihoz, és velünk együtt kijött a DIMÁVAG-ba. Éppen akkor dobták ki Antal törzsőrmestert a megyeháza erkélyéről. Ez volt Miskolcon az utolsó lincselés vagy agyonverés vagy népítélet, nem tudom, hogy kinek melyik hangzik elfogadhatóan. Fél kettő lehetett körülbelül.

A Szinva-parti úton mentünk ki a gyárba. Amikor a kapu közelébe értünk, akkor fújtak kettőt, éppen jöttek ki a munkások, meglátták a kocsikat, és visszafordultak. A kultúrterembe mentünk, ami pillanatok alatt zsúfolásig megtelt. Tartottunk egy nagy beszámolót arról, hogy mit intéztünk, mit láttunk Pesten. Ültünk az úgynevezett elnöki asztalnál – akkor még nagyon ez ment, hogy bármilyen gyűlés volt, felültek kismillióan –, és beszélünk. Földvári itt is nagyon higgadtan és nyugodtan próbálta elmondani, mi történt, mi viszont eléggé izgatottan számoltunk be a látottakról.

Az otthon maradtak azt mondták el, hogy Miskolcon felborult a rend, és az első megyei munkástanács tagjai, akik vállalták a közbiztonság helyreállítását meg a város dolgainak az intézését, nem oda való, nem megfelelő emberek. Egyébként már

útközben is beszéltünk arról, hogy munkásokból álló vezérkart kell a város élére állítani, amelyik tudja biztosítani a város nyugalmát és ellátását.

A gyűlés megerősített minket abban a pozícióban, amibe a 21 pontot összeállító tizenkét fő került korábban. El sem tudták volna képzelni a gyárban, hogy ne mi legyünk a továbbiakban a vezetők. A tömegtől azt hallottuk, hogy „ezek a mi embereink, ezeket kell odaküldeni, velük kell csináltatni”.

Ezután tartottunk egy megbeszélést, amin Kiss Józsefék arról tájékoztattak, hogy vasárnapra, 28-ra megszerveztek egy közgyűlést, ahol majd megválasztják az új megyei munkástanácsot. A megyéből több helyről is várták a küldötteket. Erre azért volt szükség, mert a helyi hatalom szétesett, és a megye küldöttei által megválasztott új vezetők kellettek, akik mindent kézbe tudnak venni.

Vasárnap délelőtt ismét kimentünk a DIMÁVAG kultúrtermébe, ahol megválasztottuk a huszonhat vagy huszonkilenc tagú új megyei munkástanácsot. Elnöknek Földvárit akartuk, de ő azzal utasította vissza, hogy nem biztos, hogy mindenki jó szívvel venné, ha a megyei első titkár lenne a megyei munkástanács elnöke, de ő mindenben segíti az elnökséget. Ebbe bele is nyugodtunk. Végül Kiss József lett az elnök, olyan indoklással, hogy ő mérnökember, a vasút áll mögötte, és a maga területén a kezdetektől részt vett a rend biztosításában. Első elnökhelyettes Fekete László tanár lett – az egyetemnek igen nagy tekintélye volt a városban, neki meg különösen –, a második elnökhelyettes pedig én.

Vasárnap azzal mentünk haza, hogy hétfőn bemegyünk a DIMÁVAG-ba, ahonnan majd teherautóval bevisznek a megyeházára, mert az első megyei munkástanács is odatette a székhelyét. Azt hiszem, az újságban is megjelentettük, hogy megalakult a végleges vagy hivatalos munkástanács.* Föl sem merült, hogy mi lesz azokkal, akik addig voltak. Már csak azért sem, mert a vezetők szétszaladtak, otthagyták a megyeházát.

Tizenegy óra körül értünk a Városház térre, ahol hatalmas tömeg volt. Ellenséges volt a hangulat velünk szemben, el is hangzott, hogy „jönnek a kommunisták Földvári vezetésével”. Előzőleg figyelmeztettek bennünket, hogy vigyázzunk, mert ellenünk heccelik a tömeget. Felvezettek a nagy tanácsterem melletti kisebb helyiségbe, ahol teljesen össze voltunk szorítva, még lépni sem lehetett, voltunk vagy negyvenen. Mindenki ordított, senki sem kívánt ott bennünket mint munkástanács-vezetőket. Valahogy kicsengett vagy megéreztem vagy mondták, hogy mi kiszorítottuk a vezetésből Nagy Attilát és Papp Miklóst, akik a szétugrott munkástanácsból megmaradtak. Úgy éreztem, hogy ők hangolták ellenünk a tömeget. Mi úgy gondoltuk, hogy a mi megválasztásunk demokratikus volt, nekik pedig nincs jogalapjuk arra, hogy ott legyenek. Az igaz, hogy Nagy Attila a maga tehetségével nagyon meg tudta fogni a népet – ezt minden harag nélkül mondom. Nem tudom, hogy honnan jött az ötlet, de azt javasoltam, hogy mindkettőjüket válasszuk be a vezetőségbe elnökhelyettesnek. Így került be Papp Miklós és Nagy Attila az elnökségbe, így lett négy elnökhelyettes. Ha ott valaki ad egy pofont valamelyikünknek, akkor elképzelhető, hogy tragédiába fullad az egész dolog, olyan volt a hangulat, de bejött ez a javaslat, az addig ordítózkodó megnyugodtak, és elindultunk a nagyterem felé, arra a gyűlésre, amit nem mi szerveztünk.

* Északmagyarország, 1956. okt. 30.

Úgy emlékszem, Fekete Lacit küldték be, hogy jelentse be az újonnan választott vezetőséget. A nagyterem is zsúfolásig tele volt, ott is nagy volt a zaj. Laci bátyánk bement – elég erős hanggal rendelkezik az öreg –, és azzal kezdte, hogy „az egyetem küldötte vagyok”, erre elcsendesedtek. Elénekelte a *Himnusz*t, erre még nagyobb csend lett. Ebben a csendes pillanatban mentünk mi be, és következett a bemutatkozás. Csak két névtől tartottam, Földvári és Zombori Sándor nevétől. Az egyik megyei párttitkár, a másik helyőrségparancsnok, alezredes, ami szintén komoly pártfunkciót is jelentett. Érdekes a néphangulat. Ugyanis amikor bemondták, hogy Zombori Sándor alezredes, csend lett a teremben, és megszólalt egy borízú hang, hogy ő ismeri Zomborit. De ezt olyan hangon mondta, hogy borsódzott a hátam tőle. Folytatta: „együtt voltunk tüzerek, ő volt a legrendesebb ember az ütegünkben”, azonnal kitört a nagy taps. Ez volt talán az, ami véglegesen felénk billentette a hangulatot. Utána már Földvárival kapcsolatban, ha volt is bekiabálás, lényegtelen volt, és sorban mindenkit elfogadtak. Amikor az én nevem elhangzott, valaki beordította, hogy „melyik Bogár?”, erre a karzatról valaki bekiáltotta, hogy az esztergályos. Rajtam is maradt ez a jelző.

Az elnök Kiss József lett, elnökhelyettesek: Fekete László, Bogár Károly, Nagy Attila, Papp Miklós, és ekkor már lettek reszortfelelősök is. Az igazságügyi csoport vezetője Szitovszky Zoltán lett a Nehézszerszámgépgyárból. Zoli is esztergályosként szabadult fel, tehát egyáltalán nem volt ehhez képesítése, mint ahogy nekem se volt az elnökhelyettesi tisztségre. Ugyanígy nem volt a katonai bizottság vezetőjének, Koós István Bélának, aki lakatos volt a DIMÁVAG-ban, vagy a helyettesének, Kónya Lajosnak. Persze abban a helyzetben nem az volt a lényeg, hogy kinek milyen a képzettsége, hanem hogy induljon el valami, csináljunk valamit. Talán röviden azt lehet mondani, hogy parancsot kellett adni az induláshoz, és mi úgy éreztük, hogy ki merjük adni ezt a parancsot. A végrehajtást mindenütt a szakemberek csinálták, ugyanazok, akik korábban is, csak nem volt ott a megyei tanácselnök, a helyettese és egy-két osztálynak a vezetője. Az igazságügyi csoportnál ott volt az egész ügyészség, senki nem lett eltávolítva. Ott volt a megyei és városi bíróság, a honvédségnél ott volt az egész helyőrség-parancsnokság. Tehát minden szakember ott maradt, csak kaptak egy embert, akire a felelősséget át lehetett hárítani, aki még azzal sem védekezhett később, hogy kérem, én nem értettem hozzá, mert mindjárt azzal lettünk megtámadva, hogy volt bátorságunk nyolc elemivel ilyen posztot elvállalni. Az egészségügyi csoport vezetője Major Béla lakatos lett, őt a Kohászat delegálta. Egyetlenegy kórházigazgatót vagy főorvost sem váltottak le, ez eszébe se jutott senkinek. A pénzügyi és élelmezési csoportot Földvári Rudolf vezette. Nála még a szakmai hozzáértést sem lehetett kritizálni, hiszen tisztában volt a megye helyzetével. Zombori, aki elismert katonai szakember volt, maradt a katonai bizottságban. Ezenkívül több csoport létezett még. A négy elnökhelyettes felügyelte a csoportokat, én az ipari és az egészségügyi csoportot.

A hétfői napunk azzal telt el, hogy megpróbáltuk kiüríteni a megyeházát. Segítségünkre volt az egyetemi nemzetőr-zászlóalj Záhonyi Brúnó alezredes vezetésével. Nagyon komolyan látták el ezt a feladatot, ők biztosították az őrseget a megyeháza részére. Így sikerült kedd délelőttre elérni, hogy sem az épületben, sem a téren nem volt tömeg. Ugyan még jöttek-mentek, lézengtek, de az a tumultus, ami az érkezésünk-kor volt, megszűnt.

Először is tájékozódniunk kellett, hogy kikkel lehet megoldani azt, amit meg akarunk oldani. A megyei tanács ottmaradt dolgozói együttműködtek velünk, még

veletlenül se akadt olyan, aki akar a hatunk mögött, akar a szemünkbe azt mondta volna, hogy nem. Nem hoztunk olyan rendelkezést, ami ellentétes lett volna a munkásság és a lakosság érdekeivel. Az egyedüli célunk az volt, hogy meginduljon a normális élet, és ahhoz biztosítsuk a feltételeket. Mindez őket is érintette, hiszen az, hogy lesz-e villany, járnak-e a villamosok, vagy lesz-e kenyér a boltban, az rajtunk múlt.

Hétfőn délután vagy kedden délelőtt egy jogászcsoport felajánlotta a segítségét a megyei munkástanácsnak. Ez nekünk nagy segítség volt, mert minden hivatalos iratot, rendelkezést azonnal megírtak, nekünk csak alá kellett írni. A nagy tanácsteremben egy hosszú asztal mellett dolgoztak, több utasítást fogalmaztak meg. Amikor kész volt, jöttek, tessék, itt van, nézd meg, jó? Jó, aláírás, pecsét, és ők továbbították is. Elsősorban az üzemekhez küldtünk utasításokat és tanácsokat. Kezdetben a községek nem is igényelték, hogy beleszóljunk az ügyeikbe, vagy valamiben segítsünk, annyira nem, hogy onnan kaptuk az élelmet, székérszámra hordták be az élő tyúkot, a vágott baromfit, lisztet, kenyeret. Hihetetlen, ahogy a falu megnyilvánult! Később aztán ebből a jogászcsoportból kerültek ki a vád képviselői,* akik bőven elfelejtkeztek arról, hogy mit csináltak.

Az egészségüggyel nem volt különösebb problémám, csak amikor nem kaptak szemet, nekem kellett kimenni a bányász katonákhoz, akik szintén sztrájkoltak, hogy megagitáljam őket, menjenek le a bányába, mert a szén létkérdés a kórházaknak. Előfordult még, hogy valamilyen kiutalást kellett engedélyeznem. Inkább ipari vonalon volt több beavatkozásom, ahol viszont kimondottan szakemberekkel dolgoztam. Természetesen ők is úgy voltak vele később, hogy mindent az én kényszerítő parancsaimra, utasításaimra csináltak. A szénellátással voltak a legnagyobb gondjaink. Volt olyan is, hogy a cipésszövetkezettől jött egy küldöttség, hogy adjak nekik papírt arról, hogy a bevitt holmijaikat hazavihetik, és mindenki úgy csinálhatja a dolgát, mint régen. Én erre elég kemény hangú utasítást gépeltettem le és írtam alá, ami megtiltotta az azonnali feloszlatast, és a közgyűlésre bízta a döntést.

Állandóan jöttek a küldöttségek, vidékről is, a gyárakból is. Volt, aki azt kérte, hogy azonnal adjak utasítást a nagykohó leállítására. Tudtam, hogy nem lehet, mert abból nagy kár származna, erről meg kellett győzni a küldötteket, és ez öt perc alatt nem ment. Volt, hogy ordítoztam velük, de mindig akadt egy-két józanabb polgár, aki elfogadta, amit mondtam. Hétfőn, kedden, szerdán szinte minden órában többfajta intézkedést kellett végrehajtani.

Valamelyik este a három nap közül például kint voltam Putnokon. Ez úgy történt, hogy jött egy küldöttség Putnokról, és követelte, hogy menjek ki. Tiltakoztam, hogy sok a munka, nem megyek. A végén csak meggyőztek. Egy kultúrteremben volt a gyűlés, tele volt a terem, az elnökségben ültek a megválasztott nemzeti bizottság vezetői, engem is felültettek oda. Rettentő nagy ünnepléssel fogadtak, nem személy szerint engem, hanem személyemben a megyei munkástanácsot. Felkértek, hogy mondjak valamit. Olyan túl sok minden jót nem lehetett mondani, mert azokban az órákban futottak be Záhonyból a hírek, hogy folyamatosan jönnek befelé az orosz egységek. Ilyen állapotban mondjak szépeket, jókat? Annyit mondtam, amennyit lehetett. Befejezésként a jelen lévő négy lelkész külön-külön imát mondott, és megál-

* M. Tóth Imre volt 1957-ben Turbók Gyula és társai perének ügyésze.

dotta a munkástanácsot, kérve az Isten segítségét. Betetőzésképpen felállították a jelenlévőket, és megeskették őket, hogy kitartanak. Ez szép és felemelő érzés volt, a későbbiek során annál kevésbé, mert sokszor a fejemhez vágták, hogy egy egész délután eskettem a putnokiakat a megyei munkástanácsra.

Úgy gondolom, hogy a munkástömegek elfogadtak bennünket vezetőkné, a város nagy többsége viszont közömbös volt. Elfogadták, amit csináltunk, mert már 29-től a városban semmiféle rendbontás nem volt. Megindult a közlekedés, nem volt kenyérhiány, az alapvető dolgokat tudtuk biztosítani. Barátságos, családi hangulat uralkodott az utcákon, a bűnözés szinte az egyik pillanatról a másikra megszűnt. Ellenállást vagy ellenérzést csak az előző munkástanács idején megalakult szakcsoportok egy részétől tapasztaltunk.

Mi az akasztások és agyonverések után kerültünk be a megyeházára, akkor már senkit nem bántottak, de a sortűz és a sok halott az ávéhások lelkiismeretét terhelte. Mi nem mondhattuk, hogy ne derítsék fel és ne szedjék össze a bűnösöket. Egy csoport elfogott több ávéhást, nem bántották, csak a Fazekas utcai börtönbe szállították őket. Mi is egyetértettünk a bűnösök felelősségre vonásával, de arra nem őket tartottuk illetékeseknek, hanem a megfelelő szervekre akartuk bízni. Kiadtunk egy felhívást az újságban, hogy főhadnagyi rangtól fölfele minden államvédelmis tiszt jelentkezzen az ügyészségen. Ezzel a további utcai felelősségre vonásokat akartuk megakadályozni. Jelentkeztek is jó néhányan, és a Borsod megyei ügyészség letartóztatta őket. Úgy értesültem, hogy ők maguk is megnyugodtak bizonyos fokig, mert ott nagyobb biztonságban voltak, mint idekint. Aztán nagyon megharagudtak ránk, mert csak 4-en estefele lettek kiengedve.

Először ellenőrzésünk alá akartuk vonni az ávéhások után kutató Lővei-csoportot*, de miután Kiss Jósikát, Földvárit és engem is próbáltak megfélemlíteni, arra gondoltunk, hogy felszámoljuk ezt a társaságot. Megtutuk azt is, hogy a főosztályon lévő titkos dokumentumokat átvitték a városházára, ellenőrizték, hogy a megyei munkástanács tagjai nincsenek-e a besúgóhálózat listáján. Miután megtudták, hogy egyikünk sincs a listán, megenyhültek velünk szemben.

Megbíztuk Szitovszky Zoltánt, hogy ő mint az igazságügyi csoport vezetője, nézze meg, kik ezek, és tartsa szemmel őket. Eldöntöttük, hogy adunk nekik is igazolványt, de megjelöljük, a számok elé egy vagy két nullát nyomtattunk. Hús-huszonöt darabot kértek. Ez csütörtök délelőtt lehetett, amikor az őrsgünk már megbízható egyetemistákból állt. Megbeszéltük a parancsnokukkal, hogy mindenkit igazoltsanak, az elnököt is, és akinek ilyen jelzés van az igazolványán, annak felírják a nevét. Így akartuk megtudni, hogy kik a csoport tagjai, és utána lett volna arról szó, hogy felszámoljuk a csoportot, vagy ha megtartjuk, akkor olyan mederbe tereljük a működését, amivel már mi is egyet tudunk érteni.

Nehéz volt abban a légkörben nyíltan intézkedni, felelősségre vonni őket, hiszen a városban ők szinte nemzeti hősként voltak nyilvántartva, mert felkutatták a gyilkosokat, bennünket meg úgy fogadtak először, hogy „jönnek a kommunisták Földvári vezetésével”. Minket a diósgyőri gyárak dolgozói fogadtak el feltétel nélkül, viszont a városban feléjük volt sokkal nagyobb a szimpátia. Aki gyönyörűen, és az egész várost megrengetően elszavalta a *Talpra magyart*, az nem én voltam, hanem Nagy

* Vö. a Papp Miklós-interjúval.

Attila. Azt nem a munkástanács vezetősége, azt Nagy Attila csinálta. Amit ezután mondott Nagy Attila, az szent volt. Ilyen helyzetben nekünk nem lehetett sem tisztázni, sem felszámolni ennek a csoportnak a működését. Ennyit tudtunk velük szemben megtenni.

Az üzemek többségénél a pártvezetőségek részéről 23-án és 24-én volt bizonyos ellenállás, de azután november 4-ig teljes mértékben együttműködtek a munkástanácsokkal. A DIMÁVAG-ban már 23-án délben teljes mértékben egyetértettek velünk, és a következő napokban szinte előttünk szaladtak. Az első hozzáállásukat nagyon jó néven vette a tömeg, később viszont már egyszerűen kinevették őket. Körülbelül az volt a megítélés, hogy ne ugrálj annyira, úgyis tudjuk, hogy ki voltál, mi voltál. Használhattuk a telefonjaikat, biztosítottak helyiséget, ők igyekeztek megfelelni, nem nekünk kellett hatalmi szót alkalmazni. Mi ezt a nagy serénykedést egy kicsit elítéltük, nem tetszett az a magatartás, amit a pártvezetők tanúsítottak. Legalább egy kis büszkeség maradt volna bennük, és a segítségnyújtás mellett ne lett volna az a nagy megalázkodás is. Arra nem volt idő, hogy leüljünk megtárgyalni, hogy hogyan tovább, velük vagy nélkülük. Nem is voltunk mi olyan biztosak abban a hatalomban, amivel a körülmények felruháztak bennünket.

A városi és a megyei pártbizottság dolgozóinak többsége ugyancsak együttműködött velünk. Két esetben volt olyan, hogy a nyomozócsoport tagjai letartóztatták valamelyiküket, de a másik társaság ment, és kiengedte őket. Különösebb bántódása senkinek sem esett. Egyik pártbizottságot se zavarták szét, egy helyiséget sem számoltak föl. Akinek volt bátorsága, az nyugodtan bent lehetett, és csinálhatta, amit akart. A többség egészen más emberként akart bemutatkozni, mint amilyen korábban volt. Ez volt a jellemző a megyei és városi pártbizottság vezetőire, nem az, amit később bizonygattak, hogy ők már akkor igyekeztek fölkészülni az ellenforradalom ellen.

Az első napokban a többpártrendszer elképzelése nem merült föl, de 29-e után kezdtek jelentkezni a '48-ban megszűnt pártok vezetői. Tudomásom szerint megalakult a szociáldemokrata párt, a kisgazdapárt és a parasztpárt. Ők azzal fordultak hozzánk, hogy biztosítsunk nekik helyiséget. Azt hiszem, Földvári foglalkozott velük.

Hivatalosan nemigen váltottunk le fontos funkcióban lévő vezetőt, talán csak a kohászat vezérigazgatóját. Összehoztak egy nagygyűlést, ahol az igazgatót – akkor úgy mondták – elzavarták. Mint az ipart felügyelő elnökhelyettest hívtak telefonon, hogy menjek ki, és váltsam le az igazgatót. Mondtam, hogy „van vállalati munkástanács, döntések el. Ha nektek nem tetszik, vagy úgy látjátok, hogy más kell, akkor hajtsátok végre, én legfeljebb csak tudomásul veszem.” Hosszú vita után csak kimentem. Kiderült, itt is csak a felelősség áthárításáról volt szó. Ők eldöntötték, hogy akármit is mondok, leváltják az igazgatót, de mennyivel jobb, ha én mondom ki. A végén tényleg én mondtam ki a nagygyűlésen, hogy amennyiben nem kell a munkásoknak Valkó Márton igazgató, akkor le van váltva. Nem tudok olyan intézkedéséről, aminek alapján egyértelműen azt lehetett volna mondani, hogy nem kell, nagyon kínos is volt, de láttam, hogy mindenféleképp el fogják küldeni, csak éppen nem meri egyik sem vállalni, hogy kimondja. Ott ült Valkó is az ülésen, majdnem szemtől szembe mondtam neki, hogy akkor le van váltva, mire ő eltávozott. És hogy Valkó mennyire jól látta az eseményeket, azt mutatja, hogy decemberben vagy januárban egy megyei vezetőségi ülésen – a véletlen úgy hozta, hogy mellette ültem, és az első kínos összemosolygások után megkérdeztem, hogy mi a véleménye – azt mondta, hogy akkor ez volt, ezt lehetett csinálni, és velem szemben nincs semmiféle rossz emléke. Egyéb leváltásról nem tudok.

osztályvezető önmagát zárta ki azzal, hogy nem jelentkezett. De ez nem jelentett egyáltalán fennakadást.

Akkor a hatalom a birtokunkban volt, de hogy mi lesz később, azt nem tudtuk. Nekem az volt az elképzelésem, hogy rendkívüli állapotban jöttünk létre, csinálni kell, az a lényeg, hogy értelmes és főleg tisztességes emberek kerüljenek a vezetésbe, akik nem azt nézik, hogy mit lehet hazavinni. Azt gondoltam, hogy a munkástanácsok csak átmeneti szervek, az érdekvédelmi feladatokat egy független szakszervezet fogja majd ellátni. Ha valaki közülünk szakmailag felnő a feladathoz, a későbbiek során tanulmányokat végez, és megválasztják valamilyen funkcióba, az az ő egyéni szerencséje vagy szerencsétlensége, de csak az akkori megválasztása alapján nem kell a vezetésben maradnia.

Akkor azonnal kellett dönteni, utasítást adni, mindenbe közvetlenül kellett beavatkozni, nem merték visszautasítani vagy megbírálni az utasításaimat, mert úgy érezték, hogy rögtön hozom a géppisztolyos legényeket, és rájuk kényszerítem az akaratomat. A normális életben erre semmi szükség nem lett volna. Én úgy láttam, hogy a gyárakból delegált munkástanács-vezetők mind így érezték, annál is inkább, mert amibe belecsöppentünk, bennünket is fejbe kólintott. Hosszú távon nem tudtuk volna csinálni felkészültség hiányában. A nemzetőrségre se lett volna szükség, ha ismét helyreáll a rendőrség, és ki tudta volna szórni magából az államvédelem maradványait. A helyzet javulásával egyre több funkciót kellett volna kiengedni a kezünkől és rábízni azokra, akik arra illetékesek, és akkor szinte nem is kellett volna azt mondani, hogy megszűnünk vagy feloszlunk, mert nem lett volna mivel foglalkoznunk.

A megyei pártbizottságtól közvetlenül csak Földvárival voltam kapcsolatban. Ő bekerült a megyei munkástanácsba. Rajta kívül még Grósz Károllyal volt néhány találkozásom, ez is inkább a régi, személyes ismeretség alapján. Azt gondolom, hogy Grósz kiváráson alapon állt. Együttműködés inkább csak abban volt, hogy igyekeztek nem beleártani magukat semmibe, nem ütközni, nehogy bajuk legyen, és kívánni, hogy majd valahogy kedvezően alakulnak számukra az események. Földvári egy pillanatra sem jelentette ki sehol, és nem is viselkedett úgy, hogy ő nem megyei első titkár. Azt már csak a későbbiek során kezdték rádobálni, hogy otthagya a munkatársait, otthagya a megyei pártbizottság vezetését, én ezt nem így láttam. Amit a város érdekében tett, a közellátás érdekében, az tökéletes volt, attól többet senki nem tudott volna csinálni. Lehet, hogy én is vagy a másik is tudtam volna ezt a munkát végezni, de ilyen gyorsan nem. Pontosan tudta, hova kell nyúlni, kit kell megmozgatni, kit kell utasítani. Ezt nekünk előbb mind föl kellett volna deríteni, lehet, hogy az első hét erre ment volna rá. Tehát ilyen szempontból is nagyon jó munka volt, amit Földvári csinált.

A Miskolctól 8 kilométerre, a Pingyom dombon állomásozó szovjet csapatok parancsnokságával talán 31-én kerültünk kapcsolatba. Telefonon hívta valaki az elnökséget, hogy ez az alakulat meg akarja szállni a várost. Úgy döntöttünk, hogy elmegyünk az orosz parancsnoksághoz, és elmondjuk, hogy a bejövetelük felborítaná a városban még alig létrejött nyugalmat. Estefelé mentünk gépkocsival, Földvári, Zombori, Kiss József, Koós Pista és én. Velünk jött még Kossovics alezredes is a politikai főcsoportfőnökségről, aki korábban diósgyőri esztergályos volt. Egy barakkhelyiségben tárgyaltunk, nagyon barátságos légkörben. Azt hiszem, a legmagasabb rangú parancsnok ezredes volt. Bemutatkoztunk, és elmondtuk, azért jöttünk, hogy a város, sőt a megye rendjét is tudjuk biztosítani, semmi szükség nincs arra, hogy bejöjjenek a városba. Ők

kötötték magukat ahhoz, hogy parancsot kaptak, és azt végre kell hajtani. Mi közöltük velük, nem akarjuk, hogy bejöjjenek. Mi ugyan nem vagyunk katonák, de mi gyártjuk a lövegeket, pontosan nekik. Ha jól emlékszem, 80 mm-esek voltak azok a légvédelmi ágyúk, amiből jó néhány darab ott volt a gyárban szállításra készen, és lőszerünk is volt hozzá. Azzal tisztában van – mondtuk ennek az ezredesnek –, hogy az a munkás, aki elkészíti, el is tudja sütni a löveget, és mi meg fogjuk védeni a várost. Ez nem ment ilyen finom hangnemben, hanem bizony kiabáltunk, ők is, mi is. Aztán lassan visszaállt egy békés, barátságos hangulat, ami abban fejeződött ki, hogy az ezredes közölte velünk, hogy megpróbálja halogatni a parancs teljesítését, mert megérti a szándékunkat, és tiszteletben tarja az akarátunkat. Ezzel véget is ért a tárgyalás. Később az terjedt el a városban, hogy ez a parancsnok öngyilkos lett, mert felelősségre vonták. Persze lehet, hogy ez csak legenda volt, de nagy tisztelet övezte, hogy lám, ilyen ember is volt köztük. Ez a tárgyalás nagyon megemelte a munkástanács ázsióját, és enyhítette az oroszokkal szemben táplált ellenszenvet. November 4-én sem ez az alakulat szállta meg a várost.

Szinte nem tudtunk aludni az alatt a hét alatt. A megyeházán ettünk vagy útközben, esetleg néha hazaszaladtam. Teljesen felborult az addig megszokott életünk rendje.

A legnagyobb problémát azok a hírek jelentették, amelyeket az oroszok folyamatosan bejövételéről kaptunk. Ezt állandóan jeleztük „K”-vonalon a kormánynak, de nem kaptunk megnyugtató választ, ezért úgy döntöttünk, hogy fel kell menni megint Budapestre. Kazincbarcikáról is jött egy fegyveres küldöttség, amelyik ugyanezt követelte. Ekkor érkezett a kunmadarasi repülőktől egy tiszti küldöttség repülőgéppel, és hasonlóan, mint a jogászok, felajánlották a segítségüket. November 1-jén délfelé indultunk tizennégyen a munkástanács vezetőségéből és néhányan a barcikai küldöttségből. Ott volt az elnök, Kiss József, ott volt Földvári és Szitovszky is. Egy kétfedeles géppel felvittek a budaörsi reptérre, onnan teherautóval mentünk a Parlamentbe. Akkor nem voltak harcok Pesten, csak a romokat lehetett látni, meg a fegyvereseket az utcán. Előzőleg Kiss Jóska vagy Földvári telefonon tisztázta a kormány valamelyik tagjával, hogy fogadnak minket. Pontosán emlékszem, hogy a 16-os kapun kellett bemennünk a Parlamentbe. A kormányőrök letették mindenkivel a fegyverét, és fölkísértek bennünket.

Leültünk egy előszoba-szerűségben, ahol plüssülőkéek voltak kétoldalt. A mellettünk lévő szobában tárgyalt a kormány Andropovval, az akkori szovjet nagykövettel. Később tudtuk meg Rónai Sándortól, hogy akkor beszéltek a szovjet katonaság kivonásáról, és Andropov ígéretet tett rá, hogy kivonulnak, de kért egy magas szintű katonai küldöttséget Tököldre tárgyalni. Amikor Andropov távozott, mi önkéntelenül felálltunk, és ő elkezdett kezét fogni velünk. Kezet fogott Szitovszkyval és még valakivel, amikor a mögötte jövők közölték vele, hogy „ezek nem tartoznak ide”, mire ők elvonultak.

Közvetlen utánuk jött Nagy Imre, akit két oldalról szinte támogattak, olyan fáradt volt. Az első találkozásunkkor egy kedves, mosolygós, magabiztos embert láttam, most viszont egy összetört, kimerült öregembert. Ez nem volt jó hatással ránk. Tildy volt mellette, akivel valamilyen vitába is keveredtünk. Ő is kemény hangot ütött meg, mi is mondtuk a magunkét. Tulajdonképpen velünk ott érdemben senki sem tárgyalt. Egyik-másik kormánytaggal volt valamilyen beszélgetés, de csak úgy futtában. Ők igyekeztek elmenni, mi igyekeztünk megfogni valamelyiket. Kiss József lett volna a

szószóló, ő képviselte volna elnökként a küldöttséget, de egyszerűen nem volt rá módja. Most már belátom, hogy ennek a kormánynak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy meghallgassa azt, amit úgyis tud. Mi azt szerettük volna hallani, hogy gyerekek, tudjuk, hogy jönnek, tudjuk, hogy itt vannak, de majd kimennek, hogy valaki fönt, a vezetésben mondja ezt, mert mi már nem hittük el, hogy kimennek, mint ahogy nem is mentek.

Akkor már jó késő este lett, repülővel visszamenni már nem lehetett, ezért ott maradtunk a Parlamentben, ott is aludtunk abban a szobában, a plüsskanapéken. Mi, Földvári, Szitovszky és talán Kiss Jóska, fölmentünk Rónai Sándor szobájába. Ő volt a háznagy akkor. Miskolcra származott el, régi szocdem, majd kommunista. „Menjünk már az öreghez, megiszunk egy kávét” – mondtuk, és így is lett. Fölmentünk, nagy ovációval fogadott, és amivel tudott, ellátott. Érdekelte, hogy mi van Miskolcon, mi pedig tőle akartunk híreket hallani. Nem tudtuk egymást megnyugtítani. Talán az volt a beszélgetés lényege, hogy naiv elképzelés az, hogy szembe lehet szállni a szovjet hatalommal. Jó későn, éjfél körül jöttünk el tőle.

Alighogy visszamentünk a többiekhez, jöttek a kormányőrségtől, hogy a Parlamenthez szovjet harckocsik közelednek, hagyjuk el az épületet. Mi mondtuk, hogy dehogy hagyjuk, hova menjünk? Adják ide a fegyverünket, és majd részt veszünk a védelemben. Erre közölték velünk, hogy rendben van, maradjunk, és ha a helyzet úgy hozza, akkor adnak megfelelő fegyvert. Ez az izgatott állapot eltartott egy óracsát, utána megint jött a kormányőrök közül valaki, hogy nincs ok az aggodalomra.

Reggel lementünk a pincébe, ahol a Kossuth Rádió működött. Ott fogalmaztuk meg a nyilatkozatot a Nagy Imre-kormány mellett. Kiss Jóska írta, mi mondogattuk neki, hogy ezt is, azt is, amazt is. Be is olvasták a Kossuth Rádióban.* Állítólag ez volt az a momentum, ami végérvényesen a Nagy Imre-s csoportok mellé csatolt minket. Hogy miért döntöttünk így, nem tudom, talán önmagunkat is akartuk erősíteni ezzel. Abban a helyzetben már csak vakhittel lehetett abban bízni, hogy jóra fordulnak a dolgok. Egy bizonyos együttérzést akartunk kifejezni a kormánnyal. Ezzel be is fejeződött a parlamenti szereplésünk.

Teherkocsival kimentünk a budaörsi reptérre. Közben egész komoly köd ereszkedett a városra, és nem adtak felszállási engedélyt, viszont a pilóta, egy őrnagy, kérte a repülőparancsnokságot, hogy a saját felelősségére engedjék felszállni. Útközben a következő történt: Gödöllőnél tejfehér ködben repültünk, semmit sem láttunk. Amíg a gép fölment, kapaszkodtunk az ülésbe, utána mint egy rázó buszon mentünk hol le, hol föl. Egyszer abban a pillanatban, hogy kibukkantunk egy napfényes légtérbe, a gép szinte merőlegesen elindult fölfelé. Mindenki leesett az ülésről. Kétségbe voltunk esve. Akkor az őrnagy kijött a kabinból, és kiabálta, hogy lőnek a gépre, azért húzta fel. Szerencsére nem találták el. A miskolci repülőtér nem akart fogadni, mert el volt jegesedve a kifutó, Nyíregyházára irányítottak, de oda semmiképp sem akartunk menni, mert a repülőtérre már megszállták az oroszok. Végül a pilóta leszállt Miskol-

* Szabad Kossuth Rádió, 1956. nov. 2. 10 óra. A hír tartalmazza a küldöttség követeléseit: szabadság, függetlenség, új politikai és gazdasági program, a munkástanácsokra támaszkodó, demokratikusan választott országos forradalmi nemzeti bizottság létrehozása. Elítéli a pártharcokat, a pártok szervezésének előtérbe helyezését, és tiltakoznak mindenfajta burzsoá földesúri restaurációs kísérlet ellen. *A forradalom hangja*. 398. o.

con, sokáig ugrált a gép a jégen, de szerencsésen lejöttünk. Bementünk a megyeházára, és beszámoltunk az útról.

Még aznap délután egy nagyon komoly, szinte veszekedésbe fajuló vitánk volt az elnökségben, hogy felvegyük-e az oroszokkal a harcot vagy sem. A várost, mivel be van szorítva a Szinva völgyébe, nagyszerűen lehet védeni a körülövező dombokról. Ezt a katonák jobban tudták, mint én, fel is állították az ütegeket, és ott volt a legénység is. Azon ment a vita, hogy lőjünk vagy ne lőjünk. A vérmesebbje – az elején én is ezek közé tartoztam – mindenáron a harcot akarta. Megfelelőnek láttuk az erőnket ahhoz, hogy meg tudjuk állítani a Miskolc ellen jövő erőket. A másik csoport – és nekik volt igazuk – azt mondta, hogy nem szabad megtenni, nem tudjuk megfordítani az eseményeket, mert amilyen könnyen lehet védeni a várost, olyan könnyen be is lehet lőni. Nem az ütegeket fogják elsősorban felszámolni, hanem a várost lövik szét, és akkor el fogjuk veszíteni a bizalmat és a lehetőséget, hogy intézkedni tudjunk. Elsősorban Zombori, a katona tartott ki amellett, hogy nem szabad lőni, mert emberek ezrei pusztulhatnak el. A végén úgy döntöttünk, hogy nem lesz tűzparancs.

November 3-án már fellélegeztünk, hogy minden adva van a munka felvételéhez. 5-re terveztük a termelés beindítását. Volt szén, volt anyag, voltak emberek, intézkedési tervek. Könnyű volt abbahagyni a munkát, de nehéz volt újrakezdeni. Nekünk is idő kellett ahhoz, hogy működőképessé váljunk, hogy rendet teremtsünk, hogy elismerjen a város, hogy elfogadják az utasításainkat. 25-től az egész megyében állt a munka, és máról holnapra nem lehetett beindítani. Fel kellett tölteni a szénkészleteket, ehhez a bányákkal is meg kellett állapodni, rá kellett bírni őket, hogy dolgozzanak. Ez eltartott majdnem egy hétig.

3-án nyugalom volt a városban, úgy éreztük, hogy nincs nagy gondunk, kivéve azt, hogy a szovjet csapatok bent vannak, sőt jönnek folyamatosan. Járt a villamos, a gyár rendszeresen dudált műszakváltáshoz, és bent a megyei tanácsban is nyugodt volt a légkör. Ez volt az első napunk, amikor délután azt mondtuk, hogy most már haza is lehet menni, bár volt két telefonhívás, aminek nyomán intézkedni kellett. Az egyik arról értesített, hogy megtámadták a tüzérraktanyát. Négyen-öten beültünk egy autóba, és odamentünk. Ott kiderült, hogy ők semmiről sem tudnak. Bosszankodva visszamentünk. Alighogy visszaértünk, újabb hívás jött, hogy megtámadták a rádióerősítőt. Megpróbáltuk felhívni őket, de nem kaptunk vonalat. Ide már két kocsival mentünk, vittünk magunkkal nemzetőröket is. Ott sem volt semmi probléma. Még jobban mérgelődöttünk, visszamentünk, és mondtuk, hogy most már menjünk haza, mert valaki szórakozik velünk. Ez a két telefonhívás volt az, ami később az ellenforradalmi gócpontok fellazítása címen került be egyik-másik személy hőstörténetébe.

Hazamentem, otthon is nyugalom volt, és abban a békés hangulatban el is felejtettük, hogy a tankok a város szélén állnak. November 4-én hajnalban fél négy körül ágyúlövésekre riadtam. Abban a pillanatban felöltöztem. Több lövést nem hallottam, nem tudtam azonosítani, hogy hol történhetett, teljes bizonytalanságban voltam. Azt hiszem, hat óráig vártam, és akkor elindultam a gyárba. Nem a megyeházára mentem, mert nekem a gyár adta a biztonságot. A közlekedés leállt, gyalog mentem kifelé. Menet közben találkoztam több társammal, DIMÁVAG-os munkástanácstagokkal, mindenki kétségbe volt esve, ki többet, ki kevesebbet hallott a rádióban a közlésekből. Mire kiértünk, volt hét óra is. Nem tudtuk eldönteni, mit csináljunk. Volt egy fegyveres gyárőrségnek szervezett alakulatunk, amiből csak ketten vagy hárman voltak ott, a többiek hazamentek, mondván, hogy ez már sok. Egyszer csak jött Diószegi Feri,

rendkívül izgatottan, és közölte, hogy megszállták a várost, de még mindig nem tudtuk, hogy mi van a megyeházán.

A hallottak alapján úgy döntöttem, hogy legjobb lesz, ha egy időre, amíg tisztázódik a helyzet, nem megyek haza. Nem volt műszak, nem jöttek be a dolgozók, nem volt értelme, hogy két-három emberrel várjam ott a változást. Elmentem a rokonaimhoz, ahol hallgattuk a rádiót. Talán fél tíz lehetett, amikor meghallottam a rádióban Földvári hangját. Egy szöveget olvasott fel. Ha most vicces kedvem lenne, azt mondanám, hogy körülbelül az volt benne, hogy bent vannak ugyan az oroszok, de semmi baj, majd túléljük. Nem így hangzott, de ez volt a lényege. Nyugalomra intette a város lakosságát. Én ezt úgy értékeltem, ha ő ezt elmondhatta, akkor nem bántották, így nekem se lehet különösebb bajom.

Ezen fellelkesülve kaptam magam, még a karszalagomat se vettem le – piros-fehér-zöld karszalag, rajta egy kereszt és a megyei munkástanács pecsétje, ez volt a mi jelzésünk –, szépen lesétáltam a Városház térre. Ott láttam, hogy a két épület – a megyeháza és a városháza – között harckocsik állnak, a bejáratot géppisztolyos orosz katonák őrzik, és egy nehéz aknavető tüzelőállásban a gyár felé néz. Elég tekintélyes létszámú tömeg állt szemben a katonákkal, én pedig battyogtam lefelé a villamossíneken.

Ahogy odaértem, mondták, hogy: „ember, vegye le a karszalagot, nem látja, hogy itt vannak az oroszok!” Persze, hogy láttam, de azt gondoltam, semmi okom nincs arra, hogy levegyem. Odamentem a kordonhoz, és kézzel-lábbal magyaráztam a kiskatonáknak, hogy be akarok menni a megyeházára. Persze ők nem értették, és csak bökdöstek a géppisztollyal, hogy menjek el onnan. Ekkor jött ki a megyeháza kapuján Kiss Jóska néhány orosz tiszttel. Én rögtön kiabáltam, hogy „itt vagyok, Józsi” – vagy valami hasonlót. Ezután két legény mellém állt, és kísérettel bejutottam a megyeházára. Itt derült ki aztán, hogy fél négykor az egyetem II-es kollégiumából az őrség tüzet nyitott a harckocsikra, azért lőttek az oroszok tankágyúval. Több sebesülés is volt, egy súlyos.

Az orosz tisztek kezét fogták velem, nem volt fenyegető a hangulat. Rádión bementek, hogy a többi munkástanács-vezető is jöjjön be. Állandóan arról tárgyaltunk az orosz tisztekkel, hogy elismerjük-e a Kádár-kormányt vagy sem. Én a rádióból értesültem, hogy megalakult a Munkás-Paraszt Kormány, aminek a vezetője Kádár János. Ha ez nem úgy történik, hogy közben az orosz tankok jönnek befelé, akkor talán másképp ítéltük volna meg a helyzetet, de így egyértelmű volt, hogy mi történt. Amikor az oroszok már sarokba szorítottak bennünket, mi azt mondtuk, hogy Nagy Imrére esküdtünk fel – bár felesküvésről nem volt szó –, és nem tudjuk, hogy most mi van, ezért el akarunk menni a kormányhoz. Beszélni akarunk velük, hogy tisztán lássunk. Ebbe az oroszok belementek. Már késő volt, megállapodtunk, hogy másnap jön egy tábornok, aki engedélyt ad, hogy Budapestre mehessünk.

Másnap reggel a megyeházán eldöntöttük, hogy ki megy, és mivel megyünk. Azt hiszem, hogy a két sofőrrel együtt nyolcan voltunk. Tizenegy-tizenkét óra körül az oroszok közölték velünk, hogy a tábornokuk a Rudolf laktanyában van. Ennek is bedőltünk, elmentünk a laktanya elé, akkor fújt a gyár, két óra volt. Valamelyikünk bement, kis idő múlva visszajött, hogy gyertek be mind, mert a tábornok látni akar benneteket. Még akkor sem vettük komolyan a dolgot. Felmentünk a második emeletre, beléptünk egy nagy szobába. Ebben egy hosszú asztal volt, és az asztalfőn ült egy NKVD-s ezredes. A fal mellett kétoldalt ahány ember elfér, annyi orosz tiszt állt, nagy fatokos pisztoly volt az oldalukon. Leültettek. Később megérkezett Grósz Karcsi, Déri

Erő és Molnár Jóska a megyei és a városi pártbizottságról. Leültek velünk szemben a másik oldalon. A megyei munkástanácsnak volt presztízse a megye lakossága előtt, mert ha nem lett volna, akkor nem lett volna értelme velünk tárgyalni. Megint elkezdődött a kérdezz-felelek játék. Az volt a téma, hogy megalakult a – szerintük – törvényes kormány, és velünk szemben itt ülnek annak megyei képviselői. Igyekezünk mondani a magunkét, hogy Nagy Imre a törvényes miniszterelnök, őt akarjuk hallani, ha ő azt mondja, hogy így, akkor mi hajlandók vagyunk így csinálni.

Az utolsó lépés az volt, hogy az ezredes elővett egy teljesen üres ív papírt, és letette a mellé ülni elé. Mondta, írja alá, hogy elismeri a Kádár-kormányt. Az megnézte, megfordította, ott is megnézte, és tovább adta anélkül, hogy egy szót is szólt volna. Ugyanezt csinálta végig mindenki. Ez felért egy vérszerződéssel! Akkor már tizenketten voltunk, plusz a tolmácsunk. Amikor az utolsónál is végigment ez a játék, akkor az meglökte a papírt, és visszacsúsztatta az ezredes elé, aki abban a pillanatban felugrott. Erre a pisztolyos legényei a falhoz állítottak, megmotoztak, majd kilökdösték bennünket a folyosóra. Ezután újra leülhettünk, és az ezredes közölte velünk: „Le vannak tartóztatva!” Földvári mint országgyűlési képviselő tiltakozott, hogy mentelmi joga van, és különben is, egy idegen hatalomnak ezt nincs joga megtenni. Az ezredes lekezelő hangon válaszolta, hogy ez a magyar kormány akarata. Este tíz órakor közölték velünk, hogy elszállítanak innen, viselkedjünk normálisan. Ekkorra már Grószék elmentek. Ők úgy távoztak, mint az ellenségeink, bennünket pedig szépen betessékeltek egy katonai sebesültszállítóba, ami meg is telt velünk.

Éjfél körül értünk Debrecenbe, a reptérre. Fegyveres katonák sorfala között, reflektorfényben vittek a zárkába. Reggel felé kivágódott az ajtó, a legközelebb álló embert fölmarták, és kirántották a zárkából. El se tudtuk képzelni, mi van. A következő pillanatban rövid géppisztolyosorozatot hallottunk. Dermedt csend, megint nyílik az ajtó, megint elmarnak egy embert, kiviszik, pár perc eltelik, és megint géppisztolyosorozat. Mi ekkor elkezdünk búcsúzkodni. Kivitték a harmadikat is. Majd nyílt az ajtó, és az elsőt belökték. Ez egy megfélemlítési akció volt, ugyanis ezután megindult a kihallgatás. Azon volt a hangsúly, hogy kik voltak a szervezők, mit csináltam, és a végén, hogy megbántam-e, elismerem-e a Kádár-kormányt. A válasz mindannyiunknál NEM volt. Ha csak egy is lett volna közöttünk, aki megbánást mutat, vagy visszavon valamit, vagy a másokra mond valami terhelőt, akkor valószínű, hogy ott-tartják vagy kiemelik, de mindnyájunkat továbbvittek. Utólag örültünk annak, hogy senki sem adta be a derekát.

Csütörtök hajnalban név szerint hívtak ki a zárkából. Egy reflektorral megvilágított teherautóra kellett felmászni. Ott orosz katonák hátracsavarták a kezemet, lekényszerítettek a földre, és gúzsba kötöttek. Utána hozzálöktek a többiekhez. Úgy emlékszem, hogy tízen voltunk, és ezt a tíz embert egymással összekötözték. Három ilyen teherautó indult el Debrecenből páncélautókkal közrefogva.

Dél körül értünk Ungvárra, a börtönudvarra. Itt az első benyomás: a ponyva felmegy, egy ember jelenik meg hatalmas késsel a kezében. Először nem az jutott eszünkbe, hogy elvágja a madzagot. Miután elvagdalta, mi fel sem bírtunk állni. Később aztán felvették az adatainkat, elvették az igazolványainkat és az értéktárgyainkat, levittek a fürdőbe fürdetésre és kopasztásra. Milyen bolond az ember, még ebben a tragikus helyzetben is mosolyogtunk egymáson.

Hatan kerültünk egy zárkába, a többieket továbbvitték Sztrijbe. Egy hétig nem történt velünk semmi, naponta vittek sétára, lehettünk ott ötszázan vagy többen is. Egy

hét múlva betettek egy fülkés rabóba, és átvittek egy másik börtönbe. Ott elkezdődött a reggeltől estig tartó kihallgatási folyamat. Én tiltakoztam, hogy magyar állampolgár vagyok, de végül elindult a párbeszéd. Az orosz tiszt elsősorban a kiváltóokokra volt kíváncsi, meg arra, hogy párttagok hogyan vetemedhettek ilyesmire. Én a válaszómban visszamentem egészen '45-ig. A tiszt szó nélkül hallgatta. Körülbelül két hét után vége szakadt a kihallgatásoknak, és visszavittek az előző ungvári börtönbe. Itt találkoztam Bán Robival* – aki a Széna téri csoport helyettes parancsnoka volt – meg nyíregyháziakkal és taszáriakkal is.

Visszakerülésünk után egy-két nappal visszaadták az értéktárgyainkat, adtak kockacukrot, konzervet és három kenyeret. Ahogy tömtük a zsebeinket a kockacukorral, arra gondoltunk, hogy most jön Szibéria. Az egyik ruszin őr odasúgta, hogy „hazamentek, hazamentek”. Egy ponyvás teherautóval – ezen már lócák voltak, nem voltunk megkötözve, és nem zárták le a ponyvát – visszavittek Debrecenbe, ahol ugyanabba a zárkába kerültünk, mint először.

Másnap aztán ötünket – szintén teherautóval – visszavittek Miskolcra, a Rudolf laktanyába. Ugyanaz az NKVD-s ezredes fogadott, aki letartóztatott. Annyi nevetséges dolog történt abban a tragikus helyzetben, ez is az volt. Az ezredes megölelt, megcsókolt mind az ötünket – úgy, ahogy ők szokták –, és közölte: „elvtársak, elnézést kérek azért, ami történt, félreértés volt. Önök visszamennek a családjukhoz, visszamennek a munkahelyükre, és ugyanott fogják folytatni, ahol abbahagyták, most pedig jöjjenek a barátaikhoz!” Mint derült égből a villámcsapás, olyan hihetetlennek hangzott. Atkísért egy szobába, ott volt Földvári, talán Grósz Károly is, és még nem tudom, kik a megyei pártbizottságtól. A nagy lelkesedés és ölelgetés után megbeszéltük, hogy hazavisznek, és majd este találkozunk a megyei pártbizottságon. Földvári korábban jött haza Ungvárról, mi november 29-én, a többiek pár nappal később.

Amikor mentem hazafelé, éppen műszakváltásból jöttek az emberek, és a villanyrendőrnél találkoztam néhány kollégámmal. Körülfogtak, pillanatok alatt tömeg volt körülöttem, levették a sapkámat, nem kellett ott különösebben szónokolni. Az újságban még november elején megjelent egy rövid közlés, hogy Miskolcra nem vittek el senkit, de mindenki tudta, hogy ez nem igaz.

Itthon kiderült, hogy a DIMÁVAG 5-től nem vette fel a munkát, mert bennünket elvittek. Hadifogságot megjárt munkatársaink jártak be a Rudolf-laktanyába miattunk. Az orosz tiszt üvöltözött velük, ők meg visszaordítottak oroszul, ettől aztán teljesen paff lett az orosz. Amikor Földvárit hazahozták, akkor is azt mondták, hogy addig nem dolgoznak, amíg mi is haza nem jövünk. A többi gyárban is így volt.

A pártbizottságon volt egy eligazítás, amelyen részt vett Földvári, Koval Pál, talán Grósz is és az úgynevezett megyei Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság vezetői. A megyében a legfontosabb feladatnak akkor a közigazgatási apparátus megszervezését tartották, ehhez kérték a mi segítségünket is. Úgy láttam, hogy az új vezérkar ugyanazt akarja csinálni, amit mi is szerettünk volna, ezért egy-két hétig részt vettem ebben a munkában, de a DIMÁVAG állományában maradtam.

Földvári, hazahozatala után, november végén, megalakította az új megyei munkástanácsot, amelybe a régiek közül nem sokan kerültek be. Gondolom, hogy ez az akció is a rendcsináláshoz tartozott. Csak kifelé kellett a megyei munkástanács, csak

* Bán Róbertet, a Maros utcai fegyveres csoport parancsnokhelyettesét 1957. november 29-én kivégezték.

névleges szerepet játszott, nem hárult rá semmi konkrét feladat, hiszen visszaállt a tanácsi apparátus. Arra lehetőséget adtak, hogy a régiek közül néhányan a megyei VB dolgozói legyenek. Én nem fogadtam el, de mint a DIMÁVAG munkástanácsának elnökét kooptáltak a megyei tanács VB-be. Szépen hangzott, tetszett nekem is, hogy egy demokratikus tanácsi szervezetet kell kialakítani. A munkástanácsot elismerte a kormány, örültünk, hogy mennek a dolgok. Az MSZMP programjának nagy része megegyezett a DIMÁVAG 21 pontjával, ez mind biztató volt, nem láttuk vagy nem akartuk látni a jövőt.

Decemberben volt az első hivatalos, tehát a Kádár-kormány által is elismert munkástanács-választás. Turbók Gyuszi – akinek a korábbi munkáját úgy jellemezték, hogy „a kis Turbók zseniálisan levezette az eseményeket” – sajnos komoly beteg lett, ezért engem választottak meg elnöknek. Ebben a hivatalos munkástanácsban minden üzem képviseltette magát. Eleinte szinte naponta üléseztünk, később egyre ritkábban.

A munkafelvétel addig nem történt meg, amíg mindenki haza nem került, de utána is sok problémánk volt, mert nem volt szenünk, nem volt alapanyagunk és alkatrészünk. Az embereket is győzködni kellett, meg az érdeklődő oroszokat is. Őket úgy győztük meg, hogy először ittunk velük, és csak aztán mutattuk meg nekik a gyárat, és akkor azt látták, amit mi akartunk. A dolgozók lassacskán kezdték megérteni a helyzetet, hogy Nagy Imréeket eltüntették, és a Kádár-kormány egy kemény hatalom, amelyik azonnal orra üti az ellenszegülőket. Közölték, ha nincs munka, nincs fizetés sem. Később, '57 elején levonták a fizetésekből a sztrájk idejére kifizetett béreket. Amíg a sztrájk idejére is fizettek, mindenki hősiesen kitartott. Amikor vissza kellett fizetni a pénzt, akkor már minket tartottak gazembereknek.

Az igazgató elismerte a munkástanácsot, mindenben kikérte a véleményünket, sőt elsősorban ránk hárította a döntéseket, szívesen átengedte nekünk az aláírás jogát, ha felelős döntésről volt szó. A későbbiek során persze ez lett a hivatkozási alap, hogy mi kényszerítettük rájuk a döntéseket.

Ahogy teltek a hetek, egyre inkább erősödött az MSZMP részéről a támadássorozat, egyre magabiztosabb lett Pálmai, az igazgató és vele együtt a felső műszaki vezetés. Ezt nemcsak éreztük, hanem tapasztaltuk is. Csak olyan dolgokról tárgyalt velünk, ami kellemetlen kimenetelű döntéseket igényelt. Gondolok itt a kifizetett sztrájkpénzek visszavonására és a létszámcsökkentésre, amit mind a mi nyakunkba varrtak. A minisztérium tervcsökkentést írt elő, mi választhattunk, hogy létszámot vagy fizetést csökkentünk. A létszámcsökkentés mellett döntöttünk. Megszüntettünk felesleges osztályokat, ahol általában az elvtársak rokonai dolgoztak. A későbbiek során ez úgy jelent meg, hogy üldöztük a kommunistákat. Az ötezer-ötszáz dolgozóból száztízet nyugdíjaztunk, és az elbocsátottak száma nem érte el az ötszázat.

Mindaddig nem volt komoly konfliktusom az igazgatóval, amíg nem szaladt hozzám Koós István Béla, az egyik elnökségi tag, hogy ki akarják vezetni az üzemből. Engem ez rendkívül fölháborított, ugyanis volt egy olyan szabály, hogy a munkástanács elnökségének beleegyezése nélkül nem lehet elbocsátani egyetlen munkástanács-tagot sem. Két ipari ór is jött Koós után, és amikor megláttak, nagyon szabadkoztak, hogy azt az utasítást kapták, hogy ki kell őt kísérni. Azonnal felmentem az igazgatóhoz, és kiderült, hogy nemcsak őt, hanem másik három munkástanács-vezetőt is el akarnak bocsátani a gyárból. Kézbe vettem az elbocsátó papírokat, és kettétépvé visszaadtam Pálmainak. Ő szabadkozott, hogy a pártszervezet kényszerítette erre. Így telt január és február.

Decemberben már volt letartóztatás, Papp Miklóst, Szabó Jóskát és Tamás Jancsít vitték el. A rendőrség és a pártbizottság élére is új vezető került, a pufajkások is egyre hangosabbá váltak, a gumibotjuk már nagyon keményen ütött. Állig felfegyverkezve – géppisztoly, gumibot, pisztoly, ez volt a szabványfelszerelésük –, teherautón, oldal-kocsis motorkerékpárral körülvéve, járták körbe a várost. Abszolút groteszk volt, hogy a teherautó után egy 37 mm-es páncéltörő ágyút is akasztottak. Mi úgy mondtuk, hogy vasalják a várost. Határozottan félelmet keltő volt. Nem egy esetben előfordult, hogy a járőkelők köptek egyet, amikor meglátták a menetet, erre ők megálltak, leugráltak, összeverték mindenkit, majd továbbmentek. Nagy tragédiánk, hogy a megyei munkástanács mellett működő nemzetőrség parancsnoka – aki lelkesen együttműködött velünk októberben – lett a pufajkás társaság egyik alvezére. Márciusban azt üzenték nekem ebből a társaságból, ha elkapnak, hét bőrt nyúznak le rólam. Nem tudom, hogy tényleg el akartak-e kapni, módjuk lett volna rá, én nem bujkáltam. A pufajkások legfontosabb feladata a félelem fenntartása volt, és ez sikerült is nekik.

Március végén letartóztatták a DIMÁVAG munkástanácsának vezérkarát. Én elmentem a pártbizottságra, a rendőrségre, mindenütt azt mondták, hogy nem lesz semmi baj, majd tisztázzák, majd kijönnek. Persze ebből semmi nem lett. Minél jobban mentek a letartóztatások, annál erősebb lett a gyári pártbizottság. Ekkortájt jelent meg egy plakát a DIMÁVAG előtti hirdetőtáblán az ellenforradalmárokról, akik a Köztársaság téren gyilkolják az államvédelmi katonákat. Felháborodva néztem. Én láttam a Parlament előtti események nyomait, Miskolcon is láttam egy-két dolgot, velem is sok minden történt. Mindezt összegeztem, és első felháborodásomban írtam egy gépelt oldalt, amit kiragasztottam a plakát közepére. Az eleje körülbelül úgy hangzott, hogy „mi, dolgozók, elítéljük az ilyen brutális dolgot, ez nem a munkások módszere, ezzel mi nem értünk egyet, de...” – és elkezdtem sorolni, hogy hol mi történt, és miért nem hoznak arról is képsorokat, hogy az ávosok hogyan gyilkolták a tömegeket, ha majd azt is látják az emberek, el tudják dönteni, mi miért történt. Műszakváltáskor óriási tömeg volt a plakát előtt, úgy nézett ki, hogy a dolgozók egyetértenek az írásommal. Délután valaki levette a papírt, másnap reggel kiragasztottam egy újat, az már délre eltűnt, egy harmadikat is kitettem, ezzel együtt már a plakátot is elvitték. Igaz, hogy nem írtam alá a nevem, de könnyen kideríthették volna, hogy én írtam, nem tették, soha senki sem kérte számon rajtam.

Ahogy telt az idő, egyre kevesebb dologba szólhatott bele a munkástanács, már az értekezletek időpontjait se hozták tudomásunkra. Lassan elhalt a ténykedésünk. Áprilisban volt egy nagygyűlés a stadionban, ahol erősen forradalomellenes hangulatot keltettek. Ott voltam, kérdeztem a mellettem álló egyetemistától, aki októberben nemzetőr volt, hogy „na, mit szólsz hozzá?”. Azt mondta: „diploma előtt állok, ötödéves vagyok, mit tehetek?” – és teljesen igaza volt, ugyanis sokakat „csak” azzal büntettek, hogy kirúgták az egyetemről.

Június körülre befejeződtek a letartóztatások. Ekkorra már semmi sem utalt arra, hogy a kormány a mi 17 pontunkból valamit is meg akart volna valósítani. Csak később, a hatvanas évek vége felé, amikor kezdett egy kicsit megtelni a gyomra a jónépnek, akkor mondogatták, hogy a Kádár-kormány sok olyan dolgot megcsinált, ami '56-nak is programja volt.

Nagyon érdekes és fájdalmas is, hogy hogyan változott a tekintélyünk. Magamon tapasztaltam, hogy november 4-ig nagy-nagy tekintélynek örvendtem nemcsak a DIMÁVAG-ban, hanem a városban is. Mosolygós arcok vettek körül mindenütt.

Amikor visszajöttem Ungvárról, és végigvittek a gyáron, az szinte diadalút volt. Amikor aztán már többen le voltak tartóztatva, sokan elfordultak tőlem. Az is előfordult, hogy utánam köptek a műhelyben. Ha azért tette az illető, mert én még szabadon voltam, akkor minden tisztelem az övé, de ha nem, akkor még ma is rosszul esik. Nyárra megszűnt a függetlenítesem, és egy köszörűgépen dolgoztam. Kitétek a műhely közepére, nem mert már odajönni hozzám a dolgozók közül senki.

Áprilisban, fizetésnapon elkezdtem gyűjteni a letartóztatottak hozzátartozóinak. Az első gyűjtésnél dobálták a pénzt a ládikóba, és nem aprópénzeket. A második fizetésnél már félve adtak, a harmadiknál már alig. Volt még olyan, aki nyíltan nem mert adni, de titokban adott. A pénzt eljuttattuk a családokhoz, és amikor már nem sikerült gyűjteni, akkor segítettünk nekik a nehezebb ház körüli munkákban, például a szénhordásban. Amikor a Turbókék pere elkezdődött, akkor leírtam az októberi eseményeket, odaadtam az ügyvédeknek, hogy annak alapján tudják védeni őket, de annak már semmi értelme nem volt, ott már nem az igazságra voltak kíváncsiak, csak azt akarták bizonyítani, hogy ők a régi rend maradványai, és az ellenforradalom helyi szervezői.

Az MSZMP szervezése nehezen ment a gyárban. Én januárban vagy februárban igazoltam át, amikor már néhány DIMÁVAG-ost letartóztattak. A letartóztatottak miatt volt egy nagyon naiv ötletem: elmentem Huzsvárihoz, közöltem vele, hogy hajlandó vagyok kérni az átigazolásomat, és valószínű, hogy ezután a munkástanács tagjainak nagy többsége is kérni fogja. Volt viszont egy feltételem, hogy hozzák ki a letartóztatottakat, és ezután senkit ne vigyenek el a gyárból. Ez ma már rettenetesen nevetségesnek tűnik. Huzsvári belement, meg is kaptam az ideiglenes igazolványt. Ezután jött az, hogy Koósékat ki akarták vezetni a gyárból, és hamarosan letartóztatták Csetényit és Turbókot. Rohantam Huzsvárihoz, hogy nem így egyeztünk meg, kilépek a pártból. Ő azzal védekezett, hogy ehhez nincs hatásköre, ő kicsi ehhez. Én meg is írtam, hogy kilépek. Két hétig nem szólt hozzám pártvonalon senki, aztán hivatott Huzsvári, hogy vonjam vissza a kilépési nyilatkozatomat. Nem vontam vissza, és pár hét múlva, már júliusban, kizártak a pártból. Tiltakoztam, hogy én léptem ki, ennek ellenére kizártak. A tárgyalásomon aztán feltette a kérdést a bíró, hogy voltam-e párttag, és Huzsvári mint tanú azt vallotta, hogy nem. A bíró szembesített vele, de ő fenntartotta a vallomását.

'57 nyarán jött a párt Központi Bizottságából két ember, akik két napon keresztül beszélgettek velem, azt akarták hallani, hogy szerintem helyi szinten mi okozta a forradalmat. A végén az volt a benyomásom, hogy ők úgy akartak engem beállítani, mint a szürke melóst, akit a többiek félrevezettek. Nem sokkal ezután állampolgári figyelmeztetést kaptam egy egész napos kihallgatás után.

Ekkor már szeptember volt, már nem élt a munkástanács, mindenki be volt zárva, a gyárban el voltam szigetelve, a barátaim családtagjainak a bizalmát is elveszítettem, hiszen nem tudtam semmit tenni értük. Így teltek a hónapok. Különböző tárgyalásokra idéztek meg tanúként. Általában csak olyasmire voltam hajlandó emlékezni, amire még illett, vagy amivel használni tudtam. Azt gondoltam, hogy tudok egy kis védelmet adni, de tévedtem.

Ekkor jött '58. február 6-a, Turbókék tárgyalása, az úgynevezett DIMÁVAG-per. Zárt tárgyalást rendeltek el, de a tizennégy DIMÁVAG-os tanú többsége megfigyelőként részt vehetett a tárgyaláson. Tizenegy-tizenkét tanú a nagyüzemi párt, szakszervezet és KISZ vezetőségéből került ki, azok közül, akik november 4-ig velünk együtt

csináltak mindent. Ők úgy próbálták a vallomásaikban a jövőjüket egyengetni, hogy mindent Turbókra és társaira hárítottak. Mindegyik politikai magyarázatot is fűzött a vallomásához. A tanúk java része a vallomás után benn maradt a tárgyalóteremben, és időnként ki-be jártak, megbeszélték a még kint lévő tanúkkal, hogy mit mondott az előző. Kész cirkusszá tették ezt a tárgyalást.

Amikor sorra kerültem, a bíró felhívta a figyelmemet, hogy nem vagyok köteles vallomást tenni. Nem értettem, hogy miért nem. Kitartottam amellett, hogy tanúskodom. Pár perc híján három óráig tartott a tanúvallomásom. Az ügyész M. Tóth Imre volt, aki '56 októberében tagja volt annak a jogászcsoporthoz, amelyik segítette a megyei munkástanács tevékenységét. A viselkedése úgy felháborított, hogy a három óra tulajdonképpen a kettőnk párharca volt. Két ízben is kértem a bírót, hogy védjen meg az ügyésztől, hiszen én nem vádlott vagyok, hanem tanú. Mielőtt elmentem a tárgyalásra, azt hittem, tudok valamit segíteni a vádlottakon, de egyre jobban meggyőződtem, hogy hiábavaló minden. Nekem azt kellett volna bizonyítani, hogy engem félrevezettek, az én agyamban nem születhetett meg az, amit '56 őszén csináltunk, ahhoz én túl buta vagyok. Ez egyrészt sértette az önérzetem, másrészt nem volt igaz. Egyre mérgesebb lettem, és próbáltam mondani a magam igazát. Többek között olyat is mondtam, hogy a vádlottak a beosztottjaim voltak a munkástanácson belül, én voltam az elnök, és ha ők bűnösök, ültessenek engem is melléjük! Amikor rádöbbsent a bíróság, hogy nem felelek meg az elvárásaiknak, az ügyész kérte az azonnali letartóztatásomat, de ez akkor még nem történt meg.

Másnap bementem dolgozni, de az órákártyám nem volt a helyén. Bementem a művezető irodájába, ahol úgy néztek rám, mint a sírjából feltámadott halottra, mert ők úgy tudták, hogy már letartóztattak. Február 8-án délelőtt két civil ruhás nyomozó jött a lakásomra, mindkettőt ismertem. Házkutatást tartottak, majd közölték, hogy előállítanak. Az egyik, Dojcsák János, a revolverét az oldalamba nyomta, hogy „na, főcserkész úr, vége a gyöngyéletnek”. Ránéztem, és beugrott, hogy kiscserkészem volt. A párt aztán azzal fizetett neki, hogy a hatvanas évek közepén a DIMÁVAG vezérigazgatója lett, majd az OTP megyei igazgatójaként ment nyugdíjba.

Bevittek, és magánzárkába kerültem. Egy-két napig senki sem szólt hozzám, utána kezdődött a kihallgatás. A nyomozás témakörökre volt bontva, és amikor egy-egy témát lezártunk, a kihallgatóm, Tasnádi Gyula közölte, hogy „na, Bogár, ez plusz két év”. Amikor öt hónap után a végére értünk, egész barátságos viszonyba kerültünk, és megkértem, hogy számolja össze, mennyi van. Szépen összeszámolt nekem tizenöt évet.

Kétszer engedélyezték a feleségemnek, a terhességére való tekintettel, hogy bejöjjon. Két esetben a munkatársaimnak is megmutattak, ugyanis elterjedt a gyárban, hogy Bogárt kínozzák, megmutattak, hogy nincs semmi bajom.

Lezárult a kihallgatássorozat, és megnézhattuk egymás iratait. Földvári Rudolf és társai perébe kerültem Kiss Józseffel, Sztovszky Zoltánnal és Nagy Attilával. Én voltam az ötödrendű vádlott. A tárgyaláson meggyőződhettem róla, hogy egyik vádlott-társam sem viselkedett úgy, hogy magát mentve a másik helyzetét súlyosbította volna, mindenki korrekt volt.

'58. július 1-jén megbilincselve felvittek Budapestre, a Fő utcába. Én már az úton rosszul voltam, a raborvos többször is adott valamilyen folyadékot – dilifróccsot –, ami szinte bódult állapotot idézett elő. Talán a többiek is kaptak ilyet, mert a tárgyaláson Földvári halk szavú lett, Attila kacagott, Zoli többször sírva fakadt, én meg képtelen voltam kifejezni magam.

Néhány napos újbóli kihallgatás után július 9-én kezdődött a tárgyalásunk a Legfelsőbb Bíróságon. Dr. Borbély János volt a bíró, zárt tárgyalás volt. Amikor az ügyész, dr. Szalai József elmondta a vádbeszédet, eszembe jutott, hogy itt akár halálos ítéletek is lehetnek. Harminc-negyven tanú lehetett, többségük a megyei, a városi és a nagyüzemi pártbizottságok meg az ÁVH dolgozója volt. A tanúk java része elsősorban Földvárit támadta, rajta keresztül persze minket is. Mi öten egymást védtük. A nagy-nagy butaságomat jellemzi, hogy én még akkor is abban hittem, hogy az igazság ki fog derülni, mert mégiscsak bíróság előtt vagyunk. Aztán nyilvánvalóvá vált előttem, hogy kész koncepciója van a bíróságnak. Csináltak egy pert az elnökségnek, és mindenért, ami történt, minket tettek felelőssé, mondván, hogy mi a hatalmunkat az egész megyére, sőt a Tiszán inneni területre is kiterjesztettük. Az ügyvédem, dr. Kádár, akivel 20 percet beszéltem a tárgyalás előtt, elmondta, hogy baloldali munkáscsaládból származom. Erre az ügyész idézett egy paragrafust, és kérte a bíróságot, hogy annak alapján tekintsék súlyosbító körülménynak, mert elárultam az osztályomat. Mind az öt ügyvéd a körülményekhez képest magas színvonalon tartotta meg a védőbeszédét, de a jelenlétük mégis csak formáság volt.

1958. július 18-a volt az ítélethirdetés napja. Földvári életfogytiglant kapott, Kiss József és Nagy Attila 12 évet, Szitovszky Zoltán 10 évet, én, az ötödrendű vádlott 15 évet. Ez rettentő soknak hangzott. Az indoklás vezérfonala a rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés volt. Elismertem a bűnösségemet, szégyellem is ezt, de a vádbeszéd alapján nekem úgy tűnt, hogy Földvári és én életveszélyben vagyunk.

A tárgyalás után egy-két nappal rabóba ültettek, és a váci börtönbe vittek. Az MZ részbe kerültem négy személyes zárkába. Kiss József is oda került, nagyon megörültünk egymásnak. A mellettünk lévő zárkában volt Nagy Attila és Szitovszky Zoli. Emlékszem a sétákra, ahol két egymással szemben haladó körben sétáltunk. Az egyik körben volt Attila, a másikban Darvas Iván, és amikor elhaladtak egymás mellett, akkor olyan arcjátékot csináltak, ami nagy derűtséget keltett. Az örök nem tudták elképzelni, hogy a szerencsétlenek minek örülnek.

Két hét múlva aztán a Lordok Házába vittek, ahol majd egy évig voltam. Közben Kiss Jóska a börtönkórházba került, a röntgenkészülékek karbantartásával foglalkozott. Üzent nekem, hogy kérjem felvételemet a kórházba. A smasszerorvos miskolci volt, hagyta, hogy Jóska etessen, és beszélgethettünk is. Közben Szitovszky a gombüzembe került, ahol már spájzolni is lehetett. Egyszer jött az egyik börtönőr, kinyitotta a tátikát, kérdezte, „melyik a Bogár?“, odapattantam, és belökött nekem fél kiló zsírt és fél kiló cukrot, amit Zoli küldött. Ez kétszer is előfordult, ami az ottani helyzetben rendkívüli dolog volt. Egy ideig együtt voltam a 476-osok közül Pozsár Istvánnal, Radó Györggyel és Solymosi Jánossal. Nekik volt élelmük, cigarettájuk, amit egyenlően elosztottak, én is kaptam belőle. Tornáztunk, hogy tartsuk a kondíciónkat. Megpróbáltunk játszani is. Kenyérbélből sakkfigurákat csináltunk, de ha észrevették, elvették. Gyufából marokkót faragtunk, pilinckáztunk. Később tanultunk, történelmet, földrajzot, általános ismereteket. Ki mihez értett, azt adta le. Én a vasgyártásról, az esztergályozással kapcsolatos technológiáról beszéltem, nagyon érdekelték őket a műszaki dolgok.

Többször jöttek értem mint esztergályosért a műhelyből. Meg is hallgatott a munkáltató őr, de nem engedélyezték, hogy dolgozzak. Az egyik börtönőr meg is kérdezte, hogy miért haragszanak rám ennyire. Körülbelül egy év múlva aztán beke-

rülhettem a gombüzembe esztergályosnak. Itt találkoztam a miskolciak közül Rimán Jánossal és Szitovszkyval.

'59 júliusában vagy augusztusában átvittek Pestre a Gyűjtőfogházba. Kiderült, hogy megszűnt a tököli internálótábor, és az ottani motorjavító és kerékpár-felújító üzemet áthelyezték a Gyűjtőbe, és a nagyidősöket odavitték, hogy az üzem tartósan tudjon működni. Pár hónap múlva brigádvezető lettem és cigarettakirály. Ha hoztuk a tervet, akkor emelték a cigarettaadagot. Csináltam ott öngyújtókat, töltőtollakat, ezért egy idő után szinte korlátlan volt a cigarettaadagunk, mindenkinek jutott belőle. Fusztunk az öröknek is mindenfélét, kismotorhoz hengert meg dugattyút. Ezek az örök aztán nem kötöttek belénk. Kiss Jóska a rádiósüzemben dolgozott, vele tudtam tartani a kapcsolatot, és '61 elején átkerültem én is oda.

A börtönben nehéz volt a család nélkül. Évente kétszer kaptam beszélőt, az első tíz percig tartott, és tíz percig csak bámultuk egymást a feleségemmel. Előre kidolgoztuk, hogy mit fogunk mondani, kérdezni, de az sohasem jött össze, utána hat hónapig arról beszélt a rab, hogy ő mit mondott, és neki mit mondtak. A rossz élelmézést, a fegyelmet, a rendet el tudtam viselni, de nagyon nehéz volt elviselni a sok megaláztatást, különösen az elején. Ha megértők voltak a cellatársak, akkor igyekeztek a társukat átsegíteni a depresszión. A nagyidős közbűntényeseknek nem ért el a tudatukig, hogy milyen rettenetes az, hogy bent vannak.

Hogy mi milyenek voltunk? Például az egyik karácsonyi csomagosztásnál kiszólitották 3-4 cella legénységét, és a folyosón osztották a csomagot. A smasszer felvágta, kiborította a csomagot, és megnézte, van-e benne olyan, amit nem szabad odaadni. Az én csomagomban volt 10 szem szaloncukor, ami nem volt engedélyezett cikk. A smasszer ideadta mind a tízet, hogy egyem meg ott azonnal. Mondtam, hogy nem tudom egyszerre, mire ő: „akkor ossza szét!” Odaadtam a következőnek, hogy adja tovább, dühömben egyet sem tartottam meg magamnak. Amikor aztán jöttem el, sorban visszaadták a szaloncukrot. Talán ez volt a legjellemzőbb a bent lévő politikaiakra. Drótból csináltunk karácsonyfát, és a tíz cukrot szépen ráraktuk. A börtönben ismét kezdtem hinni az emberekben. Korábban rengeteg csalódás ért, elvesztettem a hitemet, de a börtönben visszaszereztem. Az ott töltött három év alatt erősödött a türelmem és a tűrőképességem. Szellemileg is fejlődtem, mert a zárkatársaimtól – különösen a „nagyok”-tól – nemcsak emberi tartást, hanem sok ismeretet is szereztem.

A '60-as amnesztia előtt jött egy ügyészi társaság a Gyűjtőbe, arról beszéltek, hogy nem is vagyunk annyira bűnösök, és majd lassan szabadulunk. Az örök viselkedése is megváltozott. Április 4-én aztán szabadultak néhányan, de a többség ott maradt. El voltunk keseredve, és a 110 fős brigád elhatározta, hogy kopaszra nyíratja magát. A két borbély egy műszakban csak 40 embert tudott megnyírni, de én köztük voltam. Nem lett belőle balhé, azt mondta a smasszerek főnöke, hogy „nem baj, kinő nekik, amíg itt lesznek”.

'61. április 1-jén nem vittek le dolgozni. A smasszer megsúgta, hogy szabadulok. Csepegett az arcomról a víz, teljesen le voltam bénulva. Egy ideig nem jött értem senki, aztán úgy 9 óra körül a smasszer kíséretében megjelent a főhadnagy a műhelyből, hogy adjam át a munkát, mondjam el, mit hagytam ott. Aztán halkan megkérdezte, hogy „van valami, amit haza akar vinni? Hol van? Leviszem az öltöztetőbe.” Megmondtam, hol van, és ő valóban lehozott két öngyújtót, két tollat és a jegyzetfüzetemet. Ma is megvan mindegyik.

Azt hiszem, ötvenen szabadultunk aznap, hármasával jöttünk ki 2-3 perc differenciával. Kiss Jóska szülei valahonnan megtudták, hogy szabadulunk, és a börtön előtt várták Jóskát. Ott voltunk már négyen, és vártuk Nagy Attilát. Amikor megjelent, ránk se nézett, szó nélkül távozott. Nagyon rosszul esett, nem értem ma sem, hogy mi történhetett. Bementünk együtt egy presszóba, megittunk egy konyakot, mindjárt készen lettünk tőle. Elbúcsúztunk Földvárától, mentünk a Keletibe. Kiss bácsi vasutas volt, mindenkinek újságolta, hogy szabadult a fia, hamarosan komoly nézőközönségünk lett.

Este értünk Miskolcra. Édesanyám a húgommal a belvárosban lakott, először oda mentem, majd a sógorom taxit hívott, azzal mentünk hozzánk. A taxisofőrre nem lehetett rátukmálni a viteldíjat. Amikor megtudta, hogy honnan jöttem, az mondta, hogy ennyivel hozzájárul az örömhöz. Nagyszombat volt, és benn maradt 11 és fél évem, fantasztikus dolog volt.

Másnap jelentkeztem a rendőrségen, aztán hosszú ideig nem tudtam elhelyezkedni. Végül az LKM-be irányítottak, ahol nem vettek fel esztergályosnak, csak lakatosnak a kovácsműhely tmk-jába. A munkakönyvembe a DIMÁVAG-ban az „elbocsátva” bejegyzést bélyegezték, ezért két évig csak alapszabadságot kaptam, és az órabérem is alacsony volt. Négy hónapig csak segédmunkásként, mindeneként dolgoztam. A vezetők azt éreztették velem, hogy hálásnak kellene lennem azért, hogy ott dolgozhatok. Egyszer aztán hiányzott egy ember az egyik esztergagépről, és engem tettek oda. Én a DIMÁVAG-ban többet tanultam és tudtam a szakmából, mint amire a kohászatban szükség volt, ezért rövid időn belül minden kényes munkát nekem adtak. Lassan elértem oda, hogy a bélyeg ugyan rajtam volt, de a munkám alapján elismertek.

Öt év múlva megpróbáltam visszakerülni a DIMÁVAG-ba. Az akkori igazgató, Lipovszki Gyula, régi ismerősöm volt, bementem hozzá, nagy örömmel fogadott. Elmondtam, hogy mit szeretnék, mire azt válaszolta, ha csak rajta múlna, máris küldene a műhelybe dolgozni, de nem teheti az igazgatói tanács döntése nélkül. Pár hét múlva kaptam egy levelet, amelyben az állt, hogy „tekintettel arra, hogy képzettségének megfelelő helyen van foglalkoztatva, nem tartjuk időszerűnek, hogy munkahelyet változtasson”. Ezzel be is fejeződött ez a próbálkozás.

Szerencsére a kohászati dolgozók megszerettek, családi légkörben dolgoztam annak ellenére, hogy a vezérkar utált. Innen mentem nyugdíjba 1985 januárjában. A munkaviszonyomból töröltek húsz évet, de az akkori vezetés megemelte a béremet, túlórázhattam, tizenhatórázhattam, így 5400 forintos nyugdíjat sikerült elérnem. A műhelytől egy lemezjátszót kaptam búcsúajándékba.

Szabadulásom után a barátaim és a régi munkatársaim egy része szinte minden nap meglátogatott. Persze ez a barátkozás nem maradt meg sokáig, mert kölcsönösen féltettük egymást. Ha találkoztam azokkal a fiatalokkal, akiket patronáltam, ők is nagy szeretettel fogadtak.

A családom az októberi napokban féltett, de messzemenően támogatott, ami komoly segítséget jelentett. Letartóztatásom után nem fizették ki az '57. évi nyereségrészesedésemet a feleségemnek. Arra hivatkoztak, hogy elég kárt okoztam. '56 őszén teljesítették a régi lakásigénylésemet, már ki volt jelölve a lakásom, de amikor visszajöttem Ungvárról, közölték, hogy valaki elfoglalta. Egy nyárikonyhában laktunk, ketten még csak elfértünk, de a két gyerekkel már nem. Szabadulásom után az apósom portáján lévő majdnem romos lakást szerettem volna megkapni, de Grósz Károly, az öreg, az akkori miskolci III. kerületi tanácselnök lebontatta, amikor megtudta, hogy én igényeltem.

Letartóztatásom után egy hónappal született meg a második lányunk. A feleségem nem tudott elhelyezkedni, a szüleivel élt, ők segítették. Nem voltunk nagyigényűek, a körülmények megedzetek minket, el tudták viselni a helyzetüket. Édesanyám és a húgom is segítette őket. Később Gellért Karcsi felesége szólta, hogy az egyik óvodában dajkát keresnek. A vezetőnő, rendkívül jó szándékú volt, és több ellenzés ellenére felvette a feleségemet.

Szabadulásom után úgy gondoltam, hogy elég lesz, amit keresek, és a feleségem otthon maradhat. De csak nem volt elég, ezért a kohászat mellett eljártam dolgozni „vadmaszek” alapon autószerelőkhöz. Három év múlva kikészültem, és kórházba kerültem. Ezután már nem engedte a feleségem tovább azt a hajszát, és elhelyezkedett a nyomdában betanított könyvkötőnek.

A nagyobbik lányom érettségizett, a kisebbik orvos lett. Ez nekünk nagyon jólesett. A kisebb lányom családja itt, Felsőzsolcán építkezett, mi segítettük őket, és most is együtt élünk velük.

Jó időbe telt, míg nyugodtan tudtam élni az életemet. Évekig érdeklődtek utánam a szomszédoknál. Tavaly visszakaptam az éveimet, a nyugdíjam most már 9500 forint. Elégedett vagyok, célom is van, nem élek tehetetlenül a világban, mert itt a család, az unokák, mindennapra adnak tennivalót. Jó volna még egy darabig csinálni. Emellett visszatértem a régi álmomhoz, a cserkészethez is.

Úgy érzem, hogy a Kádár-kormányának az elmúlt harmincnégy évben sikerült elérnie, hogy minden feledésbe merüljön. A kádári politika gyönyörűen beállította a sorba a fizikai dolgozók tömegét, és ahogy kezdett egy kicsit javulni a sorsuk, egyre inkább elfelejtettek minket, '56 már csak a ténylegesen érintettekben maradt meg. Azóta felnőtt egy új nemzedék. A tankönyvek nagyon „frappánsan” fogalmazzak '56-ról. Én is csak annyit meséltem el a gyerekeimnek, hogy ne kerüljenek konfliktusba azzal, amit tanulnak. Az ifjúság mindaddig nem foglalkozott '56-tal, amíg nem érezte a bőrén a gazdasági problémákat. Ahogy rosszabbodott a gazdasági helyzet, egyre jobban kezdtek az emberek politizálni. Szinte megismétlődött ugyanaz, ami '56-ban volt, hogy újra elővették az addig csak csomagolásra szánt újságot, és olvastuk. A nyolcvanas évek közepén újra kezdtek beszélni '56-ról, de mi, a résztvevők nem beszéltünk egymással róla egészen '90 szeptemberéig, amikor is Miskolcon megalakult az 1956-os Munkástanács-tagok Baráti Társasága. Azóta arra is megkértek, hogy tartsak egy kis élménybeszámolót '56-ról az egyik szakközépiskolában. Tátott szájjal hallgatták a gyerekek.

Sajnos, még ma sincs megoldva semmi ahhoz, hogy legyen egy kis lelki megbékélésünk. Azzal nincs megoldva, hogy levesszük az eddigi hősök tábláját, és a helyére tesszük az újat. Nem tudom, mennyire tudunk mi még hasznosak lenni '56-tal kapcsolatban. Az egyedüli feladatunk az lehet, hogy amire még emlékszünk, leírjuk, elmondjuk, meghagyjuk az utókor számára. Egyébként nem tartanak ránk igényt, és ez talán természetes is. Egy dolgot szeretnék még elérni, hogy akik megnyomorítottak engem is és másokat is, azok legalább annyit mondjanak, hogy pardon, hogy elnézést, emberek, vagy valami hasonlót. Arra nem gondolok – nem is áll módunkban és szándékunkban sem –, hogy bárkit is felelősségre vonjunk. Éljen mindenki a saját lelkiismeretével, de legalább annyit meg kell tegyenek, hogy bocsánatot kérnek.

Készült 1990-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

FÖLDVÁRI RUDOLF, AZ MDP BORSOD MEGYEI ELSŐ TITKÁRA, MAJD A MEGYEI MUNKÁSTANÁCS ELNÖKE

*„A személyes példamutatáson keresztül
szerettem volna magamnak tekintélyt
és politikai befolyást szerezni”*

Földvári Rudolf 1921. május 20-án született Kispesten. Szülei, rokonai szegénysorban élő munkások voltak. Apja asztalos és faszobrász, aki a munkanélküliség elől menekülve 1925–1927 között Törökországban vállalt munkát, ahová családja is követte. Édesanyja hazatérésük után egy évvel meghalt. Az elemi és polgári iskolát kitüntetéssel végezte, mégsem tanulhatott tovább. Kifutófiú, betanított munkás volt, végül tizenhat évesen lakatostanuló lett. 1940-ben szabadult a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Tanoncérem kitüntetésével, amelyet a gyár meős, majd segédművezetői beosztással honorált. A Hofherr gyári munkáskollektíva megerősítette benne, hogy „egy szakmunkásnak csak akkor lehet becsülete a munkatársai és a vezetői előtt, ha a munkáját fegyelmezetten végzi, ha szüntelen gyarapítja szakmai és társadalmi ismereteit, általános műveltségét, és ha szolidáris a munkatársaival”. A munkásszolidaritás számtalan példáját látta az üzemben, és annak aktív résztvevője is volt. Először az inasok bizalmija lett, majd ő kezelte a munkássegély tartalékalapot.

1942-ben bevonult, néhány napos frontszolgálat után, 1944 karácsonyán szovjet fogságba esett, ahonnan 1945 őszén szabadult. Még ebben az évben tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak, amelynek „lelkésítő, tettekre hívó programja, politikája” vonzotta.

Az ezt követő két évet a hit és a bizalom kezdetének, kialakulásának tartja. „Hit egy új, egy szebb, egy jobb világ megteremtésében, bizalom a Magyar Kommunista Párt és az MKP akkori vezetői iránt.” Későbbi életútja során hitét nem, de a pártba és vezetőibe vetett bizalmát elvesztette.

Társadalmi munkát végzett az újjáépítésben. Tanult: beiratkozott a gépipari technikumba, háromhetes pártiskola és vidéki agitációs szervezőmunka után tért vissza a gyárba, ahol az üzemi pártszervezet helyettes titkára lett. 1946 végén a kerületi PB függetlenített propagandistájává, 1948-ban a SZOT propagandaosztályának vezetőjévé nevezték ki. Nevéhez fűződik az Élmunkás-jelvény bevezetése és a sztálini munkaverseny megszervezése 1949-ben.

1951-ben a pártfőiskolát kitűnő eredménnyel végezte, ezt követően az MDP Központi Vezetősége káderosztályának helyettes vezetője. Főnöke, Kovács István felszólítására nevét Frankról Földvára-ra változtatta. Másfél év múlva Rákosi Mátyás a Budapesti Pártbizottság első titkárává nevezte ki, emellett tagja lett a Fővárosi Tanácsnak, az MDP Központi Vezetőségének és a legfőbb hatalmi szervnek, az MDP Politikai Bizottságának. 1953-ban országgyűlési képviselővé választották.

1953 márciusában Rákosi Mátyással és Házi Árpáddal együtt tagja a Sztálin temetésén részt vevő magyar küldöttségnek. Június 13–16-a között részt vett Moszkvában a szovjet és magyar pártküldöttség tanácskozásán, ahol a szovjet vezetők súlyos kritikával illették a magyar politikát. Hazatérve Földvári fontosnak tartotta tájékoztatni a budapesti pártvezetőket a törté-

tekről, bírálta Rákosi Mátyást és a Politikai Bizottság munkáját. Nagy Imre kormányprogramjával egyetértve annak megvalósításán kezdett dolgozni. Ez volt politikai pályafutásának első fordulópontja.

Korábbi kételyei erősödtek, és ez a párt felső vezetésével szembeni távolságtartáshoz, visszahúzóódáshoz vezetett. Nem tudta, nem akarta átvenni a pártvezetők beosztásával járó életmódot.

Számos kritika érte a vezetők részéről, lakását szegényesnek tartották, kritizálták öltözködését, viselkedését. „Földvári tüntet a proletárságával” – mondta Gerő Ernő a Politikai Bizottság tagjai előtt. 1954 májusában az MDP III. kongresszusa előtt a budapesti pártértekezleten – ahol Rákosi több ellenszavazatot kapott – a szavazatszedő bizottság elnökének Rákosi és Gerő jelenlétében adott utasítást arra, hogy közölje a kongresszusi küldöttekre leadott ellenszavazatok számát is. Ezt követően a kongresszuson Földvári kimaradt a Politikai Bizottságból, és vidékre helyezték.

Az eltávolítás, bár büntetésnek szánták, Földvári számára megkönnyebbülést jelentett, hiszen már látta, hogy tagsága a legfőbb hatalmi szorban csak formális, ő csak dekorációs elem, ő a fiatal munkáskáder. Az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkáráként a megye gazdasági, szociális és kulturális elmaradottságának csökkentésén és felszámolásán kezdett dolgozni. A felső vezetésnél lényeges gazdasági, politikai, jogi és személyi intézkedéseket sürgetett, de a lakásépítés megindításán kívül nem sok eredményt ért el. Saját hatáskörében a közéleti tisztaság, nyitottság megteremtésével és a személyes példamutatás eszközeivel próbált változásokat elérni.

*

– Fokozatosan meggyőződhetek a munkatársaim is, a vezetőtársaim is és a lakosság is, hogy nem egyeduralkodó parancsnokuk vagyok, hanem velük együtt gondolkodó és cselekvő első titkárunk, megyei vezetőjük. A személyi tekintélyem, az akkori helyzetnek megfelelően, eleve adódhatott volna a központi vezetőségi tagságból és a megyei első titkári beosztásból, ez azonban hivatalból járó tekintély lett volna, ezért igyekeztem fokozatosan másra váltani közös gondolkozással, közös cselekvéssel. A személyes példamutatáson keresztül szerettem volna magamnak tekintélyt és politikai befolyást szerezni.

– Ezt milyen körben sikerült elérnie?

– Úgy érzem, hogy ezt '56. november 4-ig megértette mindenki. A vezetőtársaim is, a munkatársaim is, a lakosság is, szóval mindenki, akivel személyes kapcsolatba kerültem, és a közös gondolkodás és viták eredményeként meg is egyeztünk az alapvető kérdésekben.

– Miből táplálkozhatott például az a vélemény Önről, hogy üldözte a Petőfi Kört?

– A megyében akkor ilyet nem hallottam, sőt máshol sem, egészen 1980-ig. Először a Méray-könyvben,* majd a Bill Lomax-könyvben,** Krassó György lábjegyzetében jelent meg rólam ez. Hogy ők ezt honnan vették? Én arra gyanakszom, hogy talán a vitákat vélték üldözésnek. Én viszont az üldözést úgy fogom fel, hogy az üldözött üt, vág, börtönbe küld, akasztat, gyilkoltat, annak súlyos következményei vannak. Akik ezt írták rólam, nem tudnak egyetlen példát sem megemlíteni erre vonatkozóan. Ha azt, hogy én vitakoztam például az Irodalmi Újságban az írók azon véleményével, amit

* Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, 1989. Bibliotéka Kiadó. 202. o.

** Lomax, Bill: *Magyarország*, 1956. Ford. és kieg. Krassó György. Budapest, 1989. Aura Kiadó. 108. o.

nem tartottam helyénvalónak, üldözésnek mondják, akkor mondják üldözésnek, én viszont nagyon demokratikus vitának fogom fel. Senki sem tud ideállni azzal, hogy retorzió ért valakit Borsodban azért, mert nem volt egy platformon velem. Ezt hitelesítette a fő „üldözött”, Bihari Sándor költő azzal, hogy 1956. október 23-án „Jó szívvel és tisztelettel” dedikációval adta át *Summa* című kötetét.

– *Mit sikerült elérnie a személyes tekintélyével?*

– Egy mondatban fogalmaznám meg a leglényegesebbet: elértem azt, hogy talpon tudtunk maradni az októberi viharban. Én azt hiszem, hogy ez a legkomolyabb eredmény, amit egy ilyen beosztásban dolgozó valaki olyan feltételek mellett, ahogy akkor dolgozni lehetett, el tudott érni. Talpon tudtunk maradni, és bizonyos értelemben mérséklő hatást tudtunk gyakorolni az akkor néha az egetek ostromló események-re is.

Miskolcon '56 tavaszán megindult a lakásépítési program, amely kezdte megoldani a lakosság legakutabb problémáját. Bizonyos értelemben fel tudtam hívni a kormány és a pártvezetés figyelmét, hogy nem szabad azt a politikát folytatni az ipari területeken, amelyet folytat, hogy csak feszíti a húrt azzal, hogy termeljen egyre többet a régió, és ugyanakkor anyagi, szociális, kulturális, egészségügyi és egyéb ellátásban messze lemarad az országos átlag mögött. Azt hiszem hogy ez a munkám inkább a későbbiekben, évekkel '56 után kamatozott. November 4-e után sem lehetett a padló alá söpörni ezeket a problémákat. A tömegkapcsolatok javításában sikerült úgy dolgozni, olyan eredményt elérni, hogy kezdett kialakulni a lakosságban az a vélemény, hogy vannak emberek, testületek mind a pártban, mind a tanácsban, akikhez fordulni lehet és érdemes, mert pozitív következményei is vannak.

Az értelmiségi köröket – gondolok itt a volt koalíciós pártok vezetőire is – sikerült meggyőznünk arról, hogy becsüljük őket, számítunk rájuk, velük együtt akarunk gondolkodni a helyi politika kialakításában, számítunk a véleményükre, javaslataikra, bírállataikra. Hát ezt sikerült elérnem Miskolcon és Borsodban a személyes tekintéllyemmel vagy a személyes hatalmammal. Mindebben az a meggyőződésem vezetett, hogy a hatalom arra való, hogy birtokában csak a lakosságot, a hazát szabad hűségesen szolgálni.

– *Mit jelentett a gyakorlatban az egypárti irányítás?*

– Az akkori tapasztalataimat kiegészíti és markánsan alá is húzza az azóta eltelt 33 év is. Az egypárti irányítás a parancsuralmat jelentette. Ma azt mondjuk, hogy egypárti diktatúrát, az azzal járó nagyon súlyos torzulásokkal és igen káros következményekkel együtt. A párt minden utasítását, minden határozatát csak végrehajtani vagy végrehajtani lehetett. Ezek a határozatok csak egy szűk körű vezetés döntései voltak. Ezekből hiányzott a lakosság véleménye, akarata. Az a rendszer nem tűrte az ellenvéleményeket, az alulról jövő kezdeményezéseket, pláne nem a követeléseket. Retorziókkal válaszolt mindezekre. A párt nem ellenőrizte önmagát, a lakosságnak meg nem volt joga és lehetősége, hogy éljen az ellenőrzéssel. Megszülettek az új Csák Máték, általánossá vált a protekció, a jogtalan privilégiumok rendszere és a törvénytelenségek sora. A lakosság nem érezhette magáénak azt a politikát, hiszen gondjai hónapról hónapra súlyosbodtak. Ez a rendszer a vezetők önállóságának és felelőségének is gátja volt. A párt, ahelyett hogy politizált volna, mindenhez érteni akart, ugyanakkor az ehhez szükséges feltételekkel nem rendelkezett. '56 októbere döbbenetes erővel bizonyította mindezt. A legfőbb tanulság az, hogy az egypárti rendszer megreformálhatatlan. Ezt bizonyították a poznani események is 1956 nyarán. Ezek

keserű tanulságainak levonása jelentette politikai tevékenységem második – de már mindent eldöntő – fordulópontját. Ezért jelentettem ki az utolsó kibővített járási titkári értekezleten: a poznani eseményeket kiváltó döntő ok az volt, hogy a lakosság – főleg a munkások – jogos követelései süket fülekre találtak, és nálunk is bekövetkezhetnek hasonló robbanások, ha nem oldják fel a megyénkben is meglévő súlyos feszültségeket minél hamarabb. Emellett meg kellett fogalmaznom a magam számára, ha nálunk is bekövetkezne a poznanihoz hasonló robbanás, akkor a helyem a jogos követeléseket támasztók oldalán kell legyen.

– *Elérkeztünk '56. október 23-hoz.*

– Erre a napra két programunk volt Miskolcon. Az egyik Illyés Gyula és Szabó Lőrinc részvételével egy író-olvasó találkozó, amire meghívták a megyei pártbizottságot is. Az írók miskolci csoportja rendezte a városi pártbizottsággal és a városi tanáccsal együtt. Úgy döntöttünk, hogy én megyek erre a rendezvényre, mert a megyei pártbizottság többi vezetője úgy félt az értelmiségtől, mint ördög a tömjénfűsttől. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy nem érezték kellően felvértezettnek magukat egy-egy ilyen párbeszédhez, vitához. Később aztán rájöttem, hogy ennek más oka is van. Korábban olyan tuskéket döfködtek több értelmiségibe, amelyek elég fájoak, bántóak voltak, és tartottak attól, hogy ezekkel a döfésekkel is szembe kell nézniük egy-egy ilyen találkozón. Még '56 nyarán volt egy értelmiségi párbeszéd, ahol többen is elmondták, hogy őket milyen sérelem érte korábban.

Az író-olvasó találkozó talán öt órakor kezdődött. Nagyon érdekes, színvonalas, szinte politikamentes irodalmi rendezvény volt.

– *Hogyan lehetett október 23-án politikamentes beszélgetés?*

– Magam sem tudom most megválaszolni, de tény, hogy elsősorban Szabó Lőrinc versei hangzottak el, és a versekről beszélgettünk. A találkozó utáni szűkebb körű beszélgetésen már szóba kerültek politikai kérdések is. Illyés Gyula megkérdezte, hogyan akarunk kilábalni abból a helyzetből, amely már érezhetően rendkívül feszült és robbanásveszélyes volt. Azt válaszoltam, hogy megpróbálunk úgy, ahogy addig, a saját erőnkre támaszkodva, mert vajmi kevés segítséget kaptunk addig is a felső vezetésről a legalapvetőbb problémáink megoldásához. Illyés Gyula a maga kis ravasz-kás mosolyával hozzátette, hogy „hát erőt és sikereket kívánok nektek, de nem tudom, hogy megbirkóztok-e, meg tudtok-e birkózni ezekkel a problémákkal, ezekkel a feladatokkal”.

A másik programunk az egyetemi nagygyűlés volt. Már 22-én is volt gyűlés az egyetemen*, sőt azt megelőzően is, hiszen nagy vita folyt arról, hogy maradjon-e a DISZ, vagy jöjjön a MEFESZ. Ezen a 23-i gyűlésen Grósz Károly vett részt, és ha jól emlékszem, azzal engedtem el őt az egyetemre, hogy nem az a döntő egy szervezet életében, hogy mi a neve, hanem hogy mit csinál, kiknek az érdekeit vállalja fel. Olyan program kell, amely megfelel a diákság, az egyetemisták érdekeinek. Grósz megkérdezte, hogy milyen álláspontot képviseljen, ha fel kell szólalnia. Ismételten a figyelmébe ajánlottam azt a parlamenti kritikánkat, amely Miskolc és Borsod lehetetlen helyzetéről szólt,** a júliusi Kónya Lajos-féle irodalmi estén és a koalíciós pártvezetők október

* Október 22-én délután a Miskolci Nehézipari Egyetem diákparlamentje, csatlakozva a Budapesti Műszaki Egyetemhez, 11 pontos követelést fogadott el. L. még Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd.* 38–49. o.

** Elhangzott 1956-ban az Országgyűlés tavaszi ülésszakán.

14-én megtartott találkozóján elhangzottakat, valamint az apparátus taggyűlésének nyilvánosságra hozott határozatát* és azokat az érveket, amelyeket az írókkal és az értelmiségiekkel folytatott párbeszédeinken '56 nyarán elmondtunk.

Amikor este a megyei pártbizottságon találkoztunk, Grósz arról számolt be, hogy nagyon szenvedélyes és viharos vita folyt az egyetemi nagygyűlésen, és az állásfoglalásokat beküldték vele a megyei pártbizottságra. Ami a követeléseket illeti, a külpolitikai problémák – a Varsói Szerződés azonnali felbontása és a szovjet hadsereg azonnali kivonása az országból – voltak a legsúlyosabbak, a többi olyan, hogy azokkal vitázni se kellett, reálisak, elfogadhatóak voltak.

Grósz elém tette az írásba foglalt pontokat, ezzel áttette a felelősséget az én asztalomra. Elolvastam, és mondtam neki, hogy közöltesse a másnapi *Északmagyarországn*ban az egyetemisták valamennyi követelését azzal, hogy a megyei pártbizottság egyetért a politikai, a gazdasági, a szociális és a kulturális követelésekkel, azok teljesítését támogatja, mint ahogy eddig is tette, de a Varsói Szerződés azonnali felmondásával és a szovjet csapatok azonnali kivonásával nem ért egyet. Ezt Grósz Károly akkor meg is tette.** Az volt a véleményem, hogy ezek olyan külpolitikai problémák, amelyeket annak idején nem a miskolci egyetemen, nem a miskolci pártbizottságon döntöttek el, és nem is ott fogják fölmondani. Hiába követelünk mi bármit, ha a nemzetközi helyzet nem teszi lehetővé, nem fog történni semmi.

– 23-án reggel megjelent az *Északmagyarországn*ban a megyei pártbizottság levele az MDP Központi Vezetőségéhez.

– Ez a levél a megyei pártbizottság apparátusában dolgozó pártszervezet taggyűlésének határozata,** ami teljes szinkronban volt az egyetemisták és a munkások akkori követeléseivel. Ezt a határozatot meg kellett hoznunk, nem várhattunk tovább, tiszta vizet kellett önteni a pohárba. Mondhattunk bármit a felső vezetésnek, intézkedések nem történtek. Ez az állásfoglalás a bizonyítéka annak, hogy szakítottunk azokkal a pártvezetőkkel és testületekkel, amelyek ennek az ellenkezőjét vallották, és az akaratukat még mindig a népre akarták kényszeríteni.

– Mi volt az oka annak, hogy október 23-ig vártak a megjelentetésével?

– A határozatot a taggyűlés után elküldtem a Politikai Bizottságnak azzal, hogy azonnali választ kérünk rá, de válasz nem érkezett. Teltek a napok, többször felhívtam Ács Lajost***, aki mindig csak azt a választ adta, hogy Gerő Ernőék Jugoszláviában vannak, meg kell várni, amíg visszajönnek, mert ő egyedül nem hivatott erre választ adni. Ahogy teltek a napok, egyre forróbb lett a politikai légkör Miskolcon és Borsodban. Eljött az az idő, amikor saját felelősségemre kellett döntenem, hogy tovább hallgatunk, vagy a megye nyilvánossága elé tárjuk a véleményünket. Az volt a meggyőződésem, hogy tovább nem várhatunk, itt van az utolsó óra utolsó perce, amikor le kell tennünk a garast. Nagy megrökönyödést keltett, nem olvasott még ilyet senki az *Északmagyarországn*ban 1945 óta. Akkor nem volt idő és lehetőség arra, hogy megtud-

* Levél a Központi Vezetőség Politikai Bizottságához. *Északmagyarország*, 1956. okt. 23.

** A 11 pontos követelés egy része az *Északmagyarország* 1956. okt. 25-i rendes számában jelent meg, hiánytalanul az okt. 25-i második, rendkívüli számban.

*** 1956. okt. 13-án a megyei pártaktíva, 15-én a megyei pártbizottság apparátusában működő pártszervezet taggyűlésének kritikus állásfoglalását október 17-én a megyei pártbizottság vezetői levélben jutatták el a Központi Vezetőséghez.

**** Ács Lajos akkor az MDP PB tagja, a KV titkára volt.

jam, milyen a visszhangja, csak később, főleg a börtönben beszélgettem erről a miskolciakkal, akik elmondták, úgy mellbe vágta őket, hogy csuda, hogy a megyei pártbizottság a Központi Vezetőséggel szemben ilyet ki mer mondani.

23-án napközben több telefonváltásom volt Budapesttel az egyetemisták felvonulásával kapcsolatban. A végén kiderült, hogy a felvonulásból tüntetés lett. Az író-olvasó találkozáson összefutottam Németh Imrével, aki korábban a kisgazdapártnak volt a megyei vezetője. Ő megkérdezte, hogy vajon milyen zűr lesz a pesti tüntetésből. Én azt mondtam, nem hiszem, hogy nagy zűr lesz belőle, hiszen az, amiért a fiatalok kimentek az utcára, nagyon tisztességes, becsületes és vállalható álláspont.

Este felhívtam telefonon Gerő Ernőt – mielőtt még elmondta volna azt a hírhedt beszédét –, és közöltem vele, úgy látom, hogy ég már a lábunk alatt a talaj, és ki is fog csúszni alólunk, ha nem intézkednek a legfontosabb személyi, politikai, gazdasági, szociális és jogi kérdésekben. Azt válaszolta, hogy sor kerül majd mindenre, de elsősorban pihenni szeretnének egy keveset, mert nagyon elfáradtak a jugoszláviai úton. Azt mondta, hogy össze fogják hívni az országgyűlést, később a pártkongresszust is. Ez olyan nesze semmi, fogd meg jól válasz volt. Talán tíz percig tartott ez a beszélgetés, én türelmetlen voltam, ő pedig fáradt.

Ezután megkaptuk a kért „segítséget”, az esti Gerő-beszédet a rádióban. Ez olaj volt a tűzre. Ezután döntenünk kellett, hogy milyen álláspontot képviseljünk, helyeseljük a beszédet, vagy utasítsuk vissza. Úgy döntöttünk, hogy a másnapi *Északmagyarországban* egy rövid hírből visszautasítjuk.* Ezzel az volt a célunk, hogy nyíltan deklaráljuk, a megyei pártbizottság helyesli és támogatja a lakosság jogos követeléseit. Arra nem volt mód, hogy összehívjam a megyei pártbizottság tagjait, de meggyőződésem, hogy a többség egyetértett volna ezekkel a kérdésekkel.

– *Származott valamilyen hátránya abból, hogy saját hatáskörben döntött?*

– Engem ítélték el mint ellenforradalmárt, a többiek meg úgy-ahogy kimosták magukat, pedig a megyei pártbizottság harmada-negyede személy szerint is részt vett ezekben a döntésekben.

Az nekem nem okozott problémát, hogy állást kell foglalni az általam helyesnek tartott követelések mellett, de szorongást és vegyes érzelmeket váltottak ki belőlem a radikális és abszolút kielégíthetetlen követelések. Azonban itt se tudtam mást tenni, mint vállaltam a felelősséget, hogy állást foglaljak ellenük, és megpróbáltam mindent megtenni, hogy távol tartsam akár az egyetemistákat, akár a munkásokat vagy bárkit az irreális követelések támasztásától és azonnali végrehajtásától.

– *Gondolt-e arra, hogy valamiféle védelemre lenne szüksége a pártbizottságnak?*

– Nem! Sok személyes találkozásom volt ezt megelőzően a megye lakosságával, dokumentumokkal bizonyítottuk a szándékainkat, ezért úgy gondoltam, hogy nyilván nem fogják a fejünket venni, a vérünket és az életünket követelni. Legfeljebb annyit mondanak, hogy bátrabban, gyorsabban előre azokban az ügyekben, amelyekről korábban beszélgettünk. Abban az időben központi utasításra elrendelték a pártbizottságok épületének rendőri védelmét. 24-én odajött egy karhatalmi egység, de 25-én megkértük őket, hogy hagyják el az épületet. Még egyszer hangsúlyozom, hogy arra

* A visszautasítás utal a Központi Vezetőséghoz intézett levélre, amelyre Gerő Ernő beszéde nem adott választ, egyben kéri a megye lakosságát, hogy őrizze meg a megye nyugalma és rendjét, anélkül hogy engedne jogos követeléseiből. *Északmagyarország*, 1956. okt. 24.

az erkölcsi tőkére kívántam támaszkodni azokban a viharos napokban is, ami a munkánkat jellemezte 1954-től.

Amikor a budapesti lövések hírét vettem, azon gondolkodtam, hogy mi lehet az oka, kik lőnek kiket, miért lőnek. Egyszerűen nem tudtam állást foglalni, nem tudtam a helyére tenni a dolgokat.

23-án a megyéből is, Miskolcra is sorra futottak be az információk arról, hogy nagy a nyugtalanság, gyűlés gyűlést követ. Pataki László, a miskolci másodtitkár a DIMÁVAG követeléseit hozta hozzám. Tartalma hasonló volt az egyetemisták követeléseéhez, azzal a különbséggel, hogy náluk a termeléssel kapcsolatos követelések voltak a hangsúlyosabbak. Pataki arról számolt be, hogy a kezébe adták a pontokat, de arról már nem tudott elszámolni, hogy ő milyen álláspontot képviselt a DIMÁVAG-ban. Azt a következtetést vontam le a válaszaiból, hogy nem is mert felszólalni. A diósgyőri munkások eredeti 17 pontja között nem szerepelt a szovjet csapatok kivonásának és a Varsói Szerződés felbontásának követelése. Ezeket utólag írták a lap aljára. Pataki nem tudta megmondani, hogy ki vagy kik írták oda, csak annyit mondott, az egyetemistáktól is volt valaki a gyűlésen, és ők szorgalmazták, hogy az is kerüljön oda.

23-án este, amikor elhangzott a rádióban, hogy összehívták az MDP Központi Vezetőségét*, újra telefonáltam az Akadémia utcába, Köböl Józseffel tudtam beszélni, aki azt mondta, hogy még csak kevesen érkeztek meg, de én csak nyugodtan maradjak Miskolcon, hiszen úgysem tudok Budapestre jutni.

Késő este vagy éjszaka hazamentem, de korán reggel újra bent voltam a pártbizottságon. Akkor is megpróbáltam telefonon kapcsolatot teremteni a Politikai Bizottság tagjaival, de az ügyeletes válasza mindig az volt, hogy üléseznek, értekeznek, ezt csinálják, azt csinálják, csak éppen a telefont nem vették a kezükbe, vagy nem tudtak kapcsolni hozzájuk. Ekkor elhatároztam, hogy ha török, ha szakad, másnap, tehát 25-én Budapestre megyek, hogy megtudjam miért ülésezik folyton a Központi Vezetőség, és hogyan foglalnak állást a kialakult helyzettel kapcsolatban.

Kora délután lélekszakadva, falféhen beállított a szobámba Gyárfás János, a megyei pártbizottság másodtitkára. Rémült hangon, magából kikelve mondta, hogy a DIMÁVAG-ban rettenetesen nagy baj van, tüntetni akarnak. Kérdeztem, hogy mit mondott nekik. Azt válaszolta, hogy semmit sem tudott mondani, nem hallgatták meg, el kellett menekülnie a gyárból. Ez azért ütött szíven, mert ő volt a folyamatosság a pártbizottságon, régen ott dolgozott, sok munkás ismerte, vajon miért kellett menekülnie? Nem találtam magyarázatot, fogtam magam, kimentem a DIMÁVAG-ba. Ott egy nagy teremben rengeteg ember volt, vitatkoztak, veszekedtek. Odamentem az elnökséghez, mondtam, hogy itt vagyok, van-e valami, amit meg kell vitatni a megyei pártbizottsággal. Elkezdtek záporozni felém a kérdések és a már pontokba foglalt követelések. Normarendezés, bérrendezés, vasúti kedvezmény visszaadása és a nyugdíjasok helyzetének rendezése szerepelt a pontok között. Arra voltak kíváncsiak, hogy mi mit teszünk ezzel kapcsolatban. Elmondtam, hogy mi az, amiben már tettünk valamit, és mi, az amiben még nem, de követeltük ezt és ezt. Ekkor kezdtek kicsit finomabbak, udvariasabbak lenni a kérdések, és az élesen induló vita türelmesebb mederbe terelődött. A többórás vita után megegyeztünk abban, hogy mindenki a maga frontján, a maga módján igyekezzon érvényt szerezni a követeléseknek. A követelések

* Kossuth és Petőfi Rádió, 1956. okt. 23. 22 óra 22 perc. *A forradalom hangja*. 27. o.

nagy része a kormány hatáskörébe tartozott, a vérmesebb felszólalók elmondták, ha kormány nem teljesíti a követeléseiket, akkor tüntetni fognak. Mit tudtam neki mondani? Jó, rendben van, megértem, hogy kíváncsiak a kormány véleményére felhívok valakit telefonon, kérjék meg, hogy jöjjön ide Miskolcra, és vele beszéljék meg a problémákat.

– *Volt ennek akkor reális esélye?*

– Szerintem volt. Ha én mint megyei titkár arra a hírre, hogy a másodtitkárommal menekülnie kellett a gyárból, azonnal kimentem, akkor abból indultam ki, hogy egy vezetőnek kutya kötelessége ilyen helyzetben odamenni és választ adni az emberek kérdéseire, hívják akár Gerőnek, akár Földvárinak, akár Hegedűs Andrásnak. Naiv voltam, meg kell mondjam. Csak Kiss Károllyal tudtam beszélni, aki a Politika Bizottság tagja, a Központi Vezetőség titkára volt, nem akárki. A válasz az volt, hogy nem tudnak se jönni, se telefonon tárgyalni, mert nagyon fontos dolgokkal vannak elfoglalva. Ezután elemi erővel tört ki a felháborodás, újra tüntetni akartak. Kínomban azt javasoltam, hogy másnap elmegyek Budapestre, bízzanak meg néhány embert, akit magammal viszek, összehozom őket a miniszterelnökkel, és lehetővé teszem, hogy közvetlenül tőle kapjanak választ. Ezt elfogadták, megegyeztünk, hogy nem tüntetnek, és másnap találkozunk a gyárkapu előtt. Ez volt életem egyik legizgalmasabb, legmegrázóbb politikai gyűlése.

– *Voltak-e olyan pillanatok, amikor úgy érezte, hogy nem tud úrrá lenni a tömeghangulaton?*

– Fölmerült bennem, de ahogy telt az idő, tapasztaltam, hogy lehet az emberek józan eszére hatni. Az volt az érzésem, hogy nem szabad elmenekülni a gyárból, ahogy a másodtitkárom tette, hanem meg kell magyarázni, hogy van egy bizonyos határ, ameddig elmehetünk, de ha túllépjük, olyan rizikót vállalunk, aminek nem láthatjuk a végkimenetelét. Úgy éreztem, hogy korábban megszereztem azt az erkölcsi-politikai tőkét, amivel a legkritikusabb helyzetekben is tiszta lelkiismerettel állhatok az emberek elé. Csak ez adhat elég lelkiert egy vezetőnek ahhoz, hogy akkor is ki merjen állni a tömegek elé, ha mennydörög az ég, nem csak akkor, amikor tapsolnak.

– *A munkástanácsok alakulásáról mikor hallott először?*

– Talán október 22-én vagy 23-án. Munkástanácsok alakítása nem csak az üzemek kezdeményezése volt. A SZOT-nak volt egy kongresszusa, ha jól emlékszem, '56 szeptemberében. Talán a X. kongresszus volt, de ebben nem vagyok biztos.* Ott már elhangzott, hogy jugoszláv példára Magyarországon is munkástanácsokat kell létrehozni. Nem volt részletesen kidolgozva, csak általánosan megfogalmazva. Ez a hír szeptember végén, október elején eljutott az üzemekbe is.

– *Ki volt ennek a szellemi atyja?*

– Talán Gáspár Sándor lehetett, de nem vagyok benne egészen biztos. Úgy tudom, hogy ő járt abban az időszakban Jugoszláviában. Persze nem ez volt a perdöntő, de mint hír ott élt a munkások között. Miskolcon a nagyüzemekben kezdődött a munkástanácsok alakulása, és a DIMÁVAG-ban 24-én már a megfogalmazott követeléseikről folytattunk párbeszédet.

Mindig azt vallottam, hogy ami a munkások, értelmiségiek, parasztok, tehát a lakosság bármilyen rétegének jogos követelése, és ahhoz szervezeti formát is kérnek

* 1956. szeptember 11-12-én a SZOT IX. teljes ülése volt.

vagy követelnek, azt el kell fogadni, akkor is, ha a párt azzal nem ért egyet. Majd a szervezet tettei fogják bizonyítani a létjogosultságát vagy épp az ellenkezőjét. A 24-i gyűlésen tapasztaltam, hogy a munkástanácsok tagjai élvezik munkatársaik bizalmát, hát akkor miért ne fogadtam volna el én is őket? A későbbiek során is tapasztaltam, hogy nagyon derék, a dolgokat kitűnően értő és megoldani akaró emberek voltak.

– *Mikor indult a küldöttség Budapestre?*

– 25-én reggel. A delegációnak én nem voltam a vezetője, hiszen nem választott meg senki, az én szerepem maximálisan a közvetítő jelzővel minősíthető. Azt gondoltam, hogy a két külpolitikai kérdés kivételével a miniszterelnök is egyetért majd a követelésekkel. Amikor felajánlottam a közvetítést, akkor még nem tudtam, hogy Nagy Imre a miniszterelnök,* azt gondoltam, hogy Hegedűs András is egyetért majd a követelésekkel, és végre is hajtja azokat.

Reggel, amikor kimentem a DIMÁVAG-ba a küldöttségért, még az előző napinál is forróbb hangulat fogadott. A kiválasztott küldöttek elmondták, hogy az emberek tüntetni akarnak, nem tudják erről lebeszélni őket. A hangzavarból az is kihallatszott, hogy jó lenne, ha már elindulnánk. Még egyszer megpróbáltam rábírní a tömeget, hogy ne tüntessenek, várják meg, hogy mit intéz a küldöttség Budapesten. Meg voltam győződve arról, hogy csak pozitív válasszal jöhetünk vissza.

Három autóval mentünk. Bogár Károlyra, Szitovszky Zoltánra és Koós Istvánra emlékszem név szerint a küldöttek közül. Este értünk az Akadémia utcai székházba. Kistarcsáig mentünk autóval, ott a rendőrség parancsnoka azt mondta, hogy nagyon rizikós akkora karavánnal bemenni Budapestre, mert komoly harcok vannak. Rövid tanakodás után négyen indultunk el. Bogár Károly, Szitovszky Zoltán, még valaki** és én. Az Akadémia utcai pártközpontban a küldöttek egy földszinti szobában várakoztak, én pedig elmentem megkeresni a miniszterelnököt.

– *Miért nem a Parlamentbe mentek?*

– Gondoltam, hogy az Akadémia utcában vannak, mert a Központi Vezetőség ülésezett, amelynek a mindenkori miniszterelnök is tagja volt. Először Hegedűs András-hoz mentem, aki eléggé maliciózan közölte, hogy már nem ő az illetékes az ügyben, keressem meg Nagy Imrét. Órák teltek el, amíg megtaláltam Nagy Imrét, és beszélni tudtam vele. Egy rövid beszélgetés volt közöttünk, amelyben én elmondtam, hogy mi szerepel a követelésekben, és milyen vita volt közöttünk azzal kapcsolatban. Azt kértem, hogy jöjjön le valaki Miskolcra, és ott mondja el a véleményét. Ez nem sikerült, de készségesen velem jött, hogy találkozzon a küldöttekkel. Barátságosan üdvözölte őket, elmondtá, hogy olvasta a pontokat, meghallgatta az én tájékoztatásomat is, és kérte a küldötteket, hogy közöljék otthon, a kormány teljesíti a követeléseket. Cserébe azt kérte, hogy segítsenek rendet és nyugalmat teremteni az országban. A Szovjetunióval való viszonyról nem esett szó. Nagy Imre hangsúlyozta, hogy azzal a megállapodással ért egyet, amiről én tájékoztattam őt. Már előző nap kiderült, hogy a külpolitikai követelések nem elsősorban az üzemi munkástanácsok követelései voltak. A munkásokat elsősorban az a 17 pont izgatta, amit ők állítottak össze.

* A Rádió okt. 24-én 8 óra 13 perckor közölte: „A Központi Vezetőség javasolja a Népköztársaság elnöki Tanácsának, hogy Nagy Imre elvtársat válassza meg a Minisztertanács elnökévé és Hegedűs András elvtársat a Minisztertanács elnökhelyettesévé.” *A forradalom hangja*. 30. o.

** Nagypál József, az egyetem küldötte.

Nagy Imre olyan volt, mint egy gyermekeit szerető apa, barátságos, közlékeny, kedvesen, egyszerű szavakkal beszélt. Ez nagyon meghatotta és megnyugtatta a küldötteket.

A pártközpontban éjszakáztunk, ahol a Parlament előtti sortűz több sebesültjével is találkoztunk. Az éjszakát arra próbáltam felhasználni, hogy tájékozódjak a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség tagjaitól, de meg kell mondanom, hogy hiába. A vezetők vagy aludtak, vagy a már ismert információkat ismételték, de kézzelfogható, pontos elemzést Budapest vagy az ország helyzetéről nem tudtak adni. Halvány gőzük sem volt arról, hogy mi van az országban. Az arcukon a bizonytalanság, a fáradtság és jórészt a kilátástalanság tükröződött.

Az éjjeli órákban felhívtam telefonon a Borsod megyei pártbizottságot. Az ügyeletes – a nevére nem emlékszem már – közölte, hogy nagy tüntetés volt Miskolcon, megyei munkástanács alakult, sztrájk van és lincselések történtek, megöltek civileket, ávósokat. Ezután megszakadt a telefon, nem tudtam újra kapcsolatot teremteni velük azon az éjszakán.

– A lincselések 26-án voltak Miskolcon. Hogyan lehetséges, hogy 25-én éjszaka ilyen híreket kapott?

– Feltehetően az aggodalom vagy a félelem szülte, nem volt lehetőségem ellenőrizni. Én is úgy tudom, hogy 26-án történt, bár egyesek szerint már 25-én is történt valami.* Elég elszomorító és elkésérítő volt. Nem tudtam a helyére tenni a dolgokat, mi történhetett, aminek ez lett a következménye. Később megkerestem a küldötteket, őket is megdöbbsentette a hír. Megkérdeztem tőlük, hogy ezek után is tartják-e a Nagy Imrének tett ígéretüket, hogy segítenek a kormánynak rendet teremteni. Igennel válaszoltak, de a hangjukból az aggodalom is kicsendült. Bennem is motoszkált a kérdés, hogy mi vár ránk, ha hazamegyünk Miskolcra.

26-án délelőtt részt vettem még az MDP Központi Vezetősége nagyon viharos utolsó ülésén. A tagok fele-kétharmada nem volt ott. A vita nem volt sem lélekemelő, sem megnyugtató, sem iránymutató, a vélemények heves összecsapása és a túlfűtött indulatok jellemezték. Kisebb-nagyobb csoportok jöttek-mentek, egymás szavába vágtak, szinte alig lehetett kiszűrni a hangzavarból, hogy ki milyen álláspontot képvisel. Az a döntés született, hogy a Központi Vezetőség feloszlatja önmagát, és választ egy öttagú bizottságot vagy elnökséget, amelynek tagjai lettek: Kádár János, Nagy Imre, Münnich Ferenc, Apró Antal és Kiss Károly. Tehát 26-án a déli óráktól nem volt a pártnak Központi Vezetősége – hiába hivatkoznak rá –, csak az öttagú elnökség, amely, úgy látszik, hattagúra dagadt, mert olvasok olyan dokumentumokat, amelyekben Szántó Zoltán neve is szerepel. Volt ebben ráció, hiszen úgysem tudták volna összehívni az összes tagot abban a politikai helyzetben. Kádár János vezette az ülést, és ott ült még Gerő Ernő, Kiss Károly, Nagy Imre, Apró Antal is. Az addigi szokásoknak megfelelően kész tervvel jöttek. Nyilván előtte megbeszélték, hogy az az öt ember legyen, nem volt erről vita. Rendben van, a feladatot megkapták, csinálják.

Volt még egy másik állásfoglalás is – szabályos szavazás erről sem volt –, hogy az országban véget kell vetni a fegyveres harcnak, ha szükséges, akkor a szovjet hadsereg segítségével. Ebben a kérdésben már voltak felszólalások, amelyek nagyon lehangoltak

* Október 25-én este fegyveres fiatalok indultak Budapestre, de visszafordultak, és Miskolcon őrizetbe vették őket. Aznap nem volt lincselés Miskolcon.

és elszomorítottak. Marosán György magából kikelve, vörös fejfel, szinte kiabálva követelte a szovjet hadsereg teljes erejének azonnali bevetését a fegyveres felkelők leverésére. Mások is követelték ezt, a nevekre nem emlékszem, de a vezérszónok Marosán volt. Apró Antal rendkívül izgatottan, fennhangon mondta, hogy a bizottságba küldése ne azt jelentse, hogy a végén őt vagy őket tegyék felelőssé, mert intézkedtek bármiben is. Gerő Ernő azt mondta, hogy a végén még megéri, hogy kiadják őt a fegyveres felkelőknek. Ezt Donáth Ferenc és Losonczy Géza felszólalására válaszolta. Ha valakik higgadtan, fegyelmezetten mondták el a véleményüket, akkor ők voltak azok. Például Donáth Ferenc nagyon nyugodtan hívta fel a pártvezetés figyelmét arra, hogy értékelje reálisan a helyzetet. Válassza el a konkolyt a tiszta búzától, és ne a munkást, a diákot, az értelmiséget tekintse és nyilvánítsa ellenforradalmárnak, mert ők nem azok. Az országban jogos követelésekért indult mozgalom, amelyből ki kell szűrni a lincseléseket, azt is a maguk helyén kell értékelni. Higgadtan magyarázta, hogy konkrét feladatokat kell meghatározni, sürgős személyi, politikai, gazdasági intézkedések szükségesek, hogy a tömegek lássák, van megfelelő vezetése az országnak. Nem emlékszem már pontosan, van erről jegyzőkönyv*, az mégiscsak hitelesebb, mint az én harmincnégy éves emlékezetem.

– *Hogyan emlékszik Nagy Imre és Kádár János szereplésére?*

– Nagy Imre nem szólt fel, ameddig ott voltam. Kádár Jánosnak a szürke, semmitmondó elnöklésre emlékszem, se emellett, se amellett nem foglalt állást. Az ülés után sem lettem okosabb, és elhatároztam, hogy megkérdezem Kádár Jánost, hogyan tovább, hiszen én nem tudtam kívánni az öt ember döntését, intézkedéseit, mert vissza akartam menni Borsodba. Egy szovjet tábornokkal tárgyalt a szobájában, nem tudtam beszélni vele, csak Kiss Károllyal. Jellemző a kérdésesre adott válasza, „Földvári elvtárs, tegye azt, amit jónak lát, ha visszamegy Miskolcra!” Ez volt tőle a második nesze semmi, fogd meg jól segítség. Ilyen volt akkor a legfelsőbb pártirányítás, hát csoda, hogy oda jutottunk, ahova jutottunk?

Egy óra körül indultam haza a küldöttség tagjaival együtt. Gyalog mentünk Kistarcsáig. Budapest utcáin rendkívül izgatott embereket láttunk. A hangulat nagyon erősen ÁVH- és szovjetellenes volt. A Keleti környékén néhány tank száguldott le-föl, és géppuskából, ágyúból tüzeltek. Sok fegyveres fiataalt is láttunk. Kistarcsán összeszedtük a társaságot, elindultunk, de az éjszakát a gödöllői egyetemen töltöttük. Másnap, 27-én folytattuk az utat hazafelé.

Nagyon foglalkoztattak bennünket azok a kérdések, hogy mit fogunk tenni, ha hazaérünk, mit lehet egyáltalán tenni. Úgy gondoltuk, hogy a vérontást mindenképpen el kell kerülni. Útközben találkoztunk két szovjet alakulattal. Az egyik találkozás Aszód térségében volt, a másik alakulatba Mezőkövesd környékén botlottunk. Nagyon szervezetlennek tűntek. A parancsnok csak azt hajtogatta, hogy ne menjünk Miskolcra, mert ott már akasztják a kommunistákat. Még én próbáltam őt nyugtatni. Ez az információ erősen megrázta a küldöttség minden tagját. Ezután meg kellett kérdeznem a küldötteket, vállalják-e, hogy visszatérnek Miskolcra, és a hallottak után is készek-e

* A Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve, 1956. okt. 26-án. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*, 1989. 4–5. sz. 32–36. o. L. még Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig*. Szerk. Szabó Judit, Valuch Tibor. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Századvég Kiadó, Bp., 1992. 98. o.

arra, amit Nagy Imrének megígérték. Becsületére válják a társaságnak, hogy a válaszuk határozott IGEN volt.

Azt nem tudtuk, hogy pontosan mi történt a városban. Hallottunk arról, hogy alakult egy megyei munkástanács, de hogy mit tett, azt nem tudtuk. Azt javasoltam, hogy menjünk egyenesen a DIMÁVAG-ba, ahol beszámolunk azoknak, akik megbízták a küldötteket. Arra gondoltam, hogy a küldöttek munkásemberek, és ők a saját üzemükben érzik legjobban és legbiztonságosabban magukat.

– *Az Ön biztonsága nem merült fel?*

– Gondoltam, ha velük együtt jöttem el, akkor velük együtt is megyek haza. Ha nekem bántódásom esik, akkor nekik is, ha nekik, akkor nekem is. Ez rizikó volt.

– *Félt?*

– Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem, de nem olyan félelem volt, ami távol tartott a cselekvéstől. Mindnyájunkban volt félelem, nem voltunk meggyőződve arról, hogy az összes hajszálunk épen marad, mire visszaérünk a DIMÁVAG-ba. Azonban azt tartottam a legfontosabbnak, hogy véget vessünk annak a lehetetlen állapotnak, amelyben az emberek élete nincs biztonságban. A kormány velünk volt, a megyében biztosítani kellett a normális életet. Azt mondtam a küldöttség tagjainak, hogy kérjenek felhatalmazást az üzemi munkástanácsoktól, hogy átvehessék a megye irányítását, és a munkástanácsokkal, az egyetemistákkal, a katonákkal meg a rendőrökkel együtt teremtsék meg az élet- és vagyonbiztonságot. Vessenek véget a terrorakcióknak, biztosítsák az áruellátást, az egészségügyi ellátást, a közlekedést, és akadályozzanak meg mindenfajta fegyveres összetűzést, hiszen Miskolcon ágyúkat gyártottunk, és a bányákban rengeteg robbanóanyag volt. S miután a kormány ígéretet tett a követelések teljesítésére, a termelés beindításának megszervezéséhez is hozzá kell kezdeni. A küldöttség tagjai belátták, hogy csak ezt tehetjük.

Bementünk a DIMÁVAG-ba, útközben az egyik téren láttuk a lincselések utolsó áldozatát.* A kapu előtt találkoztunk Kiss Józseffel, aki a MÁV mérnöke volt és párttag. Röviden elmondta, hogy mi történt, amíg távol voltunk. Ő is azt látta a legfontosabb teendőknek, amit mi, és javasoltam, hogy ő legyen a megyei munkástanács elnöke, mert a hallottak alapján úgy látszott, hogy nincs vezetés, azért olyan zilált a helyzet a városban. Ezzel a többiek is egyetértettek. Így lett a megyei munkástanács elnöke Kiss József. Valamelyik küldött részéről elhangzott, hogy jó lenne, ha én is részt vennék a vezetőség munkájában, amit azonnal elfogadtak. Így kerültünk mi, a Budapestet megjártak közül többen a megyei munkástanács vezetőségébe. A DIMÁVAG-ban a munkások elfogadták a beszámolónkat és a javaslatainkat.

– *Beszámolt a Központi Vezetőség üléséről is?*

– Nem, arról a szégyenfoltról nem volt érdemes beszélni, az talán még jobban elkeserítette volna az embereket.

Estefelé bementem a megyei pártbizottságra, ahol Grósz Károly beszámolt a távollétünkben történetekről. Bizonytalanul mondta el. Akkor ő inkább azt a variánst látszott elfogadni, hogy a tömeg támadott először, és a rendőrség, az államvédelem védekezett a sortűznél 26-án, de tényekkel nem tudta alátámasztani ezt a verziót.

– *Nem is próbálták kideríteni, hogy mi történt?*

* Antal Gyula rendőr törzsőrmestert 27-én a déli órákban lelőtték a megyeháza erkélyéről, és a tömeg meglincselte.

– November 4-ig nem. Akkor nem a múltba nézés volt a fontos, hanem az élet normalizálása. Ők aztán november 4-e után úgy foglalkoztak vele, ahogy a hivatalos álláspont megkövetelte. Ott a megyei pártbizottságon tudtam meg, hogy a pártapparátus nagy része nem mer bejönni a pártbizottság épületébe. Ott tudtam meg azt is, hogy a feleségemet és a kislányomat egy diósgyőri munkásasszonyhoz menekítették, nehogy bajuk essék. Később kiderült, hogy ennek semmi valós alapja nem volt, egy eltúlzott, szükségtelen akció volt. Haza is vittem őket hamarosan.

A pártbizottságon azt is elmondták, hogy a pártközpontból olyan információt kaptak, hogy próbáljanak pozitív hatást gyakorolni az alakuló munkástanácsokra, forradalmi bizottságokra, nemzeti tanácsokra, hogy azok támogassák a Nagy Imre-kormányt. Én arra kértem Grósz Károlyt, hogy a jövőben is maradjon egész nap a pártbizottságon, én pedig az időm nagy részét azzal töltöm, hogy segítem a megyei munkástanács megszervezését és munkáját.

– *A pártbizottság és a munkástanácsok együttműködése hogyan történt?*

– Azt gondoltam, hogy a pártbizottság tartsa magát, de láttam, hogy már nem ott dőlnek el a dolgok. Színre lépett a munkásosztály a maga munkástanácsaival, az egyetem a diákszékházzal, és létrejöttek a nemzeti bizottságok is. Nyilvánvaló volt, hogy a tömegek ezeket a szervezeteket támogatják, és mi sem tehetünk mást, ha pozitívan, tehát mérséklően akarjuk befolyásolni az eseményeket. Akkor bennem mindenki a megyei pártbizottság első titkárát látta. Nyilván már akkor is voltak a pártbizottságon olyanok, akik árulónak tartották, és a másik oldalon voltak olyanok, akik kommunista puccsnak tartották azt, amit a munkástanácsokkal tettünk.

Aznap, 27-én éjszaka telefonon hívtak a megyei pártbizottságról, hogy baj van, mert a Pingyom dombon állomásozó szovjet csapatok be akarnak vonulni Miskolcra, hogy megakadályozzák a további terrorcselekményeket. Bementem a pártbizottságra, felhívtam a Központi Vezetőséget, Kossa Istvánnal tudtam beszélni. Elmondtam, hogy milyen intézkedésekkel akarjuk biztosítani a nyugalmat, viszont a szovjet csapatok bevonulása beláthatatlan következményekkel járna. Kossa azt válaszolta, hogy megpróbál intézkedni. Visszajelzést nem kaptam tőle, de tény, hogy a szovjet csapatok akkor nem vonultak be Miskolcra. Akkor ezzel egyetértettek a megyei pártbizottság jelen lévő tagjai, az más kérdés, hogy november 4-e után ezt is az én számlámra írták mint szovjetellenes lépést. Keletkezett is belőle egy legenda. Marosán György 1989-ben kiadott, *A tanúk még élnek* című könyvében azt írja, hogy ő 1956. október 31-én vagy november 1-jén hallotta a Parlamentben, hogy Nagy Imrének azt mondtam: „a szovjet tankokat, ha visszajönnek, a saját kezünkkel tartóztatjuk fel.” Erre Marosán jól lehorodott engem a szájtépő hűsködésemért – írja. Én a november 1-jei parlamenti látogatásomkor nem is találkoztam Nagy Imrével, Marosán Györggyel meg sohasem találkoztam személyesen.

– *A 25-én létrejött megyei munkástanáccsal hogyan alakult a viszonyuk?*

– Én nem tudtam, hogy milyen körülmények között és milyen célokkal, kikből alakult az a munkástanács. Visszaérkezésünkkor a DIMÁVAG-ban azzal bízták meg a küldötteket, hogy menjünk be a 25-én megalakult munkástanácsba, és folyjunk be a vezetésbe az előbb említett célok megvalósításáért. 29-én volt egy gyűlés a megyei tanács tanácstermében, ahol a már meglévő munkástanácsba bekerültek a munkások

* Kossa István okt. 26–31 között pénzügyminiszter volt.

választotta vezetők és Kiss József mint elnök. Hangsúlyozom, hogy nem új megyei munkástanács alakult, hanem a hazatérésünk után a DIMÁVAG-ban javasoltak kerültek be a régi munkástanácsba. Én nem tudom, hogy 29-én mi történt a tanácskozáson, ahol sok száz ember vett részt a megyéből, mert csak a végére értem oda. Azt sem tudom, hogyan jött létre ez a tanácskozás. Tény, hogy amikor bementem, azzal fogadtak, hogy nagy baj van, mert a rengeteg ember azt mondja, hogy valami puccs történt, valamit tenni kéne. Tényleg óriási zűrzavar volt. Bementünk a tanácssterembe, kértem, hogy hallgassanak meg. Elmeséltem az utunkat, Nagy Imre válaszát a követelésekre és azt, hogy milyen ígéretet tettek a küldöttek a kormánynak. Kértem, vegyék tudomásul, hogy azok a küldöttek kerültek be a megyei munkástanácsba a régiék mellé, akik Budapesten jártak, és ez a kollektíva fog tovább dolgozni a célok elérése érdekében. Elénekeltek a Szózatot, és vége lett a tanácskozásnak.

Ezután az összeolvadt két rész elkezdett tevékenykedni mint kiegészített munkástanács. Tőlem azt várták, hogy vegyek részt a munkában, a célok, a módszerek kialakításában. Én azt ajánlottam, hogy a tanácsi szakapparátus zavartalan működésének biztosítása nélkülözhetetlen, ezért a munkástanács tagjait szervezzük a megyei tanács osztálytagolódásának megfelelő bizottságokba, és működjenek együtt a tanácsi apparátussal. A katonai bizottság vezetője Koós István Béla, a DIMÁVAG munkása lett, a lelke Zombori Sándor ezredes, akinek egy szervezett katonai egység állt rendelkezésére, és maga mellé vette a felfegyverzett egyetemistákat, munkásokat és azokat a rendőröket, akik még rendőrök mertek maradni. Járőröztek a városban, és így sikerült elérni, hogy november 4-ig emberéletet nem követeltek az események. Később meg is kapták érte a megfelelő „jutalmukat”. Az ipari és energetikai bizottság elsősorban a lakosság és az üzemek áramellátását biztosította. Ennek a bizottságnak volt a feladata a munka beindításának megszervezése is. Az élelmezési és kereskedelmi bizottság vezetését én vállaltam el. Törekedtem arra, hogy elfogadható áruellátás legyen. A falvakból áramlott az ingyenes élelem Miskolcra, amit a bolthálózaton keresztül juttattunk el a lakossághoz. Az ebből befolyt pénzt befizettük a bankba. Ezt nagyon firtatták később a nyomozásnál, mert azt hitték, hogy milliókat harácsoltunk a közösből.

Október végén elfogyott az élesztő, ami veszélyeztette a kenyérellátást. Személyesen jártam Csehszlovákiában, ahol a kassai párttitkártól, Dvorszky Ferencről kaptunk élesztőt.

Én nem avatkoztam be a bizottságok munkájába, nem is volt rá szükség. Azok az emberek szívvel-lélekkel, becsülettel tették, amit vállaltak. '57-ben aztán megkapták az ellenforradalmár bélyeget, és börtönbe juttatták őket azok, akik a hátuk mögé bújva vészelték át a viharos heteket, anélkül hogy a hajuk szála görbült volna.

– *A 28-i fordulat érzékelhető változást jelentett-e a megyében?*

– Nagy Imre kormánynyilatkozata megerősítette a tömegeket abban, hogy jogos lépéseket tettek saját érdekeik védelmében, saját céljaik elérése érdekében, ebből a szempontból megnyugtató és pozitív volt. A párton belül őrzött zűrzavart okozott mind a pártnyilatkozat, mind a kormánynyilatkozat, hiszen 180 fokal fordulat volt a korábbi ellenforradalmi ténykedést kimondó nyilatkozatokkal szemben. Nem tudták, hogy egyék-e vagy igyák ezt az új állásfoglalást. Ezután megtudtuk, hogy többpártrendszer-

* Október 28-án délután a Rádióban Nagy Imre bejelentette az azonnali tűzszünetet, az eseményeket forradalomként és szabadságharcként értékelte. *A forradalom hangja.* 72. o.

re térünk át, hogy megkezdődött a szovjet csapatok kivonása, és napirendre került a Varsói Szerződés felmondása is. Közben jöttek a Szabad Európából és más nyugati rádiókból beáramló hírek, el lehet képzelni, hogy milyen zűrzavar keletkezett az egyszerű emberek fejében is.

Én távol tartottam magam minden olyan elemzéstől, ami azt jelentette volna, hogy mérlegre teszem ezeket a döntéseket és intézkedéseket. Azzal volt érdemes foglalkozni, hogy megvalósítsuk a célkitűzéseinket, az élet normalizálását, amelynek a politikai légkör egyre jobban kedvezett. A 30-i és a 31-i nyilatkozatok elsősorban a külpolitikában mutatták a fordulatot pozitív irányba, de a Nagy Imre-kormányal szemben volt bizonyos elégedetlenség, mert az alapvető személyi változások nem történtek meg, és a munkásokat, egyetemistákat érintő nagyon fontos konkrét kérdésekben sem történtek még intézkedések. Egyre több munkástanács közölte a panaszát, hogy a dolgozók nem akarják megszüntetni a sztrájkot, mert a munkabérrel, normával, szociális ellátással, nyugdíjjal, a régi kedvezmények visszaadásával kapcsolatos kérdésekben érdemi intézkedések még nem történtek.

Október utolsó napjaiban jelentkeztek a volt koalíciós pártok vezetői. Németh Imre a kisgazdapártnak volt a megyei vezetője, Hegyi Imre a Nemzeti Parasztpártnak, jelentkeztek a szociáldemokraták és mások is, akik a működésük megkezdéséhez kértek segítséget. Kellett volna nekik székház, telefon, autó. Tartottunk egy rövid tanácskozást a megyei munkástanács vezetőivel, ahol úgy döntöttünk, hogy a legfontosabb tennivaló a termelés beindítása, ezért nem helyezhetjük előtérbe a pártok szervezését. Ekkor döntöttünk abban is, hogy november 1-jén egy népesebb küldöttséggel felkeressük Nagy Imrét a Parlamentben, hogy az üzemi munkástanácsok tagjai tőle hallják személyesen, mit kíván tenni a dolgozók követeléseinek teljesítése érdekében.

November 1-jén a megyei munkástanács küldöttségével Budapestre indultam repülőgéppel. A budaörsi repülőtérrel autóval mentünk a Parlamentbe. Megálltunk az Üllői út és a Körút sarkán, ahol szörnyű látvány fogadott. Rommá lőtt házak, kilőtt tankok, utcán heverő holttestek. Mindannyiunkat megrendített a látvány. Itt is arra gondoltunk, hogy Miskolcon mindezt el kell kerülni.

A Parlamentbe bejutni meglehetősen nehéz volt, itt megint szükség volt az én közvetítői szerepemre, hogy beengedjenek. Nagy Imrére várni kellett, mert a szovjet nagykövettel, Andropovval tárgyalt. Nagyon sokan vártak rá, munkáskinézettük, értelmiségiek, újságírók. Sok olyan arcot láttam a régi funkcionáriusok közül, akik valószínűleg azért csücsültek ott a nagy fazék közvetlen közelében, nehogy a kártyák osztásakor kimaradjanak valamiből.

A várakozási időt tájékozódásra használtam. Beszéltem Czottner Sándor, Zsofi-nyecz Mihály és Nagy Józsefné miniszterekkel, de egyikük sem tudott tájékoztatást adni az országról, a fővárosról és a pártvezetés helyzetéről. Szerettem volna Kádár Jánossal is beszélni, hogy mondja meg, mi lesz a párt tartós vonalvezetése. Én pozitívan értékeltem, hogy 25-én Kádár lett az első titkár. Ismertem a puritánságát, tudtam, hogy munkásember, hogy Rákosiék alatt ártatlanul ült. Azt gondoltam, nem akarhat rosszat, nem követhet el törvényteleniséget. November 4-e után már csak egyetlen dolog maradt meg a róla kialakított véleményemből: a puritánság. Nem találtam sehol, s amikor mentem vissza a küldöttséghez, egy hosszú parlamenti folyosó végén megláttam Kádár Jánost, amint egy ajtón kilépett vagy belépett, nem tudom, hová. Szaladtam utána, de csak egy sötét szobát találtam. Másnap reggel tudtam meg, hogy senki sem tudja, hová távozott.

A küldöttség közben beszélt Tildy Zoltánnal és Nagy Imrével. Ígéretet tett a sztrájk megszüntetésére és a kormány támogatására. Másnap reggel Haraszi Sándor segítségével elhangzott egy rádiónyilatkozat erről a tárgyalásról.

Az éjszakát a Parlamentben töltöttük, 2-án mentünk haza Miskolcra, szintén repülőgéppel. Összehívtuk a megyei munkástanácsot, és tájékoztattuk őket az útról, ami örömet és megnyugvást jelentett. Egyértelműen az 5-i munkakezdés mellett foglaltunk állást.

November 3-án tartottunk egy megyei pártaktívaülést, amelyen a megye egész területéről részt vettek a pártbizottságok küldöttei.

– *Ez most már MSZMP?*

– Nem, MDP. Mi nem sokat foglalkoztunk azzal, hogy MDP vagy MSZMP. Nem a név volt a fontos, hanem a program. El kellett indítani a termelést. A fő célunk az volt, hogy állítsuk talpra és mozgósítsuk a pártszervezeteket is a konszolidáció megteremtésére. Ennek az ülésnek elveszett a jegyzőkönyve, pedig abból lehetne látni, hogy miként reagáltak az eseményekre, hogy milyen lehetett a pártvezetők lelkiállapota. Nagyon kevésben volt meg a bátorság és a küzdeni akarás ahhoz, hogy kezdeményezői legyenek a konszolidációnak. Ennek az okát abban látom, hogy őket a Rákosi-rendszer bűneiért az egész pártot felelőssé tevő közhangulat megbénította. Zavarta őket az elmúlt két hét szinte naponta és gyökeresen változó politikai állásfoglalása a felső vezetés részéről. Az önálló gondolkodás tilos volt a pártban, és nem tudták feldolgozni, hogy ellenforradalom, aztán nemzeti szabadságharc, ne vonuljanak ki a szovjet csapatok, aztán menjenek ki, bontsuk fel a Varsói Szerződést – ebből nem értettek szinte semmit. Tájékoztattam őket a munkástanácsok tevékenységéről, kértem, hogy a maguk eszközeivel segítsék őket.

– *A munkástanács-vezetőknek nem voltak fenntartásaik a pártvezetőkkel szemben?*

– Nyilván több helyen is voltak. Például Valkó Mártont, az LKM vezérigazgatóját, aki a Központi Vezetőség pótagja volt, október végén vagy november elején elküldték a gyárból, mert nem voltak megelégedve a munkájával, de általában nem volt pártellenes álláspont. Kiss József, Bogár Károly és Szitovszky Zoltán is – a megyei munkástanács vezetői közül – egyetértettek azzal, hogy a párt segítse a munkástanácsok munkáját. Borsod megyében megmaradtak a pártszervezetek, és ott, ahol nem voltak megelégedve a vezetőikkel, személycserék történtek. Nem a párt jelenléte zavarta a munkástanácsokat, hanem a múltbeli tevékenységük, a párttagsági könyvhöz fűződő privilégiumok, a visszaélések. Hangsúlyoznom kell azt is, hogy a megyei pártbizottság épületét nem kellett bezárni, nem kellett onnan senkinek sem elmenekülni. Nyugodtan végezhetette a munkáját az, akinek volt hozzá bátorsága. Persze nem volt meg mindenkinek a bátorsága, ez is tény. Az épület fegyveres védelmét az egyetemisták biztosították, önként vállalva a feladatot. Az események utólag azt bizonyították, hogy erre nem is lett volna szükség. Azt persze nem engedték később, hogy egy jó szót is szóljak az érdekükben a perükben.

Engem '57-ben azzal vádoltak a volt munkatársaim, hogy nem tartózkodtam eleget a pártbizottság épületében október 23-tól november 4-ig. Akkor nem ott lehetett és kellett meghozni a döntéseket. Azt gondolták, hogy oda kellett volna rendelni a munkástanácsokat és nemzeti bizottságokat a megyei pártbizottságra? Hogyan lehet egyáltalán ilyen kérdéseket feltenni, ilyen rágalmakat megfogalmazni? A munkahelyeken dőlt el minden, ott kellett és lehetett segítséget adni. Azok dobálták rám a sarat, akik akkor csak a megyei pártbizottságon ücsörögtek, nem mertek máshová menni, nem tudtak a dolgozókkal szót érteni.

– Kikre gondol?

– Konkrétan Grósz Károlyra, Csege Gézára meg a többiekre, akik november 4-e után az MSZMP megyei ideiglenes intézőbizottságának voltak a tagjai, akik még '56 decemberében is csak a megyei munkástanácsot tartották képesnek arra, hogy az üzemi munkástanácsokkal együtt beindítsa a termelést. '56. december közepén Grósz még úgy fogalmazott, hogy „sok mindent nem értettem abból, amit Földvári tett, de azt tudom, hogy amit tett, azt a szocializmus érdekében tette”.

– Mi történt november 4-én?

– November 3-án már elfogadható élet- és vagyonbiztonság, áru-, egészségügyi és kommunális ellátás volt Miskolcon és a megyében. A munkástanácsok november 5-re megszervezték a termelés beindítását. Megtartottuk a megyei pártaktíva ülését, célul tűzve a konszolidációban való kezdeményező, aktív, példamutató részvételt, és akkor jött november 4-e.

A kora reggeli órákban fegyverdörgésre ébredtem. Bekapcsoltam a rádiót, ami az új Kádár-kormány felhívását közvetítette. Ez a hír ismét teljesen összekavart bennem mindent. Már nem tudtam, kinek, kiben, miben higgyek. Hiszen az elmúlt tizenkét nap alatt vajon hányadik száznyolcvan fokos politikai fordulat ez?

Gyorsan felöltöztem, és az utcára siettem. A kapu előtt Gyárfás Jánossal találkoztam, aki arról tájékoztatott, hogy hajnalban szovjet csapatok vonultak be Miskolcra, az egyetem előtt tűzharc is volt, a középületeket megszállták.

A megyei tanács épületéhez siettem, ahol az őrt álló szovjet katona fegyvert rántva megállított és igazoltatott. Megmutattam az igazolványaimat, közöltem vele, hogy a megyei pártbizottság első titkára és a megyei munkástanács vezetőségének tagja vagyok, majd kértem, vezessen a parancsnokához. Bevezetett az épületbe Bubnov alezredeshez, aki kérdésekre elmondta, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére vonultak be, hogy segítséget nyújtsanak az ellenforradalom leveréséhez. Nyomatékkal hangsúlyozta: ők minden módon és eszközzel eleget tesznek ennek a kérésnek. Ez katonás, rövid, de félreérthetetlen tájékoztatás volt!

Néhány pillanat alatt számos kérdés futott át az agyamon. Mit lehet tenni ebben a helyzetben? Lehet-e tenni valamit is egy világhatalom fegyveres erői ellen? Sztrájkkal, tüntetésekkel, netán fegyveres akciókkal meghátrálásra lehetne kényszeríteni ezt a hadsereget és azt a szovjet vezető csoportot, amely erre az akcióra parancsot adott? Nem! Ez nem lehetséges! Ezt hamar felismertem. Majd megkérdeztem: mit várnak tőlünk, hogy elkerüljük a fegyveres összeütközéseket és az ezekkel járható súlyos ember- és anyagi áldozatokat?

Szólítsuk fel a lakosságot a rend és a nyugalom megőrzésére, a fegyverek beszedésére, a termelés beindítására – felelte ő. Mindez lényegében megtörtént november 3-ig – közöltem vele, és megkérdeztem: „kikkel és hol lehetne ezt a helyzetet, ennek okait tisztázni, megbeszélni?” Először hangozzék el a felhívásunk a rádióban – válaszolta, ezután majd ő összehoz az erre illetékesekkel.

A miskolci rádió épületébe mentünk, és tájékoztattam a hallgatókat a megállapodásunkról. A felhívás végén hangsúlyoztam, hogy a kialakult helyzet tisztázására csak ezután fog sor kerülni a szovjet parancsnoksággal, amiről feltétlenül tájékoztatni fogom a lakosságot. Ezután elváltunk.

Hazamentem, és azon gondolkodtam, hogy mi is történhetett valójában és miért. Eddig azt hallottuk a pártközpontból, Kádár Jánostól, hogy szervezzük meg a Nagy Imre-kormány támogatását munkával, a rend és a nyugalom helyreállításával. Ezért

véres verítékkal küzdve megtettük a magunkét. Most itt van az új, a Kádár-kormány, és ennek a támogatására szólítanak fel. De hol van a Nagy Imre-kormány, amelyiknek egyik prominens tagja volt Kádár János? Nem tudtam elfogadható magyarázatot adni magamnak ezekre a kérdésekre, kételyekre!

Megszólalt a telefon. A megyei munkástanács néhány vezetője kért, hogy menjek a megyei tanács épületébe, s ha lehet, beszéljük meg, hogy tehetünk-e még valamit a konszolidálásért. Elindultam, de nem tudtam, hogy mit fogok válaszolni kérdéseikre. Megérkezvén, arról tájékoztattak, hogy pattanásig feszült a húr, terjed a sztrájkhangulat, és a munkások ismét a szovjet csapatok kivonulását követelik.

Közöltem velük, hogy a kialakult helyzet okaira nem tudok válaszolni, mivel azokat nem ismerem. Várom Bubnov alezredest vagy az üzenetét, hogy ezekre a kérdésekre én is választ kaphassak. Közben egyre többen jöttek az épületbe. Az üzemi munkástanácsok tagjai elmondták, hogy sok munkás közölte velük: ők Nagy Imrét és a kormányát támogatják, mert Nagy Imre jogosnak ítélte követeléseiket, és személyesen ígérte meg a teljesítésüket. Egymást kérdeztük, hogy mi is lehetne a megoldás, de a választ nem találtuk meg akkor este. Azt tanácsoltam, hogy várjunk reggelig, addig megjöhet Bubnov alezredes válasza. Ezt elfogadták.

November 5-én délelőtt sokan kerestek meg bennünket. Elmondták, hogy a helyzet fokozatosan romlik, a munkások nem veszik fel a munkát, a szovjet csapatok kivonulását követelik. Bubnov alezredes nem jelentkezett, az idő múlt, a helyzet óráról órára súlyosbodott. Kínomban hangosan kezdtem gondolkodni: nem kellene-e felkeresnünk a Kádár-kormányt, és Kádár Jánostól kérni választ a bennünket égető kérdésekre? Kádár az éterben úgy jelentkezett, mint az új Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke, olyan felhívással, amit sem én, sem a megyei munkástanács többi tagja – és gondolom, az egész ország – nem tudott a helyére tenni. Nem lehetett megérteni az egy-két nap alatt bekövetkezett gyökeres fordulatot. Engem teljesen fejbe vágott a Kádár-nyilatkozat. Nem tudtam, hogy november 1-jén* mondott-e igazat, vagy 4-én hajnalban. Ki ez az ember, mi áll a teljesen ellentétes álláspont mögött, kényszer, félelem vagy a karrierizmus? Nem tudtam eldönteni. Amit Miskolcon akartak az egyetemisták és a munkások, az nem volt ellenforradalom. Az a néhány lincselés és terrorakció, ami előfordult, az arányában nagyon kicsi volt az egész eseménysorozathoz képest. Törvénytelenek, elítélendők voltak, ami ellen törvényesen kellett eljárni, de hát nem az volt a jellemző. A megyében 70–80 ezer ember nem volt terrorista, hanem a maga alapvető érdekéért állt sorompóba október 23-án. Ezért is akartam Kádárral tisztázni a dolgot.

Mindenki úgy kapott e lehetőség felé, mint a fuldokló a mentőöv után. Úgy döntöttünk, hogy a megyei munkástanács küldöttsége elmegy Kádár Jánoshoz, választ kér a kérdéseinkre és a munkástanácsok követelésére. A további tennivalónkat pedig a kapott válaszok után határozzuk meg.

– Gondolt-e arra, hogy veszítettek?

– Azt, hogy minden elveszett, én csak '56. december végén, '57. január elején fogalmaztam meg. November 4-én és az azt követő hetekben még azt láttam, hogy van némi politikai lehetőség arra, hogy ne veszítsünk el mindent. Hogy ez miből táplálko-

* Kádár János esti rádióbeszéde. „Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és az ország függetlenségét.” *A forradalom hangja*. 370. o.

zott? Ha beletekintünk a Kádár-kormány november 4-i programnyilatkozatába, abban nincs minden tagadva, nincs minden elvetve abból, ami '56 követelése volt. Azt lehetett látni, hogy a szovjet vezetés nem alkuszik, nem lehet kenyértörésre vinni a dolgot, de a Kádár-kormány programjában benne voltak a bérrendezések, a normakönnyítések, benne volt, hogy maradnak a munkástanácsok, a nemzeti bizottságok, a forradalmi bizottságok és sok minden, ami '56 követelése volt. A Kádár-kormány az első intézkedéseiben sok olyat megtett, amiért később elítélte Nagy Imre kormányát és politikáját. Kádár novemberben Nagy Imréről mint elvtársáról és barátjáról nyilatkozott. Ebből én azt a következtetést vontam le, ha az alapvető politikai kérdésekben – most tekintsünk el a külpolitikától, mert abban nem láttam lehetőséget, hogy valamit is dűlőre lehet vinni – sikerül az októberi követeléseket realizálni, ha valóban újjá lehet szervezni a pártot, akkor itt sok minden megmenthető. Ezt fogalmaztuk meg az ideiglenes intézőbizottság programjában is november végén. Azt lehetett látni, hogy a többpártrendszerbe nem mennek bele Kádárék, annak ellenére mi bevettük a programunkba, hogy a szocializmus építését többpártrendszerrel képzeljük el. '56 végén, '57 elején viszont már világosan látszott, hogy ami valamennyire is kapcsolódik '56-hoz, azt elvből rögtön elveti az MSZMP, a felső vezetés, a megyei vezetés, mindenki. Ekkor álltam én félre, és azt mondtam, hogy ilyen légkörben, ilyen politikában nem vagyok hajlandó semmit sem tenni az MSZMP nevében, mert nem látok lehetőséget arra, hogy valóban gyökeres változás legyen az október 23-át megelőző időhöz képest.

– *A Kádár Jánossal tervezett találkozásra nem került sor.*

– Nem. Önkéntes jelentkezőkből összeállt a küldöttség. Az üzemi munkástanácsok jelen lévő tagjait megkértük, hogy tájékoztassák üzemük dolgozóit mindenről, ismét kérjék fel őket a rend és a nyugalom megőrzésére, mi pedig visszatérésünk után beszámolunk majd arról, hogy mit intéztünk.

Azt javasoltam, hogy a biztonság kedvéért kérjünk egy támogató „bumáskát” a szovjet parancsnokságtól, ezért küldöttségünk a szovjet parancsnokságra ment. Az ügyeletes tisztnek elmondtam, hogy miért jöttünk. Ő egy nagy szobába vezetett bennünket. Néhány perces várakozás után Bubnov alezredes lépett a szobába, kezében fegyverrel, és kemény hangon közölte, hogy le vagyunk tartóztatva. Kérdéseimre, hogy miért és mi jogon, ridegen csak annyit mondott, „ellenforradalmi tevékenységükért és szovjetellenességükért”. Tizen-tizenketten váltunk így foglyokká! Rajtam kívül: Kiss József, a megyei munkástanács elnöke, Zombori Sándor ezredes, helyőrségparancsnok, Bogár Károly, a DIMÁVAG, Szitovszky Zoltán a Nehézszerzőgépgyár, Major Béla, a Lenin Kohászati Művek munkástanácsának küldötte a megyei munkástanácsban, a többiek nevére már nem emlékszem.*

Rövid, értelmetlen, inkább a süketek párbeszédének nevezhető vita után egy csukott katonai autóba tereltek bennünket, és fegyveres őrsgálattal a debreceni szovjet laktanya fogdájába vittek. Ott „csúcsforgalom” volt akkor éjjel. A szomszéd cellából debreceniek adtak jelzéseket, más cellákból is hangokat hallottunk. Sokan kerültünk egy fedél alá!

* A letartóztatottak tizenhárman voltak: Babits László, Bogár Károly, Csorba István, Fekete László, Földvári Rudolf, Kiss József, Koós István Béla, Major Béla, Párizs István, Spanyol Gyula, Szitovszky Zoltán, Víg György és Zombori Sándor.

– Ön országgyűlési képviselő volt, a párt Központi Vezetőségének tagja, megyei első titkár...

– Ők a megyei munkástanács elnökségét tartóztatták le. 5-én éjjel Debrecenben egy szovjet tábornokhoz kísérték, aki ridegen, nyersen mondta: üljön le! S rögtön megkérdezte: ugye tudja, hogy miért vannak itt? Bubnov alezredestől már hallottuk ennek tényekkel meg nem alapozott indoklását – válaszoltam –, s ha ez az oka, akkor az eljárásuk törvénytelen. Majd hozzátettem: „az én esetemben kétszeresen az, mert mentelmi joggal rendelkező országgyűlési képviselő is vagyok.” A tábornok dühösen válaszolt: „ellenforradalmi tevékenységük miatt elvesztették a jogaikat” – ezzel el volt intézve a nemzetközi jog meg a törvényesség. Majd megkérdezte: „akar-e segíteni nekünk?” „Ebben a helyzetben csak nemmel válaszolhatok, mindenekelőtt azért, mert mi tényekkel tudjuk bizonyítani az önök vádjának megalapozatlanságát” – feleltem. „Vigye vissza a fogdába!” – kiáltotta erre a tábornok a kísérő őrnék.

A következő napokban egy másik szovjet katona kísért egy ezredeshez. Útközben – többszöri körbenézés után – halkan közölte: „nem félni, mi sok katona veletek lenni!” Az ezredesnek kívül egy civil személy is volt a szobában, a tolmács. Az ezredes is azzal kezdte, hogy ellenforradalmi tevékenységemnek köszönhetem, hogy itt vagyok, de szeretnék, ha segítenék nekik a helyzet konszolidálásában. S erről kellene most tárgyalnunk. Vele is közöltem, hogy ellenforradalmi vádjuk alaptalan! Sem mi, sem a munkástanácsok nem adtunk vissza egy gyárat sem a tőkéseknek, egy hold földet sem a földbirtokosoknak, nem döntöttük meg a munkás-paraszt hatalmat. Még ilyen gondolataink sem voltak, sőt, az ország nyilvánossága előtt jelentettük ki, hogy gátat vetünk minden ilyen kísérletnek, ha előfordulna. Törvényes kormányunk támogatására nyertük meg az üzemeink, falvaink dolgozóit. És ez a kormány a párt, Kádár János és az önök két vezetőjének egyetértésével, beleegyezésével jött létre. Én pedig, mint fogoly vagy rab, nem tárgyalok semmiről. Az ezredes azzal zárta le ezt a „tárgyalást”, ha nem akarom elítélni tevékenységemet, és nem akarok segíteni nekik, akkor csak viseljem el a további sorsomat. Ezután visszavitetett a fogdába.

November 8-án vagy 9-én fegyveres őrök kísérték bennünket egy ponyvás teherautóhoz, amire fel kellett szállnunk. A kísérő fegyveres őrök egyike spárgával kötötte egymáshoz a kezünket, majd elindult velünk a „meseautó”. Ungváron a börtön udvarán szálltunk le a teherautóról. Innen az „értékmegőrzőbe” vittek mindnyájunkat, ahol megszabadultunk személyes holmijainktól. Következő stációnk a fürdő és a borbély volt. A borbély tiltakozásunk ellenére kopaszra nyírt bennünket. Ezzel az aktussal igazi rabokká váltunk. Még jó volt, hogy megtarthattuk saját ruházatunkat.

„Vendégszobánk” egy úgy-ahogy tiszta, tágas, meleg cella volt, amelyben elhelyezkedtünk. Napokat töltöttünk benne bizonytalanságban, hírek, tájékoztatás nélkül.

November 14-én az ügyeletes foglár kinyitotta cellánk ajtaját, és rám mutatva mondta: „gyere és hozd magaddal minden holmidat.” Jóformán időm sem volt a búcsúzkodásra, mert a foglár sürgetett. Menet közben – az üres folyosón – megmondta: „haza fogsz menni, a városban sokan drukkolnak nektek, veletek éreznek.” Ezt csak megköszönni tudtam. Visszakaptam a személyes holmimat, majd egy üres cellába vezettek, ahol várnom kellett hazautazásomig. Másnap egy hivatali szobába vezettek, ahol egy parancsnokféle tiszt elnézést kért a velem törtétekért, és közölte, hogy szabad vagyok, hazamehetek. Megkérdezte még, hogy nincs-e szükségem valamire, esetleg élelemre vagy pénzre.

Megköszöntem a figyelmességét, és nem kértem semmit. Rákérdeztem: de hogy menjek haza? Gyalog? Mosolyogva felelt: Nem! Rövidesen indul egy gépkocsijuk Csapra, azzal elmehetek én is, onnan pedig vonaton utazhatok Magyarországra. Megint rá kellett kérdezni: „hogya léphetem át a határt?” Azt válaszolta, hogy keressem meg a csapi állomás katonai parancsnokát, aki mindenben segítségemre lesz.

Így is történt. Csapra érve megkerestem a katonai parancsnokot. Elmondtam neki, hogy ki vagyok, honnan jöttem, hová akarok utazni. Ő úgy nézett rám, mintha Mars-lakó lennék. Hosszas hallgatás után elmosolyodott, és elmondta, azért lepődött meg, mert őt bizony eddig senki sem tájékoztatta rólam. De meg fog tenni mindent, hogy elérhessem úticélsomat. Éjjel előtt a parancsnok közölte, hogy megjöttek az ungváriak, és ők fogják megszervezni a hazautazásomat. Ők udvariasan közölték, hogy vissza kell menni Ungvárra, mert a katonák csak másnapra tudtak járművet és kísértőt biztosítani.

Másnap, november 16-án reggel 7-kor megérkezett a jelzett katonai dzsip a kísértőnek rendelt őrnaggyal. Beültem a dzsipbe, és végre elindultunk Miskolc felé. Az úton az őrnagy nem bizonyult bőbeszédűnek. Kérdéseimre rövid, semmitmondó válaszokat adott, és csak az időjárásról, a táj szépségeiről beszélt hosszasan. Ebből megértettem, hogy a gépkocsivezető lehet mindkettőnk ellenőre.

Debrecen határában az őrnagy megkérte a gépkocsi vezetőjét, hogy hajtson a szovjet laktanyába. Kérdéseimre, hogy miért nem Miskolcra megyünk, azt felelte, hogy előbb itt kell jelentkeznünk. Nem tudhatta, hogy nekem már tele van a hócipőm ezzel a laktanyával!

Egy újabb szovjet tábornoknál kötöttünk ki. Jelentkezés után az őrnagyom távozt. A tábornok hideg udvariassággal hellyel kínált, és tolmácsával megkérdezte: hajlandó vagyok-e már megváltoztatni a véleményemet, és akarok-e segíteni nekik a helyzet normalizálásában? A véleményemet nem változtatom meg, mert nincs miért, feleltem, de meggyőződésem szerint kész vagyok segíteni. Erre mérgesen kifakadt: „még mindig makacsodik? Ha így folytatja, rögtön visszavitetem!” Csak annyit mondtam neki, hogy meggyőződés nélkül senki sem képes eredményesen dolgozni, és az, hogy rólam hogyan dönt, az csak rá tartozik. Villámokat szóró szemmel, önmagát türtőztetve válaszolta, hogy induljunk Miskolcra, ahol már várnak az ottani szovjet parancsnokok. Végre az esti órákban valóban Miskolcra értünk.

A miskolci szovjet parancsnokságon Grjug ezredes, Szergejev elhárító ezredes, Bubnov, Volkov, Kunyicsanszkij alezredek és Kukucska János, a megyei kormánybiztos fogadott. Az őrnagyom jelentett, majd elköszönt, és elment. Ezután zavaró csend ült a szobára. Mintha megdermedt volna a levegő. Egy ideig senki sem szólalt meg. Kukucska János törte meg először a csendet: „szervusz, Földvári elvtárs! Vártunk már.” Kezet fogtunk. Ezután a szovjet tisztak is üdvözöltek, Szergejev ezredes mindnyájuk nevében elnézést kért tőlem a történetekért. Közös véleményükként mondta el, hogy szeretnék, ha segítenék a miskolci és a borsodi helyzet konszolidálásában. Kérnek, próbáljam túltenni magam a történeteken, és vállaljak aktív, vezető, kezdeményező szerepet ebben a munkában.

En azt kértem, hogy tájékoztassanak, mi történt november 5-e óta Miskolcon és a megyében. Milyen a politikai helyzet? Hol van a megyei munkástanács velem együtt Ungvárra vitt többi tagja? Kukucska János elmondta, hogy alakult egy megyei Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság Koval Pál vezetésével, de erre a bizottságra nem hallgatnak a munkástanácsok. November 5-e óta általános sztrájk van. A munkástaná-

csak követelik a megyei munkástanács vezetőinek és tagjainak hazahozatalát és a megyei munkástanács újbóli működését. A politikai helyzet súlyos, a párt megyei ideiglenes intézőbizottsága még nem tudja politikailag befolyásolni az eseményeket. Szergejev ezredes azt közölte, hogy a megyei munkástanács többi tagja még nem tért vissza Miskolcra.*

Megkérdeztem, hogyan képzelik az én segítségnyújtásomat. Szergejev ezredes arra kért, vegyem át a megyei munkástanács vezetését, és annak nevében kezdeményezzem a sztrájk beszüntetését, a termelés beindítását, a kedélyek megnyugtatótatását, a helyzet normalizálását. Tovább kellett kérdezni: miért nem a vezetésében, szervezésében és politikájában gyökeresen megújított pártszervezetre akarják bízni a politikai helyzet és az élet normalizálását? A munkástanácsok a megoldás kulcsai – válaszolta Szergejev ezredes –, és azok csak a megyei munkástanáccsal akarnak együttműködni. „Ezek szerint – mondtam – számoltak azzal is, hogy a megyei munkástanács csak akkor önmaga, ha tagjait és vezetőit is hazahozatják, továbbá azzal, ha a megyei munkástanács újrakezdi tevékenységét, akkor ezt csak valamilyen program alapján végezheti.” Ezek a gondolatok váratlanul érték a jelenlévőket, megzavarták őket. Mindenki elmondta a maga véleményét, de ezek már nem csengtek egybe. Végül is Szergejev ezredes mondta ki a döntést: a megyei munkástanács többi vezetőjét és tagját is hazahozatják, és a megyei munkástanács egy kidolgozandó program alapján végezze munkáját. Majd megkérdezte: ha ők biztosítják a feltételeket, akkor tudok-e segíteni a konszolidálásban? Igennel válaszoltam.

Válaszomat érezhető megkönnyebbüléssel fogadták. A légkör megenyhült, a további beszélgetésünk kötetlenebbé, közvetlenebbé vált. Azzal váltunk el, hogy már másnap felveszem a kapcsolatot a munkástanácsokkal, és közösen hozzálátunk az élet normalizálásához.

– *Az itthon maradt megyei munkástanácsstagok tettek-e valamit november 4-e után?*

– Tudomásom szerint a megyei munkástanács nem működött november 5-től – tehát amikor minket letartóztattak – addig, amíg én haza nem jöttem. Egyszerűen nem engedték működni, mert azt hitték, hogy az ő bizottságuk, meg Kukucska, a kormánybiztosuk a szovjet tankokkal a hátuk mögött majd elparentálják a dolgokat, és konszolidálják a helyzetet. Ez nem sikerült.

Még hazaérkezésem napján Kukucska Jánossal átmentünk a megyei pártbizottság épületébe, ahol rövid megbeszélést folytattunk az ideiglenes intézőbizottság elnökével – Csege Gézával – és néhány tagjával. Megtudtam tőlük, hogy helyi programjuk még nincs, és a sztrájk felszámolását, az élet normalizálását csak a megyei munkástanácstól várhatják. Ezt a feladatot ők nem tudják megoldani, nem vállalhatják, ezért engem kérnek meg, hogy a munkástanáccsal együtt végezzem el azt.

Sokakban felvetődhet a kérdés, felvetődött akkor is, hogy a történetek után miért vállaltam el ezt a feladatot. Miért nem a húr további feszítését, a sztrájkok, tüntetések, netán a szovjet katonai egységek elleni fegyveres akciók szervezését vállaltam? E kérdésekre 1956 novemberének közepén sokan, sokféle választ adtak. Az én válaszom akkor így hangzott: a húr továbbfeszítése a húr elpattanásához vezethet, vagyis értelmetlen és felesleges emberáldozatokhoz, anyagi értékek pusztulásához, megszámlálhatatlan emberi tragédiához, a bosszú és az ellenbosszú fellángolásához. Ezeket nem

* A többiek november utolsó és december első napjaiban tértek haza.

vállalhatom! Ha tenni tudok bármit is a lakosság 1956 októbere előtt és alatt megismert jogos politikai, gazdasági, szociális, kulturális igényeinek teljesítéséért az adott – még ha igen csekély és szűk – lehetőségek között, akkor ezt köteles vagyok megtenni. Ehhez a legfontosabb eszköznek a párt gyökeres politikai, szervezeti, erkölcsi megújítását és egy olyan cselekvési programot tartottam szükségesnek, ami a lakosság előbb már vázolt jogos követeléseire épül.

Ezek az elgondolásaim öltöttek testet a párt megyei ideiglenes intézőbizottságának 1956. novemberi nyilatkozatában és a megyei munkástanács programjában.* Az előbbi kinyomott brosúraként került a lakosság kezébe, az utóbbi a miskolci rádióban hangzott el ebben az időben. A megyei munkástanács programjának alapja az ideiglenes intézőbizottság nyilatkozata volt. Ebben a nyilatkozatban már akkor szerepeltek olyan célok, amelyek elérése napjaink legfontosabb feladatai közé tartozik. Többek között kijelentették: „A szocializmus építését nem tartjuk egy párt kiváltságának.” „Gondoskodjon az állam a most lezajlott népmozgalom során elesettek árváiról, özvegyeiről és eltartó nélkül maradt hozzátartozóiról.” „Biztosítani kell a párton belüli demokráciát, még a kisebbségek véleményének figyelembevételét is. Meg kell akadályozni, hogy egyének vagy kisebb csoportok diktatúrát gyakoroljanak a pártban.” „Határozottan fellépünk az ellen, hogy a párttagsági könyvet jól jövedelmező állások megszerzésére, jogtalan előnyök elnyerésére használja fel bárki.” „Mélységesen elítéljük a személyi kultuszt és minden káros következményét: a talpnyalást, gerinctelenséget, karrierizmust, protekciót.” „Kössön a kormány megállapodást a Szovjetunió kormányával és a Varsói Szerződés más országaival, hogy a teljes rend és nyugalom helyreállítása után vonják ki a szovjet csapatokat Magyarország területéről.” (Ezzel a nyilatkozattal Grósz Károly is egyetértett, akkor!)

E programokba foglaltakra hivatkozva indíthattuk meg a termelőmunkát a munkástanácsokkal november 17-én, és válhattak azok a miskolci-borsodi konszolidáció motorjaivá.

1956. november 16-tól e programok alapján tevékenykedtem, amíg erre lehetőségem volt. A lehetőségeim azonban egyre szűkültek, és 1957 első hónapjaiban meg is szűntek, mert 1957 februárjában Kiss Károlynak a diósgyőri futballpályán tartott nagygyűlésén már kórusok kiáltozták: „Vesszen Földvári! Halál Földvárira!” Ezen a gyűlésen én is jelen voltam a feleségemmel.

A választott utat nem tudtam, nem tudtuk végigjárni. Letartóztatásokkal, súlyos bírósági ítéletekkel, börtönnel akadályoztak meg ebben bennünket, és ezek hatásával akartak ettől az úttól elrettenteni másokat. Ez sikerült, de következményeit, az erkölcsi, politikai, gazdasági válságot és ezek terheit egész népünk nyögi.

*

Földvári Rudolf 1956. november végétől december közepéig a megyei munkástanács elnöke, majd '57. január végéig a megyei tanács elnöke volt. Ezután megszűnt a politikai tevékenysége, elhagyta Miskolcot, és a kispesti Vörös Csillag Traktorgyárban helyezkedett el. 1957. március

* A Magyar Szocialista Munkáspárt Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának nyilatkozata a politikai helyzetről és feladatainkról. *Északmagyarország*, 1956. nov. 28. A Megyei Munkástanács programja a megye dolgozói jogos politikai, gazdasági, szociális és kulturális követeléseinek kielégítésére. *Északmagyarország*, 1956. dec. 5.

15-én kizárták az MSZMP-ből. 1957 májusában letartóztatták, és 1958. június 18-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1961-ben szabadult, ezt követően a Vörös Csillag Traktorgyárban lakatos, majd műszaki vezető. Több műszaki könyv fordítója. 1981-től nyugdíjas. A politikától visszavonultan él családjával. 1990-ben kezdeményezésére megalakult a borsodi 1956-os Munkástanácsstagok Baráti Társasága.

Készült 1990-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

A szerkesztett változathoz felhasználtuk Földvári Rudolf: *Egy ungvári kéretlen látogatás* című, az eredeti interjú mellékletében szereplő írását. *Új Tükör*, 1989. dec. 31. 6–8. o.

ZEKE LÁSZLÓ, A DEBRECENI DOHÁNYGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

*„Tudtam, hogy az emberek bizalmával
visszaélni nem lehet”*

Már Vácon voltam a börtönben, amikor egy alkalommal megengedték, hogy könyveket kapjunk. Az egyik könyv 1919-ről szólt. S éppen úgy kezdődött, hogy augusztus 3-án „az ellenforradalmi banditák megindultak a fiatal Tanácsköztársaság leverésére”. Akkor egy kicsit elmerengtem ezen, mert pontosan ezen a napon születtem.

Nagyon egyszerű iparoscsaládból származom. Az apai nagyapám ugyan még egy hajdúhadházi parasztcsaládban született, de csizmadia lett, és bejött szerencsét próbálni Debrecenbe. Így került ide a családom. Tulajdonképpen azt is mondhatom, hogy tősgyökeres debreceniek vagyunk, hiszen az apám is itt született 1887-ben és én is.

A nagyapám igen életrevaló ember lehetett, mert a családon belül egy szövetkezetet alakított ki, úgy, hogy – ő, aki csizmadia volt – mind a hat gyereket rokon szakmákban taníttatta ki. Itt Debrecenben, a Kar utcán volt a családi műhely, ahol együtt dolgoztak. Nem mehetett rosszul a dolog, mert apámék is rövid idő alatt házat tudtak venni a Honvéd utcán. S a család mindaddig együtt volt – úgy a húszas évek elejéig –, míg valamilyen egyéb érdek – nősülés vagy kalandvágý – szét nem húzta őket.

Édesanyám apja is cipésmester volt. Ők tízen voltak testvérek. Az anyai nagyapám is arra törekedett, hogy a gyerekeit taníttassa. Így aztán édesanyám is elvégezte a kereskedelmi iskolát, és örökölte is ezt a mentalitást, mert engem és a nálam öt évvel idősebb nővéremet egyaránt taníttatott.

A felmenőim Zeke, Varga, Gyarmati, Korom nevűek voltak. Csupa magyar név, egy idegen hangzású sincs közöttük. Tősgyökeres debreceni, vastag nyakú kálvinista társaság.

Négyéves voltam, amikor apámék úgy döntöttek, hogy másfelé próbálnak szerencsét. Lehetséges, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy apám '19 után majdnem másfél évig volt internálótáborban, mert élesen szemben állt a korszak uralkodó nézeteivel. Így kerültünk a Dunántúlra, ahol kisebb kitérők után végül is Sávolýban telepedtünk le, ami szintisza katolikus község volt. Nem volt persze ebből olyan probléma, csak amikor iskolába mentem, mert akkor meg kellett mondani, hogy református vagyok. Végül aztán úgy oldódott meg a kérdés, hogy hittanra Keszthelyre jártam be, amíg apámék is – ötödik elemista koromban – be nem kerültek Sávolýról. Nekem hat-hét éves gyerekként csak az volt a furcsa, hogy kétféle istennel találkoztam, egy gazdagabbal meg egy szegényebbel. Sez a fura kettősség – ami az igazságérzetemet bántotta – egész életemben megmaradt bennem. Egyébként azóta is van bennem egy olyan rugó, hogy ha valami nem igazságos, akkor az ellen küzdeni kell.

A másik hasonló dolgot, ami máig elkísér, anyámtól tanultam. O mindig azt mondta: „Ha egy tű ragad rád, rázd le magadról.” Vagyis mindenkor becsületesen, tisztán kell élni.

Ezért volt nekem szörnyű lenyelni mindazt, ami '56 előtt történt, azt a sok-sok hazugságot, ami akkor mindenkit mellbe vágott.

Keszthelyen kezdtem a középiskoláimat is, a premontrei rendi katolikus gimnáziumban. Ez volt ott az egyetlen gimnázium. A tanulás sohasem volt megerőltető, különösen a matematikát, fizikát és a magyart szerettem.

Közben a gazdasági helyzet romlott, a szüleim Balatonszentgyörgyre költöztek, s én ismét bejáró diák lettem, mindaddig, amíg 1935-ben vissza nem kerültem Debrecenbe. A nővérem akkor végzett a tanítóképzőben, amikor én idejöttem, és a piaristáknál folytattam a tanulmányaimat. Azért itt, mert a református gimnáziumban különbözeti vizsgákat kellett volna tennem, ide meg egyből átvettek. Ez olyan iskola volt, ahol nem tettek különbséget zsidó, katolikus és református gyerekek között. Hamar beilleszkedtem, bár a somogyi tájszólásom még sokáig derűtséget váltott ki.

Jó iskola volt a piarista gimnázium, országos hírű. A kegyesrendi tanárok az életükre fogadták, hogy tanítani fognak, és ezt is tették, igen magas színvonalon. Én is igyekeztem tanulni, de szegény szüleim egyre nehezebben bírták a tanítatás költségeit. Végül is 1939-ben érettségiztem le.

Akkor jött a neheze, mert állást kellett keresnem. Sok mindent megpályáztam, de semmi sem sikerült. Végül édesanyám főnöke, Koncsek Géza – híres debreceni kereskedő volt – vett fel raktári munkásnak. Elég nehéz munka volt, de csinálni kellett. Aztán az orvostudományi egyetem betegfelvételi irodájában dolgoztam egy darabig, majd kikerültem Vámospércsre a főjegyző mellé községi kisegítőnek, ami olyan előadóféle munka volt. Innen vonultam be katonának 1940. december 2-án. Ide kerültem Debrecenbe, a Pavilon laktanyába. Elég kemény kiképzésünk volt, de nem volt benne semmi rettenetes. Az ember sok-sok türelemmel és kitartással képes felülemelkedni a nehézségeken. Ez a felfogás olyan erőssé vált bennem, hogy a későbbiekben is ez a tulajdonságom segített átvészelni a megpróbáltatásokat.

Rövid idő múlva, mint érettségizett, karpaszományos iskolára kerültem. Mire ezt elvégeztem, már öregkatona voltam, őrmesterré léptettek elő. Az viszont már a háborús részvétellel volt kapcsolatban, hogy áthelyeztek bennünket Egerbe. Tulajdonképpen itt kaptuk meg a frontra indulás előtt az utolsó kiképzést. Sok minden megfordul ilyenkor az ember fejében. Bennem leginkább az motoszkált, hogy milyen jó volna már túl lenni mindazon, ami ránk vár.

'42. május végén-június elején indultunk a frontra, kilenc napig tartott az út, Kurszktól északra vagoníroztunk ki.

A németek sokszor megmosolyogtak bennünket a fegyverzetünk láttán, mert nem voltunk valami jól eleresztve. Kurszk alól már gyalogmenetben jutottunk el a felvonulási területre. Útközben már éles helyzetek is voltak, hol a partizánok lövöldöztek, hol bombáztak bennünket.

Sok szörnyűséget láttam!

Rettenetes utakon borzasztó környezetben meneteltünk. Akkor láttam, milyenek az orosz falvak. Azt a végtelen nyomorúságot, szinte elmondani sem lehet. Tudom én, hogy nálunk is bekötötték az asszonyok a fejüket, meg bujkáltak. De itt egyszerűen nem lehetett letagadni a nyomorúságot. Tíz házba is bemehettünk, mire egy szekrényt találtunk. A ház, pontosabban amit ők úgy hívtak, egy nád- vagy szalmafedeles, hóba

süppedt putri volt. A fából készült oldalak sose látszottak ki a hóból, olyan alacsony volt. Volt benne egy konyhaszerűség, meg egy szoba, ahol együtt éltek az emberek és állataik, mert istálló is ritkán volt. Szerencsétleneknek nem volt szinte semmijük, ami esetleg meg volt, azt előbb a sajátjaik vitték el keletre, majd a németek nyugatra. Ezek a képek bennem megmaradtak, és amikor nekünk itt '45 után a nagy szovjet kultúrát kellett dicsőíteni, akkor a lelki szemeim előtt mindig megjelentek. Azt is meg kell mondanom, hogy ez rendkívüli módon befolyásolta az én '56-os magatartásomat.

Nova Uszpenka körzetében kerültünk ki a tűzvonalba. Végül is késő ősszel az Urivi-hídfőnél ástuk be magunkat. Mínusz 30-40 fokot mutatott a borszeszhőmérő.

Karácsony táján már hallottuk, hogy valami lesz, jöttek a hírek a sztálingrádi ütközetéről. 1943. január 13-án megindultak az oroszok, másnapra be is kerítették minket. Elvesztettük az összeköttetésünket a parancsnoksággal, magunkra maradtunk. Felrobbantottuk a páncéltörő ágyúinkat, és a Don jegén keresztül sikerült kijönnünk a bekerítésből, és elindultunk visszafelé. Harminc-negyven embernek lettem a parancsnoka, együtt próbáltunk visszajutni a hátszágba. Szinte nem volt olyan ember, akinek ne lett volna valami baja. Nekem is lefagyott mind a két lábam. Elsősegélyben részesítettek, és bevitték a Sztarij-Oszkolban lévő magyar kórházba, majd ahogy a front közeledett, előbb Proszkurovba, majd Koroszténybe települtünk át. Ez már '43 késő tavasza lehetett, mert aztán néhány hét múlva hazahoztak bennünket. Egy hónapig még vesztegzár alatt voltam, aztán leszereltek.

Én meg úgy gondoltam, hogy a magam idejét már leszolgáltam, engem már csak nem fognak elvinni még egyszer. Így aztán vettem a bátorságot és 1943. augusztus 7-én megnősültem. A feleségem szintén '19-es születésű, egy vagongyári munkás leánya volt.

Ekkor kerültem a dohánygyárba. '44. január végén azonban ismét behívtak. Valahol Bogorodcsany környékén az egyik támadás során megsebesültem, tele lett aknaszilánkkal a vállam meg a lapockám, és mivel egy hónapon túl gyógyuló sebesüléseim voltak, május első napjaiban visszakérültem Debrecenbe. Mire letelt az egészségügyi szabadságom, az alakulatomat addigra már elvitték a nagyváradai harcokhoz, engem pedig leszereltek. Balatonfenyvesen, a szüleimnél vésztük át a hadieseményeket. Bujkálással, meneküléssel teltek a napjaink. A németektől is féltünk, meg az oroszoktól is. Végül is sikerült megúsznunk a dolgot.

A családból elsőként jöttem vissza Debrecenbe '45 tavaszán, ahogy a vasúti közlekedés megindult. Három vagy négy napig utaztam, mire Debrecenbe értem. Nagy volt a pusztulás, a rombolás mindenfelé.

Néhány nap múlva a gyárba is bementem, aztán nemsokára rendszeresen jártunk be dolgozni. Lassan helyreállt az élet, elhoztam a családom is.

A nagy infláció idején én annyiból szerencsés voltam, hogy a dohánygyárban dolgoztam, és gyakran dohányban kaptuk meg a fizetésünket vagy annak egy részét, s ez komoly valuta volt abban az időben. Nagy szegénység volt, de túléltek. Közben lettem a gyakornoki vizsgát, és elvégeztem egy szaktanfolyamot, így bekerülhettem a gyártási osztályra. Egy ideig még könyvelő is voltam, amikor a régi emberek helyére az ún. munkáskádereket kiemelték. Engem nem fenyegetett közvetlenül az eltávolítás veszélye, bár nem voltam tagja a kommunista pártnak. Amikor szorongattak egy kicsit, akkor inkább beadtam a felvételi kérelmemet a szociáldemokrata pártba, mert az szimpatikusabb volt a számomra. De mire felvettek volna, addigra megtörtént az egyesülés. Így arról, hogy engem felvegyenek, már szó sem lehetett. Később aztán megkörnyékeztek azzal, hogy lépjek be az MDP-be, de én nemet mondtam.

Engem mindenki ismert a dohánygyárban, mindenki őszintén beszélt velem, mert tudta, hogy nyugodtan beszélhet. Számtalan dolgot elmeséltek, ami a lelkükből jött, és engem az mindig megnyugtatót, hogy úgy érzik, én sohasem fogom elárulni őket.

Tudtam, hogy az emberek bizalmával visszaélni nem lehet. Egész életemben ez határozta meg a gondolkodásomat és a magatartásomat.

Nem volt könnyű sora a dohánygyári dolgozóknak. Műszakba kellett járni, állandóan emelték a normát, folyton módosították a terveket. Jöttek a különböző műszakok: Sztálin-műszak, Rákosi-műszak, felszabadulási műszak. Ezeken a műszakokon mindig jobb és jobb eredményt kellett elérni, és amikor véget ért, akkor jött a munkáskáder igazgató azzal, hogy „elvtársak, itt megállni nem lehet, ezt az eredményt tovább kell növelni, mert ezzel arcul csapjuk az imperialistákat”. Atyaúristen! Ezeket bármennyire nehéz volt elviselni, végig kellett szenvedni.

Régi gépeken és régi technikával dolgoztunk akkoriban kb. 400-450-en, főleg nők. Behúzták az emberek a válluk közé a nyakukat. Nem volt már az a felszabadult vidámság, mint '45 előtt. Furcsák lettek az emberek. Volt például két jó barát, akik régóta együtt dolgoztak. A háború után az egyik kommunista lett, a másik meg szociáldemokrata. S ahogy az idők változtak, úgy váltak ők is barátokból egymás ellenségeivé.

De a politika mellett, az új időkkel egyre több más rossz is jött. Győzködtek bennünket, hogy jegyezzünk békekölcsönt. Egy-másfél havi keresetünket kellett felajánlani. Ha meg az ember ellenszegült, akkor menten vörös posztó lett a szemükben. Pedig a fizetésünk kevés volt, az ellátás meg rossz. A dohánygyári munka azonban olyan, hogy megköveteli a rendszeres és jó táplálkozást, mert különben nem bírja a dolgozó az erős, nikotinos levegőt. Gyakran előfordult, hogy valaki rosszul lett, majd amikor magához tért, akkor elmondta, hogy hetek óta csak zsíros kenyéren él, mert a gyerek szeptemberben iskolába megy, s annak kell cipőt, ruhát venni. Szinte naponta voltak ilyenek, s engem ezek a dolgok rendkívüli módon megviseltek, mert alapjában véve eléggé érzékeny ember vagyok.

Ezek a hétköznapi dolgok úgy elfoglaltak bennünket, hogy politikáról nemigen esett szó közöttünk. Én oda-odafigyeltem, ha történt valami, alkalmanként meghallgattam a Szabad Európa Rádiót is, amikor be tudtam fogni. Kerestem valamit, amibe bele lehet kapaszkodni.

Egyébként az élet fura módon úgy hozta, hogy '56. október közepétől szabadságomat töltöttem, mert előtte egész nyáron nem engedtek el. Október 15-e táján elutaztam a szüleimhez és pontosan 22-én jöttem haza. 23-án már idehaza voltam a lakásomban, és azt, hogy mi történik, a rádióból tudtam meg. Annyira lekötöttek a pesti események, hogy ki se mozdultam, egész nap otthon szöszmötöltem a rádió közelében, és szinte nem akartam hinni a fülemnek. Másnap aztán már nem bírtam magammal, és bementem a gyárba. Ahogy beléptem, jött az igazgató, és azzal fogadott, hogy „jaj Laci, de jó hogy bejöttél, a vagongyáriak már kihúzzáznak bennünket”. Tudniillik a vagongyári munkások felkapaszkodtak a kerítésünkre, és onnan kiabáltak be nekünk, hogy miért nem álltunk még le. A vagongyár már korábban leállt, de a dohánygyár még dolgozott, mert senki nem akarta, hogy a félgyártmány tönkremenjen. Aztán amikor úgy döntöttünk, hogy leállunk, találtunk olyan módszert, amivel meg lehetett óvni az anyagot. Gyorsan összehívták az udvarra a dolgozókat, ott dőlt el a dolog, hogy a dohánygyár is csatlakozik a sztrájkhoz. Majd október 25-én került sor a munkástanács megválasztására. Jellemző, hogy teljesen nyílt volt a választás. Bekiabálták valakinek

a nevét, a tömeg pedig vagy elfogadta jelöltnek, vagy nem. Akiket elfogadtak, azok közül választották meg a munkástanács tagjait. Ebbe az első munkástanácsba huszonegynéhányan lettünk beválasztva, s egy asztalos, Gyulai Gábor és az egyik könyvelő, Tar Lajos lett a vezetője. Mind a ketten szocdemek voltak korábban, tehát a kommunista pártban éppen csak megtúrték őket. Az ilyen emberekben valahogy jobban bíztak.

Amikor ez elrendeződött, akkor hazamentem, de egyszerűen nem tudtam otthon ülni, az emberek közé kellett mennem. Bementem újra a gyárba, és akkor már javában tartott az ülősztrájk. Mondták a kollégák, hogy szakítsam meg a szabadságom, maradjak köztük. Így is lett, és többnyire jelen voltam a munkástanács gyűlésein. Még október végén, az egyik munkástanácsgyűlésen volt egy felszólalásom, amiben szóvá tettem, hogy az itt lévő szovjet csapatok tisztjei tizenkétszer-tizenötször annyi fizetést kapnak, mint a magyar gyári munkások. Ez aztán a későbbiekben a vádiratomban is szerepelt mint lázító beszéd. A munkástanács a megalakulásától kezdve mindennap ülésezett. A gyár korábbi vezetői közül csak kevesen jártak be, így minden kérdésben nekünk kellett döntenie. Voltak olyanok is, mint például a vállalat személyzetise, akinek megtiltottuk, hogy bejöjjön a gyárba. Nagyon utálatos fráter volt! Időről időre voltak olyan hangok, amelyek a korábbi vezetők azonnali felelősségre vonását követelték. Hosszú viták után sikerült meggyőzni az embereket, hogy ez nem lenne célravezető. Azt, hogy ki bűnös, ki nem, a bíróságnak kell majd eldönteni.

Gondoskodni kellett az emberek tájékoztatásáról is, amit vagy a hangosbemondón keresztül oldottunk meg, vagy gyűlést hívtunk össze. Leginkább ebben merült ki a tevékenységünk a gyárban.

Ennél fontosabb volt, hogy Tar Lajossal és Gyulai Gáborral együtt a munkástanács küldötként delegált a városi forradalmi bizottmányba. A plenáris üléseken többnyire ott is voltam.

Még november 4-e előtt egy-két nappal volt egy bizottmányi ülés, amin elhangzott, hogy a megyei pártbizottság a megbízható kommunisták között fegyvert osztatott ki. Rettenetes nagy zúgás lett, hogy milyen alapon. Sokan felszólaltak, és követelték, hogy adjanak fegyvert a gyárakban dolgozóknak is, mert másképpen nem lehet megvédeni a forradalmat.

A nagy zűrzavarban az is elhangzott, hogy valamelyik megbízható kommunista utasítást kapott, hogy lőjön rá a felvonuló szovjetekre. Mert akkor olyan volt a helyzet, hogy amíg mi a városházán tanácskoztunk, addig a harckocsik ott mentek át a Kossuth utcáról a Széchenyi utcára Budapest felé. Úgyhogy amikor a szünetben odaálltunk az ablakhoz, akkor láttuk, hogy mennek egymás után a harckocsik folyamatosan.

Ha jól emlékszem, még ezt megelőzően, október utolsó napjaiban született egy olyan elhatározás a bizottmányban, hogy gyárőrségeket kell alakítani, és ezeket a gyári munkástanácsok kérése és felhatalmazása alapján fel kell fegyverezni. Visszamentünk a gyárba, elmondtuk a történeteket a munkástanácsban, s mivel sok nő volt közöttünk, ezért aztán, mint katonaviselt embernek, nekem kellett elmenni a fegyverekért. Másnap bementünk a bizottmányhoz, leadtuk az igénylést, és vártunk egy darabig, majd azt mondták, hogy nyugodtan menjük vissza, majd a karhatalmi szekció gondoskodik a fegyverek kiszállításáról.

Közben a munkástanács úgy döntött, hogy akik itt a gyárban a pártbizottság számára megbízható kommunisták lehetnek, azokat bent kell tartani, úgy, hogy szolgálatra osztják be őket. De Bogdán Ferenc, aki az őrség parancsnoka volt, ehelyett letartóztatta őket. Mikor megkérdeztem, jól van-e ez így, azt mondta, hogy ezt az

utasítást kapta. Ezután nem foglalkoztam tovább az ügyel. Másnap reggel, amikor bejött Tar Lajos és Gyulai Gábor, akkor vált egyértelművé, hogy ők ilyen értelmű parancsot nem adtak, és rögtön intézkedtek is az őrizetbe vettek szabadon engedéséről. Nem tulajdonítottam nagy jelentőséget ennek az esetnek, csak a kihallgatásaim során tudtam meg, hogy ezért is én vagyok a felelős, mert így üldöztem a kommunistákat.

November 1-jén vagy 2-án megérkeztek a fegyverek is. Átvettem, majd a munkástanács határozata alapján a porta mellett egy kis fülkébe zártuk, s ehhez csak az őrparancsnoknak volt kulcsa. Az őrségnek elég volt két-három mordály, úgyhogy amikor november 6-a körül sor került a fegyverek összeszedésére, szinte úgy vitték el azokat, ahogy hozták.

November 3-ról 4-ére virradó éjszaka éppen otthon voltam. A periferián laktunk, kint a város szélén, közvetlen közelünkől pufogtatták a harckocsik az ágyúikat. Nagy lövöldözés, aztán hirtelen egészen elképzelhetetlenül mély csönd lett. Gyorsan összekapkodtam magam, és indultam befelé hajnalok hajnalán, keresztül a városon. Halálos csend volt, tán még a kutyák sem mertek ugatni. Semmi mozgás, sehol senki. A gyárban is kevesen voltak bent, főleg azok, akik a környéken laktak. Állandóan figyeltük a rádiót, biztosak voltunk abban, hogy valami nagy disznóság lehet ott fenn Pesten.

Egyértelmű volt, hogy a sztrájk folytatódik. Senkit nem kellett különösebben győzködni. Pedig korábban már arról volt szó, hogy felvesszük a munkát. Ha jól emlékszem, az orvosi műszergyár munkástanácsának is volt egy ilyen kezdeményezése.

Nappal sokan voltunk a gyárban, éjszakára azonban csak kevesen maradtak. Az viszont feltűnő volt, hogy november 4-e után néhány nappal volt egy rövid időszak, amikor a korábbi harminc fő körüli munkástanács tagjai közül alig jött el valaki a megbeszélésekre. Ez rettenetesen irritált engem, mégpedig azért, – amit szóvá is tette –, hogy igaz ügy mellett kardoskodtunk tisztességgel és becsülettel, s ha az ügy valóban igaz volt, akkor az is maradt. Persze azt is tudtam, hogy ez kenyérkérdés is. S akik egy ügy érdekében hajlandók kockára tenni mindent, rendszerint kevesebben vannak azoknál, akik ezt különböző okok és megfontolások miatt nem tehetik meg. Valamikor decemberben bennem is felötlött, hogy előbb-utóbb büntetendő lesz, amit csinálok, de egyszerűen nem tudtam nem megtenni, amit tennem kellett.

Az a körülmény, hogy szétverték egy ilyen szép és csodálatos, egy ilyen gyönyörű forradalmat ezek a piszkos szovjetek, valahogyan arra ösztönzött engem, hogy becsületes vége legyen a dolognak. Ezt a szép forradalmat nem lehet úgy meggyalázní, ahogy azt november 4-én tették. Ráadásul, ahogy teltek a napok, egyre inkább rá kellett döbbsenni arra, hogy itt minden visszafelé forog, és minden oda fog visszamenni, ahonnan elindult. Ezt nem lehetett annyiban hagyni!

Így aztán, november 6-a 7-e körül, amikor újjáválasztották a munkástanácsot a gyárban, én lettem az elnök. Az első munkástanács tagjai közül ugyanis többen nem vállalták a megbízást, s a megüresedő helyekre új tagokat kellett állítani. A munkástanács úgy döntött, hogy össze kell hívni a dolgozókat. Az addigi elnök helyett pedig engem jelöltek a munkástanács elnökének. A választás befejezését követően különös megnyugvással vettem tudomásul, hogy a gyűlésen résztvevők döntő többsége rám szavazott.

A dolgozók nem akarták felvenni a munkát, nem dolgozott senki, se a vagongyár, se a kefégyár, se a csapágygyár. Még két hétig folyamatos volt a sztrájk. A városban a munkástanácsoknak nem volt ugyan központi szervük, de tudtunk egymásról. Tele-

fonon vagy személyesen kerestük egymást: a vagongyár a dohánygyárat, a dohánygyár a gyógyszergyárat, a kefégyárat, az orvosi műszergyárat. Kérdegettük egymást: „Mi van nálatok, mit tudsz, mi a helyzet?” Aztán rendszeresen, hetente két-három alkalommal találkoztunk egymással különböző helyeken, hol itt, hol ott. Egy ilyen megbeszélésen döntöttünk úgy, hogy a debrecenieknek is fel kell menni a kormányhoz a követeléseikkel. Itt dőlt el az is, hogy a munkástanácsok részéről őt megbízott keresse fel Pullai Árpádot, aki akkor a városi pártbizottság titkáráként a megyei pártbizottság tagja volt, mert neki biztos van „K”-vonalon összeköttetése Budapesttel. Ez úgy november 10-e körül lehetett.

Elmentünk Pullaihoz, ő azt mondta, hogy nekik van ugyan „K”-vonaluk, de beázott valahol, éppen most javítják, várjunk. Foglalkozunk addig helyet, beszéljünk. S közben bemutatott egy kis civil embert. Az is beült közénk egy fotelbe, és beszélgettünk. Az eleje tényleg beszélgetésnek indult, Pullai kifejtette: „Látták ők is, hogy baj van, mert a személyi kultusz nagyon elvitte a dolgokat, és a reformpárt hívei, ahová ő is tartozik, változásokat akartak, de nem így. Mire válaszul megjegyeztem: „No de Pullai elvtárs! Ha én az ön helyében vagyok, és tudom, hogy a dolgozókat be kell csapnom, akkor benyúlok a zsebembe, és kiviszem a pártkönyvet, leteszem az asztalra, és azt mondom, hogy tovább nem csinálom. Ezt ön is megtehetette volna. Muszáj önnek mindenáron a párton belül megkeresni a kenyerét? Meg lehet élni a párton kívül is.” Valahogy így, elég durván válaszoltam, ami érthető módon nem tetszett neki. Hát persze, hogy nem tetszett! Ők nem voltak hozzászokva a nyílt beszédhez. Ekkor szólalt meg az az alacsony civil ember, aki Szabó István altábornagy volt, Hajdú megye kormánybiztosa. Átvette a beszéd fonalát, és egészen onnan kezdte, hogy „mi kommunisták átvettünk egy romba dőlt országot...”. Csak úgy dőlt belőle a sablonos propagandaszöveg. Mondta, mondta. Itt-ott tett egy-egy olyan megállapítást, amihez mi is szerettünk volna hozzátenni valamit, de aki nekikészült a hozzászóláshoz, azt mint egy karmester mindig leintette. Én is készülődtem kétszer-háromszor, aztán elszakadt bennem a cérna. Egy kicsit emeltebb hangon megjegyeztem: „De kérem, Szabó elvtárs, a társalgásnak is van elemi szabálya. Nem szemináriumra jöttünk mi ide, hanem állítólag beszélgetni.”

Megállt benne az ütő. Látszott rajta.

Elsápadt, felállt, és szó nélkül kiment. Mi is bámultunk utána és Pullai is. Szóval megakadt a társalgás, mindenki benne ragadt a szó. Aztán egy kis idő elteltével valahogy visszafoltozódott a dolog, és elkezdtünk, most már valóban beszélgetni. Közben Pullai utánanézett a vonalnak, de még nem volt kész. „Nagyon sajnálom – mondta –, talán ha holnap visszajönnének az elvtársak.” Szóval aznap nem jutottunk semmire, eredmény nélkül mentünk el.

Mire legközelebb mentünk, addigra Pullai intézkedett, és ha nehezen is, de meglett a budapesti tárgyalás dátuma. November 14–15-én voltunk Pesten. Előtte összeállítottuk a pontjainkat, amit Debrecen követeléseként terjesztettünk elő. Azzal kezdődött, hogy a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot, legyen többpártrendszer, legyenek független szakszervezetek. Minden akkor aktuális dolog benne volt.

Budapest rettenetes látványt nyújtott. Mindenhol szétlőtt házakat láttunk. Rettenő romos volt az Üllői út meg a környéke. A megérkezést követő nap mentünk az Országházba, végigvittek bennünket az egész épületen, és a déli szárnyon egy irodába vezettek. Ahogy egy nagyobb terembe beléptünk, honnan, honnan nem, valaki megszólalt: „Na elvtársak, maguk a debreceni küldöttség?” A buci Gyuri, Marosán György

termett ott közöttünk valahogy. Leültünk egy hosszú tárgyalóasztal mellé, és Marosá a tőle megszokott hetyke magatartásával rögtön kifejtette, hogy most meg kell várni amíg a helyzet konszolidálódik. Sorra vette a követeléseinket, és rögtön pontok szerin válaszolt rá. Mikor a választ megadta, akkor volt lehetőség arra, hogy bárki, akine mondanivalója van, hozzászólhasson. Ha nem volt, akkor ment tovább. Az els pontnál, hogy a szovjetek menjenek ki, megkérdeztem: „Elég erősnek érzi-e magát a a kormány, amelyik a szovjeteket behívta, hogy meg is szabaduljon tőlük?” Válaszol rá valamit, nem túl lényegeset. De úgy tett, mintha nekik is az lenne a politikájuk, hog a szovjetek mihamarabb kimenjenek. A vége az lett, hogy lényegében minden pontun kat elutasította. Amikor jöttünk hazafelé, és beszélgettünk a buszon, világos volt, hog nem értünk el semmit. Nem változott a helyzetünk, nem tudtunk meg sokkal többbe arról, hogy mi van az országban. Elszigeteltnek éreztük magunkat Debrecenben. Vol ugyan olyan törekvés, hogy legyen valamiféle központunk, de formálisan soha nem lett belőle semmi.

A Rácz-féle budapesti munkástanáccsal – a KMT-vel – is úgy sikerült kapcsolatba kerülni, hogy december elején cigarettapapírért kellett Pestre mennem a Lágymányosi Dohánygyárba. Egyenesen a munkástanácshoz mentem. Elintéztük a formaságokat, és utána mondta a munkástanács elnöke, hogy „a budapesti munkástanácsban lesz egy szűk körű megbeszélés, gyere el, ha már itt vagy”. Mondtam neki, mi úgy el vagyunk szigetelve, hogy örömmel megyek.

Elég feszült volt akkor már a légkör, benne volt a levegőben, hogy történni kell valaminek. Vagy harminc-harmincöt lehetünk ezen az esti megbeszélésen. Rácz Sándornak a szakszervezeti székházban volt egy kis irodája, ott gyűltünk össze. Ráczék Kádárhoz készültek másnap tárgyalásra. S akkor ez a kupaktanács úgy döntött, hogy ez után a tárgyalás után legyen egy olyan országos gyűlés, ahová az ország minden részéről jöjjenek a munkástanácsok küldöttei. Beszéljék meg a teendőket, mert pillanatnyilag úgy néz ki, hogy Kádárék nagyon megmerevedtek, nem hajlandók semmiféle engedményre.

Másnap reggel utaztam vissza Debrecenbe. Az itteniek közül sokan tudták, hogy Pesten vagyok, ezért amikor hazaértem, kerestek, telefonon hívtak, hogy mi a helyzet. Egyre inkább úgy alakultak a dolgok, hogy központi figurává váltam, de nem volt mit tenni, elfogadtam a helyzetet.

Összejöttünk gyorsan, elmondtam, hogy állnak a dolgok. Azt is elmondtam, hogy újra fel kell menni Pestre, mert lesz egy megbeszélés. Közben az igazgatóval is úgy egyeztem meg, hogy az újabb szállítvány papírért is én megyek majd, amikor ez a munkástanács-értekezlet lesz. Ez a kétnapos sztrájk előtt lehetett úgy két-három nappal. Rengetegen voltunk. A Dózsa György úton, az építők szakszervezeti székház nagytermében gyülekeztünk. A gyűlés megkezdésének az időpontjára Rácz Sándorék még nem tudtak megérkezni. Zsivajgott, zibongott a sok ember. Szerény megítélésem szerint legalább két-háromszázan lehetünk. Aztán megérkeztek Rácz Sándorék, és beszámoltak arról, hogy tulajdonképpen nincs miről beszámolni, mert semmiben nem tudtak megegyezni Kádárékkal, következésképpen figyelmeztető sztrájkot kell szervezni. Ezzel szinte kivétel nélkül mindenki egyetértett. Inkább azon folyt a vita, hogy mennyi ideig tartson, miként legyen. Végül a vita után elhatároztuk, hogy december 11-én és 12-én kétnapos sztrájkot fogunk tartani. Ezzel jöttem haza.

Következő nap bejöttem a gyárba, ez december 9-e, vasárnap lehetett, mert csak a szolgálat meg az őrk voltak benn. Szereztem egy gépírónőt, aki bejött, és legépelte a

sztrájkfelhívást. Közben állandóan kerestek telefonon, mondtam, hogy most írom a sztrájkfelhívást, odaadom, küldjenek érte valakit. Vigyék el, sokszorosítsák és terjesszék. Ezt mindenki megígérte. Azokat a példányokat, amik ekkor készültek, azokat aláírtam a jobb alsó sarkán. Úgy is tudják, hogy a sztrájk egyik szervezője vagyok, miért bujkáljak? Egyértelműen elhatároztam, hogy ha valaki megkérdezi, az orrom elé teszi, hogy ezt én adtam-e ki, akkor mondhassam, hogy ezt igen, de ami nincs aláírva, arra mondhassam, hogy azt nem.

Úgy vitték, mint a cukrot, mert itt már mindenki várt valamilyen megmozdulást. Az már az ominózus budapesti gyűlésen is elhangzott, mindenki nagyon vigyázzon arra, hogy emberéletben kár ne essen. Úgy kell megszervezni a kétnapos sztrájkot, hogy egyrészt a gyerekek legyenek ellátva tejjel, másrészt a klinikák, kórházak műtői feltétlenül kapjanak villanyáramot, nehogy véletlenül az áramhiány miatt valakit ne tudjanak esetleg megoperálni, és emiatt meghaljon. Erre nagyon vigyáztunk. Telefonon felhívtam a TITÁSZ munkástanácselnökét, hogy „te is szólj másoknak, én is összehívok egy pár embert oda hozzátok, mert meg kell beszélnünk hogyan legyenek a dolgok”. Közvetlenül a sztrájk előtti napon volt, amikor a TITÁSZ-nál összeszaladtunk. Mensáros Laci is ott volt. A TITÁSZ munkástanácsának az elnöke vagy diszpécserre behozott egy térképet, és azon mutatta, hogyan lehet úgy kikapcsolni az áramellátást, hogy a kórházak mégis kapjanak áramot. A megbeszélés után visszamentem a gyárba. A munkástanács még ott tétovázott, ami számomra nagyon meglepő volt. Aztán gyorsan összehívtuk a népet a színházterembe, és szavazásra tettem fel a kérdést. Szinte egyöntetűen mindenki a sztrájk mellett döntött.

Nagyon jól sikerült ez a kétnapos sztrájk, és ugyanakkor emberéletben tényleg semmi kár nem esett. December 11-én éjszakára is bent maradtam a gyárban. Másnap reggel jött a feleségem azzal a hírrel, hogy előző nap délután otthon két vagy három nyomozó keresett sztrájkügyben. Miután a feleségem mondta, hogy a gyárban vagyok, azt válaszolták, hogy akkor inkább holnap eljönnek újra.

Akik ezt hallották, rögtön azt tanácsolták, hogy bújjak el, vagy menjek el az országból, mert ezek nem fognak békén hagyni, de ez fel sem merült bennem. Én magyar vagyok, itt születtem, nem akarok sehová elmenni innen. Úgy meg nem lehet elbújni, hogy valamikor el ne kapjanak. Amíg bujkálok, addig a családomat fogják macerálni. Ezért aztán úgy döntöttem, hogy bemegyek a rendőrségre. Ha valami rettenetesen csináltam, azért is vállalni fogom a felelősséget. Így aztán először nem hazamentem, hanem be a rendőrségre.

Elég nehezen jutottam be, nem akartak beengedni. Mondtam, hogy tegnap kerestek. Erre elküldött a kapuőr, hogy kérjek belépőcédulát. Végigcsináltam a procedúrát, végre bejutottam. A politikai rendőrség parancsnokának az irodája mellett lévő szobába kellett felmennem. Bekopogtam, beléptem, és mondtam, hogy Zeke László vagyok, tegnap kerestek, szeretném tudni, mi a problémájuk velem. Mindjárt bejöttek még ketten-hárman, és átmentünk egy másik szobába. A szomszédból orosz beszéd és kiabálás hallatszott ki. Folyamatosan jöttek be különböző civil ruhás emberek, a végén már tizen-tizenketten is lehettek. Aki átkísért, az kérdezgetett, főként arról, hogy mit csináltam az utóbbi napokban. Mondtam nekik, hogy kinőttem már a gyerekcipőből, maguk jól tudják, hogy mit csináltam, nem véletlenül kerestek tegnap. Röviden elmondtam a dolgokat, vállaltam, hogy ezt és ezt csináltam. Még nem értem a végére az elbeszélésemnek, amikor nyílt az ajtó, és feltűnt, hogy mindenki megmerevedve néz a nyíló ajtó felé. Egy magas rangú szovjet tiszt lépett be öt-hat katonából álló sleppjével.

Rögtön szót váltott a nyomozóval – oroszul –, majd leült mellém a nyomozó helyére. Egy ruszin katona állt a háta mögé, ő tolmácsolt. Megszólalt hirtelen: „Az őrnagy elvtárs az mondja, hogy magát fel fogja akasztatni.” Rögtön ezzel kezdődött a beszélgetés. Egy kicsit meglepődtem, majd egy lélegzetvételnyi szünet után válaszoltam neki: „Én magyar ember vagyok, és a magyar törvények szerint semmi olyat nem követtem el, amiért fel kellene engem akasztani.” A ruszin gyerek tolmácsolta, de az őrnagy közben végig engem nézett. Olyan volt a savó szeme, mint a legvilágosabb ég, olyan kék. De az cikcakkban villámlott, ha teheti, átbökött volna a szemével. Én meg farkasszemet néztem vele. Megint mondott valamit, a tolmács fordította. „Azt mondja az őrnagy elvtárs, hogy nem fogja azt magától megkérdezni.” Én még akartam valamit válaszolni, de nem tudtam, mert felpattant az ajtó, egy orosz katona jelentett valamit, mire a tábornok felugrott és kiment. Pár perc múlva visszajött, mutogatott rám, aztán a sleppel együtt ismét elment. Ekkor odajött az, aki korábban kihallgatott, és megkérdezte: „Hajlandó-e leírni mindazt, amit korábban elmondott?” „Semmi akadály” – válaszoltam. Hozott egy köteg papírt, átvitt egy kisebb szobába, leültetett. Írjak! – szolt a parancs. Jó darab idő eltelt, amikor visszajött, és azt mondta: „Hagyja ezt most abba, lesz még ideje leírni. Vegye tudomásul, hogy le van tartóztatva.” Hát nem volt mit tenni, hiszen amikor önként bementem, akkor bravúros nyomozással elfogtak.

Levittek a pincébe, a rendőrségi fogdába. Az éppen szolgálatban lévő őrmester elvette a nadrágszíjamat, a cipőfűzőmet, meg ami nálam volt. Várakozásaimmal ellentétben napokig nem történt semmi. Volt egy öreg foglár, aki tisztességes volt, nem úgy mint a többi ÁVH-ról szalasztott kis nyikhaj, az hozott cigarettát. Közben a hétvégén tisztálkodási eszközöket lehetett beadni, a feleségem behozta, a foglár meg ideadta, mert mi nem találkozhattunk. Így teltek a napok egyhangúan, anélkül, hogy történt volna valami. Már vészesen közeledett a karácsony, amikor az egyik nap nyílt a zárkaajtó. Beszölt egy fiatalabb foglár: „Jöjjön, tegye hátra a kezét, és menjen előttem! Most balra, jobbra, lépcsőn fel!” Így értünk fel az egyik nyomozó irodájába. Rövidesen megjelent Czifra őrnagy, a parancsnok. Azt mondja: „Maga miatt már nem tudunk dolgozni. Küldöttség küldöttség hátán keresi itt magát rajtunk.” Bizony isten, megnyugtató volt. Amikor kikerültem, akkor tudtam meg, hogy tényleg szinte napról napra jöttek a küldöttségek a vagongyárból, a dohánygyárból és a többi üzemből.

Végül azt mondta Czifra, hogy ígérem meg, nem fogok újabb sztrájkfelhívásokat kiadni. Picit elgondolkoztam rajta, meg azon, hogy a magam szakállára úgysem kezdeményezhetek semmit. Így hát egyértelműnek látszott, hogy erre ígéretet tudok tenni. Persze ekkor nem tudtam semmit arról, hogy Kádárék a munkástanácsokat lényegében felszámolták.* Azt hittem, hogy legális szervezet maradt továbbra is. Aztán kiderült, hogy már nincs semmi.

Nyilvánvalóan nem ezért engedtek ki karácsony előtt egy nappal, hanem azért, hogy befogják az emberek száját az én szabadon bocsátásommal. Talán azt gondolták, az emberek addig fognak jönni, míg engem valahogy ki nem piszkálnak innen. Nagyon jólesett ez az egész, és természetesen az is, hogy újra szabad ember lettem. Szép szélcsendes időben, gyönyörű nagy pelyhekben hulldogált a hó. Csodálatos jó érzés volt hazamenni.

* 1956. december 9-én a Kádár-kormány a területi munkástanácsokat helyezte törvényen kívül.

Már a hazamenetelem alatt és a későbbiekben is végig figyeltek. Mindig volt mögöttem valaki, időnként váltották egymást. Lehetséges, inkább azért engedtek el, hogy a kapcsolataimat felderítsék. S ha esetleg valami nyugati kapcsolatot találtak volna, rögtön rám verik a hazaárulást, és akkor biztos, hogy felakasztanak. Legalább egy szép akasztást tudtak volna Debrecenben is produkálni.

Szóval minden lépésemet figyelték, egészen a letartóztatásomig. Hamarabb meg erősödtek, mert már márciusban, amikor kitalálták a MUK-ot – amiből egy szó nem volt igaz –, nagymértékű begyűjtést rendeztek s a tömeg már nem berzenkedett. Már ekkor letartóztathattak volna engem is, de csak június 21-én tették meg. Igaz, közben a dohánygyárból elbocsátottak.

1957 első napjaiban, a szabadulásom után természetesen visszamentem a gyárba, de a munkástanács már nem nagyon funkcionált. Egyszerűen nem volt terünk a mozgásra. Május elejéig még meghagytak a gyártásirányítói munkakörben, akkor azonban áthelyeztek anyagbeszerzőnek.

Egy késő tavaszi napon hivatott az igazgató, aki még ebben a helyzetben is nagyon-nagyon tisztességesen viselkedett, sírva adta át a felmondó papírt, és őszintén bizonygatta, hogy nem tehet mást, nem ő akarja így, de végre kell hajtania.

Persze sehol nem vettek fel, ha nem ismertek személyesen, akkor a nevem miatt, mert az eléggé sokat forgott korábban. Végül egy maszek kőművesnél lettem napszámos.

Június 21-én éppen a tépei templom tatarozásán dolgoztunk, fenn voltam a torony melletti állványon, lenéztem, amikor megjelent a tanácsháza előtt egy autó. Amikor kiszálltak belőle, valahogy abban a pillanatban éreztem, hogy ezek értem jöttek. Előbb bementek a tanácshoz, aztán kijöttek, odaálltak az állvány alá, és felkiáltottak: „Maga Zeke László?” „Én vagyok.”

„Na, jöjjön le!” Egyértelmű volt a helyzet, rögtön tudtam, hogy ezek most le fognak tartóztatni. Mikor leértem, láttam, hogy az egyikük a pisztolyát szorongatja a zsebében. Miután én innen nem jártam minden nap haza, volt egy kis albrételem. Megengedték, hogy ott megmosakodjak egy kicsit, és átöltözzek. Közben a háziasszonynak odasúgtam a címem, de felesleges volt, mert ahogy elindultunk, mondták, hogy házkutatást fognak tartani nálam, és a házkutatási parancsot is megmutatták.

Hazavittek, megtartották a házkutatást, de nem találtak semmit – eldugni és azután megtalálni sem sikerült nekik semmit. Bevittek a rendőrségre, másfél-két hónapig voltam ott, közben talán három-négy kihallgatás volt. Szerencsém volt, mert egy ujjal sem nyúltak hozzám. Talán azért, mert a korábbi viselkedésem egyértelművé tette, hogy nem akarok bujkálni, hanem vállalom, amit tettem, ezért belőlem nem kellett kivenni semmit.

Egy darabig egyedül voltam egy a pici cellában, ahol a priccs és a szabadon maradt fal között jóformán sétálni sem volt hely. Aztán betették hozzám rabtársnak Nagy Ferencet, aki a debreceni nemzetőrség vezetője volt. Sokat beszélgettünk, és volt idő gondolkodni is. Engem egy dolog zavart igazán. Nem az, hogy én bent vagyok, mert szerintük bűnöket követtem el, hanem az, hogy amíg engem itt őriznek, etetnek, addig a feleségem ott maradt a két gyerekkel kenyér nélkül, támasz nélkül. Sehol nem kapott állást. Annyira fájt nekem ez az igazságtalanság, hogy sokszor szinte majd beleőrültem.

A vizsgálati fogságból 1957 kora őszén átkerültem előzetesbe, és átvittek a megyei börtönbe. A börtönablakból be lehetett látni a szomszéd ház udvarára, s előfordult olykor, hogy jelbeszéd útján szót váltottam a feleségemmel. Így tudtam meg azt is,

hogy a gyárban néhány munkatársam 1957 karácsonyán gyűjtést rendezett a családomnak. A gesztus nagyon szép és megható volt, csak sajnos lebuktak, és elbocsátották őket az állásukból. Borzasztó rossz érzés volt, hogy miattam ők is kenyér nélkül maradtak.

Közben beteg lettem. Egy időre megromlott a látásom. Két rabór átvitt a klinikára, megvizsgálták, de nem találtak semmit. Valószínűleg az idegi megterhelés okozhatta.

A börtönben egyformán teltek a napok. Időnként feloszlatták a zárkákat, áthelyezések voltak, cserélték a vamzereket. Érdekes, hogy még a tárgyalás előtt néhány napra összehívták az egy buliba tartozók. Pedig ez egyáltalán nem volt szokás. Sőt! Nagyon ügyeltek arra, hogy a bulitársakat különböző zárkákba helyezték el. Valószínűleg azért tettek kivételt velünk, hogy a beépített ember híreket tudjon vinni arról, mit beszélünk egymás között. Ott volt Csorba László, a forradalmi bizottmány elnöke, Garab Imre, a karhatalmi szekció vezetője, Kovács Béla, aki a forradalmi bizottmány elnökségének a tagja volt, Pálffy Béla, a bizottmány tagja és mások.

A tárgyalásunk 1957. november 20-án kezdődött a debreceni Katonai Bíróságon. Nem értettem, hogy civil foglalkozású létemre, hogy kerülök ide, és az se nagyon volt érthető, miért a debreceni forradalmi bizottmány tagjaival vagyok egy buliban. Hiszen nekem azonkívül, hogy a plenáris üléseken megjelentem, nem sok közöm volt hozzájuk. Már a tárgyalás közben jöttem rá, hogy valószínűleg Szabó István altábornagy, kormánybiztos intézte úgy, hogy idecsapjanak, mert nem tudta megbocsátani, hogy azon a beszélgetésen szembeszálltam vele.

A bíró egy jelentéktelen kis főhadnagy volt. Egyszer kijöttem a sodromból, és a szavába vágтам, mire egy hónap összkedvezmény-megvonással büntetett meg.

Kétszer rendelték el zárt tárgyalást. Először, amikor a beépített embereket, a spicliket hallgatták ki, másodszor pedig, amikor a fő-fő fejeseket, Ménes Jánost, Tatár Kiss Lajost* meg a többieket.

Az ügyvédem azzal biztatott, hogy ne búsuljak, legfeljebb három, esetleg négy évre ítélnének el. Ezzel szemben első fokon 1957. december 30-án tizenöt évet kaptam. Ez volt a szilveszteri ajándék, amivel visszavitte a börtönbe.

Innentől kezdve már elítéltek voltunk, bár a másodfokú tárgyalásunk még nem volt meg. Erre 1958. április 18-án került sor Budapesten. Úgy nézett ki az egész, mint ahol már előre eldöntöttek mindent. A bíró feltett egy-két kérdést, de az ideje legnagyobb részét azzal töltötte, hogy kifelé bámult az ablakon. Papp Endrének meg nekem maradt a legtöbb – tíz év. Gondolom, mi lehattunk az osztályellenségek. No, hát így a puttyomban a tíz évvel mentem lefelé a lépcsőn. Már szálltunk be a rabóba, amikor láttam, hogy ott a feleségem. Akkor már nem érdekelt, hogy rám kiabál az ő. Oda szól-tam neki, mert ekkor már erősen foglalkoztatott a gondolat: „Tíz év, ne várd meg, válj el.” Az járt a fejemben, ha elválik, talán könnyebben talál állást, könnyebben meg tudnak élni. Nem fogják állandóan a fejéhez vágni, hogy ő egy ellenforradalmár felesége. Végül is így történt. '59-ben váltunk el, mert még a gyereket se akarták felvenni a gimnáziumba, azzal, hogy ellenforradalmárnak a fia. Nem volt könnyű, de így kellett tennünk. Ettől kezdve a szüleim jártak a beszélőre, nehogy valaki belénk kössön.

A másodfokú tárgyalást követően még visszahoztak bennünket Debrecenbe, majd kis idő múlva a nagyidőseket, akiknek öt év felett volt a büntetésük, Vácra szállították.

* Tatár Kiss Lajos a megyei, Ménes János pedig a városi tanács elnöke volt.

'58 májusa lehetett, ekkor kerültünk Vácra az MZ-be, ami magánzárkát jelent. Négyen-natan voltunk egy zárkában, ahol még ágy sem volt, csak szalmazsák. Elkezdődött a szigorú rabélet. Kis idő múltán átkerültünk az MZ-ből a kolostorépületbe. Ott már voltak ágyak, tíz-tizenkét emeletes ágy volt egy fülkében, és a kibli helyett – ami rettenetesen büdös – már rendes WC-k voltak. Bélyegválogatás volt a munkám. Aztán egyszer iparosokat kerestek, és ekkor jelentkeztem asztalosnak.

Egészen a '60-as éhségstrájkig Vácon töltöttem az időmet. Az éhségstrájknak tulajdonképpen az volt az oka, hogy az amnesztia részlegessége a bent maradt társaságot elkésérítette. Az, hogy jószerevével csak az ismert emberek szabadultak, a plebs meg maradt. Elég gyorsan megszerveződött a dolog. Ahogy ezeket kiengedték, legfeljebb két nap telt el. Mi két műszakban dolgoztunk. Amikor mentünk ki dolgozni, már nagy dobogás, kopogás és kiabálás volt. Az őrök üvöltöztek. Akkor még nem tudtuk, hogy mi készül, pontosabban mi van. Mi ekkor még felvettük az ebédet, megettük, és közben tudtuk meg, hogy se a műhelyben, se a gombüzemben nem vették fel, ezért hozták fel őket a zárkákba. Még egy döntés született. Az, hogy senki nem szól egy szót sem. Nem mondja, hogy sztrájkolunk, vagy nem veszi fel az ételt. Egy árva szót sem szól. És ez így is történt. Minket még levittek a műhelybe, de nem volt sehol senki, úgyhogy nem álltunk be sehova, hanem sorakoztunk úgy, ahogy felfelé szoktunk menni. Addigra már riasztották a smasszereket, akik jöttek is dobtáras géppisztollyal a kezükben. A tiszt meg egyfolytában kérdezgette: „Maga mit akar? Miért nem dolgozik? Miért állt ide?” Senki sem válaszolt semmit. Láttá, hogy feleslegesen erőlködik, erre parancsot adott, hogy kísérjenek fel minket.

Nagy volt a felhajtás! A benti őröknél korábban sohasem volt fegyver, csak a külsőknél. Most mindenkit mozgósítottak. A smasszerek teljesítettek szolgálatot belül, rendőröket vezényeltek az udvarra, az épület köré meg katonákat. Mindig megfőzték a reggelit, az ebédet és a vacsorát. Mindig megpróbálták kiosztani, de nem ment, mert nem vette fel szinte senki. Az biztos, hogy a váci disznók ekkortájt igen jól jártak.

Talán három napig tartott az egész. Egyszer csináltak olyat, hogy az éjszaka kellős közepén ébresztőt vezényeltek, mintha reggel lenne. Aztán egyenként vitték le az embereket az irodákba, kihallgatásra. Akit kihallgattak, azt nem eresztették vissza mindaddig, amíg az egész zárka ki nem ürült. Akkor visszaengedtek mindenkit. A kihallgatáson arra ment a játék, hogy megtudják, miért van az éhségstrájk, és ki szervezte. Levittek engem is. Kérdezi a tiszt: „Hát maga most mit akar?” „Semmit.” „Miért nem veszi fel az ételt?” „Mert más sem veszi fel.” „Honnan tudta, hogy nem kell felvenni az ételt?” „Hát, ha az egyik nem vette fel, én sem vettem fel.” „Akkor ki találta ki ezt az egész marhaságot?” „Fogalmam sincs.” „Na, hátha mégiscsak tud valamit. Ki szervezte?” „Nem tudok semmit.” És így tovább. Jellemző viszont, hogy mégis mindent megtudtak a szervezőkről, mert a spiclik mindent elmondtak. A szervezőket kiemelték, volt, akit Márianosztrára, volt, akit Sátoraljaújhelyre vittek. A váci politikaiakat szétrobbantották. Én a kőbányai Gyűjtőbe kerültem, ahol sokáig voltam zárkán, és alig dolgoztunk. Egy idő után, némi ismerősi közvetítéssel, áttettek a fordítóirodára gépelni. De ez nem nagyon ment. Nehéz volt a kezem. Aztán egy francia tűzoltó szakkönyvvel foglalatostkodtam sokáig. Nem hiszem, hogy a tűzoltóság szegényebb lett volna attól, hogy én közben kiszabadultam.

Még a szabadulásom előtt – sajnos – meghalt az édesanyám. Szegényke '62 karácsonya előtt volt nálam utoljára beszélőn. Azután már nem tudott eljönni többé, annyira beteg volt. Már csak apám jött '63 januárjában azzal a rossz hírrel, hogy anyám

nagyon beteg, rákos. Naiv kis emberként biztatott, próbáljak meg eltávozást kérni és hazamenni, mert édesanyámnak az az utolsó kívánsága, hogy még egyszer láthasson engem.

„Próbáld meg, gyere haza, fiam, mert anyádat csak akkor láthatod életben” – mondta apám.

Tudtam, hogy úgysem lesz belőle semmi, de meg akartam nyugtatni a lelkiismeretem és megpróbáltam. Kihallgatást kértem a nevelőtisztőtól, és megkértem segítsen abban, hogy a beteg anyámat még egyszer láthassam. Eltelt valamennyi idő, nem történt semmi. Aztán egyszer csak úgy, szinte véletlenül közölte velem a nevelőtiszt, hogy nem megy a dolog. Március 16-án megkaptam apám táviratát anyám halálhírével. Munka után felvittek a zárkába. Kis idő múlva nyílt a zárkaajtó, beszólt a smasszer: „Zeke, lépjen ki!” A nevelőtiszt irodára vitt, beengedett. Ott mondta a törzsőrmester, hogy jött magának valami. Veszi a táviratot és olvassa: „Édesanyád meghalt. Apád.”

Ilyen rövid volt. Könnyes lett a szemem, mint ahogy most is. Mondtam a nevelőtisztnek: „Látja törzsőrmester úr, ezért kértem az eltávozást, hogy még egyszer láthassam az édesanyámat.”

Ez az ember is meghatódott, felállt, odajött hozzám, és azt válaszolta: „Nézzé, mindent megpróbálok azért, hogy hazakerülhessen a temetésre.”

Végül is rendes volt. De egyáltalán nem bíztam abban, hogy menni fog. Nagy letargiámban visszakisértek a zárkába. Majd másnap munka közben újra elvittek a nevelőtiszthez, aki a következőt mondta: „Ide figyeljen, most átmegyünk a börtönparancsnokhoz. Legyen észnél, a kérdésekre okosat válaszoljon.”

Elkísért a börtönparancsnokhoz. Ott megkérdezték, hogy hová és miért akarok menni. Azt mondja a börtönparancsnok: „Ide figyeljen, ilyen még nem volt, ilyen még soha sem csináltam, de én most magát eleresztem három napra egyedül, úgy, hogy nem lesz kísérője, nem lesz megbilincselve, szabad ember lesz három napig. De csak akkor, ha most becsületszávéra megígéri nekem, hogy három nap múlva, reggel nyolckor itt jelentkezik nálam az irodában.”

Örültem is, meg nem is, mert az anyám temetésére kellett mennem. Amikor viszont innen visszamentem a zárkába, és a többiek megtudták, hogy elengedtek, akkor kitört a nagy üvöltés: „Most lesz amnesztia, most lesz amnesztia!”

Elég valószínűnek látszott, ha már így elengedik az embert. Persze eszembe sem jutott meglepni, semmi értelme nem lett volna. A többiek is ezt mondták. Így jutottam haza anyám temetésére.

Amikor vissza kellett mennem, már másfél órával korábban odaértem a börtönhöz, de nem tudtam hamarabb bemenni, nem volt szívem. Nyolc óra előtt öt perccel bekopogtam, és lejelentkeztem a börtönparancsnoknál.

Aztán eljött végre az amnesztia. Március 24-én kellett jelenkezniem reggel nyolckor. Szabadulózárkára kerültem, majd 1963. március 27-én leszereltem és szabadultam. Miután elváltam, nem Debrecenbe, hanem Piliscsabára mentem az apámhoz. Át kellett gondolni egy kicsit az életemet, hogyan tovább. Persze a világ is erősen megváltozott közben. Harmincnyolc éves voltam, amikor bekerültem, negyvennégy, amikor kijöttem.

Állást kellett keresnem. Egy ideig a budapesti Fűtőerőműveknél dolgoztam. Közben újra elvettem a feleségem, majd 1964 végén sikerült visszakerülnöm Debrecenbe a Vízügyi Igazgatósághoz, és itt dolgoztam egészen hatvanéves koromig, ami nagyon jólesett, mert itt az emberek között elfeledtem a kisebbségi érzésem a múltam

miatt, ami nagyon zavart. Természetesen nem azért, mintha szégyelltem volna mind-azt, amit tettem. Nyilvánvalóan azt is tudtam, hogy szemmel tartanak, és időnként ellenőriznek a munkahelyemen. De hát ez ezzel járt.

A magánéletemben kötelességemnek éreztem, hogy megpróbáljam kárpótolni a családomat a szenvedésekért, amiken miattam kellett átmenniük. Mind a két fiam tanult. Az idősebbik földrajz–rajz szakot végzett Nyíregyházán, de sajnos ő egy súlyos depressziós betegség áldozatául esett. A kisebbik fiam karosszérialakatos, ott két unokám van.

Sajnos az évek során ért még egy súlyos csapás. A feleségem, aki fiatal korától kezdve hiperérzékeny nő volt, nehezen viselte a megpróbáltatásokat. Majd amikor enyhült a rajta lévő feszültség, hasonló tünetei voltak, mint a nagyobbik fiamnak. És ez rettenetesen nehéz. Ez az asszony kitartott mellettem a hat év alatt, így nekem is kötelességem kitartani mellette. Mert ha megkapott volna mindent, úgy, ahogy kell, akkor nem került volna ilyen helyzetbe. És hiába, olyan ez, mintha egy nagy-nagy sziklát hordanék a nyakamon mindig. Mégis viszem, viszem, viszem amíg tudom.

Zeke László 1992-ben elhunyt.

Készült 1991-ben.

Szerkesztette Valuch Tibor.

MERVÓ ZOLTÁN, A DEBRECENI ORVOSI MŰSZERGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

„Mi demokratikusan kaptuk meg ezt a tiszteletet”

Az egri főkáptalan egykori birtokán, az akkor Polgár községhez tartozó Szentmargitapusztán születtem 1930-ban. Édesapámat nem ismertem. Édesanyám, aki sokáig egyedül nevelt, a születésem után szülésznőnek tanult, hogy a későbbi neveltetésemet biztosítani tudja. Kilencéves koromig a nagyapáméknál nevelkedtem, később hol náluk, hol édesanyámnál laktam. Aztán Polgárra kerültünk, és ott végeztem el a négy elemi és a négy polgári. 1944 szeptemberében még beiratkoztam ugyan a nyíregyházi tanítóképzőbe, de néhány nap múlva, a nagy bombázás után értem jött édesanyám, és hazavitt. Azt hittem ekkor, hogy a tanulmányaimnak örökre vége szakadt, mert a szükséges anyagiakat nem tudtuk biztosítani.

Így aztán egy darabig a mostohaapámnál voltam lakatosinas. Közben magánúton levizsgáztam az V. osztály anyagából, és 1947-ben a gimnáziumi különbözeti vizsgákat is letettem. Ekkor úgy fordult a sorsom, hogy a MADISZ-ból egy fiú szólt, nem akarok-e népi kollégiumba menni Budapestre. Úgy gondoltam, megpróbálom. S ez a döntés aztán meghatározó élménnyé tette a következő éveket. A NÉKOSZ-ban igen sokféle ember találkozott egymással. Bár katolikus környezetben éltem, és magam is mélyen vallásos voltam, a változó idővel együtt járó új gondolkodásmód a NÉKOSZ közösségében rám is igen nagy hatást gyakorolt. Rövid idő után úgy éreztem: ez az az eszme, ami az emberiséget megváltja. Jellemző a toleráns légkörre, hogy ez nem érintette a vallásosságomat. Én mondtam a magam álláspontját, aki meg már ekkor marxista volt, az a magáét. A gondolkodásnak a kételkedésen, vitán és meggyőzésen alapuló módját sajátítottuk el, ami az addigi életemhez képest határozottan mást jelentett. S volt egy másik kohéziós erő is, a társak egymásrataltsága és összefogása. S talán még valami. Ott szinte mindannyian arra készültünk, hogy az országunkat fogjuk majd építeni. Ez is hozzátartozott a NÉKOSZ szellemiségéhez, így aztán amikor egyszer egy társaságban szóba került az '56-os múlt, akkor kiderült, hogy nagyon sok NÉKOSZ-osról tudunk, aki börtönben volt, de senki olyanról nem, aki disszidált volna.

Aztán a második félévben átmentem a Tánc- és Kórusművészeti Kollégiumba, aminek Csenki Imre és Benedek Árpád voltak az igazgatói, Vass Lajos és Vitányi Iván voltak a nevelőtanáraink. '48 júliusában ez a kollégium megszűnt, majd ősszel elkerültem Debrecenbe – szintén népi kollégiumba –, de onnan 1949 decemberében három társammal együtt kicsaptak bennünket egy csíny miatt. Ekkor volt ugyanis a nagy készülődés Sztálin elvtárs 70. születésnapjára, az első munkaverseny, az elképesztő Sztálin-dicséret meg meggyász. Mi meg négyen hasonló szellemben levelet írtunk egy lánynak a születésnapjára, akinek az egyik barátom udvarolt. Bölcs anyáknak,

tanítómesterünknek és matrónáknak neveztük. A tanulószobán nagy nevetve olvasták a levelet, de éppen ellenőrzés volt, a levelet elkapták, minket meg kivágtak a kollégiumból. Mind a négyen plecsnis kiváló tanulók voltunk. Elmondhatatlanul jóleső érzés volt, hogy kirúgatusunk után osztályfőnököm, dr. Koczogh Ákos – országos híró irodalomtörténész – felhívott négyünket a lakására. Kifejezte a tanári kar együttérzését, és jelképes összeget nyújtott át mindegyikünknek, így segítve a megélhetésünket. Szerencsére a tanulmányainkat folytathattuk az egyik gimnáziumban.

1950-ben érettségiztem. A nyári szünetben – lakatossegédként – a debreceni repülőtér építésén dolgoztam a Betonútépítő Vállalatnál. A párttitkár megkérdezte, nem akarok-e párttag lenni. Mondtam, hogy akarok, mert már '48-ban úgy éreztem, hogy kell, de akkor a tagzárlat miatt nem lehetett. Később, már Miskolcon, negyedéves egyetemistaként, 1953-ban lettem rendes párttag – akkor már Nagy Imre volt a miniszterelnök –, mert 1952-ben, a kétéves tagjelölti idő letelte után az évfolyamtársaimból álló pártalapszervezet még nem tartott elég „fejlettnek”.

A párttagságom történetéhez az is hozzátartozik, hogy én '56. október 23-a után egy pillanatig sem gondoltam a kilépésre. Természetesnek vettem azokat az eseményeket, amik akkor történtek. Azt, hogy Nagy Imréék meg a Petőfi körösök csinálják az új és a helyes politikát a szocializmus szellemében. Természetesen a szó igazi értelmében, s nem a sztálini–rákosi elképzelések szerint. November 4-én hajnalban, amikor ágyúdörgésre és tankok csörömpölésére ébredtünk, kivettem a párttagkönyvet a zsebemből, és mondtam az édesanyámnak: „Édesanyám, megszűntem párttag lenni!”

A miskolci egyetem akkoriban szerveződött meg*, amikor odakerültem. Az első évfolyamot még bent a városban egy volt gimnázium épületében végeztük, és csak másodévesen költöztünk ki az akkor épülő egyetemre. Jó tanáraink voltak, de igen sok volt a szakérettségis közöttünk, és ez rányomta a bélyegét a színvonalra. Az oktatás rendje nagyon kötött volt. Jelenléti ívet kellett aláírni mindenhol, szemeszterenként 8-10 vizsgát kellett letenni. Érdekes módon a közéletiséggel nem bolygattak túlzottan bennünket, bár természetesen a DISZ-gyűlésen ott kellett lenni. Inkább a nyári szünetekben kötelező katonáskodás volt szörnyű. Elsősorban a kiképzés és a minősíthetetlen higiéniai körülmények miatt. Persze volt ideológiai oktatás is. Két éven keresztül hallgattuk a bolsevik párt történetét. De akkor még nem tudtuk, hogy ennek vajmi kevés köze van a valós történelmi tényekhez.

A politikáról alig esett szó, akkor is csak egymás között. Voltunk egypáran jó barátok. Természetesen örültünk az '53-as, Nagy Imre-féle váltás adta szabadabb szellemnek. Emlékszem, Sztálin halálát Miskolcon, egy fogorvosi rendelő várószobájában hallottam meg. És abban a pillanatban a fejembe ötlött a *Hunyadi László*-ból a „Meghalt a cselszövő” dallama, és egész nap azt dúdoltam magamban. De nyilvánosan senki nem foglalt állást ilyen kérdésekben. Nekem mindig erős volt a történelmi és a politikai érdeklődésem, de ennek ellenére igazán nem vagyok politikuskalt. Elsősorban azért, mert a véleményemet mindig nyíltan szoktam megmondani.

1954-ben gépészmérnöki diplomát szereztem. Frissen végzett mérnökként kértem, ha lehet, Debrecenben helyezzenek el, így a Debreceni Mezőgazdasági Gépjavító Vállalathoz kerültem. Elég rossz tapasztalatokat szereztem, ezért amint lehetett – a

* A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemet 1949. október 2-án nyitották meg. Rákosi Mátyás nevét a pártvezető 60. születésnapjának tiszteletére vette fel.

kötelező egy év letelte után, '55 októberében – átmentem az Orvosi Műszergyárba. Itt már jobban éreztem magam, mert ez már valóban gyár volt, ahol jól szervezett, jó színvonalú tömegtermelés folyt. Itt már volt alkalom – persze a kor színvonalán – a komoly műszaki alkotómunkára. Körülbelül háromszázan dolgoztak itt akkoriban, én technológusi beosztásba kerültem.

Azt hiszem, viszonylag rövid idő alatt sikerült megtalálnom a helyem a gyárban. Sem szakmailag, sem emberileg nem volt senkivel olyan problémám, ami ezt megnehezítette volna. Sőt, '56 nyarán szóba került, hogy az üzem esedékes átszervezését követően a létrejövő technológiai vagy szerkesztési osztály vezetője leszek. Persze ebből aztán nem lett semmi.

Ebben az időben már volt valamiféle várakozás a levegőben. A XX. kongresszus utáni időszakban már baráti körben vagy pártgyűlésen is előkerült a nagypolitika. Amikor Rákosit menesztették, akkortájt volt egy szeminárium a szakszervezeti székházban a személyi kultuszról. Az egyik tag azt próbálta bizonygatni, hogy volt ugyan Magyarországon is, de csak a helyi kiskirályokhoz kapcsolódik. Akkor én fölálltam és vitába szálltam vele. „Hát ez nem éppen úgy van, mert hiszen Rákosi elvtárs volt Sztálin legjobb magyar tanítványa, a mi legbölcsebb apánk, meg a magyar nép bölcs vezére. S ez mind azt mutatja – mondtam akkor már ismerve a XX. kongresszus anyagát, azt amit Hruscsov Sztálinról elmondott –, hogy ezek mind-mind Rákosi elvtársnál is jelentkeztek.”

Arra is nagyon jól emlékszem, hogy a Petőfi Kör anyagait rendszeresen megbeszéltük egymással, és az *Irodalmi Újság*ot is olvastuk, ha hozzájutottunk. Október közepén véletlenül elkeveredtem a debreceni Kossuth Kör* vitaestjére is. Teljesen tele volt a megyeháza Árpád-terme a vitatkozókkal. Sem ott, sem az események során nem merült fel bennem és a hozzám hasonló fiatalokban, hogy valami más kellene egy igazibb szocializmus helyett. Ami nekem roppant megdöbbentő volt, hogy még az a Mensáros Laci is, aki tudvalevőleg polgári kötődésű – ő maga és a felesége is polgári családból származott –, még ő is ezt mondta. Később, a börtönben, már súlyos évekkel a nyakunkban, még mindig – természetesen nem a Kádár-rendszerrel azonosítva – azt hittük és vallottuk, hogy a szocializmus, ha ezektől a ronda, kapzsi – akkor már ki mertük mondani – kommunista jegyeiktől megszabadulna, akkor képviselhetné az emberi egyenlőség és a társadalmi javak egyenlőbb elosztásának gyönyörű elvét. Mi, fiatalabbak ezt vallottuk. Persze akadt köztünk olyan is, aki hithű bolsevik szöveget adott le, természetesen az idősebbek közül számosan a polgári demokrácia értékei mellett érveltek.

De október 23-án és az azt követő napokban nem ezek a kérdések voltak napirenden. A délelőtti tüntetésről nem tudtam, mert dolgoztam. Csak délután értesültem arról, hogy az egyetemen lesz valamilyen megbeszélés, és akkor elindultam oda. De mire kiértem volna, ők már jöttek befelé, és én közibük álltam. Voltak köztük ismerőseim is. Elmentünk a Perényi utcába a megyei pártbizottsághoz. Akkor a megyei pártvezetők kart karba öltve az élre álltak, s a tömeg elvonult a Petőfi tér felé a

* A Petőfi Kör mintájára szervezett debreceni Kossuth Kör első nyilvános rendezvényére 1956. október 13-án került sor.

Kossuth-nótát énekelve. Ez már a sortűz* után volt, úgy nyolc-kilenc óra tájban. Amikor vége lett, hazamentem.

Másnap ugyanúgy kezdődött az élet, mint egyébként. Azzal a különbséggel, hogy amikor bementünk, akkor mindenki a másikat kérdezgette. „Hallottátok a rádióban, hogy mi van Pesten?”

Természetesen egész nap a rádiót hallgattuk, de aznap azért még dolgoztunk, és aggódtunk a kollégáinkért, akik az előző nap utaztak Pestre.

Műszak után hazamentem, és akkor először hallgattam a Szabad Európát, meg az Amerika Hangját. A következő nap már nem nagyon dolgoztunk, majd 26-tól az élet teljesen megváltozott. Tudtuk, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, hallottuk, hogy leállt a Gördülőcsapágygyár. Ezen a reggelen jött ki hozzánk Simon Zoli – most a megyei könyvtár igazgatója – meg egy másik egyetemista és a GÖCS-ből két ember. A mi gyárunkban volt egy Svajda nevű szerszámlakatos, aki korábban nálunk dolgozott, őt keresték meg és ő szervezte meg a gyűlést.

A GÖCS-ből érkezettek közül az egyik munkás mondott ott néhány szót a forradalomról, és felolvasta a követeléseiket, és más pontokat is. Majd azt találta mondani: „Minden hatalmat Nagy Imrének!”

Mire felálltam és megjegyeztem: „Korántsem értek egyet azzal, hogy minden hatalmat Nagy Imrének. Rendkívüli módon tisztellem és becsülöm Nagy Imrét, de itt van előttünk az iszonyatos nagy példa, mit jelent az, hogy ha egy ember kezében összpontosul minden hatalom. Biztos vagyok benne, hogy Nagy Imrét nem lehet egy napon, de még egy évben sem együtt említeni Rákosival, attól függetlenül egy ilyen politika a demokrácia fogalmával nem egyeztethető össze. Én magam tiltakozom az ilyen megfogalmazás ellen.”

Talán ennek a – korántsem az árral úszó – magatartásnak vagy inkább „ellenzéki” megnyilvánulásomnak lett az eredménye, hogy még ezen a napon beválasztottak a munkástanácsba. Azt mondták a GÖCS-ösök, hogy tíz embert válasszunk meg. Nyílt jelöléssel és szavazással zajlott a dolog. Mondtak egy nevet, megkérdezték, jó lesz-e. Aztán, ha vállalta, és nem emelt ellene senki kifogást, megválasztottuk. Már a kilencedik embert választottuk, amikor Sáradi Zoli – akit aztán szintén kirúgtak az Orvosi Műszergyárból, és később színész lett – felszólalt. „Álljon már meg a menet! Hát nemcsak fizikai munkások vannak ebben a gyárban, hanem mások is. Nem gondolják, hogy azokat is kellene valakinek képviselni?”

Akkor mondta valaki, hogy legyen a Szász Csaba, de ő köszönettel elhárította a megiszteltetést, mert az édesapja, aki kiváló ember volt, 1944-ben a nagyváradi hadapródiskola parancsnokaként tevékenykedett, és nem szeretné, hogy ha később bárki is azt mondaná, hogy az osztályellenség befurakodott a munkástanácsba. Ezután mondta valaki az én nevemet. Így kerültem be a munkástanácsba, aminek akkor Svajda lett az elnöke. Még ugyanezen a gyűlésen – Simon Zoliék kezdeményezésére – választottunk két küldöttet a délután megalakuló forradalmi bizottmányba**. Ez a választás olyan demokratikusan történt, hogy nem volt előzetes jelölés. Azt kérték, hogy min-

* 1956. október 23-án a kora esti órákban Debrecen belvárosában a megyei rendőrfőkapitányság Kossuth utcai épületénél az ÁVH Belső Karhatalom egységei tüzet nyitottak a tüntetőkre. A sortűznek három halálos és számos sebesült áldozata volt.

** A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány (a továbbiakban DSZFB) megalakítására 1956. október 26-án délután került sor a városházán.

denki írjon két nevet egy cédulára, és az a két ember lesz a küldött, aki a legtöbb szavazatot kapja. Életem egyik legnagyobb sikereként könyvelhetem el – politikai vonatkozásban –, hogy magasan én kaptam a legtöbb szavazatot. Fogalmam sincs, hogy miért, mert nem voltam annyira közismert vagy közéleti személyiség. Kiss Béla barátom – műszerész volt, jó szakember – lett a másik küldött.

Azért is volt a megválasztásom kellemes meglepetés, mert a munkástanácsban valamennyien ismert és köztisztelőben álló emberek voltak. Svajda, az elnök, Nagy Zoltán műszerész, Szegedi Béla diszpécser, Bódis Károly és a többiek. A választás napján mint munkástanács már nem igen csináltunk semmit, még meghallgattuk azokat, akik 23-án Pesten voltak, hogy ott mit láttak, mi a helyzet. Délután volt a városházán a forradalmi bizottmány megválasztása. Átmentünk oda. Másnap és a későbbiek során is beszámoltam a gyár dolgozóinak a bizottmány üléséről, és rendszerint ezután ült össze a munkástanács, hogy megbeszélje a teendőket. Rögtön az elején felvetette valaki, hogy mi legyen a régi vezetőkkel és a párttal. Mindenki elmondta a véleményét, majd a nagy többség úgy foglalt állást, hogy mi demokratikusan kaptuk meg ezt a tisztet, de várjuk meg, amíg a törvények útján is rendeződnek a dolgok. Így elhatároztuk, hogy addig is igyekszünk rendet tartani, és nem engedjük meg, hogy atrocitások legyenek. Ebben maradtunk.

26-ától már nem dolgoztunk, úgy döntöttünk, hogy csatlakozunk a GÖCS-höz, és sztrájkjal próbáljuk kikényszeríteni a követelések teljesítését. Én közben elég sokat voltam távol az üzemből a november 4-ig terjedő időszakban, mert majdnem minden alkalommal részt vettem a városi forradalmi bizottmány ülésein.

A gyárban formailag nem nagyon változott semmi, csak a korábbi pártiroda lett a munkástanácsé. Majd október utolsó napjaira létrejött a gyárőrség, amit a katonaságtól kapott fegyverekkel szereltünk fel. A baljós jelek ellenére bízunk a kibontakozásban. November 1-jén vagy 2-án volt egy munkásgyűlés, ahol határozat született arról, hogy a konszolidáció előmozdítása érdekében – amint lehet – felvesszük a munkát.

Arra is emlékszem, hogy ugyancsak november 1-je körül az egyik fiú a munkásgyűlésen megkérdezte, hogy miért van még itt a párttitkár, és miért tárgyal a munkástanács a pártvezetőséggel. Azt válaszoltam neki, hogy nem a pártonkívüliek dolga, ki a párttitkár, hanem a párttagoké. A munkástanács nem tárgyal a pártvezetőséggel, de még ha tárgyalna is, abban sem volna semmi rendkívüli, tekintve, hogy a dolgozók egyharmada párttag. S amíg ilyen zavaros idők járnak, addig több szem többet lát alapon kell gondolkodnunk.

De nemcsak itt jöttek elő olykor-olykor az indulatok, hanem a bizottmányban is. November 2-án vagy 3-án lehetett, amikor már minden jel arra mutatott, hogy Debrecen bekerítették az oroszok, éles viták folytak, hogy mit tegyünk. Volt, aki kommunisztázott, volt, aki leintette. Végül egyhangúan úgy döntöttünk, hogy fegyveres ellenálásról szó sem lehet.

November 4-én reggel, a szovjet beavatkozás után, amikor az oroszok abbahagyták a lövöldözést, bementem a gyárba. Kihalt volt a város. Láttam a posta előtt a kilótt magyar tankot, a városházával szembefordulva meg ott állt egy szovjet harckocsi. Az utcákon nem járt senki.

Mások is bejöttek. Eredetileg úgy terveztük, hogy november 5-én már dolgozni fogunk, hiszen a helyzet kedvező irányba látszott elmozdulni, de a szovjetek fellépése ezt megakadályozta, ezért folytattuk a sztrájkot, annak ellenére, hogy a hirtelen előke-rült régi párt- és tanácsi vezetők az oroszok segédletével erősen győzködtek bennünket a

munkafelvételére. Volt egy értekezlet is ezekben a napokban, ahová Pullai Árpád, az MDP volt városi első titkára hívta össze a munkástanácsok vezetőit. Én is felszólaltam, és kifejtettem, hogy miért kell tovább sztrájkolni. Ha jól emlékszem, még a Közlekedési Vállalat munkástanácsának az elnökét is kérdőre vontam, amiért a villamos már helyenként elindult.

Egy-két nap telt el így, s közben úgy döntöttünk, hogy elmegyünk a környező üzemekbe, és felvesszük velük a kapcsolatot. Így alakult ki aztán a munkástanácsok közötti együttműködés. A pontos dátumot nem tudom, 6-a vagy 7-e lehetett, de az biztos, hogy az első közös megbeszélés a dohánygyárban volt. Elég sokan voltunk. Zeke Laci a dohánygyárból, Birinyi Laci és Surányi Ferenc a vagongyárból, Nagy János a TITÁSZ-tól, de voltak a Debreceni Közlekedési Vállalattól, a Szabadság Lapnyomdából, a Gördülőcsapágygyárból és más üzemekből is küldöttek. Az az igazság, hogy nem mutatkoztunk be ülésenként egymásnak. Ha valaki felszólalt, akkor megmondta a nevét is, de inkább azt, hogy melyik cégtől jött.

Ennek az első összejövetelnek a lényege határozottan az volt, hogy össze kell fognunk, mert külön-külön semmire sem megyünk. Függetlenül attól, hogy akkor még semmit nem tudtunk a Nagybudapesti Központi Munkástanács vagy a területi munkástanácsok gondolatáról. Azzal viszont tisztában voltunk, hogy most már csak rajtunk múlhat, hogy a Kádár-kormány ne szerezze meg a tényleges hatalmat. Mi vagyunk az egyetlen erő – elhittük magunkról, hogy a munkásság egy szervezett osztály –, viszonylag összefogottak is voltunk, amely ezért tehet valamit. A sztrájk folytatásával követeltük, hogy az oroszok menjenek ki. Aztán később ez a követelés úgy módosult, hogy a Kádár-kormány mondjon le, és a munkástanácsoknak adjanak tényleges részt a hatalomból. Ezen az ülésen határoztuk el, hogy legálisan próbálunk meg működni. A következő összejövetelt a szakszervezeti székházba hívtuk össze. Ott szívesen helyet adtak nekünk, csak a kijárási és gyülekezési tilalom miatt engedélyt kellett kérni. Átmentünk a szovjet városparancsnokságra, hogy onnan kérjünk engedélyt. S akkor olyan tizenkét óra következett, amire nem jó még emlékezni sem. Bementünk, mondtam a tolmácsnak, hogy mit akarunk. Meghallgatta, majd mondta, hogy várjunk.

Vártunk türelmesen, de nem történt semmi. Néhányszor láttuk elmenni a tolmácsot. Megkérdeztük tőle: „Mi van már?” Várjunk a sorunkra! – válaszolta.

Majd úgy este nyolc óra tájban behívtak bennünket. Csíkos nadrágban volt ott egy szovjet tábornok, tisztekkel és főtisztekkel együtt. „Mit akarnak?” – kérdezték. „A munkástanácsok egymás között szeretnék tartani a kapcsolatot, és megbeszélést szeretnénk tartani...” – válaszoltuk.

Erre a tábornok szinte ordítva felelt: „Maguk csak a gyárban tartásák a kapcsolatot! Azzal, hogy dolgoznak és termelnek! Tudjuk, hogy mit akarnak a munkástanácsok. Majd a Forradalmi-Munkás Paraszt Kormány nevében rendet fogunk csinálni a munkástanácsok között.” S így tovább.

Meg voltam győződve, hogy ezek el fognak vitetni bennünket, de szerencsére nem történt meg. Persze engedélyről szó sem lehetett.

Amikor halála rémületen kijöttünk, nagyon éhesek is voltunk, láttuk, hogy ott sétált két munkástanács tag, akik arra figyeltek, hogy mi lesz velünk, mert ha nem engednek ki bennünket, akkor másnap valamit csinálniuk kell.

Persze a megbeszélésünk nem maradt el, mert mindig egyeztettük, hogy hol fogunk találkozni 3-4 nap múlva. Általában a dohánygyárban, a debreceni Tervező

Vállalatnál és nálunk, az Orvosi Műszergyárban találkoztunk, de voltunk a Közlekedési Vállalatnál és a TITÁSZ-nál is.

Rendszeresen tájékoztattuk egymást a gyárakon belüli helyzetről, megbeszéltük a teendőket. A megyei pártvezetőkkel talán egyszer volt valami megbeszélés, amikor november közepén a kormánnyal folytatandó tárgyalás időpontját egyeztettük.

November 14-én mentünk fel Pestre. Előtte egyeztettük a követeléseinket. Először úgy volt, hogy maga Kádár fogad bennünket, de végül csak Marosánnal tárgyaltunk. Ő egy iszonyatos nagy szövegű ember volt. Mellette más nem rúghatott labdába. Persze még korántsem volt olyan arrogáns, mint később. Hiszen november közepén voltunk, s a hatalom kérdése még nem dőlt el. De így is elég ellenszenvesnek tűnt.

A követeléseinkre – menjenek ki a szovjet csapatok, és a kormány a munkástanácsokkal tartsa a kapcsolatot, mert a munkástanácsok mögött tömegbázis van – azt válaszolta, hogy: „Természetesen. De meg kell értenünk, a szovjet csapatok azért vannak itt, hogy megfékezzék az ellenforradalmi tobzódást. Addig lesznek itt, amíg a karhatalom meg nem erősödik, és át nem veszi tőlük a rendcsináló, rendfenntartó szerepet. Mi megkértük őket, s ők internacionalista segítséget nyújtanak.”

Nem volt elutasító a munkástanácsok és a kormány közötti párbeszéd gondolatával szemben sem. Ők is a munkásokra akarnak támaszkodni – mondta –, hát kire támaszkodnának, ha nem a munkásokra. Csak mi arra vigyázzunk, hogy a munkástanácsokból számúzzuk a fasisztákat.

Végül is nem született semmilyen konkrét megállapodás, úgyhogy ez egy teljesen eredménytelen tárgyalás volt.

Ahogy hazaérkeztünk, volt egy tájékoztató megbeszélésünk, ahol elmondtuk, hogyan zajlott a tárgyalás és talán itt döntöttünk úgy, hogy a sztrájk nem tarthat örökké, mert éhen fogunk pusztulni. Így aztán kimondtuk, hogy november 20-a körül elkezdünk dolgozni. Ebben az elhatározásban döntő jelentősége volt annak, hogy úgy tűnt, a KMT és a kormány között csak kialakul valamiféle párbeszéd. A munkafelvételt végül is ez döntötte el. Annak ellenére, hogy nekünk ekkor még nem volt rendszeres kapcsolatunk a KMT-vel, mert az csak később, Zeke László révén alakult ki.

Bár a debreceni munkástanácsok vezetői rendszeresen találkoztak egymással, olyan egységes szervezetet, mint amilyen a Nagybudapesti Központi Munkástanács volt, nem alakítottak. Az első vagy a második megbeszélésen engem bíztak meg, hogy a hozzászólásokat jegyezzem, de olyan jegyzőkönyv, amit hitelesített volna valaki, ezekről a megbeszélésekről nem született. Ezeket az iratokat december 11-e után – mikor már tudtam, hogy le akarnak tartóztatni, és ezért nem aludtam otthon – elégettem.

Időközben november végén, december elején a kormányrendeletnek megfelelően újra választottuk a gyári munkástanácsot. Ennek 11 vagy 15 tagja volt, és 6 fős elnöksége, akik a gyakorlati ügyeket intézték. A többiek az üzemszerveket képviselték. Ekkor lettem a gyári munkástanács elnöke. Az üzemen belül a döntések előtt mindenki egyeztetett a munkástanáccsal. Később is mindaddig, amíg a munkástanács munkástanács volt, és a kezében volt a hatalom, az irányítás.

Arra törekedtünk, hogy a városban minél jobban megismerjék létezésünket. A villamosokba sokszorosított plakátokon kifüggesztettük, hogy „Minden hatalmat a munkástanácsoknak! Lenin”. Lenin nevét azért írtuk oda, hogy ne köthessen bele a hatalom. Valójában ezt nem is Lenin mondta, de próbáltuk védeni magunkat, ahogy lehetett. A helyi pártsajtó akkorra már mindenféle hazugságokat közölt a politikai

eseményekről, ellenlépésként megszerveztük a sajtó bojkottját. Novemberben és decemberben több ilyen akciónk volt.

Azt a hírt, hogy decemberben sztrájk lesz, Zeke Laci hozta Budapestről. Nem volt sok időnk az előkészítésre. Számba vettük, hogy ki van itt, ki melyik üzemet értesíti. A legdöntőbbnek a kereskedelmet tartottuk. Állhatnak a gyárak, de ha az üzletek kinyitnak, akkor semmi sem látszik. Akkor úgy néz ki, mintha az élet menne tovább a maga kitaposott kerékvágásán. Valakinek itt, másnak meg ott volt ismerőse, akinek szólt. A döntés egyértelmű volt: sztrájkolni kell! A budapestiekhez csatlakozva kiadtuk a sztrájkfelhívást. A párt persze próbálta megakadályozni. Szabó István altábornagy – aki a megye kormánybiztosa volt – még a munkástanács-vezetőket is megpróbálta összehívni, de nem ért el semmit.

Debrecenben tényleg egészen csodálatosan, egységesen sztrájkolt a város december 11-én és 12-én. Én óvatosan mozogtam, mert Szabó István sztrájk előtti meghívását éjszaka a rendőrök akarták megismételni, de akkor már nem aludtam otthon. Éreztem, hogy nem szabad, bár akkor még nem voltak annyira gyakoriak a letartóztatások, mint néhány héttel később. A sztrájk alatt végül egyedül Zeke Lacit fogták le.

Lezajlott a sztrájk, bementem a gyárba, elkészöntem a munkatársaimtól, hogy megyek Nyugatra. „Komolyan?” – kérdezték. „Az égvilágon semmi kedvem nincs hozzá, de ha nem megyek, letartóztatnak” – válaszoltam. Aztán két barátommal megbeszéltük, hogy felülök a vonatra, mindenki tudja meg, hogy disszidáltam, és Hajdúszoboszlón leszálok, elmegyek egyikük lakására, és ott leszek egy darabig. Kivárom, mi lesz: keresnek vagy nem keresnek? Néhány nap múlva, miután nem kerestek, hazajöttem Debrecenbe, de még ekkor sem a lakásomra, hanem egy barátomhoz mentem. Talán másfél hétig lehettem így illegálisban, s csak karácsony körül mentem vissza a gyárba dolgozni.

Az üzemi munkástanács még működött, bár a gyakorlati tevékenységünk egyre szűkült, az olyan egyeztetések pedig, amiket mi is csináltunk a városban, azok a decemberi sztrájk után végleg megszűntek.

Gyári viszonylatban intéztük a mindennapi teendőket. Az év végén vagy talán már '57 elején került sor a racionalizálásra. Szigorú utasítást kaptunk a minisztériumtól, hogy be kell állni a tervezett létszámra, ha valahol túllépés van, el kell bocsátani a létszámfelettieket. Nálunk tizenhárman voltak a létszám felett. Úgy csináltuk az elbocsátást, hogy azok kerüljenek bele, akik szociális helyzetük következtében nem kerülnek lehetetlen helyzetbe az elbocsátás miatt. Tehát a férjük vagy a feleségük keres. A tizenháromból tizenkettő párttag volt korábban, nyolcan pedig az MSZMP-be is beléptek. Amikor ennek híre ment, a főmérnökkel együtt felhívatott Szabó István kormánybiztos, és ránk parancsolt: „Vegyétek tudomásul, hogy márpedig ilyen kommunistaüldözést nem fogok eltérni. Azonnal vegyétek vissza ezeket az embereket!” „Ezt a határozatot nem mi ketten hoztuk – válaszoltam –, de a kormánybiztos úr utasítását tolmácsolni fogjuk, és nyilván annak megfelelő határozatot hozunk.”

Értesítettük aztán az elbocsátottakat, akik közül sokan nem jöttek vissza, mert az öltözőjük ajtajára a többiek egyértelműen kiírták, hogy nem akarnak együtt dolgozni velük.

A későbbiek során kiderült, hogy ez az eset elég kedvezőtlenül befolyásolta a sorsomat.

Közben valamikor januárban egyszer megjártam a rendőrséget is. Akkor még udvariasan zajlott a dolog. Telefonált a gyárba az egyik nyomozó, hogy szeretne velem beszélni.

Bemennék-e a rendőrségre? – kérdezte. „Semmi akadály” – mondtam. Mikor tudnék odamenni? „Háromig dolgozom, utána” – válaszoltam. „Jó, akkor legyen szíves jöjjön be hozzám!”

Odamentem, bekopogtam. „Mervó Zoltán vagyok.” „Na akkor jöjjön!” – mondta, és levitt a fogdába, ami a pincében volt. „Itt valami félreértés lehet, csak egy beszélgetésről volt szó” – tiltakoztam. „Kuss!” – hangzott tömören a válasz. Nem tudtam mire vélni a dolgot, ez is azt mutatja mennyire naiv voltam még.

Igen rossz éjszakám volt. Reggel aztán fölvittek az egyik irodába, és kihallgattak. A nyomozó gépelte, amit mondtam. Közben állandóan csörgött a telefon. Ő mindig azt válaszolta: „Igen, folytatjuk, körülbelül egy fél óra múlva...” Ebből úgy sejtettem, hogy valaki sürgeti a kihallgatást. Amikor befejeztük, aláírtam a jegyzőkönyvet. „Na – azt mondja –, nincsen magával semmi gond. De ezt a jegyzőkönyvet fel kellett venni.” „Miért nem tegnap este csináltuk, amint azt telefonon megbeszéltük?” – kérdeztem. „Nem velem beszélt” – válaszolta.

Az októberi események és az én részvételem érdekelték. Aztán kiderült, hogy az a sok telefon a pártbizottság sürgetése miatt volt. Miután nem mentem be a gyárba, és tudták, hogy előző este a rendőrségre mentem, a munkatársaim leálltak. S akkor még nem voltak olyan erősek, hogy a letartóztatásomat megengedhették volna maguknak. Ahhoz még másfél hónapra volt szükségük.

Volt még egy eset nagyjából ezzel egyidőben, amikor már erősen szervezték a pártot, mi pedig a munkástanácsban kinyilvánítottuk, hogy a pártnak nincs helye az üzemben, a pártnak a területen van helye, az üzemben dolgozni kell!

Az egyik este kijöttek hozzánk a gyárba a megyei pártbizottság vezetői, Komócsin Zoltán, az első titkár, valamint Czipa Mihály és Kulcsár Ferenc, a pártbizottság munkatársai. Beszélgetni akartak velünk. A munkástanács részéről főleg én válaszolgattam, megerősítettem a korábbi álláspontunkat, hogy nem akarjuk a pártszervezeteket a gyárban, de ők az ellenkezőjét mondták. Végül is nem mentünk bele, hogy másnapról a munkástanács visszaadja a pártszervezetnek az irodáját.

Ennek a beszélgetésnek a során mondta Kulcsár Ferenc, a megyei pártbizottság másodtitkára, hogy hosszabban is szeretne beszélgetni velem. Beleegyeztem. Így aztán másnap vagy harmadnap munkaidő után bementem a pártbizottságra. Talán négy-öt óra hosszáig beszélgettünk és vitatkoztunk egymással, de békésen váltunk el, azzal, hogy sok kérdésben nem értünk egyet. Sőt még azt is felajánlotta, hogyha bármi problémám van a magánéletben vagy a hivatali életben, forduljak hozzá bizalommal.

Sajnos erre az alkalomra nem kellett túl sokat várni. Március 1-jén hajnalban, mint valami bűnözőt, hat karhatalmista tartóztatott le. Aláírtatták velem, hogy 72 órára őrizetbe vesznek. Ott hirtelenjében álmosan kiszámoltam, hogy ez a 72 óra nem fog menni, mert március 2-án délután öt órakor a Szent Anna-templomban akarok házasságot kötni. Aztán hirtelen eszembe jutott Kulcsár Ferenc ígérete. Így a legmagasabb rangútól – talán egy százados volt – engedélyt kértem, hogy levelet ír hassak Kulcsár Ferencnek, a megyei pártbizottság másodtitkárának.

„Mit akar tőle?” – kérdezte dühösen, de láthatóan meglepődve. „Házasságot akarok kötni!” – válaszoltam magabiztosan. „Akkor maga még hálás is lesz nekünk, hogy elvisszük” – mondta humorizálva. Lényeg az, hogy megengedték a levélírást. Én pedig Kulcsár Ferencet a korábbi ígéretére emlékeztetve, kértem, tegye lehetővé, hogy az őrizetbevétel ellenére is megköthessem a házasságomat. Megígértem, hogy a szabaddalra helyezésemet nem fogom szökésre felhasználni. Már csak azért sem, mert

akkor úgy éreztem, hogy a letartóztatásom csak tévedés. Ebből is látszik, hogy milyen naiv ember voltam, s nem politikusként. Elvittek engem is és valószínűleg a levelet is, mert talán még aznap este elengedtek. Szombaton volt az esküvőnk a Szent Anna-templomban annak rendje és módja szerint. Ennek természetesen nagyon örültem, de valami furcsa, félelemmel vegyes érzés kavargott bennem, mert tudtam, hogy hétfő reggelre be kell vonulnom a fogdába. Pedig még a rendőrségről is azzal engedtek el 1-jén este, hogy biztosan nem érdekes az ügy, ha ki lehet jönni. De hétfőre menjek be, felvesznek egy jegyzőkönyvet. Amikor visszamentem, már szó sem volt semmiféle jegyzőkönyvről, hanem levittek egy cellába, mint később kiderült, előzetes letartóztatásba helyeztek. Március 4-én kerültem oda, és március 15-én hoztak fel legközelebb a pincéből. De akkor se az én ügyemben kérdezték a jól megtermett kihallgatók, hanem másról. Hallottam-e valamit a MUK-ról? – kérdezték. „Hallottam” – válaszoltam. Láttam-e ilyen röpcédulát? – szölt a következő kérdés. „Nem láttam” – feleltem.

Az én ügyeimről csak később kérdezték. Akkor is láthatóan arra ment ki a dolog, hogy megfélemlítsenek. Félttem is, hogy mi lesz, de nem nyúltak hozzám. Aztán március vége felé két-három nap alatt gyorsan megszületett a vallomásom. Szerencsére ekkor sem ért semmiféle bántalmazás, pedig mindennapos dolog volt, hogy szörnyen összeverték embereket a kihallgatásokon. Talán az a levél, amit Kulcsár Ferencnek írtam, az menthetett meg a veréstől. Majd a nyomozás befejeződésével, április elején átvittek a megyei börtönbe. Itt is és a rendőrségen is „zsúfolásig” tömött zárkákban voltunk.

Elég hamar eljött az első tárgyalásom, még 1957 nyarán. Akkor még kevés volt a tárgyalható ügy. Március elején megkezdődött ugyan az iszonyatos nagy begyűjtés, de nem volt kész a vád, nem voltak meg a tanúk. Akkor még az emberek nem támogatták a hatalmat. Aki ellen nem volt vád, azt vitték Tökölre meg Kistarcsára, internálótáborba. Aztán az év vége felé ezeknek is jó részét visszahozták, mert a hatalom annyira megerősödött, hogy megfelelő vádpontokat tudtak a tanúkkal igazoltatni.

Az első tárgyalásnak, már amennyiben tárgyalásnak lehet azt nevezni, jellemző mozzanata volt, hogy láttam Lakatos bíró úr – akiről csak később tudtam meg, hogy jogi végzettsége sem volt, csak valami gyorstalpáló tanfolyam – zsebében a stukkert. Azt nem lehetett tudni, hogy szándékos volt, vagy véletlen, de a stukker látszott, ott volt a farzsebében. Persze ez csak külsőség volt.

Amikor már a börtönben voltam – még a tárgyalás előtt – felkeresett az ügyész, hogy akarok-e tanúkat megnevezni. Mondtam, hogy igen, és lediktáltam a neveket. Velük az igazamat akartam bizonyítani. Lakatos bíró úr azonban nem hallgatta meg őket – bár a tárgyalásra idézést kaptak –, mondván, hogy a vádat bizonyítva látja, további tanúk kihallgatásának nem ad helyt. Ilyen volt akkor az igazságszolgáltatás. A vád tanúi az elbocsátott kommunisták voltak. Volt köztük olyan, aki három kihallgatáson háromféleképpen mondta el a vallomását. Hiába próbáltam felhívni a bíró figyelmét a nyilvánvaló ellentmondásokra, meg sem próbálta tisztázni azokat. Lakatos bíró csak azokat a vallomásokat fogadta el tényállásként, amelyek rám nézve a legterhelőbbek voltak. Tehát azt, hogy a szovjet katonákra akartam lövetni, hogy azért bocsátottunk el dolgozókat, mert kommunisták voltak, hogy akasztással fenyegettük a kommunistákat, meg ilyesmi. Lakatos bírónak hiába bizonygattam a valótlan tanúvallomások ellenkezőjét – mert amit valóban „elkövettem”, azt egy percig sem tagadtam –, az iszonyatos hat év börtönbüntetés kihirdetése után természetesen ezek a tanúvallomások képezték az indoklás alapját.

Az ügyemet először dr. Nagy Sándor tanácsvezető bíróhoz osztották. De ő – ahogy ezt később hallottam –, amikor megtudta, hogy a tárgyalás előtt az ítéletet is megkapja a pártbizottságtól, gyorsan kórházba vonult. Aztán visszament, és egészségi állapotára hivatkozva lemondott. Úgy is lehetett! A bírók között is voltak különbségek, s iszonyatosan sok múltott rajtuk.

Amikor kihírdették a hat évet, majdnem elájultam. A tárgyalás előtt azt hittem, ha már ezt a cécót megcsinálják, kapok egy évet és kész. Nagyon rosszul éreztem magam. Innentől kezdve már elítélt voltam. Az első napom borzasztó volt a délelőtti sétáig, mert addig csak azon járt az eszem, hogy te Jóisten. Két év volt a hetedik-nyolcadik gimnázium, meg négy év volt a miskolci egyetem, ez volt hat év. Jól telt, gyorsan telt, de istentelen hosszú idő volt. Szerencsére a délelőtti séta után, pont ezen a napon volt a költöztetés, tehát már elítéltzárkába kerültem. Miután hat év volt a büntetésem, a nagyidősek közé vittek, ahol az alsó határ öt év volt, de voltak tizenöt évre ítélték is. Dede Laci* – akit első fokon a Lakatos-tanács tizenöt évre ítélt, majd a Legfelsőbb Bíróság 3 és fél évre vette le a büntetését – vigasztalt: „Ne gondolt már azt, hogy ezt te le fogod tölteni. Hát szó sincs erről! Ne legyél kicsinyhitű!”

A napok meglehetősen egyformán teltek. Hat órákor volt az ébresztő, mosakodás, kübliürítés, majd reggeli – feketekávénak nevezett kis barna lötyty, meg egy kis darab kenyér, aminek a feketére égetett héját is megettük könyörtelenül, mert nagyon gyenge volt a koszt.

Napközben rengeteget beszélgettünk, németül tanultunk, intelligenciakérdéseket tettünk fel egymásnak, bridzseztünk a gyufásskatulya hátlapjára rajzolt figurákkal, kenyérbélből készített figurákkal sakkoztunk, malmoztunk és természetesen politizáltunk. Volt olyan idő, itt Debrecenben, amikor a politikai foglyok nem dolgoztak.

A Legfelsőbb Bíróságon még '57 szeptemberében sor került a másodfokú tárgyalásra, ahol végül is törölték az ítéletet, és új eljárást rendeltek el. A második tárgyalásra viszont már sokat kellett várni. Erre csak '58 áprilisában került sor. Hála a jó istennek nem Lakatos tárgyalta, hanem egy Szűcs Béla nevű, igen gyenge képességű ember, tőle három és fél évet kaptam.

Valamikor júliusban a debreceni börtönből átvittek Budapestre, a Gyűjtőfogházba. Itt voltam az újabb másodfokú tárgyalásig. Háromszemélyes cellába kerültem, amiről az ember azt gondolná, milyen úri dolog ez a negyvenszemélyes zsúfoltsághoz képest. De ez ritkán volt így. Néha a kevesebb összezárt ember nehezebben van meg egymással, mint egy nagy létszámú cellában a tömeg.

1958. október 6-án volt az ismételt fellebbviteli tárgyalás a Legfelsőbb Bíróságon. Bár a feleségem azt mondta – óvni akarván a nyugalمامat –, hogy a Megyei Bíróság ítéletét az ügyész nem fellebbezte meg, itt tudtam meg, hogy bizony megfellebbezte. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróságtól már „csak” egy év nyolc hónapot kaptam, úgyhogy huszonvalahány napot kellett még börtönben tölteni, és aztán november 3-án szabadultam.

Elég nehezen tudtam újra elhelyezkedni. Úgy gondoltam, hogy gépészmérnök vagyok, és nem fogom alább adni. Voltam a GÖCS-ben, aztán próbálkoztam egy volt évfolyamtársam révén a Hajdúsági Iparművekben, de annak egy része hadiüzem volt, és ezért

* Dede László vegyész, egyetemi tanársegéd, a forradalom időszakában a DSZFB titkára volt.

nem vettek fel. Végül nagy nehezen a Vasipari és Kazánszerelő Vállalathoz kerültem, technikai munkakörbe. Elég gyenge cég volt. Egy Galamb nevű igazgatónál kellett jelentkezni. Bementem hozzá, és mondtam, hogy miért jöttem, és azt is, hogy honnan. Éppen szalonnázott, és két falat között válaszolt. „Eltárs, ha én bemegyek egy cipőboltba, megveszek magamnak egy pár cipőt, kifizetem érte a kétszáz forintot, az a cipő az enyém. Maga vett valamit, megfizette az árát, rendben van.”

Így aztán felvett. Alig telt el néhány hét, hivatott. „Van-e valami ismerőse a pártbizottságon?” – kérdezte. „Van, de nem valószínű, hogy büszkélkedik az ismerettséggel” – válaszoltam. „Kicsoda?” – kérdezte. „Valkó Mihály” – mondtam. „Maga ismeri Valkó elvtársat?” – kérdezte csodálkozva. „Kormánybiztos volt az Orvosi Műszergyárban, onnan ismerem” – válaszoltam. „Na, akkor próbáljon meg vele beszélni, mert én nem biztos, hogy meg tudom magát tartani, mert nagyon fúrják.”

Felhívtam Valkó Mihályt, meghallgatást kértem tőle. A városi tanács ipari osztályvezetője is ott volt, amikor fogadott. „Dolgozhatok-e a szakmámban, vagy csak fizikai beosztásban?” – kérdeztem tőle. „Azt hittem a svéd szocializmust akarja velem megvitatni” – jegyezte meg ironikusan. Ennek az volt az előzménye, hogy amikor a forradalom után ő volt az Orvosi Műszergyár kormánybiztosa, nagyon sokat beszélgettünk, vitatkoztunk, s akkor kerültek szóba a svédországi viszonyok. Valkónak mindig az volt a legfőbb érve ezekben a vitákban, hogy „lássa be Mervó elvtárs: széllel szemben nem lehet pisálni”. Erre utalt vissza. „Ezen már túl vagyunk” – mondtam.

Aztán ő megerősített. „Maga valóban nagyobb hasznára van a népgazdaságnak, ha mérnökként dolgozik, mert én azt hallottam, hogy jó mérnök. Dolgozzon szorgalmasan, de nagyon vigyázzon magára!”

Végül is megint szerencsés voltam, mert a sorstársaim közül nagyon sokan csak jóval nehezebben kerültek vissza a szakmájukba.

1960-ban átmentem a kefégyárba, majd '63-ban a Vízügyi Igazgatóság főmérnöke áthívott hozzájuk. Aztán '65 elején volt egy országos racionalizálási rendelet, én voltam a legfiatalabb, törvényszerűen nekem kellett menni. Akkor léptem be az alakulóban lévő városi Távhőszolgáltató Vállalathoz, majd az erőműben dolgoztam, később visszamentem a távhőszolgáltatóhoz. Innen kerültem nyugdíjba.

A hányatottságért, a közéleti szenvedésekért a magánéletem, a feleségem és a gyermekeim bőségesen kárpótoltak. A feleségemnek, aki nyugdíjas levéltári főmunkatárs, nem csak azért vagyok hálás – és ezt 62 éves fejjel is nyugodtan mondhatom, nem csak azért szeretem –, mert egynapos feleségként mindvégig kitartott mellettem. Akkor is, amikor 6 évre ítélték, és a városi pártbizottság válásra akarta kényszeríteni, illetve elbocsátással fenyegette. Akkor is, amikor én már elítélve szintén a válásra biztattam azzal, hogy a szabadulásom után ismét összeházasodunk. Hanem azért, mert egy életen át szerető, hűséges társam volt. A fiam harminckét éves, autógépészmérnök, önálló üzletember, családja van. A lányom huszonnyolc éves, programozó matematikus. Ők feledtették a nehézségeket, amelyek végigkísérték az életemet. A munkahelyemen a személyzetisek hosszú ideig jelentéseket írogattak rólam, 1970-ig priuszos voltam, de akkor a közkegyelmi rendelettel eltörölték a négy év alatti büntetésre ítéletét. De még '78-ban is, amikor az erőműben beruházási osztályvezetővé akartak kinevezni, azzal érveltek ellenem egyesek a pártszervezet vezetőségében, hogy „ellenforradalmárt nem”. Osztályvezető pedig csak a pártvezetőség beleegyezésével lehettem volna.

Szerencsére elmúltak ezek az idők. Volt rabtársaimhoz hasonlóan, a rengeteg nagyhangú ellendrukker tudatfertőző agymosása ellenére, nagyon bízom a kibontakozásban, egy független, demokratikus Magyarország jövőjében. Hiszen 1956-ban is ennek a megteremtéséért küzdöttünk.

Készült 1992-ben.

Szerkesztette Valuch Tibor.

DR. HORVÁTH CSABA, AZ ESZTERGOMI
SZERSZÁMGÉPGYÁR MUNKÁSTANÁCSA
ÉS A VÁROSI NEMZETI TANÁCS TITKÁRA

„Egy pillanatig sem bántam meg, amit tettem”

A Horváth család kisnemesi származású. A nagyapám ügyvéd és országgyűlési képviselő volt, sajnos korán meghalt. A nagyanyám újból férjhez ment Kevevárára. A három fiát Tatán Wieland László földbirtokos testvérénél hagyta, aki gyorsan tönkrement, így a fiúkat már nem tudta megfelelő módon taníttatni. Apámat, Horváth Zoltánt a kőszegi katonaiskolába íratta be, minthogy az akkor viszonylag olcsó volt. A cőgerajt^{*} 1917 körül végezte el, és az első világháborúban, még egész fiatalon kikerült a frontra. A háború után elvégezte a Ludovika Akadémiát, és hivatásos katonatiszt lett.

Anyám családja, az Eggenhoferek Ausztriából származnak. A dédnagyapám fakereskedő, a fia, anyám édesapja pedig építész volt. Ők is gyorsan tönkrementek, és – ahogy nekem elmesélték – nagymamámnak az volt az álma, hogy a lányának, Eggenhofer Magdának olyan férje legyen, akinek állami, vagyis nyugdíjas állása van.

A szüleim Esztergomban találkoztak, és rövidesen, 1930-ban összeházasodtak. Én 1933. január 2-án születtem Budapesten. Apám akkor a Ludovika Akadémián tanított, Budán, a Fillér utcában egy kétszobás lakásban laktunk. A 30-as évek a „cifra nyomorúságot” jelentették a család számára. Ha egy katonatiszt nem gazdag családból származott, és az egyenruha nem csak azért kellett, hogy abban reprezentáljon, akkor az élete valóban cifra nyomorúság volt. Apámnak körülbelül 1938-ig meglehetősen alacsony volt a fizetése, és a szüleimnek igencsak meg kellett nézniük, mint élnek, mire költenek.

Állandó költözködésből állt az életünk, helyőrségről helyőrségre vándoroltunk. 1939-ben Esztergomban kezdtem az első elemi, a másodikat már Jászberényben jártam, a harmadikat Szolnokon kezdtem el, de Munkácson fejeztem be, és negyediként ismét Esztergomban tanultam. Az elemi iskola első két osztályára nem nagyon emlékszem. Harmadiktól az apácáknál tanultam, ahol nagyon pátyolgattak, és igen jó tanuló voltam. Hogy ezt mennyiben köszönhettem apám rangjának, nehéz megítélni. 1944-ben Esztergomban kezdtem el a bencés gimnáziumot. Ott már rossz tanuló voltam, latinból meg is buktam. A szerzetesek már nem voltak tekintettel senkire és semmire, azt osztályozták, amit nyújtottam. Abba a gimnáziumba sokkal megalapozottabb tudással mentek a gyerekek, mint ami nekem ezekből az összevissza iskolákból jutott.

* Hadapródiskola.

Apám református, anyám pedig katolikus vallású volt. A húgom és én katolikusok vagyunk, apám adott reverzalist. Apám komolyan vette a vallását, templomba is sokat járt. Nagyon szerette a szép beszédeket, és ezekért a katolikus templomba is hajlandó volt átjönni, bár gyakran mondta, hogy mi csak képimádók vagyunk.

Anyámnál a legnagyobb szigorúságot az jelentette, ha belemarkolt a hajunkba, és jól megrázta a fejünket. Apám nagyon ritkán vert meg, de arra a néhány alkalomra még ma is jól emlékszem. Anyám leglényegesebb nevelési elve az volt, hogy mindent, amit csak lehetett, megtett értünk, és mindig igyekezett minket megérteni. Amikor már a felnőttkor felé közeledtünk, akkor azt mondta, hogy két dologba soha nem fog beleszólni. Az egyik a pálya-, a másik a párválasztás. Mind a kettő süllhet el jól is, rosszul is. Ha jól sikerül, akkor nagyon fog örülni, de nem az ő érdeme lesz, tehát miért gyűjtse be ő az elismerést. Ha meg rosszul sikerül, soha ne mondhassuk azt, hogy mi mást csináltunk volna, de ő rábeszélte minket valamire. Ő egyet tesz, elmondja mindennek az előnyét és a hátrányát, anélkül, hogy a döntésünkben befolyásolna. Ebben tökéletesen igaza volt.

Apám Esztergomban laktanyaparancsnok volt, így a gyerekkorom jelentős részét a kaszánya udvarán töltöttem. Valószínű, hogy az ottani élményeknek köszönhető, hogy alapvetően antimilitarista szemléletű lettem, és mindent utálok, ami az egyenruhával kapcsolatos. Például egy nyári vasárnap délután csöngettek nálunk, és egy síró kiskatona állt az ajtóban. Kérte apámat, hogy csináljon valamit, mert már nem bírják tovább, kiugrik a második emeletről. A következő történt: az ügyeletes tiszt azzal szórakozott, hogy a bent maradt katonákkal szobarendet csináltatott az udvaron. A vaskályhától a vaságyig mindent le kellett hordaniuk az udvarra. Utána következett a „nagy hóesés”, amikor is teljes sífőlszereléssel kellett az udvaron felsorakozniuk. És ezt napjában háromszor vagy négyszer meg kellett ismételniük. Apám bement a hadnagyhoz, alaposan lehordta, és az embereknek aznapra eltávozást adott. Persze ez csak egy epizód, de sok ehhez hasonló dolgot láttam. Szörnyű volt, ami a laktanyában folyt, és már gyerekkorom óta éreztem, hogy ez örület, ezt nem normális emberek találták ki. Emlékszem, ha gyerekkoromban megkérdezték tőlem, hogy én is katona akarok-e lenni, mindig a leghatározottabban tiltakoztam ellene.

Apám rengeteget volt a fronton, alig voltunk együtt. Amikor már kezdett az értelmem egy kicsit nyíladozni, szinte nem is láttam őt. '44 tavaszán éppen hazajött pár napra a szovjet frontról, amikor Esztergomban elkezdődött a zsidók deportálása. A Magyar Király Szállóban gyűjtötték össze őket. A lakásunk ablakából végignéztük, amint teherautókon vitték el az embereket, idős néniket, gyerekeket egyaránt. Apámnak akkor volt egy nagyon érdekes megjegyzése: „Tudod, számomra ebben a pillanatban véget ért a háború, még akkor is, ha tovább fogok harcolni, hiszen én katona vagyok, és nekem a parancsot teljesíteni kell.” Ezt a mai napig nem tudom elfogadni, megérteni.

A front közeledtével a laktanyából minden családot kivittek Németországba. Anyámmal és a húgommal a bergen-belseni katonai táborba kerültünk, ahol aránylag elfogadható körülmények között éltünk. Minden családnak jutott egy szoba, és elég jól elláttak bennünket élelemmel. Sok szó esik arról, hogy a haláltáborokról mit és mennyit tudtak akkor az emberek. Bennem nagyon mélyen megmaradt az a kép, amint a vasútállomáson csíkos ruhába öltözött, nagyon lesóványodott emberekkel rakatták ki a vagonokat. Tehát úgy gondolom, hogy a felnőtteknek tudniuk kellett, hogy valahol van valamiféle börtön vagy fogolytábor, de hogy konkrétan hol, azt valószínűleg nem tudták.

1945 végén át kellett adnunk a katonai tábor a koncentrációs lágerből kiszabadul-
taknak. Az angol hatóságok német magánházaknál szállásoltak el bennünket. A néme-
tek nem nagyon tiltakoztak ez ellen. Mi egy kedves, öreg néninél laktunk, aki folyton
krumplival etetett bennünket, hiszen a háború után ők is elég rosszul éltek. 1946-ban
ismét fölpackoltak bennünket, azzal az ígérettel, hogy hazahoznak. Egyszer csak Ber-
gentől 150-200 km-re, Osterodénál, megállt a vonat, és ki kellett rakodnunk. Egy
fabarakkokból álló táborban helyeztek el bennünket, ahol már sokkal rosszabb volt az
ellátás. Én akkor 13 éves voltam, és az egyik barátommal egy szép napon, anélkül, hogy
bárkinek is egy árva szót szoltunk volna, elindultunk körülnézni Németországban.
Bejártuk az ország jelentős részét. Minden földig volt bombázva, kilométereken át
gyalogoltunk a romok között, nagyon sok nyomorék embert láttunk. Már korábban
tanultam németül, és a faluban is sok minden rám ragadt a német gyerekektől, így
mindig sikerült megértetnünk magunkat. A városokban bementünk a Bürgermeister-
hez*, és azt mondtuk, hogy menekültek vagyunk, és adjanak nekünk bont, amivel
elszállásolnak valahol. A legkülönbébb helyeken aludtunk, és másnap mentünk
tovább. Két hét múlva, túráink leteltével épen, egészségesen visszamentünk Osterodé-
ba, anyám legnagyobb örömére. Különösebb következménye a dolognak nem lett.

A faluban egy alkalommal egy öt-hat méter mély barlangba másztunk le. Amikor
elkezdtek a befalazott járatot bontani, rengeteg fegyvert, lőszert találtunk. Elmentünk
az angol parancsnokhoz, és felajánlottuk neki, hogy csokoládéért és kekszért megmu-
tatjuk nekik a fegyvereket. Együtt visszamentünk a barlanghoz. Az angolok félték,
minket engedtek előre. Több teherautó fegyvert, lőszert hoztak ki. Nyilván a németek
a visszavonuláskor falazták be. Mi ezért sok csokoládét és konzervet kaptunk, amiből
a tábor többi lakójának is jutott.

1946 szeptember-októberében végül mégiscsak hazajöhettünk, és elkezdhattuk az
életünket Esztergomban.

A háború végére apám is kikerült Németországba, ahol a fegyverletétel után az
amerikai katonai zónában egy katonai fogolytábornak volt a parancsnoka. 1946-ban
valamivel előttünk jött haza, és Drégelypalánkon figuránskodást vállalt. Ott is lakott,
és a hétvégeken néha meglátogattuk. Néhány hónap múlva letartóztatták. Csak az
újságokból értesültünk a tárgyalásról, mert duplanullás ügy volt. Az egyik vád az volt
ellene, hogy a zászlóaljánál partizánokat végeztetett ki. A másik vád szerint a német-
országi táborban uszító hangú beszédeket tartott a katonáknak, igyekezett rábírní őket
arra, hogy ne jöjjenek haza, mert elhurcolják őket a Szovjetunióba. Ügye először a
szovjet katonai bíróság elé került. Ők egyrészt nem foglalkoztak azzal, hogy ki mit
mondott, másrészt ők is a genfi konvenció szerint jártak el hasonló esetekben, vagyis
ha úgy ítélték meg, hogy valaki partizán, azzal nem sokat teketóriáztak. A szovjetek
nem indítottak ellene eljárást, hanem visszaadták apámat a magyar nyomozóhatóság-
oknak, akik először szabadlábra helyezték, majd újra letartóztatták, és a Népbíróság
Tutsek Gusztáv-tanácsa 1947-ben életfogytiglanra ítélte mint háborús bűnöst.

Az ő igazi történetét soha nem ismertem meg, és ez a dolog nagy valószínűséggel
már nem is fog megváltozni. Amit az ügyéről hallottam, az részben a családtagoktól,
részben pedig az ismerőseiktől jutott el hozzám, míg ő ezekről a dolgokról alig mondott
el valamit.

* Polgármester.

A rendszerváltás után végre – ha nem is egykönnyen, de – sikerült elolvasnom a nyomozás és a per anyagát. Ami elsősorban megdöbbenett, az az volt, hogy két egybehangzó terhelő vallomás vagy ugyanarra a dologra vonatkozólag két tanú soha nem volt. Nem akarom latinos műveletlenségemet fitogtatni, de már a rómaiak is tudták, hogy „Unus testis nullus testis”, azaz egy tanú nem tanú. Úgy vélem, hogy ez a negyvenes évek végén fokozottan aktuális volt.

Három ügyvédet kerestem meg, ezek közül kettőt meg is bíztam a perújrafelvétel elindításával. Közülük az egyik mindig valamilyen akadályra hivatkozott, és olyan iratoknak sem tudta a lelőhelyét, amelyeket korábban együtt néztünk meg az általa később, úgy látszik, elfelejtett levéltárban, míg a másik kereken megmondta, hogy egy háborús bűnös tisztázása – még akkor is, ha kizárólag az orosz fronton, és nem polgári lakosok, hanem partizánok sérelmére elkövetett állítólagos cselekményekről van is szó – a mai politikai légkörben elképzelhetetlen.

Így hát felhagytam a dologgal. A tanúk lassan mind kihalnak, és a dolog tisztázása egyre reménytelenebb.

Na de térjünk vissza az én történetemhez...

Nyilvánvaló, hogy ezzel a batyuval már nagyon nehéz volt a helyzetünk. Esztergomban, a Széchenyi téren anyám nagynénjének volt egy nagy háza. Mi a hátsó egyszoba-konyhás házmesterlakásba költöztünk be. Azt hiszem, hogy egyrészt annak köszönhattük, hogy megúsztuk a kitelepítést, mert ez a lakás senkinek sem kellett, másrészt Béla nagybátyám azt tanácsolta anyámnak, ha bárki megkérdezi, mi van apámmal, mondja azt, különváltan élnek. Ezt nyugodtan mondhatta, mert 1944 óta a szüleim szinte nem is látták egymást.

Két évet elvesztettem az iskolából a németországi kirándulás kapcsán. Abban az időben anyám fogadott testvére, Schwarz Eggenhofer Artur* Pesten a Rákócziánumban tanított, és segítségével sikerült az egyik elvesztett évet bepótolni. Visszamentem a bencésekhez, de egy év hátrányom változatlanul megmaradt.

Anyám kitanulta a könyvelést, de nagyon kevés pénzt keresett, így hát nekem is el kellett kezdenem dolgozni. Érdekes munkám volt. Az esztergomi kórház kápolnájába jártam reggel 6-kor ministrálni, és ezért egész napi kosztot kaptam a kórházi konyháról. Ministrálás után a kórház egyik lépcsőházát takarítottam. Ezzel havi 100-200 forintot kerestem, ami akkor nagyon komoly segítség volt nekünk.

1949 közeledtével még inkább nehezedett az életünk. Államosították az iskolákat. A bencés gimnázium is erre a sorsra jutott. Egy nap a Diákszövetség titkára bizalmasan közölte velem, hogy jobb, ha „önként” elmegyek, mert egy-két diákot úgyis el kell távolítaniuk az iskolából. Naivan megkérdeztem, tudja-e ezt az igazgató. Kiderült, hogy az ő utasítására szólt nekem. Otthon anyám azt mondta, hogy jobb ebbe beletörődni, mert a dolog még rosszabb is lehet, esetleg kizárnak az ország összes középiskolájából. Bementem az igazgatóhoz, és közöltem vele, úgy döntöttem, inkább ipari tanuló leszek, abbahagyom az iskolát. Erre az igazgató, dr. Csonkás Mihály tartott nekem egy patetikus beszédet arról, mennyire sajnálja, hogy így alakult, mert ha jobban meghúztam volna magam, senkinek nem szürok szemet, és ott maradhattam volna. Én erre nagyon bedühödtem, és úgy „csuktam” be magam után az üvegajtót, hogy végigrepedt. Ezzel örökre elváltam a hajdani bencés gimnáziumtól.

* Schwarz Eggenhofer Artur szerzetes, matematika–fizika tanár, esztergomi apostoli kormányzó.

Mindszenty letartóztatásának Esztergomban voltak előjátékai: rendszeresen szerveztek fáklyás felvonulásokat a városban. Primitív és bántó csasztuskákkal vonultak a primási palota elé. Úgy emlékszem, az ifjúság körében a SZIT vezetői voltak a fő szervezők. Ennek a kis magnak a tagjai nagyszájú és primitív fickók voltak. Ez csak annyiban érdekes, mert ezek az emberek '56 után ismét felbukkantak az új vezetésben, az elsők voltak, akik aktívan bekapcsolódtak a forradalom leverésébe. A Mindszenty elleni tüntetéseken nem vettem részt, de a felvonulásokat láttam, és éreztem azt is, hogy milyen könnyű a tömeget felheccelni. Ösztönösen éreztem, hogy itt valami nincs rendben. Az egyház részéről semmi olyan megmozdulásról nem tudtam, ami indokolta volna ezt a kampányszerű fellépést.

Kezdetben az egyház próbálta védeni az állásait, hiszen nem is feltételezte, hogy a primást letartóztathatják. Amikor Mindszentyt és Gróh Józsefet*, a primácia jogtanácsosát mégis elvitték, minden téren visszavonultak, érezték, olyan erővel állnak szemben, hogy már nem tehetnek semmit. Ezt követően egy ideig még – például május 1-jén vagy április 4-én – változatlanul folytatódott ellenük a hangulatkeltés. Az újságokban többször közölték Mindszenty fényképét, és ezek egyikén egy fémdoboz volt mellette, amiben állítólag azok az iratok voltak elrejtve, amivel vissza akarta hozni a Habsburgokat a magyar trónra. Volt egy bizonyos réteg, amelyik ezt el is hitte, de az emberek zöme inkább nem foglalt állást. Az esztergomiak különösen tartózkodtak attól, hogy véleményt nyilvánítsanak ebben az ügyben, hiszen Esztergom klerikális városnak volt mondható, ahol sok egyházi intézmény működött.

Ha az akkori önmagamra visszagondolok, bennem is volt egyfajta tudathasadás. Olyan távlatokat ígértek az embereknek, amiről korábban nem is álmodhattak. A Horthy-rendszer elavult és korszerűtlen társadalmi berendezkedése állt mögöttünk, aminek csak a negatívumairól lehetett hallani, így könnyen el lehetett fogadni, hogy időszerű ebben az országban egy korszerűbb, egy emberszabásúbb társadalmat létrehozni. Számos kérdésben én is ezek mellett a gondolatok mellett álltam. Hogy a rendszer mellett, azt nem mondanám, mert ahhoz túl sok összeütközésem volt vele, és negatívumait a saját bőrömnön éreztem.

A koncepciók perekről nem sokat tudtam. A családomban a politika tabu volt, anyám semmiről sem akart hallani, ami politikával kapcsolatos. Jól emlékszem arra, milyen döbbenetes volt számomra, hogy Rajk nem sokkal a letartóztatása előtt – az esztergomi Széchenyi téren, 1948-ban, a '48-as szabadságharc emlékművének avatásánál – még a párt képviselőjében tartott beszédet, röviddel később pedig „kiderült” róla, hogy áruló.

Anyámnak sikerült valahogy elintéznie, hogy a Szerszámgépgyárba fölvegyenek vasesztergályos-tanulónak. Akkor már folyt az iparosítás, így számítani lehetett arra, hogy ez egy felfutó szakma lesz. Lehet, utólag szégyenkezni kellene, de a történetek nem okoztak nekem különösebb lelki problémát. A realitásérzésem nem engedte, hogy ábrándozzak. El kellett döntenem, hogy abban a helyzetben mit lehet tenni, és nem volt módom azon tépelődni, hogy mit szeretnék.

Úgy hiszem, jó esztergályos lettem. A tanulói idő két év volt, de én már a második évben normában dolgoztam, és 2000-2100 forintot kerestem, ami akkor igen nagy pénz

* Dr. Gróh József (1883–1969) jogi doktor, esztergomi ügyvéd, majd az esztergomi főegyházmegye ügyésze. Mindszenty elsőként őt kérte fel védőjének.

volt. Közben nem adtam föl, hogy továbbtanuljak. Abban az időben nyílt meg Esztergomban a közgazdasági technikum, ahova rögtön föl is vettek a második osztályba esti tagozatra. 1952-ben jeles eredménnyel érettségiztem, és a közgazdasági egyetemre jelentkeztem. Az osztályban mindenki megkapta az egyetemi behívót, csak én nem, mert mint osztályidegent nem is javasolt az iskola. Ez majdnem olyan érzés volt, mint amikor 1959-ben 10 évre elítéltek.

Az ifjúsági szervezetben aktív kultúrmunkásként működtem, nagyon sokat szavaltam, népitáncoltam, kultúrversenyeken vettem részt. Ezt mindig szívesen csináltam. Valahogy úgy éreztem, ezzel a tevékenységemmel nem jegyzem el magam az ifjúsági szervezet ideológiájával. Nem éreztem, hogy bármi közös lenne e között és a politikai élet között. Igyekeztem elsősorban József Attilát, Radnótit, Adyt választani. Ha az ember már nem élhet egy iskola keretei között, mint ahogy ez nekem akkor nem adatott meg, de igénye van bizonyos kulturális életre, azt valahol ki kell élnie, és arra ez jó lehetőség volt.

Egy év múlva, 1953-ban behívtak munkaszolgálatos katonának. Mi – csupa osztályidegennel kikiáltott ember – voltunk az első magyar bányászszázalóalj. A kondói bányában kezdtük harcos bányásztevékenységünket, kezdetben frontfejtésen dolgoztam. Ronda munka volt, mert egész nap összekuporodott, térdelő tartásban kellett dolgoznunk, mivel abban a bányában nagyon keskeny volt a szénréteg. Fizetést az első évben egyáltalán nem kaptunk, csak „zsoldot”. Később átkerültem urasági csillásnak. Ez már lényegesen kellemesebb volt. A bányászok nagyon rendesek, jó szándékúak, segítőkészek voltak velünk. A kosztra sem panaszkodhattunk, sokkal jobb volt, mint egy katonai alakulatnál. Ha az ember nem dramatizálta túl a helyzetet, nem is volt elviselhetetlen. Innen fél év múlva átkerültünk Pécsre. Ott már a bányák sújtólégesek voltak, ami bár veszélyesebb, de legalább főlegyenesebben tudtunk dolgozni. Néhány hónap után Komlóra kerültünk, és végül innen szereltem le. Nagyon jól éltünk Komlón, kultúr csoportot is alakítottunk. Még egy bányászoperettet is majdnem előadtunk.

Az 1953-ban elkezdődött változásokról semmit nem tudtam, hiszen két éven át a hadsereg keretein belül zajlott az életem. Az egyenruha is kizárt mindenféle változást. Feletteseinket, a bányászból lett katonatiszteket a munkán kívül szinte semmi sem érdekelt, politizálásra soha nem került sor.

Egy kultúrműsor szervezése alkalmával megismerkedtem első feleségemmel, egy ottani kultúrossal. Elkezdtünk beszélgetni, és egyszerűen nem tudtuk abbahagyni. Hamarosan elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Ő már a leszerelésem előtt elment Esztergomba anyámhoz, és ott várt meg. 1955 decemberében tartottuk meg az esküvőt.

Nagy szeretettel fogadtak a gyárban, visszakaptam a régi gépemet, de soha nem aludt ki bennem a továbbtanulási vágy, így 1956 nyarán felvételiztem a budapesti jogi karra, de nem vettek fel. Tizenkilenc pontot szereztem, de helyhiányra hivatkozva elutasítottak. Tudtam, nem ez a valós ok, így fellebbeztem. Az enyhülésnek köszönhetően végül is fölvettek, igaz csak estire. Közben – mivel ez a felvételem bizonytalan volt – beiratkoztam az esztergomi gépipari technikumba is, mondván, ha már egyszer ezen a területen dolgozom, tanuljak is valamit. Így munka mellett, párhuzamosan elkezdtem a gépipari technikumot és a jogi egyetemet.

Amikor 1949-ben beléptem a Szerszámgépgyárba, akkor még fegyelem volt a cégnél, a vezetőket tiszteltük, mert a régi üzemből kiválasztott, jó szakemberek voltak vezető pozíciókban. Ez a szervezet körülbelül három-négy év alatt teljesen átalakult. A munkások cinikussá váltak, és az új vezetők gúnyolódó csasztuskák főszereplői

lettek. Tehát amíg a munkahelyi vezetőket korábban nagyon komolyan vették, az új vezetőket se komolyan nem vették, se nem tisztelték. Tulajdonképpen nem állt másból a vezetéssel szembeni kapcsolat, mint a normák elleni állandó küzdelemből. A munkás ott csapta be a normást, ahol tudta, a vezetés meg ott szorított a normán, ahol lehetett. Az az érzésem, hogy a munkások is úgy élték meg ezt az elmúlt 40-45 évet, mint az értelmiségiek legtöbbször, azzal a különbséggel, hogy az értelmiségi hamarabb megfogalmazta a problémákat, a munkások pedig ösztönösen cselekedtek.

Az '56-hoz vezető események sorozatáról Esztergomban én a világon semmit nem éreztem, viszont rendszeresen jártam Pestre, a jogi egyetemre, így tudtam a Petőfi Körrel, éreztem, hogy az értelmiség körében egyfajta forrongás indult meg. Másrészt, '56-ig én alapvetően apolitikus ember voltam, annyiféle negatív hatás ért, hogy inkább nem foglalkoztam politikával. Olyannyira nem, hogy ha tőlem 1956 nyarán megkérdezték volna, hogy ki a miniszterelnök, talán azt sem tudtam volna. Nem is érdekelt.

'56 októberében Esztergom a budapesti eseményekhez képest erős fáziskésésben volt. Csak 25-én a késő esti órákban kezdtünk ébredezni, akkor volt az első felvonulás.

26-án pénteken délelőtt az ipari üzemekből indult a menet egy munkásgyűlést követően. Nálunk a Szerszámgépgyárban is mindenki tudta, hogy a Széchenyi térre kell menni, de hogy a tüntetést ki szervezte, valahogy homályban maradt. Addigra már Esztergomba is eljutottak, az újságokon keresztül, az egyetemi ifjúság követelése.

Rólam tudták, hogy sokszor és sok helyen szavaltam, így hát valaki megkért, hogy mondjam el a *Nemzeti dalt*. Örömmel vállaltam. Tudatosan nem készültem erre, kívülről tudtam a *Nemzeti dalt*. De hogy mégis számítottam valami ilyesmire, azt abból gondolom, hogy aznap reggel újból elővettem a kötetet, és elolvastam a verset.

Nagyon gyorsan pörögtek az események. A nagygyűlés a Széchenyi téren fél tíz tájban kezdődött. A tér tele volt emberekkel. Egy fekete hajú srác a gyárból, akinek a nevét már sajnos nem tudom, egy igazi Petőfi-figura, felolvasta az egyetemisták 16 pontos követelését, én pedig elszavaltam a *Nemzeti dalt*, majd egy pár mondatos beszédet rögtönöztem a tanácsháza erkélyéről. Arra kértem a tömeget, hogy támogassák ezt az ügyet, álljanak ki mellette.

Alapvetően különbözött a helyzet a fővárosi eseményektől, mivel Esztergomban és környékén fegyveres incidensekre addig nem került sor. Csodálatos, mámoros hangulatban zajlott minden. Olyan rövid idő telt el, hogy csak arról lehetett szó, hogy támogatjuk mindazt, ami Budapesten történik. Ezt egyértelműen ki is fejeztük. Szinte minden szónok elmondta, hogy Nagy Imre mellett állunk, hogy azt akarjuk, hogy takarítsák el a Rákosi-rendszert, és így tovább. Egy nagy szimpátiatüntetés volt ez, olyasmi buggyant ki az emberekből, ami már régóta érlelődött.

A Széchenyi téren egyszer csak valaki bekiabálta, hogy még a Viscosában és Dorogon dolgoznak, ott még nem történt semmi, őket is a forradalom mellé kellene állítani. Erre javasoltam, hogy menjünk oda, és akik úgy gondolják, jöjjenek velünk. A buszpályaudvaron – ami akkor még a Széchenyi térre volt – állt néhány busz. Azt hiszem, két autóbusszal indultunk Nyergesújfalura.

A Viscosa Gyárban megkerestük az igazgatót, és elmondtuk neki, hogy az egyetemi ifjúság 16 pontos követelését szeretnénk felolvasni, elmondanánk a *Nemzeti dalt* és csatlakozásra akarjuk föl szólítani a dolgozókat, le akarjuk állíttatni a munkát. Kiderült, hogy ez egy folyamatosan üzemelő vegyi gyár, így a teljes leállást nem lehet megvalósítani, mert az hatalmas károkat okozott volna. Egy rámpára másztunk föl, és

onnan beszéltünk. Kértük őket, hogy mindenképpen támogassák a forradalmat, és csak a minimális létszámmal folytassák a munkát. A 16 pontos követelés lényege az volt, hogy Magyarországon új társadalmi rendszer jöjjön létre, és az oroszok menjenek haza. Ugyanakkor egyértelmű volt, hogy szocialista alapon képzelet el mindenki a változást. Gyárat, földet vissza nem adunk, hanem egy úgynevezett emberarcú szocializmust akarunk. Ezt akkor komolyan gondoltuk.

Fél tizenkettő körül értünk vissza Esztergomba. A Kossuth Lajos utca közepe táján járhattunk, amikor szólt valaki, hogy hátulról egy harckocsi közeledik. Erre gyorsan kiszállt mindenki a buszból. Valaki azt kiabálta, hogy a hadosztálynál már gyülekeznek az ÁVH-sok. Jól tudta, nem jól tudta, azt akkor nem lehetett kideríteni, de mindenképpen egyértelműnek tűnt, hogy a hadosztály védelmére megy a harckocsi. Megkértem a sofőrt, hogy állítsa keresztbe az úttesten a buszt, hogy ne tudjon a harckocsi felmenni. Ezt ő nem merte megtenni, hanem félreállt, és így a harckocsi hamar feljutott a Sötétkapuhoz. Ezt követően többen visszaszálltak a buszba, és elindultak, hogy a katonákat is megnyerjék az ügynek.

Miután a buszról leszálltam, bementem a Széchenyi térre. Ott egy kicsit leragadtam, mert míg mi Nyergesújfalun voltunk, a tömeg kiengedte a foglyokat a börtönből. Sajnálatos módon a köztörvényeseket éppúgy, mint a politikai foglyokat. Nem is tudom, volt-e akkor politikai elítélt az esztergomi megyei börtönben. A smasszerek rettenetesen bejiedtek, semmit nem tettek, örültek, hogy megússzák. Utólag egyesek azt állították, hogy a köztörvényesek az öröktől szereztek fegyvert. Én akkor ott a téren nem láttam fegyveresen senkit. A rendőrség nem avatkozott be, ott voltak, végighallgatták mindazt, ami elhangzott, de nem csináltak semmit. Úgy tűnt, hogy ők is mellettünk állnak. A hadseregről viszont semmit sem tudtunk, mivel hermetikusan el voltak zárva, nem jelentek meg az utcán.

A busz, amiről a Kossuth Lajos utcán leszálltam, közben ment tovább a Sötétkapu felé. A bazilika alatt van egy körülbelül 25-30 méter hosszú alagútszerű bejárat, az úgynevezett Sötétkapu. Ennek a végén állnak a kanonoki épületek, ahol akkor a magyar páncélos hadosztály parancsnoksága állomásozott. Ez az '56 után kivégzett Mecséri János főhadiszállása volt, de ő akkor nem tartózkodott Esztergomban.

Én is a Sötétkapuhoz igyekeztem, de a busz természetesen megelőzött. A tanítóképző előtt voltam, amikor elkezdtek löni. Tudtam, hogy a hadosztály-parancsnokság felől lönek (akkor még csak egy-két lövés dördült el, és nem nehézfegyverből), tudni akartam, mi történik, és ezért fölmentem a bazilika előterét határoló kb. 80 cm magas terméskő falhoz, ahonnan jól rá lehetett látni a hadosztály-parancsnokság épületére. Az épület előtt egy harckocsi állt, az ablakokban pedig géppuskák és golyószórók voltak fölállítva. Pillanatokon belül újból megszólaltak a fegyverek, majd a harckocsi tankágyúja is eldördült.

Mint később megtudtam, a következő történt. A menet elején kerékpáron ment egy ember nemzetiszínű zászlóval a kezében. Utána haladt a tömeg, majd a fölzáslózott busz. A Sötétkapu város felőli oldalán, a sorompónál, a katonák megállították a tömeget, azzal, hogy nem lehet bemenni. Az emberek ezzel nem törődve közölték a katonákkal, hogy ők semmi rosszat nem akarnak, csak azt, hogy a hadsereg is álljon a felkelők mellé, és elindultak befelé. Erre a katonák lelőtték a kerékpárost, aki a helyszínen rögtön meghalt. Ezt követően a tankágyúval állítólag csak riasztólövést akartak leadni, a Sötétkapu belső bejárata felőli oszlopot akarták megcélózni, hogy azon robbanjon a lövedék, aminek a hatására elfutnak az emberek. Csakhogy a lövedék

gellert kapott az oszlopon, bevágódott az alagútba, és eltalálta a bent lévő busz hátsó harmadát. Ezt követően viszont minden ablakból elkezdtek tüzelni. Az emberek ettől nagyon megrémültek, mindenki rohant a város felé. Majd a tank kijött az alagútból, szétlőtt egy trafikot a szerencsétlen trafikosnővel együtt, és tovább lövöldözött a menekülőkre.

A vérengzésnek mintegy tizenöt halottja volt, ezek neve szerepel a Sötétkapuban nemrégiben elhelyezett emléktáblán, a sebesültek számát viszont még ma sem tudják pontosan, mert sokan nem mertek jelentkezni a városi kórházban. Az emberek igyekeztek elbújni, hiszen nem lehetett tudni, hogy mi lesz a folytatás.

Mára már nagyjából tudható, hogy miért történtek így a dolgok. Nem valószínű, hogy a magyar katonák a tömegbe akartak lőni. Utólag derült ki, hogy Tatabányáról és környékéről az ÁVH-sok és a politikai vezetők a hadosztály-parancsnokságon kerestek menedéket, és attól tartottak, hogy ha a tömeg bejut az épületbe, letartóztatják őket. Röviddel a lövöldözés után persze mindannyian eltűntek Esztergomból, Csehszlovákiába menekültek.

Miután a rádióból értesültünk arról, hogy a fővárosban egyre többen a forradalom mellé álltak, abban reménykedtünk, hogy ez a vérengzés csak helyi túlkapás volt, egy nagyon szomorú intermezzo, de ez az állapot nem fog sokáig tartani. Mint ahogy végül nem is tartott sokáig.

26-án még a honvédség vezetői plakátokon és hangosbeszélőkön keresztül kijárási tilalmat rendeltek el, de már másnap újabb plakát jelent meg az utcákon. Szövegének egy részére még ma is emlékszem: „Esztergom ősi magyar város, és megvédjük, ha kell, a támadó szovjet csapatokkal szemben is.”

Valószínűleg az események együttes hatása – egyrészt a Budapesten történtek, másrészt ez a plakát – váltotta ki az emberekből, hogy valahol végre újra össze kell gyűlni. Kézenfekvő volt, hogy az üzemekben. Nem hiszem, hogy ezt külön meghirdették volna, bár azt se tartom kizártnak, hogy az újságokban megjelent erről valami.

28-án reggel 6 és 7 óra között már mindannyian benn voltunk a Szerszámgépgyárban, és a budapesti rádió felhívására* elkezdődött a munkástanácstagok választása. Az esztergályos részleg a meó helyiségében gyűlt össze. A választáson nem volt hosszú jelölési procedura, néhányan fölszóltak, és javaslatot tettek a leendő munkástanács tagjaira, majd kézfeltartással szavaztunk. Tőlünk Kiss László, köszörűs, aki a Horthy-rendszerben repülőtiszt, Zséger László, marós, aki '45 előtt rendőrtiszt volt, és én kerültünk be a munkástanácsba. Minden bizonnyal azért esett rájuk a választás, mert jól össze tudták foglalni mondanivalójukat, és elég határozottak is voltak. Nagy tekintélyük volt az üzemben, ha kellett, szó nélkül bent maradtak túlórázni, ha valami nagyon szorított, megcsinálták. Egy jó tízessel voltak nálam idősebbek, tehát 33-34 évesek lehettek abban az időben. Az én esetemben, azt hiszem, azonkívül, hogy a munka területén is értékelték, sokat számított, hogy én szavaltam el a városi felvonuláson a *Nemzeti dalt*. Esztergom kisváros, az emberek ismerik egymást. Azt hiszem, hogy úgy kerültem be az emberek tudatába, mint aki megpróbált és vállalt valamit, és ezért ismertté vált.

* 1956. október 27-én a Kossuth Rádióban a SZOT-elnökség közleményben jelentette be, hogy az „üzemeket munkástanácsok fogják vezetni”, és a hírek számos üzemi munkástanács megalakulásáról tudósítottak. *A forradalom hangja*. 101. o.

A vállalati munkástanácsban rögtön elkezdődött egy újabb választás, de ez már titkos szavazással történt, tehát cédulára írtuk föl, hogy melyik pozícióra ki kit gondol. Az elnök dr. Körmöczy Lajos, a helyettese – ha jól emlékszem – Kiss László lett, engem pedig – legnagyobb meglepetésemre – megválasztottak a munkástanács titkárának. Körmöczyt azért választottuk meg elnöknek, mert a munkástanácsban ő volt az egyetlen jogász, és az elnöki poszton jó, ha egy jogilag képzett ember áll, hiszen olyan döntéseket is kell hoznia, amelyeknek munkajogi vagy egyéb jogi kihatásai lehetnek. Bár '56-ot megelőzően nem volt nagyon aktív, de mindig mértéktartóan cselekedett, okosan, értelmesen fogalmazott. Közvetlenül az egyetem után került, nem lévén más lehetősége, a Szerszámgépgyárba gyártás-előkészítőnek.

Ezzel még nem fejeződött be a nap, mert a városi Nemzeti Tanács fölszólított bennünket, hogy a gyári munkástanács is delegáljon küldötteket a városházára. Négyünket jelöltek ki: Zséger Lászlót, Kiss Lászlót, Varga Dejcző Istvánt és engem.

A Nemzeti Tanács vezetőit szintén titkos szavazással választottuk meg. Az egyértelmű volt, hogy akár választás nélkül is dr. Bády István* lesz az elnök. Bádyt mindenki ismerte és tisztelte. Egy szentgyörgymezői tősgyökeres parasztsaládból származott, a kisgazdapárt tagja volt. 1946-tól a fordulat évéig Esztergom polgármestere volt, és nagyon tisztességesen látta el a feladatát. A Nemzeti Tanács elnökhelyettese Szalai Ferenc tanár lett, ő szervezte a 25-i tüntetést, amelyen nagy számban vettek részt diákok. A nemzetőrség parancsnokának Zséger Lászlót választottuk, mivel ezen a téren volt már némi gyakorlata. A titkár itt is én lettem. Úgyhogy ez egy titkáros nap volt számomra.

A Nemzeti Tanács összetétele nagyon heterogén volt, parasztok, a legkülönfélébb üzemek és az értelmiség képviselői egyaránt részt vettek a munkában. Többnyire a foglalkozási ágaknak megfelelően a tekintélyt élvező emberek kerültek be. A tanácsnak volt – a korábbi, illetve a későbbi terminológia szerint – egy osztályidegen része. Például Bakos Gyula, egy népbolt vezetője korábban kiskereskedő volt, vagy Varga D. István, a Szerszámgépgyár villanszerelője korábban hentes volt, és valamiféle feketevágásért rövid időre el is ítélték. Volt a Nemzeti Tanácsban egy aktív tiszt is, Felzán Andor, aki az egyik laktanyának volt a parancsnoka. Róla nem sokat tudtunk, mert nem esztergomi volt, de nagyon kulturált ember benyomását keltette. Fogarasi Károly gazdálkodó parasztember volt, akit a szentgyörgymezei parasztok küldtek a tanácsba.

A Nemzeti Tanácsban a döntéshozatal mindig demokratikusan történt. Bády vezette az üléseket, először ő mondta el a véleményét, majd felszólalt, aki a kérdéshez hozzá kívánt szólni, és utána a tanács szavazással döntött. Az elnökség szinte a nullával volt egyenlő, semmiféle funkciója nem volt. Arra határozottan emlékszem, hogy elnököt, helyettest és titkárt választottunk, de hogy elnökséget választottunk volna, arra nem emlékszem, annak ellenére, hogy a kinyomtatott röplapon, amelyet egyébként magam vittem a nyomdába, és ekkor volt először kefelevonat a kezemben, magam is az elnökségben szerepelek. A titkári tevékenység is sokkal inkább a napi ügyek intézéséből állt. Például ha valaki bejött hozzánk, akkor én tárgyaltam vele, és próbáltam segíteni. Inkább egy megtisztelő cím volt ez, külön tartalom nélkül.

* L. még Dr. Bády István: *A bazilika árnyékában. Egy polgármester visszaemlékezései. Esztergom, 1989. Gran Tours Kiadása.*

A Nemzeti Tanács egy alulról építkező szervezet volt, amelynek a tagjai a helyi munkástanácsok küldöttei voltak. Egyik feladatunk a rendszeres kapcsolattartás volt. Én is mindennap elmentem a Szerszámgépgyár munkástanácsába, és ott voltam a gyűléseken, bár időm nagy részét a városházán töltöttem, ingáztam a két szervezet között.

A 26-i sortűzzel kapcsolatban a Nemzeti Tanács állásfoglalása teljesen egyértelmű volt, mindenki mélységesen elítélte. Talán már az első tanácsülésen megszületett a döntés, hogy a sortűz áldozatainak emlékére emlékművet kell állítani. 28-án az esti órákban jött be a Nemzeti Tanácshoz Neuhauser Kálmán, akinek a 24 éves lányát lelőtték, azzal hogy a hadosztály-parancsnokság nem akarja kiadni a holttestet. Két tanácstag felkereste a parancsnokságot, ahol végül is eleget tettek a felszólításunknak, így minden hozzátartozó tisztességgel eltemethette halottját. A 31-i ülésünkön elhatároztuk, hogy helyszíni szemlét tartunk a hadosztály-parancsnokságon, de erről külön tájékoztatást nem adtunk ki, mert féltünk az esetleges lincshangulattól. Az volt az álláspontunk, hogy bírósági vizsgálatra van szükség, és azokat, akik ezt a sortűzet elrendelték, vagy tevőleges szerepük volt benne, bíróság előtt felelősségre kell vonni.

Miután a Nemzeti Tanács lépett a városi tanács helyébe gondoskodnunk kellett a lakosságról. Biztosítanunk kellett, hogy az üzletek kinyissanak, és hogy áruval lássák el azokat. Mindenben – amiben csak lehetett – megpróbált segíteni a Nemzeti Tanács. Tehát azonkívül, hogy az elmúlt egy-két nap eseményeit elemeztük, megállapítottuk, hogy nagyon sok rutinszerű feladatot kell elintézni.

A Nemzeti Tanács egyértelműen Nagy Imre mellett foglalt állást, mert akkora változást jelentett Rákosi után, hogy mindenki nagyon lelkesen üdvözölte.

Szinte már az első napokban elkezdődött a pártok szerveződése. Időnként egyik vagy másik párt vezetője megjelent, és bejelentette megalakulásukat. Konkrétan a szociáldemokratákra és a kisgazdákra emlékszem. Túlságosan korainak éreztük ezt. Nem a többpártrendszer ellen volt kifogásunk, hanem úgy gondoltuk, először konszolidálódni kellene, el kellene érni, hogy az oroszok hagyják el az országot, és akkor már nyugodt körülmények között lehetne továbblépni. A pártok és a Nemzeti Tanács között semmiféle együttműködés nem alakult ki, és november 4-e után a pártszerveződés egyik pillanatról a másikra megszűnt, nem is hallottunk többet róluk.

A munkástanács kezdetben a volt vezetőket nemigen kritizálta. Talán az egyetlen, akit elmarasztaltak, ugyanakkor sokan tiszteltek is, Dobos László főmérnök volt. Dobos képzett, igen jó mérnök, de nagyon vonalas kommunista volt, akiben a vörös csillag élő szimbólumként él. Amikor a vörös csillagot leszedték a gyár tetejéről, Dobos megpróbálta ezt megakadályozni. Ennek kapcsán sokan ellene hangolódtak, másoknak viszont inponált az, hogy ő volt az egyetlen, aki nyíltan ki mert állni az elvei mellett. Dobos többet nem is jött be dolgozni, Pesten keresett munkát. A későbbiek folyamán kiderült róla, hogy nagyon humánus ember. Selymessel, a munkaügyi osztály vezetőjével szemben is elég erős ellenszenv volt az emberekben. Ő rögtön az események kezdetén eltűnt a városból, végleg hazament Budapestre. Többet nem is láttuk.

Fenyőházi, az igazgató megpróbált együttműködni a munkástanáccsal. Nagyon nehéz ma már megítélni, hogy ezt mennyire tette a szíve szerint. Tény, hogy egyértelműen nem foglalt ellenünk állást. Novemberben még kifejezetten a munkástanács pártján állt, úgy tűnt, hogy kialakulhat valamiféle együttműködés, hogy

hajlandó a munkástanács döntéseit és elgondolásait a magáévá tenni. Leváltására a munkástanács nem látott okot, és a letartóztatásom előtti napokig ő maradt az igazgató.

Az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt számunkra, hogy a gyári pártszervezetek szűnjenek meg. A függetlenített párttitkárokkal kapcsolatban az volt a munkástanács döntése, hogy ezek az emberek menjenek vissza az eredeti szakmájukba dolgozni. A városi párttitkár el is fogadta ezt.

A szakszervezetet akkor is és a későbbiekben is sóhivatalnak tartotta mindenki. Különösebb funkciója nem volt, legfeljebb egy-két ember igyekezett segíteni a közel-látási problémák megoldásában. Elmentek vidékre élelmiszerért, és azt szétosztották a gyárban. Az elnököt – aki függetlenített volt – már korábban leváltottuk, illetve megszüntettük a függetlenségét, így visszament fizikai munkásnak. A szakszervezettel semminemű problémánk nem volt a későbbiekben sem.

Minden értelmesen gondolkodó ember tudta, hogy előbb-utóbb meg kell alakítani az országos munkástanácsrendszert, annak érdekében, hogy összehangolt tevékenység folyjon az országban. De ezzel akkor még nem foglalkoztunk, hiszen mindenki a napi politikával volt elfoglalva, az örökös kormányátalakulásokkal, azzal, hogy az oroszok maradnak vagy mennek.

November 4-ig a gyárakban csak karbantartási munkák folytak, és emellett a munkástanács mindenhol megszervezte a fegyveres üzemőrségeket, melyeknek az volt a feladatuk, hogy a sztrájk ideje alatt senkit ne engedjenek be a gyárba. Ennek kapcsán el kell mondanom egy érdekes történetet. Török László – egy öreg kommunista –, aki a Horthy-rendszerben többször is ült börtönben, megjelent a gyárkapu előtt, és azt mondta, hogy márpedig ő dolgozni akar. Ez annyira imponált mindenkinek, hogy beengedték. Bár dolgozni nem tudott, mert nem volt áram az üzemben, de rendbe rakta a szerszámaid, és csinálta, amit jónak látott.

Nálunk is, mint az ország legnagyobb részében, november 5-én indult volna a munka. Esztergomban tökéletesen konszolidálódott a helyzet, semmiféle szélsőséges esemény nem történt. Ami történhetett volna, azt is kivédtük. Egyik nap Kiss Őrnagy, akiről úgy tudtuk, hogy a sortüzet elrendelte, valamiért bejött a Nemzeti Tanácshoz. Kiss Laci, a Nemzeti Tanács tagja, amikor meglátta őt, kétségbeesve jött oda hozzám, hogy ezt az embert percekben belül meg fogják lincselni. A mi véleményünk az volt, hogy kerüljön bíróság elé, és ha bűnös, ott ítélik el, de semmiképpen ne legyen népítélet, mert ha az egyszer megindul, akkor annak nem lesz vége. Úgyhogy ezt az embert – annak ellenére, hogy tettét mi is elítéltük – kimenekítettük a Duna felőli hátsó lépcsőn, és így nem lett semmi baja.

Én nyilván elfogult vagyok, de a november 4-ig eltelt időt úgy tudom jellemezni, hogy még annyi nevető szemű, jókedvű, gondtalan, fölszabadult embert nem láttam, és azt hiszem, többé nem is fogok látni, mint azokban a napokban. Eufóriás hangulatban éltünk. Mindenki egyetértett azzal, hogy az oroszoknak ki kell menniük az országból, ugyanakkor annak a társadalmi rendszernek, amit mégiscsak tőlük vettünk át, a pozitív elemeit akkor még az emberek meg akarták tartani. Mindenki idegenkedett volna például attól, hogy a gyárakat, a földeket visszaadják. Akkor ezt nem így hívták, de valamiféle emberarcú szocializmust képzelt el mindenki. Úgy gondoltuk, hogy a negatívumokat ki kell küszöbölni, másrészt azon az úton kell tovább haladni, ami a Petőfi Kör vitáin kialakult. Teljesen egyértelmű volt az is, hogy az akkori tsz-rendszer nem működőképes, abban nem lehet jól gazdálkodni. A szövetkezeti forma lehetőségét

azonban nem vetettük el, konkrétan a Hangya* példája merült fel, amelyet életképesnek tartottunk.

Apám, aki a forradalomnak köszönhetően kiszabadult a börtönből, az eseményekbe egyáltalán nem kapcsolódott be, de bizonyos dolgokról persze voltak elképzelései. Komoly vitánk volt például arról, hogy az államosítások igazságosak voltak-e vagy sem. A munkástanácsnak és a Nemzeti Tanácsnak is sziklaszilárd meggyőződése volt, hogy gyárat, földet vissza nem adunk. Apám ezt igazságtalanságnak tartotta. Szerinte a '45 után történt államosítás közönséges rablás volt, nem pedig törvényes eljárás, tehát mindazt, amit elvettek, vissza kell adni, illetve kártalanítani kell a leszármazottakat. Én azzal érveltem, hogy a magyar földbirtokosok túlnyomó része a vagyonát árulásért kapta cserébe, és édeskevesen voltak azok, akik a magyarság érdekeiért való hadakozásukért kapták a földbirtokukat, vagy ha mégis, azt többnyire utólag el is vették tőlük. Tehát ha egyszer egy idegen hatalom kiszolgáltatásáért jutott valaki földbirtokhoz, akkor nem igazságtalanság, ha azt elveszik tőle, még akkor sem, ha nem közvetlenül vele, hanem a leszármazottaival teszik. Tudom, ez a kérdésnek rendkívül primitív leegyszerűsítése, de a probléma logikája bennem akkor ez volt. Az egyházi birtokok ügyében sem értettünk egyet, mert apám szerint azokat is vissza kellett volna adni. Én is jónak tartottam azt, hogy az egyház tanítson, ápoljon, de úgy gondoltam, hogy teljesen fölösleges, hogy földbirtokkal rendelkezzen. Mai szemmel nézve valószínű, hogy apámnak volt igaza, és ma már tudom, hogy ahhoz, hogy valamit is tenni lehessen, bizonyos gazdasági háttér szükségeltetik. Apám nézeteit annak tulajdonítottam, hogy üvegházban élt addig, és ezért nem is tudhatta, hogy milyen változások zajlottak le az országban, milyen ideológiai és egyéb szellemi hatások érték az embereket. Ő pedig nyilván a saját világából és korábbi életpasztalataiból ítélte meg ezeket a kérdéseket.

November 4-e úgy ért minket is, mint az egész országot. Totális döbbenet lett úrrá rajtunk. Magánemberként eldönthettem volna, hogy kifutok Nyugatra, vagy fegyvert fogok, és lövök az első oroszra, esetleg elbújok egy másik városban, de a Nemzeti Tanács tagjaként azt kellett nézmem, hogy milyen a város helyzete, mit lehet tenni, mi az, ami ésszerű. Természetesen már korán reggel összegyűltünk a városházán. Egyszer csak megjelent egy Szabó nevű ezredes, és felszólított bennünket, hogy azonnal szervezzük meg a szovjetekkel szembeni ellenállást. K-vonalon fölhívta a budapesti lakatnyákat, de mindenholnán oroszul kapott választ. Azt válaszoltuk az ezredesnek, hogy még végig kell gondolnunk, hogy mit tegyünk. Erre elrohant, valószínűleg egy tutyimutyi társaságnak tartott minket, akik csak húzzák az időt. Többen úgy vélekedtünk róla, hogy provokátor. Később kiderült, hogy tévedtünk.

Esztergom környékén volt egy jelentős katonai bázis, Esztergomtábor, ahol egy páncélos hadosztály állomásozott. Az ottani katonák várakozó álláspontra helyezkedtek, azt sem mondták, hogy vegyünk fel a harcot a szovjet csapatokkal, azt sem, hogy álljunk át, hiszen már úgy sincs semmi értelme az egésznek.

Nagyon sokfajta vélemény hangzott el arról, hogy az orosz támadással szembeni magyar ellenállást, védekezést, a budapesti harcokat hogy kell értelmeznünk. Én azt a

* A „Hangya” Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja. 1898-ban gróf Károlyi Sándor kezdeményezésére alakult meg. Feladatának a paraszti árutermelés és értékesítés elősegítését tekintette. A Hangya-központ 1947-ben beolvadt az akkor alakult Magyar Országos Szövetkezeti Központba; a tagszövetkezetek 1949-ben egyesültek a földműves-szövetkezetekkel.

véleményt sajnos – bármennyire szimpatikus – nem tudom elfogadni, hogy azért vonultak ki annak idején Budapestről a szovjetek, és azért tartott annyi ideig egy-egy területnek az ostroma, mert nem voltak felkészülve, vagy nem volt elég katonai erő a hátuk mögött ahhoz, hogy lerohanják az országot. Meggyőződésem, hogy azzal az arzenállal, amivel akkor a szovjetek Magyarországon rendelkeztek, 24 óra alatt föl lehetett volna számolni. Valószínűleg akkor még nem ez volt a céljuk.

A Nemzeti Tanácsnak az volt a véleménye, hogy Esztergom nem könnyen védhető város. A nemzetőrségen kívül nem rendelkezünk más fölfegyverzett szervezettel, és a hadseregnek sem volt határozott elgondolása arról, hogy hogyan lépjen, tehát csak egyetlen megoldást tudtunk elképzelni: úgy átmenteni a várost, hogy lehetőleg ne folyjon vér. Ennek érdekében a Nemzeti Tanács szervezett egy csoportot, akik elmentek az oroszokhoz tárgyalni. Az oroszok azt mondták, hogy amennyiben Esztergomban nincs rendbontás, ők egyelőre nem szándékoznak bevonulni.

Teljes bizonytalanságban éltünk néhány napon keresztül, mert nem lehetett tudni, hogy azokból a vívmányokból, amelyeket fontosnak tartottunk, amik meghatározóak voltak, és amik ezt a forradalmat olyan széppé tették, mint amilyen volt, mennyit lehet majd megmenteni. Sötét napok voltak ezek. Utána mégis megindult valami, újra kezdtünk hinni abban, hogy valamit még lehet csinálni. A Kádár-kormány nyilván taktikai okokból megerősítette a munkástanácsok helyzetét, így azok és a nemzeti tanácsok legalisan működhettek. Ugyanakkor a helyzet nagyon paradox volt, mert mindenki világosan látta, hogy a Kádár-kormány mögött ott áll a szovjet hadsereg, de nincs tömegbázisa. A másik oldalon ott álltak a munkástanácsok és a nemzeti tanácsok, amelyek egy demokratikus népképviselői rendszert reprezentáltak. A munkástanácsok gyöngye pontja az volt, hogy nem működött egy országos központ. Bár volt a Nagybudapesti Központi Munkástanács, amelyik valamiféle követendő példát vagy legalábbis egy olyan rendszert jelentett, ahonnan direktívákat várhattak a vidéki szervezetek, de sem nekik, sem a csepeli munkástanácsnak nem volt országos hatásköre. Így ezek a szervezetek végül nagyon magukra maradtak. Az volt a törekvésünk, hogy meg kell keresni ezeket a budapesti szervezeteket és megpróbálni valamiféle országos rendszert kialakítani, ahol az együttes erő jobban érvényre juthat. Ennek kapcsán küldtek el engem a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz, Bádyék pedig Csepelre, Nagy Elekékhez mentek.

Több alkalommal próbáltam felvenni a kapcsolatot a budapesti munkástanácsokkal. Valamikor november közepén sikerült részt vennem egy KMT-ülésen. Ekkor úgy tervezték, hogy az ülést a Dózsa György úton tartják meg, de az épületet körülvették a karhatalmisták vagy a szovjetek, és így át kellett mennünk az Akácfa utcába. Ezen a megbeszélésen szó volt arról, hogy sztrájkoljunk-e vagy sem. A sztrájknak végső fokon az volt a lényege, hogy felhívjuk a kormány, illetőleg elsősorban a szovjetek figyelmét arra, hogy a munkástanácsokban van olyan erő, ami képessé teszi őket egy országos sztrájk megszervezésére.

Rácz Sanyira emlékszem nagyon élesen. Nem volt ő képzett forradalmár, de nagyon jó föllépésű, határozott, becsületes és jó szándékú ember benyomását keltette, aki megpróbált ebben az abszolút lehetetlen helyzetben is a munkásság érdekében tenni valamit.

Szó volt arról is, hogy a kormánnyal folyó tárgyalások mennyire szélmalomharc jellegűek. A kormány részéről voltak ígérek, de nem úgy tűnt, mintha azokat be akarták volna tartani. Többek között, azt hiszem itt mesélték el, hogy Marosán bement

a Nagybudapesti Központi Munkástanács és Kádár között folyó megbeszélésre, és azt mondta: „Szégyellhetik magukat, mert én pék vagyok és büszke vagyok a pékekre, mert a pékek sütik a kenyeret.” Mire valaki megjegyezte, hogy az lehet, hogy maga büszke a pékekre, de abban biztos lehet, hogy a pékek nem büszkék magára.

A Bibó-féle expozét* a Nagybudapesti Központi Munkástanács üléséről hoztam el. November 16-án először az üzemi munkástanácsban ismertettem, majd az üzemi gyűlésen is fölolvastam. A munkástanácsülésen készült egy jegyzőkönyv, amit továbbítottunk a városi Nemzeti Tanácsnak. Ennek az utolsó passzusában felhívtuk a Nemzeti Tanács figyelmét arra, hogy nagyon sok köztük a passzív ember, akiket le kell váltani, és helyettük olyan embereket kell választani, akik képesek a tényleges érdeképviseletre. Tehát annak ellenére, hogy november 4-e után a Nemzeti Tanács és a munkástanács tevékenysége már nem volt igazán meghatározó, mégis komolyan hittünk benne, és fontosnak tartottuk azt, hogy ezek a szervezetek hatékonyan működjenek. Olyan értelemben nem voltak illúzióink, hogy azt a fajta pozitív előrehaladást el lehet érni, amit november 4-e előtt valószínűnek tartottunk, de hittünk abban, hogy ezek a szervezetek minél jobban megerősödnek, annál inkább képesek lesznek a Kádár-kormánnyal szemben olyan engedményeket kicsikarni, amik az ország népe számára fontosak. Ezeknek az általános elveknek számos konkrét vonzata volt. Például hogy az iskolákban az orosz nyelv ne legyen kötelező; hogy az ÁVH-t ne állítsák vissza; hogy az addigi kontraszelektációt szüntessék meg, és a hangsúly a szakmai hozzáértésen legyen. Tehát akkor már ilyen kis léptékben játszottunk, mert tudtuk, hogy a nagy lépték elveszett. Hogy ennek aztán volt-e értelme vagy sem, nagyon nehéz megítélni. Szerintem volt ebben egy kis magyaros virtus is. Azt mondtuk, hogy ha 1956. november 4-éig hittük és vallottuk, hogy mi lenne a jó út, és emellett teljes mellszélességgel kiálltunk, akkor most, amikor összeomlani látszik az egész, és teljesen más vonal kezd érvényesülni, nem tehetjük meg, hogy visszamegyünk a munkapad mellé, és hátat fordítunk az egésznek.

A munka a november 4-ét követő egy héten belül nagyjából beindult. Egyrészt energiaproblémáink voltak, tehát teljes üzemről szó sem lehetett, másrészt az emberek lelkesedése sem volt túl nagy. De az is egyértelmű volt, hogy az életnek mennie kell, nyilvánvaló volt, hogy ha munka nincs, csak fizetés van, akkor abból semmi jó nem származik.

A munkástanács működött tovább, saját területünkön igyekeztünk a dolgokat a lehető legjobbra tenni. De erősödött mindenkiben az az érzés, hogy rövidesen elkezdődik az üzemeken belül is egy olyanfajta balratolódás, ami meg fogja változtatni a körülményeket. Nem igazán hittük, hogy találnak majd embereket arra, hogy egy olyan rendszert hozzanak újra létre, mint amilyen volt, hiszen a korábbi párttagok jelentős része nagyon sokáig szintén nem volt partner ehhez. A letartóztatásomig a gyáron belül alig 20-30 ember volt vevő az MSZMP-re. Akik voltak, azok is elsősorban a sértettek közül kerültek ki. Több alkalommal tárgyaltak velem annak érdekében, hogy visszakerüljenek a régi helyükre, de én semmilyen lehetőséget nem láttam erre, nem is beszélve arról, hogy az egész üzem ellenük volt. Később ők voltak azok, akikre a

* Bibó István: *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Negyedik kötet 1935–1979. Budapest, 1990. Magvető Könyvkiadó, 174–177. o.

Kádár-kormány mindenben számíthatott, és a gyárunkba kiküldött kormánybiztos is elsősorban rájuk épített.

November közepén megválasztottak munkaügyi osztály-vezetőnek. Az első dolog az volt, hogy csináltunk egy olyan szisztémát, amelyben a művezetők megkapták a bértömeg 30 százalékát, amellyel szabadon rendelkezhetek. Olyan embereket választottunk művezetőnek, akikről mindenki tudta, hogy abszolút profik a szakmában. Tekintélyük volt, és ezzel a 30 százalékos bértömeggel sakkan tudták tartani az embereiket, tehát aki túlórázott vagy jól dolgozott, annak plusz pénzt tudtak adni, szemben azokkal a munkásokkal, akik erre nem szolgáltak rá. Annyira jó volt ez a rendszer, hogy mi már rég börtönben voltuk, de ez még mindig működött.

Elég kényelmetlen egy munkaügyi osztály vezetése. Hogy mást ne mondjak, az a balos mag, akikről már beszéltem, a letartóztatásom előtt egy héttel megkeresett. Azt mondták, hogy nagyon sok a fölösleges ember a gyárban, nincs elég energia, anyag, így hozzon a munkástanács egy olyan döntést, hogy abban a családban, ahol van még egy kereső, a nőket bocsássuk el, hogy ne legyen akkora munkabérteher a gyáron. Ezt a döntést valóban meg is hozta a munkástanács, és nekem kellett volna végrehajtani. De én nem akartam egy ilyen népszerűtlen intézkedést a nyakamba venni, tehát ezt egész egyszerűen nem csináltam meg.

Arról, hogy Nagy Imrével és közvetlen munkatársaival mi történt, kevés információnk volt. Persze „fülesek” mindig voltak, így tudtuk, hogy bementek a jugoszláv nagykövetségre, és hogy később onnan elvitték őket, de a részletekről – hogy hova s mint – már semmit. Megítélésem szerint minden munkástanácsnak és nemzeti tanácsnak az volt az álláspontja, hogy Nagy Imre kerüljön vissza a kormányba, hiszen csak ez jelentett volna garanciát arra, hogy a korábban elindult folyamatnak lesz folytatása. Ezt a lehetőséget az első időben Kádárék se vetették el. Azt mondták, hogy ez csak Nagy Imrén múlik, valószínűleg így is volt. Ha Nagy Imre behódol, az legalizálta volna a Kádár-kormányt. Persze mi akkor nem így fogalmaztunk, hanem bízunk valamilyen kompromisszumban, ami nem ebbe a szörnyűségbe torkollik.

Egyre kevesebb lehetőséget láttunk arra, hogy a Nemzeti Tanács tudjon valamit csinálni, egyre jobban beszűkültek a lehetőségeink. A Nagybudapesti Központi Munkástanács helyzete is nagyon kilátástalan volt. Úgy éreztük, hogy a munkástanács, illetve maga az üzem az egyetlen terület, ahol még lehet valamit tenni a dolgozók érdekében.

Az üzemek közti kapcsolattartás lényegében addig tartott, amíg a Nemzeti Tanács működött. A helyi, operatív feladatok megoldását önállóan végezték az üzemi munkástanácsok.

A Nemzeti Tanács működését az 1957. december 8-án kiadott kormányrendelet betiltotta. Az utolsó héten még egyszer-kétszer bementünk, de semmiféle intézkedési lehetőség nem volt már. Visszaállt a régi rendőrség, már semmiféle utasítást nem fogadott el a Nemzeti Tanácstól. Újra létrejött a helyi pártszervezet, érezni lehetett, hogy egyre nagyobb hatalomra tesznek szert a régi tanácsi vezetők.

A szovjet katonák november vége felé jelentek meg a városban. Mindenhol megindult a pufajkások szervezése. Agitációs tevékenység is folyt. A decemberi sztrájk idején a sógoromhoz, aki a Szerszámgépgyárban dolgozott mérnökként, elment két katonatiszt, és hosszasan győzködték, hogy vegye fel a munkát. Egyértelmű volt, hogy a két tiszt már a karhatalmista vonalat képviselte. Én is ott voltam akkor, és azt mondtam a századosnak: „Önök azt mondanak, amit akarnak, de meggyőződésem,

hogy a történelem bennünket fog igazolni. Lehet, hogy maguk most egy rövid időre felülkerekednek, de ez történelmi szempontból csak epizód, és hosszú távon ez teljesen másképpen fog alakulni.” Ezt nagyon komolyan hittem, de nem közel 40 éves távlatra gondoltam, hanem sokkal rövidebbre. Ebben a kis epizódban az az érdekes, hogy később ugyanez a százados tartóztatott le, és az első mondata így szólt: „Na, most mi a véleménye, kit igazolt a történelem?” Erre azt választoltam: „Ha ekkora távlatokban gondolkodik, akkor biztos magát.” Tudniillik a két esemény között egy hónap telt el.

Letartóztatásom előtt háromszor kaptam névtelen telefont, hogy le fognak tartóztatni, hagyjam el az országot. Az egyik barátom többször hívott, hogy menjek el, mert le fognak csukni. Egyszerűen nem hittem el, illetve azt gondoltam, ha le is csuknak, kapok egy fél évet, azt ki lehet bírni, azért nem érdemes elhagyni az országot.

November 4-e után volt egy felhívás a rádióban, hogy azok a politikai elítéltek, aki most szabadultak a börtönből, jelentkezzenek a helyi rendőrségen, mert a további börtönbüntetésüket elengedik. Apám is elment a rendőrségre, abban a hiszemben, hogy ezzel a dolog lezárult. Ezt követően december 23-án este érte jöttek, és letartóztatták. Megpróbáltam a budapesti Katonai Ügyészségen számon kérni az ígéretet. Végül az égvilágon semmit sem tudtam elérni. Rövid ideig az esztergomi börtönben volt. Következő alkalommal már a váci börtönben találkoztunk. 1958 nyarán pedig összeszedték azokat az elítélteket, akik a régi rendszerben katonák, rendőrök, csendőrök, tehát egyenruhás emberek voltak, és átvitték őket Márianosztrára. Ő onnan szabadult 1960-ban.

Január 28-a körül megjelent a miniszteri biztos a gyárban, tárgyalt a helyi pártbizottsággal is. Fenyőházi, az igazgatót egy ideig még megtűrték, majd leváltották, és átkerült osztályvezetőnek a Labor Művekhez. Daróczi Lajos lett az új igazgató, akit annak idején a munkástanács leváltott. Ő – ahogy szabadulásom után megtudtam – rövid időn belül, elég dicstelenül távozott az igazgatói székből. Helyébe Dobost hozták vissza Budapestről. Róla igen pozitív véleményeket hallottam, nagyon emberséges volt, többeket, akiket korábban eltávolítottak, visszavett az üzembe. Úgy tudom, hogy Dobost Hazai Jenő követte, aki korábban tábornok volt.

Tudtuk, hogy a miniszteri biztos megjelenésének következménye lesz, de arra nem számítottunk, hogy mindjárt le is tartóztatnak bennünket. Én például arra gondoltam, hogy az új igazgató majd elküld. De nem így történt. 1957. január 31-én este 7 óra tájban éppen látogatóban voltam az egyik barátomnál, amikor megjelentek a karhatalmisták. Nyolc-tíz géppisztolyos karhatalmista kísért haza. Házkutatást tartottak, mindent szétrámoltak, majd úgy kísértek be a rendőrségre, mint egy közveszélyes gyilkost. Azon az estén Szalai Ferencet, Zséger Lászlót, Kiss Lászlót, Geletei Ervint és Körmöczit tartóztatták még le. Talán két napot töltöttünk a rendőrségi zárkában. A második nap éjszakáján hirtelen kivágódott a zárka ajtaja, és egy magas, vékony, körülbelül 40-50 év körüli volt ávéhás tiszt jött be üvöltve. Én még aludtam, lelógott a lábam a priccsről. Azzal kezdte, hogy a csizmájával teljes erejéből talpon rúgott. Erre persze fölébredtem. Pakolás! – ordította. Nagyon gyorsan összeszedtük azt a kevés holminkat, ami a zárkában volt. Amikor kiértünk az előtérbe, szóltam, hogy a többi ruhánk a szekrényben maradt. A következő választ kaptuk: „Nem lesz arra már maguknak szükségük!”

Egy kivilágított udvarra vittek ki bennünket, kétoldalt géppisztolyos rendőrök álltak sorfalat. Sietve betessékeltek egy katonai mentőautóba. Elindultunk, fogalmunk sem volt, hogy hova visznek. Abban az időben a rögtönítélő bíraskodás intézménye már működött. Azt hiszem, ez az éjszaka, ez az egy óra volt életem leghosszabb órája.

A körülményekből, a rendőrök viselkedéséből arra következtettünk, hogy mindannyiunkat falhoz állítanak és lelőnek. Egy pillanat alatt lepergett előttem az életem. Nem lehetett kilátni, de lassan megszokta a szemünk a félhomályt. Egyszer csak Geletei Ervin, aki mellettem ült, felkiáltott: „Nézd, ott van a cuccunk!” És tényleg az ajtónál le volt rakva minden holmink. Nevetségesnek tűnhet, de ez fantasztikus megkönnyebbulést jelentett számunkra.

A tatabányai megyei rendőrkapitányságra vittek bennünket. A vizsgálat nem tartott sokáig, talán két alkalommal hallgattak ki. Utána közölték velünk, hogy bár az ő véleményük szerint sem követtünk el bűncselekményt, mégsem vagyunk kíváncsok, ezért internálni fognak bennünket. Egyszerűen mivel népszerűek voltunk, és nem akarták, hogy rontsuk a hatalom esélyeit, kivontak bennünket a forgalomból. Ez február közepe körül történt. Először a Gyűjtőfogházba vittek, majd rövidesen átszállítottak Kistarcsára, az internálótáborba. Nem mondhatom, hogy az élet különösebben rossz lett volna ott. Ha jól emlékszem, hetenként-kéthetenként volt beszélő, és csomagot is rendszeresen kaphattunk. Kistarcsa elég hamar szűknek bizonyult, így áprilisban átkerültem Tökölre. Tököl katonai tábor, közönséges kaszárnya volt korábban, amit a mi fogadásunkra üritettek ki. Egy hevenyészett drótkerítést húztak köréje, amit aztán később betonfallal egészítettek ki. Itt éltünk, ha jól emlékszem, júniusig. Közeledett a hatodik hónap – ekkor még maximum hat hónapra lehetett valakit internálnálni – így joggal bíztunk abban, hogy hamarosan kiszabadulunk. Igen ám, de még a hatodik hónap letelte előtt kijött a rendelkezés, amit percek alatt mi is megtudtunk, hogy az internálás időtartama két évig hosszabbítható. Attól kezdve, hogy ezt kihírdették, minden bizonytalanná vált. Tapasztalatom szerint az emberek túlnyomó része a biztos rosszat könnyebben elviseli, mint a bizonytalanságot. De ez sem tartott sokáig, mert hamarosan Esztergomból értünk jöttek, azzal, hogy visznek szabadítani. Mondtuk, hogy mi innen egyedül is hazatalálunk, nem kell kíséret, de nem engedtek el bennünket, mondván, hogy a papírokat még el kell rendezni. Nagyon meggyőzően csinálták, útközben még meg is álltunk egy kocsmánál inni. Az egyik ór benn maradt a kocsi, a másik bejött velünk, így ha valaki le akart volna lépni, minden további nélkül megtehetné volna. De mi hittünk nekik, hiába az ember nagyon naiv. Így kerültünk vissza hatan a korábbi zárkánkba: Zséger, Kiss Laci, Körmöczi, Geletei, Szalai és jómagam.

Ott mondták meg, hogy szó sincs szabadulásról, hanem bírósági eljárást indítanak ellenünk. Júniusban kezdtek el a nyomozást. A kihallgatásokat két törzsőrmester vezette. Az egyik egy nagyon jellegtelen, ostoba pasas volt. A másik, Burai János korábban az Esztergomi Szerszámgépgyárban dolgozott, és több kulturális rendezvényen szerepeltünk együtt. Azt hiszem '55-ben ment el nyomozónak, tehát egészen „kisfiú” volt még. Nagyon humánus volt velünk. Az ügyész csak egyszer-kétszer hallgatott ki bennünket, utána már nem hívott, és nem is tudtuk, hogy mi van. Kiderült, úgy ítélték meg, hogy ez az anyag nulla, a perhez sokkal többre van szükség. Így ismét átvittek Tatabányára pótnyomozásra. Minél több adatot és tényt igyekeztek összegyűjteni a munkástanácsok működéséről, az egyes emberek tevékenységéről. Igyekeztek kidomborítani azt, hogy osztályidegen elemek vagyunk, akiknek nyilvánvalóan érdekük volt valamiféle kapitalista restauráció.

Amit tettünk, vállaltuk. Tudtuk, hogy nem volt törvénybe ütköző, így mindannyiunk számára egyértelmű volt, hogy ha itt mégis ítélet születik, akkor az teljesen független lesz a tényektől. Ebben a perben végül rajtam kívül Kiss László és Zséger maradt, de hozzánk csapták még Kósik Kornélt, aki a Fatömegcikk Vállalat küldötte-

ként volt a Nemzeti Tanácsban, és Barátosy ezredest, akit csak a tárgyaláson ismertem meg. Én lettem az elsőrendű vádlott, a minősítem a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, a többieknél pedig a szervezkedésben való tevékeny részvétel volt a vád. Annyit már tudtunk, hogy a BHÖ I/1. gyakorlatilag azt jelenti, hogy az ítélet akár kötél általi halál is lehet. Ezzel együtt nem tartottuk komolynak a dolgot. Úgy gondoltuk, hogy hiába törik magukat a volt ÁVH-sok, a bíróságon mégiscsak bírók vannak.

A Komárom megyei bíróság 1957 decemberében tárgyalta ügyünket. Az ítélethozatal talán december 28-án volt. Az utolsó szó jogán – ahelyett, hogy megbántam volna tetteimet – azt mondtam, hogy nem érzem magam bűnösnek, és a bíróságot sem ismerem el törvényes bíróságnak, mert nem a nép választotta, nincs legitimitása, és ennek kapcsán az ítéletet sem tartom törvényesnek. Tudtam, hogy rontok a helyzetemen, de ezt nagyon komolyan így gondoltam. Akkor is és ma is úgy érzem, hogy ha mi akkor egy orosz bíróság elé kerültünk volna, akkor nem mondtam volna semmit, hiszen a megszálló, idegen hatalom érdekeivel szemben álló dolgokat követtünk el, tehát érthető, ha ők elítélnék. De azt, hogy egy magyar bíróság, amelynek tagjai néhány hónappal korábban még ugyanúgy éltették azt, amit csináltunk, egy pillanat alatt köpönyeget fordít és ennek az új rezsimnek az égiske alatt ítélkezik felettünk – nevetségesnek és igazságtalannak tartottam. Ennek az lett a következménye, hogy bár az elsőfokú bíróság csak 4 évre ítél, de az ügyész súlyosbításért föllebbezett, és népbíróság elé került az ügyünk.

Az elsőfokú ítélet után rövid időn belül átszállítottak Vádra, ahol először a magánzárka osztályon helyeztek el bennünket. A magánzárka itt nem azt jelentette, hogy az ember egyedül volt egy zárkában, hanem először ketten, aztán később hárman-négyen is voltunk egy cellában. Ez volt a váci börtön Lordok Házának becézett része. Először a börtön központi fűtésének rekonstrukcióján dolgoztunk. Ekkor már apám is Vácott volt, ha jól emlékszem, a gombüzemben dolgozott. Ha a házimunkások meg tudták szervezni, néha a fürdésnél tudtunk pár szót váltani egymással.

A másodfokú tárgyalás 1958. május 14-én volt Budapesten. Az ellenem felhozott vádat szervezkedésben való tevékeny részvételre csökkentették, viszont az ítéletemet 4 évről 10 évre emelték fel, mondván, hogy az elsőfokú bíróság nem vette kellőképpen figyelembe a társadalmi veszélyességemet. Amikor kimondták a 10 évet, én csak nevettem magamban. Egy percre sem hittem el, hogy hosszú évekig börtönben fogok ülni. Azt hiszem, ilyenkor ez az egyetlen védekezési mód, mert ha az ember ezt komolyan veszi, akkor beleroppan.

A másodfokú ítéletem után eldöntöttem, hogy elválok. Annyira fiatalok voltunk még, hogy semmi értelmét nem láttam annak, hogy éveken keresztül teljesen más világban, külön éljünk. Megírtam a feleségemnek, hogy kilátástalannak látom azt, hogy rövidesen újból összekerülhessünk. Ha pedig nincs módunk együtt élni, akkor miért legyen ő lekötve. Egy egészséges, fiatal nő, nem valószínű, hogy semmiféle kapcsolata nem lesz. Azt pedig én később nem tudnám elfogadni. A feleségem ebbe semmiképpen nem akart belemenni. A válóper 1959 tavaszán volt, amire ő el sem jött, csak ügyvéddel képviseltette magát. Ady Endre írta, hogy „Nem gyilkol új veszteség gondja.” Meggyőződése, hogy a börtönt akkor lehet könnyebben elviselni, ha az ember megszabadul a korábbi kapcsolatoktól.

* Ady Endre *Mai próféta átka* c. verséből.

A magánzárka osztályról átkerültem a másik oldalra, ahol már nagy zárkákban laktunk. Nem sokáig „élvezhettem” a munkás életet Vácott, mert 1958 szeptemberében átszállítottak Márianosztrára, az „osztályidegen”-ek részére kijelölt börtönbe. Apámat már korábban átvitték, hogy engem miért csak így megkésve, azt ma sem tudom. Hellyel-közzel tudtunk találkozni, de többnyire csak praktikus dolgokról beszélgettünk. Először a cipészetten dolgoztam, majd a fonóüzemben, ahol kötelet fontunk. Ez egy nagyon emelkedett tevékenység. Napi 14-15 km-t kellett gyalogolni, ebből a felét hátrafelé.

Akkor már megjelent a *Börtönhíradó*. Kiollózva közölte ugyan a híreket, de aki tudott a sorok között olvasni, az mindig tudta, hogy körülbelül mi zajlik kint. És persze a börtönben mindig voltak, vannak és lesznek „fülesek”.

Közben „nagy szerencsémre” gyomorfekélyem lett, amivel ugyan sokat kínlódtam, de végül elküldtek a Mosonyi utcai rabkórházba. A rabkórházban valamivel jobb volt a koszt, polgárabb módon éltünk, mint Nosztrán. Még akkor, amikor bekerültem a börtönbe, bekértem az angol nyelvkönyveimet, amiket persze mindenhol nagyon gondosan elvettek, mondván, hogy a börtön nem továbbképző intézet, de a kórházban minden holmimat – így a nyelvkönyveimet is – odaadták. Amikor meggyógyultam, és visszakértem Nosztrára, sikerült ezeket egy pokrócban becsempésznem, és egészen a szabadulásomig kitartottak, így sikerült megalapoznom az angol nyelvtudásomat.

A börtönben voltak könnyebb és nehezebb időszakok – a bánásmód mindig függvénye volt a bel- és a külpolitika alakulásának –, de az biztos, hogy én egy pillanatig sem bántam meg, amit tettem. A probléma mindig azoknál az embereknél volt, akik elkezdtek afölött bánkódni, amit tettek, vagy azt mondogatták, hogy ők nem csináltak semmit, és mégis itt vannak. Az ilyen embereknek volt csak igazán nehéz a börtön. Én tudtam, hogy amit '56-ban csináltunk, az jó volt, de hogy a jövőben miként lesz, azzal nem foglalkoztam, hiszen az teljesen kiszámíthatatlan volt. Nem tudhattuk, hogy meddig leszünk benn, és amikor kiszabadulunk, mi vár ránk. A lényeg az volt, hogy a tartásunk megmaradjon. És ezt igyekeztünk is megőrizni.

Az új hatalmat nem fogadtuk el, nem tartottuk hatalomnak. Számunkra egyértelmű volt, hogy csak a szovjet csapatok árnyékában tud a Kádár-kormány fennmaradni, és ha kivonnák az orosz csapatokat az országból, akkor a rendszer úgy dőlné össze mint egy kártyavár. Nem biztos, hogy teljesen igazunk volt. Amikor utólag megtudtuk, hogy 1957. május 1-jén már mekkora tömeg jelent meg a Felvonulási téren, és mennyien tapsoltak Kádárnak, egyszerűen érthetetlen volt számunkra, hogy hogyan mehetett végbe az emberekben ekkora változás ilyen rövid idő alatt. Tehát elképzelhető, hogy egy bizonyos idő után, még akkor is, ha a szovjetek kivonulnak, Kádárék tudták volna tartani magukat. Különösen azért, mert a kivégzésekkel, bebörtönzésekkel nagyon megfélemlítették az embereket. Mindenesetre az az elgondolásunk, hogy ez a kormány csak a szovjeteknek köszönheti létét, adta nekünk az erkölcsi tartást. Ha az embernek nincs miért szemrehányást tennie önmagának, és meg van győződve arról, hogy az az ügy, amiben részt vett, igazságos volt, akkor a börtönélet nem is olyan nehéz.

Szabadulás előtt néhány hónappal Márianosztráról átkerültünk a Gyűjtőfogházba, ahol már sokkal udvariasabbak voltak velünk. 1963. március 31-én vagy április 1-jén onnan szabadultunk. Én Neuhauser Jánossal együtt léptem ki a kapun. Az első utunk a Gellért fürdőbe vezetett. Beültünk a medencébe, és lemostuk magunkról a többévi koszt. Mialatt börtönben voltam, a lakásomat elvették, így az édesanyámhoz mentem, és pár napot ott töltöttem. Már a börtönben eldöntöttem, hogy nem maradok Esztergomban.

Feljöttem Pestre, és a Láng Gépgyárban horizontál esztergályosként dolgoztam egy évet. Ezt követően a Labor Műszeripari Műveknél mint fejlesztési témafelelős különféle kiállításokat szerveztem. Közben befejeztem a gépipari technikumot, amit '56 előtt kezdtem el. Úgy döntöttem, továbbtanulok. Először beadtam a kérelmemet a Budapesti Műszaki Egyetemre, a vegyész-mérnöki karra, de a felvételin rájöttem, ez nem nekem való, hiszen világ életemben humán érdeklődésű voltam. Egy év múlva mégis a villamosmérnöki karra felvételiztem, ahol 14 pontot értem el, ám a bizottságtól kaptam egy papírt, amelyben megállapították, hogy bár a szakmai felkészültségem megfelelő, a szocialista erkölcsi normáknak nem felelek meg, mert nem vettem aktívan részt a szocializmus építésében. Fellebbezésemre közölték velem, hogy menjek inkább a Kandó Kálmán Villamosipari Főiskolára. Természetesen onnan is elutasítottak. Ez volt az a bizonyos pont, amikor beraktam a felvételi iratokat egy borítékba, rárajzoltam egy nagy piros almát, és ráírtam, hogy „továbbtanulás alma”. Elkezdtem angolról magyarra, majd magyarról angolra fordítani, többnyire munka mellett. Később már nem voltam állásban, szabadúszóként dolgoztam. Közben megnősültem. A feleségem Külkereskedelmi Főiskolát végzett, fordított és tolmácsolt. Két gyermekünk született. Valaha, még az 1952-es érettségim után a közgazdasági egyetemre akartam jelentkezni, úgy gondoltam megkísérlem újra a felvételit. Az 1981-es tanévben el is kezdhettem estin a tanulmányaimat. Külkereskedelmi szakon végeztem 1985-ben, 52 évesen, majd két év múlva „regionális gazdasági integrációk” témából doktoráltam. De akkor már túl öreg voltam ahhoz, hogy a külkereskedelmi pályát elkezdjem, hiszen mire kialakulnak az ember szakmai kapcsolatai, eltelik tíz év. A Lapkiadó Vállalat Delta nevű leányvállalatánál üzletkötőként helyezkedtem el, de ezt hamar otthagytam, és a Primo Könyvkiadónál dolgoztam, részben mint szerkesztő, részben mint üzletkötő, mindaddig, amíg létre nem hoztam saját kiadói kft.-met az AQUILA-t.

A börtönéveket sokkal jobban viseltem, mint a szabadulásom utáni első két évet. Nem értettem, mi zajlik körülöttem. A börtönvilág zárt, ott minden a helyén volt. Ebben az új világban semmi. Ezt a nemzeti kompromisszumot, a tömény passzivitást és legfőképpen azt, hogy az emberek úgy tesznek, mintha nem történt volna semmi, borzasztó nehezen éltem meg. Később persze túltettem magam ezen, hozzászoktam, de az első időkben ez borzalmas volt számomra.

A rehabilitáció anyagi oldala különösképpen nem érdekel, igaz, nem is szorulok rá. Azokon a volt '56-osokon kellene ilyen módon segíteni, akik nem tudtak talpra állni, és mind a mai napig embertelen körülmények között élnek. Tiszteletre méltó, hogy 1956-ot rehabilitálták és október 23-a nemzeti ünnep lett, de nagy bajnak tartom, hogy azok az emberek, akik részt vettek a forradalomban, nem érdekelnak senkit. Nagyon sok olyan ember volt köztünk, akiket be kellene vonni a közéleti munkába, hiszen a tudásuk és élettapasztalatuk alapján erre alkalmasak lennének.

Készült 1990-ben.

Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS UTALÁSOK JEGYZÉKE

ÁVO = 1945-től a rendőrség államvédelmi osztálya. A későbbiekben a köznyelv az ÁVH-t is ávónak nevezte.

ÁVH = 1950-től Államvédelmi Hatóság.

BHÖ = Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása

DIMÁVAG = Diósgyőri Magyar Vagon- és Gépgyár

DISZ = Dolgozó Ifjúság Szövetsége

„Doberdó” = A váci börtön szigorított pincezárkáinak neve a börtönzsargonban.

DSZFB = Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány

GÖCS = Gördülőcsapágygyár

Gyorskocsi utca, Fő utca = A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályának hírhedt börtöne, ahol a fontosabb politikai foglyokat őrizték.

Gyűjtőfogház, Gyűjtő = A Budapesti Országos Börtön eredeti neve.

IB = Intézőbizottság

KB = Központi Bizottság

KGM = Kohó- és Gépipari Minisztérium

Kisfogház = A Budapesti Országos Börtön (Kozma utca) külön épülete, melynek földszintjén a halálraítélteket helyezték el.

KISZ = Kommunista Ifjúsági Szövetség

KMT = Nagybudapesti Központi Munkástanács

KOGÉPTERV = Kohászati és Gépipari Tervező Intézet

KV = Központi Vezetőség

LKM = Lenin Kohászati Művek

„Lordok háza” = A váci börtön magánzárka osztályának elkülönített része, ahová a leg súlyosabb büntetéssel sújtottakat helyezték el.

Markó utca = A Fővárosi Ügyészséghez tartozó börtön.

MDF = Magyar Demokrata Fórum

MDP = Magyar Dolgozók Pártja

MEFESZ = 1945–48 között Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, 1948–50 között Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete. 1956-ban a legtöbb felsőoktatási intézményben újjáalakult, többnyire a betűszót használták.

MÉMOSZ = Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége

MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt

MOM = Magyar Optikai Művek

MUK = „Márciusban Újra Kezdjük”

MZ = Magánzárka. Eredetileg egy, ebben az időben három-négy, esetleg több személy elhelyezésére szolgáló 2 x 4 m-es zárka.

NÉKOSZ = Népi Kollégiumok Országos Szövetsége

NKVD = Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel. A Szovjetunió Belügyi Népbiztos-sága.

„476-os” = 476-tal kezdődő (hatjegyű) törzskönyvi számmal vették nyilvántartásba a Gyűjtőfogház úgynevezett Kisfogházában a Legfelsőbb Bíróság népbíróági tanácsa vagy katonai tanácsa által elsőfokon jogerősen elítélt politikusokat, értelmiségieket, magas rangú katonatiszteket.

OFFI = Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda

PB = Politikai Bizottság

POFOSZ = Politikai Foglyok Országos Szövetsége

„rabó” = rabomobil, rabszállító autó

Standard = 1949-től Beloianisz Híradástechnikai Gépgyár, később BHG Híradástechnikai Vállalat a Fehérvári úton.

SZIT = Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom

SZOT = Szakszervezetek Országos Tanácsa

TIB = Történelmi Igazságtétel Bizottsága

TITÁSZ = Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat

tnk = tervszerű megelőző karbantartás

TTIT = Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat

Tolnai Lajos utca = A Belügyminisztérium Budapesti Vizsgálati Osztálya.

AZ EREDETI INTERJÚK ADATAI

A szerkesztett interjúk az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézetének Oral History Archívuma életútinterjúi alapján készültek:

Abod László-interjú: készítette Molnár Adrienne 1988–89-ben. Terjedelme 19 ív + mell., nyilvántartási száma 193.

Bácsi József-interjú: készítette Vágvölgyi B. András 1989-ben. Terjedelme 15 ív, nyilvántartási száma 214.

Bogár Károly-interjú: készítette Molnár Adrienne 1990-ben. Terjedelme 27 ív + mell., nyilvántartási száma 253.

Dénes János-interjú: készítette Varga László 1987-ben. Terjedelme 13 ív, nyilvántartási száma 93.

Földvári Rudolf-interjú: készítette Molnár Adrienne 1990-ben. Terjedelme 65 ív + mell., nyilvántartási száma 231.

Dr. Horváth Csaba-interjú: készítette Molnár Adrienne 1990-ben. Terjedelme 15 ív+mell., nyilvántartási száma 236.

Lukách Tamás-interjú: készítette Abod László 1992-ben. Terjedelme 6 ív, nyilvántartási száma 399.

Mervó Zoltán-interjú: készítette Valuch Tibor 1992-ben. Terjedelme 5 ív, nyilvántartási száma 393.

Nagy Elek-interjú: Készítette Hegedűs B. András 1986-ban. Terjedelme 32 ív + mell., nyilvántartási száma 22. Az interjút Kozák Gyula VHS-technikával videón is rögzítette, időtartama 9 óra.

Papp Miklós-interjú: készítette Molnár Adrienne 1990-ben. Terjedelme 12 ív, nyilvántartási száma 317.

Rácz Sándor-interjú: készítette Szilágyi Sándor 1983-ban, a szamizdat Beszélő számára. Terjedelme 1,4 ív.

Rimán János-interjú: készítette Molnár Adrienne 1991-ben. Terjedelme 8 ív + mell., nyilvántartási száma 267.

Turbók Gyula-interjú: készítette Molnár Adrienne 1991-ben. Terjedelme 5 ív + mell., nyilvántartási száma 293.

Zeke László-interjú: készítette Valuch Tibor 1991-ben. Terjedelme 10 ív, nyilvántartási száma 391.

[A műegyetemisták október 22-i 16 pontja]

Másold le és terjeszd a magyar dolgozók között!

A MEFESZ Építőip. Műszaki Egyetemi diáknagygyűlés határozatának főbb politikai, gazdasági és eszmei pontjai:

1. Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján.

2. A Magyar Dolgozók Pártjában alulról felfelé titkos alapon új alap, közép és központi vezetők választását követeljük, ezek a legrövidebb időn belül hívják össze a Pártkongresszust és válasszanak új Központi Vezetőséget.

3. A Kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével, a Sztalinista-Rákosi korszak minden bűnös vezetőjét azonnal váltsák le.

4. Nyilvános tárgyalást követelünk Farkas Mihály és társai bűnügyében. Rákosi Mátyást, aki első fokon felelős a közelmúlt minden bűnéért és az ország tönkretételéért, hozzák haza és állítsák a nép ítélőszéke elé.

5. Általános, egyenlő és titkos választásokat követelünk az országban több párt részvételével, új Nemzetgyűlés megválasztása céljából. Követeljük a munkásság sztrájkjogának biztosítását.

6. Követeljük a magyar-szovjet és magyar-jugoszláv politikai, gazdasági és szellemi kapcsolatok felülvizsgálatát és új rendezését a politikai és gazdasági teljes egyenrangúság és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján.

7. Követeljük az egész magyar gazdasági élet átszervezését szakembereink bevonásával. Vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló egész gazdasági rendszerünket, a hazai adottságoknak és magyar népünk létérdekeinek szem előtt tartásával.

8. Hozzuk nyilvánosságra külkereskedelmi szerződéseinket a soha ki nem fizethető jóvátételek tényleges adatait. Nyílt és őszinte tájékoztatást követelünk az ország uránérc készleteiről, kiaknázásáról, az orosz koncesszióról. Követeljük, hogy az uránércet világpiaci áron nemes valutáért Magyarország szabadon értékesíthesse.

9. Követeljük az iparban alkalmazott normák teljes revízióját, a munkások és értelmiség bérköveteléseinek sürgős és alapvető rendezését. Kérjük a munkások létminimumának megállapítását.

10. Követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra fektetését és a termények okszerű felhasználását. Követeljük az egyénileg gazdálkodó parasztok egyenrangú támogatását.

11. Követeljük az összes politikai és gazdasági pereknek független bíróságon való felülvizsgálatát, az ártatlanul elítéltek szabadonbocsátását, rehabilitálását. Követeljük

a Szovjetunióba kihurcolt hadifoglyok és polgári személyek azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélt foglyokat is.

12. Teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot, szabad rádiót követelünk és a MEFESZ szervezet számára nagy példányszámú új napilapot. Követeljük a meglévő káderanyag nyilvánossághozatalát és megsemmisítését.

13. Követeljük, hogy a sztálini zsarnokság és politikai elnyomás jelképét, a Sztálin szobrot a leggyorsabban bontsák le és helyébe az 1848-49-es szabadságharc hőseinek és mártírjainak méltó emlékművet emeljenek.

14. A meglévő, magyar népek idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth címer visszaállítását. A magyar honvédségnek a nemzeti hagyományokhoz méltó új egyenruhát követelünk. Követeljük, hogy március 15. és október 6. nemzeti ünnep és munkaszüneti nap legyen.

15. A Budapesti Műszaki Egyetem ifjúsága egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki teljes szolidaritását a lengyel és varsói munkásság és fiatalság felé a lengyel nemzeti függetlenségi mozgalommal kapcsolatban.

16. Az Építőipari Műszaki Egyetem diáksága a leggyorsabban felállítja a MEFESZ helyi szervezeteit és elhatározta, hogy folyó hó 28-ra (szombat) Budapesten Ifjúsági Parlamentet hív össze, melyen küldöttségekkel résztvesz az ország egész ifjúsága. Holnap, f. hó 23-án d.u. 1/2 3 órára a műszaki és egyéb egyetemek ifjúsága a Műegyetem előtti téren gyűlekezik, onnan a Pálffy térre (Bem tér) a Bem szoborhoz vonul és megkoszorúzásával fejezi ki együttérzését a lengyel szabadságmozgalommal. E felvonuláshoz az üzemek dolgozói szabadon csatlakozhatnak.

Fenti határozat teljes betűszerinti közlését ma este a rádió is, a magyar sajtó is visszautasította, a Szabad Ifjúság csak részleges közlését ígérte meg, főleg az első pont miatt. A határozat szövegének stencilen való azonnali sokszorosítását viharosan követeltük, de az arra vonatkozó utasítást Cholnoky rektor nem merte megadni. A nagygyűlés kb. 2000 résztvevőjének spontán felvonulása még ma este folyamán az egyik nyomda elé és a határozat azonnali kinyomtatása – a résztvevők viharos lelkesedése ellenére a megmozdulásnak nem kívánatos eltorzítása, illetve az esetleges összecsapás miatt elmaradt. Javaslatunkra a határozat végleges szövegét a plénum előtt mikrofonba diktálta, a résztvevők lejegyezték és egyelőre kézi-gépi másolását a főváros széles rétegeiben hólabda-rendszerrel fogják terjeszteni.

A magyar sajtóban való teljes közléstől nem tágitunk.

Folyó hó 24-én a MEFESZ a fenti határozat alapján országos vitát kívánunk indítani a magyar sorskérdésekről és követeljük azt, hogy a Magyar Rádió adjon a nagygyűlésről helyszíni közvetítést és így a dolgozó nép elferdítés nélkül hallani fogja az ifjúság hangját és eltökélt szilárd határozata addig be kell váltsa a helyszíni ígéreteket, a határozat teljes szövegének a napi sajtóban széles körben való közzétételére vonatkozólag.

E határozat az új magyar történelem hajnalán, 1956. október 22-én született, az Építőipari Műszaki Egyetem aulájában, több ezer hazáját szerető magyar ifjú spontán megmozdulásából.

Röplap. 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22–november 5. Budapest, 1991., Zrínyi Kiadó. 16. o.

A DIMÁVAG munkásainak követelései

Mi, a DIMÁVAG Gépgyár dolgozói figyelemmel kísérve országunk általános politikai és gazdasági helyzetének alakulását, megállapítjuk, hogy semmiesetre sem lehetünk megelégedve a jelenlegi helyzettel.

Nagy örömmel üdvözlöttük és üdvözljük most is első, szabad légkörben született nyilvános proklamációnkban – az MDP Központi Vezetőségének júliusi határozatát. Sajnálattal állapítjuk meg azonban, hogy országunkon belül a demokratizálódás, a múlt bűneinek jóvátétele és a jobb jövő kialakítása, nem halad biztató ütemben, sőt véleményünk szerint sok esetben stagnál, egyhelyben topog. Felelősségünk tudatában kijelentjük, hogy ez az állapot tarthatatlan.

Mi, a DIMÁVAG Gépgyár dolgozói 11 éven keresztül túrtuk, néha ökölbesorult kézzel, könnyező szemmel, de szóltanul, hogy miként akarják egyesek szervezeten, a párt, a nép érdekeire hivatkozva semmivé tenni, ködbe foszlatni mindannyiunk legszentebb vágyát, a szocializmus nagy ügyét és a magyar munkásosztály vezető szerepét és becsületét.

Hosszú éveken keresztül a munkásosztály ügyének és akaratának leple alatt követték el a személyi kultusz, ma még meg nem nevezett képviselői, égbekiáltó igazságtalanságait. Az üzemekből berendelt és előre megszövegezett táviratokra hivatkozva gyilkolták le népünk legjobbjait, juttattak másokat börtönbe és sodorták az országot egy súlyos válság szélére.

Nekünk ebből elég volt! Mi nem akarunk többé egyes vezetők önkényét alátámasztó, mindent megszavazó és mindent eltűrő tudatlan tömeg lenni. A mi népünk, közte a DIMÁVAG dolgozói is, megérett arra, hogy végre a saját kezébe vegye országa sorsának irányítását. Le kívánjuk szögezni, hogy nem akarunk és csírájában el is fojtunk minden esetleges kapitalista restaurációt, bármilyen ilyen irányú törekvést. Mi szocializmust akarunk, de a mi sajátos magyar viszonyainknak megfelelően, ami tükrözi a magyar munkásosztály, a magyar nép érdekeit és legszentebb nemzeti érzéseit.

A mi népünk évszázadokon keresztül tűrte és nyögte a különféle elnyomók által rákényszerített gyarmati rabszolgasorsot. Mi ezt nem akarjuk többé, a mi népünk legjobbjai: Petőfi, Kossuth, Táncsics, Szamuely, Kun Béla, Rajk, Pálffy nyomdokain haladva, szabad, független kül- és belpolitikával rendelkező, a nemzetközi politikában a teljes egyenlőség elve alapján álló országot akarunk.

Mi nem akarjuk soha többé szemünk elől téveszteni ezeréves nemzeti múltunk haladó hagyományait, sőt ezekből tanulva akarjuk felépíteni szabad, független, szebb hazánkat.

Szem előtt tarva az eddig elmondottakat, a következő pontokba foglaljuk össze a DIMÁVAG Gépgyár dolgozóinak követelését.

1. Követeljük mint legfontosabbat, hogy az úgynevezett személyi kultusz uralma alatt önmagukat kompromittált személyeket mindenre való tekintet nélkül nevezzék meg és haladéktalanul távolítsák el a Központi Vezetőségből, a kormányból és az állami szervektől.

2. A párt- és az államvezetés legfontosabb funkcióiba kerüljenek olyan kommunisták és pártonkívüliek, akik a proletár nemzetköziség elvének betartása mellett

elsősorban magyarok, tisztelik nemzeti hagyományainkat, ezeréves nemzeti múltunkat. Személyük, hazaszeretetük és munkásságuk legyen a biztosíték arra, hogy a múlt soha többé vissza ne térhessen.

3. Követeljük az államvédelmi hatóságok intézménye felülvizsgálását, a múltban legkisebb mértékben kompromittált vezetőinek és funkcionáriusainak megnevezését és azonnali eltávolítását. Továbbá követeljük, hogy az államvédelmi szervek minden tevékenységét a magyar nép érdekei alá rendeljék.

4. Követeljük Farkas Mihály és társai bűnügyének nyilvános, független bírósági tárgyalását, függetlenül attól, hogy ez a per esetleg egyes jelenleg fontos beosztásban levő egyéneket kompromittálna is.

5. Az új, haladó értelmiség legharcosabb rétegeivel, az egyetemi ifjúsággal és a haladó írókkal és újságírókkal, akik elismerik a párt és a munkásosztály vezető szerepét, valamint minden olyan megmozdulással, amely az itt kifejtettekkel egyetért, legteljesebb mértékben szolidaritást vállalunk.

6. Követeljük az elmúlt években kötött és az ország gazdasági életében károsan ható külkereskedelmi szerződések felülvizsgálását is nyíltan az ország közvéleménye elé terjeszteni. Követeljük az esetleges, a népgazdaságunk egészére előnytelen kereskedelmi szerződések felbontását. Követeljük, hogy az ország külkereskedelme a legteljesebb fokú egyenlőséggel alakuljon. Követeljük a külkereskedelmünkben megmutatkozott hibák okozóinak megnevezését és felelősségrevonását.

7. A tervgazdaság terén megmutatkozó súlyos hibákkal kapcsolatban követeljük a Tervhivatal vezetőjének és a tervezés terén meglevő hiányosságokban bűnös egyéneket sürgősen leváltani.

8. Követeljük, hogy mind a mai napig a titok fátylával borított uránium-ügyre derítsenek fényt. Követeljük, hogy a magyar nép nemzeti kincsét, az uránércet és alumíniumot kizárólag a magyar nép és a béke érdekében használják fel. Az uránérc felhasználásáról a valóságnak megfelelő tájékoztatást a közvéleményt.

9. Követeljük a kategória-alapbérek, az ország gazdasági élete által megengedett legnagyobb mértékű emelését, a reálbérek emelését, a burkolt áremelés megszüntetését.

10. Követeljük a nyugdíj korhatár férfiaknál 55, nőknél 50 évre való leszállítását, a nyugdíjak reális felemelését.

11. Követeljük a családi pótlék felemelését, a 4 százalékos gyermektelenségi adó eltörlését.

12. Követeljük – mint szerzett jogunkat –, adják vissza a vasúti kedvezményt. Évi kétszeres ingyenes és évi kétszeres kedvezményes utazás esetére.

13. Követeljük az égető lakásproblémák fokozottabb mértékű megoldása érdekében biztosítani Miskolcon az 5000 lakás feltétlen felépítését, valamint azt, hogy a vállalatok nyújtsanak sokkal nagyobb mértékű támogatást a kislakás építési akció beindításához, elfogadható pénzügyi feltételek mellett.

14. A mezőgazdaság szocialista útjával egyetértünk, de követeljük, hogy az átszervezés a legteljesebb őszinteség (önkéntesség) és a parasztság érdekeinek és nemzeti sajátosságainak szem előtt tartásával történjen. Vizsgálják felül a parasztság beadási rendszerét.

15. A legteljesebb mértékben egyetértünk Gomulka elvtárs vezetésével Lengyelországban végbemenő politikai változásokkal és mi, dolgozók szolidaritásunkról biztosítjuk a lengyel elvtársakat.

16. Mindezen követelések megvalósítását csak úgy látjuk megvalósíthatónak, ha az országgyűlés nem lesz többé szavazógép, és ha a képviselők nem lesznek Fejbólintó Jánosok. Követeljük tehát, hogy az elkövetkező választások során biztosítsák az általános és titkos választójogot, nemcsak szavakban, hanem tettekben is. Ezáltal azt, hogy az országgyűlésben a nép bátor képviselői legyenek.

17. Az új, független magyar kormány lépjen ki a varsói szerződésből és ne vegyen részt semmiféle katonai tömbben.

18. A békeszerződés értelmében 1957. január 1-ig vonuljanak ki a szovjet csapatok Magyarország területéről.

19. Március 15-ét nemzeti ünnepnappá és munkaszüneti nappá, október 6-át nemzeti gyásznappá való visszaállítását követeljük.

20. Az új magyar kormány folytasson tárgyalásokat a szovjet kormánnyal a politikai és hadifoglyok hazaszállítása érdekében.

21. A fentiekben leszögezteket elküldjük gyárunk parlamenti képviselőinek is azzal az utasítással, hogy a közeljövőben összehívott parlamentben a fenti kérdésekben interpellációt nyújtsanak be és követeléseink végrehajtásáról hetenként szóban és írásban tájékoztassanak bennünket.

DIMÁVAG Gépgyár
munkásszervező bizottsága

Északmagyarország, 1956. október 25. Rendkívüli kiadás

A debreceni munkástanácsok követelése 1956. november 13.

Ideiglenes Munkás Paraszt Forradalmi Kormánynak, Székhelyén

Mi, Debrecen város ipari munkásai folyó hó 13-án arra az egyöntetű elhatározásra jutottunk, hogy a sztrájkot beszüntetjük, a termelő munkát újból megindítjuk.

Ezzel egyben tanújelét kívánjuk adni, hogy feltételelesen az Ideiglenes Munkás Paraszt Forradalmi Kormány mögött állunk, amennyiben a Kormány az alábbi követeléseinket támogatja és intézkedésekben realizálja.

Az Ideiglenes Munkás Paraszt Forradalmi kormány 15 pontban foglalt és Kádár János miniszterelnök által meghatározott programmal általánosságban egyetértünk és bízunk abban, hogy a Forradalmi Kormány a hivatalos nyilatkozatban kitűzött jogokat a gyakorlatban is érvényre juttatja.

Fentiekben túlmenően szükségesnek tartjuk azonban az Ideiglenes Munkás Paraszt Forradalmi Kormánynak az Ideiglenes Forradalmi Kormány programnyilatkozatával elvileg azonos, de a programnyilatkozatban pontosan nem körülhatárolt alábbi követeléseket előterjeszteni:

1. Az Ideiglenes Munkás Paraszt Forradalmi Kormány a Szovjetunió kormányával történő tárgyalásokat a rend és a nyugalom helyreállításától teszi függővé. Tekintettel arra, hogy a munka felvételével és a dolgozók egyetemleges állásfoglalásával a rend és a nyugalom az országban helyreállottnak tekinthető, amint a kormány azt közölte, ezért követeljük az Ideiglenes Kormánytól, hogy a szovjet csapatok kivonására vonatkozó tárgyalásokat azonnal kezdje meg.

2. Követeljük a forradalomban részt vett és jelenleg letartóztatásban lévő személyek azonnali szabadon bocsátását, továbbá azt, hogy a forradalomban való részvételért jogkövetkezmény senkit ne terheljen. Azokat a személyeket, akik a munkásság jogos követelését és a nemzeti függetlenségért indított szocialista forradalmat kihasználva bűncselekményeket követtek el, állítsák bíróság elé és ügyüket nyilvánosan tárgyalják meg. Egyúttal pontos adatokra támaszkodva az Ideiglenes Forradalmi Kormány tudomására hozzuk azt a tényt, hogy magyar polgári és katonai személyeket, köztük asszonyokat és gyerekeket Debrecenen keresztül Nyíregyháza–Záhony irányába szovjet katonai őrizet mellett szállítanak. Ez ellen a tény ellen, mint nemzetközi jogba ütköző bűncselekmény ellen a leghatározottabban tiltakozunk és követeljük az érintett személyek azonnali visszaszállítását.

3. Kérjük, hogy a kormány haladéktalanul rendeletben szabályozza a munkástanácsok jogkörét és azoknak felállítását rendelje el. Kívánságunk az, hogy a munkástanácsok ne csak tanácsadó, hanem ellenőrző szerepet is töltsenek be.

4. Hivatkozással a kormánynyilatkozat 8. pontjára, követeljük a munkásság és a dolgozó parasztság sztrájkhoz való jogát.

5. Követeljük a sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát.

6. Követeljük, hogy tegye lehetővé az Ideiglenes Kormány a szabad, demokratikus és titkos választásokig is az egészséges demokratikus ellenzék kialakulását.

7. Követeljük a széles néprétegek őszinte, nyílt tájékoztatását mind politikai, mind gazdasági kérdésekben, beleértve a kormányzat külkereskedelmi tevékenységéről való tájékoztatást is.

8. Követeljük a kormánytól, hogy engedélyezze pártoktól független szakszervezetek működését.

9. A karhatalmat azonnal szervezzék meg a Rákosi–Gerő rezsimben kompromittált személyek teljes mellőzésével. A volt ÁVH-s tisztek az új karhatalom szervezetébe egyáltalán nem épülhetnek be.

10. Haladéktalanul szervezzék át a közigazgatás és a jogszolgáltatás jelenlegi szervezetét, és azt helyezték széleskörű társadalmi ellenőrzés alá. Az átszervezés során mindazon személyeket, akik a nép előtt eddigi tevékenységük miatt kompromittáltak minősülnek, a végrehajtó szervekből hagyják ki.

Bízunk abban, hogy a fenti pontokba foglalt követelésünket, melyek lényegében egyeznek az Ideiglenes Forradalmi Kormánynak hivatalos nyilatkozatával, a Kormány teljesíti. Meg vagyunk továbbá győződve arról, hogy a Kormánnyal szemben támasztott követeléseink jogosak és hathatósan segítik elő a demokrácia széles kifejlődését, továbbá pedig a nemzeti függetlenség megvalósulását hazánkban.

Egyetemlegesen kinyilvánítjuk azt az álláspontunkat, hogy a Munkás–Paraszt hatalmat minden erőnkkel megvédjük, a szocialista vívmányok felett őrködünk. Tiltakozunk minden kapitalista vagy rákosista restaurációs törekvés ellen.

Kérjük a kormányt, hogy jelen követelésünket és a követelésekkel kapcsolatos álláspontját, mind a küldöttség előtt, mind pedig az ország nyilvánossága előtt fejtsse ki.

Debrecen, 1956. november 13.

Debreceni Munkástanácsok

A követelési pontok összeállítására a debreceni munkástanácsok közötti egyeztetések során került sor, a november 14-i kormányval folytatott tárgyalások előkészületeként. HBmB. Irattára. B.1291/1957. Mervó Zoltán periratai.

Közzétette: Valuch Tibor. 1956 *dokumentumai Hajdú-Biharban*. Debrecen, 1993. 250–252. o.

A Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulása 1956. november 14.

Határozat

A mai napon, 1956. november 14-én, alulról jövő kezdeményezés alapján a munkástanács küldötteiből megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács, amely hivatott Nagybudapest területén lévő üzemek dolgozóinak nevében tárgyalni, a munka megszüntetését illetve felvételét elrendelni. Kijelentjük, hogy szigorúan a szocializmus elvi alapján állunk, a termelő egységeket társadalmi tulajdonnak tekintjük és mindenkor készek vagyunk annak megvédéséért harcba szállni.

1. Mi munkások, a nyugalom és a rend helyreállítása érdekében szükségesnek tartjuk, hogy kormányunk élén a nép bizalmát élvező kormányfő álljon. Ezért javasoljuk, hogy Nagy Imre elvtárs vegye át a kormány vezetését.

2. Tiltakozunk az ellen, hogy az ÁVH tagjai az újonnan megalakult karhatalmi szervekhez felvétessenek. Követeljük, hogy az új karhatalmi szerveket a forradalmi ifjúság, a magyar honvédség néphez hű fiaiból, a rendőrség és az üzemek dolgozóiból szervezzék meg. Az új karhatalmi szerv semmiképpen nem lehet sem párt, sem személyek érdekét védő alakulat. A Münnich-féle katonatiszti nyilatkozat azonnal veszítse érvényét. Egyben elítélünk mindenféle önkényt.

3. A szabadságharcosoknak – beleértve Maléter Pált és társait – teljes szabadságot biztosítsanak. Az eddig őrizetbe vettek eresszék szabadon.

4. A Szovjetunióval való barátság megerősítése érdekében a szovjet csapatokat minél előbb vonják ki az országból és adjanak lehetőséget arra, hogy szabadon építhessük fel országunkat.

5. Követeljük, hogy az igazságnak nem megfelelő híradást a rádió és a sajtó ne adjon.

6. Mindaddig, amíg követeléseinkre választ nem kapunk, csak a legszükségesebb, a lakosság ellátását szolgáló üzemeket működtetjük. A nemzetgazdaság szempontjából fontos fenntartási és karbantartási, továbbá helyreállítási munkákat elvégezzük.

7. Követeljük az ország területén az egypárt-rendszer megszüntetését és csak olyan pártok működésének engedélyezését, amelyek a szocializmus talaján állnak. Záros határidőn belül követeljük a szabad választások megtartását és minden politikai pártnak az üzemekből való kivonását.

8. Fenti követeléseinkre kapott kielégítő válasz esetén felvesszük a munkát.

Nagybudapesti Központi Munkástanács

Röplap. A Politikatörténeti Intézet Levéltára 290. f. 58/2.

Közzétette: Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 8–9. sz. 143–144. o.

A Nagybudapesti Központi Munkástanács memoranduma 1956. december 6.

A Nagybudapesti Központi Munkástanács mélyen átérzi azt a súlyos felelősséget, amely hazánk jelenlegi állapotában reá nehezedik.

Bennünket Nagybudapest dolgozó népe demokratikusan választott meg. Hozzánk csatlakoztak a megyék és vidéki ipari gócpontok küldöttei is.

Mi azt akarjuk, amit a magyar dolgozók és az egész magyar nép: Jólétet, békét, félelem nélküli életet, függetlenséget és erős kormányhatalmat a magyar munkások és parasztok kezében.

Tudjuk, hogy ennek megteremtésére és biztosítására legfőbb erő a magyar munkásosztály.

Ennek érdekében munkát és békés kibontakozást akartunk kezdettől fogva. Tárgyalásokat kezdeményeztünk Kádár Jánossal, Magyarország Minisztertanácsának elnökével. Közben élesen elhatároltuk magunkat mindenkitől, aki a rend megzavarására fegyveres akciókra, vagy terrorcselekményekre buzdította a magyar népet.

Meg kell állapítanunk, hogy tárgyalásaink nem jártak a kívánt eredménnyel. Miközben az üzemekben, az egész ország területén a munkát a bennünk bízó dolgozókkal nagyjában és egészében felvettük, ugyanakkor a legkülönbözőbb helyekről állandó provokációk történtek, melyek időnként egy-egy területen a munka megszakításához vezettek.

Azt gondoltuk és hittük, hogy a törvényes rend a munka felvétele nyomán egyre inkább helyreáll, s a gyárak, bányák és intézmények munkástanácsainak lesz ereje ahhoz, hogy bármilyen oldalról jövő provokációt megghiúsítsanak. Mélységes fájdalommal állapítjuk meg, hogy a valóságban nem ez történt.

Kádár János miniszterelnök véleményünk szerint erőfeszítéseket tesz arra, hogy az életet az egész országban normális mederbe terelje. Ugyanakkor azonban úgy látszik, nincs ereje ahhoz, hogy a körülötte (még) ma is ott levő és a magyar munkások által annyira gyűlölt egyes személyeket eltávolítsa. Ezek a személyek helytelenül tájékoztatják őt a magyar nép akaratáról és hangulatáról. Ezek a személyek tették, hogy a karhatalmi szervekbe helyenként a múltban kompromittált személyek kerüljenek be.

Ezek akadályozzák felülről az államgépezet megtisztítását. Ezek zárják el az utat az elől, hogy a kormányban levő egyes jó szándékú emberek és a magyar nép tízmillió ömege megtalálja a kibontakozás közös útját.

Tudjuk jól, hogy a szabad választások során ezek a kompromittált személyek a vezető helyekről a jövőben távozni kényszerülnek. Az események menete azonban a mai napig azt eredményezte, hogy a magyar nép ebbe a kibontakozásba vetett bizalmát elvesztette.

Azt látjuk, hogy a kormány Kádár János miniszterelnök kijelentései ellenére hatalmát nem a munkástanácsokra építi, amelyek végső kifejlődésükben négy és fél millió magyar dolgozót képviselnek majd, hanem éppen ezekben a napokban egyre inkább előtérbe kerülnek a bűnös Rákosi–Gerő rendszer levitézlett személyei.

A Nagybudapesti Központi Munkástanács mindenkor vállalta a felelősséget intézkedéseiről és kiadványaiért, melyek aláírásával kerültek az üzemekbe. Mégis azt látjuk, hogy azok a munkástanács elnökök és tagok, akik tájékoztatóinkat sokszorosítják és terjesztik, gyakran letartóztatásba kerülnek. Sok helyen megtiltják a kerületi vagy megyei munkástanácsok összehívását, és volt rá eset, hogy fegyveres erővel megakadályozták vagy feloszlatták a munkástanácsok ilyen békés értekezleteit, amelyek éppen a munka felvételét, gazdasági feladatok megoldását, provokációk elleni fellépését szolgálták volna.

Oda jutottunk, hogy a karhatalmi szervek különböző, gyakran alá nem támasztott és minden alapot nélkülöző feljelentésekre a munkástanácsok elnökeit, vagy tagjait, éjjel vizsgálat vagy meghallgatás nélkül a lakásukról hurcolják el. Előfordult olyan eset is, hogy egy üzem teljes munkástanácsát letartóztatták.

Megtörtént, hogy egy volt igazgató szabályszerű, a miniszterhez döntésre megküldött felfüggesztése ügyében a gyár munkástanácsának elnökét a kerületi rendőrkapitányságra rendelték.

Az ilyen túlkapások ellen és az ilyen jelenségek ellen a leghatározottabban tiltakozunk és követeljük, hogy ezek elkövetőit minden esetben ténylegesen vonják felelősségre.

Az a látszat, hogy a munkástanácsok ellen szervezettnek tűnő hajsza indult az egész ország területén.

Ha ezek a jelenségek tovább folynak, elveszítjük az egyetlen reális lehetőséget a rend helyreállítására és a normális élet megteremtésére. Ha ezek a jelenségek tovább folynak, a munkásság bizalma végképp elveszik és a provokációkat irányítók eléri céljukat, hogy a munkásosztályt végképp a kormány ellen fordítsák. Ennek vége általános, országos sztrájk, vérontás és újabb nemzeti tragédia lesz.

Aki ma ebben az országban nem akar a magyar munkásosztályra és annak megválasztott munkástanácsaira támaszkodni, aki szervezett hajszáat indít a munkástanácsok ellen, ilyen hajszában közreműködik, vagy ilyen hajszáat hallgatólagosan eltűr, bűnt követ el a magyar munkásosztály és az egész magyar nép ellen.

Nekünk elég volt a vérből és a pusztulásból. Nincs idő arra, hogy a mostani események fölött majd a történelem ítélkezzen. Nem lehet vitás jelen pillanatban sem, hogy az ország túlnyomó többségét a Munkástanácsok, a rohamosan megalakuló paraszt-tanácsok, és a magyar értelmiség forradalmi tanácsai képviselik.

Felszólítunk minden becsületes magyar embert, elsősorban pedig Kádár Jánost, a Magyar Népköztársaság elnökét, hogy az egymást hajszóoló eseményeknek azonnal vessen gátat. Az idő halasztást nem tűr.

Értse meg mindenki, hogy a magyar nép békében akar élni szomszédaival, első sorban a Szovjetunióval és a világ összes népeivel. Értsék meg azt is, hogy aki a szocializmust békésen építeni akaró tízmillió magyar ember problémáit nem látja jogos és reális politikai és gazdasági kívánságait figyelmen kívül hagyja, aki azor mesterkedik, hogy az új szocialista munkáspártot számos helyen a volt Rákosi–Gerő rendszer gyűlölt szekértolói szervezzék és ilyen formán az új munkáspártot más megszületésekor szembeállítsák a magyar néppel, nem más, mint politikai kalandor.

A Nagybudapesti Központi Munkástanács a mai napon végső erőfeszítéseket tesz hogy mindezekre felhívja a kormány figyelmét és meggátolja a küszöbön álló katasztrofát. Fáradozásaink nem jártak sikerrel. Ezért ma esti teljes ülésén az alábbi határozatok hozta:

1. Ezt a memorandumot holnap, december 7-én minden üzemben az összes munkások előtt ismertetni kell.

2. A kormány holnap, december 7-én folytasson tárgyalást a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal.

3. A kormány holnap, december 7-én 20 órakor a Magyar Rádióban a tárgyalás összes kérdésekről határozott álláspontját közölje.

Budapest, 1956. december 6.

Nagybudapesti Központi Munkástanács

A Politikatörténeti Intézet Levéltára 290. f. 58/78-80.

Közzétette: Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 11. sz. 79–81. o.